Titu Maiorescu

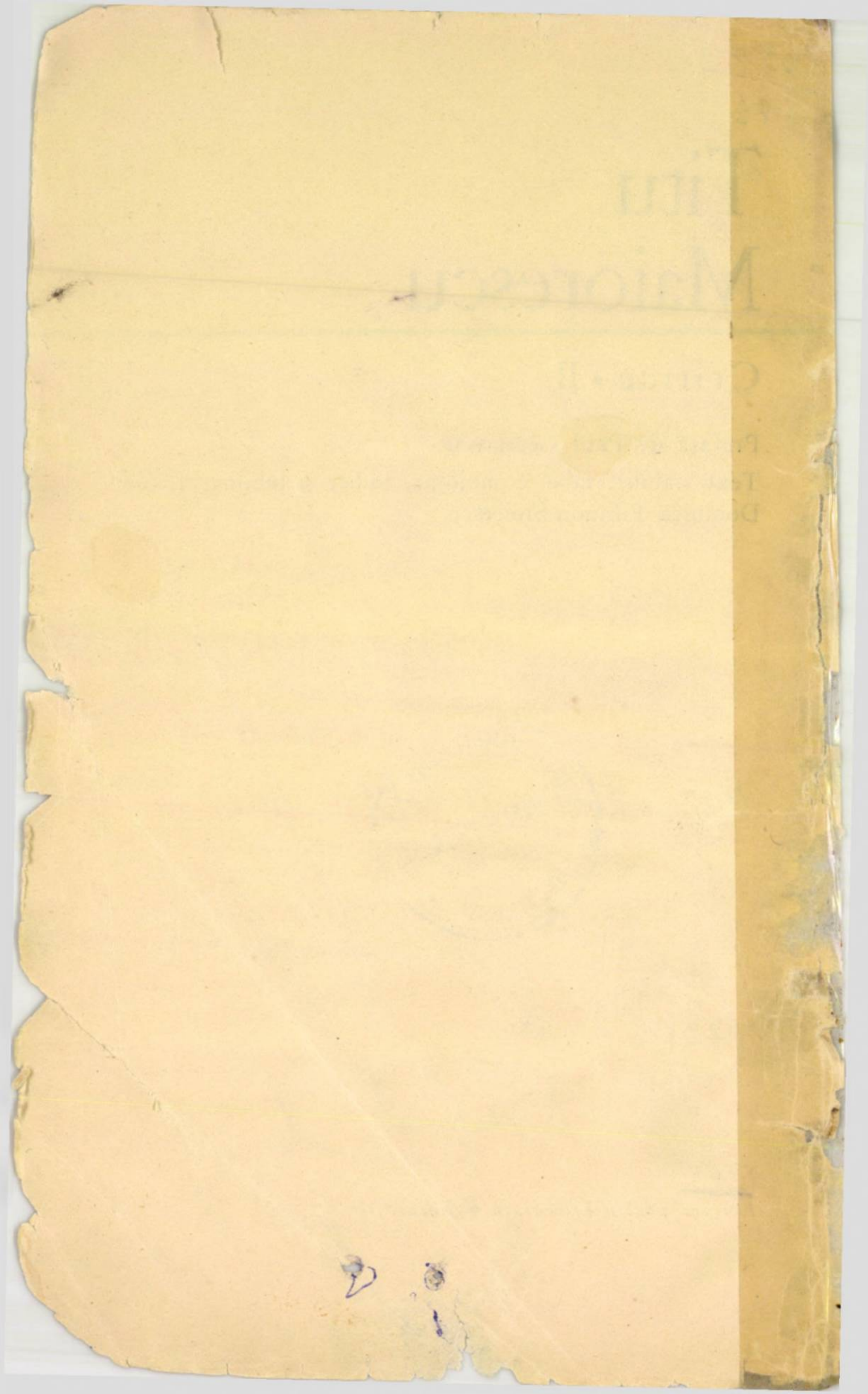
Critice • II

Prefață de Paul Georgescu

Text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu

1967
Editura pentru Literatură • București

PREFAȚA

LA EDIȚIA DINTÎI DE LA 1866

În Iași s-a format o societate literară „Junimea“, pentru a cărei revistă era neapărat de trebuință să hotărîm o ortografie a limbei române. După discuții prelungite fără sistem, toți membrii ne-am încredințat, că prin opinii fragmentare asupra deosebitelor experimente ortografice ce s-au ivit până acum în scrierile autorilor români, nu se aduce nici un folos, și că întrebarea trebuește o dată cercetată în mod sistematic și complet, așa încît să se cîștige un criteriu mai exact pentru judecarea materiei întregi.

Supt impresia acestei cerințe au fost scrise paginile următoare. Publicarea lor provine mai întîi din datoria de a prezenta publicului cetitor justificarea ortografiei adoptate. Și apoi ne-a condus credința, că ele vor putea contribui la înlesnirea greutăților alfabetice, ce ocupă astăzi într-un grad așa de mare atenția autorilor români.

Dacă din această cauză tractatul ortografic de față va afla cetitori, și cetitori critici, îi rugăm să observe că dezvoltarea ideilor coprinse în el se face pe cale demonstrativă, atît după cercetări fonetice asupra alfabetului latin, cît și prin deducțiuni din principiul scrierii analizat în partea a treia. Fiecare opinie își află dar înțelesul și justificarea în legătură cu cele ce o preced și ce o urmează, și de aceea o critică care ar despica numai cîteva fraze izolate ar fi nedreaptă. *Principiis obsta.*

Cu această rezervă însă primim orce discuție asupra materiilor propuse și vom urmări cu luare-aminte toate observările, ce ni s-ar face. Îndeosebi suntem datori să susținem lupta cu școala etimologică și cu cea fonetică, dacă vor răspunde obiecțiilor ce le facem ; până ce în sfîrșit se va înțelege puterea tutulor argumentelor și se va putea pronunța o judecată în cunoștință de cauză.

Iași, iunie 1866

LA EDIŢIA A II-A

Discuţia cu şcoala etimologică şi cu cea fonetică, de care vorbeam în ediţia I, a fost provocată mai mult de străini, decît de ai noştri. Ce e drept, *Foaia Societăţii* din Bucovina a făcut o dare de seamă despre încercarea noastră ; d. Sbiera într-o disertaţie a sa, d. Cihac în preţiosul său dicţionar etimologic, o amintesc ; dar de folosul unei critice adevărate am fost lipsiţi. Un autor de la Blaj şi-a dat osteneala să ocupe multe coloane din *Archivul filologic* al d-lui Cipariu cu critica noastră îndeobşte, însă maniera sa puţin literară nu ne-a iertat alt răspuns decît tăcerea. (Vezi *Critice*, vol. I, pag. 135.) [1] Mai importante sunt observările ce străinul Hugo Schuchardt le face în revista *Romania* din ian. 1873 asupra principiului scrierii propus de noi. I-am răspuns în partea a treia, cap. II, a cercetării de faţă. Vezi şi notiţa d-lui Picot în *Revue linguistique*, vol. II.
Astfel în această ediţie a doua, de altminteri revăzută şi îndreptată, critica etimologismului şi a fonetismului rămîne în tăria ei relativă de mai nainte.

Bucureşti, ianuarie 1873

LA EDIŢIA A III-A

De la ediţiile anterioare încoace ideile cuprinse în aceste cercetări asupra scrierii române şi-au făcut drumul. Etimologismul Lauriano-Ciparian şi fonetismul Pumnian sunt învinse pe toată linia. Multe din controversele, ce acum 20 de ani se discutau cu mare vioiciune, sunt astăzi hotărîte prin uzul general al scriitorilor români. Momentul deciziv în această mişcare a fost părăsirea ortografiei etimologice chiar din partea Academiei Române în anul 1880. Raportul ce l-am prezentat atunci în numele unei comisiuni şi care a fost adoptat de Academie în unele părţi esenţiale, se află retipărit în acest volum.

[1] În *ed. de faţă*, vol. I, p. 136.

Şi *u* mut sau *ŭ* scurt, scăpat prin o întîmplătoare sau intenţionată absenţă a unui membru votant şi mai vegetînd în publicările Academiei ca o curiozitate de tranziţie, este astăzi părăsit de marea majoritate a scriitorilor.

Unificarea grafică fiind astfel aproape desăvîrşită (mai sunt deosebiri în scrierea lui *u* scurt, *i* scurt, *sc* în loc de *şt* şi a diftongilor *ea* şi *oa*), ne rămîne acum datoria să ajungem la unificarea gramaticală.

Cauterets, iulie 1893

LA EDIŢIA DE FAŢĂ

Unificarea grafică de care vorbeşte prefaţa precedentă este acum desăvîrşită în Academia Română. Ea se vede introdusă şi în toate actele oficiale, în toate cărţile de şcoală ale regatului român şi este primită de cei mai mulţi scriitori dincoace şi dincolo de Carpaţi. Reforma se datoreşte deciziunii luate de Academie în sesiunea generală de la 1904, pe temeiul unui nou raport, prezentat de subscrisul în numele secţiunii literare şi asemenea reprodus în volumul de faţă.

Pe cît se poate prevedea, această ortografie — chiar astăzi predomnitoare — se va răspîndi tot mai mult şi va rămîne în esenţă neschimbată. Stăruinţa de a scrie sonul *â* pretutindeni cu *î* şi de a însemna pe *ĭ* scurt, cu care se mai deosebesc unii scriitori, nu credem că va putea rezista uzului general. Considerări filologice, explicări fiziologice, precum se încearcă pentru *ĭ* scurt, sau argumentul unităţii între literă şi son invocat pentru *î* nu ne par hotărîtoare. Din contră sunt mai tari unele asocieri de idei, scumpe românilor culţi, care sprijinesc scrierea academică. Numele „român" este indisolubil asociat cu numele „Roma, roman", şi scrierea „romîn" cu *î* nu este firească în dezvoltarea culturii noastre.

Însuşi semnul *î* propus în loc de *â* seamănă prea tare cu *i* şi la vedere se confundă uşor cu el. Pentru începutul cuvintelor aceasta nu are inconvenient, dar în mijlocul lor le dă un aer străin. *Când, cântare, mână* fac impresie

firească unui român cult, dar *cînd, cîntare, mînă* apar multora ca prea heterogene. Asemenea ĭ scurt este o introducere grafică mai puţin potrivită decît regula Academiei ; *i* simplu la sfîrşitul cuvintelor se pronunţă scurt, iar în puţinele cazuri unde este lung sau accentuat, se însemnează cu accentul grav *ì*, cunoscut şi recunoscut pentru această misiune din limbile romanice. Vom scrie dar *auzi, doi,* însă *a auzì, a îndoì.* O însemnare deosebită a lui ĭ scurt ne cotropeşte scrierea cu semnele scurtării, înstrăinîndu-ne aspectul grafic, parc-am fi cehi, şi apoi produce la învăţarea ortografiei din partea şcolarilor confuzia de a avea alt înţeles decît la *ă*, unde însemnează ъ

Dealtminteri noi am adăogat aceste puţine reflecţii, pe lîngă cele coprinse în rapoartele academice reproduse mai jos, nu atît pentru a arăta îndreptăţirea ortografiei adoptate, cît mai mult pentru a contribui la adoptarea unei singure ortografii.

Mărturisim că în faza în care, din fericire, a ajuns astăzi chestia scrierii române, unificarea ei totală ne pare preferabilă unei dezbinări oricît de întemeiate. Fie că în viitor s-ar adopta ĭ scurt şi s-ar introduce *î* şi în corpul cuvintelor, fie că ar rămînea scrierea acestor semne aşa cum e stabilită astăzi de Academie : deosebirea, redusă numai la atîta, este prea mică pentru a stînjeni unificarea definitivă a ortografiei române.

Bucureşti, iunie 1908

T. MAIORESCU

1

Despre literile latine primite de noi fără schimbare

Secolul XIX se va numi în istorie cu drept cuvînt secolul naţionalităţilor. În el s-a lămurit şi se realizează ideea că popoarele sunt chemate a se întări în cercuri etnografice, deosebindu-şi fiecare misiunea istorică după propria sa natură. Pe lîngă tezaurul comun al popoarelor civilizate, mai are fiecare tărîmul său aparte, în care îşi dezvoltă în mod special individualitatea şi, separîndu-se aci de toate celelalte, îşi constituie naţionalitatea sa. Astfel, se cere ca poporul modern să aibă o formă de stat naţională, şi mai ales o literatură şi o limbă naţională.
A fost dar urmarea cea mai dreaptă a ideilor timpului în care trăim dacă şi între români s-a deşteptat în secolul acesta conştiinţa naţionalităţii lor şi a cîştigat astăzi valoarea unui adevăr lăţit şi înrădăcinat în popor. Fiecare român ştie că e roman, şi în orce va face el de acum înainte va căuta cu necesitate să se puie în legătură, pe cît va putea mai nemijlocită, cu tradiţia latină, de la care însuş a primit viaţa sa intelectuală. Noi suntem viţă latină — iacă punctul de plecare al civilizaţiei noastre, iacă adevărul ce este menit să devie cel mai important în ziua în care pe toate sferele dezvoltării noastre vom şti să-i tragem urmările practice.
Pănă acum acest adevăr avu numai în limba şi scrierea noastră o urmare mai practică, şi aceasta cu tot dreptul. Căci pentru români limba este cea mai scumpă rămăşiţă de la strămoşii latini, care astăzi le aminteşte încă o nobilă antichitate şi care totdeauna le-a fost busola unică, dar sigură spre a le păstra direcţia dreaptă şi a-i feri de rătăcirea şi pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bîntuiră Dacia lui Traian.

După limbă însă se îndreptează şi scrierea. În momentul în care românii s-au pătruns de adevărul că limba lor este o limbă romană, în acel moment şi forma exterioară sub care avea să se prezente aceasta, adecă scrierea sau, exprimată prin elementele ei, literile trebuiau să fie luate tot de la romani. Şi, astfel, alfabetul slavon, care învălea mai mult decît revela limba română, şi pe care îl primisem numai dintr-o oarbă întîmplare externă, fu alungat din scrierea noastră cea nouă şi fu înlocuit prin alfabetul latin. Această înnoire este o urmare aşa de naturală a latinităţii poporului nostru, încît nu noi trebuie să dovedim pentru ce acum scriem cu litere latine, ci adversarii ar trebui să dovedească pentru ce să împrumutăm de la străini literile lor după ce ştim că avem pe ale noastre ?

Primim dar astăzi alfabetul latin pentru scrierea cuvintelor române.

Însă cum ?

La această primă întrebare vom răspunde apucînd lucrul de la început, şi insistăm asupra acestui început, fiindcă numai aşa putem scoate întrebarea din starea confuză în care au adus-o ortografiştii noştri prin disputele lor asupra metodei fonetice, etimologice, fonetico-etimologice şi cum le mai cheamă. O metodă, înainte de a fi fonetică sau etimologică sau fonetico-etimologică, trebuie să fie simplu logică.

Pentru ca să luăm dar lucrul în adevăr de la început, noi presupunem că pînă în minutul acesta am scris numai cu buchile slavone şi că acum pentru întîia dată ne încercăm să introducem literele latine. Această metamorfoză va începe fără îndoială cu constatarea sonurilor ce voim să le scriem de acum înainte cu semne romane.

Sonurile limbei române sunt în număr de 27, dintre care 20 consonante şi 7 vocale. Consonantele sunt :

б	ч	d	ф	г
χ	к	λ	м	н
п	ρ	с	т	в
ц	z	ш	ψ	ж

Iar vocalele :

a e i o ȣ ъ î

Acum vom căuta pentru fiecare din ele litera latină corespunzătoare. Aci însă întîmpinăm prima greutate însemnată : adecă să ştim cum pronunţau latinii literele lor. Cînd nu am avea decît manuscriptele latine dintr-o singură epocă, fără alte notiţe şi fără legătură cu alte limbi, greutatea ar rămînea neridicată sau cel puţin nu s-ar putea înlătura cu siguranţă ştiinţifică. Însă, din norocire, cîteva elemente auxiliare contribuiesc a hotărî chestia în parte :

1. Romanii nu au pierit cu totul, ci au lăsat descendenţi în popoarele romane de astăzi, în italieni, francezi etc. Fiecare din aceste popoare, pe lîngă deosebirea lor născută din amestecările cu deosebite neamuri, are o parte comună în limba, adecă, pentru cazul nostru, în pronunţarea sa. Această parte comună nu poate să provină decît de la originea comună, de la romani. De aci cîştigăm regula, dacă nu absolut sigură, cel puţin foarte probabilă : *Consonantele şi vocalele a căror pronunţare este identică la toate popoarele romane de astăzi s-au pronunţat în acelaş mod şi de romani.*

2. Multe cuvinte romane, mai ales nume proprii, se află scrise cu literele unei limbi contimporane, adecă a grecilor, şi din comparaţia acestor semne între ele şi cu limba greacă de astăzi ne rezultă un nou mijloc de a fixa pronunţarea latină.

3. Ne-au rămas de la înşişi autorii romani notiţe care ne explică destul de lămurit cum se pronunţau cîteva din literele latine. Asemenea notiţe se află mai ales în gramatiştii din timpul decadenţei. Donatus (sec. IV p. Ch.), Diomedes, Marius Victorinus (sec. IV) şi Priscianus (sec. VI) ; mai nainte încă în Varro *De lingua latina*, în Quintilian, cîte unele şi în Aulus Gellius etc.

4. În fine, avem probe despre scrierea latină în deosebite timpuri. Din compararea schimbărilor ce se ivesc

în scrierea unuia şi aceluiaş cuvînt se poate asemenea înţelege pronunţarea literelor lui.[1]

Înzestraţi cu aceste mijloace şi regule, aflăm cu siguranţă că următoarele sonuri din limba noastră se vor scrie cu următoarele litere latine, fiindcă şi latinii le ceteau aproape tot aşa[2]:

Pentru	sonul	român	Б	litera	romană	b
”	”	”	д	”	”	d
”	”	”	г	”	”	g
”	”	”	л	”	”	l
”	”	”	м	”	”	m
”	”	”	н	”	”	n
”	”	”	п	”	”	p
”	”	”	р	”	”	r
”	”	”	с	”	”	s
”	”	”	в	”	”	v
”	”	”	з	”	”	z
”	”	”	а	”	”	a
”	”	”	о	”	”	o
”	”	”	ȣ	”	”	u

Unii din scriitorii noştri nu ne lasă nici această posesie de patrusprezece litere în siguranţă, ci scriu, d. e., chiar sonul român *i*, căruia în mod necontestabil îi corespunde semnul latin *i*, cu alte semne, cînd cu *e*, cînd cu *a*, şi aşa pentru toate vocalele şi pentru multe consonante. În loc de *dimineaţă*, ei scriu *demanetia*, în loc de *puteam* scriu *poteamu* etc. Aceşti scriitori sunt

[1] O epocă nouă în ştiinţa epigrafică începe cu investigările lui Ritschl din Bonn şi din Lipsca. În cercetările fonetice ce urmează, ne-a ajutat vol. I din *Doctrina elementară a limbei latine* de K. L. Schneider (Berlin, 1819), o autoritate în această materie pe vremea lui. De altminteri, ştiinţa epigrafică, de la publicarea primei noastre ediţii încoace, s-a înavuţit cu lucrări foarte însemnate. Ritschl, *Zur Geschichte des lateinischen Alphabets* (1869), H. Schuchardt, *Der Vocalismus des Vulgärlateins*, 3 vol. (1866—68), W. Corssen, *Über Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Sprache*, 2 vol. ed. 2 (1868—70) etc. (n.a.).

[2] Cel puţin în timpul ce ne priveşte, adecă de cînd ocupară Dacia şi puseră fundamentul etnografic pentru poporul român de astăzi, prin urmare de la sec. II d. Chr. Mai în vechime se înţelege că nici sonurile, nici literele latine nu erau toate fixate, *B* se confunda cu *V*, *V* cu *U*, *U* cu O şi *I* etc. (n.a.).

etimologiştii. Cauzele scrierii lor fiind însă limbistice, şi nu alfabetice, nu se pot analiza acum, ci se vor critica pe larg în partea a patra a cărţii de faţă. Aci, pentru a nu întrerupe şirul cercetărilor noastre alfabetice, anticipăm în contra lor regula ortografică : *acele sunete române pentru care se ştie litera latină corespunzătoare se scriu cu această literă, făcînd abstracţie de la considerări etimologice.*

Ştim dar să scriem cu litere latine patrusprezece din sonurile noastre ; rămîne încă de aflat cum să exprimăm pe celelalte treisprezece. Pentru literele fiecăruia din ele vom face o cercetare deosebită.

E

După cum se ceteşte astăzi limba latină, sonul *e* are trei litere : *e, ae* şi *oe.* Să-l scriem şi noi cu toate trei sau numai cu semnul *e* ?

Dacă cercetăm pentru ce latinii scriau diftongii *ae* şi *oe,* vedem, din cîteva indicii sigure, că aceasta se făcea fiindcă pronunţau amîndouă vocalele, *a* şi *e, o* şi *e.* Cînd genetivul de la *familia* se scria *familiae,* atunci se şi cetea *familia-e,* ba chiar *a* se auzea mai mult decît *e ;* cuvîntul scris *foederati* se şi cetea *foederati* etc.

Probele pentru aceasta sunt cunoscute filologilor. Noi copiem pe cele mai importante :

ae se confunda cu *ai,* ceea ce nu ar fi fost cu putinţă dacă s-ar fi cetit *e,* ci numai dacă se cetea *a-e.* Virgilie (*Aen.*, III, 354) scrie : *Aulaï in medio libabant pocula Bacchi,* [1] în loc de *aulae.* În alt loc (*Aen.*, IX, 26), *Dives equum, dives pictaï, vestis et auri* [2], în loc de *pictae.*

În latinitatea veche se punea *aï* de regulă în loc de *ae,* deşi se află şi *ae, Aidilis, quaistor, Aimilius, aire,* în loc de *Aedilis, quaestor, Aemilius, aere.* În inscripţii mai nouă se află acelaş cuvînt scris cînd cu *ae,* cînd cu *ai,* d. e., *Caesaris* şi *Caisaris. Caisar* în loc de *Caesar*

[1] În mijlocul palatului vărsau în cinstea zeilor paharele cu vin (lat.).
[2] Bogat în cai, iar haina-i din belşug tivită cu aur (lat.).

se află încă pe monumente din timpul lui Vespasian. Vel. Long., vorbind despre ortografia declinației întîi, zice că se poate scrie *ae* și *ai* în singular și în plural *(sed nihil obstat quominus hoc aut illo modo — ai aut ae — scribamus in utroque numero)* [1].

Cuvintele *quapropter* și *antehac* provin din *quae propter* și *antehaec*. Pierderea lui *e* și mănținerea lui *a* arată nu numai că diftongul *ae* nu se cetea *e*, ci că din contră *e* se auzea mai puțin decît *a* și se putea absorbi de către acesta.

Foarte lămurit este un pasagiu din Quintilian : „Silaba *ai*, pe a cărei literă a doua noi am schimbat-o acum în *e*, o pronunțau cei vechi în mod variu prin *a* și *i*, unii totdeauna ca grecii, alții numai în genetivul și dativul singular, de unde a introdus Virgilie în versurile sale *pictai vestis* și *aulaï* ; iar în pluralul acelorași cuvinte întrebuințau pe *e*, *hi Syllae, Galbae.*" *(Ai syllabam, cuius secundam nunc E literam ponimus, varie per A et I efferebant, quidam singulariter tantum, quum in dativum vel genitivum casum incidissent, unde „pictai vestis" et „aulai" Virgilius, amantissimus vetustatis, carminibus inseruit. In iisdem plurali numero E utebantur, hi Syllae, Galbae.* — Quint. *Inst. orat.*, I, 7).

Asemenea *oe* se află confundat cu *oi*, ceea ce probează că nu s-a cetit *e* sau *ö*, ci *oe*. *Oinone* și *Oenone*, *Coilius* și *Coelius*, *coiperit* în loc de *coeperit*, în Senatus consultul de Bacchanalibus *foideratei* în loc de *foederati* etc.

O confirmare mai mult ne dă faptul că unele cuvinte latine, care pe urmă se scriau (și ceteau) cu *u*, la început se scriau (și ceteau) cu *oe*. Căci tranziția de la *oe* spre *u* nu s-a putut face decît dacă în *oe* se auzea mai ales *o*. *Cicero (De leg.*, III, 3) citează o lege veche : *Ast quando duellum gravius discordiaeve civium escunt, oenus idem iuris quod duo consules teneto* [2], unde *oenus* stă în loc de *unus*. Și mai departe (III, 4) : *at si quid*

[1] Dar nimic nu se împotrivește să scriem și așa și altminteri, și la un număr și la celălalt — *ai* și *ae* (lat.).

[2] Dar cînd există vreo gîlceavă sau vreo neînțelegere mai gravă între cetățeni, atunci unul dintre consuli să dețină dreptul amîndurora (lat.).

erit quod extra magistratus coeratore oesus sit[1] etc. în loc de *curatore usus.*

Din cele arătate rezultă că, dacă găsim în manuscripte vechi confuzie între *ae* şi *e*, şi între *oe*, *e* şi *ae*, aceasta provine de la confuzia ce exista în însăşi pronunţarea cuvintelor respective, iar nu numai în scris. Cînd se scria dar *saeculum* şi *seculum, coena, caena* şi *cena* atunci se şi cetea *sa-eculum* şi *seculum, co-ena, ca-ena* şi *cena*. O probă definitivă ne dă Varro în această privinţă. „La ţară multe cuvinte se pronunţă cu *e*, d. e. *hedus*, cărora în oraş li se adaugă un *a haedus*." *(In Latio rure hedus quod in urbe, ut in multeis, a addito haedus,* Varro, *De lingua latina*, edit. Nisard, V, 97.)

De-abia în timpul din urmă, adecă în secolul de mijloc, cînd nu mai trăiau romanii, s-a lăţit asupra tutulor cuvintelor negligenţa pronunţării lui *ae* şi *oe*, ca *e* şi *ö*, şi astfel se explică cetirea de astăzi. Noi însă nu avem să ne ocupăm de pronunţarea călugărilor secolului de mijloc, ci de alfabetul latin din timpul romanilor.

Prin urmare, sonului roman e *îi corespunde o singură literă latină care să fi fost pronunţată în acelaş mod, adecă* e, *şi astfel se va scrie numai cu semnul* e.

I

Sonul *i* are în manuscriptele latine trei semne *i, j, y*. Să cercetăm pe care să-l primim.

Litera *y*, împrumutată de la greci, nu se află din vechime în alfabetul latin, şi în genere nu se află în nici un cuvînt latinesc, ci numai în cele luate de la greci. Cicero ne spune că pe timpul lui Ennie, adecă pe la an. 180 înainte de Christos, nu se întrebuinţa *y*, ci că s-a întrodus de-abia în timpul său, adecă în secolul întîi înainte de Christos. (*„Burrum" semper Ennius, nunquam,*

[1] Şi dacă va fi ceva în afară de magistraturi, e în competenţa curatorului (lat.).

„Pyrrhum" ; „Bruges", non „Phryges" ipsius antiqui declarant libri ; nec enim graecam literam adhibebant. Nunc autem etiam duas.[1] *Orat.*, XLVIII.)

Cuvintele cu *y* luate din vechime de la greci, sau cel puţin comune amîndouă popoarelor, sunt scrise şi pronunţate în latineşte de regulă cu *u*, cîteva cu *i*, niciodată cu *y*. Înlocuirea lui *y* prin *u* a fost cu atît mai naturală cu cît o ginte a grecilor înşişi, eolii, ceteau pe *y* de multe ori ca *u*, de unde se şi află în inscripţii eolice *ov* în loc de *v*.[2]

Astfel, avem în latineşte : *angulus* (ἄγκυλος), *cluo* (κλύω), *cubus* (κύβος), *cutis* (κύτος), *duo* (δύο), *mullus* (μύλλος), *muraena* (μύραινα) etc. Nume proprii sunt foarte puţine ; cu atît mai frapant este numele oraşului *Cumae*, greceşte Κύμη care era tocmai o colonie eolică. Pentru vechea schimbare a lui *y* în *i* sunt puţine exemple : *stipes* din στύπος, *stilus* din στύλος, *lacrima* din δάκρυον, *Ulixes* din 'Οδυσσεὺς etc.

După ce astfel limba latină se formase în scrierea ei fără a avea pe *y*, romanii intrară în contactul literar cu grecii, prin care se caracterizează cultura lor de la Cezar până la căderea imperiului. Cu această ocazie auziră sonul *y*, pe care grecii de atunci nu-l pronunţau nici *u*, nici *i*, ci cu un son mijlociu, poate *ü*. Dovadă pentru aceasta este un pasagiu din Quintilian, unde zice : „noi, romanii, nu avem două din cele mai plăcute sonuri ale grecilor, dintre care unul este vocala *y*, şi astfel ne-am dedat a le împrumuta sonul şi litera de cîte ori întrebuinţăm vreun nume grecesc, d. e., Ephyris". *(Et jucundissimas ex Graecis literas non habemus, vocalem alteram, alteram consonantem, quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur... ut in Eqhyris etc. Inst. orat.*, XII, 10, edit. Nisard, pag. 471, 472.)

De ce dar au introdus romanii în cîteva cuvinte străine împrumutate de la greci, şi mai ales în numele proprii,

[1] Ennius zice întotdeauna „Burrus" şi niciodată „Pyrrhus" ; „brugieni" şi niciodată „frigieni", aşa spun chiar cărţile lui vechi, care încă nu conţineau nici o literă grecească. Acum însă există chiar două (lat.).

[2] Boekh, *Staatshaushalt der Athener*, II, 397 (n.a.).

litera *y*? Fiindcă această literă avea să însemneze o vocală nouă, care nu era nici *u*, nici *i*, ci un alt son mijlociu, pentru a cărui scriere a trebuit să primească litera *y*. Romanii cînd scriau Pyrrhus nu ceteau nici Pirrhus, nici Purrhus, ci poate Pürrhus etc. Din contră, acele cuvinte care în greceşte se scriu cu υ, pe care însă romanii le ceteau cu *u*, sau cu *i*, le şi aflăm scrise în latineşte cu *u* sau cu *i* şi niciodată cu *y* după cum arătarăm mai sus.

Prin urmare noi, cari nu mai avem în limba noastră vreun son corespunzînd lui *y*, nu putem întroduce această literă pentru scrierea vocalei *i*. Înşişi latinii, astăzi, cînd ar pronunţa cuvîntul типографие ca noi, adecă *i* în prima silabă, nu ar scrie niciodată *typographie*, ci *tipografie*, precum au scris *stipes*, şi nu *stypes* etc. Este dar de combătut în ortografia noastră primirea lui *y*, precum o încearcă cîţiva autori din Bucureşti. Exemplul scrierii franceze sau germane, la care poate se gîndesc dumnealor, nu este nemerit în cazul nostru. Limba franceză are o literatură scrisă, care ţine în şir neîntrerupt de la căderea Imperiului roman sau cel puţin de la a. 1000 pănă astăzi, *ortografia lor este dar o ortografie tradiţională*. Dacă întrebăm pe francezi pentru ce scriu astăzi, d.e., numele Cyprien cu *y*, singurul lor răspuns este că îl află scris cu *y* de sute de ani şi îl păstrează tot aşa. Pentru noi, însă, cari nu avem vreo tradiţiune ortografică, ci cari introducem acum pentru prima oară alfabetul latin din secolul II d. Chr., pentru noi primirea lui *y* este imposibilă, fiindcă ar fi tocmai în contra spiritului scrierii latine, pe care voim să o introducem.

Atît pentru lepădarea lui *y*. Ce se atinge de *j*, aceasta este o literă pe care nu o cunoşteau romanii cei vechi. Ea s-a primit mai tîrziu în manuscriptele lor de către gramatiştii decadenţei pentru a deosebi cele două nuanţe ce le aflăm în pronunţarea lui *i*, adecă *i consonans*, d. e., *jacio*, şi *i vocalis*, d. e., *fluvius*. Ce mică trebuie să fi fost deosebirea pronunţării se vede din faptul că pe cînd *i* în *jacio* era consonant şi se scria de gramatişti

cu *j*, acelaş *i* în *iambus* era vocal şi se scria cu *i*.[1] Trebuinţa acestei deosebiri n-a putut dar să existe decît pentru prozodia latină, care observa cu atîta luareaminte hiatul, precum şi lungimea şi scurtimea vocalelor prin poziţiune, şi aşa vedem că *i consonans* nu produce hiatus, deşi este preces de o vocală, şi produce, din contră, poziţiune cînd este însoţit de o consonantă. Tot astfel, pe cînd silaba dintîi a cuvîntului *fluvius* este scurtă, Virgil o întrebuinţează ca lungă prin poziţiune, făcînd pe *i consonans*, de aceea gramatiştii au şi scris în asemenea cazuri *fluvjus*. Însă în scrierea prozaică deosebirea aceasta nu a avut nici o însemnătate, şi aşa, romanii în scrierea lor n-au primit două litere deosebite pentru nuanţele lui *i*. Prin urmare, nici noi nu le vom primi, şi aceasta cu atît mai mult cu cît acel *i consonans* în multe cuvinte române a devenit o adevărată consonantă foarte deosebită de *i*, adecă ж, şi dar *j* va rămînea întrebuinţat pentru scrierea lui ж.

În contra acestei simplificări a scrierii lui *i* se opun etimologiştii, în fruntea lor Cipariu. Ei scriu pe *i consonans*, care la noi provine din înmuiarea unei consonante, de regulă a lui *l*, cu consonanta primitivă, d. e., *liertare* în loc de *iertare (libertare)*, *copili* în loc de *copii* etc. Etimologismul nu ne pare de îngăduit în ortografie, şi de aceea trebuie să combatem şi scrierea lui *i* cum se află la Cipariu. Dar cauzele pentru şi contra le vom discuta în partea a patra a disertaţiunii de faţă.

Mai mult de cauze fonetice decît etimologice ne pare condus un alt gramatist român, d. Circa, cînd scrie pe *i consonans* cu *y*; d. e., *gayină*. Noi suntem în contra acestei scrieri. Mai întîi introducerea lui *y* pentru acest caz ar fi o adevărată eroare paleografică. În paginile precedente am arătat ce însemnare a avut *y* în alfabetul latin şi cum astăzi nu se poate primi la noi nici

[1] Romanii nu au cunoscut sonul ж, şi nici gramatiştii; cînd au introdus pe *j* nu l-au putut ceti ca d. e. жачео. Căci ж este o consonantă aşa de pronunţată, încît, dacă latinii ar fi cetit *Pompejus* Помпежус, atunci vocativul nu ar fi putut fi *Pompej*, ci *Pompeje*. Asemenea *ajo* nu ar putea avea în persoana 2 *ais, ait*, ci *ajis, ajit*, ceea ce nu este. Dar o repetăm: în manuscriptele latine vechi nu se află *j* de loc (n.a.).

chiar în cuvintele în care se află primit la romani, fiindcă astăzi a dispărut sonul pentru care se introdusese în vechime. Acum dacă nu introducem pe *y* în cuvinte speciale în care îl păstrează alfabetul latin, cu ce drept l-am lua şi l-am întrebuinţa pentru un son pentru a cărui însemnare nu a funcţionat niciodată la romani?

Să nu uităm punctul de plecare. *Noi nu suntem astăzi chemaţi să inventăm alfabete şi să facem proiecte de creaţiuni grafice: noi avem să introducem alfabetul latin.* Din momentul în care este constatat că în alfabetul latin *y* avea de însemnat sonul *ü* sau un alt son analog, dar nu *i*, nu ne mai este iertat să-l întrebuinţăm pentru *i consonans*. Altfel, pierdem orce regulă, şi în loc de vechiul şi cunoscutul alfabet latin, introducem fantaziile moderne ale vreunui autor mai mult sau mai puţin ingenios, în orce caz, însă, prea individual pentru a deveni legislator ortografic.

A doua opoziţie ce am face-o d-lui Circa, primind chiar deosebirea între cele două pronunţări ale lui *i*, este că alfabetul nu e chemat şi nici nu e în stare să însemneze toate nuanţele sonurilor unei limbi.[1] Şi romanii au avut, ca şi românii, amîndouă sonurile lui *i*, şi cu toate aceste s-au mulţumit cu o singură literă. Tot ce am putea dar îngădui d-lui Circa drept controversă de discutat ar fi însemnarea lui *i consonans* prin diëresis sau prin doi *i*, aşa încît exemplul citat s-ar scrie *găïna* sau *găiina*. În această privinţă ne poate susţinea un pasagiu din Quintilian, unde în privinţa vocalelor sfătuieşte pe gramatişti să deosebească pe cele ce s-au primit ca consonante, d. e., *i* în *coniicit*, şi apoi le spune că Cicero avea obiceiul să scrie *Aiio* şi *Maiia* cu doi *i* pentru a exprima acea natură consonantică a lui *i*. *(Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquos pro consonantibus usus acceperit... Atqui litera I sibi insidit; coniicit est ab illo iacit. Sciat etiam Ciceroni placuisse Aiio Maiamque geminata I scribere: quod si est, etiam iungetur ut consonans.*

[1] Dovedirea aceastei restricţiuni a sistemului fonetic se află în partea a III-a a disertaţiei de faţă (n.a.).

Quint., *Instit. oratoricœ*, 4.)[1] Însă tocmai *neprimirea* acestei maniere a lui Cicero din partea celorlalţi scriitori latini ne probează cît de puţin voiau romanii să deosebească în scris pe *i consonans* de *i vocalis* ; în orce caz, chestia astfel pusă, fiindcă nu mai priveşte întroducerea unei litere nouă, ci numai duplicarea unei litere primite, iese din sfera cercetărilor alfabetice ce formează obiectul cărţii de faţă şi devine o controversă gramaticală.

Rezultatul final al discuţiei de mai sus este : *sonului români* i *îi corespunde o singură literă latină* i, *şi prin urmare se va scrie numai cu semnul* i.

Ж

Ж este un son necunoscut romanilor. Cînd zicem necunoscut, nu înţelegem cuvîntul în mod absolut, ci zicem numai că nu aflăm indicii sigure care să ne facă a presupune existenţa lui ж la latini. Din contră, avem indicii care o neagă, după cum văzurăm în nota de la pag. 23.[2]

Considerînd însă că în cuvintele adevărat româneşti ж se naşte totdeauna dintr-un *i*, sau de-a dreptul prin întărire consonantică, sau dintr-un *z*, care tot prin influenţa lui *i* s-a schimbat în ж , precum prin aceeaş influenţă din *d* se făcuse *z*, conchidem că sonul ж este o dependenţă consonantică a lui *i*, şi astfel îl scriem cu semnul adoptat în acest caz, adecă cu *i* lung sau *j*. (Exemple : jocu = *ioco*, judec = *iudico*, jur = *iuro*, june = *iuvenis*, junghiu = *iugulo* ; repejune din a repezi, putrejune din a putrezi etc.)

Sonul român ж *se va scrie dar cu* j.

[1] Dar este de observat, chiar în însuşi cazul vocalelor, că în vorbirea curentă unele au fost luate drept consonante... Dar litera *i* este de sine stătătoare, coborînd de la vechiul *i*. Să se ştie chiar că lui Cicero i-a plăcut *Aiio Maiia* scrisă cu literă mare şi cu doi *i* ; dacă situaţia aşa este, atunci se va alătura drept consonantă (lat.).

[2] În *vol. de faţă*, p. 20.

Φ

În alfabetul latin după pronunţarea modernă sonul *f* are două litere : *f* şi *ph*. Vom vedea însă că această pronunţare nu este potrivită cu cea latină, care făcea deosebire între *f* şi *ph*.

Literele *ph*, ca şi *y*, s-au introdus de romani numai în cîteva cuvinte greceşti, pentru a exprima sonul φ, pe care nu-l aveau romanii şi căruia nu-i corespundea litera lor *f*, aşa încît au fost siliţi să circumscrie. Litera *f* se pronunţa la început altfel de cum o pronunţăm noi astăzi. Quintilian, în pasagiul citat, ne spune lămurit : „Limba latină este mai aspră decît cea grecească, şi ne lipsesc chiar două sonuri din cele mai plăcute ale grecilor, unul vocala *y* şi altul consonanta φ, pe care le împrumutăm de cîte ori întrebuinţăm cuvintele lor, d. e.. *Ephyris* şi *Zephyris*. Cînd le citim greceşte, pare că ne surîde limba cu o graţie neexprimabilă ; iar cînd le scriem cu literele noastre, au ceva surd şi barbar, şi în locul lor se pun nişte sonuri triste şi dure, pe care nu le cunoaşte Grecia. Căci litera a 6-a a alfabetului nostru, adecă *f*, mai că nu se pronunţă cu voce omenească, sau mai bine nu se pronunţă cu nici o voce, ci trebuie să fie şuierată printre dinţi." *(Latina facundia... est ipsis statim sonis durior ; quando et iucundissimas ex Graecis literas non habemus vocalem alteram, alteram consonantem, quibus nullae apud eos dulcius spirant, quas mutuari solemus quoties illorum nominibus utimur. Quod quum contingit nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in Ephyris et Zephyris : quae si nostris literis scribantur, surdum quiddam et barbarum efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridae, quibus Graecia caret. Nam et illa quae est sexta nostrarum, paene non humana voce vel omnino non voce potius inter discrimina dentium efflanda est.* Quint., *Instit. orat.*, XII, 10.)

Aşadar, pentru scrierea sonului φ, fiindcă *f* nu se potrivea cu el, au fost siliţi romanii să inventeze pe *ph*. Ce se atinge de pronunţarea lui *f*, filologii se ostenesc mult a o imita după descrierea lui Quintilian, fără să-şi

poată închipui bine sonul latin. (Spalding ajunge chiar a crede că *f* se cetea ca *v* francez, pe cînd *v* s-ar fi cetit ca *w* englez etc.)

Pentru noi, cari am păstrat multe din particularitățile ce se aflau în pronunțarea străbunilor noștri, descrierea lui Quintilian este foarte limpede, și în dînsa recunoaștem tocmai modul în care o mare parte a poporului român din Transilvania și Banat pronunță încă astăzi pe *f*, ei zic *χiu* în loc de *fiu* (cu un χ șuierător), *șĭerbinte* etc.

Vom înțelege acum fără greutate cum *f* era la început un fel de aspirațiune neprecizată ca *digamma aeolicum* și cum se cufunda cu *h*, *așa încît se zicea hircus* și *fircus, hoedus* și *foedus* etc.[1]

În timpul din urmă al limbei latine, însă, *f* se apropie din ce în ce mai mult de pronunțarea noastră și se face ca și la noi deosebire între pronunțarea țărănească ca χ și între cea cultă din urbe ca *f*. Dar niciodată la romani nu a dispărut de tot deosebirea între *f* și *ph* sau φ, și încă din secolul VI, adecă după căderea Imperiului Apusean, ne spune Priscianus : „Locul lui φ îl ține la noi *f*, ceea ce se vede din cuvintele luate de la greci, cum sunt *fama, fuga, fur.* Cu toate aceste, trebuie să știm că este oarecare deosebire în pronunțarea lor, precum o arată însăș mișcarea cerului gurei, a limbei și a buzelor." *(φ locum apud nos f obtinet, quod ostenditur in his maxime dictionibus quas a Graecis sumsimus, h. e. fama, fuga, fur. — Hoc tamen scire debemus quod... est aliqua in pronuntiatione differentia, ut ostendit ipsius palati pulsus, linguae, labrorum.* Priscianus, *Instit. gram.*, pag. 543, 548.)

Prin urmare, romanii au introdus literele *ph* în alfabetul lor pentru că litera *f* nu corespundea sonului grecesc φ, iar unde sonul primitiv φ devenise în limba latină *f*, d. e., *fuga, fama* etc., acolo se și scria cu *f*. Cu alte cuvinte, *ph* însemna un alt son decît *f*.

De aceea noi astăzi, după ce am pierdut deosebirea între *ph* și *f*, după ce toate cuvintele aceste le cetim cu

[1] Vezi citațiuni despre aceasta în Cipariu, *Elemente de limba română*, pag. 43 (n.a.).

f, nu mai avem nici o cauză de a scrie *ph* şi am comite o eroare în contra alfabetului latin cînd, cetind *filozofia*, am mai scrie *philosophia.*

Din cele arătate rezultă lepădarea lui ph *din alfabetul român şi mănţinerea singurei litere latine* f *pentru sonul* Φ .

T

Sonul *t* în scrierea latină, cum se ceteşte astăzi, se află exprimat în două moduri : prin *t* şi prin *th.*

Însă *th* în pronunţarea romanilor nu era niciodată identic cu *t*, ci avea misiunea specială de a însemna ϑ grecesc, care era un son aparte al grecilor şi deosebit de orce literă latină. Cînd romanii scriau *theatrum*, nu ceteau *teatrum*, ci ϑ*eatrum.*

În limba noastră însă s-a pierdut chiar din cuvintele greceşti sonul ϑ; la noi nu se mai zice ϑ*eatru* sau ϑ*eolog* ; prin urmare, *th* nu mai are nici o raţiune în ortografia română, şi trebuie să fie lepădat, precum l-au lepădat şi latinii din toate cuvintele în care n-au cetit ϑ*(patior* παϑ, *lateo* — λαϑ, *triumpus*—ϑρίαμβος etc.).

Compararea cu ortografia franceză sau germană nu este admisibilă, precum arătarăm la litera *y.* Noi nu suntem chemaţi să întroducem în scrierea noastră regulele, şi cu atît mai puţin neregularităţile altor popoare moderne : noi întroducem alfabetul latin cu logica sa. Şi logica acestui alfabet ne sileşte să nu primim nici *th*, nici *y*, nici *ph*, fiindcă astăzi sunt semne fără son.

Prin urmare, sonul t *se va scrie româneşte cu singura literă* t.

χ

Literei greco-slavone χ şi sonului nostru χ nu le corespunde litera latină *h. H* cel latin era *spiritus asper* al grecilor, care în timpurile vechi se şi însemna prin

aceeaş figură *H*, până cînd, mai pe urmă, s-a împărţit în două, lăsîndu-se numai partea stîngă pentru *spiritus asper*, iar partea dreaptă pentru *spiritus lenis*.
Prin urmare, *h* nu era, exact vorbind, nici vocală, nici consonantă, ci o simplă aspiraţiune a lor. Asupra acestui punct tradiţiunile autorilor sunt lămurite. Aulu Gellie scrie : „Litera *H*, care mai bine trebuie să se numească aspiraţiune decît literă, o introduceau părinţii noştri în foarte multe cuvinte pentru a le întări pe cît se putea mai mult şi a le face sonul mai viu şi mai accentuat. Acest obicei pare să-l fi împrumutat din studiul şi după exemplul limbei atice. Căci este destul de cunoscut că aticii, în contra obiceiului celorlalte ginţi greceşti, pronunţau cuvintele ἰχθύς şi ἶρος şi multe altele de acelaş fel cu aspiraţia primei litere. Tot aşa s-a zis la noi : *lachrymae, sepulchrum, ahenum, vehemens, inchoare, helluari, halucinari, honera, honustum.* Introducînd în toate aceste cuvinte acea literă sau aspirantă, ei nu au avut altă raţiune decît a spori tăria glasului etc." *(H literam, sive illam spiritum magis quam literam dici oportet, inserbant veteres nostri plerisque vocibus verborum firmandis roborandisque, ut sonus earum esset viridior vegetiorque, atque id videntur fecisse, studio et exemplo linguae atticae. Satis enim notum est, Atticos ἰχθύν şi ἶρον et multa itidem talia, citra morem gentium Graeciae ceterarum, inspirantis primae literae dixisse. Sic lachrymas, sic sepulchrum, sic ahenum, sic vehemens, sic inchoare, sic helluari, sic halucinari, sic honera, sic honustum dixerunt. In his enim verbis omnibus literae seu spiritus istius nulla ratio visa est, nisi ut firmitas et vigor vocis, quasi quibusdam nervis additis intendentur.* A. Gellius, *Noctes Atticae*, II, 3.)
Important în această privinţă este şi următorul pasagiu din Quintilian :
„Cu timpul, scrierea aspiraţiunii *h* s-a schimbat cam des la noi. Cei vechi o întrebuinţau cu multă rezervă chiar înaintea vocalelor, căci ziceau *oedos* şi *ircos*. Apoi s-a observat mult timp regula de a nu se aspira consonantele, precum în *Graccis* şi *triumpis*. Deodată, însă, se lăţi obiceiul lui *h* într-un mod aşa de exagerat, încît astăzi

încă a rămas în unele inscripţiuni : *choronae, chenturios, praechones* despre care scriere excesivă tratează cunoscuta epigramă a lui Catul [1].
De aci s-a păstrat până la noi scrierea *vehementer* şi *comprehendere* şi *mihi ;* în cărţile vechi, mai ales ale autorilor tragici, aflăm chiar şi *mehe* în loc de *me.*"
(H literae ratio mutata cum temporibus est saepius. Parcissime ea veteres usi etiam in vocalibus, quum oedos ircosque dicebant. Diu deinde servatam, ne consonantibus aspiraretur, ut in Graccis et triumpis. Erupit brevi tempore nimius usus, ut choronae, chenturiones, praechones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant : qua de re Catulli nobile epigramma est. Inde durat ad nos usque vehementer et comprehendere et mihi ; et mehe quoque pro me apud antiquos tragoediarum

[1] Să ne fie iertată localizarea în traducere :

„DESPRE ARIESCU

Ariescu avea obiceiul să zică şi să scrie *honoare* cînd vrea să zică *onoare,* şi *historie* în loc de *istorie,* şi apoi spera că vorbise minunat de frumos dacă zisese din toate puterile *historie.* Cred că tot aşa pronunţa şi mumă-sa, şi unchiu-său, şi moşu-său, şi bunica. Cînd fu trimis în ţara grecească, începură să se odihnească urechile tuturor, căci auzeau aceleaşi cuvinte pronunţate cu blîndeţea ce li se cuvine şi nu se mai temeau să le audă cu acea pronunţare sălbatică : cînd deodată veni ştirea grozavă că Marea Ionică, de cînd s-a dus Ariescu la dînsa, nu se mai numeşte Ionică, ci Hionică."

DE ARRIO

Chomoda dicebat, si quando commoda vellet
Dicere, et hinsidias Arrius insidias ;
Et tum mirifice sperabat se esse locutum,
Quum, quantum poterat, dixerat hinsidias,
Credo sic mater, sic Liber avunculus eius,
Sic maternus avus dixerit atque avia.
Hoc misso in Syriam, requierant omnibus aures.
Audibant eadem haet leniter et leviter.
Nec sibi post illa metuebant talia verba :
Quum subito adfertur muntius horribilis :
Jonios fluctus, postquam illuc Arrius isset,
Iam non Jonios esse, sed Hionios.

(Catullus, 84 — n.a.)

praecipue scriptores in veteribus libris invenimus. Quintilianus, *Inst. orat.*, I, 5.)

Astfel, romanii, cînd voiră să exprime pe χ grecesc, care este o consonantă preciză, cu asprimea ei, trebuiră să ia alte semne, fiindcă *h* era o aspirațiune prea blîndă ; și așa au întrebuințat pe *c* aspirat prin *h*. Din această aspirare a rezultat o mare apropiere a sonului *ch* de sonul *k*, fără ca să se fi identificat încă la romani precum s-a identificat în cîteva cuvinte la noi.

Avem dar următoarele regule :

Litera slavonă-greacă χ se va scrie cu *h* acolo unde este aspirare de vocală, d. e., *haină, han, harnic, hartă, holdă, humă* etc. ; însă se va scrie cu *ch* acolo unde nu este numai aspirare, ci se exprimă cu tărie consonantică apropiată de *k*, d. e., *chronologie, Christos, chor, chaos, archangel* etc. ; se va scrie, în fine, cu *c* acolo unde s-a format sonul curat *k*, pierzîndu-se orce aspirațiune, d. e., *creștin, coardă* etc.

Tendența pronunțării noastre este înlăturarea sonului *ch* și schimbarea lui sau în aspirarea *h*, sau în consonanta *c*. Astfel, vedem că pe cînd în numele propriu *Christos* se mai aude un *h*, în *creștin* se aude numai *k*. În genere, numele proprii străine rămîn încă toate cu χ, adică cu *ch*, din simpla cauză că se păstrează pe cît se poate cum sunt, fiind indicări individuale : așadar, scriem și citim : *Charon, Charibda, Chersones, Chimera, Chios, Christos, Chrisostom* etc. La numele comune însă (afară de cele rare : *chronologie, chor, chaos* etc.) s-a și schimbat *ch* sau în *h* sau în *c*, d. e., *hartă* (în deosebire de *carte, hărți* și *cărți* etc.), *hărtie, horă* (însă *chor*), *caracter, coardă, creștin.* [1]

În nici un caz, însă, nu este iertat a mai scrie pe *h* acolo unde s-a pierdut cu totul în pronunțare, d. e., în *istorie, onoare* etc. Cine scrie *historie, honoare* și aduce de exemplu ortografia latină nu argumentează în cunoștință de cauză. Pasagiele citate din Quintilian și Catul ne arată confuzia ce domnea și la romani în pronunțarea și

[1] Tendența arătată mai sus e și mai pronunțată astăzi, după 42 de ani, cînd cei mai mulți scriu *Hristos, haos, arhanghel,* și iarăș *cor, cronologie* etc. (n.a.).

scrierea lui *h*. Ar fi fără chibzuire să o perpetueze şi românii, cari nu au nici o cauză pentru aceasta. *H* trebuie scris numai unde se aude.

K

Pentru sonul *k* se află în alfabetul latin trei semne: *c*, *k* şi *qu*.

Însă noi nu putem primi nici pe *k*, nici pe *qu*.

În ceea ce priveşte litera *qu*, tradiţiile latine sunt aşa de confuze, încît este greu a da lectorului o idee lămurită despre natura ei. Vel. Long. crede că semnul *q* este o împreunare a literelor CV; Quintil., din contra, îl derivă din Koppa cel grecesc ϙ şi îl pune astfel între literele cele mai vechi aduse din Grecia. Fie aceasta cum va fi, pentru cercetările noastre sunt numai următoarele constatări de interes:

1. În timpul scrierii latine mai regulate şi desigur în secolul ce ne priveşte, litera *q* se întrebuința numai cînd urma un *u* cu o altă vocală după dînsul, aşa încît toate trei să formeze o singură silabă. Funcţia lui *q* era să arate unirea diftongică a lui *u* cu vocala următoare. „Mai avem încă litera *q*, scrie Quintilian, care face silabele dure şi este de folos numai pentru a uni vocalele ce urmează, iar încolo este foarte de prisos..." *(Dura et illa syllabas facit quae ad coniungendas demum subiectas sibi vocales est utilis, alias supervacua; ut equos hac et equum scribimus.* Quintilianus, *Instit. orat.*, XII, 10.)

Proba convingătoare despre această funcţie a lui *q* ne dă şi faptul că în scrierea veche chiar dativul *cui* se află scris *qui*, cînd din cauză prozodică trebuie să se restrîngă într-o singură silabă. Viceversa, cînd silaba cu *qu* trebuia să se lungească în două, *qu* se înlocuia cu *c*; aşa la autorii comici se află foarte des *relicuus* în loc de *reliquus*, şi în Plaut *(Casina*, II, scena 2, vers 33 sau 192) *delicuum* în loc de *deliquum* etc.

2. Sonul lui *qu* nu se potrivea cu nici unul din sonurile limbei noastre, cel puţin nu era nici *cu*, nici *cv*, ci un son mijlociu. Probă despre aceasta ne este contro-

versa între gramatişti asupra naturei sonului următor lui *q*. Charisius îl numeşte vocală, Vel. Long. opune că atunci orce silabă începătoare cu *q* ar trebui să fie lungă din cauza celor două vocale, ceea ce nu este *(aquĭla, quŏd, equŭs* etc. sunt scurte), şi prin urmare numeşte pe *u* consonantă ; după dînşii se dezbină în acelaş mod şi ceilalţi. Quintilian, aducînd exemplul citat de *equum*, adaugă : „aceste două vocale, *uu*, produc un sunet aparte, precum nu se află nici unul în limba greacă şi care de aceea nu se poate scrie cu literele lor". *(Quum etiam ipse hae vocales duae — scil. uu — efficiant sonum, qualis apud graecos nullus est ideoque scrivi illorum literis non potest.* Quintilianus, *Instit. orat.*, XII, 10.)
De aci provine confuzia ce o vedem în scrierea grecească de cîte ori vrea să exprime pe *qu*, d. e., la numele proprii latine. Aşa găsim în Plutarch Κουαδραντια pentru *Quadrantia*, în *Evanghelia lui Marcu* din contră (12, 42) Κοδράντες pentru *quadrans ;* unii scriau Κουᾶδροι pentru *Quadri*, Σεκουανοί pentru *Sequani*, alţii Κυρῖνος pentru *Quirinus*, Ταρκύνιος pentru *Tarquinius*, ba chiar Κοίντος pentru *Quintus*.
Chiar la romani, însă, sonul propriu al lui *qu* dispare încetul cu încetul şi se schimbă în *c*. De mult nu se mai zicea şi nu se mai scria *coquues*, ci *cocus*, nu *loquutus*, ci *locutus ;* în secolul întîi după Christos se schimbă şi *quum* în *cum*, *quotidie* în *cotidie* etc.
La noi această schimbare şi-a aflat terminarea ei : în limba română nu mai există sonul *qu* de loc şi, prin urmare, nici litera nu mai poate exista. Iar a o scrie, cum fac unii, în loc de sonul *k* sau ч (d. e., *quînd, querquetare)* este o greşală în contra alfabetului latin, fiindcă atunci se primeşte o literă latină pentru a exprima un alt son decît acela pentru însemnarea căruia se întrebuinţa, şi aceasta este o născocire neîngăduită. Romanii înşii, dacă ar fi pronunţat cuvîntul *cînd* ca noi, nu l-ar fi scris *quand*. Quintilian (sec. I. d. Chr.) îşi bate joc de cei ce mai voiau să păstreze pe *qu*, d. e., în scrierea cuvîntului *cotidie*, zice însă că asemenea „copilării netrebnice" dispăruseră pe vremea lui. Nu ştim de ce a mai venit d. Heliade şi urmaşii lui să le împros-

păteze pe vremea noastră. (*Frigidiora alia ut quotidie — scriberetur, non cotidie, ut sit : quot diebus. Verum haec iam etiam inter ipsas ineptias evanuerunt.*[1] Quintilian, *Instit, orat.*, I, 7.)

A treia literă cu care se află exprimat în scrierea romană sonul ce ne ocupă este *k*. Tradiţiile asupra lui *k* sunt foarte lămurite şi după dînsele nu mai încape îndoială că această literă trebuieşte alungată din alfabetul nostru. *K* s-a introdus din vechime la romani şi s-a păstrat cîtva timp din cauză că era singura literă care exprima cu precizie sonul *k* ; căci litera *c* la început se întrebuinţa şi pentru sonul *g*. Aşa, cetim pe Columna rostrată *leciones* în loc de *legiones, macestratos* în loc de *magestratos* etc. Se vede că pronunţarea romanilor celor vechi nu făcea încă destulă deosebire între *c* şi *g*. De-abia în secolul al treilea înainte de Christos s-a introdus litera *g*, formîndu-se prin o mică schimbare din *c*. După spusa lui Plutarch, Spurius Carvilius ar fi descoperitorul ei. Litera g o dată introdusă, *c* slujeşte excluziv la exprimarea sonului *k*, iar litera *k* se pierde din scrierea latină cu totul, remîind întrebuinţată numai ca notă de abreviatură cînd o urmează un *a* (d. e., *K* pentru *Cadeso,* fiindcă abreviatura *C* însemna deja *Gaius ; K* pentru *Calendae).* Cei mai buni autori o resping din scrierea latină : Quintilian zice de-a dreptul că nu trebuie să întrebuinţăm pe *k* în nici un cuvînt (*k in nulli verbis utendum puto. Instit. orat.*, I, 7) ; Priscianus o numeşte cu totul de prisos *(et k quidem penitus supervacua est.* Prisc., pag. 543). Respingînd-o dar înşii romanii, nu avem noi nici o cauză pentru a o introduce.

Rezultatul cercetării de mai sus este : *Sonul* k *nu se va scrie nici cu litera* qu, *nici cu litera* k, *ci numai cu* c (şi înainte de *e* şi *i* cu *ch,* precum vom vedea la partea următoare).

Cu aceasta am terminat cercetările fonetice asupra acelor litere din alfabetul latin al căror son nu era destul

[1] Şi mai lipsite de temei sînt argumentele potrivit cărora ar trebui scris *quotidie* şi nu *cotidie,* chipurile de la *quot diebus* — cîteva zile. Dar însăşi inepţia lor le-a şi risipit (lat.).

de lămurit pentru a fi ele primite fără control în scrierea noastră. O mică observare mai este de făcut în privința lui *x*. Această literă este o consonantă dublă pentru a exprima *cs* sau *gs* (de regulă). Ea este dintre literele nouă ale alfabetului latin, deşi mai veche decît *g*, fiindcă se află pe Columna rostrată, unde aceasta lipseşte. După Grotefend, *x* este împrumutat din sistemul cifrelor etrusce; după opinia comună, însă, este o împreunare grafică dintr-un *C* întors şi dintr-un *S* = *CS*, *X*[1]. Ca o asemenea înlesnire grafică se poate întrebuința şi la noi, unde întrebuințăm consonanta îndoită *cs*.
Recapitulînd acum rezultatele cercetărilor din partea a doua şi continuînd lista alfabetică începută la pag. 17[2], constatăm că următoarele sonuri din limba noastră se vor scrie numai cu următoarele litere corespunzătoare:

Sonul	român	e	cu litera	latină	e
”	”	i	”	”	i
”	”	ж	”	”	j
”	”	ф	”	”	f
”	”	t	”	”	t
”	”	χ	”	”	h şi ch
”	”	k	”	”	c, *resp.* ch,

iar literele *ae, oe, y, ph, th, qu* şi *k* din alfabetul latin nu pot fi primite în scrierea română.
Această parte a disertației noastre o credem dovedită cu toată tăria, şi prin urmare încercarea ce o fac cîțiva autori români de a introduce literele *ph*, *y*, *qu* etc. în scrierea noastră nu ne mai pare o controversă, ci o greşală.

[1] La cele zise mai sus se cuvine să adăugăm din Corssen că originea alfabetului latin nu este nici astăzi hotărîtă fără controversă. Despre o împrumutare a lui *x* din sistemul cifrelor etrusce, cum credea Grotefend, nu poate fi vorba. Corssen arată că alfabetul latin nu se naşte din cel etrusc, ci din vechiul alfabet campan sau greco-apusean (rectificîndu-şi astfel la pag. 102, vol. 2 după Kirchhoff opinia susținută mai înainte, pag. 5, vol. I, despre originea dorică). În vechiul alfabet latin, cu 21 litere, se afla de la început *x*, fiindcă era şi în alfabetul campan, din care numai, υ φ şi χ se lăsase la o parte. Mai pe urmă se pierde, pentru a se reprimi iarăş, împreună cu *y*, pe timpul lui Cicero, cînd alfabetul latin număra 23 litere (Corssen, I, 28) (n.a.).
[2] În *vol. de față*, p. 14.

II

Despre scrierea lui ч, џ, ш, ц, ъ, î

În partea întîi a disertaţiei noastre am constatat, după starea ştiinţei de astăzi, cum ceteau romanii literele lor şi care din ele trebuiesc să fie primite în limba noastră. Pe cînd însă, din acest studiu a rezultat că unele din literele latine nu se pot primi în scrierea română, nemaiaflînd în limba noastră vechiul son latin pe care-l însemnau, în paginile următoare vom vedea, din contră, că unele din sonurile române nu-şi află litera corespunzătoare latină fiindcă în timpurile romane aceste sonuri sau nu au existat de loc, sau nu au existat în acea întindere ca la noi. Prin urmare, alfabetul latin aplicat la scrierea română are, pe de o parte, litere prea multe, cărora trebuia să le refuzăm primirea, pe de alta, nu are litere destule şi suntem siliţi să le înlocuim prin altele — o disproporţie ce nu ne poate mira dacă ne aducem aminte că noi, după o dezvoltare limbistică de 17 secole, primim un alfabet pietrificat din secolul al doilea.

Între literele ce lipsesc romanilor, notăm mai întîi o literă specială pentru sonul nostru.

ч

Sonul ч nu se află în limba latină din timpul în care o privim noi, adecă în primii secoli după naşterea lui Christos. Litera *c* înainte de *e* şi *i* nu se înmuia de loc, nici în ч, cum cetim noi şi italienii, nici în *s*, cum cetesc francezii, nici în ц, cum cetesc germanii, ci rămînea *k*.

Probele sunt următoarele :

1. Nici unul din vechii gramatişti latini, deşi se ocupă cu amănuntul de pronunţarea literelor, nu arată vreo

deosebire între pronunțarea lui *c* înainte de *e* și *i* și pronunțarea lui înaintea celorlalte vocale și a consonantelor. Dar și ceilalți autori păzesc o tăcere absolută asupra sonului ч; Quint., în locul citat mai sus, unde vorbește despre deosebirea dintre pronunțarea latină și cea greacă (XII, 10), l-ar fi menționat desigur dacă ar fi existat.

2. *Toate* cuvintele grecești *fără excepție* în care se află *k* înainte de *e* și *i* se transcriu în latinește prin *c*, d. e. : insula *Ceos* (Κέως), *Cebren* (Κεβρήν), *Cecrops* (Κεκρόψ), *cedrus* (κέδρος), *centrum* (κέντρον), *Cimon* (Κίμον) etc., etc.

La numele comune *cedrus, centrum* etc., s-ar putea zice că, deși la început, cînd s-au primit de la greci, s-au cetit *kedrus, kentrum,* totuș, mai pe urmă s-a muiat *c* în ч și s-a cetit ч*edrus,* ч*entrum.* Însă această obiecție cade de la sine cînd vedem alăturea numele proprii care nu sunt supuse înmuierii ca cele comune. Dacă *c* înainte de *e* și *i* s-ar fi cetit ч, atunci romanii n-ar fi scris pe Κίμον cu C, ci sau *Kimon,* sau *Chimon.*

3. Constantă este asemenea scrierea greacă cu *k* a cuvintelor latine cu *c*, și aceasta fără excepție. Cicero se află scris pretutindenea în scriptele vechi grecești, d.e. : în Appian Alexandrinul (sec. II p. Chr.) Κικέρων, Scipio Σκίπιων (în Appian, în Polibie [sec. II a. Chr.] etc.), Decius Δέκιος etc.

Să fi fost *c* altfel pronunțat în aceste nume, *s-ar fi încercat cel puțin unul din greci să le scrie altfel* cu τσ sau cu ζ sau cu τζ etc. Unanimitatea tutulor scriitorilor greci de a exprima pe *c* latin înainte de *e* și *i* prin *k*, în paralelă cu unanimitatea tutulor scriitorilor latini de a exprima pe *k* grecesc și înainte de *e* și *i* tot prin *c*, este o probă convingătoare că *c* se cetea *k* și înainte de *e* și *i.*

4. Gramatistul *Terentius Scaurus,* învățătorul împăratului L. Verus (sec. II d. Chr.), vroind în cartea sa *De orthographia* să susțină scrierea literei *k,* zice : „eu însă pretind că mai de prisos este litera *c* decît *k,* fiindcă, după cum se vede la greci, *k* are chiar valoarea

sonului *c*". *(Ego autem contederim magis supervacuum esse c quam k, quoniam k, ut apud Graecos, satis vim etiam c literae exprimat.)*
5. Quintilian, într-un pasagiu citat, zice : „În scurt, întrebuinţarea lui *h* se lăţi în mod excesiv, şi de atunci ne-a rămas încă în cîteva inscripţii cuvintele *coronae, praeconis* şi *centuriones* scrise *choronae, praechonis* şi *chenturiones*". *(Erupit brevi tempore nimius usus, ut choronae, chenturiones, praechones adhuc quibusdam inscriptionibus maneant*, Quintil., *Instit. orat.*, I, 5.) Dacă *centuriones* s-ar fi cetit *чenturiones*, nu s-ar fi scris niciodată *chenturiones*.
6. Alte probe secundare despre aceasta, mai mult indicii decît probe, sunt : 1. duplicitatea scrierii latine în cuvintele *decimus* şi *decumus, decimare* şi *decumare* şi a altor analoage, care este uşor de explicat dacă se cetea *dekimus* şi *dekumus*, însă ar fi fost greu de admis dacă s-ar fi cetit *deЧimus* şi *dekumus* ; 2. aflarea lui *k* sau g în cuvintele comune germanilor cu latinii : *Cella* = Keller, *carcer* = Kerker, *cerasum* = Kirsche, *macer* = mager, *cista* = Kiste.
Prin urmare, sonul ч nu se pronunţa la romani. Cum să-l scriem noi cu alfabetul latin ?
Dacă cercetăm toate cuvintele româneşti (nu slavone etc.) în care se pronunţă sonul ч constatăm nu numai că el s-a născut din latinul *c*, ci că *pretutindeni unde acest* c *se află înainte de* e *şi* i, *s-a înmuiat în* ч . Cînd s-ar vedea numai că ч acolo unde se află, provine din *c*, atunci ч ar fi o dependenţă *întîmplătoare* a lui *c*, o înmuiare *neregulată* a lui şi ar trebui dar să se noteze poate *c* cu un semn expres, d.e., prin *ç*. Fiindcă însă se constată mai mult, se constată că în toate cuvintele romane unde *c* s-a aflat înainte de *e* şi *i* s-a schimbat în ч, de aceea semnul este de prisos, căci acum regula generală a vorbirii şi scrierii noastre este că înainte de *c* şi *i* nici nu încape *k*, ci numai ч.
O consonantă, chiar prin natura sa de a fi consonantă, adecă de a nu se putea pronunţa singură, ci în unire

cu vocala următoare, ne sileşte, înainte de a o pronunţa, să ne uităm la vocala următoare. Uitîndu-se românul ce vocală urmează după consonanta *c* şi văzînd că urmează *e* sau *i*, prin însăş natura limbei sale şi fără altă regulă trebuie să citească ч, fiindcă în cuvintele romane nu sufere *k* înainte de *e* şi *i* ; şi, din contră, cînd vede altă vocală sau o consonantă, trebuie să citească *k*. Ar fi dar o silă impusă spiritului nostru ca să scriem, cum vrea d. Pumnul, *celtuesc* şi să cetim *keltuesc*, pe cînd pentru ч*ine* să scriem *čine*.
Obiecţia ce ni se va face este că aflăm cu toate aceste sonul *k* şi înainte de *e* şi *i* şi sonul ч înaintea celorlalte vocale şi a consonantelor. Să cercetăm unde. *K* înainte de *e* şi *i* se află în limba română :
a) În cuvinte slavone, greceşti, ungureşti. Acestea fiind cu totul străine naturei limbei noastre şi numai nişte împrumutări lexicale, iar nu gramaticale, nu ne pot influenţa în naşterea ei o regulă ortografică. Fiindcă însă se află şi trebuiesc scrise, vom arăta excepţia şi străinătatea lor întărind sonul ч pentru a-l face iarăş *k*, întroducînd dar între *c* şi vocala *e* sau *i* singurul semn ce l-au fixat romanii pentru aceasta, adecă *h*. (Vezi mai sus cercetarea noastră asupra acestei litere. Însemnarea lui ч pentru a-l ceti *k* înainte de *e* şi *i* nu se poate arăta prin *u* sau prin alte semne, şi aceasta din simpla, dar incontestabila cauză că noi nu avem să inventăm acum un alfabet, ci introducem alfabetul latin. Dacă în alfabetul latin semnul întăririi, după cum arătarăm mai sus, a fost *h*, şi românii trebuie să-şi arete prin *h* întărirea sonurilor lor.)
Vom scrie : *cheltuiesc*, *chilie* (cînd ar veni din lat. *cella*, s-ar fi făcut *ceale* sau *ceae*, dar nu *chilie* ; în această formă este cuvînt străin), *chilav*, *chimir*, *chindisesc*, *chin*, *chip*, *chir*, *chitesc*, *chit* (luat din grecescul τό κῆτος şi nu din lat.), *chivără*, *chivot*, *strachină*, *smochină*, *răchită* etc.
b) În cuvintele romane unde mai nainte după *c* venea un *l* sau un *u*, aşa încît a rămas *k* numai din această cauză conformă regulei *româneşti*. Cuvintele sunt pu-

ţine : *cheie (clavis), chem (clamo), chiar (clarus), chilinesc (clino), chimin (cuminum).* Afară de aceste cuvinte şi derivatele lor se mai află *chi* în terminarea *chiu, chie,* provenind din *culus* şi *cula : unchiu (avunculus), rărunchiu (ranunculus), urechie (auricula).* Şi aceste cuvinte sunt puţine.

c) Singura excepţie ar fi *chelar* şi *chingă,* dacă acestea provin de-a dreptul din latinele *cellarius* şi *cingula,* ceea ce nu este probabil, comparînd toate celelalte cuvinte şi considerînd pentru *chingă* că aveam verbul *cingu* şi am fi zis *cingă,* dacă am fi primit cuvîntul de la romani.

Ч de-a dreptul înaintea vocalelor *a, o, u,* ъ, *î* se află *numai* în cuvinte străine, mai ales slavone, şi aceste, neputîndu-ne schimba regula noastră română din fundament, se vor scrie cu *ci.* Iacă mai toate aceste cuvinte : *cias, cioban, ciocan, ciocîrlie, ciocîrtesc, cioci, cioc, cioaie, cioloboc, ciomag, cioandră, ciont, cioplesc, cioară, ciorbă, cioarec, ciort, ciosvîrtă, cioturos, ciovică, ciubăr, ciobotă, ciucăr, ciudă, ciugulesc, ciulină, ciumă, ciungăresc, ciupesc, ciupercă, ciur, ciută, corcioc.*

În cuvinte româneşti nu se află ч nicăieri de-a dreptul înaintea vocalelor *a, o, u,* ъ, *î,* ci numai cînd între aceste s-au aflat *e* sau *i,* care dar trebuie exprimate : *ceară* (lat. *cera), ceapă* (lat. *cepa), rugăciune* (lat. *rogatio*), şi aşa toate în *ciune, urceor* (lat. *urceolus), fecior* (lat. *fetiolus?* Vezi Diez, *Rom. Gramat.*, II, pag. 261, şi Cihac, *Dict. etim.*, la cuvîntul *făt),* şi aşa toate în *cior.* *Fiind dar constatat că în cuvintele româneşti* c *sună totdeauna* k *înainte de* a, o, u,ъ, î, *şi totdeauna* ч *înainte de* e *şi* i, *şi că numai în unele cuvinte străine sună din contră* k *înainte de* e *şi* i, *trebuie să lăsăm litera* c *singură să exprime pe* ч *înainte de* e *şi* i, *şi numai atunci să o marcăm prin semnele alăturate* h, *resp.* i, *cînd în contra geniului limbei noastre, înainte de* e *şi* i *are să se pronunţe* k *şi înainte de celelalte litere* ч .

Este dar o eroare în contra logicei a apuca lucrul de-a-ntoarsele, cum face d. Pumnul, a însemna pe *c*

înainte de *e* şi *i* cînd are să se citească ч, şi a-l lăsa fără semn cînd are să se cetească *k*. Aceasta va să zică a face din excepţie regulă şi din regulă excepţie.

Џ

Ceea ce s-a zis despre *k* şi ч se înţelege din aceleaşi cauze şi pentru г şi џ. Amîndouă sonurile se vor însemna prin litera *g*, ştiindu-se că înainte de *a, o, u,* ъ, *î* şi înaintea consonantelor se pronunţă г, iar înaintea lui *e* şi *i* se pronunţă џ. În cuvintele unde şi înainte de *e* şi *i* trebuie să se cetească un г, acesta se va exprima prin *gh*, şi în cuvintele unde, din contră, înainte de celelalte vocale şi de consonante se află џ, acesta se va exprima prin *gi*. Vom scrie dar *ghimber, ghimpe, ghips, ghiulea, ghem* (lat. *glomus*), *ghiaţă* (lat. *glacies*), *ghindă* (lat. *glandes*), *unghi* (lat. *angulus*) *ghebos* (lat. *gibbosus*) — singurul cuvînt român în care *g*, deşi nemijlocit înainte de *i*, nu s-a schimbat în џ; este dar probabil că în latinitatea vulgară nu se zicea *gibbosus*, ci *gubbosus* [1], şi atunci am avea aici un caz analog cu cel de la litera *c* înainte de *u* sau *l* (pag. 43) ; compară spre întărire scrierea *gybbosus* în latinitatea evului mediu şi forma *gob* în limbele romane de astăzi (în ital. etc.). Vom scrie din contră : *giamantan, giam, giamie, Giurgiu.*

Ц

Sonul ц nu a existat la romani în întinderea în care îl avem noi. Singurul caz în care mai tîrziu îl întrebuinţau romanii era pentru *t* înaintea unui *i* urmat de altă vocală (gramaticul Pompeius, probabil din secolui V după Chr. : *non debemus dicere ita, quemadmo-*

[1] Vezi şi Schuchardt, l. c., I, 29 (n.a.).

dum scribitur, Titius, sed Titsius), şi aceasta pare să fi fost o rafinare a limbei, de care în timpul clasic se fereau cei culţi. De aceea vedem că acest son nici nu are literă aparte, ci rămîne numai ca o nuanţă de pronunţare a lui *t*. [1]

La noi însă ц a devenit un son foarte lăţit şi primit şi înaintea vocalelor simple. Din nenorocire, în starea actuală a limbei nu se vede întrebuinţat după o regulă demonstrabilă. Pe cînd sonul *k* în *toate* cuvintele româneşti, unde s-a aflat nemijlocit înainte de *e* şi *i*, s-a schimbat în ч, şi astfel şi *k* şi ч se scriu prin *c* fără alt semn, sonul ц, deşi acolo unde se află vine din *t*, totuşi, nu este o modificare regulată a acestui *t*. Căci dacă *t* înainte de *e* şi *i* în multe cuvinte româneşti s-a schimbat în ц, în tot atîtea alte cuvinte a rămas *t*. Să cercetăm acest punct mai de aproape.

1. În flecţiunile de declinare şi conjugare vedem pe *t* totdeauna schimbat în *ţ* înainte de *i* (afară de cazul cînd este preces de *s* [2] şi rămîind neschimbat cînd se

[1] Asupra trecerei lui *c în* ч sau ц şi a lui *t* înainte de *i* cu o vocală în ц compară următoarele pasage : „Cu drept cuvînt, zice Raumer, tranziţia guturalului *ci* în palatalul *ci* se întîmplă în timpul dinaintea migraţiunii popoarelor. Însă schimbarea palatalului *c* în *tsch* şi *ts* nu începe *decît* în veacurile migraţiunii popoarelor." (Schuchardt, l. c., I, 194.) Contra : „Până în sec. VII d. Chr. asibilarea lui *c* nu s-a putut întîmpla decît pe ici, pe colo în limba vulgară sau în dialecte provinciale, şi romanii cei culţi pronunţau încă în timpul longobarzilor *Kaesar, Kikero !* (Corssen, l. c.,I, 36). „ De la secolul II d. Chr. încoace a început asibilarea generală a lui *ti*, însă pe timpul lui Ulfilas nu era încă pretutindenea primită. (Schuchardt, I, 162.) Contra : „Această opinie a lui Schuchardt se razimă pe inscripţii nesigure şi nu se poate susţinea. Asibilarea (lui *ti* în *tsi*) este obicei general în gura celor culţi în sec. V d. Chr. Ce e drept, trebuie să fi început înaintea sec. V, dar fiindcă Ulfilas însemnează cuvîntul latin *lectio* în scrierea gotică prin *laiktjo*, asibilarea nu poate să fi fost obişnuită în sec. IV în vorbirea celor culţi (Corssen, I, 65, 66) (n.a.).

[2] În pronunţarea română nu s-a putut suferi lîngăolaltă două sunete şuierătoare, precum sînt *s* şi *ţ*. De aceea înmuiarea lui *t* înainte de *i* s-a aruncat înapoi asupra lui *s*, făcîndu-l pe acesta *ş*, iar *t* a rămas neschimbat ; de ex. : acest, aceşti, onest, oneşti. Astfel se explică această modificare citată de d. Pumnul *(Gram. der rum. Sprache*, 1864, pag. 43, nota).

află înainte de *e*. Exemple : *tot, toţi, toate ; pot, poţi, poate* etc. Însă şi aci cîteva excepţii la infinitivele în *i* şi la timpurile lor derivate : zicem *a ascuţi, a împărţi, a păţi, a minţi* ; dar zicem şi *a găti, a chiti, a răsplăti, a aminti*.

2. În alte forme generale de derivaţie gramaticală ale limbei noastre [1] vedem că *t* înainte de *i* rămîne tot *t* : *antic, venetic, roşatic, fanatic, lunatic, tomnatic* [2] ; *cărticică, lăptişor, părticică, rotiţă, artist, flautist, măritiş, multişor* etc. În altele, însă, de acelaş fel, se schimbă iarăş în *ţ* : *cărţişoară, înavuţire, mulţime* etc. Zicem cu toate aceste *latină*, însă *căpăţină*.

3. Înainte de două vocale aceeaş confuzie. Avem *hîrtie, cutie, argintie, gratie* etc., însă zicem *avuţie, frăţie, beţie* etc. Şi o repetăm : toate exemplele aceste sunt cuvinte româneşti, nu primite de la străini.

După aceeaşi lege eufonică *c* preces de *s* şi urmat de *e* sau *i* nu se schimbă în *ч*, ci înmuiarea lui se aruncă înapoi asupra lui *s*, care devine *ş*, iar *c*, neputînd rămînea *k* înainte de *e* şi *i*, s-a pronunţat cu celălalt son mai moale înrudit, adică cu *t*, d. ex. : cresc, creşti, creşte, lumesc, lumeşti. Această regulă de eufonie ne pare pretutindeni observată, unde *sce* sau *sci* se află într-o singură silabă. Pronunţarea modernă a cuvintelor *scenă, sceptru* nu dovedeşte nimic, fiind introdusă cu pierderea simţirii de analogie şi nefiind intrată în popor. Primii introducători au zis *ştenă* şi *şkiptru*. De aceea şi asemănarea între *sc* al nostru cu pronunţara milaneză, precum se observă de Diez *(Gram.*, I, 346) şi după dînsul de Schuchardt *(Vocalismus*, I, 165), trebuie luată *cum grano salis* (cu un pic de sare — lat. ; paranteza noastră). Exemplele populare citate de aceşti învăţaţi, cărora de altminteri ştiinţa limbistică română se cade să le fie pentru totdeauna recunoscătoare, nu se prea potrivesc, fiindcă în ele *sc* nu se află în aceeaşi silabă, *căs-cioară, des-cinge*. Dacă, d. ex., pentru cetirea franceză se dă regula că *i* înainte de *n* se ceteşte ca *e* cu *n* nasal = *fin*, atunci *fine* nu este excepţie, fiindcă aici *i* şi *n* sunt în două silabe : *fi-ne*. Din contră în dialectul milanez — *s'cepp, s'cetta, s'ciav* etc. (Cherubini, *Vocabolario milanese-italiano*, Mil., 1843) (n.a.).

[1] Comp. Diez, *Rom. Gram.*, II, pagina 249 sqq. (edit. I) (n.a.).

[2] Mulţi din cei ce nu admit însemnarea lui *t* pentru a-l face *ţ*, pretinzînd a vedea o regulă generală pentru înmuiarea lui (înainte de *i)*, scriu *lunatec, tomnatec*, pentru a-şi scăpa teoria. Dar aceste sunt siluiri de limbă care nu pot fi îngăduite. Românul zice adesea *tomnatic*, rar *tomnatec*, şi nu i se poate schimba limba în graţia teoriilor ortografice, ci dimpotrivă ortografia trebuie făcută după limbă (n.a.).

4. Făcînd abstracţie de formele gramaticale şi luînd numai cuvintele izolate din lexicon, aflăm asemenea fără nici o regulă cînd *t*, cînd *ţ* : *clatină, latină, ţie, ţine, tine, tigru, titulă, ţipă, tină, tigaie, ţigan, tindă, timp* [1] etc.
5. Înainte de *e* şi *ă* aflăm : *ţes, ţest, ţeară, ţăran, ţărînă, ţărmure*, şi iarăş : *termin, teasc, tem, tei* etc.
6. Caracteristice sunt cazurile unde se pronunţă cînd *t* cînd *ţ* în acelaş cuvînt, d.e., *eu ascut şi eu ascuţ, eu trimet* şi *eu trimeţ* etc. [2]
Din cele arătate mai sus suntem siliţi să conchidem : pe cînd sonul *k* în toate cuvintele româneşti unde s-a aflat nemijlocit înainte de *e* şi *i* s-a schimbat în *ч* , şi prin urmare se poate scrie în amîndouă cazurile cu *c*, avînd o regulă generală a cetirii, sonul *t*, după starea de astăzi a limbei noastre, nu păzeşte nici o regulă demonstrabilă în tranziţia lui spre ц, şi prin urmare se naşte întrebarea dacă se pot scrie amîndouă sonurile *t* şi ц numai cu litera *t*, sau dacă trebuiesc deosebite în scris. Şi, în cazul din urmă, prin ce fel de însemnare grafică să se constate deosebirea ?
În răspunsul, însă, la aceste întrebări este cuprinsă controversa principală a scrierii române. Pentru a ne lămuri pe deplin asupra ei şi a ajunge la un rezultat sigur în mijlocul şovăirii opiniilor contrare, suntem siliţi să facem o cercetare sistematică şi completă asupra acestei materii. O asemenea cercetare, dacă va izbuti, ne va conduce la aflarea regulei fundamentale pentru scrierea tutulor sonurilor nouă în limba română. Înainte de a o începe, trebuie dar să vedem care sunt aceste sonuri şi pănă unde are să se întindă dezlegarea controversei. Căci, precum am zis, o dată sfera cercetării hotărîtă, unul şi acelaş principiu de scriere, dacă vom fi în stare să-l dobîndim, va cuprinde în sine regula pentru fiecare din sonurile cele nouă. Aceste sonuri, afară de cele arătate mai sus, sunt ш, ъ, şi î.

[1] Aşa zice românul, şi nu *tîmp*, cum vor cei arătaţi în nota precedentă. *Tîmp* vrea să zică *prost* pe româneşte (n.a.).
[2] Pumnul, *Rum. Gram.*, pag. 164 (n.a.).

Ш

Notăm cîteva cuvinte din care se vede neregularitatea tranziţiei lui *s* în ш .
Gras, *graşi*, însă *grăsime* ; *gros*, *groşi*, însă *grosime* ; *a ursi*, *ursită*, însă *arşiţă* ; *a păşi*, *a ieşi*, *simt*, *singur*, *sălbatic*, *şed*, *sine*, *şine*, *şipot*, *şir* etc.

Ъ şi Î

Sonurile ъ şi *î* nu se văd a fi existat la romani în latinitatea clasică. Ce e drept, variabila vocalizare latină tocmai în cuvinte unde şi noi întrebuinţăm sau am fi întrebuinţat ъ sau î e foarte surprinzătoare (*facio*, *feci* ; *legendus*, *legundus* ; *dicendus*, *dicundus* ; *maximus*, *maxumus* ; *cani*=κυνί[1] etc. Cu toate acestea, ştienţificeşte vorbind, nu suntem autorizaţi să zicem mai mult decît că vocalizarea clasică acolo unde a fost nehotărîtă a lăsat cu atît mai mult tărîmul liber pentru introducerea altor sonuri în limbele romane moderne. Mai probabil pare a fi că ъ şi *î* au existat în limba latină vulgară.
Din nenorocire, nici ъ, nici *î* nu sunt primite în limba noastră după vreun principiu demonstrabil, ci după o eufonie puţin fixată.
În privinţa lui ъ singura regulă generală ce au putut-o da gramatiştii noştri este negativă : ъ nu se află la începutul cuvintelor[2] (cu excepţia dialectică : ъ la, ъsta). Iar toate celelalte aşa-numite regule ale gramatiştilor noştri sunt numai nişte generalizări a cîtorva pronunţări de un fel, paralel cu care merge generalizarea a cîtorva pronunţări de alt fel. Sau, mai bine zicînd, regula şi excepţia au cumpănă egală, şi prin urmare excepţia are tot atîta drept să fie marcată ca şi regula.

[1] Cipariu, *Elem. de limba rom.*, p. 24 şi 25. Tractatul de ortografie din *Lexiconul de la Buda*, § 19 (n.a.).
[2] Pumnul, *Rum. Gram.*, 13 ; Cipariu, l. c., pagina 8 (n.a.).

Să cercetăm aceasta mai de aproape pentru ъ.

1. ъ vine din *a* cînd acesta şi-a pierdut sonul : *laud*, lъudam ; fac, fъceam ; carte, cъrticică etc.

Cu toate aceste, *a* rămîne de multe ori *a*, deşi nu mai are ton. De ex., *batjocură*, *balamuc*, *calic*, *datorie*, *familie*, *fasole*[1], *macriş*, *materie*, *raritate*, şi în sumă de cuvinte străine sau mai nouă, în care nu s-a făcut tranziţia în ъ, deşi sunt intrate în popor : *basmà*, *parà*, *pardoseală*, *canar*, *hangiu*, *falangă*, *pahar*, *papuc* (alte cuvinte nouă, în care asemenea a rămas *a*, mai sunt : *cazarmă*, *cadavru*, *cafenea* sau *cafană*, *canapea*, *canavà*, *canonic*, *capot*, *castană*, *catedră*, *catolic*, *catichism*, *magistrat*, *pardoseală*, *paroh*, *patron*, *patriot*, *patriarh*, *salată* etc.). Rămîne apoi *a*, deşi nu mai are ton, la începutul cuvintelor : *aşa*, *aveam*, *avut*, *aramă*, *argint*, *acum* etc. Dar şi aci este o excepţie, cînd adică după *a* vine *n*. Atunci nu rămîne *a*, dar nu se schimbă nici în ъ, ci se face *î*, *înger*, *întîi* etc. Însă şi aceasta nu pretutindeni. În *an*, *anţerţ*, *anin*, *Andrei (anaforă, antereu)* rămîne *a*.

2. ъ se află venind din *a* şi acolo unde acesta nu şi-a pierdut tonul : *carte*, *cъrţi* ; *mare*, *mъri* ; *carne*, *cъrnuri*; *cale*, *cъi* ; însă, *cal*, *cai* ; *mătase*, *mătъsuri* ; *sъbii*, *pъsъri* etc. Din contră, *vacă*, *vaci* ; *fragă*, *fragi* ; *împart*, *împarţi* ; *adъp*, *adapi*. Însă iarăş *lъudъm*, spre deosebire de *lъudam*, *lъudъ*, spre deosebire de *lъuda*, *împъtur*, *înfъşur*, *mъr* (sau aici din *e* ? Diez., *Gram.*, I, 336). Însă *mъtura* şi *matura*.

3. ъ vine din *e* cînd acesta nu are tonul : *tînăr*, *răcit*, *răsplată*, *văratic* etc.

Cu toate acestea, *e* rămîne de foarte multe ori *e*, deşi nu mai are tonul : *înverzit*, *venin*, *temut*, *şezut*, *dreptate* etc.

4. ъ se află venind din *e* şi acolo unde are ton : *văd*, *învăţ*, *rău*, *văr*, etc., etc.

5. ъ vine şi din celelalte trei vocale, dar mai rar.

[1] Unii autori bucovineni, ca să-şi scape regula, ne siluiesc limba şi zic făsole, cădavru etc. *Vivat ortographia, pereat lingua !* (n.a.).

6. Mussafia[1] arată influenţa consonantelor şi a lui *i* asupra formării lui ъ. Dar şi cercetările lui întăresc cele spuse de noi asupra lipsei unei simple regule generale.

În privinţa lui *î* avem următoarea lege a aflării lui :
1. În cuvintele româneşti *î* vine de regulă din influenţa nazalului *n* (şi *m* combinat cu altă consonantă), ceea ce nu vrea să zică că orunde este *n* (şi *m* combinat) vocala precedentă se schimbă în *î*, ci nu numai că acolo unde vocala s-a schimbat în *î* cauza a putut fi *n* (şi *m* combinat). Exemple : *în, împărat, român, înger, mînă, cînt, vînd, făcînd, zicînd, lăudînd, sîn, sînt, grîu (= granu), rămîi (= reman), frîu (=frent), cînt (= cant), brîu (= brin)* etc. De aceea alfabetul nostru cel vechi avea un singur semn pentru silaba *în* şi *îm.*
2. Eufonia română sufere greu un *i* ascuţit după *r* şi-l umbreşte cu predilecţie în *î : rîs, rîpă, rîu, a omorî, urî* etc.
3. *î* mai provine dintr-un *a* dinaintea lui *r* combinat, d. e., *hîrtie, tîrziu, cîrnat.*
4. *î* se află, în fine, în multe cuvinte slavone şi apoi în cuvinte onomato-poetice (care imitează sunetele naturei), d.e., *fîlfîie, mîrîie* etc.

După cele expuse constatăm că toată controversa scrierii române se află acum mărginită la exprimarea a patru sonuri : ц, ш, ъ şi *î*, pentru care nu am aflat în simpla cercetare paleografică a alfabetului latin modul de a le scrie. Ele ne conduc la un studiu mai întins al scrierii îndeobşte, căruia îi destinăm partea următoare. Mai înainte însă de a-l începe este locul să vorbim încă în această parte despre accente şi, cu prilejul lor, despre scrierea diftongilor *ea* şi *oa.*

Accentele, aşa cum se văd obişnuite în scrierea grecească — acut, grav, circumflex, *spiritus asper* şi *lenis* — se zice că sunt descoperirea lui Aristophanes Byzantius (sec. III d. Chr.) În manuscriptele vechi greceşti nu

[1] A. Mussafia, *Zur rumänischen Vocalisation,* Viena, 1868 (n. a.).

se află de loc până în sec. VII după Christos. Aşadar, descoperirea lui Aristofan nu a putut servi până atunci decît numai gramatiştilor. (*Verum haec omnia — sc. spiritus asper et lenis, accentus accutus, gravis et circumflexus — ante septimum saeculum a librariis neglecta prorsus videntur : nam codices vetustissimi quinti sextive soe culi iis prorsus carent*[1]. Montfaucon, *Palaeogr. graec.*, pag. 33.)

În înţelesul lui Aristofan, adică pentru însemnarea silabei intonate, nu s-au întrebuinţat accentele *niciodată* în scrierea latină[2]. Numai pentru însemnarea vocalelor lungi, fără privire la tonul lor, se găseşte, începînd de pe timpul lui Cesar, semnul numit *apex*, care în inscripţiile din timpul împăraţilor are forma', rareori', iar mai tîrziu în scrierea cărţilor —, cum se întrebuinţează şi astăzi. Acest *apex* se află pus — deşi nu regulat, nici pretutindeni — deasupra vocalelor *a, oe, e, ei, o* şi *u*, cînd sunt lungi, iar *i* lung se însemnează prin mărirea literei *I*, de unde apoi *J* în limbele romane moderne.

Neexistînd dar nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămîne numai trebuinţa logică drept singura cauză pentru primirea lor. Trebuinţa logică însă în limba română cît pentru accentuare se mărgineşte la conjugaţii. Acolo deosebirea tonului aduce deosebirea înţelesului, tonul trebuie dar exprimat prin accent. Vom scrie dar a lovì, a primì, făcù, avù etc.

Accentul ' întrebuinţat până acum peste *e* şi *o* pentru a exprima diftongii *ea* şi *oa* este o invenţie nesănătoasă atît în contra regulei scrierii româneşti formulată mai sus (acele sonuri române pentru care se ştie litera latină

[1] Iar toate acestea — adică *spiritus asper* şi *lenis* [în greceşte cuvintele care încep cu o vocală poartă „spiritul aspru" (') care se pronunţă *h*. sau „spiritul lin" (') care nu se pronunţă — paranteza noastră], accentul ascuţit, grav sau circumflex — se vede că n-au fost ţinute în seamă de copişti — înainte de veacul al VII-lea, căci în cele mai vechi codice din veacurile al V-lea sau al VI-lea lipsesc cu desăvîrşire (lat.).
[2] Vezi Corssen, l. c., I, 21—26 (n.a.).

corespunzătoare se scriu cu această literă, făcînd abstracţie de la considerări etimologice), cît şi în contra naturei semnelor, nefiind chemat accentul în nici un alfabet din lume să exprime pe *a*.

Dar accentul ' este chemat să exprime vocala intonată, vor zice apărătorii acestei scrieri, şi fiindcă diftongii *ea* şi *oa* vin totdeauna din *e* şi *o* intonat, trebuiesc scrişi *é* şi *ó*, pentru a fi cetiţi ca diftongi, şi nu *e-a* şi *o-a*. La aceasta răspundem : Or de unde ar veni *ea* şi *oa*, din momentul în care vocalele *e* şi *o* au primit o schimbare fonetică, pentru a cărei scriere se află o literă în alfabetul latin, nu pot fi lipsite de această scriere pentru a li se descoperi una nouă. Dacă dar *e* şi *o* din cauza intonării şi-au însoţit un son, pentru care există litera latină corespunzătoare, adică *a*, nu pot fi scrise altfel decît prin *ea* şi *oa*. Iar obiecţia că atunci nu se vede dacă trebuiesc citite ca diftongi *e͡a* şi *o͡a* şi nu *e-a* şi *o-a*, nu ne pare întemeiată, căci scrierea nu este silită să arate absolut toate nuanţele vorbirii, şi aşa nu este nici chemată să arăte diftongarea.

Dar sunt şi altele de zis în contra acestei scrieri. Şi mai întîi nu este exact că orce *e* şi *o* intonat se preface în *ea* şi *oa*. Regula exactă ne-o dă Pumnul şi după dînsul d. Mussafia[1] : *e* intonat, dacă în silaba următoare se află *a*, ъ şi, mai rar, *e*, se preface în *ea* ; în celelalte cazuri rămîne *e*, deşi este intonat, d. e. : vorb*e*sc, vorb*e*şti, vorb*ea*scă, obşt*e*scul, obşt*ea*sca, ş*ea*pte, ş*ea*rpe, alăturea cu ş*e*pte, ş*e*rpe. O intonat, dacă este urmat de *a*, ъ şi *e*, se preface în *oa*, dar înainte de *i* şi *u* rămîne *o*, d. e., p*o*rt, p*o*rţi, p*oa*rtă, m*oa*rte, m*oa*rtă, m*o*rtul, m*o*rţii.

Aşadar, semnul accentului de intonare pus deasupra lui *e* şi *o* ar putea să aibă numai atunci înţelesul diftongului *ea* şi *oa* cînd în adevăr orce *e* şi *o* intonat s-ar şi preface în *ea* şi *oa*. Dar fiindcă, precum am văzut, nu este aşa, ci din contră *e* şi *o*, deşi intonate, în jumătatea cazurilor

[1] *Zur rumänischen Vocalisation.* Vezi acolo explicarea excepţiilor în *noră, soră, vorbă* (n.a.).

nu se prefac în *ea* şi *oa*, însemnarea lor cu accentul intonării pentru a le arăta diftongarea este lipsită de logică.

Însă argumentul cel mai puternic în contra numitului accent ne pare a fi următorul : acel *a* ce şi-l însoţesc uneori vocalele *e* şi *o* cînd sunt intonate nu este o simplă uşurare a limbei, oarecum un obicei fonetic, care ar putea tot aşa de bine să dispară din pronunţare şi căruia dar îi este de ajuns să fie numai arătat în treacăt prin semnul intonării [1] ; acel *a*, din contră, a ajuns în limba noastră tot aşa de important ca şi sonul radical din care vine, fiindcă uneori îl consumă chiar pe acesta şi rămîne singur.

D. e., din *vează, peană, peară, veargă, vearză, measă, afoară* etc., românul a făcut *vară, pană, pară, vargă, varză, masă, afară* etc. ; şi adese acolo unde a păstrat diftongul *ea*, l-a prefăcut în *ia*, d. e., *piatră, iapă* etc. (Legea fonetică după d. Mussafia este că *ea* şi *oa* tind a se preface în *a* mai ales după labiale, şi *r* uneori şi după sibilante.) Această pierdere a lui *e* din diftongul *ea* şi prefacerea lui în simplu *a* este aşa de înrădăcinată în limbă, încît unele cuvinte cu un *e* primitiv sunt apoi variate în declinare ca şi cînd ar fi avut un *a* primitiv. Pe cînd, d. e., în pluralul din *pană, pară, vargă,* se reînfăţişează *e* şi se zice *pene, pere, vergi,* în alte cuvinte analoage nu se mai înfăţişează nici atunci, ci *a* se schimbă în ъ , ca un *a* primitiv, *ţară, ţări, pradă, prăzi* etc.

[1] Mai ales unii bucovineni comit această greşală în privinţa lui *o* intonat, şi tot studenţii din Bucovina trebuie să fi indus în eroare şi pe distinsul profesor Mussafia, de l-au făcut să zică în citata sa disertaţie că *o* intonat sună ca *o͡a* însă cu accentul pe *ó*. Putem asigura pe d. Mussafia că în diftongul *oa* accentul este pe *a* tocmai ca în diftongul *eá* şi că în româneşte curat se zice *oámeni,* precum se zice *aceásta.* Orce alte considerări, de ex., din fiziologia vocalizării, trebuie să se plece înaintea faptului necontestabil că aşa se pronunţă româneşte curat. Un filolog bucovinean care ar pronunţa *omeni* în loc de *oámeni* ar trece în societatea cultă din Bucureşti de un provincial cam necioplit în privinţa limbei, şi este de mult cunoscut, de ex., din comediile lui Alecsandri, cum românul îşi bate joc de grecii care nu sunt în stare să zică *roátă,* ci zic *rota* (n.a.).

Este dar cu neputinţă să se ascundă sub accent sonul *a* provenit din intonarea lui *e* şi *o*, şi aceşti diftongi nu se pot scrie logic decît prin *ea* şi *oa*.
Se înţelege că cercetarea noastră de mai sus s-a raportat numai la cazurile cînd *ea* şi *oa* proveneau în adevăr din lungirea lui *e* şi *o* prin accent. Căci în celelalte cazuri, unde *a* este din capul locului o vocală de sine stătătoare, cu un înţeles propriu gramatical, chiar cei ce de altminteri scriu *é* cu accent trebuie să însemneze pe *a* deosebit. D. e., *face, făceà ; duce, duceà*. Aici *a* este vocala flecţionară a imperfectului, şi a scrie *făcé, ducé* este o greşală de ortografie.

III

Despre principiul scrierii
şi o critică a sistemului fonetic

Partea a doua a cercetării noastre despre scrierea limbei române s-a terminat cu următoarele întrebări : sonurile ц, ш, ъ şi î, provenind de regulă din *t*, *s*, *a* şi *e*, trebuiesc ele însemnate cu aceste litere fără nici o deosebire ? Sau trebuiesc însemnate deosebit ? Şi atunci, prin ce fel de semne ?
La aceste întrebări, cari cuprind în sine toată greutatea proprie a grafiei şi ortografiei române, întîlnim în literatura noastră un răspuns foarte uşor, dat de aşa-numitul sistem fonetic al şcoalei bucovinene.
Sistemul fonetic are de principiu : fiecare cuvînt se scrie cum se pronunţă [1] şi, prin urmare, pentru fiecare son deosebit trebuie o literă deosebită. Sau cum s-a zis din vechime : *Ego sic scribendum quidque iudico quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces* [2] (Quintilian, *Inst. orat.*, I, 7, 30). Răposatul A. Pumnul, cel mai conştiincios între reprezentanţii acestui sistem, îl numeşte „foarte simplu, natural şi uşor", însă cu toate aceste predicate măgulitoare sistemul fonetic este mult mai greu decît ar părea, cel puţin este pretutindeni de înţeles *cum grano salis*, şi mai întîi de toate : *el nu este un principiu general şi absolut al scrierii române, ci trebuie restrîns în mod esenţial.*
Pentru a înţelege această restrîngere [3], nu avem decît să facem o aplicare practică a fonetismului. Să scriem dar

[1] Pumnul, *Gram. d. rum. Spr.*, *§ 9*.
[2] Eu consider că trebuie scris cum se aude, căci acesta este rostul literelor, să păstreze sunetele (lat.).
[3] Restrîngere pe care foneticştii, cel puţin şcoala din Bucovina, sunt cei dintîi a o primi. Este o datorie de dreptate să le constatăm aceasta îndată la începutul cercetării. Ceea ce zicem dar noi aici despre restrîngerea

cu ajutorul său cea dintîi propoziţie ce ne trece prin minte, d. e., фиерул este pomȣ.

Spre a şti cum să scriem aceste cuvinte, ar trebui numai să ne întrebăm cum se pronunţă. Însă tocmai aici este greutatea. Cuvîntul фиерул şi mai toate cuvintele se pronunţă în zeci de feluri. Unii zic *fier*, alţii zic *hier*, alţii *her*, alţii *şer*, alţii într-un mod şuierător, graficeşte neexprimabil, *şjer* etc. Tot aşa la cuvîntul pomȣ. Unii pronunţă *roşu*, macedonenii însă *rosu*, bănăţenii *roshiu* ; cu care din deosebitele sale pronunţări are să se scrie un cuvînt ? A. Pumnul răspunde : „cuvîntul se scrie cum se pronunţă *după uzul general al limbei*". Dar aceasta nu înlătură greutatea. Căci îndată se naşte iarăş întrebarea : care este uzul general al limbei ? Şi la aceasta trebuie să răspundem : nici unul. O provincie întreagă zice *hier*, o altă provincie întreagă zice *şer* etc. Aproape nici un cuvînt, afară de monosilabe, nu se pronunţă în acelaş fel de toţi românii, prin urmare, pentru mai nici un cuvînt nu există un uz general al limbei ca normativ al scrierii tutulor sonurilor. Şi ceea ce este drept pentru români este drept pentru toate popoarele europene literate. Nici un popor nu scrie cum pronunţă şi nu pronunţă cum scrie, nici măcar în majoritate, necum în uzul general.

Care ar fi acum prima urmare a sistemului fonetic dacă l-am aplica în mod absolut, fără restricţiune (precum însă nu-l aplică nici fonetiştii) ? Urmarea ar fi că ne-am sparge limba în atîtea bucăţi cîte pronunţări provinciale se află în România, şi pe această cale am ajunge peste sute de ani la o dezbinare completă a poporului, aşa încît moldoveanul n-ar mai înţelege pe muntean, munteanul n-ar mai înţelege pe bănăţean etc., nici în vorbă, nici în scris. Aceasta însă este o urmare *ad absurdum*, fiindcă scrierea, din contră, are între altele şi

fonetismului nu este o polemică în contra fonetiştilor (polemica vine mai tîrziu), ci numai o explicare şi deducţie a faptului pentru cei ce nu sînt încă deprinşi cu această materie ; şi mărturisim că nu am înţeles pentru ce etimologiştii din Transilvania au combătut pe fonetişti tocmai în privinţa întinderii, zicîndu-le că sistemul fonetic, întrebuinţat absolut, ar dezbina limba în dialecte etc. Nu se cade să combaţi pe un adversar în lucruri pe care el nici nu le susţine (n.a.).

menirea de a întări unitatea naţională sau etnografică a unui popor, dar nu de a o frînge şi a o nimici.

Dar, cum am zis, observarea unităţii limbei nu atinge chiar esenţa sistemului fonetic : căci fonetismul este mai întîi de toate o întrebare alfabetică, iar nu o întrebare ortografică. Totul este ca să se fixeze numai semnele grafice pentru sonurile elementare ale limbei, spre a se putea scrie ceva ce se vorbeşte. Dar dacă se vorbeşte bine sau rău şi cum trebuie să se vorbească într-un mod unitar, aceasta nu priveşte alfabetul, ci trebuie mai întîi să se hotărască în limba unui popor fie prin gramatişti, fie prin alţi literaţi ai săi, şi cînd un ţăran de lîngă Bucureşti ar scrie *hier* în loc de *fier*, atunci ar comite o greşală nu în contra alfabetului, ci în contra vorbirii corecte.

Să atingem dar o altă greutate, care loveşte în chiar esenţa fonetismului : *greutatea generală de a exprima sonurile prin litere.* Nici un alfabet din lume nu exprimă şi nu este în stare să exprime toate sonurile unei limbi. Limba franceză, care posedă atîtea litere, accente, diftongi etc., nu exprimă nici pe departe toate sonurile sale. A în *madame* (pron. maedaem) este altul decît acelaş *a* în *matin* (pron. mātin), altul în *mari* şi altul în *marais. E* este altul în *ballet* şi altul în *coquette.* Dar să luăm limba italiană, cea cu faimosul alfabet fonetic. Nici un italian nu-ţi citeşte *pesca* (piersică) ca *pesca* (pescărie), *torre* (a luà) ca *torre* (turn), deşi le scrie în mod identic. Aceleaşi litere, dar sonuri aşa de deosebite, încît prin deosebirea lor se simte deosebirea înţelesului. Să venim acum la limba latină, de la care luăm alfabetul. Cîte sonuri exprimau romanii prin o singură literă ! Din pasagiul citat al lui Quintilian (XII, 10) s-a putut constata că noi astăzi din litere nu putem avea nici o idee despre deosebitele nuanţe ale pronunţării latine. Un alt pasagiu caracteristic este în cartea 1, cap. 4, unde zice Quintilian : „Se mai află un son mijlociu între *u* şi *i* (pentru care însă nu este literă), căci altfel pronunţăm noi *optimum* şi altfel *opimum,* şi în cuvîntul *here* nu se aude nici *e* nici *i* deplin“ etc.

Nu mai este de trebuinţă să mai aducem exemple şi din alte limbi, d. e., din cea engleză, care ne-ar prezenta curioase ilustraţii de caricatură la teoria că orce son trebuie să aibă o literă şi orce literă un son deosebit. Ne mărginim a constata faptul evident că litera nu exprimă cu identitate sonul, ci numai *à peu près*[1]. Cauza acestei nepotriviri este cunoscuta imposibilitate fiziologică de a substitui reprezentărilor unui sens reprezentările altui sens. Niciodată văzul nu poate suplini auzul, sferele acestor două feluri de senzaţiuni nu sunt congruente.

Dar nici în limitele în care s-ar putea uşor exprima prin semne văzute sonurile unei limbi nu se primeşte şi nu este bine să se primească această exprimare în gradul complet al posibilităţii. Căci nuanţele tutulor sonurilor unei limbi sunt aşa de numeroase încît folosul ce s-ar naşte din completa lor scriere ar dispărea în comparare cu greutatea de a ceti aceste semne. De aceea la nici o limbă nu s-a adoptat până acum această consecinţă a fonetismului absolut, ci a existat totdeauna o restrîngere înţeleaptă a numărului literelor unui alfabet, restrîngere provenită din dreaptă cumpănire între scrierea tutulor sonurilor importante şi între înleznirea de a le ceti apoi. Valoarea unui alfabet nu consistă dar, precum s-ar părea după fonetismul absolut, în numărul mai mare al literelor, ci în stricta lor subsumare sub unitatea gîndirii şi uşurinţa percepţiunii, şi, d. e., alfabetul vechi albanez cu 52 de litere[2] este barbar pe lîngă cel latin cu 22.

Rezultatul acestor expuneri este că fonetismul nu se poate aplica ca principiu general sau ca regulativ absolut al scrierii unei limbi, ci ne sileşte îndată să-l restrîngem, atît pentru a nu ne dezbina literatura în dialecte, cît şi din cauza fireştei imposibilităţi de a exprima toate impresiile auzului prin forme vizibile, cît şi, în fine, din cauza greutăţii de înţelegere a unui număr prea mare de asemenea forme. De aceea nimeni în Europa şi în special nimeni la români — nici Pumnul, nici alţii — nu sunt

[1] Pe aproape (fr.).
[2] V. Hahn, *Alban. Studien*, I, pag. 280 (n.a.).

fonetici cu toate consecințele sistemului, ci numai fonetici *à peu près*, și chiar cu un *à peu près* destul de depărtat de la punctul de plecare, căci o sumă de sonuri românești nu se exprimă de loc (d. e., *ghin*, care nu este nici vin, nici ghin, ci γn ; *fratghie*, nici frate, nici frache ; *șhine*, nici cine, nici șine ; *rea*, care nu se pronunță re-a, oricît de iute am împreuna vocalele ; asemenea, *roată* nu se pronunță numai prin diftongarea lui *o* și *a*, căci atunci nu ar întîmpina străinii, mai ales grecii, atîta greutate ; *dzîc*, dialect moldov., care este departe de zic etc.).
Nu este dar iertat unui om de știință să zică fără restricțiune : noi scriem cum vorbim ; sau : dacă auzim un son, să-l și scriem, fiindcă multe se aud ce nu se scriu și multe se aud ce nu se pot scrie. Prin urmare, rămîne constatat că fonetismul nu este un normativ absolut al scrierii și cu atît mai puțin principiul cel mai „simplu, natural și ușor" ; și dacă ne încredințăm lui exclusiv în speranța unei direcții sigure pe calea noastră grafică, la prima îndoială busola se dovedește a fi un fier brut fără spirit magnetic, și cu toții suntem siliți să căutăm acum ideea superioară, care hotărînd marginile fonetismului să ne arate cîte litere trebuie să aibă un alfabet, fiindcă nu le poate avea toate, și ce formă exterioară trebuie ele să aibă ca să se primească de inteligență cu iuțeala corespunzătoare scopului.

I

Cîte litere trebuie să aibă alfabetul român ? Înainte de a dezlega această întrebare este bine să nu exagerăm greutatea cercetării impuse. Noi, din norocire, nu ne prezentăm pentru prima oară înaintea acestei probleme, nu suntem întorși înapoi spre munca seculară, prin care omenirea în vechime a descoperit fixarea alfabetică a sonului și a ideei. Alfabetul îl avem : este alfabetul latin, necesar pentru noi din cauza arătată în partea întîi a disertației de față. Tema noastră este dar numai să *aplicăm* alfabetul vechi latin la limba nouă română.

Prin aceasta cea mai mare parte a greutăţii este ridicată, fiindcă am cîştigat regula (pe care o vom apăra în partea următoare în contra etimologiştilor) : pentru sonurile române cărora le corespunde o literă latină întrebuinţăm această literă.

Greutatea scrierii noastre, astfel mărginită, se află numai în privinţa neajunsului literelor latine. Numai aci se nasc întrebările a căror dezlegare ni se impune : care sonuri trebuiesc însemnate şi prin ce fel de litere ?

După ce am văzut că fonetismul ca regulă mecanică nu ne dă nici o lămurire, vom trebui să studiem materia într-un mod mai întins, să o urmărim de la izvorul ei şi să o constatăm atît prin un şir de raţionări teoretice, cît şi prin proba istoriei, care a fost şi este scopul alfabetului, din ce cauză omenirea europeană a părăsit scrierea pitorească şi hieroglifică şi a primit pretutindeni literele, şi prin urmare care este misiunea specială a literelor.

Orce scriere este o întrebuinţare de semne văzute cu scop de a deştepta prin ele certe gîndiri. La început, ea îşi îndeplineşte acest scop înfăţişînd chiar icoanele obiectelor, a căror gîndire vrea să o producă în cetitor. Probă : hieroglifele. Cînd egipteanul cel vechi voia să zică *arbore,* desemnà sau sculptà de-a dreptul un arbore, cînd voia să zică *piramidă,* înfăţişa o piramidă etc. Acest fel de scriere se numeşte iconică, iar hieroglifele, care imitează de-a dreptul obiectele, se numesc chiriologice. Cel dintîi neajuns ce se simţi în scrierea iconică fu neputinţa de a exprima obiectele nesensibile, ideale, d. e., tăria, curajul etc.

Pentru aceste se făcu un pas mai departe în cultura grafică : se întrebuinţară icoane de obiecte materiale în înţeles simbolic pentru a exprima obiecte ideale. Aşa, leul, ca hieroglifă simbolică, însemna la egipteni curajul, albina însemna ascultarea supuşilor etc.

Trecerea de la însemnarea simplă iconică („chiriologică“) spre cea simbolică este naturală logicei omeneşti şi nu se află numai la egipteni, ci, d. e., şi la vechii locuitori din Mexico, cari poate nu au stat în legătură

Prin aceasta cea mai mare parte a greutății este ridicată, fiindcă am cîștigat regula (pe care o vom apăra în partea următoare în contra etimologiștilor) : pentru sonurile române cărora le corespunde o literă latină întrebuințăm această literă.

Greutatea scrierii noastre, astfel mărginită, se află numai în privința neajunsului literelor latine. Numai aci se nasc întrebările a căror dezlegare ni se impune : care sonuri trebuiesc însemnate și prin ce fel de litere? După ce am văzut că fonetismul ca regulă mecanică nu ne dă nici o lămurire, vom trebui să studiem materia într-un mod mai întins, să o urmărim de la izvorul ei și să o constatăm atît prin un șir de raționări teoretice, cît și prin proba istoriei, care a fost și este scopul alfabetului, din ce cauză omenirea europeană a părăsit scrierea pitorească și hieroglifică și a primit pretutindeni literele, și prin urmare care este misiunea specială a literelor.

Orce scriere este o întrebuințare de semne văzute cu scop de a deștepta prin ele certe gîndiri. La început, ea își îndeplinește acest scop înfățișînd chiar icoanele obiectelor, a căror gîndire vrea să o producă în cetitor. Probă : hieroglifele. Cînd egipteanul cel vechi voia să zică *arbore,* desemnà sau sculptà de-a dreptul un arbore, cînd voia să zică *piramidă,* înfățișa o piramidă etc. Acest fel de scriere se numește iconică, iar hieroglifele, care imitează de-a dreptul obiectele, se numesc chiriologice. Cel dintîi neajuns ce se simți în scrierea iconică fu neputința de a exprima obiectele nesensibile, ideale, d. e., tăria, curajul etc.

Pentru aceste se făcu un pas mai departe în cultura grafică : se întrebuințară icoane de obiecte materiale în înțeles simbolic pentru a exprima obiecte ideale. Așa, leul, ca hieroglifă simbolică, însemna la egipteni curajul, albina însemna ascultarea supușilor etc.

Trecerea de la însemnarea simplă iconică („chiriologică") spre cea simbolică este naturală logicei omenești și nu se află numai la egipteni, ci, d. e., și la vechii locuitori din Mexico, cari poate nu au stat în legătură

intimă cu Egiptul. Al. Humboldt în *Vues des Cordillières et Monuments des peuples indigènes de l'Amérique*[1] ne arată că în scrierea iconică a mexicanilor, *direcţia* mişcării se exprima prin urme de picior, *rangul* regilor şi al preoţilor, prin îmbrăcăminte şi colori, *nobilimea* persoanelor, prin lungimea nasului etc.
Un exemplu nou foarte interesant şi totdeodată autentic pentru scrierea pitorească-simbolică este petiţia ce au adresat-o cîţiva capi ai seminţiei indienilor sălbatici „Cipive" prezidentului Statelor Unite din America în anul 1849. Petiţia, scrisă pe coajă de mesteacăn, avea de scop să arate voinţa acestor indieni de a se civiliza şi de a se aşeza lîngă lacurile mici pe teritoriul Statelor Unite. Această idee a lor este înfăţişată în următorul mod : pe coaje sunt mai întîi desemnate 7 figuri de animale deosebite ; fiecare corespunde numelui unei ginţi de indieni şi îi ţine loc de pajură („totem"). Din ochiul animalului celui mai înaintat sunt trase 6 linii spre ochii celorlalte animale, pentru a simboliza egalitatea intenţiilor. În fiecare din animalele colorate după natură se mai află desemnată cîte o inimă roşie, şi toate inimile sunt iarăş împreunate cu cîte o linie pentru a arăta unitatea simţimintelor. Din ochiul celui dintîi animal mai purced două linii, una înainte pentru a arăta direcţia călătoriei, alta îndărăt, peste capetele animalelor, spre patru lacuri mici (desemnate sub animalul cel din urmă şi colorate în albastru), pentru a arăta regiunea unde voiau indienii să-şi fixeze locuinţa lor. Pe o altă scoarţă de mesteacăn a aceleiaş petiţii sunt desemnaţi mai mulţi vulturi, dintre care cel mai din faţă, prin lungimea ciocului său, arată pe căpitanul misiunii. Înaintea lui se află reprezentat prezidentul Statelor Unite în locuinţa sa oficială din Washington. Ochiul său este unit printr-o linie cu ochiul căpitanului indian, şi amîndoi îşi dau mîna în semn de amiciţie. Sub vulturi sunt desemnate trei case mici, simbolul aşezării în

[1] *Imagini din Cordilieri şi Monumente ale popoarelor indigene din America* (fr.).

locuinţe fixe, ca opoziţie cu viaţa nestatornică de mai nainte. [1]

Adesea asemenea simbolizări sunt foarte depărtate de legătura naturală, cel puţin după înţelegerea modernă, între obiectul ideal şi cel material prin care se exprimă. La egipteni penele ca hieroglifă simbolică însemnează ura, lăcusta însemnează pietatea iniţiată în misterele divine ; dreptatea se exprimă prin pană de păun, slăbiciunea spiritului, care se pleacă altora, prin o scoică în care şade un rac etc. [2] De aci lipsă de precizie în arătările hieroglifice şi divergenţe de opinii în privinţa înţelesului lor nu numai în timpurile moderne, ci şi în antichitate. Diodor Siculul, d. e., ne spune (I, 48) că în monumentul regelui Osimandias, pe păretele dintîi, se vedea desemnat acest rege la asediul unui zid înconjurat de un rîu, şi anume, luptîndu-se, însoţit de un leu, în contra unor adversari, dar că o parte a interpreţilor acestui monument erau de părere să se înţeleagă sub hieroglifa leului un leu adevărat, pe care l-ar fi domesticit regele şi care apoi i-ar fi ajutat în război, pe cînd alţii credeau că sub hieroglifa leului trebuie să se înţeleagă dispoziţia energică şi arogantă a regelui.

De la sine se înţelege că prima confuzie în astfel de scriere se va naşte din îndoiala dacă obiectul desemnat trebuie luat în înţelesul său natural sau în înţelesul simbolic, ca reprezentare a unei gîndiri nemateriale. D. e., dacă leul arată tăria, cum să se arate animalul leu ? Egiptenii ajunseseră pănă acolo încît simbolizau şi obiectele materiale prin alte semne, fiindcă reproducerea lor naturală avea înţelesul stabilit de a simboliza substantive ideale. Urmarea a fost că adevărata scriere hieroglifă era înţeleasă numai de preoţi prin tradiţie secretă de la părinţi. (Diod. Sicul, III, 3).

Este însă o clasă de lucruri pentru a căror exprimare arta grafică trebuia să facă un progres şi mai mare în abstracţiune, şi aceste sunt numele proprii. Deosebirea

[1] *Schoolcraft, Historical and statistical information of the Indian Tribs of the United States.* Citat în Steinthal, *Entwicklung der Schrift,* pag. 64, 65 (n.a.).

[2] W. v. Humboldt, VI, 457 (n.a.).

lor consistă în aceea că toată natura le e conţinută în son. Necesitatea de a exprima numele proprii a silit dar pe egipteni să *simbolizeze sonurile*, şi de cînd cu descoperirea pietrei de la Rosetta şi în urma ingenioasei demonstrări a lui Champollion (junior) se ştie că egiptenii, pe lîngă hieroglifele chiriologice şi cele simbolice, aveau şi *hieroglife fonetice*, prin care se află, d. e., exprimate numele Ptolomeu, Cleopatra etc., corespunzînd fiecărui son, cel puţin fiecărei consonante, un semn deosebit. [1]

Însă această scriere egipteană era o urmare a aceleiaş direcţii care se manifestase şi în hieroglifele figurative şi simbolice : adecă de a exprima obiectul fie de-a dreptul, fie prin simbol, şi prin urmare rămînea radical deosebită de alfabet. Căci unde e vorba să se scrie un nume propriu *ca nume*, şi nu ca persoană reală, acolo obiectul scrierii e însuş sonul, şi prin urmare tot numai reproducerea lucrului silise pe egipteni să introducă hieroglifele fonetice, orcît de mare a fost întinderea ce le-au dat-o mai tîrziu.

Cu un cuvînt rezumător : *hieroglifele erau o scriere obiectivă.*

De aci, însă, se vede că o lume întreagă de gîndiri nu se puteau întrupa prin semnele egiptene : ideile noastre subiective asupra obiectelor. Să lămurim aceasta mai întîi prin cîteva exemple populare. Cînd vorbim de obiectul material *masă*, ne putem exprima prin însuşiri ale lui, şi zicem, d. e., o masă aurită, o masă mare, o masă colorată etc. Acestea erau exprimabile prin hieroglife. Ne mai putem însă exprima prin cuvinte subiective ale impresiei noastre : d. e., ce mai masă ! sau mescioară, sau din contră măsoaie. Cum s-ar fi însemnat prin hieroglife expresiile din urmă ? Foarte cu greu ; căci hieroglifa acolo unde zic eu mescioară mi-ar fi putut numai desemna o masă mică lîngă o persoană mai mare. Însă este vederat că alta este o masă mică, şi alta o mescioară

[1] După Champollion, cunoştinţa noastră despre limba şi scrierea egipteană s-a înavuţit mai ales prin cercetările lui Lepsius şi lui Brugsch. Brugsch a publicat în 1872 un registru de hieroglife cu valoare fonetică în număr de 600 (n.a.).

sau o măsuţă. Înţelesul propriu al cuvintelor măsoaie şi mescioară nu este de a arăta atît mărimea relativă a obiectului, cît, din contră, impresia mea subiectivă de plăcere sau neplăcere la vederea acestei mărimi.

Să luăm alt exemplu mai important, să privim multele cuvinte care toate însemnează aproape acelaş lucru. Despre o cîmpie pot zice că este plăcută, însă pot zice prin gradaţiune că este frumoasă, sau sublimă, sau admirabilă, sau încîntătoare etc., etc., pot, în fine, întrebuinţa la orce obiect marea sumă de calităţi care se referă la impresia mea subiectivă despre acel obiect. Toate acestea erau şi rămîneau neexprimabile, sau cel puţin foarte greu exprimabile prin hieroglife.

Însă aci s-ar putea întîmpina că, deşi asemenea impresii individuale şi expresii gradate au importanţa lor, totuş, ele nu sunt aşa de esenţiale încît să devie semnul caracteristic al artei grafice şi să o silească pe aceasta la o schimbare radicală numai din cauza lor.

De aceea punctul principal unde se arată firea mărginită a hieroglifelor şi neputinţa lor de a se întinde şi la popoarele de cultură europeană ne pare că rezultă mai bine din următoarea analiză :

Inteligenţa mai cultă a omenirii, îndeosebi a popoarelor indo-europene, are un mijloc admirabil de a se susţinea la o înălţime dobîndită şi de a păşi de la ea mai departe : este împreunarea repede a mai multor idei într-un singur act al cugetării. Fără deprinderea acestei însuşiri, suma crescîndă a cunoştinţelor adunate de oameni ar covîrşi perceperea lor, şi generaţiile mai nouă, în viaţa lor totdeauna prea scurtă, s-ar afla în neputinţa de a cunoaşte, de a întrebuinţa şi de a înmulţi comoara intelectuală lăsată de secolii precedenţi.

Cum se întîmplă şi ce însemnătate are acel proces psihologic al împreunării grabnice pentru formarea gîndirilor abstracte numite *noţiuni* vom explica ceva mai pe larg în partea a patra a disertaţiunii de faţă. Pentru cercetarea neajunsului hieroglifelor va fi destul să ne mărginim la privirea unui singur element, la analizarea *formei gramaticale* în exprimarea cugetării, îndeosebi a *flecţiunilor*. Orce limbă arică posedă un şir de forme ale gîndirii care în modul cel mai intensiv rezumă în

sine o clasificare fundamentală a lucrurilor în privința acțiunii, a timpului, a modului, a numărului, a persoanei, a genului lor etc., și anume, le rezumă într-un singur act al gîndirii și, conform lui, într-un singur cuvînt.

Cînd românul zice, d.e., *atinșilor*, exprimă prin acest cuvînt următoarele gîndiri felurite : 1. ideea acțiunii de a atinge — verb ; 2. ideea că această acțiune este aplicată de altcineva asupra persoanelor despre care vorbește — forma pasivă ; 3. ideea că acea atingere s-a întîmplat într-un timp trecut — perfectul ; 4. ideea că această acțiune suferită a devenit o însușire a persoanelor — participiul ; 5. ideea că atingerea a lovit mai multe persoane — pluralul ; 6. ideea că aceste persoane sunt de sexul bărbătesc — genul ; 7. ideea că cineva se adresează la ele acum — vocativul.

Aceste șapte idei sunt exprimate prin faptul că la rădăcina cuvîntului *atingere* s-a adăogat forma flecționară *-șilor*, și astfel în simplul cuvînt *atinșilor* se concentrează o sumă de idei fundamentale asupra modului, timpului, formei, genului, numărului, cazului acelui obiect al gîndirii, idei percepute într-o singură lucrare a inteligenței noastre. În aceasta se rezumă așa-numita analiză gramaticală a unei limbi, forma logică a cuvintelor ajunse la un grad mai înalt al dezvoltării lor.

Ce ar putea să facă hieroglifele pentru a exprima o asemenea operațiune a inteligenței omenești ? Ele ar începe să desemneze cînd în mod chiriologic sau figurativ, cînd în mod simbolic fiecare idee în parte coprinsă în acea sinteză intelectuală ! Ele ne-ar da (ca și sinogramele chinezilor) un desemn pentru acțiunea atingerii, un desemn alăturea pentru a arăta pasivitatea persoanelor în chestie, un desemn pentru ideea trecutului, un amănunt al desemnului pentru genul bărbătesc, un desemn pentru alocuțiune etc., ne-ar da, cu alte cuvinte, o descompunere analitică și întîrziată în locul concentrării sintetice produse în minte cu iuțeala fulgerului.

Dar atunci cînd egipteanul exprimă prin șapte desemnuri deosebite, fiecare cu înțelesul său propriu, o împreunare de șapte idei ce trebuiesc să fie îmbrățișate într-un singur act al înțelegerii, și-a întîrziat de șapte

ori gîndirea şi ne-a explicat chiar numai din forma scrierii sale unde-i este marginea primitivă a dezvoltării intelectuale şi pentru ce toată cultura sa, orcît de măreaţă ar fi fost, nu s-a putut întrupa în forma unui progres nesfîrşit, ci — asemenea stagnaţiunii chinezeşti — a rămas amorţită la un grad hotărît, peste care nu a fost în stare să treacă.

Revenind acum la obiectul principal, a cărui exprimare trebuia să fie cerută de la o scriere mai perfectă, vom zice : toate flecţiunile, gen, număr, caz, persoană, timp, mod, comparaţii, superlativ, radical, derivat, diminutiv, augmentativ... sunt o sumă de modificări unificate în acelaş cuvînt spre a exprima într-o formă din ce în ce mai adecvată minunata lume de impresii interioare deosebite cu care împodobeşte şi înviază subiectul simpla percepere a lucrurilor externe în unul şi acelaş act al gîndirii sale. Pentru toate acestea, pentru acest microcosm ideal înflorit în mijlocul realităţii obiectelor — scrierea egipteană era mută, semnele lor erau în princip şi în aplicare imposibile.

De aceea la popoare cu o mai puternică dezvoltare intelectuală nu s-a putut introduce hieroglifele în nici un mod ; ci din capul locului trebuia să se schimbe sistemul de a marca gîndirile în mod vizibil. Pentru fenicieni, pentru greci, pentru romani nu sta importanţa în arătarea brută a obiectelor, ci era vorba să se arate feluritele lor idei despre aceste obiecte şi împreunarea lor intensivă într-o grabnică cugetare. Însă aceste idei şi împreunări sunt întrupate în cuvinte şi infinita lor varietate este arătată prin modificările sonurilor şi terminărilor, adică în parte prin flecţiuni. Astfel, scrierea lor a trebuit să se adapteze sonurilor şi, pentru a corespunde mobilităţii cuvintelor în flecţiuni, a trebuit să fie compusă din elemente mobile şi strămutabile după libera impulsiune a ideei ce aveau să o realizeze. Iacă aci necesitatea intelectuală a alfabetului care, în opoziţie radicală cu hieroglifele egiptene, se poate numi o scriere subiectivă.

Prin urmare, la întrebarea noastră despre scopul scrierii îndeobşte şi al literelor îndeosebi, constatăm următorul răspuns dobîndit din cercetarea de pînă acum : Scrierea

trebuie să înfăţişeze pe cît se poate de bine ideile. Dar ideile nu coprind numai obiecte, ci şi relaţiuni între ele. Cîteva relaţiuni fundamentale le stabileşte inteligenţa popoarelor mai înaintate la toate obiectele însemnate ale cugetării ei şi le întrupează într-un singur act al gîndirii. De aceea hieroglifele şi scrierea ideografică au putut corespunde numai popoarelor cu limbi primitive monosilabe (fără gramatică proprie), dar au trebuit să fie părăsite de popoarele indo-europene cu limbi flecţionare. La aceste popoare atît ideile, cît şi relaţiunile lor întrupate într-un singur act al gîndirii sunt perfect exprimate în limbă cu gramatica ei. De aceea scrierea la ei a început să arate obiectele nu de-a dreptul, ci prin *cuvintele* cu care sunt însemnate, şi a ajuns să oglindească natura logică a limbei, iar nu natura sensibilă a obiectelor. Însă limba se compune din sonuri organice (articulate). Acestea trebuiau dar însemnate în scris. Sonurile fiind mobile pentru a arăta mobilitatea raporturilor împreunate într-o singură gîndire (flecţiuni de declinare, conjugare, gen, număr, persoană, timp, mod, adică : gramatica limbei), şi semnele lor au trebuit să devie mobile, şi astfel s-au produs literele sau alfabetul.

Întrucît dar scrierea este „imaginea fidelă" a sonurilor? Întrucît sonurile sunt imaginea fidelă a ideilor şi a raporturilor lor. Dar întrucît s-ar afla sonuri care, departe de a exprima curat ideile şi relaţiunile, sunt numai nuanţe confuze ale pronunţării, va să zică nu un element ideal, ci numai un produs fiziologic al limbagiului sau o deprindere materială a urechei, într-atît scrierea le va alunga de la sine, ca pe nişte lucruri străine şi afară din misiunea ei seculară.

Prin urmare, bunătatea unui alfabet nu se poate judeca din cîtăţimea sonurilor, pentru care există în el litere deosebite. Căci scopul final al scrierii nu este, ca la notele muzicale, sunetul, ci înţelesul, şi acestui înţeles trebuie să i se supună absolut numărul şi forma literelor.

Geniala descoperire a alfabetului propriu din partea semiţilor, în deosebire de hieroglifele fonetice ale egiptenilor, se caracterizează de îndată în natura ei intelectuală prin restrîngerea sonurilor exprimate în scris : cu 22 de litere se pun fenicienii din Asia în fruntea

culturei europene. Criteriul alfabetului este dar acesta : litere numai pentru atîtea sonuri cîte sunt neapărat trebuincioase spre deosebirea înţelesului cuvintelor, adică a radicalelor şi a formelor flecţionare !

Literele sunt astfel semne esenţial logice şi nu simplu fonetice, şi pe lîngă cele 22 semne primitive ale alfabetului semitic, este, cum am zis, barbar alfabetul albanez cu 52 de litere şi sunt afară din orce înţelegere a naturei proprie unui alfabet nenumăratele sinograme de clasa a VI-a în scrierea chineză şi cele 600 de hieroglife fonetice pe care ni le explică ultimii egiptologi.

Aplicînd acum la stabilirea alfabetului nostru român lumina dobîndită din cercetările precedente, ne vom aduce aminte că — după ce am primit 21 litere din alfabetul latin corespunzătoare la 23 sonuri române — greutatea se reduce la exprimarea grafică a celorlalte sonuri, cărora nu pare să le corespundă nici o literă latină.

Întrebarea este dar : care din sonurile româneşti cărora nu le corespunde o literă latină trebuiesc exprimate, descoperindu-li-se o nouă însemnare ? Cercetarea noastră de mai sus ne dă următorul răspuns : să analizăm care din ele au dobîndit în limba noastră misiunea de a deosebi ideile în cuvintele radicale sau de a exprima raporturile flecţionare între ele, cu alte cuvinte, care sunt sonuri logice, iar nu numai producte brute ale gîtlejului nostru, bine ştiind că nu ar fi o perfecţionare, ci o confundare dacă am introduce prea multe litere.

Sonuri nouă româneşti, pentru care alfabetul latin nu are litere aparte, sunt între altele : ъ, î, ш, ц, *tghe*, *she*, *γie* etc. Ne vom întreba la fiecare dacă are importanţă logică sau gramaticală ? Dacă o are, sonul se va însemna. Dacă nu o are, sonul nu se va însemna.

Sonul ъ are în limba noastră misiunea logică : 1. de a marca timpurile în conjugarea I la persoana a treia în opoziţie cu *a* ; d. e. : muta — imperfect, mută — perfect ; 2. de a însemna deosebirea între substantivele feminine articulate şi nearticulate, d. e. : lună, luna ; 3. de a umbri vocala fără son, făcînd astfel limba îndoit de lămurită în flecţiunile ei *(laudă, lăuda ; cai, căi)*. Prin urmare, sonul ъ trebuie însemnat în scrierea română.

Sonurile *ș*, *ț* au importanța gramaticală de a contribui la marcarea numerilor și a persoanelor, și cît este de necesară această misiune a lor pe lîngă vocalele finale cu acelaș scop vom arăta mai jos în critica etimologismului.

Toate celelalte sonuri din vorbirea românească nu au nici o importanță logică în starea actuală a limbii : nu vom însemna dar prin litere nouă pe *tghe, she, γie, î* etc. Acesta este concluzia firească din premisele precedente. Însă pe cînd celelalte puncturi ale concluziei se primesc de fonetiști, în privința lui *î* se vede o mare rezistență. Argumentele acestei rezistențe nu ne par de natură a răsturna o urmare firească a principiului intelectual, a cărui introducere o propunem în scrierea noastră. Am constatat că *î* nu are importanță gramaticală în limba română, el este numai o nuanță de umbrire mai adîncă decît ъ după legea aflării arătată mai sus. Pentru ce dar să se deosebească în scris ? Atunci am trebui să deosebim și toate celelalte sonuri dialectice ale limbii. Noi ne-am mira de alte popoare cînd ar comite o asemenea exagerare de fonetism. Germanii pronunță adese un ъ cînd au pe *e* final cu *n* sau *r* ; *Mutter* nu se citește *Mutter*, ci de-a dreptul *Muttъr* etc. Cu toate aceste, nici unui german nu i-a trecut încă prin cap să puie acolo vreun semn aparte, și aceasta din cauză că acel ъ, deși întrebuințat de toți și admis ca o particularitate a pronunțării germane, totuși, nu este decît o umbrire a lui *e* fără importanță logică pentru limbă. Asemenea la *st* și *sp*, care uneori se cetesc *st* și *sp*, iar alteori *șt* și *șp*. Tot așa de puțin însemnează francezii nazalul lor înainte de *n* și *m* ; pentru *pronunțare* nazalul constituie o particularitate esențială a limbii franceze, dar de scris nimeni nu-l scrie.

Ei bine, sonul *î* este aproape în aceeaș situație la români. Fonetiștii moderni îi dau o importanță care nu este naturală limbii noastre. Cu mai mult bun-simț a pășit *Lexiconul de la Buda* pe calea contrară și ne-a arătat restricțiunea lui. „Mai este de observat", zice § 6 din faimosul tractat de ortografie compus de Petru Maior, „că românii din Dacia lui Aurelian nu întrebuințează niciodată sonul *î*, ci numai ъ, ei nu zic *mîni* ca românii

din Dacia veche, ci *mъni ;* şi uşor s-ar putea dezvăţa şi românii din Dacia veche de acest son (?). Atîta cel puţin este sigur, că mulţi, deşi îl pronunţă, nu-l scriu niciodată, ci întrebuinţează totdeauna litera ъ şi pentru *î*. În manuscriptele vechi nu se vede nicăieri *î*, ci numai ъ. Îmi aduc chiar aminte că am auzit în copilăria mea vorbind oameni bătrîni din a căror gură nu se auzea niciodată *î*" (*Animadvertendum venit, Valachos Aurelianœ Daciœ nunquam uti sono î, sed solum* ъ, e. g. *illi non dicunt mîni manus, uti Valachi veteris Daciœ, sed mъni. Facile dediscere possent etiam Valachi veteris Daciœ sonum î. Certo multi, etiamsi in ore habeant illum sonum, nunquam tamen scribunt î, sed etiam pro eo utuntur litera* ъ. *Ac* [1] *in manuscriptis nunquam est videre* î, *sed solum* ъ. *Quin memini, me adolescentem in mea patria audivisse senes loquentes in quorum ore nunquam resonabat* î, *sed pro eo quoque sonum* ъ *edebant. Lexic. Bud.*, 1826, *Orthogr. rom.* [2])

Prin urmare, argumentele cu care susţine A. Pumnul [3] litera *î* nu ne par destul de tari. Iacă aceste argumente : 1. „*î* este o particularitate esenţială a limbei române". Fie, dar aceasta nu probează nimic pentru scris. Şi nazalul este particularitate a limbei franceze, şi *şp* şi *şt* sunt particularităţi ale limbei germane ; toţi le pronunţă, dar nimeni nu le scrie. Noi nu zicem că nu trebuie să se audă sonul *î :* cine vrea să-l tot pronunţe. Dar zicem că nu este raţional să se scrie cu un semn deosebit, şi aceasta este cu totul altceva. Alţi fonetişti, pentru a ne arăta însemnătatea lui *î*, îl găsesc şi în limba latină, după cum am văzut mai sus. Dar acesta e un argument în defavoarea scrierii lui. Dacă romanii l-au avut în pronunţare şi totuşi n-au introdus nici o literă pentru a-l scrie, să facem şi noi ca ei. 2. „Lipsind *î*, s-ar naşte îndoială asupra înţelesului foarte multor cuvinte ce se disting numai prin diferenţa sonurilor ъ şi *î*". Aceasta ar fi mai grav dacă ar fi adevărat. Însă ne pare că

[1] După cum se vede, latinitatea autorului nu era prea conştiincioasă. *Ac* nu trebuie să stea înaintea unui cuvînt care începe cu o vocală (n.a.).
[2] Probe despre confundarea lui î cu ъ în manuscriptele vechi vezi în Cipariu, *Analecte literarie* (Blaj, 1858) (n.a.).
[3] L. c., pag. 26 (n.a.).

Pumnul exagerează : nu sunt foarte multe cuvinte, ci foarte puţine. Căci din cele arătate de Pumnul cîteva sunt aşa de rare, încît pentru ele nu se va ivi niciodată ocazia de a fi confundate, d. e. *mînos* (care are mîni mari) şi m*ъnos* (plin de mană), *rînişoară* (o bancă mică de iarbă) şi *rъnişoară* (? o rană mică), *rîmuşoară* şi *rъmuşoară* şi alte asemenea diferenţieri de diminutive neîntrebuinţate. Dacă *î* nu are altă treabă decît să deosebească înţelesul acestor cuvinte, atunci ar putea dispărea fără nici o daună şi din limba românească, necum din scriere. Rămîn însă vreo două-trei exemple mai serioase. *Rîu* şi *rъu, vîr şi vъr* se deosebesc în adevăr numai prin ъ şi *î*. Aici răspundem că numai două-trei cazuri nu probează nimic pentru stabilirea unui alfabet ; asemenea confundări sunt neapărate în orce scriere şi nu au mult neajuns practic pe cît timp sunt mărginite la cazuri izolate.

Singurul argument serios în favoarea însemnării deosebite a lui *î* ne pare aflarea lui în formele gerundiale ale conjugării noastre : *aflînd, zicînd* etc. Aici tocmai este o chestie de controversă. Dacă *î* şi în acest caz este numai o nuanţă de umbrire a lui ъ, nu i se poate încă atribui o valoare proprie gramaticală. Dacă însă este un son propriu şi caracteristic, trebuie să i se atribuie o valoare gramaticală şi o însemnare grafică deosebită. De altminteri, punctul principal asupra căruia insistăm este numai principiul intelectual al scrierii în genere şi urmarea că orce nouă stabilire de alfabet în limbile indo-europene să-l păzească ; iar cît pentru *î*, aşteptăm să-l vedem mai bine susţinut de vreun fonetist ştiinţific sau cel puţin primit într-un mod mai general de scriitori.

Totodată, însă, punem aci principiul pentru viitor : în ziua în care *î* sau unul din sonurile respinse acum din marcarea grafică va cîştiga importanţă logică în limba noastră, adecă va arăta deosebirea înţelesului mai multor radicale sau deosebirea flecţionară a timpurilor, persoanelor, a genului, a numerilor sau a cazurilor, în acea zi sonul cel nou a cîştigat rangul unui son logic şi trebuie să aibă o literă aparte.

La aceste scrise în ediţiile anterioare adăogam în ediţia de la 1893 că menţionata controversă se hotărîse din ce în ce mai mult prin uzul general în favoarea însemnării deosebite a lui *î* şi că am trebuit să ne supunem şi noi acestui uz. Acum — 1908 — *î* se află scris şi în noua ortografie a Academiei Române cu semnele lui proprii, toţi autorii fără excepţie îl deosebesc de ъ, şi prin urmare controversa discutată la 1866 nu mai există. [1]

Rezumînd critica noastră în contra fonetismului şi răspunsul la întrebarea ce ne-a ocupat în această parte a cercetărilor, conchidem :

Fonetismul nu este un *principiu fundamental* al scrierii, ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care este intelectul. Este dar falsă orce formulare a regulei fonetice exprimată în mod absolut, precum se află la Pumnul *(Gram.*, pag. 28) : „scrierea nu este *nimica alta* decît o icoană fidelă şi văzută a sonurilor" şi sunt false şi consecinţele grafice trase din această formulare. Din contră, scrierea este mai întîi de toate comunicare a ideilor noastre cu relaţiile lor, pe cînd pentru fixarea numai a sonurilor se descoperiseră hieroglifele fonetice, părăsite de europeni, şi se întrebuinţează încă astăzi notele muzicale. Fără îndoială, scrierea va fi în cea mai mare parte a ei fonetică, dar nu pentru a exprima sonul în sine, ci numai întrucît şi sonul exprimă ideea şi este cea dintîi încorporare a ei. Aceasta este dependenţa raţională a regulei fonetice de la principiul logic în scrierea limbei.

De aceea alfabetul român, pe lîngă cele 21 litere luate de la romani, mai are trebuinţă numai de 3 semne pentru sonurile ъ, ш, џ, fie şi de un al patrulea pentru *î*. Iar celelalte sonuri, *dz, she, ghie, ŭ* scurt, *ĭ* scurt, nu cer literele deosebite, nefiind sonuri cu însemnare intelectuală sau flecţionară.

[1] Din literatura română mai nouă vezi asupra lui ъ şi î : *Etymologicum Magnum Romaniae* de B. P. Hasdeu, lit. *ă* (tom. II, fasc. 4, 1892). Asupra pronunţării literelor latine : cercetările prof. Pilţia în anuarele gimnaziului român din Braşov de pe la 1892 încoace. Asupra fonetismului român : *Încercări în vocalismul limbei române* de Alesiu Viciu, profesor (Blaj, 1893) (n.a.).

II

Prin ce fel de litere trebuie să exprimăm sonurile ъ   ц?

Scrierea română de pănă acum ne-a dat atîtea răspunsuri felurite la această întrebare încît greutatea nu este de a introduce de acum înainte vreun semn nou pentru sonurile de care ne ocupăm, ci de a afla criteriul după care să judecăm valoarea celor introduse şi să ne putem pronunţa pentru unele, combătînd pe altele.

Cele mai multe gazete şi cărţi române din Austria, după iniţiativa luată de eminentul filolog Cipariu, al cărui etimologism ne încercăm să-l combatem în partea din urmă a cercetărilor de faţă, nu admit pentru sonurile ъ, ш, și ц, vreo însemnare statornică în toate cazurile, ci le exprimă prin literele *a, e, s, t,* fără alt semn, dînd cîteva regule pentru citirea lor şi însemnînd numai excepţiile. Aşa *Transilvania,* foaia asociaţiei transilvane pentru literatura română şi cultura poporului român, scrie (no. 11, an. VI) :

„Trufi'a Sultanului s'a simtitu vetamata prin impregiurarea cà nu potea se'si implinésca poft'a de a pune man'a pe Bracoviciu... Serbii erau trantiti... Asiá ei inaintandu cu fervóre în urm'a Turciloru dein avangarda..."

Cum se vede din acest exemplu, ъ, ц, și ш nu sunt însemnate deosebit. *A* final, cînd este articol, se deosebeşte prin apostroful pus înainte *(trufi'a),* nearticulat devine ъ şi nu se mai deosebeşte *(avangarda),* uneori ъ și *a* se însemnează prin accent *(cà asiá)* de altminteri, trebuie să vie în ajutor regula accentuării : *a* şi *e* accentuate se citesc *a* şi *e* iar neaccentuate, ъ *(vetamata).* În *trantiti* nu se deosebeşte cari din aceşti doi t este ъ şi care *t.* Rămîne să ştim că de regulă (dar am văzut neregularitatea mai sus) *t* şi *s* înainte de *i* în forme flecţionare se citesc ц și ш. Înaintea lui *i* urmat de o altă vocală, *t* şi *s* se citesc asemenea ц și ш. De aceea se intercalează uneori *i* pentru a produce această înmuiare. Se scrie *asia* pentru a se ceti *așà.*

Argumentele aduse în favoarea acestei scrieri nu ne par temeinice, şi noi suntem siliţi să o respingem ca pe una

ce nu îndeplineşte misiunea principală a alfabetului, fiindcă nu însemnează prin litere deosebite sonurile flecţionare.
Şi aici nu ni se poate răspunde că ea este cea mai apropiată de alfabetul latin, care asemenea nu avea litere deosebite pentru ъ, ц şi ш. Căci dacă alfabetul latin nu avea vreo literă pentru aceste sonuri, cauza este tocmai că limba latină nu le avea ca sonuri distinctive ale flecţiunilor sale, sau poate nu le avea de loc. Limba română însă, care le are în această însuşire caracteristică, trebuie să ceară de la alfabet însemnarea lor.
Iar dacă este vorba să păstrăm numai scrierea latină, atunci adversarii noştri nu ar trebui să întrebuinţeze nici accentele grav, acut şi circumflex pentru deosebirile sonurilor ъ şi *a*, căci romanii nu aveau nici aceste accente. Şi dacă totuş introducem asemenea semne neobişnuite în scrierea romană (acel *apex* citat din cîteva inscripţii nu are a face cu obiectul nostru), atunci e mai raţional să introducem semne anume destinate pentru exprimarea cea mai lămurită a flecţiunilor.
Dar, ni se va zice, scrierea cipariană nu nimiceşte deosebirea sonurilor *a* şi ъ, *s* şi ш etc. ; ea numai nu le însemnează prin semne statornice, de altminteri ne dă regule după care să ştim în fiecare caz dacă litera *a* trebuie să fie citită *a* sau ъ etc.
La aceasta răspundem : în starea limbei române de astăzi, precum am văzut, tranziţia sonurilor primitive *a, e, t, s*, în ъ, ц, ш nu este fixată într-un mod regulat şi universal, precum este aceea a lui *c* şi *g* înainte de *e* şi *i*. Prin urmare, o regulă simplă şi unică nu se poate încă da pentru aceste cazuri. Se va putea numai afla (Pumnul şi Mussafia ne-au arătat-o) un şir de regule pentru pronunţarea noilor sonuri, paralel cu cari vor merge o sumă de excepţii. Ce e drept, gramatica ne poate învăţa toate aceste regule, şi astfel putem ajunge, după oarecare reflecţie, să ne aducem aminte la vederea literei *a* dacă după cutare sau cutare regulă trebuie să o citim *a* sau ъ. Însă tocmai această îngreuiare a cetirii, fie ea orcît de mică, este de-a dreptul contrarie adevăratei meniri a scrierii. Căci lucrarea mijlocitoare a literelor de a deştepta prin văz amintirea sunetului cuvintelor spre a

ajunge la gîndirea înţelesului lor cere cu necesitate forma cea mai lămurită pentru ochi şi de la sine completă, spre a fi pricepută cu cea mai mare iuţeală. Litera în sine, întrucît este un lucru văzut, nu are pentru mintea mea nici o valoare, ci are valoare numai întrucît îmi deşteaptă înţelesul. Noi înţelegem mai întîi şi apoi vorbim, noi vorbim mai întîi şi apoi scriem, însă nu vorbim şi nu scriem decît pentru a înţelege, şi anume, pentru a înţelege nu vreo regulă ortografică sau gramaticală, cînd nu este ea obiectul gîndirii, ci exclusiv numai obiectul acestei gîndiri.

Prin urmare, timpul ce mi-l ocupă simpla vedere a scrisoarei şi amintirea deosebitelor regule gramaticale pentru cetirea ei este un timp pierdut. Litera nu are altă treabă decît să mă conducă pe cît se poate de iute afară din sine spre auz şi înţeles, şi este vederat că în proporţia în care mă va ocupa mai mult litera ca semn văzut, în aceeaş proporţie îmi voi fi întîrziat mai mult scopul scrierii, adecă înţelegerea, şi ideea comunicată prin scris se va afla mai împiedicată şi mai înlănţuită în elementul străin firii sale, în care a strămutat-o trebuinţa de sensibilitate a oamenilor.

Într-atît se încheie întîmpinarea noastră din principiu în contra acestui fel de scriere. Iar în contra deosebitelor deprinderi ortografice ce se văd la mulţi scriitori cu acest sistem ar fi alte observări de făcut.

D. e., intercalarea lui *i* după *t* pentru a-l face ц nu este logică ; *i* numai atunci s-ar putea întrebuinţa pentru însemnarea lui ц cînd ar fi o regulă constantă a limbei noastre că *t* înainte de *i*, urmat de altă vocală, se citeşte ц. Dar tocmai aceasta nu este. Am arătat în paginele precedente exemple contrarii : *hîrtie*, *argintie*, *gratie* etc. Prin urmare, dacă *t* acolo unde se află înainte de *i* cu o vocală, nu se citeşte ц, la ce ne-ar folosi pentru citirea lui ц intercalarea lui *i* acolo unde nu se află ? D. e., dacă vreau să scriu cuvîntul *braţe* şi-l scriu *bratie*, tot nu ştiu încă dacă am să-l citesc *bra* ц *e* sau *brat-i-e*. Viceversa naşte altă greutate : dacă ni se dă regula de a citi pe *t* înainte de *i* cu o vocală ca ц, ce vom face cu cuvintele unde în acest caz trebuie totuş să se citească *t* ? Pentru excepţia lor este de inventat un nou semn, altfel, în loc

de *grat-i-a, hîrt-i-a, pîrt-i-a* etc., vom fi în pericol să citim *graţa, hîrţa, pîrţa*.

Curioasă este maniera de a însemna pe ţ adoptată de alţi scriitori. Ei păzesc regula că *t* înainte de *i* se citeşte ţ şi prin urmare scriu în acest caz sonul ţ cu litera *t* fără alt semn. Atunci, însă, cînd *t* rămîne *t* şi înainte de *i*, întrebuinţează un semn ; dar semnul nu-l pun la *t*, ci încarcă vocala următoare cu un circumflex. D. e., pronumele ţ *i* îl scriu *ti*, dar pronumele *tine* îl scriu *tîne*.

Noi nu am putea primi în nici un mod această ortografie. Căci a întrebuinţa cunoscuta literă *t* fără nici un semn pentru sonul ţ şi a o însemna, din contră, cînd are să arate propriul şi vechiul său son *t*, aceasta este o procedură ce nu se poate califica decît de logică pe dos. Tot atît de pe dos ne pare ceailaltă procedură, de a pune semnul nu sub *t*, ci peste litera următoare, cu totul nevinovată la greutatea ortografică. Cu aceeaş consecinţă am trebui să scriem, d. e., *añtaî* însemnînd pe *n* şi *i* pentru a arăta modificarea vocalei precedente *a*, şi alte asemenea curiozităţi. Dar avem o altă obiecţie în contra acelei scrieri. Semnul circumflexului nu este un semn inventat de noi, ci un semn cunoscut din vechime cu înţelesul său propriu. Circumflexul arată de regulă contragerea a două vocale în una, sau lungirea unei vocale, sau baterea accentului peste o vocală lungă etc. Cînd însă autorii de cari vorbim scriu *sîne, tîne*, circumflexul d-lor nu însemnează nimic din toate aceste ; el te invită numai să citeşti consunele *s* şi *t* cu propriele lor sonuri de *s* şi *t*. Însă un semn trebuie să fie mai întîi de toate preciz şi obşteşte cunoscut în înţelesul său. Prin urmare, nu putem veni astăzi să abuzăm de circumflex într-un înţeles care este împotriva întrebuinţării sale de atîtea secole.

O altă manieră de a însemna pe *t* şi ţ este prin intercalarea lui *h*, precum s-a adoptat la *c* şi la *g*. Atunci *t* înainte de *i* se scrie cu *th*, iar *ţ* înainte de *i* se scrie cu *t* singur. În contra acestei ortografii observăm că *h* aplicat la *c* şi *g* arată întărirea unei consune care altfel s-ar înmuia după geniul limbei române. Cu

ce drept am putea, însă, să întărim pe *t* înainte de *i* prin *h*, cînd el nici nu este în pericol de a se înmuia, fiindcă în o sumă de cuvinte româneşti *t* înainte de *i* rămîne tot *t*? (Pe cînd *c* în toate cuvintele unde s-a aflat nemijlocit înainte de *e* şi *i* s-a schimbat în ч.) Aşadar, ne trebuiesc semne *statornice* anume destinate pentru exprimarea grafică a sonurilor ъ, ц şi ш. Până cînd teoria scrierii, precum o dezvoltarăm în paginile precedente, este adevărată, până atunci toate considerările secundare, care s-au împotrivit în contra acestei însemnări, trebuie să dispară. Noi nu zicem că, d. e., pentru totdeauna ц şi ш vor trebui să fie deosebite de *t* şi *s*; este cu putinţă, este chiar probabil că peste cîteva sute de ani limba română să-şi reguleze tranziţia lui *t* în ц şi a lui *s* în ш pentru toate cazurile, precum şi-a regulat tranziţia lui *k* în ч şi a lui *g* în џ; atunci semnul deosebit pentru ц şi ш va putea să dispară din scrierea noastră. Dar până atunci noi, cari nu suntem chemaţi a anticipa ortografia secolelor viitoare, nici a introduce ortografia secolelor trecute, ci a scrie limba română de astăzi în logica ei, noi trebuie să menţinem separarea grafică a celor două sonuri.

Discuţia nu mai poate fi dar asupra faptului însemnării lui ъ, ц şi ш, ci numai asupra modului cum să se însemneze.

În această privinţă domneşte o mare confuzie la noi. Pentru a ne orienta în critica ei, trebuie să privim întrebarea în toată întinderea.

Cînd ne-am îndrepta numai după sistemul fonetic, el ne-ar răspunde îndată: pentru son nou, literă nouă. Atunci consecinţa cea mai naturală a fonetismului este primirea de-a dreptul a semnelor slavone ъ, ц şi ш fie şi *î*, în alfabetul latin. Aceasta ar avea folosul de a introduce pentru acele sonuri semne cunoscute şi totdeodată foarte uşoare la aplicat. Deşi între noi nu a avut încă nimeni sinceritatea să susţie acest sistem pe calea publicităţii, ştim cu toate aceste că are partizani destul de numeroşi, cari sunt plini de încredere că astfel s-ar tăia în modul cel mai simplu nodul gordian al ortografiei române.

Dintre străini, d. Hugo Schuchardt pare a avea această opinie. Vezi articolul său despre ortografia limbei române publicat în revista franceză *Romania* (no. din ianuarie 1873) şi tradus în *Columna lui Traian* din 1 iunie 1873.

Noi suntem siliţi să ne pronunţăm şi în contra acestui fel de scriere şi îl combatem prin următoarele argumente.

Mai întîi credem că latinitatea alfabetului nostru se opune la primirea unor litere de aspect aşa de heterogen precum este, d. e., ъ. Deşi forma literelor slavone ne conduce la originea lor comună cu a celor latine (o privire în *Palœographia grœca* a lui Montfaucon ne-o dovedeşte), totuş, dezvoltarea deosebită ce fiecare alfabet o primeşte la deosebitele popoare devine cu timpul aşa de însemnată, încît după trecerea mai multor secole nu se mai pot întroduce litere izolate dintr-un alfabet în altul fără a-l împestriţa în modul cel mai străin.

Numai atunci am fi autorizaţi să alergăm la asemenea împrumutări cînd sistemul nostru alfabetic însuş ar fi lipsit de orice mijloc pentru o formare de litere nouă. Însă aceasta nu este. Alfabetul latin, din contră, atît la romani, cît şi la descendenţii lor, la francezi, ne arată în dezvoltarea sa istorică cum a scris literele nouă ce s-a văzut silit să le introducă. Este ştiut că litera *G* nu exista la romani din început ; atît *c*, cît şi *g* se însemnau prin *C*. Însă cam pe timpul primului război punic se introduce deosebirea grafică între *tenuis*, care se însemnează prin vechiul *C*, şi între *media g*, care se însemnează prin o literă nouă, formată din *C* cu ajutorul unui fel de sedilă alăturată = *G*.

De atunci literele *C* şi *G* sunt primite cu această formă în alfabetul tutulor limbelor romane. Cînd francezii, mai pe urmă, au avut trebuinţa de a exprima în scris noua asibilare a lui *c* înaintea vocalelor *a*, *o*, *u*, au păzit aceeaş metodă ce o întrebuinţaseră şi romanii şi au introdus o sedilă sub *c* în alt înţeles *(ça, aperçu)*.

Unde dar un son nou, pentru care nu există încă literă, este format din sonuri vechi, care au literele lor, acolo, în spiritul tradiţiei latine, litera cea nouă trebuie să se formeze din litera veche prin o mică adăogire grafică la forma ei primitivă.

Şi cu aceasta trecem totodată la al doilea şi cel mai important argument, care se opune în contra primirii lui ъ, ц şi ш în alfabetul românesc. Am dovedit prin cercetările de mai nainte, pe de o parte, că menirea caracteristică a literelor este de a exprima ideile prin scrierea cuvintelor lor flecţionare, iar pe de alta, că sonurile ъ, ц şi ш sunt mai ales importante ca derivări de flecţiune din *a, e, t* şi *s*. De aci rezultă *a priori* că acea însemnare grafică a lor va fi cea mai bună, care va exprima mai lămurit dependenţa lor flecţionară din sonurile primitive. Dacă, d. e., sonul ц în pluralul *cărţii* provine ca schimbare flecţionară din sonul *t* în singularul *carte,* atunci litera cea mai nimerită pentru exprimarea lui grafică va fi aceea care, însemnîndu-i sonul deosebit, îi va aminti totuş şi originea primitivă (nu originea etimologică, ci originea flecţionară).

Orce flecţiune este o schimbare. Însă pentru a cunoaşte o schimbare, se cer două lucruri : 1. reprezentarea stării neschimbate, 2. reprezentarea stării schimbate.

Astfel, dar, scrierea sonurilor ъ, ꙟ şi ш prin semne care să fie numai modificări ale literelor primitive *a, e, t* şi *s,* pe lîngă păstrarea caracterului de latinitate în alfabet, are şi meritul mult mai mare de a fi singură potrivită cu natura psihologică a semnelor. Pe cît este de unilaterală şi, prin urmare, greşită scrierea acelor sonuri derivate fără nici un semn, fiindcă aminteşte numai sonul primitiv al flecţiunii, fără a arăta însăş modularea flecţionară, pe atît este de unilaterală şi greşită în înţelesul contrar scrierea lor prin semne cu totul deosebite de radical, fiindcă ne înfăţişează schimbarea fără amintirea stării din care a provenit.

Aici este chiar una din cauzele pentru care alfabetele prea fonetice sunt mai puţin clare decît cele

restrînse, şi, d. e., scrierea noastră veche cu litere slavone, deşi putea exprima aproape toate sonurile româneşti, era mai mult o întunecare decît o lămurire a limbei. Ca să simţim aceasta oarecum la prima vedere, va fi de ajuns să punem alăturea o scriere a flecţiunii aceluiaş cuvînt românesc cu litere slavone şi una cu litere latine, aceste însă însemnate după regula susţinută mai sus :

faчere	facere
am fъкut	am făcut
faк	fac
laudъ	laudă
lъudat	lăudat
lъuda	lăuda
кapte	carte
кърці	cărţi
кърtiчiкъ	cărticică

Întrebare : întrucît putem cunoaşte că literele *fac, făcut* arată raporturi de dependenţă în timp, persoană, mod, număr a uneia şi aceleiaş idei ? Răspuns : numai întrucît ştim că *fac, făcut* sunt forme schimbate ale aceluiaş cuvînt *facere,* sau, vorbind gramaticeşte, numai întrucît ne aducem aminte că verbul în chestie este *facere* şi că *fac, făcut* sunt timpuri şi moduri din conjugarea lui [1]. Alfabetul latin, însemnat după regula stabilită mai sus, ne exprimă îndată strînsa legătură între persoana, timpul şi modul de conjugare a acestor cuvinte, arătîndu-ne sonurile de flecţiune prin

[1] Aici privim lucrul numai din punct de vedere al înţelegerii psihologice, iar nu al studiului filologic. După principiile acestuia, trecutul *făcut,* prezentul *fac* şi în genere flecţiunile de conjugare, precum şi cazurile declinaţiunii nu se refer la infinitive sau nominative, nici la ablative, precum se obişnuieşte la noi în cîteva derivări din substantivele latine de declin. a III-a. Ci atît infinitivul şi nominativul, cît şi celelalte forme de conjugare şi declinare se refer toate împreună la o rădăcină primitivă a cuvîntului. În fiecare substantiv şi în fiecare verb se află o formă radicală care este mai veche decît flecţiunile lui şi din care s-au format sau mai bine lîngă care s-au lipit toate sonurile caracteristice de declinare şi conjugare. Acea formă radicală este purtătorul comun al acestor schimbări declinative şi conjugative, ea este vechea tulpină, nu din care s-au ramificat, ci în care s-au altoit deosebitele crengi mai tinere.

aceleaşi litere, însemnate numai cu o trăsură pentru a le şti modificările. Iar alfabetul slavon nu ne exprimă aceasta, ci ne strică toată fizionomia cuvîntului, schimbîndu-i literele, pare c-ar fi altul la infinitiv şi altul la indicativ sau la particip. Cînd scriu *făcut*, înţeleg îndată că am a face cu o dependenţă logică a ideii exprimate prin semnele *facere*, dar cînd scriu фъкѹт nu înţeleg îndată că am a face cu un mod de conjugare a verbului фачере fiindcă amîndouă nu au nici o literă comună afară de *f*.

Aceeaş întrebare pentru toate exemplele. Întrucît ştim că literele *cărţii* arată un plural? Numai întrucît simţim că avem aci o declinare de substantiv, cuvîntul *cărţi* fiind acelaş cuvînt care în singular se scrie *carte*. Alfabetul nostru cel nou ne-o arată îndată ; nu avem decît să vedem literele *cărţi* pentru a înţelege că ele sunt o declinare a substantivului *carte*. Alfabetul slavon, din contră, ne încurcă reminiscenţa.

Instructivă este o privire asupra scrierii altor limbe. Cînd germanul vede *Väter*, simte că are pluralul de la *Vater*, întrucît litera *ä* prin forma ei văzută îi aminteşte pe *a*, din care s-a schimbat, şi, astfel, pluralitatea se simte din literele văzute prin opoziţiune cu singularul reprodus. Tipul unei mari părţi a flecţiunii germane (bazate pe ceea ce numesc ei „Umlaut", nu „Ablaut") s-ar strica dacă sunetele *ä, ö, ü* s-ar scrie prin alte semne.

Cu luare-aminte se păzeşte acest princip psihologic în „ortografia" conjugării şi declinării franceze. *Loué, louée, loués, louées, louez*, aceste cinci cuvinte au toate aproape acelaş sunet. Însă cel întîi arată că *loué* este un bărbat, cel de-al doilea, că este o femeie, cel de-al treilea, că sunt mai mulţi bărbaţi, cel de-al patrulea, că sunt mai multe femei, cel de-al cincilea, că este vorba de o acţiune cerută unei a doua per-

De acest principiu *etimologic* nu este vorba în textul de mai sus şi nici nu trebuie să fie vorba la o stabilire de alfabet, precum vom arăta mai pe larg în „critica etimologismului". În cazul nostru este vorba de partea cea mai importantă a alfabetului, de partea lui psihologică, adică de tranziţia de la semnele văzute spre înţelesul cuvîntului, orcare ar fi rădăcina lui etimologică (n.a.).

soane etc. Să ne închipuim acum aceste cuvinte scrise numai după sunetul lor („fonetic eşte" curat). Pentru toate înţelesurile lor deosebite, pentru această felurime de declinare, de conjugare, de gen, de număr, de mod, aş scrie numai *loué, loué, loué, loué, loué!* Orcine simte că în această monotonie s-a stins lumina înţelesului. În aceste semne identice ne-au rămas numai cinci cadavre, din care a dispărut viaţa intelectuală.

Ce e drept, francezii îşi păstrează ortografia lor mai mult din tradiţie. Pentru cele mai multe cazuri a fost un timp unde ei pronunţau aşa cum scriu astăzi, dar de cînd pronunţarea lor de astăzi s-a tocit şi a lăsat o sumă de sonuri la o parte, scrierea a rămas mai bine conservată în formele ei vechi, şi astfel a devenit acum foarte nepotrivită cu vorbirea. O schimbare a ortografiei lor este neapărată [1], însă schimbarea credem că nu va putea merge pănă a nimici semnele flecţionare. Scrierea deosebită a cuvintelor *loué, louée, loués* etc. credem că va rămînea, deşi sonurile sunt aceleaşi, şi cu cît francezii, în marea lor mobilitate intelectuală, îşi „corump" din zi ce merge limba, cu atît mai mult îi sileşte logica lucrurilor să-şi păstreze în schimbarea ortografiei *limitele flecţionare.*

În toate aceste moduri de a scrie, în semnele noastre *ă, ş, ţ,* ca şi în germanele *ä, ö, ü,* şi în literele flecţionare *ée, és, ées* la francezi, avem importanta încercare a artei grafice de a fi *mai lămurită* decît cuvintele izolate ale limbei vorbite. Sonurile celor cinci cuvinte *loué, louée, loués, louées, louez* sunt, după cum am zis, aproape aceleaşi, dar prin scrierea lor se vede îndată deosebirea înţelesului flecţionar.

Unde scrierea modernă, *fără a vătăma principiul ei fundamental de a fi un organ pentru comunicarea cea mai grabnică a înţelesului prin însemnarea cea mai potrivită a cuvintelor,* poate să fie în exprimarea grafică a cuvintelor mai lămurită decît pronunţarea lor, acolo are un merit cu atît mai însemnat şi îşi îndeplineşte cu atît mai bine chemarea. Căci de la sine

[1] Prevederea de la 1873 a început să se realizeze de pe la 1893 încoace şi mişcarea de reformă creşte din an în an (n.a.).

ea nu va putea să ajungă niciodată la aceeaş deplină potrivire între înţelegere şi exprimarea ei la care a ajuns limba şi, prin urmare, trebuie să caute a înfăţişa prin ea însăş toate auxiliarele înţelegerii acolo unde se poate, cel puţin a avea cea mai strînsă logică în literele ei flecţionare. Cu aceasta va putea până la un punct oarecare să compenseze marea scădere ce o are alăturea cu limba vorbită, adică lipsa de gest şi accent. Cît de însemnat este mai ales accentul pentru înţelegere, o ştiu toţi cei ce s-au ocupat de această materie. Şi aici nu este vorba numai de accentul ordinar, de intonarea unei anumite silabe în fiecare cuvînt : pe acesta l-ar putea exprima arta grafică, şi Pumnul — fonetic consecvent precum a fost — a şi întrebuinţat semnul acutului pentru arătarea accentuării afară de paroxitone, d. e., secerìşuri. Dar este vorba de accentul mult mai important al înţelesului, de modularea oarecum morală a vocalelor, de accentul intelectual al frazei întregi, de acea declamare naturală a cuvintelor care este sufletul unui limbagiu şi pentru care suntem aşa de simţitori la auzirea unei cetiri sau a unei piese de teatru. Şi aceasta nu numai în fraze întregi, ci şi la cuvintele izolate. În limba cochinchineză, ne spune Léon de Rosny, toate cuvintele sunt monosilabe, şi înţelesul lor se deosebeşte adesea numai prin deosebitele accente ale pronunţării. Aşa, d. e., silaba *dai* însemnează 23 de lucruri cu totul deosebite, după cum se accentuează *în mod* deosebit, şi, astfel, cochinchinezii nu vorbesc niciodată fără un fel de cîntare. La aceasta adaogă Max Müller [1] : „Şi noi am mai păstrat ceva din această însuşire a limbei. Cuvîntul «da» îl pronunţăm altfel, dacă arată simpla afirmare (da, aşa este), altfel dacă însemnează *poate* (da, poate să fie aşa), altfel în înţeles de *fireşte* (da, o ştiu) sau în înţeles de *aşa?* (da ? este adevărat ?) sau de *sigur* (da, aşa vreau)."

Scrierea nu poate să exprime aceste accentuări ale limbei, şi aici se vede o dată mai mult cît este de puţin ştiinţifică formula fonetismului : scriem cum vor-

[1] *Prelecţiuni asupra ştiinţei limbei,* vol. II, prelec. 1 (n.a.).

bim. Pentru a compensa în alt loc adevărata incongruenţă între sonurile auzite şi semnele văzute, scrierea a căutat cu drept cuvînt să fie cel puţin mai lămurită în exprimarea literelor flecţionare.

De cînd cu descoperirea tipografiei, cetirea a cîştigat în omenire o importanţă vitală pentru dezvoltarea spiritului nostru ; astăzi nu mai este exact să zicem că înţelegerea cuvintelor cetite trece totdeauna mai întîi prin reproducerea auzului şi apoi a înţelesului lor : astăzi cetim atît de mult şi atît de iute, încît gîndirea se agită adeseori numai între literă şi înţeles, şi în măsură dreaptă cu intimitatea acestui raport scade valoarea sonului brut pentru scris şi creşte importanţa literei ca semn de tranziţie aproape nemijlocită spre idee, şi noi nu putem formula, şi din acest punct de vedere, opoziţia în contra fonetismului mai preciz decît prin cuvintele : nu auzirea, ci înţelegerea este scopul scrierii.

În contra acestor expuneri ale noastre d. Hugo Schuchardt, în articolul său publicat în numărul 5 al revistei *Romania,* din 5 ianuarie 1873, pag. 75, face următoarele observări : „*On nous dit d'abord que l'écriture phonétique obscurcirait la grammaire. C'est M. Maiorescu qui, dans sa brochure* Despre scrierea limbei române, *a largement développé cette thèse. M. Maiorescu n'admet comme constitutif ni le principe phonétique, ni le principe étymologique, mais il veut que l'un et l'autre soient subordonnés au principe* intellectuel. *Selon lui, l'écriture a pour bût d'amener le plus vite possible l'intelligence de l'idée, et la reproduction exacte des sons n'y suffit pas toujours. L'écriture doit être encore plus claire, s'il est possible, que les sons isolés du discours : car le discours s'explique par les gestes et le ton, mais l'écriture doit contenir en elle même tous les auxiliaires de la compréhension, et par conséquent la logique la plus sévère doit régner dans la forme sous laquelle elle apparaît. Et il s'en rapporte au principe* psychologique *dans* la déclinaison et la conjugaison française (p. ex., louer, louée, loués, louées, louai). *Mais ce n'est point* l'*accent, ni le geste qui peuvent distinguer* loués *de*

loué, *et en écrivant par exemple* j'aime, tu aime, il aime, ils aime, *le français ne perdrait pas plus de clarté que l'anglais en écrivant* I love, we love, you love, they love. *Il n'y a pas de grammaire hors de la langue parlée.*" [1]

Observările d-lui Schuchardt nu ne par întemeiate. Exemplul *j'aime, tu aime, ils aime* în paralelă cu *I love, you love, they love* nu se potriveşte. Latinul zicea *amo, amas, amant,* fără a fi silit să adauge *ego amo, tu amas, illi amant,* fiindcă terminările lui flecţionare *o, as, ant* erau încă păstrate în vorbire şi se simţeau în înţelesul lor. Francezii, tocindu-le şi pierzîndu-le din vorbă, ar pierde toată lămurirea conjugării cînd nu le-ar înlocui prin pronumele puse înainte. Aceste ţin tocmai locul flecţiunii, şi pe cînd *aime, aime, aime* ar fi o completă confuzie, *j'aime, tu aime, ils aime este* tot aşa de lămurit ca *amo, amas, amant,* însă numai din cauza pronumelor.

Dar întrebarea noastră era pusă pentru cazurile unde numai flecţiunea fără auxiliare este chemată să exprime numărul, cazul, genul, modul. De unde să ştim dacă cuvîntul *loué* exprimă un bărbat sau o femeie, sau mai mulţi bărbaţi, sau mai multe femei, sau un imperativ, sau un infinitiv etc. ? Cînd vorbim, deosebim aceste categorii ale înţelesului prin gest şi ac-

[1] „Ni se spune în primul rînd că scrierea fonetică ar întuneca gramatica. Domnul Maiorescu este acela care, în broşura sa *Despre scrierea limbei române,* a dezbătut pe larg această teză. D. Maiorescu nu admite drept constitutiv nici principiul fonetic, nici principiul etimologic, dar el vrea ca şi unul şi celălalt să fie subordonate principiului intelectual. După el, scrierea are drept scop să aducă cît mai repede posibil înţelesul ideii, şi reproducerea exactă a sunetelor nu este de-ajuns întotdeauna.
Scrierea trebuie să fie întotdeauna mai clară, dacă este posibil, decît sunetele izolate ale cuvîntului : căci cuvîntul se explică prin gesturi şi ton, dar scrierea trebuie să conţină în ea însăşi toate elementele ajutătoare puterii de înţelegere şi, drept consecinţă, logica cea mai severă trebuie să domnească în forma sub care ea apare.
Şi el se bazează pe principiul psihologic în declinarea şi conjugarea franceză (de ex. *louer, louée, loués, louées, louai).* Dar nu este de ajuns accentul nici gestul care să poată distinge *loués de loué,* şi scriind de exemplu *j'aime, tu aime il aime, ils aime,* franceza nu ar pierde din claritate, ca şi engleza scriind *I love, we love, you love, they love. Nu există* gramatică în afara limbii vorbite" (fr.).

cent. *Louez, je vous l'ordonne* — accentul scurt şi oarecum brusc al vorbirii şi gestul natural, care însoţeşte aici pronunţarea imperativului *louez,* îl deosebeşte în vorbire de un infinitiv, cum ar fi, d. e., acesta : *louer lui paraissait impossible ;* şi singularul masculin în *loué, comme vous l'avez été, vous pouvez être content* se deosebeşte în vorbire de pluralul feminin în *louées, comme vous l'avez été, vous pouvez être contentes* numai prin accentul intelectual al frazei, care după pronunţarea lui *loué* lungeşte şi înalţă tonul pentru a arăta că nu se sfîrşeşte gîndirea acolo, ci stă în legătură după propoziţia secundară *comme vous l'avez été* cu cuvîntul final *content* sau *contentes,* şi astfel, prin accentuarea cuvintelor din frază se stabilesc în vorbire acordurile de gen, număr, caz etc. acolo unde s-au tocit terminările flecţionare şi nu s-au înlocuit prin alte cuvinte.

Aceasta este aşa de învederat, încît, fără a insista mai mult, ne putem mărgini în repetarea principiului intelectual al scrierii : scrierea lipsită fiind de ajutorul gestului din vorbire, trebuie să arăte cu atît mai lămurit formele flecţionare, şi de aceea se scrie cînd *louez* cu *ez,* cînd *loué* cu *é,* cînd *louées* cu *ées,* deşi se pronunţă în acelaş fel, şi de aceea este mai bine să scriem *carte, cărţi* decît cu litere slavone *kapte,* къpци.

Aşadar, la afirmarea d-lui Schuchardt *il n'y a pas de grammaire hors de la langue parlée,* răspundem prin contraafirmarea mai întemeiată : *la moitié de la grammaire est en dehors de la langue parlée* [1]. Şi, în adevăr, cum ar putea să fie altfel cînd în chiar exemplul citat limba vorbită a şters orice deosebire din cuvîntul *loué,* şi cu toate aceste el este cînd infinitiv, cînd particip trecut masculin, cînd feminin, cînd singular, cînd plural, şi prin urmare întreaga lui analiză gramaticală se face în afară de exprimarea lui fonetică, prin ceea ce adăogăm noi în mod intelectual la sonurile brute ale cuvîntului, aşa încît propria grama-

[1] Jumătate a gramaticii este în afara limbii vorbite (fr.).

tică este *dans la langue pensée*, şi nu *dans la langue parlée* [1].

Aceasta nu este vreo descoperire a noastră, ci un adevăr de mult ştiut între limbişti, şi nu ne rămîne decît să aducem aminte d-lui Schuchardt de următoarele cuvinte ale lui Humboldt: „Relaţiunile gramaticale atîrnă cu totul de la intenţia în care sunt stabilite. Ele nu sunt atît alipite de cuvinte, cît sunt mai mult gîndite de cel ce vorbeşte şi aude... Cuvintele şi relaţiunile gramaticale se pot adăoga în gîndire fără a fi totdeauna exprimate prin vreun semn în limbă." (W. v. Humboldt, *Über das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, [2] *Op. compl.*, III, 272, 277.)

Să recapitulăm acum rezultatele dobîndite şi să facem ultimii paşi spre ajungerea punctului căutat prin cercetările de faţă.

Sonurile limbei române, pentru care trebuieşte fixată o însemnare grafică deosebită pe lîngă vechile litere latine, sunt numai ъ, ш şi ц (acum şi *î*). Această însemnare nu se poate face numai prin literele sonurilor radicale, din care sunt ele derivate, fiindcă tranziţia lui *a*, *s* şi *t* în ъ, ш şi ц nu este aşa de hotărîtă în limba noastră încît să i se poată da o simplă regulă generală, iar mai multe regule pentru cetire sunt contrare scopului scrierii de a da cea mai grabnică înţelegere a ideei. Pe de altă parte, însemnarea acelor sonuri nu se poate face prin literele corespunzătoare lor din alfabetul slavon, fiindcă atunci am părăsi fără nici o cauză îndestulătoare tradiţia alfabetului latin, ce l-am primit odată pentru scrierea noastră, şi fiindcă am întuneca prin aceasta o parte a schimbărilor flecţionare, ce, de altminteri, le-ar putea arăta scrierea chiar cu mai multă lămurire decît vorbirea izolată. Astfel, scrierea sonurilor ъ, ш şi ц va trebui să arate literele primitive *a*, *s* şi *t*, modificate însă prin semne

[1] În limba gîndită, nu în limba vorbită (fr.).
[2] *Despre originea formelor gramaticale şi influenţa lor asupra dezvoltării ideilor* (germ.).

statornice, care să le fixeze deosebirea de sonurile lor primitive şi funcţionarea lor numai pentru sonurile ъ, ш, ц.

Ultima întrebare : Cum trebuie să fie semnele adăogate pe lîngă literele *a*, *s* şi *t*, pentru a exprima sonurile ъ, ш şi ц ?

Răspunsul la această întrebare nu poate fi lăsat în voia fiecărui scriitor, pare c-ar fi o simplă chestie de arbitru individual ; căci scrierea este un mijloc general de înţelegere şi, prin urmare, trebuie să recurgem totdeauna la principiile generale întru stabilirea ei. Aici psihologia, de a cărei sferă se ţine întrebarea, ne dă următoarea ştiinţă : orce semn, fie el literă, fie îndreptare de drum, fie drapel militar sau semafor, trebuie să împlinească două condiţii esenţiale. Întîi, să aibă un înţeles fix, aşa încît să nu se interpreteze în două sau mai multe moduri, al doilea, să fie cunoscut de toţi în acest înţeles al său. Nu este iertat nici unui individ să întrebuinţeze în asemenea materie el singur un semn aparte şi să-l impuie, fiindcă atunci încetează de a fi semn şi devine o ficţiune neînţeleasă.

Aplicînd aceasta la cercetările noastre, aflăm numai următoarele semne corespunzătoare : pentru însemnarea lui *s* ca să se citească ш va servi sedila = *ş*, pentru însemnarea lui *t* ca să se citească ц va servi asemenea sedila = *ţ*, iar pentru însemnarea lui *a* ca să se citească ъ va servi semnul scurtării = *ă*, afară de persoana 3 sing. a perfectului conjugării I, unde ъ se scrie prin *â*.

Argumentele se înţeleg uşor din explicarea teoretică de mai nainte. Sedila este obşteşte cunoscută din limba franceză ; ea nu are alt înţeles decît acela al înmuierii unei consonate ; ea este şi introdusă la noi cu acest înţeles al său, mai toate cărţile şi jurnalele României libere, prin urmare, partea cea mai considerabilă a literaturei noastre, exprimă pe ш şi ц prin *ş* şi *ţ*.

Dar raţiunea scrierii lui ъ prin *ă* (şi într-un singur caz prin *â*) este aceasta : sonul ъ al nostru se naşte de regulă din *a* scurt, înţelegînd scurtimea atît după tonul modern, cît şi după cantitatea antică. În privinţa

dintîi ştim că în cele mai multe cazuri un *a* fără ton, adică scurt, devine ъ. În privinţa cantităţii a observat Diez[1] că mai ales din *a* (şi *e*) scurt s-a format ъ, pe cînd *a* lung s-a păstrat curat (cu excepţia cîtorva cuvinte, d. e., *cărnuri* [din *caro, carnis*], şi aceasta numai la plural, sub influenţa lui *i*). Prin urmare, semnul cunoscut al scurtării pus deasupra lui *a* va putea exprima pe ъ. Această scriere este introdusă astăzi în toate cărţile şi jurnalele României libere. (De la 1893 încoace în mai toate publicările române din orce ţară.)
O excepţiune importantă, provenită nu din eufonie, ci din cauza gramaticală, trebuie însemnată deosebit. Verbii de conjugarea I au în pers. 3 sing. a perfectului simplu un ъ accentuat, prin urmare, lung din accent, şi totodată contras din vechiul *avit* sau din o formă analogă a lui în dialectul vulgar, prin urmare, lung din contragere, şi, în fine, născut din *a* al primei conjugări latine, prin urmare, lung şi din cantitatea antică. Importanţa acestui ъ lung şi accentuat constă în deosebirea ce o arată între prezent, imperfect şi perfect pers. 3 sing., d. e., *află, aflà, aflâ.* Aici accentul este neapărat trebuincios ; a-l pune peste semnul scurtării, ar grămădi semnele în contra obiceiului şi al grabnicei înţelegeri ; pe de altă parte, nu este corect să marcăm pe ъ al perfectului cu semnul scurtării cînd tocmai el este din toate punctele de vedere cea mai lungă vocală a flecţiunii române. De aceea pentru acest singur caz introducem circumflexul peste *a* = *â*, fiindcă circumflexul este aici accentul specific indicat, însemnînd din vechime atît tonul, cît şi lungimea, cît şi contragerea. (Dacă însă primim însemnarea deosebită a lui *î* prin circumflex, atunci nu rămîne decît a însemna pe acel *ă* al perfectului tot cu = *ă*, deşi nu e scurt.)
Aşadar, sonul *ă* se scrie de regulă cu *ă*.
În contra sedilei şi a semnului scurtării, pe lîngă obiecţiunile de principiu pe care le-am combătut în paginile precedente, se mai aduc cîteva întîmpinări de

[1] *Rom. Gram.*, I, pag. 134, 136, 138, 139, 140, 336 (ediţia II 1856) (n.a.).

a doua mînă, pe care le relevăm numai în treacăt, şi se încearcă introducerea altor moduri de însemnare, ce le vom trece într-o scurtă revistă pentru a le vedea contrare teoriei semnelor.

Se zice întîi că sedilele sunt urîte. Însă chemarea literei nu este de a fi frumoasă sau urîtă şi nu se poate *întru nimic* judeca din acest punct de vedere exterior. Litera trebuie să fie pe cît se poate mai *indiferentă ca semn văzut*, pentru a servi de cea mai repede tranziţie spre gîndire. Numai călugării veacului de mijloc se îngrijeau de frumuseţea literelor şi-şi puneau răbdarea a le ilustra cu desemnuri şi colori. Pe atunci trăiau semnele şi mureau ideile.

Se zice apoi că sedila şi semnul scurtării îngreuiază scrisul, cerînd prea mult timp. La aceasta răspundem că cel dintîi scop al scrierii este cetirea ; unul scrie, o mie cetesc ; scrierea grabnică este o întrebare stenografică, dar nu ortografică, şi de cînd cu descoperirea tiparului, nu mai are nici o însemnătate.

Dintre celelalte moduri de a scrie sonurile ъ, ш şi ц, însemnăm mai întîi pe acela al d-lui Pumnul. A. Pumnul scrie aşa :

„Însemnîntele biografice despre unii scriptori se aflœ puse mai pre larg, despre altii mai pre scurt, ear' despre altii neci decum. Asta vine de acolo, cœ nu s'a putut afla despre viata tuturor cu deamœruntul, si de aceea s'a pus despre fiœcarele atîta cît s'a putut afla. Scœderile cred cœ se vor putea suplini cu timpul mai tîrdiu."

Argumentele în contra acestei scrieri sunt vederate. Mai întîi, pauza pusă deasupra lui *s* şi *t* pentru a le face ш şi ц este în contra teoriei semnelor. Înţelesul obşteşte cunoscut al pauzei este sau duplicarea consonantei, sau lungirea vocalei, sau întreruperea gîndirii ; dar niciodată pauza nu poate fi întrebuinţată pentru înmuiarea lui *s* şi *t*. Apoi scrierea lui ь prin œ este tot aşa de puţin raţională, fiindcă oe este un semn luat din alfabetul latin într-un înţeles contrariu celui ce-l avea la romani. De aci vine impresia barocă ce

ne-o face ortografia lui Pumnul şi care este aşa de motivată încît ajunge pentru a condamna scrierea lui oe pentru ъ. Şi aci nu se poate obiecta că litera oe ne pare barocă numai fiindcă nu suntem obişnuiţi cu ea, sau cel puţin obiecţiunea nu ar fi demnă de bărbaţi de ştiinţă. Căci omul se poate obişnui cu multe lucruri şi cu cea mai mare absurditate. Până cînd se va învăţa în şcoalele române limba latină, până atunci experimentul de a scrie pe ъ cu oe va rămînea mai mult o curiozitate literară decît o scriere serioasă.

De aci încolo vedem alte ficţiuni individuale. *Lexiconul de la Buda* însemnează pe ъ : a', e' etc. Ce sa fie semnul deasupra acestei vocale? Virgula? *Spiritus lenis*? *Diez* propunea în ediţia dintîi a gramaticei limbelor romane *e* cu două puncte : *ë*; în ediţia a doua a părăsit această ortografie şi scrie *e*. *F. W. Eichhoff*[1] recomanda aceleaşi două puncte pentru orce modificare adusă vocalei primitive, v. *Hahn*[2] pare a avea în vedere acelaş son cînd propune pe *e* cu o pauză dedesupt : *e̠*. *Lepsius*[3] scrie *e* cu un cerc : *e̥*.

Toate aceste pot fi bune şi frumoase, dar sunt şi rămîn ficţiuni individuale în comparare cu argumentul adus în favoarea semnului scurtării şi al sedilei.

Tărîmul semnelor este tărîmul cel mai alunecos în scriere. Îndată ce părăsim înţelegerea lor cunoscută din vechime, introducem o confuzie de a cărei responsabilitate ar trebui să se ferească orce autor cuminte. Aci este cîmpul cel mai nepotrivit pentru descoperiri nouă. Astăzi îşi însemnează Pumnul pe *t* cu o pauză, mîine va zice unul că pauza este urîtă şi va pune un punct sub *t*, poimîine va veni altul şi va pune un cerc, altul va pune un unghi slavonesc, şi aşa fără margini se va înmulţi confuzia scrierii române prin ficţiuni care de care mai individuale.

Terminăm această revistă critică asupra feluritelor moduri de a exprima sonurile ъ, ш şi ц stăruind din toate punctele de vedere în scrierea lor cunoscută

[1] În apendicele la *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde* (n.a.).
[2] *Albanesische Studien*, II, pag. 3 (n.a.).
[3] *Das allgem, linguistische Alphabet*, 1855, pag. 24 (n.a.).

cu *ă*, *ș* și *ț*; iar cît pentru celelalte scrieri, să ne fie iertată o observare finală, pe care suntem siguri că ne o vor primi toți cei ce se vor fi ocupat cu seriozitate științifică de această materie: originalitatea este o însușire eminentă cînd e vorba de idei, dar cînd e vorba de ortografie nu-și are locul.

Acum, după ce am terminat studiul asupra fiecărui son al limbei române față cu litera latină prin care trebuie să fie exprimat, suntem în drept să alcătuim următoarea tablă alfabetică începută și continuată în parte la pagina 17 și 37 ale ediției de față [1].

Pentru	sonul	român	a	se	scrie litera	a
„	„	„	e	„	„	e
„	„	„	i	„	„	i
„	„	„	o	„	„	o
„	„	„	ȣ	„	„	u
„	„	„	ъ și ï	„	„	ă
„	„	„		„	„	(â; î ?)
„	„	„	Б	„	„	b
„	„	„	ч	„	„	c
„	„	„	d	„	„	d
„	„	„	ф	„	„	f
„	„	„	г	„	„	g
„	„	„	χ	„	„	h, ch
„	„	„	ж	„	„	j
„	„	„	к	„	„	c
„	„	„	л	„	„	l
„	„	„	m	„	„	m
„	„	„	n	„	„	n
„	„	„	п	„	„	p
„	„	„	ρ	„	„	r
„	„	„	c	„	„	s
„	„	„	t	„	„	t
„	„	„	В	„	„	v
„	„	„	џ	„	„	g
„	„	„	ш	„	„	ș
„	„	„	ц	„	„	ț
„	„	„	z	„	„	z

[1] În *vol. de față*, p. 14 și 32.

IV

Cercetări limbistice și critica sistemului etimologic

Punctul nostru de plecare în stabilirea alfabetului român, precum am încercat-o în cele trei părți precedente, a fost regula de a scrie sonurile române cu litera latină corespunzătoare, fără considerări etimologice ; iar la sonurile nouă de flecțiune, pentru care nu ne-au ajuns literele latine, am aplicat litera radicală însemnată cu semnul sedilei sau al scurtării pentru a marca modificarea flecționară. Rezultatul acestor cercetări a fost tabela alfabetică de pe pagina precedentă și regula ortografică : fiecare din cele 26 (cu *î* 27) sonuri gramaticale ale limbii române se scrie numai cu litera însemnată în tabelă la rîndul său.

Opus acestei ortografii este, în princip și în practică, sistemul etimologic. Tema noastră este acum de a cerceta rațiunile acestui sistem și, dacă nu-l vom primi, precum nu l-am primit, de a demonstra cauza respingerii.

O explicare prealabilă este necesară în confuzia de astăzi a scrierii române. Mulți dintre compatrioții noștri sunt de opinie că deosebirea între sistemul fonetic și cel etimologic pentru ortografia română consistă în aceea că foneticii primesc semnele de sedilă sau de scurtare sau de pauză etc. pentru *ţ*, *ş*, *ă*, *î* etc., pe cînd etimologiștii scriu aceste sonuri derivate fără nici un semn, dînd numai o regulă pentru cetirea lor.

Această opinie este greșită.

Nota caracteristică a sistemului etimologic nu este lepădarea semnelor ; din contră, d. Cipariu și școala lui ar putea foarte bine să primească astăzi semnele noastre, și cu toate acestea să urmeze calea etimologică pe care au apucat. Dovadă, *Lexiconul de la Buda*,

Esenţa etimologismului în ortografie este alta. El cere ca după ce literele alfabetului s-au stabilit fie cu semne, fie fără semne, scrierea ortografică însăş să nu se îndrepteze după vorbirea actuală, foarte influenţată prin legi eufonice, ci după legile derivaţiei cuvintelor de la originea lor, întrucît aceasta se poate urmări în întreaga tradiţie a limbei. De aceea d. Cipariu scrie cuvîntul *bine* nu cu *i*, cum îl pronunţăm noi, ci cu *e*, adecă *bene*, *e* fiind vocala originară.

După cum se vede, etimologismul nu este o întrebare alfabetică, ci ortografică şi limbistică, şi de aceea am trebuit să-i rezervăm un capitol aparte în cercetarea de faţă. Prima noastră datorie este acum să expunem cu lămurire fundamentul etimologismului, şi aceasta o facem prin propriele cuvinte ale eminentului său reprezentant şi cu propria sa ortografie :

„Legile gramatecei şi ale etimologiei de multe ori infrangunduse in pronunciare pre in legile eufoniei limbei, urmeza cà in scriere au se se oserbeze legile gramatecei şi etimologiei fora atentiune la legile eufoniei."

„Tote sunetele derivate strinsu luandu se potu infacisià de *spurie* si coruptiuni in catu se abatu de la cele primitive, de si de in partea eufoniei, care se nevoliesce a aduce mai multa armonie in cuventare, se paru a fi prefectiuni."

„Sunetele derivate, in catu au litera respondietoria in alfabetu, au dat a se reduce la sunetul primitivu şi a se scrie cu literele respundietorie acestor'a."

„Spurie si de lapedatu in ortografia sunt : *a* in locu de *ea*, d. e., *masă, vară, fată* etc., *e* in locu de ъ d. e., in *fie, chiemu, inghieţatu*, *i* in locu de *î* şi *e*, d. e., in *inimă, cuvinte, bine* [1]." Etc., etc.

[1] Cipariu, *Elemente de limba română după dialecte si monumente vechi*, Blasiu, 1854, pag. 83, 86 şi 87 (n.a.).

Şi astfel, d. Cipariu scrie :

mesa în loc de *masă,*
vera „ „ „ *vară,*
feta „ „ „ *fată,*
fia „ „ „ *fie,*
chiamu „ „ „ *chem,*
scaimbu „ „ „ *schimb,*
bene „ „ „ *bine,*
volia „ „ „ *voie* etc.

Multe au observat fonetiştii în contra acestei ortografii : că este prea grea şi chiar imposibilă, presupuind la toţi cunoştinţa limbei latine ; că nu este ştiinţifică, nelimitînd până unde să se urmărească rădăcina etimologică etc. [1] Mărturisim că observările fonetiştilor, pe cît le cunoaştem, nu ne par nici îndestulătoare, nici drepte. Căci nu este drept să se critice un principiu din starea încă imperfectă a realizării lui de astăzi. O teorie este numai atunci învinsă cînd i se îngăduie realizarea cea mai perfectă şi totuş i se arată tocmai atunci viţiul în însăş concepţia ei. Şi din acest punct de vedere hotărîtor trebuie să încercăm analizarea sistemului etimologic.

Admitem dar că etimologismul scrierii române s-a determinat cu toată precizia ştiinţifică, că a constatat fazele istorice ale limbei, că ne poate spune până unde să mergem cu derivaţia etimologică şi care sunt formele originare ale cuvintelor române. Şi după această concesie, punem întrebarea : *Este raţional şi este cu putinţă să introducem în scrierea şi în vorbirea limbei de astăzi formele mai primitive şi mai curat etimologice ce le-am aflat în secolii trecuţi sau ce le aflăm în vreo provincie incultă de astăzi ?*

Dacă este raţional şi este cu putinţă, atunci, fie opera grea, fie uşoară, toate silinţele noastre trebuiesc concentrate spre susţinerea principiului etimologic. Iar dacă nu este raţional şi nu este cu putinţă, atunci toate discuţiile de alăturea sunt de prisos, principiul etimologic al scrierii cade de la sine.

[1] Vezi artic. d-lui Sbiera în no. 7 şi 8 din *Foaia Societăţei* bucovinene, a. 1865 (n.a.).

Iacă importanța întrebării, a cărei rezolvire o încercăm în paginile următoare atît pe calea istorică, cît și pe cea teoretică.

Cercetînd istoria limbelor mai multor popoare, ne surprinde un fapt constant în toate : metamorfoza neapărată ce o sufăr cu propășirea timpului. Nici un popor nu mai vorbește peste un timp oarecare cum a vorbit la o epocă dată, și noi astăzi n-am mai înțelege fără studiu special limba noastră de acum o mie de ani, chiar dacă ne-ar fi rămas vreo tradiție literară din acest timp. Tot așa constată poetul latin Horațiu că el nu mai înțelegea vechile poeme Saliarice [1], și Polibiu ne spune [2] că deosebirea limbei vechi latine de ceea ce se vorbea pe timpul său era așa de mare, încît romanii cei mai culți înțelegeau cu greu vechile tractate cu cartaginienii. Cîteva forme caracteristice și fundamentale — oarecum o canava pentru țesătura viitoare — rămîn neatinse în vicisitudinea timpurilor și formează unitatea unei limbi în varietățile ei istorice : însă acele forme sunt puțin numeroase, sunt numai o parte a scheletului sintactic și flecționar, pe cînd toate celelalte forme, terminările, cuvintele izolate și pronunțarea lor, se află într-o perpetuă mișcare.
Nu este mult timp de cînd această metamorfoză a atras atenția filologilor, și studiul istoric al limbei se poate numi o știință esențial modernă. Însă astăzi este un principiu al limbisticei de a urmări, d. e., fiecare cuvînt francez prin toate schimbările lui până la forma primitivă, de a-i căuta apoi ascendenții în limba latină și colateralii în limbile romane, de a trece pe urmă de la cuvîntul latin la cuvîntul corespunzător grecesc, de a căuta, în fine, dacă nu izvorul, cel puțin paralela amîndora în limba sanscrită până la rădăcina cea mai primitivă, care arată îndărătul ei o limbă și mai veche. Este observarea cea mai interesantă de a vedea până la ce grad de sigu-

[1] Horatius, *Epist. II*, 1, 85, 86 (n.a.).
[2] Polibius, *Hist. III*, 22 (n.a.).

ranță au ajuns astăzi aceste investigații comparative[1] și cum din o singură silabă, din un singur son se poate deduce un șir întreg de concluzii solide asupra timpului, locului, alianței etnografice a limbei din care se ține. „Despre Nabuchodonosor se știe că avea obiceiul să-și imprime numele în fiecare din cărămidele întrebuințate la clădirea palaturilor colosale din timpul imperiului său. Acele palaturi au căzut în ruine, însă din ruinele lor s-a luat vechiul material și s-a destinat la clădirea orașelor mai nouă. Astfel, Rawlinson, cercetînd pietrele zidurilor noului Bagdad pe malurile Tigrului, descoperi în ele urmele conservate ale acelui timbru împărătesc. Tot așa se conservă marca antică în edificiul limbelor moderne ; și *ele* sunt clădite cu materialul luat din ruinele colosale ale limbelor vechi, și fiecare cuvînt al lor, bine studiat, dezvălește timbrul nemuritor ce i l-au întipărit părinții familielor arice și semitice într-un timp din care a dispărut orice altă tradiție omenească.

Atrași de miraculoasa lege conservativă ce domnește în limba omenească prin toate transformările ei, filologii europeni, de cînd cu introducerea studiilor sanscrite, cercetară cu predilecție proprietățile comune între deosebitele limbi, și din aceste cercetări rezultă faptul că liniile istorice ale limbilor moderne sunt convergente înapoi, tinzînd toate spre cîteva origini comune. Astfel, s-au stabilit trei mari familii limbistice : familia indogermană, cea semitică și cea turanică, și pentru fiecare din ele s-au alcătuit acei arbori genealogici de descendențe etnografice, care sunt cu drept cuvînt una din gloriile științei moderne.

O dată intrată în direcția comparativă, filologia a început să desfacă toate cuvintele compuse în elementele lor simple, și între aceste s-au ivit apoi rădăcinile comune tutulor limbelor de aceeaș familie.

[1] Pentru a avea o idee lămurită despre starea actuală a limbisticei, ne-am folosit în cercetările următoare de eminentele prelecțiuni asupra științei limbei, ținute de Max Müller în Institutul britanic la 1861 și 1863, completîndu-le cu cercetările lui W. de Humboldt și lui A. Schleicher *(Die deutsche Sprache,* ed. II, 1869, introducere, și *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft,* 1863) (n.a.).

Elementele cele mai simple s-a dovedit că sunt nişte *rădăcini predicative sau demonstrative*, şi anume, toate monosilabe. Gramatiştii limbei sanscrite au redus întregul tezaur de vocabule sanscrite la 1.706 rădăcini, adecă au admis atîtea cuvinte (silabe) radicale, cîte le-au trebuit după sistemul lor pentru a deriva din ele toate numele, adjectivele, pronumele, verbii, adverbii, prepoziţiunile şi conjuncţiunile ce se află în limba sanscrită. Însă o luare-aminte mai minuţioasă, mergînd mai departe decît derivarea lexicografică, descopere şi în aceste 1.706 cuvinte compuneri din elemente şi mai primitive, şi astfel acest număr se reduce la mai puţin de a treia parte a lui. Cam de 500 este dar numărul total al radicalelor din care s-a format între altele cea mai mare parte a limbelor europene : română, franceză, spaniolă, italiană, portugheză, germană, engleză, greacă, slavonă, cu toată prodigioasa cîtăţime a cuvintelor lor.

Limba evreiască asemenea s-a redus la vreo 500 de rădăcini, şi limba chineză, deşi nu formează derivări, se mulţumeşte cu 450 de radicale.

Astfel, se constată că de cînd există limba în genul omenesc şi de cînd se tot schimbă deosebitele ei expresii, nu s-a mai descoperit nici o rădăcină de cuvînt prin generaţiile mai nouă, aşa încît noi astăzi vorbim cu acelaş material limbistic cu care a vorbit şi închipuitul Adam, schimbînd numai partea formală a cuvintelor.

Cu cît însă este mai statornic acest tezaur antideluvian al limbelor omeneşti, cu atît este mai nemărginită felurimea modulărilor formale întroduse în acele sute de rădăcini primitive. Explicarea acestui punct ne va răspunde totodată la întrebarea : Cum din 500 de radicale s-au format sutele de mii de cuvinte ce le vorbesc popoarele indo-europene ?

Dacă studiem astăzi o limbă modernă în scop de a-i înţelege compunerea ei, deosebim mai întîi între suma de cuvinte ce conţine cuvinte compuse şi cuvinte simple ; şi prin aceasta vedem primul mijloc ce-l întrebuinţează limba pentru a se înavuţi : ea alătură un cuvînt radical lîngă altul şi formează astfel încorporarea unei nouă idei.

Un alt izvor mai bogat de înmulţire a cuvintelor sunt flecţiunile lor gramaticale, adică terminările cazurilor, numerilor, timpurilor, persoanelor, modurilor etc., care fac de un singur cuvînt, intrat odat' în formalismul gramatical, produce sute de forme nouă şi sute de relaţiuni deosebite ale aceleiaş idei. Cînd zic cînta-*m*, acest *m* arată că nu mai cînt acum, că acţiunea se înţelege într-un timp trecut ; cînd zic cînta-*i*, se înţelege aceeaş acţiune în acelaş timp, însă acum se referă la o altă persoană. Ce forţă magică are litera *m*, încît dintr-o acţiune prezentă face o acţiune trecută, şi de unde vocala *i* schimbă persoana întîi în persoana a doua ? Şi aceeaş întrebare pentru toate terminările declinative, conjugative, derivative etc. ale limbelor moderne. Pentru ce silaba *rai* adăugată verbului *aime* = *aime-rai,* arată timpul futur ? Pentru ce silaba *ment*, care izolată este fără înţeles, exprimă, fiind adăugată la finele unui cuvînt calitativ, modul cum se manifestă o acţiune, d. e., *grand, grandement ?*

Cu cît urmărim asemenea terminări ale limbelor moderne în timpuri treptat mai vechi, cu atît le vedem cîştigînd din ce în ce o formă mai întinsă, pănă cînd, în fine, toate se arată a fi fost odată cuvinte independente, cu uzul şi înţelesul lor propriu, aşa încît toate sonurile terminative, care astăzi nu mai au valoare proprie de cuvinte, sunt corupţii fonetice din expresii primitive neatîrnătoare. Litera neînţeleasă *m* din imperfectul nostru *cîntam* ne conduce în timpuri mai vechi la forma *am :* cîntaam, apoi în limba latină, de unde a venit la forma *bam :* cantabam. Acest *bam,* prefăcut în spanioleşte în *ba,* în italieneşte în *va,* se demonstrează a fi un verb auxiliar independent, acelaş verb care se păstrează în sanscritul *bhavîmi,* în anglo-saxonul *beom* — eu sunt.

Urmărind în acest mod toate flecţiunile tutulor limbelor, şi mai ales a limbelor din familia turanică, constatăm legea generală : că orce literă de terminaţie este rămăşiţa unui cuvînt întreg primitiv, alipit lîngă o rădăcină mai puternică. Acest adevăr se poate demonstra cu atît mai uşor cu cît sunt astăzi încă limbi în care ceea ce a devenit la noi simplă terminaţie este încă cuvînt propriu, dar arătînd totuş legătura cu o altă ră-

dăcină, oarecum linia de închegare terminațională. De la aflarea acestei legi limbele existente se împart în trei clase deosebite.

Clasa întîi (limbe izolătoare) este aceea în care toate cuvintele sunt radicale neschimbate și de regulă monosilabe. Pe această treaptă se află limba chineză veche și cea egipteană. Flecțiunea este aci necunoscută. Raporturile ce le exprimă flecțiunile și terminările noastre se arată în ea prin cuvinte întregi radicale puse lîngăolaltă. D. e., *g̃in* însemnează chinezește om, kiai — mulțime ; pluralul nostru oameni se exprimă prin *g̃iu kiai*, unde *kiai* nu este terminație, ci un cuvînt aparte, cu propriul său înțeles. Y este chinezește un cuvînt radical și însemnează *întrebuințare*, *ćang* însemnează băț, expresia noastră *cu un băț*, lat. *baculo* (unde *cu* al nostru este o simplă propoziție și latinul *o* o simplă terminare fără înțeles radical și fără uz propriu) se traduce chinezește *ÿ* ćang, unde fiecare din cuvinte are sensul său radical, cum am zice : întrebuințare baston.

A doua clasă (limbe aglutinante) este aceea, unde din două cuvinte radicale, puse astfel lîngăolaltă, unul își pierde înțelesul propriu și devine terminație, iar celălalt își păstrează însemnarea sa și rămîne în toate formele un radical ca la început. De această clasă se țin limbele din familia turanică, și între ele îndeosebi limba turcească și cea ungurească. Aceste sunt limbi etimologice în sensul cel mai riguros. Ele păstrează rădăcina cuvîntului fără corupție fonetică și *cu simțire perpetuă a înțelesului primitiv*, pe cînd terminația cuvîntului, deși ea este asemenea un cuvînt, nu mai produce simțirea înțelesului propriu, și tocmai astfel devine terminație. Forma participială *sever* însemnează turcește iubire ; conjugarea prezentului iubesc, iubești, iubiți se face astfel : *sever-im*, *sever-sen*, *sever-siz*. Finalele prezentului *im*, *sen*, *siz* nu sunt finale corupte, ca ale noastre, esc, ești, iți, ci sunt cuvinte, și anume, pronumele : eu, tu, voi (așa încît traducerea literară ar fi : iubind-eu, iubind-tu, iubind-voi), însă fiindcă în această compunere nu se mai simte înțelesul lor propriu, din care cauză se și schimbă în imperfect, de aceea au decăzut în simple terminații. Ungu-

rește : *ir-at-ok* — a scrie las eu. Mai lămurit va fi un exemplu dintr-o limbă mai cunoscută, pe care o putem controla cu înțelegerea noastră. Futurul conjugării franceze se formează prin finala *ai* pusă lîngă infinitiv : *aimer, j'aimer-ai, tu aimer-as, il aimer-a, nous aimer-ons, vous aimer-ez, ils aimer-ont.* Aceste finale *ai, as, a* etc. nu sunt alta decît prezentul verbului *avoir,* și prin urmare *j'aimer-ai* va să zică *j'ai à aimer, tu aimer-as = tu as à aimer* etc., literal tradus : am să iubesc, ai să iubești, sau voi iubi, vei iubi. (În mod analog se explică forma latină : *ama-bo.)* Probă convingătoare pentru justețea acestei explicări este vechiul dialect provençal, unde formele se află descompuse : în loc de *(je) vous dirai* se zice forma mai primitivă *dir vos ai* (am a vă zice). În spaniolește asemene în loc de *lo har-e,* voi face aceasta, se zice *hacer* (scurtat : *har) lo-he,* a face aceasta am — *facere id habeo.* Așadar, finalele futurului francez *aimerai, aimeras, aimera* etc. sunt prezentul verbului *avoir* lipit lîngă verbul *aimer ;* însă fiindcă nu li se mai simte înțelesul propriu de *avoir,* rămîind ele numai o însemnare a ideii futurului, nu mai pot fi cuvinte, ci sunt simple terminații.

Să dăm și un exemplu din limba română. În conjugarea interogativă : fi-voi, fi-vei, fi-va, înțelesul propriu al cuvîntului *voi* s-a pierdut ; el nu mai însemnează a voi = *vouloir,* ci are numai funcția de a însemna futurul și este dar pe cale să devie o simplă terminație. Tot așa, cînd zic *voi fi, voi* de la început nu mai are alt înțeles decît a arăta futurul lui *fi,* și de aceea românul, pentru a da lui *voi* sensul său propriu, nu mai poate întrebuința infinitivul curat în verbul următor, ci trebuie să întroducă subjunctivul cu „să" ; nu mai zice : voi merge *(je veux aller),* precum zice, d. e., pot merge, ci trebuie să zică spre deosebire : voi să merg *(je veux que j'aille).*

În a treia clasă a limbelor (limbele flecționare) se află limbele arice, prin urmare, cea latină și a noastră. Ele nu mai respectează nici norma, nici înțelesul primitiv al elementului radical și cu atît mai puțin al cuvîntului terminațional. De-abia filologul este în stare să le dea de urmă.

Să luăm, de exemplu, exprimarea numărului 20 în franţuzeşte. Numărul 20 este un compozit şi arată două zecimi. Limba chineză l-ar exprima dar punînd amîndouă elementele de compoziţie neschimbate lîngăolaltă. Zece se cheamă chinezeşte *şĭ*, două — *eúl*, douăzeci — *eúl-şĭ*. În limba tibetană *cĭu* însemnează zece, *nyi* — doi, *nyi-cĭu* — douăzeci ; în limba burmeză *şĭ* — zece, *nhi* doi, *nhit-şĭ* — douăzeci. Cu totul altfel limba franceză, italiană, engleză etc. Francezii zic *vingt*. Ce este *vingt*? Nimeni din popor nu are conştiinţă despre cuprinsul lui ; francezii îl învaţă pe dinafară din tată în fiu. Dacă analizăm însă şi urmărim acest cuvînt, dăm mai întîi de forma lui mai veche latină *viginti*. *Viginti* corespunde sanscritului *visanti*. Amîndouă se compun din două cuvinte : din *vi* şi *santi* sau *ginti*. Acest *vi* este o corupţie din *dvis* = doi, precum latinul *bis* este o corupţie din *dvis*, engl. *twice*, grec. δις, care *dis* apare iarăşi în latineşte în sensul de împărţire în două, d. e., *discussio* etc. Iar *santi* sau *ginti* sunt abreviaturi din sanscr. *dasati*, care însemnează o decadă de la *dasan* = zece. *Vingt* spune dar, pentru cine ştie să-l asculte, o istorie întreagă şi arată prin multe vicisitudini înţelesul împreunat de două şi de zece ; dar pentru poporul modern limba lui este mută. Sonul şi sensul s-au corupt.

Ca toate limbele moderne, a supt astfel şi limba română măduva înţelesului primitiv din trunchiurile celor mai multe cuvinte ale sale, şi aceste stau astăzi fără legătură sensibilă cu pămîntul din care au crescut, numai ca nişte forme indiferente, ca nişte scheme ale inteligenţei, şi tocmai de aceea ca nişte instrumente potrivite pentru a primi sfera şi conţinutul prin care le va defini subiectul gînditor.

Limbele de clasa a treia ne dovedesc dar că aşa-numita corupţie fonetică este un izvor nou de înmulţire a limbei prin flecţiuni de cuvinte, care toate reproduc raporturile subiective între idei. Prin urmare, ceea ce numim noi logica sau gramatica limbei române şi a celorlalte limbe indo-europene, şi prin aceasta marca lor etnografică-naţională, provine din modulările fonetice, şi aci vedem cauza adevărat limbistică pentru care atît limba, cît şi

scrierea trebuie să arate cu cea mai mare lumină toate literele flecţionare.

Ce voieşte acum etimologismul în ortografia română ? Şi cu aceasta ne întoarcem din cîmpul interesant al filologiei la obiectul disertaţiei noastre. Etimologismul voieşte să declare spurie şi falsă metamorfoza fonetică de sute de ani prin care a trecut limba română ; voieşte să ne aducă gramatica la forma cea mai etimologic pură, să ne arunce limba cu secole înapoi, încercîndu-se să stavilească fluctuaţia miilor de ani prin care a fost împinsă limba română spre dezbinarea fonetică de cea latină, limba latină spre dezbinare de cea sanscrită, cea sanscrită spre dezbinare de o limbă mai veche, despre care nu mai avem tradiţie contimporană.

Orcare ar fi opinia ce o avem despre aşa-numita corupţie fonetică, atît rămîne constatat, că această „corupţie“ este marca distinctivă a limbelor indo-europene şi în specie a limbei române, şi totdeodată legea fatală după care se metamorfozează limbele noastre până unde le putem urmări în istoria omenirii. Aci un individ, cu schematismele sale gramaticale, nu poate să folosească şi nu poate să strice nimic. Dezvoltarea limbei, şi anume şi corupţia fonetică, este un product instinctiv al naturei omeneşti, un fapt de istorie naturală, şi niciodată nu se va pleca după raţiunea calculătoare a individului. Încercările gramatiştilor şi ale puriştilor de a frînge geniul ascuns al unui popor prin micile lor paradigme şi teorii au rămas totdeauna şi cu drept cuvînt fantasmagorii impotente. Din viaţa împăratului Tiberius ni se referă că odată, comiţînd o eroare în contra limbei, Marcellus i-a relevat-o şi i-a îndreptat-o ; dar Capito, un alt gramatist ce era din întîmplare faţă, observă că limba împăratului este limbă bună, sau cel puţin, dacă nu este îndată, va deveni peste curînd. La aceasta însă Marcellus răspunse : „Capito este un mincinos, Cesare : tu poţi acorda împămîntenirea cea mare unui om, dar niciodată unui cuvînt“.

Şcoala etimologică este dar ceva străin şi nenatural în scrierea limbelor indo-europene ; idealul la care ar voi etimologiştii să ne ducă ortografia română este maniera

turcească, o predilecţie ce intră în sfera gusturilor despre care zice proverbul latin că nu mai este de disputat.[1] Ortografia unei limbi, în orce epocă dată, afară de aceea în care a fost stabilită, este de la sine destul de osebită de vorbirea aceleeaş epoci. Cauza este că limba se tot modifică pe nesimţite şi lasă astfel ortografia învechită îndărătul său. Cînd divergenţa a devenit prea mare, se nasc revoluţii ortografice, care tind să dea scrierii un impuls înainte spre a ajunge propăşirea fonetică a limbei. Atunci vorbirea şi scrierea iarăş se mai identifică pînă la un grad oarecare, pentru a reîncepe după cîtva timp acelaş proces de separare. Este dar sigur că ortografia ce o vom stabili noi pentru limba română de astăzi nu va mai corespunde limbei strănepoţilor noştri, ci le va impune sarcina de a o echilibra din nou după metamorfoza întîmplată de acum şi pînă atunci. Cu cît însă s-ar mări greutatea pentru noi şi s-ar îndoi pentru ei, dacă nu am fixa astăzi o ortografie corespunzătoare măcar limbei române din secolul XIX, ci am lărgi distanţa între vorbă şi scris, potrivind scrierea de astăzi după vorbirea timpului de ieri, sau a unui dialect incult, care totuş niciodată nu va mai reînvia în limba cultă.

În paginele precedente am dovedit că purismul etimologic, încercînd în literatură introducerea unei stări fonetice pe care limba a învins-o şi din care a ieşit, este un sistem imposibil, şi aceasta am dovedit-o pe calea istorică a faptelor, indicînd legea nestrămutată a perpetuei metamorfoze fonetice.

Acum însă vom arăta în teorie psihologică de ce etimologismul, chiar dacă ar fi cu putinţă în fapt, nu ar fi raţional şi ar trebui să fie combătut ca o piedică pentru dezvoltarea intelectuală.

Orce cuvînt este incorporarea sensibilă a unei noţiuni (a unui concept). Noţiunea este o idee (reprezentare) formată din alte idei, iar nu de-a dreptul prin impresia sensibilă[2]. Adică : conştiinţa noastră primeşte din ex-

[1] Vezi şi observările din articolul *Direcţia nouă*, proza. *(Critice*, vol. I, pag. 208 şi urm.) (n.a.). *Ed. de faţă*, vol. I, p. 202 şi urm.
[2] Vezi şi Maiorescu, *Logica*, cp. (n.a.).

perienţă mai multe reprezentări asupra aceluiaş fel de obiecte. Un copil, d. e., are la început despre obiectul masă o idee sau reprezentare potrivită numai ca acea masă unică ce a văzut-o în odaia sa. Mai tîrziu vede şi alte mese, cu patru picioare, cu trei picioare, cu un picior, de lemn, de piatră, de metal, rotunde, pătrate, poligoane etc. Din această sumă de reprezentări relative la acelaş fel de obiecte conştiinţa lui extrage într-un moment dat reprezentarea lor comună şi, lăsînd la o parte deosebirile de tot individuale ale multelor exemplare din acelaş obiect, formează *noţiunea* acestuia.
Noţiunea coprinde dar esenţa lucrurilor ce s-au înfăţişat minţii noastre, alegînd din ideile lor numai părţile importante şi respingînd pe celelalte. În acest proces de abstracţie, noţiunile pierd oarecum materialismul reprezentărilor primitive şi devin eterice, pierd sensibilitatea şi devin obiecte pure ale gîndirii. În lumea fizică, d. e., nu există noţiunea *plantă,* ci numai o plantă individuală oarecare, cu suma ei de calităţi unice.
Însă fiind astfel abstracte, noţiunile s-ar pierde una în alta dacă n-ar fi fixate prin semne subiective în locul sensibilităţii reprezentărilor din care s-au scos. Aceste mărci subiective pentru deosebirea noţiunilor sunt cuvintele. De aceea cuvintele însemnează numai generalităţi şi nu sunt niciodată în stare să exprime individualitatea. Să încerc, d. e., a arăta prin cuvinte pana cu care scriu. Voi zice : *această pană.* Însă această pană este orce pană în apropierea căreia mă aflu, şi numai gestul arătării o individualizează. *Această pană neagră ;* însă această pană neagră este orce pană neagră în apropierea căreia mă aflu, şi aşa mai departe : orcît determinez pana prin adjective nouă, îi adaug numai calităţi generale şi nu ajung niciodată prin limbă a o separa ca exemplar unic de toate celelalte. Limba este focul, în care reprezentările obiectelor îşi mistuiesc toată materialitatea şi nu lasă decît ideea lor abstractă şi generală.
Ce importanţă nemăsurată au noţiunile pentru sufletul omenesc, pentru formarea caracterului etc. ştiu toţi cei ce s-au ocupat de această materie. Aci va fi destul să atingem numai unul din efectele lor. Mărginirea cea

mare şi neajunsul inteligenţei omeneşti provin din prea puţinele reprezentări ce le poate coprinde conştiinţa deodată. De-abia vreo patru-cinci idei ocupă în acelaş timp atenţia noastră ; tot ce trece peste acest număr dispare de regulă din sfera percepţiunii intelectuale şi se întunecă. De aci provin lacunele, unilateralitatea, în genere defectele caracteristice ale inteligenţei celor mai mulţi oameni. Singurul mijloc pentru a scăpa întrucîtva de acest neajuns este de a introduce în conştiinţă noţiunile generale în locul reprezentărilor sensibile şi de a avea astfel în acelaş cerc mărginit al conştiinţei esenţa unui cîmp foarte întins de reprezentări primitive. Astfel, pe cînd simplul grădinar îşi încarcă conştiinţa şi memoria cu reprezentările individuale ale fiecărui exemplar de flori ce le cultivă, şi prin aceasta nu are inteligenţa liberă pentru alte gîndiri, naturalistul ştiinţific primeşte numai noţiunile generale despre felurile plantelor, are în extract esenţa tuturor, şi inteligenţa lui rămîne liberă să conceapă alte tărîmuri ale naturei şi să formeze astfel o ştiinţă universală. Fiindcă dar noţiunile cuprind mai puţin decît reprezentările originale, însă conţin toată esenţa lor, de aceea operaţia cu ele este cea mai potrivită iuţelei de progres în inteligenţa omenească, pe cînd cei ce operează numai cu reprezentări poartă cu sine masa greoaie şi superfluă a sensibilităţii şi-şi întîrzie şi-şi încurcă prospectul. Astfel, întrebuinţarea noţiunilor este de comparat operării cu chintesenţe în locul specialelor de plante, cu chinina în loc de chinchină, şi noţiunea se raportă la reprezentare ca formula algebrică la calculul cu cifre sau cu logaritmul la numărul său. Tocmai prin această libertate a generalizării este omul în stare să-şi concentreze mintea şi să cîştige acea circumspecţie peste un cîmp întins de experienţe, ce-l deosebeşte de toate celelalte fiinţe ale naturei. El nu este uimit şi cotropit prin felurimea nesfîrşită a indivizilor din natură şi nu este, ca animalul, fatal legat de impresia momentului, ci liber aruncă căutătura abstracţiei în univers şi reduce masa, multiplă şi extensivă, la o cîtăţime mărginită dar intensivă, scoate în idei sucul şi măduva senzaţiilor, şi astfel domnind peste ele, cîştigă locul şi timpul spre a le compara între sine şi cu

trecutul şi viitorul, şi formează din ceea ce năvălea în capul său ca un haos orb al întîmplării sfera luminată şi regulată a inteligenţei.

Noţiunile sunt dar productul cel mai important, productul specific al raţiunii omeneşti. Însă ele se modifică, îşi schimbă conţinutul, devin mai abstracte, după cum se modifică şi progresul cunoştinţelor omeneşti.

Să comparăm, d. e., noţiunea scrierii, precum s-a putut afla în mintea romanilor, cu aceeaş noţiune în mintea noastră după atîtea descoperiri geografice. Romanii timpului din urmă e probabil că nu cunoşteau decît alfabetul lor campan, cel grecesc şi hieroglifele. Despre scrierea pitorească, despre nodurile peruviane, despre cua-lele chinezeşti, despre silabarul japonilor etc. nu aveau vreo idee, şi astfel le lipseau părţi esenţiale pentru a-şi forma o noţiune generală despre scriere, precum o avem noi. Însă nu numai la obiecte de cultură ştiinţifică există deosebirea : mai toate noţiunile popoarelor moderne sunt deosebite de aceleaşi noţiuni antice. Altă idee are românul şi altă idee avea romanul despre pămînt, despre îngrăşarea lui, despre maşini agricole, despre vestminte, despre căi de comunicaţie, despre suflet, despre guvern, despre religie etc., etc., aşa încît astăzi cu greu se va găsi o noţiune modernă congruentă cu cea antică corespunzătoare. De regulă noţiunile posterioare sunt mai generale decît cele primitive, şi inteligenţa popoarelor în sumă totală face un progres pronunţat spre abstracţiune.

Paralel cu această transformare tăcută a cuprinsului noţiunilor în laboratorul intelectual al omenirii merge o schimbare corespunzătoare a formelor lor externe, adecă a cuvintelor. Cînd pentru prima oară se dă unei noţiuni numele, adecă cuvîntul său, partea principală a sunurilor acestui cuvînt se ia de regulă din sonurile reprezentărilor nemijlocite din care s-a format noţiunea. Ele sunt dar o oglindă credincioasă a gradului de abstracţiune pe care se aflau oamenii în timpul cînd au botezat tînăra noţiune. Pănă cînd inteligenţa poporului se află pe aceeaş treaptă de abstracţiune, pănă atunci sonurile păstrează un înţeles primitiv al lor şi din această cauză sunt respectate. Îndată ce însă poporul face un progres

de abstracţiune în privinţa coprinsului aceleiaş noţiuni, se desface legătura ce o unea cu reprezentările mai materiale şi mai mărginite de la început, sonurile ei primitive îşi pierd înţelesul şi, nemaiavînd pentru ce să fie respectate, se modifică şi se „corup“ foneticeşte.

Să luăm, de exemplu, noţiunea şi cuvîntul francez *espiègle*. Între tradiţiile populare ale germanilor din veacul de mijloc figurează un Till Eulenspiegel, un fel de Isop modernizat, care făcea o sumă de glume înţelepte şi şiretlicuri mai puţin înţelepte (poveştile lui sunt reproduse în româneşte de Barac sub titlul foarte literal tradus de Tili-Buh'-Oglindă). Acest nume deveni popular şi în Franţa sub pronunţarea coruptă de *Ulespiegle*, în loc de Eulenspiegel ; numele lui a început să se generalizeze şi să se aplice la orice om şiret şi glumeţ. Cu timpul, această aplicare mai generală a predominat ; individul Eulenspiegel, care i-a dat naştere, s-a uitat, a dispărut încetul cu încetul din mintea generaţiilor următoare. Din acest moment cuvîntul *ulespiègle* se corumpe, se face *espiègle,* mîine poimîine se va corumpe şi mai mult după legea eufonică a limbei franceze ; şi aceasta cu tot dreptul, fiindcă *espiègle* însemnează astăzi o însuşire omenească în genere, şi nimeni, pronunţînd acest cuvînt, nu se mai gîndeşte la Isopul veacului de mijloc.

Bumper englezeşte însemnează un pahar plin. Urmărindu-l în timpuri mai vechi, îl aflăm sub forma de *bomper,* pe urmă *bompere ;* în fine, *bonpere*, şi cu această ultimă formă îi dăm de originea normană. Normanii din Bretagne, catolici credincioşi, aveau obiceiul să închine la începutul fiecărui ospăţ primul pahar papei de la Roma, bunului părinte — *au bon père!* De aci a rămas numele de *bon père* primului pahar plin în genere ce se închină la un ospăţ, apoi s-a generalizat şi mai mult şi s-a întrebuinţat pentru orce pahar plin. Din acel minut, legătura cu *bon père* nu mai exista, şi sonurile lui au început să se modifice. Astăzi sub *bumper* nimeni nu mai vede pe papa de la Roma, şi de aceea un ortograf etimologist nu ar avea drept să silească pe englezi ca să scrie *bonpere* în loc de *bumper* pentru a-şi aminti originea. Conştiinţa acestei origini este stinsă în

poporul lor, şi ortografia va fi cea din urmă care să o reînvieze.

Noţiunea ne pare în această privinţă ca un balon aerostatic, care se înalţă deasupra pămîntului. La început, o mulţime de sonuri primitive îl leagă încă de originea sa telurică ; însă în proporţia în care conţinutul său se umple de materia eterică ce-i este destinată, repulsia în contra pămîntului devine mai mare, pănă cînd, în fine, rupe funiile şi se înalţă într-o sferă unde nimic nu-i mai aminteşte substratul material din care a pornit.

Care ar fi acum rezultatul etimologismului în scrierea şi vorbirea română ?

Etimologismul ar sili poporul român să revie la sonurile primitive, ce corespundeau unui grad de dezvoltare a noţiunilor lui peste care astăzi a trecut de mult. Etimologismul ar voi să restrîngă înţelegerea noţiunilor noastre şi să le readucă la forma materială primitivă, pe care ele au spart-o de atîta timp, fiindcă devenise prea strînsă pentru spiritul lor de generalizare.

De ce am mai scrie noi astăzi *mesa* în loc de *masă*? Ştim bine că în scriptele române vechi se află *measă*, mai nainte, poate, *messa*, în fine, la latini, *mensa*. Dar aflarea formelor acestora nu ne poate face să schimbăm *masa* noastră din ceea ce este. Latinii aveau un bun motiv ca să scrie şi să vorbească *mensa*. *Mensa* lor sta în legătură cu vechiul *men*, de unde *eminere* = a fi înălţat, şi însemna la început orce lucru proeminent sau înălţat : masă, bancă, scena pe care se prezentau sclavii pentru a fi vînduţi etc. Dar *masa* noastră nu ştie nimic din toate aceste, şi, fiindcă a pierdut înţelesul primitiv al legăturii cu *men*, nu mai are nici o cauză de a-i păstra literele.

Etimologiştii ne îndatoresc să vorbim sau cel puţin să scriem *anima* în loc de inimă, zicînd că *i* este „spuriu". Dar *inima* noastră nu mai are a face cu *anima* veche, şi *i* stă acolo tocmai pentru a arăta că nu mai are a face. *Anima* era în legătură cu ἄω = a sufla, a respira, şi însemna mai întîi principiul respiraţiei materiale şi deveni apoi principiul vieţii intelectuale, suflet, curagiu etc., însă în perpetuă amintire a acestei origini fiziolo-

gice. Dar *inima* noastră a devenit astăzi altceva : ea este locaşul sentimental de durere şi de bucurie şi nu mai este răsuflarea, *anima,* care a dat origine numelui antic.

Sper că cele spuse vor fi de ajuns pentru a constata că regenerarea dialectică şi ceea ce numesc etimologiştii corupţie fonetică este propria viaţă a limbei şi a inteligenţei unui popor, şi că nimeni nu are dreptul să li se opuie din plăcerea de a vedea derivările etimologice exprimate prin litere.

Noi, cari am fost conduşi spre aceste cercetări mai mult din interesul lor filozofic, constatăm următoarea lege psihologică-limbistică : ceea ce susţine sonurile unui cuvînt în unirea lor integrală este conştiinţa înţelesului lor primitiv. Îndată ce inteligenţa poporului a modificat acest înţeles primitiv, generalizîndu-l şi desfăcîndu-l de originea materială, viaţa conservativă a sonurilor s-a stins. De aci încolo ele se prefac, se înmoaie, se corump, se pierd, şi din întregul lor primitiv rămîn numai cîteva sonuri reci, drept semne pentru noţiunea arbitrară ce şi-a format-o poporul. Tot astfel, la moartea unui organism încetează puterile ce i-au susţinut până atunci unitatea organică şi încep a lucra puterile chimice, cari în sensul organismului descompun şi nimicesc, iar în sensul lor compun şi crează nouă formaţii cu o nouă viaţă.

„Corupţia fonetică" începe dar într-o limbă atunci cînd mintea poporului a făcut un progres aşa de însemnat în abstracţiune, încît a pierdut legătura materială pentru o mare parte din cuvinte. Corupţia, o dată începută din această cauză legală, nu se mai poate opri, ea se întinde peste mai toate cuvintele, şi peste multe numai din cauze eufonice. Dar totdeauna începerea ei este un semn de progres al noţiunilor poporului în care se întîmplă.

Etimologiştii, susţinînd cu orce preţ literele vechi, din cari a dispărut înţelesul, fac ca egiptenii, cari îmbalsamau mumiile fără viaţă, uitînd amîndoi că descompunerea şi reformarea corpurilor este un proces de o egală importanţă cu forma lor organică de la început.

Aceste sunt cauzele istorice şi teoretice pentru care etimologismul în ortografia română ne pare pe cît de imposibil, pe atît de neraţional.

Notă

La partea a treia, pag. 66.[1] Am insistat asupra deosebirii între hieroglife şi litere fiindcă nu ne-a părut pe deplin explicată în nici unii din autorii consultaţi, nici în Champollion, Steinthal şi Lepsius, nici în cîteva scrieri apărute de la publicarea primei noastre ediţii, Brugsch, *Grammaire hiéroglyphique* (1872), idem : *Über Bildung und Entwicklung der Schrift* (1868), Ebers, *über das hieroglyphische Schriftsystem* (1861), Geiger, *Ursprung und Entwickelung der menschlichen Sprache und Vernunft* (1872, II, pag. 96—107). Explicarea psihologică a concentrării mai multor idei într-un singur act al gîndirii, exprimat prin flecţiunea limbistică, credem că este cheia întregei întrebări. Din cele zise în text se va înţelege că egiptenii pe calea scrierii lor puteau să ajungă la descoperirea hieroglifelor fonetice, dar niciodată la un alfabet general pentru exprimarea ideilor lor prin cuvinte, şi că, viceversa, alfabetul nu este un progres grafic rezultînd din sistemul hieroglifelor. Din contră : alfabetul şi hieroglifele, şi anume şi hieroglifele fonetice, sunt radical deosebite. Hieroglifa din capul locului are de princip : *a imita obiectul prin semne văzute.* Cînd obiectul este material vizibil, îl desemnează de-a dreptul ; cînd este nematerial, îl materializează în simbol ; cînd este material auzibil, ca sonurile numelui propriu, îl traduce în sfera ochiului şi îl desemnează prin semne materiale văzute. Din contră, scrierea alfabetică din capul locului nu imitează obiectele, ci numai *cuvintele noastre* despre obiecte ; ea nu desemnează, d. e., obiectul masă, ci scrie sonurile *m-a-s-ă,* prin care se exprimă subiectul meu asupra acelui obiect. Astfel, deşi obiectul este acelaş, scrierea lui variază după deosebirea limbelor. Nemţii îl scriu *Tisch,* francezii, *table* etc., pe cînd ca

[1] *Vol. de faţă,* p. 56.

hieroglifă chiriologică el ar rămînea identic la toate popoarele. În aceasta vor fi văzut şi egiptenii valoarea scrierii lor. Hieroglifele chiriologice sunt o adevărată pasigrafie, o scriere universală inteligibilă pentru toată lumea, şi cînd toată lumea nu ar voi să-şi comunice alta prin scriere decît numai obiecte, hieroglifele egiptene cu perfecta fineţă a executării lor ar fi idealul oricării scrieri. Însă această treaptă obiectivă corespunde numai stării puţin culte a oamenilor. Popoarele, cu cît încep a se dezvolta mai mult, cu atît îşi înavuţesc lumea lor subiectivă, cugetările lor fundamentale asupra obiectelor exprimate în flecţiunile limbistice. Limba atunci cu necesitate se dezbină şi se individualizează după individualitatea popoarelor ; şi în urma ei se individualizează şi scrierea. De aceea este o idee necoaptă de a se ocupa de descoperirea unei pasigrafii pentru limbele europene. Firea limbei consistă în subiectivitatea ei individuală, şi prin urmare nu se va putea exprima niciodată prin pasigrafie cosmopolită.

Pentru hieroglifa fonetică la numele proprii sonul era scopul final al însemnării ; pentru scrierea alfabetică sonurile însemnate sunt numai un mijloc de tranziţie spre gîndirea obiectului real, pe cînd pentru însemnarea sonului ca obiect s-au introdus notele muzicale. Egiptenii, prin scrierea lor, voiau să-şi reprezinte de-a dreptul obiectul ; noi, prin scrierea noastră, deşi voim să ne amintim obiectul, dar nu voim să ni-l reprezentăm de-a dreptul, ci numai trecut prin filtraţia subiectului marcată în cuvînt. Prin urmare, lucrul stă aşa, că după gradul înălţimii intelectuale a limbei în unele popoare scrierea a trebuit să fie de la început alfabetică, pe cînd în alte popoare ea a fost de la început şi pănă la sfîrşit hieroglifică. Aci se vede intima legătură între vorbire şi scriere, şi se înţelege uşor pentru ce limbele monosilabe, de ex. cea chineză, nu au alfabet, ci numai însemnări ideografice, fie ele orcît de amestecate cu elemente fonetice.

Această amestecare cu elemente fonetice este foarte întrebuinţată şi în scrierea egipteană, şi nu trebuie să credem că hieroglifele fonetice erau mărginite numai

la nume proprii. Ele în timpul din urmă se întindeau la foarte multe obiecte, însă nu stau singure, ci erau de regulă *însoţite de hieroglifele simbolice ale obiectelor.* Acelaş lucru se exprima dar în acelaş timp în două moduri : prin son şi prin figură. În opoziţie cu autorii citaţi mai sus, noi credem că această împreunare trebuie să se explice astfel : partea cea slabă a scrierii egiptene, în afară chiar de imposibilitatea de a arăta multe impresii subiective, rămînea totdeauna confuzia simbolizării. Cu cît cercul cunoştinţelor lor se întindea mai mult, cu atît şi confuzia devenea mai mare, fiindcă numărul simbolelor celor uşor de înţeles era cu necesitate foarte mărginit. O primă încercare de a învinge greutatea a fost întrebuinţarea mai multor figuri pentru un lucru ce nu s-ar fi putut simboliza în mod simplu. Aşa, *mierea* se arată prin două figuri, prin o albină şi un vas ; *setea,* prin apă şi un viţel în fugă ; verbul *a conduce* se scria prin un braţ şi un bici etc. Această compunere de semne a ajuns la o culme clasică în scrierea chinezească, unde mai toate conceptele se exprimă prin împreunarea figurativă a tutulor părţilor lor simple, aşa încît scrierea devine oarecum o definiţie analitică desemnată. *Lacrima* se exprimă chinezeşte prin ochi şi apă, *frica,* prin inimă şi alb, *caracterul,* prin inimă şi născut, *a iubi,* prin inimă şi ascuns, *pedeapsa,* prin crimă, judecată şi execuţiune (cuvînt şi sabie) etc. Astfel, scrierea chinezilor este un tezaur preţios, care cuprinde analizate ideile lor poetice şi morale asupra deosebitelor obiecte ale gîndirii.

Însă unui popor mai mobil decît chinezii şi egiptenii nu-i puteau fi de ajuns nici aceste compuneri ; căci ele au mai întîi defectul fundamental de a înfăţişa dezbinate în mai multe figuri şi, prin urmare, în mai multe acte de gîndire ideile, a căror concentrare într-un singur act al gîndirii alcătuieşte o parte însemnată a valorii lor pentru progresul inteligenţei omeneşti. Şi apoi, compunerile sunt departe de a fi lămurite. Descompunerea analitică a unui concept în elementele sale constitutive este o lucrare prea grea. şi opinia despre aceste părţi este prea deosebită în

deosebiţii indivizi încît să se poată generaliza ca mod de scriere a lor, ca normativ al cetirii şi înţelegerii. Nu toţi îşi închipuiesc iubirea ca o pasiune ascunsă în inimă, precum vrea scrierea chinezească, nu toţi au caracterul ca o calitate înnăscută. Prin urmare, şi întrebuinţarea mai multor figuri pentru un singur lucru nu depărta confuzia, ba încă mai adăuga îndoiala dacă două semne reprezentau două concepte deosebite sau trebuiau să fie unite în gînd spre o singură simbolizare, şi, astfel, greutatea primordială a scrierii hieroglifice rămînea pe această treaptă a dezvoltării ei. În ce consista acea greutate analizată mai de aproape? Greutatea sau confuzia hieroglifelor provenea din lipsa de tranziţie necesară de la simbolul văzut spre obiectul gîndirii. Să ne explicăm acest punct cu toată precizia posibilă. Cînd văd eu, în exemplul nostru de mai sus, o figură a inimei şi o figură a naşterii, aceste două reprezentări nu mă conduc cu siguranţă spre conceptul ce au să-l simbolizeze, nu mă silesc cu necesitate să mă gîndesc la caracter. Căci orce tranziţie de la o gîndire la alta are o cauză determinată, orce simbolizare trebuie dar să aibă o legătură. Însă în cazul nostru legătura este ascunsă. Cînd cineva, avînd ideea de înnăscut şi de inimă, se poate gîndi îndată şi la caracter? Numai atunci cînd de mai nainte, prin o mai adîncă cugetare şi experienţă a lumii, a dobîndit convingerea despre radicala deosebire şi neschimbare a caracterelor omeneşti, care ne silesc să le atribuim unei fatalităţi de la naştere. Întrucît dar ne-am gîndit de mai nainte la aceste lucruri, întrucît identitatea caracterului şi a însuşirilor înnăscute în inimă ne-a fost de mai nainte cunoscută, într-atît s-a format prin coexistenţă o legătură de aducere-aminte între aceste două lucruri, şi numai într-atît, văzînd unul din ele, ne putem gîndi la celălalt. Însă nu toţi au făcut aceeaş experienţă, nu toţi au aceeaş opinie despre caracter, prin urmare, nu în toate capetele există aceeaş conexitate între ideea de înnăscut şi ideea de caracter, şi astfel, lipsind legătura, nu poate trece gîndirea de la unul la altul. Pentru ca aceasta să se întîmple în toate cazurile sau numai în majoritatea lor, ar trebui să presupunem o edu-

cație comună, o combinare identică a tuturor ideilor în întregul popor, lucru imposibil din minutul în care mulțimea și mobilitatea ideilor le împiedică perceperea lor din partea fiecărui individ și le face proprietatea numai a cîtorva. În exemplul de mai sus a fost dar *coexistența* cauza tranziției de la un gînd la altul. În alte cazuri sînt altfel de legături. Una din cele mai obișnuite este comunitatea unei părți la două concepte deosebite. Pe aceasta se bazează toate metaforele, comparațiile și o mare parte a simbolizărilor. D. e., dacă Achil se compară cu un leu, gîndirea poate să facă o tranziție de la Achil la leu, fiindcă amîndouă aceste concepte au o parte constitutivă în comun, adecă tăria sau curajul. Justiția se poate simboliza prin o sabie, fiindcă amîndouă pătrund cu agerime în inima obiectelor etc. Să ne întrebăm acum ce s-ar întîmpla cînd o asemenea comparație sau simbolizare ne-ar fi întunecată și am voi să ne-o explicăm ? Fără îndoială, pentru a putea trece cu mintea de la simbolul văzut spre obiectul ce-l înfățișează, am căuta mai întîi acea parte care, fiindu-le comună, a servit de punte de tranziție între ele. O dată aceasta aflată, simbolul este explicat. *Tocmai aceasta au făcut egiptenii cînd au pus hieroglifele fonetice peste hieroglifele simbolice pentru a înlesni cetirea.* Ca să înțelegem aceasta, trebuie să știm mai întîi care erau motivele lor de simbolizare, adecă legăturile psihologice prin care să poată trece mintea lor de la desemnul material văzut spre lucrul ideal gîndit. Cu alte cuvinte, care era sistemul scrierii hieroglifice ?

Întrucît este iertat să ne pronunțăm în starea actuală a descifrării hieroglifelor, asemănarea interioară, adecă comunitatea unei calități constitutive, era la început motivul cel mai întrebuințat pentru simbolizarea materială a obiectelor ideale. Scrierea egipteană era metaforică și metonimică. Astfel, d.e., iepurile este hieroglifa simbolică pentru fertilitate, hipopotamul, pentru impudență, pasărea Ibis, cu penele sale albe și negre, pentru divinitatea jumătate manifestă și jumătate ascunsă etc.

Pănă cînd cercul simbolizărilor fu restrîns la asemănări așa de palpabile precum sînt cele de sus, înțelegerea

hieroglifelor nu putea avea greutăți prea mari. Însă la multe obiecte ideale nu se putea găsi cu ușurință vreun obiect material care să aibă cu dînsele o parte mai însemnată în comun, și astfel să le poată servi de simbol inteligibil. Atunci, egiptenii recurseră la un nou izvor de simbolizări : înfățișară obiectul ideal prin figura unui obiect material, a cărui *nume* era identic cu numele celui dintîi, așa încît în asemenea cazuri *sonurile egale* formau legătura de tranziție între o gîndire și alta. D. e., în limba egipteană bufnița se numește *ba*, însă și sufletul se numește tot *ba*, și astfel vedem bufnița întrebuințată ca hieroglifă simbolică pentru a scrie *suflet*. Și în adevăr, în ce alt mod ar fi putut egiptenii să simbolizeze sufletul ? În limba egipteană cuvîntul *mas* însemnează adjectivul tînăr, dar și substantivul copil și verbul a naște și un boboc înverzind ; astfel, vedem că desemnul unui boboc înverzind este hieroglifa simbolică pentru *copil*, pentru *tînăr* și pentru *a naște*. Coșul se cheamă egiptenește *neb*, însă *neb* însemnează și domn ; astfel, figura unui coș este hieroglifa simbolică pentru *domn*. Și alte exemple sumă.
Egiptenii, puși în cea mai grea poziție prin necesitatea de a simboliza în mod ușor gîndiri ideale, trebuiră să profite, în fine, de ambiguitatea limbei ce o vorbeau, pentru a continua scrierea obiectivă, ce o adoptaseră o dată și care corespundea așa de bine geniului lor. Acest expedient era cu atît mai indicat pentru egipteni cu cît limba lor în esență monosilabă, ca toate limbele monosilabe, dispunea de foarte puține cuvinte sau silabe radicale. Cîte vor fi fost nu se știe încă astăzi. În orce caz, au fost puține în comparare cu mulțimea ideilor, și astfel, fiecare cuvînt avea desigur cel puțin două înțelesuri cu totul deosebite. Dacă unul din acestea se raporta la un obiect material, iar altul la un obiect ideal, simbolizarea era gata. Și acum ne explicăm pentru ce, cu toate ostenelile date înainte de descoperirea pietrei de la Rosetta, nu au fost în stare europenii să descifreze hieroglifele ; ei voiau să le înțeleagă toate pe calea metaforică și metonimică, pe cînd sistemul scrierii multora dintre ele era bazat pe homonimie, adecă pe sonuri identice la lucruri deosebite. Pentru a moderniza expli-

carea noastră, putem zice : scrierea egipteană era în mare parte un şir sistematic de rebus şi de „bonsmots" ilustrate.

După ce însă aceste simbolizări grafice, prin progresul limbei şi prin mulţimea cuvintelor ce s-ar fi potrivit cu acelaş desemn, deveniseră întunecate, egiptenii se folosiră de descoperirea hieroglifelor fonetice, pe care poate la început le întrebuinţau numai pentru numele proprii, pentru a lămuri prin dînsele vechea scriere întunecată. Şi astfel, deasupra hieroglifei simbolice a unui obiect vedem scrise hieroglifele fonetice (oarecum literele), care cuprind numele aceluiaş obiect, pentru a arăta că *sonurile* numelui sunt puntea de tranziţie spre gîndirea ideală simbolizată. Cotul, egipteneşte *ma*, este din vechime hieroglifa adevărului. Pentru ce? Pentru că şi adevărul se chema tot *ma*. Pierzîndu-se, însă, în urmă, simţirea legăturei între cot şi adevăr, .eştiind adecă toţi egiptenii dacă oare cotul nu simbolizează mai curînd prin metonimie lungimea sau măsurarea sau întinderea etc., cei mai culţi dintre ei au scris deasupra cotului cu hieroglife fonetice (adecă prin o seceră = *m* şi un braţ = *a)* cuvîntul *ma*, şi a vrut să zică prin aceasta : figura desemnată a cotului, care cot se numeşte în limba noastră *ma*, arată cel mai însemnat din lucrurile ideale numite tot *ma*, şi acesta este adevărul.

Din argumentarea de mai sus rezultă : hieroglifele fonetice, puse deasupra celor simbolice pentru exprimarea aceluiaş lucru, nu sunt o scriere alfabetică, ci sunt numai auxiliare psihologice pentru înţelegerea legăturii între desemnul simbolic şi conceptul simbolizat.

În această hipoteză şi numai în această hipoteză ne putem acum explica pentru ce hieroglifele fonetice nu le vedem întrebuinţate în toate cazurile, ci numai în cîteva (adică unele erau ambiguităţi), şi pentru ce şi în aceste cazuri ele sunt însoţite de hieroglifele primitive simbolice, pe care aveau numai să le explice.

Prin urmare, menţinem opinia exprimată în text despre deosebirea radicală între scrierea egipteană şi cea alfabetică, şi hieroglifele fonetice, departe de a răsturna această teză, nu fac decît a o întări, arătînd cea din urmă consecinţă a acelei scrieri obiective.

Sunt dar pentru însemnarea grafică a ideilor omeneşti două sisteme deosebite, fără trecere organică de la unul spre altul : or se înfăţişează obiectul, şi atunci se întrebuinţează *hieroglife* figurative, simbolice şi fonetice, or se arată maniera omului de a se exprima asupra obiectului, adică cuvintele, şi atunci se întrebuinţează *literele*, adică semnele văzute ale sonurilor. La aceste două sisteme nu se poate aplica aceeaş măsură de progres şi nu se poate zice : hieroglifele ocupă o treaptă de jos, alfabetul — o treaptă de sus pe aceeaş scară. Ci amîndouă sunt terminate în sine, fiecare ajunge la culmea înălţimii sale. Numai că însuşirile lor sunt diametral împotrivite : hieroglifa e pitorească naturalistă, litera e logică subiectivă, împotrivire izvorîtă din limbile şi geniile deosebite ale popoarelor, care au primit una sau ceailaltă din aceste două scrieri.

Două rapoarte cetite în Academia Română asupra ortografiei

(1880 și 1904)

I

Raport cetit în Academia Română
(Sesiunea generală de la 1880)
asupra unui nou proiect de ortografie

Domnilor membri,

Academia Română, în şedinţa ei de la 4 iunie anul trecut 1879, după o propunere a d-lor Hasdeu, Bariţiu, Odobescu, Caragiani şi a subscrisului, a hotărît : „a se pune la ordinea zilei ortografia cu care să se publice de acum înainte toate publicaţiile Academiei Române“ (*Anale*, seria II, tom. I, pag. 25-26).

S-a numit o comisiune pentru dezbaterea unui proiect ortografic, însă lucrarea nu s-a putut termina în acea sesiune extraordinară, mai ales din cauza dezbaterii noilor statute, care a trebuit să fie prima ocupare a înaltului Institut Naţional, sancţionat din nou prin legea promulgată la 29 martie 1879.

În sesiunea ordinară a anului curent 1880 însă, şi anume, în şedinţa din 24 martie, s-a ales o nouă comisiune pentru proiectul ortografic, compusă din d-nii Alecsandri, Bariţiu, Hasdeu, Quintescu şi Maiorescu, care, constituindu-se sub prezidenţa d-lui G. Bariţiu şi secretariatul d-lui N. Quintescu, a dezbătut în mai multe şedinţe chestiunea ortografiei, şi, înţelegîndu-se asupra proiectului de propus pentru scrierea *Analelor Academice*, a însărcinat pe subscrisul cu prezentarea acestui proiect aşa precum a rezultat din dezbaterile urmate.

Domnilor membri,

Ortografia cu care au fost scrise până acum publicările Academiei Române se întemeiază pe o decizie luată de Societatea Academică în anul 1869 şi formulată în aşanumitul „mod de scriere pentru publicarea *Analelor* şi altor lucrări ale Societăţei Academice Române“ din 13 septembrie 1869, al cărui alineat final zice însuş :

„Acest mod de scriere este provizoriu și numai pentru societate până la definitiva stabilire a ortografiei limbei române".

Modul de scriere, chiar așa provizoriu precum era, a fost rezultatul a multe și înfocate dezbateri încinse în sînul Academiei în anii 1867, 1868 și 1869.

Orcare va fi modul definitiv ce-l vor primi literații români pentru scrierea limbei noastre materne, ei vor trebui să-și aducă aminte cu recunoștință de acele prime încercări făcute în Societatea Academică, încercări care dovedesc din partea autorilor lor adeseori multă erudiție și totdeauna cel mai mare zel pentru îndeplinirea importantei misiuni ce aveau.

Așa întîlnim, între lucrările academice în această privință, mai întîi „operatul" răposatului G. Munteanu „asupra ortografiei", publicat în vol. I al *Analelor*, pag. 37 și urm. ; vedem apoi „raportul Comisiei ortografice", scris de I. C. Massim și însoțit de un întreg proiect studiat în toate amănuntele lui (*Anale*, vol. I, pag. 66 și urm.) ; vedem contraproiectul d-lui I. Sbiera (vol. I, pag. 79 și urm.) ; vedem pe I. Heliade-Rădulescu, cel dintîi președinte al societății noastre, care, după ce avusese o salutară influență asupra scrierii române în timpul tranziției ei de la alfabetul cirilic spre cel latin, găsește de trebuință, în ultimii ani ai vieței sale, să-și susție prin publicarea unor „principie de ortographia română" (*Anal.*, vol. I, pag. 189 și urm.) punctul de vedere cam izolat ce-l ocupă acum în această mișcare literară ; vedem, în fine, și, dacă citām această lucrare ca cea din urmă în ordinea înșirării, trebuie să o relevăm ca cea dintîi în valoarea ei, pe însuș Timotei Cipariu înavuțind *Analele* noastre cu „sistema ortografica" (vol. I, pag. 88 și urm.), un elaborat plin de vastă erudiție și de cercetări conștiincioase, cunoscutele calități ce disting toate lucrările venerabilului nostru coleg.

Dacă ne uităm cu luare-aminte la calea prin care a trecut chestiunea ortografică de la aceste prime proiecte până la formularea citatului „mod de scriere provizoriu" din 1869, și iarăș de la această epocă până astăzi, putem constata îndată o diferență în punctul de vedere din care diferiții membri ai Academiei priveau toată mișca-

rea : unii se arătau mai mult ca teoretici intransigenţi, alţii se vedeau mai dispuşi să ţie seamă de împrejurările de fapt în care se află literatura română şi să primească orce mod de scriere raţional, care să împace numai cerinţele marei majorităţi, dacă nu a unanimităţii scriitorilor români.

Răposatul şi regretatul nostru coleg Massim, unul din cei mai zeloşi, dar şi din cei mai intransigenţi teoretici, în raportul său dintîi asupra acestei chestiuni se exprimă astfel : „Comisiunea a crediut şi nu se indoesce ca acestea suntu şi vederile societatei întrege, ca e chiamata a da un proiectu de ortografia nu provisoriu si de transitiune, ci mai multu sau mai pucinu una adeverata teorie ortografică, ale careia principie bine stabilite se se póta desvolta cu rigóre in carti scolastice de dat în mînele junimei studióse. Provisoriul neci nu aru fi demnu de decisiunile acestei sociatati, neci nu ne-ar scóte din încurcăturele in cari ne sbatemu. D'in acestu punctu de vedere privindu lucrulu, comissiunea a crediut cà semnele trebuescu inlaturate d'inunu planu de teoria de ortografia romana" (*Anale*, seria I, tom. I, pag. 69).

Însă deja în ultima şedinţă a aceleiaş prime sesiuni a Academiei, d-l Massim se vede silit să constate că „preste asceptarea marei majorităti a societatei, lucrulu n-a potutu merge asià de neted şi de ràpede", că s-au găsit „voci protestatorie", cari „au aflatu resunetu in sinulu societatei" şi că, prin urmare, a trebuit să lase, „campu liberu desbateriloru... asupra principiului care aru trebui se diréga ortografia romana" (vol. I, pag. 123 şi 124).

Un mod mai împăciuitor de a vedea lucrurile transpiră de acum înainte în toate dezbaterile, şi după ce în al treilea an al Societăţii Academice se stabileşte un mod de scriere, acesta se numeşte însuş provizoriu, şi d. A. Treb. Laurian, în discursul d-sale de închiderea sesiunii din 1869, zice cu prudenţă : „Chestiunea ortografiei s-a dezbătut serios într-un mare număr de şedinţe şi ne putem felicita că prin lămurirea ideilor am ajuns la un rezultat mulţumitor, aşa încît fără a prejudecà viitoarea dezvoltare a limbei, are să se ţină etimologia cuvintelor, şi printr-însa să se conserve legătura

de familie cu limba latină şi cu limbele surori, care stau în fruntea civilizaţiei moderne, şi să nu pătimească nici fonetica limbei noastre, unde pronunţia este secură".
De atunci încoace necesitatea unei tranzacţii în sensul fonetismului s-a accentuat tot mai mult. Ortografia provizorie, stabilită de Societatea Academică, nu s-a lăţit în literatura română ; nu există astăzi în întreagă Românie liberă nici un singur ziar, nici o singură revistă, care să o fi primit. Chiar dincolo de Carpaţi, ea nu cîştigă, ci pare a pierde din terenul ocupat. Probă pentru aceasta, între altele, este însemnata discuţie publicată în *Telegraful român*, no. 133-159 din 1879, în urma „concesiunilor unui ciparian".
Chiar majoritatea membrilor actuali ai Academiei Române urmează în scrierile lor o altă ortografie decît cea obişnuită până acum în *Analele Academiei.*
Această stare de lucruri anormală a trebuit să preocupe cu drept cuvînt întreaga Academie. Căci dacă în chestiuni de pură ştiinţă abstractă singura normă a noastră trebuie să fie cercetarea necondiţionată a adevărului, indiferent dacă acest adevăr este împărtăşit de mulţi sau de puţini oameni, în chestiuni de o dezvoltare organică generală şi oarecum instinctivă, precum este limba şi împreună cu dînsa şi scrierea, elementul *uzului* adoptat de mulţimea celor ce vorbesc şi scriu este totdeauna un element de cea mai mare însemnătate, pe care nu ne este iertat să-l ignorăm.
Sub impresia acestor împrejurări a început comisia noastră ortografică lucrarea sa, şi mulţămită spiritului de conciliare de care au fost conduşi toţi membrii şi de care a dat probă îndeosebi stimatul nostru preşedinte, d. Bariţiu (singurul dintre noi care luase parte la toate dezbaterile ortografice din anii 1867, 1868 şi 1869), comisia dv. a putut ajunge la un rezultat în privinţa chestiilor parţiale de care a avut timpul să se ocupe. O parte din aceste chestii s-a putut hotărî cu unanimitatea membrilor, o altă parte s-a hotărît numai după majoritatea părerilor, totdeauna însă discuţia s-a urmat cu dorinţa învederată a tutulora de a ajunge la un rezultat practic — o dovadă mai mult pentru adevărul că timpul şi experienţa îmblînzesc adeseori contrastele şi permit să se

găsească un teren comun de înțelegere acolo unde mai nainte nu se vedeau decît cîmpuri separate și nimicite.

Trecînd acum, domnilor membri, la însăș arătarea principiului sau mai bine zis principiilor care au predomnit la stabilirea proiectului ortografic ce avem onoarea să-l supunem aprobării d-voastră, întîmpin oarecare greutate în caracterizarea lui prin o singură frază.

Antagonismul obișnuit la noi în materie ortografică între ceea ce se numește etimologism și între ceea ce se numește fonetism nu-mi pare a corespunde punctului esențial în discuție. Precum foarte bine a zis d. Hasdeu în una din ședințele noastre (*Anale,* seria II, vol. I, pag. 30), „ceea ce este etimologic astăzi era fonetic atunci cînd s-a aplicat un mod de scriere la o limbă oarecare. La început, chiar ortografia franceză și cea engleză, atît de etimologice astăzi în aparență, erau fonetice, se scria cum se vorbea. Cu toate acestea, în starea lucrurilor de astăzi nu e posibil în ortografie un fonetism pur — căci fiecare individ ar avea atunci dreptul de a aplica pe hîrtie idiosincrasiele sale personale de pronunțare — nici un etimologism pur, de vreme ce derivația cuvintelor în orce limbă este în cea mai mare parte necunoscută sau controversabilă. Posibilă și practică este numai o ortografie eclectică, relativă, un termen mediu între fonetism și etimologism".

Că asemenea idei drepte s-au putut lăți și la noi, și încă într-un timp așa de scurt, este unul din foloasele ce ni le-a adus și nouă studiul comparativ al limbelor în genere. În proporția în care s-a afirmat și s-a întins limbistica generală, s-a redus valoarea unui etimologism mărginit la un anume popor și la o anume epocă. S-a înțeles că ceea ce părea o formă consolidată era în esență o formă fluidă, și că dintr-un *etymon* mai primitiv fiecare popor și, înlăuntrul fiecărui popor, fiecare șir de generații își face *cuvîntarea sa proprie* prin modulări fonetice ce i le impune și prin care-l variază. Departe de a putea admite cu d. Cipariu (*Elemente de limba romană,* pag. 83) că „toate sunetele derivate se pot înfățișa ca spurie și corupțiuni încît se abat de la cele primitive" și că „au dar a se reduce la sunetul primitiv", vom înțelege, din contră, că tocmai în această variare

fonetică se arată viaţa proprie a unei limbi şi că legea eufonică este unul din semnele fundamentale şi caracteristice ale geniului limbistic într-un popor.

Pentru cei ce sunt însă deprinşi cu antagonismul dintre etimologism şi fonetism şi ne-ar cere numaidecît o caracterizare a proiectului nostru ortografic după acea despărţire oarecum scolastică, putem zice în scurte cuvinte : pe cînd ortografia de până acum a Academiei Române era întemeiată pe un etimologism temperat prin concesii fonetice, *ortografia propusă în proiectul de faţă este întemeiată pe un fonetism temperat prin necesităţi etimologice.*

Punctul nostru de plecare este dar acesta : fiecare cuvînt se scrie cum se pronunţă, sau, precum a zis-o din vechime Quintilian (*Instit. orat.*, I, 7, 38), *Ego sic scribendum quidque iudice quomodo sonat. Hic enim usus est literarum, ut custodiant voces.*

Acest principiu va da limbei române o scriere simplă, uşoară, conformă atît cu ideile limbistice moderne, cît şi cu cerinţele pedagogice în şcoală.

Aplicînd astăzi acel principiu fonetic la alfabetul latin, cu care suntem datori să scriem limba noastră, fiindcă este propriul nostru alfabet strămoşesc, constatăm că, pe de o parte, alfabetul latin are unele litere cărora nu le mai corespunde în limba română nici un sunet deosebit şi care ne sunt, prin urmare, de prisos, şi că, pe de altă parte, limba română are cîteva sunete nouă, care trebuiesc însemnate în scris, dar pentru care alfabetul latin nu are litere deosebite.

Acest fapt din urmă ne impune introducerea unor semne nouă, şi, în limitele strîmte ale acestei nouă introduceri, trebuie să ţinem seamă de considerări etimologice mărginite la însăş limba română. De altmintrelea, rămîne principiul : *Acele sunete române pentru care avem litera latină corespunzătoare se scriu totdeauna cu această literă.*

Iată cele două regule generale de care a fost condusă comisia d-voastră în stabilirea ortografiei. Viu acum să vă arăt aplicarea lor la cazurile speciale de care ne-am

ocupat şi în privinţa cărora am putut fixa modul de scriere.

I. *Litere şi deprinderi ortografice latine, care nu se mai potrivesc cu limba română şi trebuiesc dar eliminate din scrierea noastră*

1. Literele latine *y*, *ph*, *th*, *qu* şi *k*, nemaiavînd în limba noastră de astăzi sonurile corespunzătoare (vezi *Critice* de T. Maiorescu, pag. 87 şi urm. [1]), nu se vor întrebuinţa în scrierea română. Excepţiune : pentru unele nume proprii, Quintilian, Ypsilant etc.

2. Duplicarea consonantelor se admite numai acolo unde provine din alipirea a două cuvinte române din care unul se termină şi altul începe cu aceeaş consonantă sau cu o consonantă de acelaş organ, însă numai înlăuntrul limbei române unde se şi aude. Vom scrie dar : *innotare, innăscut, innoire* etc. Vom scrie însă *aprobare* (cu un singur p), *afirmare, colaborare, comoditate* etc.
Se lasă latitudine a se scrie *inmulţire* sau *immulţire, inmormîntare* sau *immormîntare*. Vom scrie însă totdeauna : *impreună, impilare, impăcare* etc.

3. Se admite duplicarea lui *s* în puţine cuvinte în care poate servi pentru evitarea confuziei între două înţelesuri diferite : *massă (la masse)* şi *masă (la table), rassă (la race)* şi *rasă (rasée), cassă (la caisse)* şi *casă (la maison)*.

4. Deosebirea nuanţei de pronunţare a lui *s* ca *z* în mijlocul şi la terminarea cuvintelor nu se însemnează, aflîndu-se numai în cîteva cuvinte nou primite, şi prin urmare nici *s* nu se duplifică în mijlocul cuvintelor acolo unde rămîne *s* după natura lui. Vom scrie dar : *rosă, francesa, sintesa, nasal, nasul, frumosul* etc [2]

5. Consonanta dublă *x*, păstrată în alfabetul latin din vechiul alfabet campan, o putem primi şi noi ca o înlesnire grafică pentru împreunarea lui *c* şi *s* în neologisme şi în nume proprii : *xilografie, lexicon, Xenocrat, Alexandru*.

[1] În ediţia de faţă, pag. 20 şi urm. (n.a.). *Vol. de faţă*, p. 17 şi urm.
[2] După modificarea din urmă (1904) a ortografiei academice s-a primit pretutindeni litera *z* pentru sonul *z* şi se scrie *roză, franceză* etc. (n.a.).

Se lasă însă latitudinea să se scrie : *expedițiune* și *espedițiune, exemplu* și *esemplu,* după cum vrea să pronunțe scriitorul.

II. *Sunete și cerințe ortografice ale limbei române pentru care nu se află litere în alfabetul latin*

1. Sonul χ se va scrie totdeauna cu *j*.
2. Sonurile ч și џ se vor scrie cu *c* și *g* înainte de *e* și *i* și cu *ci* și *gi* înaintea celorlalte vocale. Cînd însă literele *c* și g au să sune *k* și г înaintea vocalelor *e* și *i*, se vor scrie cu *ch* și *gh*.
Vom scrie dar : *cine, ginere, ceapă, geană, ciaslov, ciocîrlie, ciută, giam, Giurgiu, cheie, unchiu, ghem, ghindă* etc., etc.
3. Sonurile ш și ц se vor scrie totdeauna cu *ş* și *ţ*, adecă *s* și *t* însemnate cu sedila franceză.
Pentru sonul *z*, se admit două scrieri. Acolo unde flecțiunea română îl arată ca provenind dintr-un *d*, se va scrie cu *ḑ*; asemenea acolo unde se arată *d* fie și din cuvintele primite în limba română ca neologisme ; în celelalte cazuri se va scrie cu *z*.
De exemplu : *creḑi (cred), verḑi (verde), ḑeu (divin), ḑioa (diurnă),* însă *zîmbesc, zălog, lucrez, botezat.*
N.B. Subscrisul s-a unit aici cu părerea majorității comisiunii numai pentru a nu face dezbinare asupra unui punct de o importanță mai mică, deși crede că este o abatere de la regula generală primită pentru scriere [1].
4. щ se scrie cu *sc* unde vreo formă flecționară română arată un *sc* din care a provenit : *cunosci (cunosc), pesce (pescuit), românesci (românesc)* ; asemenea și în cuvîntul *a sci* cu derivatele lui, *sciință, consciință* etc. Se scrie însă *Ştefan, ştergar, aştept.*
Subscrisul se unește și cu această mică inconsecință numai pentru a nu face dezbinare [2].
5. ъ și ѫ se vor însemna cu semnul ˘ pus deasupra vocalei, din care înlăuntrul formelor flecționare ale limbei române și chiar ale neologismelor introduse se vede că au provenit. Numai în persoana 3-a singular a

[1] Ultima modificare de la 1904 a și înlăturat această abatere (n.a.).
[2] S-a înlăturat asemenea la 1904 (n.a.).

perfectului simplu de conjugarea I se va însemna *â* (cu circumflex). Acolo unde nu se constată proveniența lui ъ și ѫ înlăuntrul limbei române, se vor însemna cu *ă*, afară de *î* la începutul cuvintelor cu *in*, care se va însemna cu *i*.

Vom scrie dar : *păscut, păstor (pasce), vĕd, vĕzĕnd (vedere), lăudănd, culegĕnd, măna (manual), lăudâ, umblâ, pănă, cănd, făntănă, in, indată, inceput* etc.

D-nii Alecsandri și Quintescu au rămas de părere să se introducă un semn deosebit pentru î, și anume : i cu circumflex.

Ceea ce a condus pe majoritate a fost pe lîngă sfiala de a introduce prea multe semne nouă, mai ales convingerea că *î* este numai o nuanță de pronunțare a lui ъ. că în unele dialecte române nici nu se aude, și că din manuscriptele vechi (pînă pe la 1750) se vede o completă amestecarea între ъ și ѫ, care (afară de *î* începător) se deosebeau numai caligraficește, așa încît ъ final se însemna mai întotdeauna cu semnul ѫ, și ѫ mijlociu mai întotdeauna cu semnul lui ъ.

La obiecția că *î* este o particularitate esențială a pronunțării române se poate răspunde că scrierea nu este chemată să exprime toate nuanțele pronunțării, ci numai sonurile radicale și de valoare flecționară. Și nazalul este o particularitate a limbei franceze, și ъ în loc de *e* în *Mutter, Vater* etc., este o particularitate a limbei germane ; toți le pronunță, dar nimeni nu le scrie [1].

Și aci se cuvine să cităm și să traducem următoarele cuvinte din celebrul tractat de *Ortographia romana sive latino-valachica*, compus de Petru Maior și publicat în fruntea *Lexiconului de la Buda* din 1835 :

„Mai ales este de observat că românii din Dacia lui Aurelian nu întrebuințează niciodată sonul ѫ, ci numai ъ ; ei nu zic mîni, ca românii din Dacia vechie, ci măni ; și ușor s-ar putea desvăța românii din Dacia vechie de acest son (?). Atît cel puțin este sigur, că mulți, deși îl pronunță, nu-l scriu niciodată, ci întrebuințează totdeauna litera ъ și pentru ѫ. În manuscriptele

[1] Noua ortografie de la 1904 a primit pentru tonul *î* însemnarea prin *î* la începutul cuvintelor și prin *â* la mijloc (n.a.).

vechi nu se vede nicăieri ѫ, ci numai ъ. Îmi aduc chiar aminte că am auzit în copilăria mea vorbind oamenii bătrîni, din a căror gură nu se auzea niciodată î."

6. *ŭ* scurt final se va elimina în toate cazurile unde nu se aude. Vom scrie dar : *om bun, vedeam, lucram* etc. Aceasta este părerea majorităţii comisiunii.

D-nii Bariţiu şi Quintescu stăruiesc însă a menţine pe *u* scurt, pentru raţiuni gramaticale. După d-nealor, fără *u* scurt se pierde regula pentru deosebirea genului masculin de feminin, se pierde regula unor forme de declinare, regula articolului şi deosebirea între singular şi plural la conjugare.

Majoritatea nu s-a putut abate prin aceste obiecţii de la regula generală primită pentru scriere, adecă de a se scrie cum se vorbeşte. Dacă pronunţarea română a şters pe *u* final în cele mai multe cazuri, nu poate scrierea să introducă o vocală gramaticală pe care a lepădat-o o dată vorbirea ; căci nu poate exista o gramatică a scrierii în contra gramaticei vorbirii. [1]

Adăogăm aici că asupra acestui punct încep şi unii cipariani de peste Carpaţi să fie transigenţi şi sunt dispuşi să facă concesii, precum rezultă din importanta controversă ortografică publicată în *Telegraful român* din Sibiu (no. 134 din 15 noiemvrie 1879).

7. *i* scurt se va însemna cu *i* simplu, fără semnul scurtării. Regula pentru cetire este : *i* final simplu se pronunţă totdeauna scurt, afară numai unde este cu nepuntinţă. În cazurile unde este lung (în unele forme de conjugare) se arată lungimea prin accentul grav.

Vom scrie dar : *oameni, copii, arbitri, a auzì, el auzì, tu auzi.*

Aşa, semnul scurtării va rămînea în scrierea română numai pentru însemnarea umbririi vocalelor ъ şi ѫ, simplificare foarte importantă pentru învăţarea cetirii şi scrierii în şcoale.

8. Articolul nedefinit, pronumele şi numeralul *o*, d. e., *o casă, o dată, am dat-o,* se va scrie cu *o* şi niciodată cu *uă.*

[1] Deşi poate exista pe lîngă aceasta. Vezi în vol. de faţă, pag. 93 şi urm. (n.a.). În *vol. prezent,* p. 78 şi urm.

9. Apostroful nu se pune înaintea articolului feminin *a* ; prin urmare, se va scrie : casa, masa etc.

10. Neexistînd nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămîne numai trebuinţa logică drept singura cauză pentru primirea lor. Trebuinţa logică însă în limba română pentru accentuare se mărgineşte la conjugaţiuni. Acolo deosebirea tonului aduce deosebirea înţelesului, tonul trebuie dar neapărat exprimat prin accent, şi anume prin accentul primit şi cunoscut pentru asemenea cazuri. Vom scrie dar *lauda,* însă *a lăudà, fac,* însă *făcù, simţi,* însă *a simţì.*

11. Accentul întrebuinţat până acum peste *e* şi *o* pentru a exprima diftongii *ea* şi *oa* este atît în contra regulei scrierii româneşti că acele sonuri române pentru care se ştie litera latină corespunzătoare se scriu cu această literă, cît şi în contra naturei semnelor, nefiind chemat accentul în nici un alfabet să exprime pe *a.*

Dar accentul este chemat să exprime vocala intonată — zic apărătorii acestei scrieri — şi fiindcă *ea* şi *oa* provin totdeauna din *e* şi *o* intonat, trebuie scrişi *é* şi *ó*, aşa cere principiul etimologiei române. La aceasta se poate răspunde : or de unde ar proveni *ea* şi *oa,* din momentul în care vocalele *e* şi *o* au primit o schimbare fonetică pentru a cărei scriere se află o literă în alfabet, nu pot fi lipsite de această scriere pentru a li se descoperi una nouă. Dacă dar *e* şi *o,* din cauza intonării, şi-au însoţit un son pentru care există litera latină corespunzătoare, adică *a,* nu pot fi scrise altfel decît prin *ea* şi *oa.* Altmintrelea, pierdem consecinţa şi intrăm în deplin etimologism. Iar obiecţia că nu se vede dacă *ea* şi *oa* trebuiesc citite ca diftongi, *ea* şi *oa* şi nu *e-a* şi *o-a,* nu ne pare întemeiată. Căci scrierea nu este silită să arate absolut toate nuanţele vorbirii, şi aşa nu este nici chemată să arate diftongarea. Dacă ar fi altfel, de ce atunci s-ar mărgini exprimarea diftongilor la *ea* şi *oa* şi nu s-ar întinde la toţi diftongii, d. e. *voios, iepure, aluat, căutat ?*

Dar afară de aceasta, nu este exact că orce *e* şi *o* intonat se preface în *ea* şi *oa.* Regula exactă ne-o dă Pumnul : *e* intonat, dacă în silaba următoare se află *a,* ъ şi mai rar *e,* se preface în *ea ;* în celalte cazuri

rămîne *e,* deşi este intonat ; d. e. : *vorbesc, vorbeşti, vorbească, obştescul, obştească ; şeapte, şearpe* alăturea cu *şepte, şerpe.* O intonat, dacă este urmat de *a,* ъ şi *e,* se preface în *oa,* dar înainte de *i* şi *u* rămîne *o,* d. e. : *port, porţi, poartă, moarte, moartă, mortul, morţii.*

Aşadar, semnul accentului de intonare pus deasupra lui *e* şi *o* ar putea să aibă numai atunci înţelesul diftongului *ea* şi *oa* cînd în adevăr orce *e* şi *o* intonat s-ar şi preface în *ea* şi *oa.* Dar fiindcă, precum am văzut, nu este aşa, ci, din contră, *e* şi *o,* deşi intonate, în jumătatea cazurilor nu se prefac în *ea* şi *oa,* însemnarea lor cu accentul intonării pentru a le arăta diftongarea este lipsită de logică.

Un alt argument în contra numitului accent ne pare următorul : acel *a* ce şi-l însoţesc uneori vocalele *e* şi *o* cînd sunt intonate nu este o simplă înlesnire a limbei, oarecum un obicei fonetic, care ar putea tot aşa de bine să dispară din pronunţare şi căruia dar îi este de ajuns să fie numai arătat în treacăt prin semnul intonării ; acel *a,* din contră, a ajuns în limba noastră aşa de important ca şi sonul radical din care provine, fiindcă uneori îl consumă chiar pe acesta şi rămîne singur.

D. e. : din *veară, peană, peară, veargă, vearză, measă, afoară* etc. românul a făcut *vară, pană, pară, vargă, varză, masă, afară* etc., şi adese acolo unde a păstrat diftongul *ea* l-a prefăcut în *ia,* d. e., *piatră, iapă* etc. (Legea fonetică este că *ea* şi *oa* tind a se preface în *a* mai ales după labiale şi *r,* uneori şi după sibilante.) Această pierdere a lui *e* din diftongul *ea* şi prefacerea lui în simplul *a* este aşa de înrădăcinată în limbă, încît unele cuvinte cu *e* primitiv sunt apoi variate în declinare, ca şi cînd ar fi avut un *a* primitiv. Pe cînd, d. e., în pluralul din *pană, pară, vargă* se reînfăţişează *e* şi se zice *pene, pere, vergi,* în alte cuvinte analoage nu se mai înfăţişează nici atunci, ci *a* se schimbă în ъ ca un *a* primitiv : *ţară, ţări ; pradă, prăzi* etc.

Caracteristic este şi exemplul unui *oa* provenit nu din *o,* ci din *a* primitiv : *foame* din lat. *fames.* Este dar cu

neputinţă să se ascundă sub accent sonul *a* provenit din intonarea lui *e* şi *o*.[1]

Această argumentare nu este însă împărţită de întreaga comisiune : unii membri susţin scrierea *é* şi *ó* ; între aceştia e d. Bariţiu, care a fost totdeauna de părere că în genere trebuie luată de principiu ortografic *etimologia mărginită la formele actuale ale limbei române.* Rămîne ca în urma unei discuţii generale a d-voastre tutulor să decidă majoritatea voturilor şi asupra acestei controverse.

Trebuie să amintesc însă că şi aici unii cipariani sunt dispuşi să facă concesii, şi mă refer iarăş la citatul studiu ortografic al *Telegrafului român* din Sibiu. Cauza pentru care aceşti cipariani nu se împotrivesc la scrierea *ea* şi *oa* este că văd sunetele radicale *e* şi *o* păstrate şi în această scriere şi că, o dată sunetul radical păstrat, le este etimologic indiferent dacă glăsuirea *ea, oa* se arată prin accent sau prin însăş litera nou introdusă. Se citează şi exemple din alte limbi neolatine, relativ tot la diftongarea lui *o* latin, span. *bueno* (bonus), *luego* (locus), franc. *neuf* (novus), *feu* (focus), dar mai ales ital., d.e., conjugarea lui *morire : muoro, muori, muore, moriamo, morite, muorono* etc.

Se înţelege că cercetarea noastră de mai sus s-a raportat numai la cazurile unde *ea* şi *oa* proveneau în adevăr din lungirea lui *e* şi *o* prin accent. Căci în celelalte cazuri, unde *a* este din capul locului o vocală de sine stătătoare, cu un înţeles propriu gramatical, chiar cei ce de altmintrelea scriu *é* cu accent trebuie să însemneze pe *a* deosebit. D. e. : *face, făceà, duce, duceà.* Aici *a* este vocala flecţionară a imperfectului, şi a scrie *făcé, ducé* ar fi în orce caz o greşeală de ortografie. Asemenea, trebuie să se scrie *stea,* şi nu *sté.*

Domnilor membri,

Acesta este rezultatul dezbaterilor urmate în sînul comisiunii ce aţi binevoit să o alegeţi pentru lucrarea proiectului de ortografie.

[1] Precum se vede, raportul academic reproduce aici textual argumentele din *Scrierea limbei române* (vezi mai sus, pag. 52) ce le publicase autorul cu 14 ani mai nainte (n.a.). *Vol. de faţă,* p. 44.

Fără îndoială, lucrarea noastră, aşa cum vi se prezentă, nu dezleagă şi nici nu atinge toate întrebările ce ni le pune ortografia română. Noi am crezut că deocamdată a fost bine să se însemneze prin cîteva lineamente mari forma generală a scrierii noastre, lăsînd anilor viitori sarcina de a fixa toate amănuntele ortografice, unele în parte atîrnînd de la o lucrare definitivă asupra gramaticei şi asupra vocabularului limbei române.
Orcare va fi decizia d-voastră pentru astăzi, cred că toţi vom fi inspiraţi de dorinţa de a publica *Analele Academiei* sub o formă a scrierii lor care să nu ne dezbine de mişcarea generală a literaturii noastre în această privinţă, ci să puie Academia Română înlăuntrul şi în fruntea acestei mişcări.

Bucureşti, 8 aprilie 1880

II

REVIZUIREA ORTOGRAFIEI

Raport înfăţişat Academiei Române
în numele Secţiunii literare
în sesiunea generală de la 1904

Domnilor membri,

Sunt acum 24 de ani de cînd ortografia Academiei Române a fost supusă unei revizuiri prin care s-au înlăturat unele exagerări etimologice ale aşa-numitului „mod de scriere provizoriu“ introdus în anul 1869 pentru publicarea *Analelor* şi a altor lucrări ale societăţii noastre.

După o propunere din anul 1879, s-a ales la 24 martie 1880 o comisiune, compusă din d-nii Alecsandri, Bariţ, Hasdeu, Quintescu şi subscrisul, care în scurtă vreme s-a putut înţelege, cel puţin în majoritatea membrilor săi, asupra principalelor reguli ale scrierii celei nouă.

Prin raportul subscrisului, de la 8 aprilie 1880, concluziunile comisiunii au fost supuse plenului, care le-a adoptat în aceeaş sesiune generală, însă cu introducerea mai multor modificări.

Pe cînd primul mod de scriere al Academiei era întemeiat pe un etimologism puţin temperat prin concesiuni fonetice, ortografia primită de majoritatea de la 1880 era în esenţă un fonetism temperat prin „necesităţi etimologice“.

Din tot spiritul raportului reiese că aceste necesităţi nu erau atît de natură ştiinţifică, cît mai ales de natură practică ; ele proveneau din dorinţa unei tranzacţiuni între tendinţele antagoniste spre a le apropia pe cît se putea de o ortografie sau mai exact de o grafie comună.

În acest înţeles zicea raportul subscrisului de la 1880 : „Dacă în chestiuni de pură ştiinţă abstractă, singura

normă a noastră trebuie să fie cercetarea necondiţionată a adevărului, indiferent dacă acest adevăr este împărtăşit de mulţi sau de puţini oameni, în chestiuni de o dezvoltare organică concretă, precum este limba şi împreună cu dînsa şi scrierea, elementul *uzului* adoptat de mulţimea celor ce vorbesc şi ce scriu e totdeauna un element de cea mai mare însemnătate, pe care nu ne este iertat să-l ignorăm", şi se termina cu speranţa „că toţi vom fi inspiraţi de dorinţa de a publica *Analele Academiei* sub o formă a scrierii lor care *să nu ne dezbine de mişcarea generală a literaturii noastre, ci să puie Academia Română înăuntrul şi în fruntea acestei mişcări*".

Aceleaşi consideraţiuni dictează astăzi Academiei o nouă revizuire a modului ei de scriere. Din acest îndemn, Secţia literară a ales în sesiunea de la 1903 o comisiune *ad-hoc*, în care, pe lîngă cei trei membri rămaşi în viaţă din vechea comisiune de la 1880 — adică d-nii Hasdeu, Quintescu şi subscrisul — au intrat d-nii Iacob Negruzzi şi Ioan Bianu. Îndeplinind misiunea ce i-a fost încredinţată în limitele indicate de majoritatea ei, comisiunea, în şedinţa de la 1 martie a.c., a luat cunoştinţă de raportul subscrisului şi a hotărît în majoritate de trei membri contra părerii d-lui Quintescu (al cincilea membru, d-l Hasdeu, n-a luat parte la lucrări), ca raportul, redus la 6 propuneri de modificare, să se supună Secţiunii literare. Încercarea subscrisului şi a cîtorva membri de a discuta şi hotărî mai multe chestiuni relative la unificarea ortografiei, d. ex. la scrierea numele lunilor (*septemvrie, octomvrie* etc.), la scrierea cuvintelor: *finanţe, piaţă, celălalt, teatru, neatîrnare* sau (după părerea d-lui Quintescu) la punerea accentelor etc. a fost după oarecare discuţiune înlăturată de comisiune, rămînînd ca aceste chestiuni să formeze obiectul dezbaterilor ulterioare în Secţiunea literară. Pentru momentul de faţă, majoritatea a admis că este urgent şi oportun a se mărgini hotărîrea la cele 6 regule ce vi se propun mai jos.

Aduse astfel la cunoştinţa Secţiunii literare, regulele au fost discutate în şedinţele de la 6, 8 şi 9 martie a.c. şi

aprobate de secţiune, şi anume, prima regulă, cea relativă la scrierea diftongilor *ea* şi *oa*, cu unanimitatea membrilor prezenţi, celelalte cinci, cu majorităţi variabile. D-l Quintescu a fost la toate cinci de o părere principial contrară, pe care a dezvoltat-o într-un deosebit memoriu.

Domnilor membri, fiind şi de astă dată ales raportor al Secţiunii literare în chestia ortografică, sunt dator să vă dau mai întîi un scurt rezumat al motivelor cari vorbesc în favoarea propunerilor ce vi le facem.

Mişcarea semnalată prin ortografia Academiei de la 1880 s-a accentuat de atunci încoace în sensul unui fonetism din ce în ce mai pronunţat, şi concesiunile etimologice făcute mai înainte din motive de oportunitate, spre a pregăti adoptarea generală a unei scrieri definitive, nu mai par necesare în timpul de faţă.

Majoritatea ziarelor şi a revistelor române de astăzi sunt scrise curat foneticeşte, fără nici un etimologism, şi — ceea ce este cu desăvîrşire important — cerinţele mai tutulor profesorilor de limba română de la şcoalele secundare din ţară reclamă aceeaş simplificarea a scrierii. Dovadă, adresa conferinţei lor oficiale de la 25 mai 1903, înaintată Academiei Române. Dacă mai adăugăm că profesorii celor trei catedre de filologie şi literatură română de la universităţile din Bucureşti şi Iaşi, d-nii A. Philippide, Ovid Densusianu şi I. Bianu, se arată în scrierile lor adepţi ai fonetismului curat şi-l introduc astfel la viitorii învăţători ai limbii române, ne pare de la sine indicată direcţiunea în care se cuvine să facem acum modificările ortografiei noastre.

Asemenea modificări erau în parte propuse şi hotărîte încă de comisiunea de la 1880, însă la discutarea şi votarea lor în plenul Academiei au fost înlăturate printr-o întîmplătoare majoritate, care a contribuit astfel să diferenţieze şi mai mult scrierea academică de uzul din ce în ce mai general al autorilor români.

Va fi dar drept să reluăm în seria propunerilor ce vi le facem astăzi, în sensul fonetismului, mai întîi pe acele

ce fuseseră arătate de subscrisul raportor încă din 1880 şi în parte primite de comisiunea de atunci. Din norocire, nu mai avem trebuinţă să stăruim pentru suprimarea lui *u* mut (scris ca *u* scurt), care suprimare fusese şi ea propusă de comisiunea de la 1880, însă înlăturată cu majoritate de un vot, pentru a fi mai pe urmă — faţă de presiunea unei legitime opiniuni publice — din nou discutată şi în sfîrşit adoptată cu 15 ani mai tîrziu, de-abia la 11 martie 1895.

Dar din celelalte regule propuse şi neadoptate atunci, propunem din nou următoarele patru, care răspund totodată la unele din cererile profesorilor secundari cuprinse în menţionata adresă :

1. Diftongii *ea* şi *oa* să se scrie totdeauna *ea* şi *oa,* iar nu *é* şi *ó,* fiindcă regula nestrămutată a scrierii româneşti este că acele sonuri pentru cari se ştie litera latină corespunzătoare se scriu cu acea literă, şi prin urmare nu se poate suprima şi ascunde *a* sub accent.

2. Grupul de consonante *şt* se va scrie totdeauna *şt,* indiferent dacă vine dintr-o formă flecţionară cu *sc* sau nu ; vom scrie dar : cre*şti,* pe*şti,* *şt*iinţă etc., conform regulei menţionate mai sus.

3. Asemenea şi din aceeaş cauză sonul *z* se va scrie totdeauna *z,* chiar cînd vine ca formă flecţionară dintr-un *d ;* vom scrie dar : ver*d*e, verzi, roza, poezie etc.

4. *I* scurt se va însemna cu *i* simplu fără semnul scurtării, asemenea, *u* scurt cu *u* simplu. În puţinele cazuri, însă, unde la sfîrşitul cuvintelor sunt întonate (d. ex., la unele forme de conjugare), intonarea se va arăta prin accentul grav. Vom scrie dar : oamen*i*, cop*i*i, *i*ubire, tu auz*i*, el auz*ì* a întocm*ì*, no*u*, sa*u* tăc*ù*, făc*ù*.

Ortografia are să indice litera sonului, dar nu şi toate nuanţele de pronunţare ale lui. Astfel, semnul scurtării va rămînea în scrierea noastră numai pentru vocala întunecată *ă,* simplificare foarte importantă la învăţarea cetirii şi scrierii în şcoală, şi totdeodată mai apropiată de ortografiile limbilor romanice, în faţa cărora nesfîrşitele noastre semne de pănă acum, mai ales multele

scurtări peste *i* şi *u* şi accentele peste *e* şi *o*, ne arătau prea înstrăinaţi.

După aceste patru propuneri relativ uşoare, să trecem la cele două mai grele şi mai importante.
5. Sonul ъ se va scrie totdeauna cu *ă*. Aşa cere, conform principiului fonetic, trebuinţa pedagogică şi uzul majorităţii scriitorilor români. Litera fiind numai semnul văzut al semnului auzit şi amîndouă avînd (cît pentru vorbe, în deosebire de notele muzicale) menirea de a provoca cea mai grabnică deşteptare a înţelesului, chestiunea se ţine mai ales de teoria asociaţiunii ideilor şi prin urmare, în prima linie de psihologie şi pedagogie, iar nu de filologie şi etimologie. Acestei psihologii şi pedagogii, reprezentate prin uzul mai general şi prin cererea profesorilor secundari, se cuvine să ne supunem.
6. Sonul *î* se scrie cu *î*, însă acolo unde este imediat precedat de consonantele *c* sau *g* se scrie cu *â*. Motivul acestei din urmă modificări este analogia cu uzul general, introdus la noi ca şi la italieni, de a citi literele *c* şi *g* înainte de *i* drept *ce* şi *ge*, iar înainte de *a* drept *k* şi *gh*. Astfel, dacă am scrie, d. e., *gînd*, *cînd*, *cîntec*, cu *î*, acest *i*, cu tot circumflexul deasupra lui, ne-ar sminti obiceiul cetirii acelor consonante înaintea vocalei *i*, pe cînd scriind cu *â* rămînem în conformitate cu deprinderea de mult admisă la *c* şi *g*.
Pe lîngă aceasta propunem, ca excepţie importantă, scrierea lui *î* prin *â* în cuvîntul *român* şi derivatele lui, *România*, *românism* etc. Cu acest mod de scriere s-a identificat românimea de la renaşterea ei modernă încoace, el este întrodus în oficialitatea regatului nostru independent pe toate monedele, pe toate inscripţiile, pe toate pecetiile. Prin urmare, nu se poate schimba. [1]

Trebuie să adaug, înainte de a termina, că Secţiunea literară, în şedinţa sa de la 9 martie a.c., a ales o comi-

[1] În şedinţa plenară Academia a adoptat primele 5 propuneri ale raportului, iar a 6-a a simplificat-o aşa : sonul *î* se scrie cu *â* în corpul cuvintelor *(cânt, vând, român*, şi cu *î* la începutul lor *(înger, îndoit, însă)* (n.a.).

siune, compusă din d-nii I. Bianu, Ovid Densusianu şi subscrisul, căreia i-a dat însărcinarea ca, după ce veţi fi hotărît d-voastre în şedinţă plenară asupra celor 6 propuneri de mai sus şi conform cu această hotărîre, să alcătuiască o broşură cuprinzînd aplicări la cît mai multe cazuri îndoioase, pentru a pune ortografia adoptată la îndemîna scriitorilor români.

Bucureşti, 10 martie 1904

Neologismele

(1881)

Au trecut 14 ani de cînd pentru întîia oară s-a arătat în *Convorbiri literare* o direcţie critică în contra limbei obişnuite pe atunci în multe scrieri ale literaturei române.

Critica voia, pe de o parte, să combată construcţiile arbitrare ale filologilor, care, sub cuvînt de „purificare", întocmeau un vocabular de termini necunoscuţi românului şi depărtau vorbirea claselor culte de la izvorul de viaţă al limbei populare ; iar pe de alta, voia să lovească în germanismele infiltrate printre scrierile de peste Carpaţi şi Molna, care falsificau geniul propriu al limbei române şi micşorau astfel valoarea luptei lor pentru existenţa naţională.

Dacă astăzi şi-ar da cineva osteneala să recitească acele articole critice, ar dobîndi desigur încredinţarea că orce s-ar putea zice în contra lor, numai un singur lucru nu s-ar putea zice : că au fost dictate de un spirit antinaţional. Prea aspre le pot părea la unii, prea puţin oportune la alţii, prea lipsite de respect pentru vechile autorităţi la ai treilea, dar orce cap nepărtinitor va trebui să recunoască în tendinţa de a readuce limba română la viaţa ei populară şi de a combate germanismele, o tendinţă mai întîi de toate naţională.

Cu toate acestea — şi de aici se vede în ce stare ajunsese literatura noastră în privinţa iubirii de adevăr — tocmai prin prepusuri şi bănuieli asupra „patriotismului" ne-au întîmpinat mai întîi cei atinşi de critica noastră, şi astfel s-a putut întîmpla să auzim contestîndu-se „românismul" unei direcţii în jurul căreia se grupaseră scriitori ca Negruzzi, Gane, Eminescu, Creangă, Slavici, Şerbănescu, Lambrior etc., fără îndoială scriitori dintre cei mai cu limbă românească ce i-a avut vreodată literatura noastră.

Şi cîte nu s-au încercat în contra *Convorbirilor literare* ! Mai toate ziarele de pe atunci au năvălit asupra lor ; d. Bariţ, într-un discurs solemn al Academiei Ro-

mâne, ne-a denunţat de cosmopoliţi ; d. P. Grădişteanu, în *Revista contimporană*, de germanizatori ; voluminoasa expresiune a spiritului academic din acea epocă, *Dicţionarul limbei române* de A. T. Laurian şi Massim, era cît p-aci să ne cufunde — nu prin greutatea sa ştiinţifică, ci prin cea fizică ; în fevruarie 1876, d. Hasdeu cu vreo 25 de alţi „redactori" înfiinţară în Bucureşti chiar o întreagă *Revistă literară şi ştiinţifică*, a cărei prefaţă o arăta mai ales menită a fi o direcţie „sănătoasă" în contra aşa-numitei direcţii „nouă" a noastră.

Astăzi însă — pare c-ar fi zecimi de ani la mijloc şi generaţiuni întregi — lupta a încetat ca prin minune. În chiar mijlocul Transilvaniei, în Sibiu şi în Braşov, s-au arătat prieteni călduroşi ai direcţiei noastre literare ; nimeni din cei cu minte nu mai pune la îndoială principiile critice rezumate la începutul acestui articol ; *Revista literară şi ştiinţifică* a dispărut după al patrulea număr al ei ; iar *Convorbirile literare* îşi urmează şi astăzi viaţa lor regulată, şi la 1881 redactorul lor, d. Negruzzi, a fost primit ca membru în aceeaş Academie Română, care mai înainte se arăta aşa de duşmană foaiei literare din Iaşi.

Va fi avut şi aici timpul influenţa sa binefăcătoare ; vor fi ajuns oamenii încetul cu încetul să se înţeleagă mai bine unii pe alţii şi să se mai îmblînzească, se va fi arătat încă o dată legea cea cunoscută după care o stăruinţă neclintită nimiceşte în orce evoluţiune a spiritului rezistenţele mai uşoare.

Dacă dar în aceste rînduri de introducere am amintit o luptă acum împăcată din mica noastră mişcare literară, nu este pentru a redeştepta violenţa vechilor dezbateri, ci este, din contră, pentru a ne arăta bucuria că întru dezlegarea multelor întrebări ce mai sunt la ordinea zilei pentru vorbirea şi scrierea românească de astăzi avem un cîmp mai liber al discuţiunii şi ne putem aştepta la o ascultare mai liniştită a argumentelor pentru şi contra, din a căror dreaptă cumpănire, fără insinuări şi prepusuri, va rezulta mai curînd aflarea adevărului.

Între acele întrebări care astăzi sunt încă deschise pentru întemeierea vorbirii şi scrierii româneşti, este mai ales una, asupra căreia ne credem datori să atragem luarea-aminte a celor ce iubesc limba română şi doresc dezvoltarea ei firească în juna noastră literatură : este întrebarea neologismelor.

Într-un număr al *Convorbirilor literare* de pe la 1874, încercasem cea dintîi formulare a unor regule pentru primirea şi respingerea lor, dar o încercasem numai în treacăt şi cu acel ton agresiv şi oarecum fragmentar ce eram pe atunci încă siliţi să-l avem în contra numeroşilor noştri adversari.

Revenind prin articolul de faţă la aceeaş întrebare, ne propunem a o studia mai de-amănuntul [1] şi a supune la judecarea cititorilor noştri cîteva principii în privinţa neologismelor, stăruind mai ales în susţinerea acelora care nu ne par încă bine înţelese sau cel puţin nu sunt încă primite de mulţi scriitori români.

Principiile neologismelor le putem despărţi în patru regule, pe care le vom expune în paginile următoare şi vom căuta să le întemeiem.

I

Acolo unde pe lîngă cuvîntul slavon există în limba românească populară un cuvînt curat român, cuvîntul slavon trebuie să fie depărtat şi cuvîntul român păstrat. Vom zice dar binecuvîntare şi nu *blagoslovenie,* vom zice preacurată şi nu *precistă,* bunavestire şi nu *blagoveştenie.*

Această regulă este de la sine înţeleasă, însă nu ne aduce mare folos pentru literatura laică, fiind prea puţine cuvintele la care se potriveşte. Mai însemnată este regula în aplicarea ei la cărţile biericeşti ; căci în bisericele de pe la multe sate şi mănăstiri din România se zice încă blagoslovenie şi nu binecuvîntare, Maica Precistă şi nu

[1] Vezi şi însemnatele cinci scrisori ale d-lui Negruzzi, în vol. X şi XI ale *Convorbirilor literare* (1877—1878) (n.a.).

Maica Preacurată. Ceea ce împiedică pătrunderea îmbunătăţirii limbei în biserică este în mare parte exagerarea neologiştilor, cari s-au încercat să introducă şi în *Biblie* atîtea schimbări şi atîtea expresii recomandate numai de o filologie nepricepută şi trecătoare, încît au pus în nelinişte pe capii bisericei şi i-au făcut să se împotrivească la toate schimbările de teama schimbărilor celor rele sau pripite. Iar fără conlucrarea episcopilor nu ne putem aştepta la nici o reformă în biserică. Dar cînd vedem cu ce uşurinţă s-au pus neologiştii la lucru întru ale sfintelor scripturi şi au îndrăznit să ştirbească minunata traducere a *Bibliei,* introdusă în biserica română în secolul al 17-lea ; cînd citim, d. e., în *Santa Scriptură,* „revăzută" şi publicată de Societatea britanică (Iaşi, Goldner, 1874), cuvinte ca acestea :

„La început creî Dumnezeu ceriul şi pămîntul :
Corupţiunea oamenilor ;
Şi Dumnezeu ordinî omului ;
Dumnezeu zise lui Noe : fă-ţi o arcă din lemn de gofer, că eu voi aduce deluviu ;
Invaziunea Canaanului ;
Circumciziunea",

şi altele, şi altele ; sau cînd găsim în *Oratoriul Melchisedek,* care îşi propune „a da expresiunilor şi prin ele ideilor mai multă chiaritate, ezactitate şi precizitate decît în traducţiunile anterioare" (pag. VIII), exemple de „chiaritate şi precizitate" ca următoarele :

„Miraculoasă faptură arătîndu-se noue făcătoriul... să căutăm : Iisuse, cuvîntule, necuprinsibile, Iisuse, putere neajunsibilă... înţelepciune necugetabilă... domnia necalculabilă. Iisuse, împărăţia cea neinvincibilă. Iisuse, stăpînirea cea infinită, Iisuse, autoritate eternă" (pag. 145) etc.,

nu ne putem mira de împotrivirea celor mai mulţi capi ai bisericei în contra unor asemenea încercări.

Acolo unde avem în limba noastră obişnuită un cuvînt de origine latină, nu trebuie să introducem altul neologist. Vom zice dar : *împrejurare* şi niciodată *cercustanţă* sau *circonstanţă, binecuvîntare* şi nu *benedicţiune* etc.

Şi această regulă este de la sine înţeleasă ; cu toate acestea ea trebuie anume formulată şi trebuie să stăruim cu toţii întru păzirea ei în scrisori şi în ziare, pe catedra şcolii şi la tribuna Parlamentului. Căci profesorii, deputaţii şi scriitorii noştri mai de frunte şi-au făcut o parte însemnată a studiilor în limbi străine. De aici urmează, fireşte, că o sumă de cuvinte şi de deprinderi sintactice le vin mai întîi în minte sub forma limbei străine pe care o cunosc mai bine.

Însă cea mai uşoară deşteptare va fi de ajuns pentru a trezi pe aceşti scriitori din felul de letargie intelectuală în care se află cît pentru limba lor şi a le aduce aminte că şi limba română are geniul ei propriu şi cuvintele ei proprii, şi că acestea trebuiesc cunoscute şi trebuiesc deprinse. Mai toţi ştim pe dinafara fraze din Voltaire şi din Alfred de Musset, din Schiller şi din Heine. Dar dacă este să vorbim şi să scriem bine româneşte, trebuie *neapărat* să ne dăm osteneala de a cunoaşte şi *Biblia* română în frumoasa limbă din secolul al 17-lea, şi cronicarii noştri, şi poveştile, poeziile şi proverbele populare. Fără această cunoştinţă nu poţi fi scriitor român.

Şi aici nu vorbim în contra acelor exagerări pe care le simţim mai toţi că sunt greşeli şi de care, prin urmare, nu avem să ne temem că se vor întinde prea departe. Versuri ca ale lui Heliade din timpul decadenţei sale :

O, belă eşti, dilecto, şi capelura-ţi blondă
Ca buclele lui Phedru te-ammantă, te circondă,

nu credem că vor mai fi imitate de alţii. Nici terminii din dicţionarul academic de A. T. Laurian şi Massim : *catellare* (a făta căţei), *bussul* (cutiuţă, tabatieră), *ca-*

cumen (vîrf), *dapatic* (măreţ), *dedecore* (ruşine), *fodicare* (a împinge), *frecente* (adeseori), *granditate* (mărime), *gulos* (lacom), etc., etc. nu pot avea speranţă să primească vreodată drept de cetăţenie în limba română. Cu atît mai puţin avem să ne temem de franţuzismele unui deputat cunoscut din Camera română, d. N. Blaramberg, care nu se sfieşte să zică şi să scrie :

„Sunt incapabil de asemenea *anguementuri*.
Nu voiesc *de* o înălţare (*Je ne veux pas de...*)
Mă părăsesc *la* personalităţi (*je m'abandonne aux...*)
Speranţa apoteozei şi temerea potenţei (adică a furcilor de spînzurătoare, franţ, *potence*).
Efasment momentan.
O îmbrăţişare prea *tandră*.
A pune la profit *historia*
A da schimbul (*donner le change*)."
etc., etc. [1]

De asemenea limbă rîd toţi oamenii cu minte şi poate ar rîde şi autorul ei dacă i-am face pe franţuzeşte ceea ce ne face d-sa pe româneşte ; dacă i-am zice cu ton serios : *ne vous battez pas la tête avec ses pensées ; il tire avec la queue de l'oeil ; pas de livre, pas de part* (n-ai carte, n-ai parte) şi alte asemenea glume. (Vezi şi teoria idiotismelor în vol. I al ediţiei de faţă, pag. 87 şi urm.) [2]

Dar trebuie să vorbim în contra acelor neologisme de prisos care se strecoară prin scrierile noastre fără a bate prea tare la ochi şi ne înstrăinează limba din ce în ce mai mult de la înţelesul ei popular. Pentru ce să zicem, d. e. : *este suficient*, cuvînt pe care nu-l înţelege nici un ţăran român, şi să nu zicem „este de-ajuns", cuvînt de origine asemenea latină, însă înţeles de toată lumea ? Tot aşa va trebui să zicem „a ajunge la ceva" în loc de *a parveni*, sau, cum scrie d. I. Popescu din Sibiu, *a parvenì la ceva* ; „agerime" în loc de *sagaci-*

[1] N. Blaramberg : *România şi rezbelul actual sau Guvernanţii şi guvernaţii*, ediţ. a 2-a, Bucureşti, 1878 (n.a.).
[2] *Ed. noastră*, vol. I, p. 93 şi urm.

tate ; „adîncit" în loc de *aprofundat* ; „dinadins" în loc de *cu intenţiune* ; „deşertăciune" în loc de *vanitate* ; „a aiuri" în loc de *a delira, a divaga* ; „a înapoia" în loc de *a restitui* ; „aprig" în loc de *avid* şi *impetuos* ; „aspru" în loc de *sever* ; „a încredinţa" în loc de *a confia*, „a lua asupră-şi" în loc de *a asuma* ; „îmbunătăţire" în loc de *ameliorare*, şi sute de alte exemple. Suntem încredinţaţi că numai cu puţină luare-aminte la această regulă, stilul multor scriitori de ai noştri s-ar îndrepta şi s-ar face adevărat românesc din prea împestriţat şi străin ce este astăzi. Exemple de stil bun în acest înţeles ne dau unele ziare din Bucureşti, *România liberă*, şi articolele d-lui Eminescu din *Timpul*.

III

Acolo unde astăzi lipseşte în limbă un cuvînt, iar ideea trebuie neapărat introdusă, vom primi cuvîntul întrebuinţat în celelalte limbi romanice, mai ales în cea franceză. (Nu vorbim de termenii tehnici.)
Şi în privinţa acestui principiu credem că ne putem uşor înţelege mai toţi scriitorii. El deschide poarta cea mare pentru neologismele ce se introduc şi trebuiesc să fie introduse în vechea limbă română. O transformare aşa de radicală a statului român şi în genere a provinciilor locuite de români, precum s-a întîmplat de la 1848 încoace, nu s-a putut face fără a lăsa urme adînci în limbă. Sute de organizări nouă, mii de idei nouă, mulţime de cuvinte nouă — altfel nici nu se putea.
Numai să nu uităm şi cele două îngrădiri puse principiului de mai sus : întîi, neologismele de introdus trebuiesc luate din limbile romanice, iar nu din limbi care ne sunt cu totul străine, precum ar fi cea germană sau maghiară. (De greaca sau slavona nici nu mai e vorbă.) După această regulă am combătut neologismul „amăsurat" (nemţeşte, *gemäss, angemessen)* din foile transilvănene şi am propus „conform", după franţuzeşte ; asemenea, trebuie să zicem „profan" şi nu *laic* (nem-

ţeşte *Laie*) în înţelesul de necunoscător al unei specialităţi etc.

Al doilea, neologismele sunt numai atunci de primit cînd ne lipseşte cuvîntul în limba de până acum, iar ideea trebuie *neapărat* să fie introdusă. Acest *neapărat* cere oarecare cumpănire. Nu lenea unui traducător din limbi străine de a găsi, fie şi prin mai multe cuvinte, expresia congruentă în limba română poate să autorize un neologism. Noi nu putem primi, d. e., *măsura în ochi* din *Psihologia* d-lui I. Popescu (nemţeşte, *Augenmass)* în locul măsurii după simpla vedere, nici *salvagardarea* atîtor oratori din Camerele române (franţ., *sauvegarder*) în locul scăpării neatinse sau a păstrării în întregime.

Dar mai ales trebuie să oprim strecurarea acelor neologisme care tind a introduce din limba germană unele noţiuni abstracte, obişnuite şi fireşti inteligenţei germane cu idealismul ei mai eteric şi uneori cam pierdut în nori, dar care nu se potrivesc de loc cu inteligenţa mai realistă, mai plastică a geniului limbei române. Fiindcă zic germanii *Zeitraum,* noi nu putem croi „spaţiul timpului“ (*Psihologia,* Popescu), nici „precalculaver“ (pentru *vorher berechenbar*), nici „viaţa conştiută şi scoposită“ pentru *zweckbewusstes Leben* (*Foaia Societăţii* din Bucovina). Nivelurile de abstracţiune nu se pot egaliza între două popoare, şi a introduce cu sila asemenea forme de gîndiri străine într-o limbă înseamnează a-i slăbi elementul ei specific naţional.

IV

Depărtarea *tutulor* cuvintelor slavone din limba română şi înlocuirea lor cu neologisme ar fi o greşală şi este cu neputinţă.

Asupra acestui principiu părerile scriitorilor români sunt încă foarte dezbinate ; cu atît mai mult suntem datori, în cercetarea acestei controverse, să cîntărim cu luare-aminte greutatea argumentelor pentru şi contra.

Întîia întrebare ce ne-o punem este : cum stă controversa astăzi în privinţa însemnătăţii ei pentru naţionalitatea noastră, adică pentru păstrarea neatinsă şi pentru recunoaşterea acesteia ?

Răspunsul se rezumă în următoarele două fapte, ştiute de toţi :

Întîi, limba română este astăzi recunoscută de întreaga Europă cultă ca o limbă romană şi naţiunea română ca o naţiune de rasă latină, în acelaş înţeles în care şi limba şi naţiunea franceză, spaniolă etc. sunt de origine latină. Tendinţa vizionară a vreunui autor rus de a ne crede slavi, sau mania bătrînului Schuller de a ne face anglo-saxoni sunt curiozităţi izolate, pe care nimeni nu le mai ia în serios. De la francezul Raynouard, prin germanii Diez, Schuchardt, Diefenbach, pînă la slavul Miclosich nimeni nu mai pune la îndoială cel puţin latinitatea noastră limbistică. Dacă dar de la începutul secolului pănă pe la 1840 *Istoria* lui Petru Maior, *Lexiconul de la Buda, Tentamen criticum* al lui A. T. Laurian erau aplecate a exagera nota latinităţii noastre pentru a răspunde la exagerările celor ce ne-o contestau, astăzi acest motiv de exagerare a dispărut : lupta este cîştigată pentru noi pe tărîmul ştiinţific.

Al doilea, ideea naţionalităţii sau, mai bine zicînd, simţul naţionalităţii este aşa de viu deşteptat în tinerimea română de astăzi, încît nici nu poate fi vorba de vreo *sporire* a cuvintelor slave în limba română peste numărul celor ce se află în ea de mai nainte. Nici un scriitor, nici un orator român nu introduce cuvinte nouă din slavoneşte, miile de neologisme primite de la 1848 încoace sunt mai toate din limba franceză şi latină, unele din italieneşte, puţine (şi totdeauna greşite) din limba germană.

Prin urmare, înavuţirea limbei noastre în privinţa lexicală şi toată propăşirea ei merge de acum înainte numai în înţelesul latinităţii şi nu are nimic de temut de la vreo nouă influenţare prin elemente slavone. Aşadar, întrebarea despre cuvintele slavone nu priveşte vreo nouă introducere a lor, ci numai înlocuirea sau neînlocuirea lor, întrucît se află din vechime înrădăcinate în limba română.

Mărginind astfel cîmpul discuţiunii la adevărata lui însemnătate, îl vedem totdeodată deschis pentru o cercetare mai rece şi mai nepărtinitoare a întregei întrebări.

Aşadar, încă o dată : este cu putinţă şi este bine să depărtăm toate cuvintele slavone din limbă?

Dacă am asculta *Dicţionarul academic* al lui A. T. Laurian şi Massim, el ne-ar răspunde îndată : *da* — cu uşurinţa cu care filologii de felul răposaţilor se credeau chemaţi de soartă să schimbe limba ce se întîmpla să o vorbească [1]; ne-ar răspunde prin următoarele cuvinte din *Prefaţione* (pag. VI) :

„Vorbele de origine neromanica nu potu şi nu se cade se aiba locu într-unu dictionariu romanescu."

Şi aşa, am vedea scriindu-se după acel dicţionar :

ciconia	în loc de	barză
amare	„ „ „	iubire
dracone	„ „ „	zmeu
trabe	„ „ „	bărnă
popinariu	„ „ „	cărciumar

şi aşa mai departe.

Însă dacă n-ar fi decît acel dicţionar academic, părăsit astăzi de însăş Academia din care a ieşit, am crede de prisos să mai stăruim în această cercetare ; căci numărul adepţilor lui, de va fi fost vreodată mai mare, astăzi desigur scade pe zi ce merge ; şi poate va ajunge cu timpul şi protopopul Ioane Marcu cu „inteligenţa" din Satu-Mare să înţeleagă că nu se croieşte nici o limbă după asemenea tipar.

Dar ceea ce ne-a pus pe gînduri şi ne-a îndemnat să scriem acest articol este deprinderea stilistică ce am observat-o în timpul din urmă în *Psichologia empirică* a d-lui Popescu (vezi darea noastră de seamă în *Convorbirile literare* de la 1 octombrie 1881), în articolele unor scriitori de la *Telegraful român* din Sibiu şi de la *Gazeta Transilvaniei* din Braşov etc. Limba scrisă în

[1] Vezi şi *Purismul în limba română*, de răposatul G. Munteanu *Revista română*, vol. II, 1862) (n.a.).

aceste publicări ne pare adeseori bună şi este foarte deosebită de limba întrebuinţată mai nainte în Transilvania. Afară de aceasta, cu mai mulţi din aceşti scriitori ne ştim astăzi în oarecare unire de păreri asupra întrebărilor literare. Cu atît mai vîrtos am dori să ne unim acum şi în privinţa slavismelor ; adecă sau să ne convingă d-nealor pe noi, sau să-i convingem noi pe d-nealor — se înţelege, pe temei de argumente.

Pentru a ne da seamă de înţelesul practic al greutăţii, am recitit în grabă literele B şi C din elementele slave ale dicţionarului *d'étymologie daco-romane* de Cihac şi însemnăm aici în fuga condeiului cîteva cuvinte, spre a vedea în privinţa lor dacă pot să fie depărtate din limbă şi cum ar putea să fie înlocuite :

balan, balaur, ban, biciu, blană, bob, bolovan, brazdă, breaslă, briciu, bujor, buruiană ; cîrcei, calic, cîrciumă şi *birt, cîrjă, cîrmă, cîrn, cîrpă, cîrtiţă, ceată, ceaţă, cep, ciocan, ciolan, cireadă, clătesc, cleşte, clocotesc, clopot, coajă, coabe, copită, cosiţă, coş, covrig, crîncen, castravete, creţ, crivăţ, croiesc.*

Ce trebuie să facem cu aceste slavisme înrădăcinate în limba poporului român ?

Să nu uităm că am însemnat numai cîteva din ele, luate din literele B şi C, şi că în totalitatea limbei populare se mai găsesc cu sutele.

A le da deodată afară şi a decreta academiceşte alte cuvinte în loc este cu neputinţă ; sunt prea multe şi prea de aproape legate de viaţa zilnică a ţăranului. Cum să-şi schimbe ţăranul brazda sa de pe pămînt, bujorul din grădină, ciocanul din cui, castravetele de pe masă, cleştele de pe vatră şi Crăciunul din calendar ?

Şi, cînd întrebăm cum să-şi schimbe, nu ne gîndim numai la greutatea generală de a pătrunde cu reformele în viaţa unui element aşa de conservator precum este ţăranul, ci ne gîndim la greutatea specială a acestei probleme a slavismelor. Ea este specială din două puncte de vedere : întîi, din cauza mulţimii cuvintelor de origine slavonă, pătrunse din vechime în limba populară. „Mulţime“ este o expresie relativă. Ca să-i înţelegem

însemnătatea pentru problema noastră, trebuie să căutăm a ne face o idee despre cantitatea aproximativă a cuvintelor întrebuinţate de deosebiţii oameni în vorbirea lor obişnuită. Renan, în *Histoire des langues sémitiques*, ne arată că vechiul testament întreg are numai 5.642 de cuvinte. Max Müller, în *Prelecţiunile asupra ştiinţei limbei* (I, 7), ne spune, pe de altă parte, că libretul unei opere italiene trece rareori peste vreo 700. La el cetim şi notiţa că un englez cult, cu studii academice, nu întrebuinţează în vorbirea sa mai mult de 3.000 cuvinte, desigur nu 4.000, şi că, după arătarea conştiincioasă a unui preot de la sat, nişte salahori dintr-o parohie engleză nu aveau mai mult de 300 de vorbe în vocabularul lor.

Dacă dar un muncitor incult din Englitera întrebuinţează în viaţa lui zilnică 300, iar un englez cult 3.000 de cuvinte, nu vom fi acuzaţi că micşorăm tăria limbistică a ţăranului român de mijloc dacă îi presupunem una mie de cuvinte. Din această una mie de cuvinte să nu zicem, ca d. Cihac, că aproape jumătate sunt slavone, să zicem că numai a treia parte sunt slavone.

S-au gîndit vreodată neologiştii ce înseamnează a dezvăţa pe cineva de o a treia parte din limba lui zilnică şi a-l învăţa a treia parte dintr-o altă limbă ? Aceasta înseamnează aproape a învăţa poporul o a doua limbă pe lîngă ceea ce o vorbeşte. Căci în limbile străine ce le învăţăm noi, cărturarii, prin şcoli, afară de rarele cazuri unde le învăţăm aşa de bine încît să le vorbim ca şi în limba noastră maternă, cantitatea cuvintelor ce le întrebuinţăm nu ajunge nici la a treia parte din cuvintele ce ne stau la îndemînă în limba maternă.

Însă cine ştie ce vrea să zică a face pe şcolar, cu tot numărul anilor petrecuţi în şcoalele mai înalte, să înveţe o limbă străină îşi poate închipui ce rezultat practic ar avea încercarea de a schimba o treime din vorbele de astăzi ale ţăranului şi a le înlocui cu alte vorbe, lui necunoscute.

Dar greutatea este mare şi din alt punct de vedere. Să scoatem vorbele slavone cele înrădăcinate şi să le înlocuim cu ce ? Am citat mai sus brazda de pe pămîn-

tul ţăranului, bujorul din grădină, castravetele de pe masă, ciocanul din cui, cleştele de pe vatră.
Cine să ne spuie ce alte cuvinte să punem în loc? Glosarul Laurian şi Massim ne-ar propune, d. e., pentru brazdă vreo cinci-şase cuvinte, care mai de care: *sulc, liră, plancă, rasoriu, cespete*; dar nu credem că se va găsi vreun om cu mintea sănătoasă care să-şi închipuiască pe toţi ţăranii români zicînd *cespete* sau *rasoriu* în loc de brazdă. La cuvîntul bujor, glosarul academic se gîndeşte la *rosa de Alpi* (!); în loc de castravete îi place *cucumă*; la ciocan ne vorbeşte de *toacă* sau de *maior* (diminutiv din *mai*); la cleşte nu ne spune alta decît latinul *forceps, forficula* — nu cumva să-i zicem forcipe?
Întrebarea pusă pe acest tărîm — şi de acest tărîm nu poţi scăpa — se sustrage chiar de la orce discuţie serioasă.
Ne grăbim dar să rezumăm rezultatul cercetării de până acum şi să zicem:
Slavismele înrădăcinate în limba populară nu se pot scoate astăzi din cursul vorbirii şi scrierii româneşti întîi fiindcă sunt aşa de numeroase, încît lipseşte oarecum instrumentul cu care să se facă această operaţiune prea întinsă, şi al doilea fiindcă nu avem astăzi nici cea mai mică formă de înţelegere asupra cuvintelor cu care să le înlocuim.
Însă, vor întîmpina neologiştii, adecă aceia din neologişti care ştiu să raţioneze, asemenea schimbări de cuvinte se întîmplă adeseori într-o limbă; s-au întîmplat chiar în limba română, cel puţin în cea vorbită de clasele culte, şi încă nu ca fenomen izolat şi mărginit la cîte o singură expresie, ci pentru o mulţime de cuvinte în acelaş timp. Aşa, pe cînd până la 1830—1840 toţi românii ziceau: *nădăjduiesc, îmbelşugare, priincios, jertfă, destoinic, indeobşte, polcovnic*, astăzi mai toţi românii culţi zic *sper, abundanţă, favorabil, sacrificiu, capabil, în genere, colonel*. Ceea ce s-a întîmplat o dată, se mai poate întîmpla şi altă dată, şi cum s-a întîmplat pentru clasele culte, se poate întîmpla şi pentru poporul întreg.

Fără îndoială, răspundem noi, numai că trebuiesc căutate împrejurările sub care s-a întîmplat şi trebuieşte aflată legea după care se întîmplă.

Ceea ce a produs metamorfoza parţială a limbei române de la 1848 încoace şi a făcut cu putinţă înrădăcinarea atîtor cuvinte nouă şi scoaterea atîtor cuvinte slavone din limba obişnuită a claselor culte a fost curentul general al opiniunii publice în momentul redeşteptării spiritului naţional în România liberă, în Transilvania şi în Bucovina. Aşa de puternică a fost raza de lumină ce s-a revărsat atunci asupra ţărilor române, încît nu a existat un singur om din clasele de sus care să nu se fi deşteptat la atingerea ei. Cu focul tinereţei s-au aruncat cu toţii pe calea cea nou deschisă, şi mai ales de la sora noastră franceză am primit, împreună cu impulsul mişcării politice, şi o întreagă comoară de cuvinte latine, şi deodată ne-am deprins cu toţii să vorbim de *libertate*, să ne gîndim la *constituţiune*, să *sperăm* în viitor, să ne credem *capabili* de orce *reforme*.

Cu inima deschisă, tinerimea a primit cuvintele cele nouă din gura conducătorilor naţionali, şi toată societatea română cea cultă a fost pe atunci ca o singură şcoală de învăţămînt mutual pentru limba neolatină.

În această mişcare vedem noi ca element esenţial emoţiunea puternică lăţită într-o parte întinsă a poporului român. Căci legea acestui fenomen limbistic ne pare a fi cea următoare : cuvintele (afară de termenii tehnici, care sunt indiferenţi şi de aceea sunt şi cosmopoliţi) nu se nasc şi nu se înrădăcinează din destilarea rece a reflecţiunii, ci din căldura simţimîntului. Neologismul se lipeşte de organismul unei limbi sub fierberea emoţiunii. Exaltarea religioasă, aprinderea revoluţionară, mişcarea poetică a unui întreg popor sau a unei părţi însemnate din el — iacă izvorul de viaţă al cuvintelor nouă ce şi le însuşeşte o limbă.

Acel izvor de viaţă însă, întrucît curgea din revoluţiunea socială şi politică de la 1848 pănă după 1857, a secat astăzi de mult, entuziasmul s-a răcit, şi s-a răcit aşa de tare, încît o mare parte a societăţii noastre este cuprinsă de un fel de lăncezime sceptică pentru tot ce se mai numeşte „reformă“ politică şi socială.

Cauza acestei lăncezimi este tocmai faptul că mişcarea de la 48—58 a fost prea unilaterală, prea mărginită numai la clasele de sus ale poporului. Noile instituţiuni ce le-am copiat în pripă, noile cuvinte ce le-am primit noi, cei cu ştiinţă de carte, au rămas mărginite în cercul nostru cel restrîns şi nu au pătruns în poporul de jos. Declamările noastre cele mai sincere pentru *libertate* nu au scos poporul din *robia* cea veche a cugetului său ; şi *speranţa* noastră în viitor nu a putut preface *deznădăjduirea* lui din trecut.
Din contra, fenomenul cel mai caracteristic al stării noastre de astăzi este abisul între pătura de sus şi pătura de jos a naţiunii române, şi dacă este ceva în stare să deştepte o direcţie nouă şi mai salutară a spiritului public nu numai în limbă, ci şi în politică, ar trebui să fie tocmai simţirea acestui abis şi necesitatea de a-l acoperi.
Într-o asemenea stare de lucruri noi nu credem că astăzi s-ar putea întroduce mai multe neologisme în limba poporului şi nu vedem elementul esenţial pentru o asemenea reformă, adecă mişcarea generală a simţămintelor sociale în această direcţie.
Putem să deplîngem acest fapt, putem să dorim cu nerăbdare ziua mai fericită cînd tot poporul român va fi mişcat prin durerile şi speranţele de facere a unui nou entuziasm religios sau a unei noi forme politice şi sociale : dar pănă cînd această zi nu a sosit, trebuie să ţinem seamă de starea reală a spiritelor de astăzi şi să vorbim şi să scriem cuvintele populare aşa cum le găsim în popor. Aceasta este o aplicare mai mult a adevărului ştiinţific că limba nu este rezultatul vreunei convenţiuni între oamenii cei învăţaţi, ci este un product instinctiv al poporului întreg.
Iată una din cauzele pentru care credem că întrebuinţarea necugetată a atîtor neologisme în ziarele şi în cărţile noastre moderne trebuie combătută şi pentru ce nu putem primi cuvintele cele nouă şi neînţelese de popor cînd avem cuvinte vechi, înţelese de toată lumea, fie şi de origine slavonă.
Nu pricepem dar, cum, d. e., d. Ioan Popescu din Sibiu, scriind cu sînge rece la masa d-sale o *Psichologie*

empirică, să ne scoată deodată din limbă cuvîntul *slab* şi să ne zică pretutindenea „debil", sau să se ferească de cuvîntul *obişnuit* şi să silească pe şcolarii d-sale să zică „habitual". Nu prin cărţi de şcoală sau prin articole de ziar va uita vreodată poporul român cuvintele *slab, slăbit, slăbiciune*, pentru a zice în locul lor „debil, debilitat, debilitate", şi orce încercare în acest sens este o încercare zadarnică şi, prin urmare, greşită, al cărei rezultat nu poate fi decît îngreuiarea înţelegerii şcolarilor şi înstrăinarea cîtorva din ei de la limba populară.

Am dovedit pănă acum că nu este cu putinţă să depărtăm slavismele înrădăcinate pentru care nu avem echivalente române în limba populară. Vom căuta acum să arătăm că nici nu este bine să le depărtăm.

Punctul de plecare pentru întreaga mişcare neologistă în limba română este acesta : limba română este limba unei naţiuni de gintă latină ; aşa fiind, şi elementele acestei limbi, cuvintele, se cade să fie de origine latină, ca unele ce sunt manifestarea specială a spiritului naţional, faţă cu care orce cuvînt de origine heterogenă are în sunetele lui ceva nepotrivit.

Acest punct de plecare este adevărat — deşi în exagerarea lui răstoarnă deosebirea limbei române de cea latină — şi noi îl putem primi ca dovedit. Din el rezultă că *idealul* limbei române este întrebuinţarea de cuvinte a căror origine să fie exclusiv latină.

Dar valoarea oricărui ideal atîrnă de la partea lui cea realizabilă ; prin aceasta idealul se deosebeşte de închipuirile deşerte ce se numesc utopii.

Privind lucrul din acest punct de vedere, constatăm îndată că nici o limbă vorbită astăzi în lume nu a realizat pe deplin un asemenea ideal, şi putem dar zice *a priori* că trebuie să fie o cauză binecuvîntată pentru această nerealizare, adecă o cauză reală, prin urmare, mai cuminte decît acel ideal etimologic.

Această cauză foarte raţională ne pare a fi următoarea :

Cuvintele sunt un element naţional, fără îndoială. Dar întrucît ? Numai întrucît au cutare sunete articulate ? Sau mai ales întrucît sunt semnele auzite pentru înţelesul unor idei caracteristice ?

Orcît de importantă este partea curat fiziologică în formarea primitivă şi în articularea cuvintelor, şi orcît de mult s-ar manifesta şi aici o diferenţiare a naţionalităţilor, adevărata importanţă a cuvintelor, misiunea lor principală este de a fi purtătoare de înţeles.

Spiritul naţional al unei limbi stă mai ales în partea spirituală a acestei limbi, în înţelesul specific al cuvintelor ei.

Dacă ne întrebăm dar : ar fi bine ca în limba poporului român cantitatea cuvintelor de origine latină să fie din ce în ce mai mare ? trebuie să răspundem : ar fi bine, cu o condiţiune : ca şi cantitatea înţelesului, adecă suma de putere intelectuală manifestată prin cuvinte, să crească în aceeaş proporţie.

Căci dacă s-ar întîmpla ca, pe de o parte, să sporească elementul latin în sunetele cuvintelor, iar, pe de alta, să scadă intensitatea operaţiunii intelectuale a celor ce le întrebuinţează, atunci s-ar da o lovitură de moarte vieţei naţionale în principala ei manifestare.

Revenind la întrebarea noastră asupra cuvintelor slavone înrădăcinate în poporul român, ne putem acum explica mai bine expresiunea „înrădăcinat".

Cuvîntul înrădăcinat este acela al cărui înţeles face parte din întreaga viaţă sufletească a poporului, şi semnul acestei înrădăcinări este întrebuinţarea cuvîntului în toate manifestările geniului unui popor : în rugăciunea izvorîtă din credinţa sa religioasă, în proverbul ieşit din înţelepciunea sa lumească, în povestea născocită de fantazia sa şi în poezia înflorită din adînca sa mişcare.

Cine, înţelegînd o dată această comoară sufletească a poporului cuprinsă în cuvinte, s-ar mai putea gîndi la sunetul brut al unui cuvînt şi nu, mai întîi de toate, la cuprinsul său intelectual !

Cînd, prin urmare, ni se vorbeşte de un neologism care să înlocuiască un cuvînt de origine slavonă, întîia noastră întrebare trebuie să fie : unde să-l înlocuiască ?

În proverbele, în poeziile, în rugăciunile şi în poveştile poporului român, sau numai în capul vreunui ziarist sau al vreunui filolog academic ?

În cazul din urmă întrebarea este fără nici o însemnătate şi înlocuirea nici nu merită să fie încercată.
În cazul dintîi întrebarea este de cea mai mare însemnătate, însă a intrat totdeodată pe un tărîm real : pe tărîmul vieţii populare.
Şi aici răspunsul nu poate fi decît acesta : dacă eşti în stare să depărtezi cuvîntul slavon din proverbele, din poeziile populare, din rugăciunile şi din poveştile în care se află, fă-o ; dacă nu eşti în stare, atunci nu mai încerca un neologism prin care introduci numai o formă goală de cuvînt, dar nu un cuvînt real cu viaţa lui proprie.
Cîteva exemple ne vor lămuri mai bine.
Cuvintele *rai* şi *bolnav* sunt slavone. Dicţionarul etimologilor zice să le depărtăm şi să le facem *paradis* şi *morbos*. Se poate una ca aceasta ? Vei scoate vreodată din capul românului versurile :

„Pe-un picior de plai,
Pe-o gură de *rai*,
Iată, vin în cale,
Se cobor la vale
Trei turme de miei,
Cu trei ciobănei ?"

Şi va fi bine să le scoţi ?
Sau îl vei face să uite :

„De trei zile-ncoace
Gura nu-ţi mai tace,
Or iarba nu-ţi place,
Or eşti *bolnăvioară*,
Mioriţă, Mioară,"

şi să zică Mioriţă morboasă ?
Vei depărta vreodată din conştiinţa românului rugăciunea lui zilnică „şi nu ne duce pe noi în ispită" pentru a-i vorbi de tentaţiune ?
Va schimba, oare, poezia populară începuturile ei „frunză verde de bujor" pentru a zice frunză verde de roză de Alpi ?

Vei face pe român să-şi uite proverbele : „cine întreabă nu greşeşte, vorba multă sărăcia omului, cîte bordeie atîtea obiceie," pentru a-i vorbi de eroare, de paupertate, de habitudine ?
Va ajunge poporul nostru vreodată să fie aşa de slab în puteri, încît să-şi uite poezia :

„Lasă boii, frăţioare,
Şi te dă la vînătoare,
Că nu-i timp de plugărie,
Ci e timp de vitejie.

Codri, codri, mă jur eu
Să ucid cu braţul meu
De tot cornul un duşman,
De stejar un căpitan,"

aşa încît să-i vorbim de bravură şi de inimic ?
Se va putea şterge din inima copilului român adînca simţire a bocetului bucovinean :

„Scoală-te, mămuţă dragă,
Căci e jale-n casa-ntreagă,
Scoală-te de ne priveşte
Şi din gură ne grăieşte,"

pentru a-l face să zică doliu ?
Apoi, dacă nu, atunci ce poziţiune limbistică mai pot avea asemenea neologisme ?
Adevăratele cuvinte cu înţelesul cel bogat, însufleţit prin cîntec şi prin rugăciuni, prin proverbe şi prin poveşti, ar fi cele slavone, iar alăturea de ele s-ar mai afla nişte neologisme latine, sărace în înţeles şi primite numai în mod artificial de prin cărţi şi de prin ziare ; iată o deducţiune *ad absurdum* dintr-un punct de plecare ce avea o aparenţă aşa de naţională şi de raţională !
De aceea şi vedem cum scriitorii cei mai buni şi cei mai „români" ai literaturii noastre de astăzi fug de neologisme şi aleg acele cuvinte vechi, fie şi de origine slavonă, în care se află încă toată măduva înţelesului popular. Făcînd astfel, ei aduc o pierdere în cîteva su-

nete de etimologie latină, dar aduc un cîştig în gîndirea şi în simţirea poporului român.

„Tu, care eşti pierdută în neagra veşnicie,
Stea dulce şi iubită a sufletului meu,"

cîntă Vasile Alecsandri, şi cu acest cîntec a străbătut în înţelegerea poporului său şi a ştiut să-i înduioşeze inima. Ar fi un sacrilegiu în contra spiritului poetic şi naţional dacă în locul acestor cuvinte am zice :

„Tu, care eşti pierdută în neagr-eternitate,
Stea dulce şi amată a sufletului meu."

Căci cuvîntul numai în dicţionarele cărturarilor se înfăţişează ca o unitate izolată de cîteva litere împreunate laolaltă, cari, prin permutări, se pot preface îndată în alte unităţi ; în realitatea vieţei sufleteşti cuvîntul este un complex de înţelesuri şi de simţiri care nu există niciodată singuratice, ci sunt totdeauna legate cu înţelesurile şi simţirile din alte cuvinte şi alcătuiesc astfel între ele ţesătura cea trainică a personalităţii unui individ, ca şi a unui popor.
Această ţesătură este mai întinsă sau mai restrînsă, mai îndesată sau mai pe deasupra, după cum este şi firea individului ; dar totdeauna este împletită din multe iţe ale spiritului omenesc, şi din cînd în cînd se ivesc încrucişări de fire care pot pune în mişcare ţesătura întreagă, şi cu un simplu cuvînt se deschide adîncimea adîncimilor sufleteşti.

Contra şcoalei Barnuţiu

(1868)

ÎNTRODUCERE LA EDIŢIA DE LA 1868

Sub titlul *Dereptulu publicu al românilorù de Simeone Barnuţiu*[1] apăru în anul 1867 o carte publicată prin îngrijirea şcolarilor răposatului profesor, care cuprinde prelegerile ţinute asupra acestei materii de Simeon Barnuţiu la Universitatea din Iaşi, de la 1855 pînă la 1863.

Cu drept cuvînt s-a început publicarea proiectată a tutulor operelor lui Barnuţiu cu volumul de faţă : în el găsim sistemul său politic în întregimea sa şi avem, cum se zice, evanghelia şcoalei.

Căci lectorilor trebuie să le spunem că Barnuţiu a fundat o adevărată şcoală de principii în politica română.

Dacă n-am fi ştiut-o de mai nainte, am afla-o de la proprii săi şcolari, cari zic în notiţa biografică din capul volumului (pag. XXV) :

„Barnuţiu în forte scurtu tempu si-a format scola sa din care esiră mai mulţi teneri luminati, cu cunoscintie solide si întinse, care astadi facu onore etc."

Cine a văzut, cu oarecare surprindere, răsărind în Constituanta României doctrinari ca d-nii Lateş şi Tacu, cine a auzit teoriile emise din cînd în cînd de d-nii Gheorghiu şi Suciu, cine a aflat despre direcţiunea politică a Primăriei din Iaşi, condusă sufleteşte de aceşti domni, să ştie că izvorul acestor emanaţii originale în politica română a fost Barnuţiu şi că doctrina acestei şcoli se află întrupată în cartea despre „dreptul public al românilor".

Este, dar, pe de o parte, interesul ştiinţific al materiei, iar pe de alta influenţa practică ce şcoala lui Barnuţiu începe să o aibă în politica română, cari ne îndeamnă să analizăm scrierea de faţă şi să prezentăm publicului cetitor cîteva observări critice asupra ei.

[1] Un vol. în 8° de 473 pag. şi XXXVI pref. şi biogr., Iaşi, 1867 (n.a.).

Post-scriptum la o nouă ediţie de la 1893.

În momentul reeditării de faţă, şcoala lui Barnuţiu, ai cărei adepţi se grupaseră sub numele de „Fracţiune liberă şi independentă", a dispărut din viaţa noastră publică, şi nici nu putea să fie altfel după confuzia de idei istorice şi erorile de principii juridice pe care se întemeiase. Cercetarea noastră critică nu mai poate avea, dar, astăzi alt interes decît de a da un exemplu de grabnica rectificare a unor erori.

I

Ideile şcoalei Barnuţiu

Care este ideea fundamentală în scrierea lui Barnuţiu? La această întrebare răspunde el însuş în primele cuvinte ale cărţii :

„Dereptulu româniloru e dereptulu romanu ; de aceea e si neaparatu a' lu desvolta necontenitu în conformitate cu principiele cele naturali si eterne de dereptu, pre care le au stabilitu si le au probatu poporulu romanu ; asemene desvoltare cere insasi esistenti'a natiunii române, caci dereptulu natiunilor viue, nu se nasce casualmente, nece nu se împrumuta de la straini, ci se nasce dein indigentiele loru interne, ca si limb'a ; deci precumu ar fi nenaturale, neratiunale si nenatiunale a'si corumpe limb'a prein limbele straine, asia e si cu dereptulu." [1]

Aşadar : dreptul românilor e dreptul roman ! Tot ce din secolul al 2-lea după Chr. pănă în secolul al 19-lea s-a introdus afară din acest drept roman, toată dezvoltarea de 17 secole, întrucît este contrară dreptului roman, este pernicioasă, şi tendinţa noastră politică trebuie să fie : a ne reîntoarce întocmai la starea romană de la care am pornit, fiindcă ea este cea mai perfectă şi singura potrivită cu naţiunea română !

[1] Reproducem citatele cu ortografia proprie (cipariană) a cărţii lui Barnuţiu, pentru ca cetitorii de astăzi să-şi dea mai bine seamă de ce pericol literar ne-a scăpat lupta în contra etimologismului (n.a.).

Acesta este principiul ideilor lui Barnuţiu. Înainte de a-i cerceta soliditatea demonstraţiei şi modul pertractării, vom arăta consecinţele la care ajunge Barnuţiu şi şcoala lui, pentru a dobîndi astfel o idee despre însemnătatea practică a teoriei ce ne ocupă.

Prima consecinţă a şcoalei Barnuţiu : Religiunea creştină este periculoasă şi trebuie înlocuită prin cultul păgîn al romanilor, potrivit naturei române.

Simion Barnuţiu era un om prudent. O consecinţă aşa de frapantă să nu ne aşteptăm a o vedea exprimată cu francheţa limpede cu care o spunem noi aici ; însă totuş o aflăm, jumătate învălită şi jumătate dezvălită, în atîtea locuri, încît nu mai poate încăpea îndoiala că aşa se rezumă credinţa răposatului profesor.
Primul pasagiu ce-l întîlnim în această privinţă este în § 44 (pag. 55), un paragraf scris cu multă căldură şi cu oarecare frumuseţe de stil. Acolo se zice :

„Constantinu M. au bătutu pe goti şi au recuperatu Dacia ; dar nu pentru folosulu romaniloru, ci pentru ca se intrecă pre Traianu, dar preste podulu lui n'au trecutu nece legiunile, nece romanii lui Traianu, ci au trecutu legiunile de speculatori, cărora s'a fostu datu în posesiune sufletele romaniloru si nationalitatea lor după introducerea nouei religiuni dominatorie."

Cine sunt *speculatorii sufletelor româneşti* introduşi de Constantin cel Mare ? Paragrafele 47 şi 48 ne răspund :

„Aci e locul ca se espunemu schimbarile ce s'au făcutu în Constitutiunea romana mai alesu incependu de la Constantinu M., fora de a caror'a cunoscenti'a n'amu potè se apretiamu marimea perículiloru cu care au avutu a se lupta natiunalitatea romana" (pag. 57, 58).

Paragraful următor enumără ca cel dintîi din aceste „pericule" :

„Constantinu M. au redicatu religiunea crestina la gradu de religiune dominatoria, la 313 au datu crestiniloru libertate de cultu, basereceloru crestine diferite privi-

legie, dein contra sacrificiele etnice romane le au proibitu ; prein aceste mesure nou'a religiune au cestigatu prepoderentia, cea vehia au scadiutu, si dupa ce Teodosiu I au închisu toate templele romane si dupa ce le au confiscatu averile, apoi au si cadiutu, numai poporulu au mai conserbatu unele dein institutiunile ei."

La no.2 al aceluiaş § se zice :

„La 330 d. C. Constantinu au mutatu scaunulu gubernului de la Rom'a la Bisantiu — alta plaga asupra elementului romanu".

Va să zică *plaga*, adecă nevoia, nefericirea şi lovitura dintîi a fost religiunea creştină!

Am zis că d. Barnuţiu era un om prudent. Aceasta o dovedeşte nota la pag. 58. Pentru a nu intra cu toată lămurirea în atacul religiunii creştine, d-sa învăleşte lucrul şi-şi dă aerul de a trece pe alăturea :

„Gibbone în diferite locuri atribuesce caderea imperiului religiunii crestine ; Mamiani 'lu combate. Noi avendu de scopu si de problema continuitatea dereptului romanu si după introducerea religiunei crestine, nu intramu în atari discusiuni, ci ne tienemu de scopulu si problem'a nostra, ceea ce amu si facutu."

Se înţelege că nu intră în discuţiune ; pentru d-sa chestiunea este decisă.

În § 58, unde este vorba de tenacitatea românilor, se zece :

„Adeveratu ca fiindu românii in comerciu cu alte genti, au intratu in vieti'a loru diferite institutiuni si apucature straine... pentru esemplu : de la iudei si greci au luatu confesiunea religionaria si idee contraria vietiei romane etc. În contra acestor institutiuni si apucature straine românii s'au luptatu necontenitu... Natiunea le uresce si le considera cente de ani totu ca straine şi ca pre nesce sorgenti ale nefericirei ei... Hebraismulu si grecismulu au datu si voru da de resistentia in tenacitatea romana. Numele dileloru si ale luneloru, serbatorieloru anticei Italie, pre care le tienu si astadi românii cu

stremosiasca pietate, limba nostra si celelalte ale vietiei noastre române areta continuitatea acesteia, areta legatura ei cu trecutulu celu romanu alu natiunii nostre de care nu voesce a se desparti nece unu românu, areta totu deauna data si basile cele adeverate, pre carile au se'si asiedie in venitoriu fiii României regenerarea natiunale."

Şi modul mai energic în care se exprimă partea a doua ne ridică orce îndoială :

„S'au intemeliatu, s'au consolidatu si s'au latitu jureprudenti'a politic'a si concordi'a natiunale, pentruca stramosii nostri atunci nu dedicau temple unor jidovi si greci necunoscuti, ci dedicau virtutii, concordiei si legilor natiunali (pag. 190). Anse astadi spre nefortuniulu româniloru au adoptatu ebraismulu si grecismulu eclesiasticu si sclavinii... Adeveratu ca romănii s'au batutu in contra grecilor bizantini, ei s'au fostu emancipatu de suptu dominatiunea lor, dar cugetarea si ratiunea romana nu s'au emancipatu nicaliurea, ea au remasu aserbita grecismului si judaismului ; acesta serbitute spiretuale s'au facutu elementulu predominatoriu în vieti'a româniloru de la Constantinu M. pană in diu'a de astadi, era elementulu loru celu originariu italicu de atunci e subjugatu si numai toleratu ca vechile saturnalia, fioralia, rusalia si palilia italice. Pre acestu gradu umilitu l'au sentitu Costinescii, Neculce si pucini români ca ei, l'au sentitu si mai de multu Mirce si Vladu si Stefanu M. candu au facutu legatura cu turcii si candu au datu consiliu româniloru ca se nu se unesca cu principii crestini" (pag. 192, 193).

Acum sperăm că ideea şcoalei Barnuţiu s-a prezentat lectorilor destul de lămurit din chiar scrierea lui.

După şcoala lui Barnuţiu religiunea creştină e un pericol şi o plagă, pe care trebuie să o urască naţiunea ; preoţii creştini sunt speculanţi ai sufletelor, sfiinţii Petru şi Pavel, Ion-Gură-de-Aur etc. sunt nişte judovi şi greci necunoscuţi, cărora n-ar fi trebuit să le ridicăm biserici, şi tendinţa noastră trebuie să fie de a ne scăpa de acest jug al servituţii sufleteşti.

Pe noi nu ne înspăimîntă această consecinţă a principiului lui Barnuţiu : consecinţa logică şi francă este un drept al orcării investigaţii ştiinţifice, şi noi am fi cei din urmă cari l-ar nega. *Damusque petimusque vicissim.* [1] Însă este bine să se ştie şi să se spună asemenea lucruri ; omul de ştiinţă trebuie să aibă curajul opiniilor sale, şi neplăcut ne-a fost în cartea d-lui Barnuţiu numai artificiul prea prudent de a-şi învăli opinia şi de a o arunca în treacăt pe ici, pe colo.

Dacă însă de la cartea lui Barnuţiu trecem la modul practic, după care îşi îndreptează şcolarii săi conduita politică, trebuie să constatăm o mare indulgenţă în privinţa acelei consecinţe. În momente politice, la alegeri, la chestiunile de mică administraţie ale primăriei de Iaşi etc., vedem pe şcolarii lui Barnuţiu dîndu-şi mîna cu preoţii creştini şi lucrînd împreună cu aceştia. Cine ar fi crezut că partizanii doctrinari ai păgînismului roman să se unească vreodată cu „speculanţii sufletelor", cari se închin la „jidovi şi greci necunoscuţi" !

Însă preoţii români ar face bine să se gîndească mai de aproape la acea consecinţă a cărţii lui Barnuţiu şi să ştie că din acelaş principiu din care Barnuţiu voia să gonească pe jidovi afară din România (lucru plăcut la mulţi preoţi), din acelaş principiu Barnuţiu vrea să gonească şi religiunea creştină afară din România, fiindcă, după părerea d-sale, *este religiune greco-jidovească*, nepotrivită cu România.

A doua consecinţă a şcoalei Barnuţiu : împărţirea proprietăţii fonciare de astăzi nu este dreaptă. Românii au dreptul să ia proprietarilor cea mai mare parte din stăpînirile lor actuale, pentru a le împărţi în mod egal între toţi românii, şi de aici înainte să fie oprit fiecărui individ de a avea o mai mare proprietate fonciară decît ceilalţi din comună.

Şi această idee este prea extraordinară şi prea revoluţionară (fără a cerceta încă dacă în sens bun sau în sens rău), pentru ca prudentul d. Barnuţiu să o fi expus în toată goliciunea ei. D-sa a învălit-o mai întîi într-un văl

[1] Dă-mi şi cere-mi în acelaşi timp (lat.).

strămoşesc : primul pasagiu în care o întîlnim este scris latineşte. Iată ce spune d. Barnuţiu (pag. 125) :

„Vom recunosce cumca divisiunea teritoriului român de astadi nu respunde nece scopuriloru, nece dereptului natiunii române, vomu recunosce totu de una data si dereptulu ei de a postula ut locus publicus (civitatum, municipiorum, coloniarum, oppidorum, vicorum, pagorum) occupatus a privatis, percuratores locorum publicorum judicandorum exdecreto Senatus, populi plebisque Trajanensis ex privato in publicum restituatur, ac postea lege et aequo jure assignetur ac dividatur."

Noi, nevăzînd nici o cauză binecuvîntată pentru care să lăsăm această opinie interesantă manifestată numai în limba strămoşilor şi a învăţaţilor, ne cerem voie să o traducem în limba poporului de astăzi. Pe româneşte zice d. Barnuţiu : „că naţiunea noastră are dreptul să ceară ca tot ce a fost odinioară loc public, al comunităţilor, municipiilor, coloniilor, oraşelor, satelor, comunelor (cu alte cuvinte : întreaga ţară), însă acum se află trecut în posesie privată, să fie luat din posesia privată şi restituit comunităţii primitive prin curatori pentru judecarea locurilor publice, împuterniciţi prin un decret al Senatului, poporului şi al plebei Traianense, şi după aceea să se împartă şi să se dea (indivizilor) după lege şi drept echitabil".

D. Barnuţiu ne spune că :

„Româniloru adusi in Dacia de Traianu si de alti imperatori s'au datu si s'au asemnatu pamentu si case ca proprietate (pag. 120), si ca prin urmare românii au dereptu a postula nu numai reviziunea codiciloru, ci si a institutiuniloru ce i-au lipsitu de mosia parentesca" (pag. 131).

„Ce e de facutu (se intreabă apoi d. Barnuţiu la § 91), spre a face erasi pe toti românii proprietari liberi atatu de pamentu, catu si de alta proprietate nemobile si mobile si spre a le asecura proprietatea pre venitoriu ? Mai antaniu, proprietatea ce se afla în serbitutea româniloru nu se pote elibera decatu impartindu si asemnandu cele doue dein trei parti, cu rescumperare. Dupa

ce (continuă § 92) se voru face proprietari liberi toti românii si tote comunele române, esistenti'a si maiestatea natiunale cere, ca statulu românu se le asecure proprietatea si libertatea."

Pentru acest scop ne arată § 93, între altele, că să se oprească vinderea moşiei private la locuitori din alte comune, iar în aceeaş comună să se oprească grămădirea de moşii în aceeaş mînă, să se oprească apoi imposesuirea şi fiecare să-şi cultiveze singur pămîntul, „si românii se se tienia si in acestu puntu de sistema strabuniloru romani, carii n-aveau aplecare pentru imposesiunare, cumu dice Columella" etc. (pag. 138).

Precum se vede, şcoala Barnuţiu tinde în acest mod a intra din dreptul public în dreptul privat şi a anula validitatea proprietăţilor bazate pe moştenire, pe contracte private sau pe prescripţie, dacă aceste proprietăţi par „naţiunii" prea mari. Ar fi interesant să ştim în ce mod practic îşi închipuieşte şcoala Barnuţiu că se va putea opera această transformare radicală a posesiunilor teritoriale. Din nenorocire, tocmai la acest punct important cartea de faţă este mută. Barnuţiu aruncă chestiunea iarăş într-o notă de alături la pag. 135, în care ne spune că „nu e lucru mai greu decatu a regula proprietatea" şi adaugă: „noi nu putemu intra in amenuntele acestei intrebari dificili, lasamu statului românu (? !) se determine catu pamentu se se asemene fiecarei comune române si fiecarui românu."

A treia consecinţă a şcoalei Barnuţiu: Principele străin este aşa de periculos şi de contrar statului român, încît votul dat contra lui de un singur român este de ajuns pentru a-l declara anulat de drept.

Un singur vot dat contra principelui străin îi anulează existenţa juridică, chiar de s-ar fi declarat unanimitatea poporului minus unul pentru el! Plini de această doctrină d-nii Lateşu şi Tacu au votat în Constituantă contra principelui străin, deşi se vedeau într-o minoritate de dispărut, şi — cine ştie? — poate astăzi încă d. Lateşu, sau Tacu, sau Gheorghiu (căci unul numai este de trebuinţă după teoria Barnuţiu) sunt mîndri în

convingerea că poartă ascunsă în inima lor nulitatea juridică a principelui României, Carol de Hohenzollern.
Pasagele relative la toată această chestiune sunt numeroase în cartea d-lui Barnuţiu, mai ales de la pag. 155—180. Cel mai lămurit este însă la pagina 105.

„În poterea dereptului fiacarui românu de a respinge fiace dominatiune, afora de dominatiunea legiloru natiunali şi afora de ascultarea de magistratii natiunali, votulu unui românu e de agiunsu în contra veri carui domnu strainu, adeca de alu declara natiunalmente neposibile si nulu.“

Apoi, la pag. 255 :

„Cum ca românii nu potu se aiba decatu domni romani alesi din sinulu loru daca voescu a fi si a vietui ca natiune libera, acesta tese atatu e de naturale si evidente, în catu e absolutu cu nepotentia a sustiene si a apara antitesa contradiptoria fora de a revolta despre una parte sentimentulu fiacarui românu si fora de a redica despre alta parte legele cugetărei şi derepturile naturali.“

La paginile 158—159 :

„Dereptulu nostru la XII tabule dice : *adversus hostem aeterna auctoritas*, unde *hostis* insemna *strainu*, precumu esplica *Cicerone* (de off.I.XII.) ; «*hostis* enim apud majores nostros is dicebatur quem nunc *peregrinum* dicimus, indicant XII tabulae : ut status dies cum *hoste ;* itemque : adversus *hostem* aeterna auctoritas» ; deci sensulu legii e ca românulu are autoritate sau, precumu o traduce d. *Ortolan, garantia* eterna in contra *strainului* ca adeca strainulu nu pote câstiga nece una data posesiunea unui lucru, carele era alu unui cetatianu romanu ; de unde potemu conchide cumuca atatu mai pucinu pote strainulu se cîstige totu teritoriulu românilor cu români cu totu foră de a se viola atatu majestatea poporului românu, catu si dereptulu fiacarui românu, carii in acestu casu ar avé autoritate eterna in

contra acelui strainu ; *adversus hostem aeterna auctoritas !*"

„Fiendu asiadara dominatiunea *straina* contraria atatu dereptului privatu, catu si celui publicu, internu si esternu : e evidente si *nepotenti'a juridica* de a pune seu de a impune românilor domnu *strainu.*"

În fine, la pagina 157 :

„Nece unu românu, nece una adunare si nece universitatea tuturoru româniloru insasi nu are dereptulu cà se dé tier'a la *domnu strainu.*"

Aşa de departe merge combaterea prinţului străin, încît d. Barnuţiu, care (la pag. 102) între drepturile naturale ale fiecărui român pune acela *de a cugeta, de a vorbi, de a scrie liber,* îi neagă această libertate în privinţa principelui străin, zicînd că *n-ar mai fi libertate cînd ar lucra pentru domnu străinu.*

Despre valoarea argumentelor d-sale vom vorbi în partea a doua a acestei critice.

A patra consecinţă a şcoalei Barnuţiu : guvernul constituţional nu se potriveşte pentru români ; lor le trebuie republica cu magistraţi ieşiţi din alegeri.

Sinceritatea excepţională cu care această idee a d-lui Barnuţiu este răspîndită în toată cartea d-sale face onoare libertăţii ce domneşte în statul nostru şi care a îngăduit şi îngăduie ca pe catedră şi în cărţi să se lăţească idei a căror tendinţă este surparea formei de stat sub care trăim.

Extragem din cartea d-lui Barnuţiu cîteva citaţii relative la acest punct :

„Form'a republicana e cea mai buna pentru romani, pentru ca e cea mai acomodata dupa natur'a loru si a umanitatii" (pag. 144).

„Domnii româniloru au fostu si s-ar cade se fie ceea ce au fostu consulii séu pretorii la romani, judecători in tempu de pace si imperatori séu duci in tempu de belu" (pag. 147).

„Românii au uritu totu de un'a ide'a ereditatii" (pag. 171). „Tote comunitateie româniloru de astadi sunt inca libere si republicane, fiindu ca'si alegu ele insesi pe magistratii loru" (pag. 183).

„Elementu republicanu respinge dominatiunea ereditaria ; unde se afla, acolo impune politicului datoria a o ridica acést'a e datori'a si a fiacarui românu" (pag. 83).

A cincea consecinţă a şcoalei Barnuţiu : străinii nu pot să dobîndească proprietate fonciară în România, din contră, românii au dreptul să-i dea afară dacă îşi cred interesele împiedicate prin ei.

Iacă vreo cîteva pasage în care d. Barnuţiu exprimă această convingere a d-sale :

„Nece potestatea constitutiva, nece cele constitute, cu atatu mai pucinu privatii potu se dee locu strainiloru pe pamentulu românu, pana cănd se afla vre unu românu care are opu de acelasi si vointia de a se asedia pre d'însulu (pag. 102).

Adunarile si magistratii româniloru nu potu se faca atari fapte cu strainii care le aru impedeca interesile agricoli, industriali, comerciali s.a. (pag. 171).

Natiunea romăna pote reduce numerulu strainiloru catu se nu fie condemnati românii a tiene tote sambetele si serbatoriele jidovesci, si a'si cumpara imbracamentulu, pana si panea din tote dilele de la jidovi, nemti si de la alte adunature (pag. 106).

Se se iee comerciulu si industr'a dein manele strainiloru si sa se restituesca româniloru si inainte de tote comerciulu lucrurilor de prima necesitate (viptualile, panurari'a si cele pentru imbracamente) si locuintia, cari nu se unesce cu demnitatea natiunii române si e o violatiune a dereptului personalitatii ei ca se-i ocupe strainii urbile si tergurile si românii se fia chirigii jidovesci, nemtiesci, bulgaresci, lipovinesci &c." (pag. 140, 141).

Ne mărginim în arătarea acestor cinci consecinţe mai însemnate ale teoriei d-lui Barnuţiu. Ele sunt îndeajuns pentru a da lectorului o idee despre tendinţele acestei apariţiuni nouă pe cîmpul politicei române.

Însă şi aici suntem datori a constata în privinţa conduitei practice a şcoalei Barnuţiu în Iaşi atîtea îmblînziri la teoria expusă, încît infidelitatea comodă şi modernă a şcolarilor ne poate întrucîtva linişti în privinţa eroismului antic în sistemul magistrului. Căci pe unul din aceşti partizani ai persecuţiei străinilor şi prin urmare ai uciderii concurenţei mercantile îl vedem ocupînd catedra de economie politică la Universitate ; pe alt partizan al republicei române şi adversar doctrinar al constituţionalismului *„nemţesc şi galofranc"* îl vedem profesînd la aceeaş universitate dreptul constituţional şi administrativ ; şi pe toţi partizanii împreună, pe aceşti inimici juraţi ai prinţului străin, pe doctrinarii care susţin nulitatea juridică a domnitorului Carol de Hohenzollern, îi vedem formînd astăzi în Iaşi partidul guvernamental al aceluiaş domnitor.

Şi apoi se mai plînge d. Barnuţiu (pag. 58) de *stratagema bizantina*, care *la părere* face una, *dar în fapt alta ?*

II

Valoarea demonstraţiunilor

În partea precedentă am arătat prin citaţiuni din scrierea d-lui Barnuţiu că d-sa combate monarhia constituţională, vrea să introducă republica romană, să depărteze prinţul străin şi pe toţi străinii, vrea să schimbe şi religiunea creştină şi să împartă proprietatea între toţi cetăţenii.

Această revoluţiune radicală a statului român pe ce argumente o razimă d. Barnuţiu ? Şi cu această întrebare intrăm în partea a doua a criticei de faţă şi ne propunem a cerceta valoarea demonstraţiunilor din cartea ce ne ocupă.

Argumentarea d-lui Barnuţiu în această privinţă nu se bazează atît pe teorii asupra dreptului şi a statului, cît mai mult pe un fapt pozitiv ce d-sa îl susţine, şi acesta este : că aşa a fost în dreptul roman.

Prin acest mod de argumentare cartea d-lui Barnuţiu se scuteşte de mai întinse demonstraţiuni filozofico-po-

litice asupra valorii relative a ideilor ce le susţine, şi anume, a celor cinci consecinţe practice ce le-am relevat în partea I-a a criticei de faţă ; ci în loc de asemenea idei, mai mult sau mai puţin discutabile, d-sa dă şcolarilor săi un tărîm în aparinţă sigur, dreptul roman, şi zice : precum fiecare popor are limba sa proprie, aşa trebuie să aibă şi dreptul său propriu (pag. 1), şi noi, care avem o limbă romană, trebuie să avem şi dreptul roman, ca cel mai potrivit cu natura noastră. Să ne punem dar mai întîi pe acest tărîm şi să vedem dacă, admiţîndu-l ca just, concluziunile d-lui Barnuţiu sunt justificate.

Dereptul românilor e dar dereptul roman! Aci se naşte îndată întrebarea principală : care drept roman? dreptul roman din care epocă şi pe ce treaptă a dezvoltării lui?

Să nu uităm că este vorba de dreptul public, şi nu de dreptul privat. În dreptul privat se poate zice că de la cele XII table până la expunerea sistematică şi cazuistică din institute şi pandecte, jurisprudenţa romană a fost un şir neîntrerupt de dezvoltare a aceloraşi principii de drept, şi că, prin urmare, ea prezintă o unitate sistematică, întinsă numai peste distanţele timpului. Dar în dreptul public împrejurările sunt cu totul altfel : aci nu se poate vorbi simplu de drept roman, fiindcă aceste cuvinte nu au nici o preciziune şi nici un înţeles hotărît.

Pentru a explica mai bine şi dintr-o perspectivă mai apropiată ce voim să zicem cu această observare, să schimbăm pentru un moment hipoteza şi să ne închipuim că în acest an 1868 imperiul francez se dărîmă şi că Franţa devine supusă unei dominaţiuni străine, sub al cărei jug îi dispare dreptul şi limba ei proprie şi îi rămîne numai o literatură moartă. Să admitem însă că una din coloniile externe, d. e. Algerul, deşi atinsă de această catastrofă pentru cîtva timp, îşi păstrează totuş naţionalitatea franceză şi, trecînd prin multe vicisitudini, ajunge, în fine, după vreo 1.000 de ani, la conştiinţa vechei legături naţionale şi voieşte să reînvieze în sine toate formele de existenţă aflate în antica şi glorioasa sa metropolă. Dacă atunci, pe la a. 3000 d.

Ch., ar veni un profesor de la universitatea acelui Alger şi ar zice studenţilor săi : dreptul algeric e dreptul francez, ce înţeles ar putea să aibă aceasta pentru contimporani ? Cînd ar fi vorba de dreptul privat, atunci oamenii culţi din acea viitorime s-ar putea învoi să înţeleagă numai Codicele Napoleon, fiindcă în el s-a terminat ca într-o culme finală dezvoltarea juridică a francezilor, compusă parte din dreptul consuetudinal, parte din dreptul roman. Dar cînd ar fi vorba prin acele cuvinte de dreptul public sau politic, atunci învăţătorul de la Alger ar fi profesat, fără îndoială, o frază lipsită de înţeles preciz. Căci peste Franţa au trecut în cei din urmă 80 de ani toate formele de stat : la 1788, monarhie absolută, la 1793, republică moderată, în acelaş an democraţie absolută şi teroristică, la 1795, constituţiune cu două camere şi guvern directorial, la 1799, constituţiune consulară, la 1804, imperiu absolut, la 1814, monarhie absolută cu aparenţa de constituţionalism, la 1830, monarhie constituţională, la 1848, republică, de la 1852—1867, absolutism cu iluzii liberale. Care din aceste forme de stat s-ar putea înţelege peste 1.000 de ani, cînd am vorbi atunci de „dreptul public" al francezilor fără a preciza epoca ? Toate sau nici una, şi în amîndouă cazurile cuvîntul ar fi deopotrivă gol de înţeles, şi acel profesor din Alger nu ar putea prin el decît să introducă obscuritatea în capul studenţilor săi.

Aceeaş obscuritate există în cartea d-lui Barnuţiu. Romanii au trecut prin atîtea forme de stat osebite unele de altele şi care nu prezintă nici o unitate coexistentă de sistem, încît cuvintele „dreptului public roman", fără precizarea epocei, sunt cuvinte deşerte. La 509 a. Ch. se răstoarnă monarhia şi se introduce o republică aristocratică, cu consuli luaţi numai dintre patricii. La 494 se introduc tribunii plebei, la 366 participarea definitivă a plebeilor la consulat. Activitatea legislativă, care la început se mărginea numai în *comiţiele curiate*, trece şi asupra *comiţielor centuriate*, şi în parte şi a *comiţielor tribute*. De la rogaţiunile lui Publius Philo (338 a. Ch.), şi mai ales de la *lex Hortensia* (286 a. Ch.)

ut eo jure, quod plebs statuisset, omnes tenerentur, începe epoca democratică a republicii romane ; nu numai poporul întreg, ca în comiţii, ci şi plebea în parte cîştigă puterea legislativă, plebiscitele devin legi. Războiul cu Tarent şi războaiele punice abat atenţia poporului de la dezvoltarea dreptului politic. La 146 se dărîmă în fine Cartago, la 133 Numanţia, şi chiar în acelaş an reîncepe mişcarea politică internă, deşteptată acum de Gracchi, 133—121. Tendinţa Gracchilor este de a introduce egalitatea *socială* prin împărţirea proprietăţilor fonciare la toţi ; însă încercările lor rămîn zadarnice, amîndoi pier ucişi în revoltă publică. În această luptă democraţia se ruinează ; începe războiul civil dintre Marius şi Sulla, Sulla devine dictator (82), legile Corneliii schimbă constituţiunea, reiau puterea din mînile plebeilor şi o dau Senatului. De aci încolo tendinţa monarhică este tot mai pronunţată. Cezar primeşte întreaga putere pentru sine şi pentru descendenţii săi masculini, Augustus şi Tiberius sunt de-a dreptul împăraţi, însă cu o umbră de aparenţă republicană, succesorii lor rămîn împăraţi absoluţi.

Repetăm acum întrebarea a cărei legitimitate am dovedit-o în expunerea precedentă : care este dreptul public roman pe care şcoala Barnuţiu ar voi să-l introducă la români, fiindcă istoria romană cuprinde toate formele dreptului public ?

La această întrebare însă cartea d-lui Barnuţiu nu răspunde ; d-sa vorbeşte de dreptul public al romanilor, pare că s-ar înţelege de la sine care este, şi astfel se introduce o confuzie aşa de radicală în întreaga lucrare, încît meritul ei dispare în ultimul moment.

Să fie oare confuzia scrierii o consecinţă involuntară şi necesară a confuziei autorului ? sau, explicare mult mai defavorabilă, să fi avut autorul conştiinţă de acea lacună a cărţii şi totuş să o fi lăsat să subziste ? Nu îndrăznim să rezolvăm dilema, dar trebuie să arătăm consecinţele ei în lucrarea d-lui Barnuţiu, fiindcă acea confuzie anulează orce valoare ştiinţifică a ei în pro-

porţie dreaptă cu comoditatea cu care d. Barnuţiu o exploatează.
Căci artificiul care de acum înainte îl vedem transpirînd în toată scrierea răposatului profesor consistă tocmai în a se folosi de acea confuzie la fixarea dreptului public roman, spre a găsi argumente în legile romane pentru fiecare din opiniile d-sale. Ambiguitatea fiind astfel pusă în fundament, sarcina d-lui Barnuţiu în edificarea mai departe a sistemului său devenea uşoară. Dacă, după cum am văzut, dreptul roman cuprinde în diferitele sale faze istorice mai toate formele de stat, se înţelege *a priori* că se vor găsi în dînsul argumente care să sprijinească mai toate opiniile în dreptul public. Însă un *sistem unitar* al acestor opinii izolate nu este pentru aceasta încă un sistem care să fi existat vreodată în acelaş timp la romani.
Prin urmare, admiţînd chiar ceea ce nu este, că pentru fiecare din ideile sale luate în parte d. Barnuţiu ne-ar putea proba că au fost realizate în una din multele faze deosebite prin care a trecut dreptul public la romani, totuş, d-sa nu ar fi în drept să susţie că *împreunarea acestor diferite idei într-o unitate de coexistenţă* s-a aflat vreodată la romani şi a format dreptul lor public. Din contră, asemenea împreunare de *membra disjecta*, de părţi diverse luate din diverse epoci, nu poate produce decît un vestmînt eclectic foarte modern şi foarte arbitrar, potrivit cu gustul unor indivizi, dar niciodată cu sistemul dreptului roman aşa precum a existat în realitatea acestui popor.
Pentru a dovedi acea confuzie din scrierea d-lui Barnuţiu, vom fixa o epocă în dezvoltarea dreptului public al romanilor ca punct de plecare, şi vom analiza faţă cu dînsa opiniile autorului nostru.
În sine este indiferent care epocă o alegem, fiindcă sistemul d-lui Barnuţiu, nepotrivindu-se cu nici una, se înţelege că din orcare am purcede, am da de anacronisme. Însă, fiindcă tot trebuie să fixăm, vom alege pe cea mai importantă şi netăgăduită pentru români, şi aceea nu poate fi alta decît cea din sec. al 2-lea şi al 3-lea după Christos, cînd s-a fundat patria noastră ro-

mână şi cînd a fost încă în legătură nemijlocită şi neîndoioasă cu statul şi cu dreptul roman. La 106 d. Chr., Traian fundă provincia Dacia şi o coloniză cu o mulţime nenumărată de oameni din tot Imperiul roman; la 274, Aurelian o părăsi, strămutînd autorităţile oficiale peste Dunăre în Moezia. Va să zică, timpul în care fără îndoială a domnit în ţările noastre dreptul roman este cuprins între anii 106 şi 274 după Christos. Să vedem acum dacă în această epocă se află realizate principiile ce le susţine d. Barnuţiu.

În privinţa religiunii, d. Barnuţiu are dreptate pentru acel timp. După libertatea nemărginită ce existase mai nainte pentru orcare cult religios, după ce încercările republicane de a mărgini această libertate s-au arătat fără efect, tocmai sub Traian, ca şi mai nainte sub Nero şi Domiţian şi mai pe urmă sub alţii, vedem creştinii persecutaţi. Din epistolele lui Plinius jun., dintre care unele le-a scris în calitatea sa de proconsul din Bithynia către împăratul Traian, şi din răspunsurile acestuia [1] nu ne rămîne nici o îndoială asupra acestui fapt. După practica dreptului public roman din timpul lui Traian şi al succesorilor săi este dar adevărat că am găsi dispoziţii ce ne-ar autoriza să silim pe creştini să-şi schimbe religia şi, dacă nu, să-i masacrăm.

Însă a doua consecinţă a d-lui Barnuţiu, care vorbeşte de împărţirea proprietăţii fonciare, nu are nimic a face cu timpul împăraţilor şi este luată din vremi cu sute de ani înapoi. Chestiunea agrului public în înţelesul radical al d-lui Barnuţiu se agită pentru ultima oară la 122 înainte de Chr., de *Sempronius Gracchus,* şi la 91 a. Chr. prin *lex Titia* şi *lex Livia.* Dispoziţii parţiale se iau şi mai pe urmă, însă ultima lege agrarie *proprio sensu* este şi în această întindere puţin cunoscuta *lex Antonia* de la anul 44 a. Ch. Sub împăraţii de la Traian încoace nu mai e vorbă de asemenea lucruri, ci numai de colonii militare. Pe atunci aproape în toată Italia nu se mai află agru public, şi nimeni nu

[1] Vezi Plin., epist. X, 97 şi 98 (n.a.).

se gîndeşte a lua din posesiunea privată a romanilor, fie uzurpată, fie legitimă, proprietatea pămîntului. [1]

A treia consecinţă a d-lui Barnuţiu, despre principele electiv indigen, se justifică întrucîtva prin dispoziţii din timpul împăraţilor ; însă predilecţia republicană, ce o arată tot d. Barnuţiu în a patra consecinţă menţionată de noi, se înţelege că nu se potriveşte cu timpul împăraţilor şi se raportă la un timp încă înainte de Cesar, vrea să zică cu 200 de ani înapoi.

A cincea consecinţă a d-lui Barnuţiu, care cuprinde idei inimice străinilor, este contrară dreptului public roman în timpul ce ne ocupă. Pănă a nu fi fost Dacia părăsită de Aurelian, cînd eram noi încă sub practica nemijlocită a dreptului roman, prin *constitutio Antoniana de civitate,* realizată la începutul sec. III, s-au dat la toţi, la întregul *orbis romanus,* drepturile politice romane. Prin urmare, „jidovii şi celelalte adunături", de care vorbeşte d. Barnuţiu la pag. 106 a cărţii d-sale, ar fi putut dobîndi la romanii din Dacia toate drepturile, chiar şi cele politice, care li se refuză astăzi la românii din România.

Confuzia ce o arătarăm acum în privinţa celor cinci idei fundamentale ale lui Barnuţiu faţă cu epocele istorice ale dreptului roman, aceeaş confuzie domneşte şi în toate chestiunile de detai. D. e., la pag. 130, se vede un citat din dreptul roman, ce are de scop să ne prepare la ideea d-lui Barnuţiu că românilor să li se oprească vinderea pămîntului la locuitori din alte comune (pag. 138). În adevăr :

„Impp. *Leone* si *Antemiu* scriu lui *Nicostratu* P. P. an. 468, ca se nu se dee voia nece unui *strainu* ca *se poseda in metrocomie* (sate) ver in ce modu, ci de va voi ore carele dein *sateni* (vicanis), a'si *instraina locurile propria,* se nu-i fia permisu a trece dominiul si posesiunea pamenturiloru sale de catu numai la locuitoriu ascrisu acelui satu ; almentere se va desface contraptulu făcutu cu strainulu, si acestuia se va reda numai ce au datu."

[1] Revenim mai jos asupra acestei chestiuni (n.a.).

Dar nu vede d. Barnuţiu că împăraţii Leon M. şi Antemie sunt bizantini în toată forma ? că au venit după Constantin cel Mare, de la care începe ceea ce numesc juriştii *jus novum*, în diferenţă de propiul *jus vetus* al romanilor, şi ceea ce numeşte d. Barnuţiu (pag. 58) *periculile* şi *plagele* contra românilor ? că acelaş Leon este chiar cel dintîi împărat care, după spusa lui Teofan, a primit coroana din mîna patriarhului şi a dat astfel o nouă ocazie la preponderenţa eclesiastică creştină în politică şi la cearta pentru investitură ? [1] că dacă admitem legile pozitive ale împăratului Leon într-o privinţă ca drept public, trebuie să le admitem şi în celelalte privinţe, în toate dispoziţiile lor, în *stratagemele bizantine*, în exploatările financiare şi sistematice ale ţăranului (vezi Gibbon, *loc. cit.)* etc.

Un alt exemplu de aceeaş confuzie, care se vîră până în noţiunile elementare despre istoria dreptului roman celui vechi, este în § 23 al scrierii. Iacă acel paragraf :

„*§ 23. Legelatiunea*

Era propriamente a poporului. *Lex* in sensu publicu e decretulu facutu de poporu in comitia. «Gai. I, 3. *lex est quod populus jubet atque constituit.* Instit. I 2. 4. *lex est quod populus romanus senatorio magistratu interrogante, velut consule, constituebat».*

Legile cele mai vechi se făceau în *Comitiale curiate* si se refereau cea mai mare parte la negotiale familiei cumu erau arogatiunea, testamentele, altele determinau cumu se se faca alegerile magistratiloru, asia era *lex curiata de imperio.*

De la *Serviu Tuliu* au începutu se legeferesca si *comitiale centuriate*, mai *tardiu* s'au numitu *leges* si decretele *comitialor tribute*, cu toate ca acele se numescu *«plebiscita».*

Diferentia intre *lex* si *plebiscitum* asia se espune : *(Atei. Capit.* la *Gell.*, X, 20) *«plebiscitum est lex quam ple-*

[1] Vezi Gibbon, cap. 36, a. 457—474 (n.a.).

bes, non populus scivit» : XV, 27 *«plebiscita appellantur, quae tribunis plebis ferentibus accepta sunt».*
Legea in sensu mai strimtu cuprinde inse si plebiscitele : *(Capitone* la *Gell.,* X., 20) *«lex est generale jussum populi aut plebis, rogante magistratu»,* asia erau *lex Aquilia* si *Voconia* plebiscite.
Legile comitialoru centuriate regulau mai alesu dereptulu publicu, relatiunile esterne ale Romei si negotiale a totu poporulu.
Plebiscitele la începutu au avutu influentia mai pucina, in urma prein legea *Valeria Oratia* (Lib. III, 55), *Publia* (Lib. VIII, 12) si *Ortensia* s'au făcutu universalmente obligatorie. *Caiu* I. 3. *«dupa aceea s'au adusu legea Ortensia, prein care se asiedia ca plebiscitele se oblige pre totu poporulu. Deci ele s'au făcutu in acelu modu ecari cu legile».*
Plebiscitele aveau mare insemnătate pentru dereptulu privatu ca-ci mai toate legile erau plebiscite."

Inocenţa cu care d. Barnuţiu confundă în acest § epocele, fără altă explicare şi fără nici o aparenţă de conştiinţă a adevărului istoric, este foarte remarcabilă.
Legelatiunea era propriamente a poporului ; cînd ? a cărui popor ? a totalităţii sau, cum zice d. Barnuţiu, a *universităţii* cetăţenilor ? Dar tot d. Barnuţiu citează diferenţa între *lex* şi *plebiscitum,* zicînd că plebiscitul este o lege pe care a votat-o plebea, şi nu poporul, pe cînd *lex* este ceea ce a votat numai poporul (Gai., I, 3) ; şi apoi iarăş d. Barnuţiu spune că *in sensu mai strimtu* (ceteşte : în sens mai larg) legea cuprinde şi plebiscitele şi chiar că mai toate legile erau plebiscite. Va să zică : mai toate legile sunt plebiscite, însă plebiscitele sunt legi votate de plebe, şi nu de popor, şi cu toate aceste legelaţiunea era a poporului.
Şi apoi se cere de la bieţii studenţi să înţeleagă asemenea confuzii, pe care poate profesorul însuş nu le-a înţeles ?
Explicarea chestiilor politice atinse în acest paragraf se poate da numai *distingîndu-se diferitele epoci istorice.* La întrebarea : a cui era *legelaţiunea* la romani ? trebuie să se răspundă : să distingem epocile. La în-

ceput ea se făcea în *comiţiile curiate,* unde cetăţenii se adunau după legăturile lor de ginte şi unde în timpul republicii erau admişi şi plebeii, care în origine juridică fuseseră oamenii de casă ai patricienilor şi care acum votau cu aceştia împreună în curii. [1] Cîtva timp după introducerea constituţiunii numite a lui Servius Tullius, legislaţiunea trece şi asupra *comiţielor centuriate,* adică a adunării cetăţenilor după censul averii şi după îndatorirea la serviciul militar. Mai în urmă, de la a. 307 *ab urbe condita,* dar cu oarecare însemnătate mai ales de la 422 încoace, legislaţia se face şi în *comiţiile tribute,* adecă în adunările plebeilor şi a patriciilor, împărţiţi după locul proprietăţii lor funciare primitive, care constituia un fel de *origo* ereditară, neatîrnată de domiciliu. Propoziţia d-lui Barnuţiu, că „decretele comiţielor tribute se numesc plebiscita", este falsă şi de la sine se înţelege că în *comiţiele tribute,* care erau adunări după despărţirile locale ale proprietăţilor imobiliare, trebuiau să voteze şi patricii, fiindcă şi aceştia erau proprietari de imobile, şi din contră nu votau mulţi plebei, fiindcă mulţi din ei nu aveau proprietăţi imobiliare. Cu alte cuvinte : comiţiele tribute sunt adunări de „proprietari" fără distingere de patriciat sau plebeiat.

Legislaţiunea în aceste trei specii de comiţii se exercită dar de *populus,* adecă de împreunarea patriciilor şi a plebeilor, şi patricii, ca şi plebeii, au egal drept la vot, cu restricţiunea că în comiţiile tribute votează numai patricii şi plebeii *proprietari.* Deciziunile acestor trei comiţii poartă toate numele oficial de *leges,* pentru toate se află cele două condiţii formale ale legilor, adecă întrebarea prealabilă a auspiciilor şi confirmarea posterioară de către senatul patrician ; iar faptul că legile se votează cînd de una, cînd de alta din acele co-

[1] Prin urmare, în timpul republicei comiţiile curiate nu erau adunări exclusive de patricii, cum s-a crezut de mulţi până acum, ci erau adunări unde votau atît patricii, cît şi plebeii, numai că aci se vota după ginţi, pe cînd în comiţiile centuriate se vota după cens, iar în cele tribute după despărţiri locale. Acesta este rezultatul definitiv al ultimelor cercetări în această privinţă. Vezi Mommsen, *Röm. Forschungen,* I, pag. 129—284 (n.a.).

mitii atîrnă de la natura obiectului lor, mai mult după o practică uzuală decît după un drept strict.
În toate aceste nu este încă vorba de plebiscite, şi înainte de 415 *(leges Publiliae)*, sau, mai exact, înainte de 465 *(lex Hortensia)*, plebiscitul nu este lege, adecă dispoziţiune obligatorie pentru cetăţenii statului roman, nu poartă titlul oficial de *lex* şi nu obligă decît pe plebeii care au votat conform dreptului lor de asociaţiune, dar nu şi pe patricii. Toate celelalte *semne* se potrivesc cu această restricţiune: votanţii la plebiscite se numesc *plebs*, şi nu *populus*, fiindcă patricianii nu iau parte, adunarea se numeşte *concilium*, şi nu *comitia*, deciziunea *scitum*, şi nu *lex*; întrebarea auspiciilor şi confirmarea senatului lipsesc.
În aceste adunări ale asociaţiunii plebeice toţi plebeii votează la început *curiatim*, adecă după împărţirea în care se aflau la comiţiile curiate, se înţelege, cu excluderea absolută a patriciilor; însă se vede că totuş oamenii de casă, clienţii patriciilor, aveau preponderenţa, şi aşa se decide la 283 a.u.c., după propunerea lui Volero Publilius, că votările plebiscitelor să se facă de acum înainte *tributim*, adecă după împărţirea proprietăţilor imobiliare. În acest mod burghezimea plebeică proprietară de pămînt cîştigă preponderenţa şi exclude pe plebeii fără proprietate, cari erau mai curînd supuşi influenţei guvernului. De acum înainte, dar, adunările exclusive ale plebeilor se convoacă, şi plebiscitele se votează *tributim*, însă rămîn încă dispoziţiuni particulare ale asociaţiunii lor, obligatorie pentru dînşii şi între dînşii, dar nu pentru cetăţenii romani ca atare, şi prin urmare sunt deosebite de *comiţiile tribute*, la care participau şi patricii şi ale căror deciziuni erau legi obligatorii pentru cetăţenii romani![1]
Tocmai în secolul V de la clădirea urbii se introduce în aceste raporturi o modificare fundamentală. Prin *lex Hortensia* de la a. 465 a.u.c., o lege primită în comiţiele centuriate, se decide că dispoziţiile votate de

[1] Aşadar, prin aceea că plebeii votează *tributim*, adunările lor nu sunt comiţii tribute, precum nu erau comiţii curiate înainte de 283, cînd votau *curiatim* (n.a.).

către plebe în adunările ei separate să fie obligatorii pentru toţi cetăţenii, şi aceasta în virtutea dreptului ce-l are poporul roman, adică patricii cu plebei împreună, de a numi un depozitar al puterii sale legislative. Astfel, adunarea proprietarilor plebei devine oarecum mandatara poporului în privinţa legislativă (precum mai tîrziu devin împăraţii mandatari personali), şi de aci înainte, dar numai de aci înainte, plebiscitele sunt şi se numesc oficial *legis*, au aceeaş valoare practică, deşi în modul propunerii lor rămîn încă diferenţe între ele şi legile proprie ale comiţielor curiate, centuriate şi tribute, care mai subzistă încă şi după acest timp.
Prin urmare, fraza d-lui Barnuţiu, „legea în sens mai strimt cuprinde şi plebiscitele, aşa erau *lex Aquilia* şi *Voconia plebiscite*" (pag. 30) este confuză şi trebuie astfel restabilită : legea, care nu are sens strîmt sau larg, cuprinde pînă la a. 465 a. u. c. numai deciziunile comiţielor curiate, centuriate şi tribute, însă de aci încoace, în urma legii Hortensie, ea cuprinde şi deciziunile concilielor plebee, adică plebiscitele, şi astfel, plebiscitele lui Aquilius şi lui Voconius, fiindcă sunt votate după a. 465, adică a lui Aquilius la 467 sau 573 (data nu este sigură, dar sigur este că a fost după *lex Hortensia)*, şi a lui Voconius la 575, au titlul oficial de legi.
În primul secol înainte de Christos şi în secolele posterioare modificarea merge mai departe : se introduc *leges datae* sau *constitutae*, adecă decrete ale unei singure persoane *(imperator)*, care decretează ca un mandatar al poporului *(lex rogata)* dispoziţiuni cu putere de legi. Legislaţiunea devine dar personală, şi astfel forma guvernului este ceea ce numim noi, modernii, absolutism.
Revenind acum de la această expunere prea întinsă [1] a legislaţiunii romane la cartea ce ne ocupă, credem

[1] Expunerea am făcut-o pentru a nu lăsa să se strecoare în capul studenţilor asemenea erori în privinţa istoriei dreptului roman. Din acelaş interes cităm şi aci textele originale prin care se susţin afirmările de mai sus. Laelius Felix la Gellius 15, 27 : *(plebis scitis) ante patricii non tenebantur, donec. Q. Hortensius dictator legem tulit, ut eo iure quod plebs statuisset omnes Quirites tenerentur.* Plin. h. n. 16, 10, 37 : *Q. Hortensius dictator cum plebs secessisset in Ianiculum, legem in Aesculeto*

a fi dovedit lectorilor nepărtinitori că admiţînd chiar punctul de vedere al d-lui Barnuţiu, adecă dreptul roman, totuş, sistemul d-sale nu este decît o ţesătură de confuzii cronologice sau un sistem de anacronisme.

În critica de până acum am presupus că ideile d-lui Barnuţiu se pot justifica în parte ca legi realizate în dreptul public al romanilor, şi am arătat numai că, şi în acest caz, *împreunarea* lor în sistemul Barnuţiu nu este decît o confuzie anacronistică de dispoziţii, care se combat unele pe altele.

Însă chiar acea presupunere a fost prea favorabilă ; căci, în adevăr, ideile fundamentale ale d-lui Barnuţiu, luate în parte, nu sunt toate din domeniul dreptului roman, şi tendinţa d-sale de a ni le prezenta totuş ca legi realizate în viaţa practică a acelui popor este o denaturare a adevărului istoric.

Şi mai întăi ideea ce şi-o face d. Barnuţiu de domnitorul românilor nu este romană. Domnitorul românilor, zice d. Barnuţiu, să fie judecător în timp de pace şi duce în timp de „bel" (pag. 247), el să nu fie *legibus solutus*, ci să recunoască drepturi nemutabile mai presus de oricare autoritate (pag. 148), să nu lucreze de capul său, ci cu consiliul celor mai înţelepţi (pag. 149) etc. Toate aceste pot fi opinii foarte filantropice, dar nu sunt romane. Impăratul roman, care ne-a adus pe noi în Dacia, şi toţi împăraţii romani cîţi ne-au stăpînit erau absoluţi, despoţi în toată forma, autorizaţi de dreptul public al romanilor de a fi aşa. Consiliul celor mai înţelepţi, de care vorbeşte d. Barnuţiu, nu însemnează nimic. De la sine se înţelege că orce împărat va avea sfătuitori mai mult sau mai puţin înţelepţi ; din contră, anume la guvernele despotice se produc asemenea consilii de stat, compuse din oamenii intimi ai curţii, care joacă rolurile

tulit, ud quod ea iussisset omnes Quirites teneret. Gaius 1, 3 : *olim patricii dicebant se plebis scitis non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent ; sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebis scita universum populum tenerent, itaque eo modo legibus exaequata sunt.* (Comp. *Inst.*, 1, 2, 4.) Pomponius *Dig.* 1, 2, 2, 8 : *quia multae discordiae nascebantur de plebis scitis pro legibus placuit et ea observari lege Hortensia, et ita factum est, ut inter plebis scita et legem species constituendi interesset, potestas autem eadem esset* (n.a.).

cele mari şi de regulă funeste în stat, în mijlocul cărora se află vatra intrigilor, din care se formează camarilele etc. Întrebarea este totdeauna : cine numeşte consilierii şi ce competinţă au ? Dacă tot prinţul îi numeşte şi dacă rămîne tot în a lui liberă dispoziţie de a le urma sfatul sau nu, atunci avem tocmai ceea ce se cheamă absolutism sau despotie.

Şi un asemenea absolutism despotic era la romani. Gaius o spune cu deplină lămurire că împăraţii decretează legi prin edicte şi chiar prin simple scrisori, şi că niciodată nu s-a pus la îndoială puterea de legi a acestor ordine [1] ; iar Ulpian zice că ceea ce-i place prinţului are putere de lege, fiindcă prin *lex regia* i s-a conferit lui întreaga potestate legislativă [2].

Aceste sunt texte pozitive ale juriştilor romani, şi în faţa lor nimeni, dacă admite o dată dreptul roman, nu ne mai poate produce iluzia unui prinţ „responsabil", supus legilor, ascultător de sfatul poporului, şi alte asemenea sentimentalităţi moderne, care au putut exista în închipuirea d-lui Barnuţiu, dar care nu au existat niciodată în jurisprudenţa romană.

Însă cea mai gravă din erorile istorice ale d-lui Barnuţiu este cea relativă la chestiunea proprietăţii fonciare, la *agrul public*. Am arătat la începutul criticei noastre, unde vorbeam de consecinţele practice ale şcoalei Barnuţiu, că ideea răposatului magistru în această privinţă era de se lua din mîna proprietarilor moşiile lor şi de a se împărţi între toţi, rămîind a se determina de către stat modul şi cîtăţimea fiecării posesiuni.

Cităm acum cele mai importante din doveziile istorice pe care scrierea d-lui Barnuţiu vrea să se razime în această privinţă :

[1] Gai. I, 5 : *Constitutio principis est quod imperator decreto, vel edicto, vel epistola constituit ; nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem obtineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat* (n.a.).

[2] Ulpianus, L. I. *pr. D. de constitutionibus principum* (I. 4) : *Quod principi placuit, legis habet vigorem, ut pote cum lege regia, quae de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat — Quodcunque igitur imperator per epistolam et subscriptionem statuit vel congnoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto praecepit, legem esse constat* (n.a.).

„Nece unul dein scopurile natiunii romane nu e cu potentia, pana candu voru fi românii condemnati la paupertate afora de altele si prein impartirea cea de astadi a teritorului natiunale.

În contra acestei perniciose degenerari a proprietati române dela scopurile sale s-au declaratu si s-au luptatu dereptulu romanu in tote timpurile, s-au declaratu si s-au luptatu cei mai mari atatu in Italia'a catu si in Daci'a ; ec'a orecare documente despre acestu belu sacru agrariu :

Consulele *Sp. Cassiu* (485 a. C.) au proieptatu, ca *se se imparta agrii castigati cu armele* atatu intre plebe catu si intre soci. Ce e dreptu, elu au fostu condamnatu la morte de curiele patriciloru, dar legea agraria n'au muritu de impreună cu elu.

Legea Thoria agraria (111 ani a. C.) : «care locu, agru, edificiu s'au datu, asemnatu, se fia aceluia, caruia s'au datu prein lege si plebiscitu nu lu aiba, se nu lu poseda, se nu lu folosesca, nece se se despolia de posesiunea lui (neive eo agro, edificio *spolietur*).

Care agru locu s'au datu *sateniloru* in tier'a Italiei... acel'a se nu se *venda* altmentre de cumu are a se *vende* dupa acesta lege».

Legea Licinia (365 a. C.) «se nu pota avé, tiené, posedé nimene dupa acesta lege suptu nece unu dereptu seu titlu modu mai mare de 500 jugere, 100 de vite mari, 500 mici.

De cate ori va jubé poporulu romanu a se imparti agrulu prein curatori, se nu se asemne mai pucine jugre de siepte.

Dupa ce va fi adusa (perlata) acesta lege, Parentii, Calarii, Plebea si chiaru totu poporulu romanu se jure ca o va serba cu santitate (sancte se servaturum jurato).

Totu agrulu ce va avé, va tiené, va posedé cineva peste modulu prescrisu se i se iee, si se se imparta cu pretiu ecu (aequo pretio) la pauperii ce n'au agru.»

Tiberiu Gracchu (132 a. C.) au propusu renovarea legii *Licinie*, 500 jugere pentru fiecare cive romanu, 250 jugere pentru fiecare copilu suptu potestatea patria. Elu au cadiutu cu 300 dein poporu, dar legea au resuscitat'o frate seu *Caiu Gracchu* (120 a. C.), elu inca au fostu omo-

ritu, dein preuna cu vreuna trei sute, dar' poporulu recunoscatoriu au redicatu statue amenduroru fratiloru si i au numitu *confesori ai libertatii*, si legea agraria n-a muritu cu ei.

Legea Sempronia : «Totu agrulu ce va lua cineva prein impartire si asemnare, pre acel'a se n'aiba voia elu si eredele lui a lu transcrie, a lu aliena, a lu vende altuia.»

Legea Iulia de agrorum divisione : «De va posedé cineva mai multu de catu e permisu prein legea *Licinia*, totusi cei XX de barbati se nu-lu scota dein posesiune in contra vointie sale.

De nu va ajunge agrulu publicu, cei XX de barbati se cumpere catu va fi de ajunsu de la cei ce vor voi a vende.

Pretiul fundilor de cumperatu se nu se permită arbitrului celor XX barbati, ci se se solba posesoriloru dupa censulu dein urma.

Celu ce va lua agru dein acesta lege a nostra, elu si eredele lui se n'aiba potere a lu vende in XX ani de la asemnare.

Celu ce va misca dein locu, dolo malo, terminii statuiti, se fia condemnatu a da pentru fiacere terminu, de cate ori va face, cate cinci dieci auri in profitul coloniei in alu careia agru se va face un'a ca aceea.

Senatulu si poporulu romanu se jure ca va serba cu sanctitate acesta lege...

Prin urmare, românii au dereptu a postulá nu numai revisiunea codiciloru, ci si institutiuniloru, care i'au lipsitu de mosi'a parentesca si de libertatea lor cea originaria.

Cu acest'a statulu românu e *datoriu natiunii române, adeca sie'si ;* elu nece ca pote se mai amâne implenirea acestei detorie fora de a'si nega originea sa romana si esistentia sa.

Prein improprietarea româniloru, proprietatea cea mare de astadi, institutiune feudale si ostile natiunei române, s'ar face proprietate si institutiune romana cumu au fostu ; astadi ea redica atatu libertatea româniloru catu si valoarea si esenti'a adeveratei proprietati»" (pag. 126, 127, 128, 131, 132).

Din acest lung citat rezultă opinia d-lui Barnuţiu că în contra împărţirii de astăzi a proprietăţii fonciare s-ar fi „declarat şi luptat dreptul roman“ şi că „prin urmare“ românii cei fără proprietate au dreptul să-şi ceară înapoi „moşia părintească“ de la cei ce o posed, mai ales de la marii proprietari.

Însă textele citate de d-sa din dreptul roman nu probează aceasta, şi nici un text nu o poate proba, fiindcă nu este. Spre dovadă, vom căuta mai întîi să explicăm natura *agrului public* şi apoi să arătăm jurisprudenţa lui din chiar citatele reproduse mai sus.

Agrul public este pămîntul cîştigat statului roman prin subjugarea unei ţări, uneori şi prin donaţiune. Cea mai mare parte a acestui pămînt era la început domeniu al statului şi se îngăduià cetăţenilor spre întrebuinţare cu plată *(possessiones)*, iar dacă pămîntul nu era cultivat, se lăsa în ocupaţiunea lor, însă tot cu o mică dajdie *(loca relicta)*. Acele posesii însă puteau să fie vîndute şi moştenite de către cetăţeni. Astfel fiind, posesiunile primitive tindeau chiar în timpurile cele dintîi să devie proprietate privată şi prin urmare plata posesiei să devie un simplu impozit fonciar. După 111 a. Ch., prin aşa-numita *lex Thoria*, ele devin cu totul proprietate privată, fără nici un impozit.

De aci rezultă necesitatea de a distinge în fiecare epocă, dacă este vorba de un agru public moştenit de mai nainte, sau de un agru public nou, care atunci se dobîndeşte de statul roman şi în privinţa căruia se naşte cerinţa de a se împărţi *(assignari)* în mod egal între toţi.

Orunde apare această chestiune în dreptul roman, are două cuprinderi distinse : 1. o recunoaştere a posesiei celei vechi 2. dispoziţii asupra împărţirii agrului celui nou. Cu cît ne depărtăm mai mult de timpul lui Licinius Stolo (367 a. Chr.), cu atît acea recunoaştere este mai formală şi mai întinsă, aşa încît în ultimul secol înainte de Christos şi în tot timpul după Christos, prin urmare şi în tot timpul în care am fost noi, cei din Dacia, sub Imperiul roman, nu se află nici o singură lege în dreptul roman care să fi atacat vechile proprietăţi moştenite de pămînt provenit din agrul public, ci din contră toate le recunosc ca proprietate privată. Ultima încercare de

a face un asemenea atac este revoluţia lui Caius Sempr. Gracchus (121 a. Chr.), care rămîne fără rezultat.
După această expunere a adevăratei stări de lucruri, trecem la documentele d-lui Barnuţiu, „despre acel bel sacru agrariu“ [1] în tot dreptul roman.
1. Consulul Sp. Cassiu (485 a. Chr.) a proiectat împărţirea agrului public.
Dar acest proiect trecut-a în dreptul public roman ? Nu ; Sp. Cassiu a fost condamnat la moarte din cauza lui. Stranie confirmare a teoriei d-lui Barnuţiu !
2. Legea Thoria (111). Agrul public să fie al aceluia căruia i s-a dat şi care să nu fie despoiat de el.
Cum a putut d. Barnuţiu să citeze această lege în susţinerea opiniei sale !
Aşa-numita lege Thoria de la 111 a. Chr. este o lege prin care tocmai aristocraţii proprietari, din reacţiune violentă în contra încercării Gracchilor, şi spre a nimici o dată pentru totdeauna asemenea atacuri în contra posesorilor agrului public, au izbutit a decreta că posedarea agrului public din partea lor, chiar cea abuzivă şi exorbitantă, este bună şi sfîntă, că ar fi o prădare, o spoliare cînd li s-ar lua, că ea trebuie chiar să fie prefăcută în proprietate privată a lor (pe cînd mai nainte s-ar fi putut considera numai ca o luare în posesie de la stat), şi în fine că asemenea posesii să fie scutite chiar de contribuţii.
Această „lex Thoria“ este anularea juridică a orcării încercări de a mai reveni la *ager publicus*, şi un profesor al unei facultăţi de drept s-a găsit să o citeze ca document pentru a începe astăzi la noi lupta agrului public în contra unor proprietăţi de sute de ani ! Faţă cu asemenea fapt, ne abţinem de la orce altă critică a noastră şi cităm numai cele două texte cunoscute din autorii antici, prin care se explică înţelesul legii în chestiune : „(După moartea lui Gracchus) proprietarii cei bogaţi despoiară din nou cu violenţă pe cei săraci sub diferite pretexte. Astfel, soarta acestora deveni tot mai tristă, şi în fine Sp. Thorius făcu să se voteze o lege care anula absolut pe cea agrară şi consolida proprietăţile în mînile a chiar posesorilor lor. Fiind astfel proiectul lui Gracchus, care

[1] Remarcaţi expresia : război sfînt pentru moşie (n.a.).

ar fi fost aşa de folositor republicei, dacă s-ar fi putut realiza, nimicit prin asemenea dispoziţii viclene, se mai adaugă în fine o lege, care suprima şi impozitul bănesc de pe acele proprietăţi“ (*Appianus Alex., De Civil. Rom. bell.*, I, 27). „Sp. Thorius, prin o lege viţioasă şi nefolositoare, a desfiinţat impozitul de pe agrul public“ (Cicero, *Brutus*, 36).

3. Al treilea document al d-lui Barnuţiu este : Legea Licinia (365 a. Chr.) care dispune că din agrul public vechi să nu aibă nimeni mai mult decît 500 jugere etc., iar din cel ce se va împărţi de acum înainte să se dea fiecărui cel puţin 7. Aceasta probează că, pe cînd la agrul public viitor se fixează un minimum de egalitate, pentru posesiunile vechi se sancţionează prin lege ocuparea abuzivă de 500 jugere, cifră enormă, şi care nu putea produce decît pieirea proprietăţilor celor mici care mai rămăseseră. [1] Dar şi aşa cum era, legea a fost fără efect durabil, căci

4. Tiberius Gracchus (la 132 a. Chr.) propune renovarea legii Licinie, prin urmare ea nu se mai observa. Însă măcar această propunere devenit-a drept public al romanilor ? Nu ; Tiberius Gracchus este ucis din cauza ei.

5. Frate-său Caius Sempronius (121 a. Chr.) reînnoieşte propunerea. Însă şi el este ucis din cauza ei.

Ce să continuăm mai departe ? După C. Sempr. Gracchus vine citata „lex Thoria“ de la 111 a. Chr., care desfiinţează orce lege agrarie şi face din posesiunile agrului public proprietăţi private. Şi de aceea vedem legile posterioare mărginindu-se cît pentru vechile posesii în recunoaşterea lor, aşa, d. e.

6. *Legea Julia de agrorum divisione* (59 a. Chr.), citată de d. Barnuţiu : de va posede cineva chiar mai mult decît e permis prin legea Licinia, totuş, să nu fie scos din posesie în contra voinţei sale etc.

Rezumînd acum observările noastre critice asupra demonstraţiei d-lui Barnuţiu în această privinţă, constatăm

[1] Din care cauză Mommsen presupune (*Röm. Gesch.*, I, pag. 275, ed. II) că Licinius Stolo a lucrat mai mult în interesul proprietarilor celor mari cu intenţiunea de a deturna tendenţele plebeilor săraci, şi citează pentru aceasta şi faptul semnificativ că Licinius Stolo a fost unul din cei dintîi condamnaţi pentru excesul acelui *maximum* de 500 jugere (n.a.).

că *dreptul public* al romanilor, aşa precum îl citează d-sa, nu ar putea sprijini niciodată un atac în contra proprietăţilor actuale din România, fiindcă din „documentele" d-sale unele probează tocmai contrariul de ceea ce voieşte d-sa, altele explică teoria d-sale numai în privinţa agrului nou, însă confirmă posesiile vechi, altele, în fine, nu sunt drept public, ci numai proiecte de legi anulate cu energie din momentul naşterii lor, tendinţe şi aspiraţii ale unui partid politic la romani, dar nu legi realizate în dreptul lor public.

Prin urmare, d. Barnuţiu numai atunci s-ar putea provoca la legile agrarie ale romanilor în susţinerea opiniei d-sale, cînd am cîştiga noi un agru public nou, d.e. cînd am cuceri o parte din Turcia [1] şi cînd s-ar naşte întrebarea cum să împărţim teritoriul ei public. Dar cînd este vorba numai de împărţirea actuală a pămîntului României, d. Barnuţiu nu are cuvînt să înceapă „belul sacru" în contra proprietăţii cu dreptul roman, şi cea mai bună dovadă că nu are cuvînt este tocmai uciderea lui Tib. şi Sempr. Gracchus, care dă şcoalei Barnuţiu o lecţie despre soarta ce ar aştepta-o şi pe ea cînd am fi noi acei romani al căror drept public pretind d-lor să ni-l explice în acest mod.

Ce e drept, d. Barnuţiu se mîngîie de uciderea Gracchilor cu aceea că „poporul le-a ridicat statuie" ; însă şi aci ar fi uşor de dovedit că totuş *juriştii* romani (fiindcă e vorba de dreptul public al romanilor) nu au încetat a numi încercarea Gracchilor o încercare criminală şi a lăuda pe cei ce i-au ucis ; şi, pentru a termina şirul citaţiilor d-lui Barnuţiu, vom adăuga şi noi un citat roman, care are avantajul de a fi cunoscut de toată lumea : „De mult, Catilina — se adresează un consul republican către acesta — aş fi trebuit să te trimit la moarte : au nu ştim noi cum pe Tib. Gracchus, care începuse numai a clătina ordinea republicei, îl ucise P. Scipio, celebrul nostru compatriot !" Aceste cuvinte le pronunţă în prima sa oraţie catilinară Cicero republicanul, autorul de predilecţie al d-lui Barnuţiu, despre care zice d-sa ca să ne ţinem „de gloria şi onoare a-i studia cărţile, fiindcă *a fost una data*

[1] Cum am şi cucerit Dobrogea la 1878. Notă la edit. actuală (n.a.) [1908].

celu de antaniu politicu in lume, si magistrulu tuturor seculilor in politica" (pag. 156).

Cetitorii cari au avut răbdarea să urmeze critica noastră până aci își vor fi format din cele zise o idee destul de lămurită despre valoarea argumentelor d-lui Barnuţiu, întrucît se razimă pe dreptul roman ; şi acum ne rămîne numai să examinăm valoarea demonstraţiei d-sale într-o parte a cărţii, unde nu se putea răzima pe acel drept : în chestia principelui străin.

Din norocire pentru noi, chestia principelui străin este hotărîtă, şi hotărîtă într-un mod contrar ideilor şcoalei răposatului profesor. Această hotărîre ne pune în stare să judecăm argumentele d-lui Barnuţiu din practică, comparînd întîmplările de care ne ameninţă d-sa, dacă am alege un principe străin, cu starea actuală a noastră după ce l-am ales.

D. Barnuţiu arată mai ales următoarele consecinţe ale introducerii unui domn străin :

1. Naţiunea română şi teritoriul român ar înceta să fie liber.

„Nece una natiune fora de teritoriu liberu nu pote fi libera ; dara teritoriulu supusu unui domnu strainu nu e liberu ; asia dara nece natiunea supusa la domnu strainu înca nu e libera" (pag. 158).

2. „Domnul străin va umplea ţara de străini, va da din capul locului o direcţie străină la toată administraţia şi educaţia publică ; spre acest scop el se va «îngrădi» cu oameni din naţiunea sa, iar pe români îi va da laoparte" (pag. 162).

3. „El va ridica toate libertăţile românilor şi, înainte de toate, libertatea presei" (pag. 263).

4. „Contribuţiile şi veniturile ţărei nu le va întoarce spre folosul românilor, ci cu aceste va transporta coloni străini pe pămîntul românilor" (pag. 163).

5. „Domnul străin va da în mîinile străinilor şi industria şi comerciul care se mai exercită astăzi de români" (pag. 164).

6. „De aci înainte, nici un român nu se va mai naşte liber, ci fiecare se va naşte sclavul domnului străin" (pag. 165).

7. „Averea țărei va fi averea domnului străin" (pag. 166).
8. „Domnul străin ereditar va preferi românilor pe toți perucherii străini, pe toți renegații și veneticii care ar avea vreo capacitate de a înșela pe români, de a-i stoarce și de a-i face ca să le fie rușine de numele lor" (pag. 169).

Pentru a cruța gustul cetitorului și simțimîntul de bună-cuviință, ne oprim de a mai înmulți asemenea citări. Cele reproduse pănă aci sunt prea de ajuns spre a dovedi valoarea ideilor școalei Barnuțiu în această privință și lipsa de tact de a le publica în timpul de față.
Prevederile magistrului ei, după cum toți ne-am încredințat astăzi, nu s-au realizat, ci s-a realizat contrarul lor. În ceea ce privește partea dreptului public din acele prevederi, eroarea lor era de la început manifestă, amenințările d-lui Barnuțiu despre pierderea libertății teritoriului și pierderea averii naționale sub domnul străin erau numai o nouă dovadă de confuzia istorică ce domnește în toată cartea d-sale. Acele pericole s-ar fi putut referi la timpurile feodale, pe care însă de la Revoluția franceză încoace le-a învins Europa o dată pentru totdeauna. Nici un principe dintr-o țară a Europei apusene nu se mai gîndește astăzi să confunde statul cu persoana sa, averea statului cu averea sa privată. Atît regii Prusiei, Engliterii și Italiei, cît și împărații Franței și Austriei primesc sub forma listei civile un salariu de la stat ca cei dintîi funcționari ai lui, și veniturile și cheltuielile statului se fixează prin budgete publice separate, care n-au nimic a face cu averea principilor. A ignora asemenea lucruri de pe catedră ar vrea să zică a specula cu neștiința auditorilor pentru a le introduce în cap o confuzie, potrivită poate cu interesul unui partid, dar nu cu interesul adevărului.
Iar în ceea ce se atinge de urmările practice ale principelui străin în privința naționalității, s-a întîmplat ceea ce putea să prevadă orce om cu minte și bună-credință că se va întîmpla : în loc ca principele străin să ne fi în-

străinat pe noi, el s-a indigenat pe sine, şi nu noi tindem a ne face germani, ci germanul tinde a se face român. Şi dacă este vorba de temut, ne cerem voie să spunem că singura noastră temere ar fi astăzi nu că noi vom deveni vreodată germani, lucru imposibil, dar că principele german ar putea deveni prea român.

III

Modul pertractării

După ce am arătat ideile principale ale şcoalei Barnuţiu şi valoarea demonstrării lor, ne rămîne să vorbim despre modul pertractării şi stilul scrierii ce ne ocupă.

Vom căuta şi aici, ca şi în observările precedente, să punem pe cetitori în stare prin citate numeroase din cartea autorului să-şi formeze înşii o opinie nepărtinitoare.

Ceea ce de la început ne-a surprins la cetire a fost lipsa de înţeles preciz al cuvintelor întrebuinţate şi contrazicerea în care se pun unele pasage cu celelalte şi prin urmare se anulează reciproc. Impresia produsă prin această manieră este din cele mai neplăcute ; toată fraza are aerul de a permite două înţelesuri contrare şi toată demonstraţiunea păcătuieşte prin eroarea logică numită *quaternio terminorum.*

Analizaţi, d.e., un pasagiu ca acesta :

„Domnii româniloru n'au fost *neresponsabili* cumu au fostu si sunt dominatorii feudali.
Adevăratu ca românii n'au esecutatu pre domnii loru ca anglii şi francii cei civilisati : totusi si ei i'au judecatu, si pre unii i au numit buni si mari, pre altii rei si cumpliti. Apoteosile si sentintiele lor sunt scrise in analele si in animele româniloru : *Radu celu mare, Alexandru* si *Stefanu celu bunu, si mare. Aronu celu cumplitu,* &."

Nu vrea să zică aceasta a-şi bate joc de înţelegerea cetitorului ? *Responsabil* în înţelesul dreptului public este acela care poate fi dat în judecata unei autorităţi constituite a statului şi condamnat de acesta. Un domnitor, un

ministru etc. sunt prin urmare responsabili cînd la încetarea funcţiei pot fi traşi la răspundere pentru faptele lor şi daţi justiţiei civile sau criminale. În locul acesteia, d. Barnuţiu ne vorbeşte de judecata „în inima românilor" şi în opinia istoricilor. Dar în acest chip şi ţarul Petru al Rusiei (Petru „cel mare") şi Ludovic XIV al Franţei *(le roi soleil)* şi *Charles le fainéant* erau responsabili, fiindcă s-au judecat de inimile oamenilor privaţi prin nişte epitete populare, şi toată argumentaţia responsabilităţii este un joc de cuvinte.

Alt exemplu. În § 97 d. Barnuţiu începe combaterile sale contra domnului străin prin a zice (pag. 150) :

„Românii dein Daci'a s'au batutu necontenitu in contra dominatiunii straine."

Asemenea la pag. 157 :

„Onorea fiecarei natiuni se tiene de derepturile loru totu de un'a firme, nemutabili şi nealienabili ca si libertatea ei, acumu a supune pre români la *domni straini* va se dica a le ataca *onoarea nationale,* fiendu desonore a fi una natione supusa la *straini ;* precum acest'a au demonstratu-o si germanii in dilele nostre candu s'au redicatu toti ca unulu in contra lui *Napoleone.*"

Aceeaş confuzie în cuvinte, aceeaş eroare în concluzie. Alta este domnul străin şi alta este dominaţia străină. Germanii nu s-au revoltat în contra persoanei lui Napoleon, ci în contra subjugării lor sub Franţa. Însă fiindcă principele străin al României se ţine de casa Hohenzollern, România nu este supusă principatului Sigmaringen sau regatului prusian, şi pericolele ce le arată d. Barnuţiu în dominaţia străină n-au a face cu chestia domnului străin.

Al treilea exemplu :

În § 57 d. Barnuţiu numără între probele despre dominaţia *continuă* a naţiei române asupra Daciei şi limba naţională ca cel mai preţios monument, care ne-a conservat o sumă de nume geografice romane, d.e. Ampoiul, Ardesiul, Calata, Cîmpulungul, Iassii, Caracalul etc.

Dar aceste nu pot proba *continuitatea,* ci numai existenţa odinioară a românilor pe pămîntul Daciei, pe care nimeni

n-a pus-o la îndoială. Pentru 20 de nume geografice romane în ţara noastră ni se pot arăta 100 de nume slavone (Milcovul, Dîmboviţa, Ialomiţa, Glavaciocu, Priscovu, Bucovăţul, Dobrovăţul, Popoveni, Lacriţa, Preajba, Ilfovu, Jilava etc., etc.), care însă iarăş nu probează continuitatea domniei slavone peste noi, ci numai existenţa slavonilor odinioară în ţara noastră.
Al patrulea exemplu :
D. Barnuţiu, în § 73, se întreabă : cine e român ? şi arată apoi între semnele adevăratului român şi *religiunea*, „fiindcă religiunea consacră naţionalitatea, aşa cît nu e nici un om mai nereligios decît cel ce sacrifică dreptul şi constituţia naţiunii sale la familii străine“ (pag. 98).
Aceasta vrea să zică iarăş a se juca cu cuvîntul *religiune*. Religia este o credinţă relativă la cele supranaturale, care după scopul şi spiritul ei nu a avut niciodată a face cu naţionalitatea pămînteascǎ, ci din contra a avut totdeauna un caracter cosmopolit ; de aceea s-a şi zis că preotul ca preot nu are naţiune, şi de aceea dacă noi am cădea, d.e., sub domnirea Rusiei, nu ar suferi religia noastră întru nimic, deşi ar suferi orce altă parte a existenţei noastre.
Alt exemplu :

„*Limb'a româniloru e limba unui poporu republicanu ;* si acesta institutiune si garantia republicana e mai tare decatu tote ; ea face ca poporulu se aiba comuniunea vietiei si libertatea spiritului, adeca se fia *republica* in sensulu celu naturale alu cuventului si atunci candu i s'au redicatu celealalte institutiuni si garantie republicane.
Fiendu spiritul româniior republicanu, pe care l'au conserbatu mii de ani in natur'a lui cea originaria, precumu areta limb'a lor republicana, nu pote fi mai acomodata pentru d'insii nece una forma de guberniu decatu form'a republicana“ (pag. 143, 144).

Remarcaţi acum ce joc se face cu vorba republică. La pag. 80 ni se spune că românii, după ce au scăpat de bizantini şi de barbari, s-au învoit să fundeze „două republice sau ducate“. Republice *sau* ducate !
Dar misterul se explică prin nota de la § 71 :

„Ceea ce numescu alte natiuni *statu* noua se cuvine se numimu cu romanii *republica*, nu numai pentru ca asia cere firea limbei nostre, apoi ca statulu românu pana astadi e *republica*, dar'si pentruca cuventulu *statu*, ca si cuventulu «guberniu», e forte ambiguu, si de aceea se pote suci forte usioru in defavoarea libertăţii. Atat'a autoritate avea numele *republica* si naintea imperatoriloru, in catu de au şi introdusu *monarchi'a*, o au numitu totu deun'a republica."

Noi în loc de *stat* să zicem *republică*, fiindcă cuvîntul *stat* se poate suci. Dar cînd despoţii romani au păstrat pentru despoţiile lor tot numele de *republică*, nu s-a sucit republica? Şi dacă *republica* va să zică *stat*, atunci ce înseamnează sus-citata laudă a *limbei noastre republicane*, care ne arată să nu alegem altă formă de stat decît cea republicană?
Alt exemplu. La pag. 9 aflăm următoarea explicare:

„Jureprudenti'a romana e «*divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia*», adecă juresprudenti'a romana e *sistem'a* de adeveruri juridice si politice carile se deducu cu necesitate logica dein principiele supreme recunoscute si consentite de toti romanii." (Sufragiul universal?)

Cuvintele latine *divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia* înseamnează pe româneşte: cunoştinţa lucrurilor divine şi umane, ştiinţa justului şi injustului. Comparaţi cu această traducere explicarea d-lui Barnuţiu, şi recunoaşteţi că la d-sa cuvintele latine sunt numai un pretext nepotrivit pentru a substitui ideile d-sale cu totul deosebite de textul latin.
În alte pasage, unde nu se vede de-a dreptul un joc de cuvinte, apare totuş o lipsă de orce înţeles folositor.
Încă de mai înainte am citat faimoasa notă asupra împroprietăririi egale a românilor, în care d. Barnuţiu ne mărturiseşte că nu este chestie mai grea decît aceasta, şi în loc să ne-o înlesnească prin luminile d-sale, ne spune numai că lasă *statului român* să o determine mai departe.

Tot aşa de folositoare sunt sfaturile asupra condiţiilor sub care să se consolideze unirea între România şi Moldova, chestie gravă pentru ţara noastră şi care merita o explicare lămurită din partea răposatului magistru. Iată ce spune d-sa :

„Unirea Moldovei si a Tierei Române se fia *federatiunea* amenduroru suptu un duce. Federatiunea recunosce si respepta autonomia comuniloru, tienuturiloru si pre a amenduroru tieriloru, ele sacrifica numai atatu dein autonomi'a loru catu cere interesele publice a tota natiunea romana, in celelalte remanu libere si autonome. [1] Comunile si tierile române prein federatiune nu pierdu nemica dein drepturile si folosele ce au avutu, si natiunea cêstiga *poterea*, pre care n'au avut'o nece una data si care'i e atatu de necesaria."

Vine apoi obligaţia de a reintroduce dreptul roman, apoi o frază contra principelui străin şi contra coloniilor străine — lucruri ce n-au a face cu condiţiile unirii — şi în fine, la pag. 64 ni se spune :

„Nu e mai putinu periculosa lips'a *concentratiunii* necesairie, acésta e lips'a de potere si duce la anarchia. Aci asia dar nu e nemica mai de doritu decatu ca românii se nu se conduca în opera unirii de inspiratiuni straine, ci se se conduca de geniulu loru românu cela ce i a conserbatu pana acumu."

Aşadar, teoria luminoasă prin care d. Barnuţiu prepară pe şcolarii săi din Iaşi la chestia cea grea a decentralizării este că Moldova să sacrifice din autonomia ei atît cît cere interesul naţiunii, iar pe de altă parte să nu fie lipsă de centralizare, căci ne-ar duce la anarhie.
Nu ştim dacă şcolarii d-sale sunt acum mai lămuriţi decît dacă erau şi mai nainte asupra acestei întrebări.
Dar cele mai curioase pasage sunt acele unde d. Barnuţiu, din lipsă de gîndire preciză sau de atenţie la ceea ce scrie, cade în contraziceri. D. e. :

[1] Pe baza acestui pasagiu s-ar putea uni şcolarii lui Barnuţiu şi cu separatiştii din Iaşi (n.a.).

„Fiendu societatile unu dreptu naturale alu oamenilor, potestatea n'are dreptu a le proibi, a le pune piedice si dificultati, ele se potu forma de catra cetatiani si fora de concesiune dein partea potestatii" (pag. 103).

Însă în contra *societăţilor secrete,* d.e. francmasoneria, trebuie să vie întru ajutor.

„Potestatea legelativa *proibindu-le* pre tote in forma. Potestatea legelativa are se determine ce societati se potu forma cu permisiunea ei, ce baserice, ce comunitati, ce corporatiuni, ne fiendu nece dereptu, nece politicu a se forma atari fiientie *straine* pe teritoriulu natiunale ; dupa legea romana (L. l. de colleg. D. quod cujuscunque universit.) *corporatiunile, colegiale, comunile* se potu constitui numai cu permisiunea statului" (pag. 104).

Aşadar : românii, la pag. 103, sunt liberi să formeze societăţi fără *concesia* potestăţii, dar la pag. 104 societăţile lor nu se pot constitui fără *permisia* potestăţii.
Alt. exemplu :
La pag. 41 se zice despre dreptul consuetudinal că „îşi are fundamentul în conştiinţa cea morală şi religioasă a poporului şi trăieşte în aceasta ca o tradiţie şi ereditate naţională", iar cel scris se naşte „comunemente" din arbitriuri şi din scopuri egoistice şi „contranaţionali". Însă la pag. 23 cetim :

„Dupa ce s'au datu legile regie, cea mai mare parte a dereptului consuetudinariu s'au prefacutu in dereptu scrisu, totusi au remasu multe nescrise, dereptulu era necertu (*incerto jure* Pomp. D.I., 2, L, 2 § 3) si judecii poteau se asupresca si se faca abusuri. Deci plebeii au cerutu codice, pre care se nu lu pota suci dupa arbitriulu loru consulii si judecii patriciani ce'si cautau numai interesulu propriu."

Dar cea mai însemnată şi mai periculoasă contrazicere a d-lui Barnuţiu este argumentarea d-sale din dreptul natural, cum noi avem suveranitatea peste teritoriul vechei Dacie.
„Cei ce sustienu ca nu e nece unu dereptu naturale si ca totu dereptulu e numai positivu si istoricu, sustienu totu-

deauna data ca nu e nece unu dereptu naturale nece pentru genti, si ca totu *dereptulu* asia numitu *alu gentiloru* (jus gentium) e aseminea numai *positivu si istoricu.* Noi ne declaramu in contra acestei triste doptrine si aci cumu ne amu declaratu in dereptulu publicu internu si provocamu la ratiune, fontan'a derepturiloru omenesci, si la personalitatea gentiloru, carea fiendu comune si naturale acestor'a tuturoru, se intielege, ca aceste deu se aiba si *derepturi naturali* unite cu ratiunea si cu personalitatea lor, derepturi mai vechi de catu ver ce autoritate séu conventiune, neviolabili si nedependenti de la aceste si de la poterea precumpanitoria.
Esistu asia déra, afora de derepturile cele positive ale gentiloru, pre care le au nascut si le schimba arbitriul celoru potenti, si unu dereptu nascutu dein ratiunea gentiloru si nemutabile, pre carele de si nu lu recunoscu congresele celoru potenti, elu esiste cu tote aceste, pentru ca lu recunosce umanitatea ferecata in catene de acesti'a si condamnata la paupertate si nescientia ; lu recunoscu gentile despoiate de personalitatea loru, sfasciate si condamnate de dereptulu positivu a fi proprietatea unoru familie fortunate care'si au edificatu palatiale loru pre mormentele acelorasi ; de la autoritatea lui suprema, ceea ce da voia asupritiloru a *respinge poterea cu potere,* 'si ascepta reinvierea si gentile pre care le au omoritu tirani'a positiva, si autoritatii lui cata se se supuna tote gentile si tote derepturile istorice ale acestor'a si ale dominatoriloru loru, pentru ca acestu dereptu e mai vechiu de catu tote derepturile loru istorice, mai vechiu de catu istori'a" (pag. 181, 182, 183).

Foarte frumos zis ! Să vedem, însă, în ce raport stau aceste cu Dacia :

„Prein *dereptulu teritoriului* intielegemu dereptulu de proprietate ce are universitatea natiunii române asupr'a pamentului Daciei, carele in Moldov'a si in Tier'a Românească in respeptu catra straini e *dominium plenum* (cumu dicu politicii) si *de jure* si *de facto ;* in Besarabi'a si Bucovin'a inca e alu universitatii natiunii romane si *de jure* si *de facto,* ma e afeptatu cu serbitute rusesca si nemtiesca" (pag. 116).

întrebare : de unde derivă dreptul nostru, adică dreptul romanilor, asupra pămîntului Daciei ? Cum, după pasagele elocuente ale d-lui Barnuţiu citate mai sus, întemeiază d-sa suveranitatea noastră teritorială ?
Despre aceasta găsim numai o mică notă laterală la pag. 124 în următorul cuprins : „Romanilor erà solemne a luà agrii celor învinşi in belu si a-i da la ai lor ca premiu al viptoriei."
Orcine simte contrazicerea acestor rînduri cu acea argumentare din dreptul natural. Va să zică, noi posedăm Dacia în contra dreptului natural invocat de d. Barnuţiu ! Va să zică romanii au venit cu „putere precumpănitoare", au învins pe daci, i-au despoiat de teritoriu şi l-au împărţit la ai lor, nimicind naţionalitatea supusă !
După asemenea început al suveranităţei noastre teritoriale, d. Barnuţiu ar fi făcut mai bine să nu invoace „personalitatea şi dreptul etern al ginţilor despoiate". [...]
Însă adevărul nu e nici în cealaltă din aceste două contraziceri ale d-lui Barnuţiu. Adevărul ne pare a fi în propoziţia că un popor are dreptul de existenţă naţională şi teritorială nu în urma naţionalităţii sale brute, ci numai în măsura contribuirii ei individuale la cultura omenească, şi prin urmare că un popor care a rămas indiferent cînd s-a spoliat de o parte a teritoriului său, de limba, de tradiţiile şi de legile sale, a meritat să le piardă, şi că pe de altă parte numai atunci va avea dreptul să-şi recîştige pămîntul pierdut cînd în mijlocul concurenţei cu vecinii săi întru însuşirea culturei se va arăta demn de vechia poziţie geografică la care aspiră şi de suveranitatea ce o reclamă.

Cîteva cuvinte ne rămîn de zis în privinţa stilului cărţii de care ne ocupăm. Două pasage scrise cu căldură şi bine inspirate ne-am făcut datoria să le reproducem : este întîi cel relativ la Constantin M. din § 44, citat în partea I a criticei noastre, este apoi acela despre dreptul naţionalităţilor subjugate, citat în partea aceasta.
Dar alte probe nu am întîlnit în cartea d-lui Barnuţiu, şi nici nu putem aştepta stil bun de la un autor căruia i-am arătat în critica de faţă un şir atît de mare de erori în contra logicei şi de ambiguităţi limbistice.

Dacă totuş mai relevăm încă vreo cîteva pasage relative la stilul d-lui Barnuţiu, este numai pentru a protesta din partea noastră în contra unor expresii ce nu ne par potrivite cu tonul de demnitate şi de bună-cuviinţă ce trebuie să caracterizeze scrierile ştiinţifice.
Despre „perucherii" ce, după opinia d-lui Barnuţiu, ni-i va aduce principele străin pentru a ne „stoarce" am vorbit mai sus. De acelaş calibru sunt următoarele expresii :

„Congresele si conferintiele principiloru aru fi numai congrese si conferintie de talhari, aseminea si conventiunile si traptatele loru asupr'a gentiloru numai conventiuni si traptate de talhari (pag. 182).
În ultra domnii franci si italiani afora de aceea ce aru introduce absolutismu si in tierile româniloru, spre carele sunt aplecate tote dinastiele, ei aru umplé posturile cu de ai loru, si pre românii injuriati si nemultiamiti i aru trapta ca pe rebeli. Apoi candu aru vedé românii pre domnulu francu seu italianu incungiuratu de toti arlechinii, fachinii si favoritii culesi de in tota Gali'a si Itali'a, si inaintati la grade inalte politice si militari cu delaturarea româniloru, si candu aru vede toate prensoriele României unite pline de români pusi in fera dereptu crimeni politici etc. (pag. 160).
Se aiba românii grigia speciale de marginile teritoriului loru ca se se intaresca cu locuitori români pre malulu Dunarii, care acum e *furata* (pag. 141).
Se nu fia condemnati românii a tiene tote sambetele si serbatorile jidovesci, si a'si cumpara imbracamentulu, pana si panea de tote dilele de la jidovi, nemti si alte *adunature* & (pag. 106).
Comunitatea utilitatii si salutea tuturoru (salus omnium), pre care o doresce si o voesce totu românulu areta si necesitatea comuniunii derepturiloru si a detorieloru, ca-ci ar' fi contradiptiune ca unii se se bucure numai de folosele unite cu proprietatile intense, cu posturile grase" (pag. 181).

O altă înjosire, însă nu în expresii, ci din nenorocire mai adîncă, se află la pag. 11 :

„Jureprudenti'a romana nu desparte sistem'a juridica si politica de catra morale si religiune, asia cumu fac politicii franci si germani mai nuoi; acesti'a credu ca legelatiunea cu atatu va fi mai deplinita cu cat va fi mai departata si mai desbracata de tote ideele si sentimentele natiunii cele religiose, morali si omenesci."

Aceasta nu este adevărat, şi noi nu ne putem ascunde impresia ce ne-a rămas cînd am văzut o carte de şcoală deşteptînd în spiritul studenţilor prin asemenea propuneri neexacte ura în contra culturei a două naţiuni, care ne sunt superioare în toate privinţele şi de la care avem încă multe de învăţat. Noi provocăm pe orcine să ne citeze un singur politic german sau francez care să fi crezut că legislaţia va fi cu atît mai bună cu cît va fi mai dezbrăcată de toate ideile religioase, morale şi omeneşti. Pănă cînd nu ni se va da această dovadă, noi, din cîtă cunoştinţă avem despre autorii *germani* şi *francezi*, repetăm că acea aserţiune este un neadevăr neiertat într-o carte de ştiinţă.

Ne oprim aci şi ne grăbim să terminăm această prea lungă critică.

Penibilă trebuie să fi fost impresia ei asupra cetitorilor, penibilă a fost şi pentru noi lectura cărţii domnului Barnuţiu şi sarcina de a o urmări în toate sinuozităţile ei.

Numele acestui bărbat şi meritele necontestate ce şi le-a dobîndit în anii 1848 şi 1849 pentru românii transilvăneni sub împrejurările cele mai grele ne-au impus datoria de a ţine samă şi de lucrarea sa ştiinţifică, şi nu este a noastră vina dacă singurul tribut ce l-am putut aduce reputaţiei sale a fost numai silinţa şi atenţia încordată cu care i-am cetit cartea.

Mai departe nu era în stare şi nu era în drept să meargă respectul nostru pentru Barnuţiu. O reputaţie cîştigată în luptele din Transilvania de la 1848 şi 49 nu putea să prefacă eroarea în adevăr, fanatismul în umanitate, despotismul în şcoală liberală. Şi dacă Simeon Barnuţiu a alunecat pe această cale falsă, tocmai numele lui ne-a provocat să-l combatem şi să-i respingem eroarea, pentru ca nu sub bandiera acestui nume cunoscut de români să

se introducă contrabanda neadevărului în politica României libere.

O norocire pentru noi este că erorile fundamentale ale acestei şcoli sunt susţinute prin cartea magistrului ei într-un mod aşa de imperfect, cu argumente slabe, cu demonstraţii false şi cu o lipsă de spirit ştiinţific, precum n-am fi crezut cu putinţă să le aflăm într-o carte de ştiinţă. Fraza din prefaţiunea scolarilor domnului Barnuţiu :

„Potemu asecura pe orcine ca in scrierile lui Barnutiu generatiunea nostra si cea venitoria voru afla tablele dereptului natiunale ale româniloru, dein care voru invetia a trai ca natiune libera, chiamata de a ave partea sa legitima in vieti'a poporeloru regenerate."

caracterizează — nu scrierile lui Barnuţiu, ci încrederea ce merită şcolarii săi.

Nu, nu, aceste nu sunt „tablele dreptului naţional" al românilor, şi vai de naţiunea noastră dacă conducerea ei s-ar inspira vreodată de asemenea principii ! În contra lor trebuie să apelăm la adevărul nestrămutat şi să le spunem că regenerarea noastră nu poate începe decît în spiritul culturei moderne, iar nu prin reacţiune la dreptul roman, şi cu atît mai puţin prin rătăcirea la idei barbare ce niciodată nu au fost realizate în acel drept.

Contra atacului religiei creştine, dovedit din pasagele citate în critica noastră, vom aduce aminte şcoalei Barnuţiu că cel dintîi progres adevărat al omenirii europene este datorit creştinismului, care a proclamat ideea egalităţii şi iubirii frăţeşti între toţi oamenii fără excepţie şi a răsturnat astfel cu drept cuvînt Imperiul roman, a cărui religie putea să „dedice temple virtuţii, concordiei şi legilor naţionale", dar nu putea să împiedice una din petele cele mai negre, care stigmatizează cultura unui popor, adecă sclavia, sclavie ridicată la romani în sistem legal, admisă şi susţinută de dînşii în tot timpul, pusă chiar în fruntea jurisprudenţei lor, a cării institute despre dreptul persoanelor încep cu teribila frază : *Summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi* (*Inst.*, I, 3 pr.), adică : cea mai înaltă împărţire a dreptului persoanelor este aceasta că toţi oamenii sunt sau liberi, sau sclavi.

Contra întregei tendinţe de a reintroduce dreptul roman la noi, de a reînvia prescriptele celor XII table, de a produce luptele agrului public, de a redeştepta politica agresivă a vechii metropole, opunem faptul decadenţei statului roman. Care a fost rezultatul politicei romane? După ce au învins pe rivalii lor, după ce cu o cruzime rară au ruinat (146 a. Ch.) vechea Cartagine, după ce la 133 au dărîmat şi Numantia, acum, cînd romanii se aflau afară din orce pericol extern, cînd în aparenţă erau în culmea puterei lor şi cînd aveau să ne dovedească valoarea lor de civilizaţie paşnică — acum se desfăşoară un tablou de corupţie şi de decadenţă precum nu s-a mai văzut şi poate nu se va mai vedea în istoria Europei. De la 133 pînă la 121 sunt revoluţiile Gracchilor, năbuşite cu fier şi cu sînge, la 110 apare Marius, la 88 este războiul civil cu Sulla, la 73 teribila răscoală a sclavilor, cari nu mai puteau suferi jugul dreptului roman, la 63 ruşinoasa revoluţie a lui Catilina, şi apoi nouă războaie civile între Cesar şi Pompeius, între triumviri şi partidul republican, apoi în fine monarhia — şi ce monarhie! Primul succesor al lui August, Tiberiu, este o pildă de spaimă, care indignează conştiinţa istoricilor de 18 secole; după el vine Caligula cel nebun, înaintea căruia senatorii romani ajung la ultima turpitudine, apoi vine Claudiu cu faimosul regim al Mesalinelor şi Agripinelor, apoi Nero, tiranul proverbial al omenirii. Şi ceea ce este înspăimîntător în acest tablou al istoriei romane nu este apariţia acestor figuri denaturate de oameni, dar este faptul că romanii le-au suferit, şi-au plecat capul sub jugul lor, au sfărîmat toată cultura lumii vechi pentru a primi *panem et circenses*.

Dar ce să descriem noi cu o pană modernă, bănuită de parţialitate, acele timpuri romane? Să lăsăm pe romani să vorbească, să-şi descrie înşii pe republicanii lor din secolul I înainte de Christos: „Romanii de astăzi — zice Sallustius (*Catilina*, cap. XII şi XIII) — oamenii cei mai laşi ce se pot afla, cred că a face nedreptate este o probă de întrebuinţarea puterii. Neruşinarea, desfrînarea, toate viţiile au năvălit peste Roma. Bărbaţii se prostituie ca femeile, femeile îşi afişază în public neruşinarea

lor ; tinerimea, după ce şi-a risipit averea de la părinţi, se aruncă cu ardoare în crime ; cu inimile pătate de toate relele, nu există pasiune de care s-ar putea lipsi, şi pentru a o satisface, orce mijloc de a cîştiga bani şi de a-i cheltui le este bun. Într-un stat aşa de întins şi aşa de corupt, Catilina a putut cu cea mai mare uşurinţă să grupeze în jurul său o mulţime de oameni dedaţi la toate crimele şi la toate viţiile !"

Iacă rezultatele dreptului public şi moravurilor romane !

Dar chiar abstracţie făcînd de această dovadă istorică şi admiţînd că dreptul public şi administraţia romanilor erau cele mai perfecte, totuş tendinţa de a începe îmbunătăţirea poporului nostru prin introducerea dreptului roman nu este mai puţin falsă şi periculoasă. Dacă romanii cei vechi au fost virtuoşi şi fericiţi în statul lor, cauza desigur nu a fost jurisprudenţa lor cea bună, ci din contră ei au fost cauza jurisprudenţei celei bune, şi aceasta a fost numai efectul virtuţii romane. Faceţi întîi pe poporul român mai cult şi mai activ, daţi-i prin şcoli bune şi prin o bună dezvoltare economică lumina şi independenţa de caracter a adevăratului cetăţean, şi apoi forma juridică, după care îşi va întocmi el relaţiunile sale publice şi private, va veni de la sine şi va fi acomodată stării sale de cultură. Dar nu începeţi cu regulamentarea administrativă şi cu constituţie, căci de cînd e lumea nu s-a regenerat nici un popor prin legi şi prin guverne ; ci legile şi guvernele au fost numai expresia incidentală, rezultatul extern al culturii interioare a unui popor, şi a aştepta cultura de la jurisprudenţă şi de la guvern vrea să zică a răsturna ordinea naturală, a introduce spiritul centralizării şi patronagiului guvernamental, a lua cetăţeanului încrederea în sine însuş, acel preţios *selfgovernment,* care el singur plăteşte mai mult decît toate codificaţiile publice şi private şi care este unica bază solidă a adevăratei democraţii.

Contra ultimei consecinţe a şcoalei Barnuţiu de a opri comerciul străinilor şi de a goni pe toţi străinii şi mai ales pe evrei afară din ţară ca periculoşi existenţei române, opunem ideile fundamentale de umanitate şi de

liberalism, pe care sub nici un cuvînt, pentru nici un timp și cu nici un pretext nu este permis a le înfrînge.

Mulțimea străinilor și în special a evreilor în țara noastră este un simptom al unui mare rău, nimeni nu o neagă. Dar ce mijloc nechibzuit de a ataca simptomul și de a lăsa răul!

Răul nostru este lipsa de activitate economică și lipsa de cunoștințe în poporul român. O dată aceste defecte date, tot comerciul și toată știința trebuiau să devie străine, și străinii au fost prin urmare în mijlocul răului reprezentanții părței celei bune, de care nu se poate lipsi un stat fără a pieri. Evreii au înlesnit la noi activitatea comercială, școalele din Franța și Germania ne-au dat ideile de cultură. Noi numai atunci ne putem lipsi de aceste auxiliare străine, cînd vom fi înșii în stare să le suplinim din propriul nostru fond național. Dar această suplinire se dovedește prin fapte pozitive, adică prin însăș activitatea noastră economică și prin însăș inteligența noastră, dar nu prin negația existenței străinilor. Pe evrei îi vom înlătura cînd vom fi tot așa de activi ca și dînșii, ideile germane și franceze le vom înlocui cînd ale noastre vor fi tot așa de mature și solide. Pănă cînd însă aceasta nu este, a începe persecuția contra străinilor vrea să zică a desfrîna barbaria în contra libertății, a susținea obscurantismul în contra inteligenței.

Singura noastră cale de scăpare este lățirea cunoștințelor și deșteptarea activității economice, și orce timp care afară din aceste sfere ni se consumă cu intoleranță și cu exclusivismul așa-numit național este un timp pierdut, spre ruinarea statului nostru.

„Naționalitatea“, dacă acest cuvînt vrea să aibă un merit și o valoare, nu poate fi un pretext sub care să se ascundă lenea și barbaria, și ținta noastră în viitor nu este de a ne păstra numai limba și sîngele și teritoriul brut, fără altă aspirație mai nobilă. Pe această treaptă stau și indienii sălbatici din America, dar de aceea indienii din America constituie o hoardă, și nu o națiune. Limba și sîngele și teritoriul sunt elemente prețioase ca mijloc spre un scop mai înalt, și acest scop nu poate fi altul decît progresul civilizației omenești prin toleranță și știință, prin bunăstare materială și morală potrivită

totdeauna cu gradul culturei unui popor. Dar a susţinea mijloacele prin un sistem care nimiceşte scopul este cea mai absurdă din toate rătăcirile politice ce se pot închipui.

Ceea ce nimeni n-ar fi crezut cu putinţă în secolul al XIX-lea la noi s-a întîmplat. S-au găsit profesori din învăţămîntul public şi bărbaţi din aşa-numitul partid liberal care să se facă agenţii motori ai persecuţiei, s-au găsit preoţi creştini care să se fălească în adunări publice cu ura ce o poartă în contra deaproapelui lor de altă credinţă politică sau religioasă. Şi unii, şi alţii au uitat raţiunea existenţei lor, au uitat că ştiinţa şi libertatea sunt focarul toleranţei umanitare, au uitat că religia creştină este iubirea necondiţionată a tuturor oamenilor fără excepţie.

În orce masă de popor, şi cu atît mai mult în masa unui popor încă incult, există pe lîngă însuşirile cele bune şi un instinct primitiv, teluric, brutal, pe care toţi oamenii de bine şi toate dispoziţiile salutare caută să-l ţie în ascuns, să nu-i permită ieşirea la lumina zilei, de care nu este vrednic. În acest instinct se concentrează relele naturei omeneşti : lenea, injustiţia, invidia contra celui mai bun şi cruzimea sîngeroasă. Să nu ne atingem, să nu ne dezlegăm acest element animal ! Secole nu sunt de ajuns pentru a-l înfrîna şi a readuce poporul pe calea adevărului şi a binelui, şi adese sunt ruine nereparabile singura rămăşiţă ce atestă existenţa lui de odinioară.

Apelul la acest instinct inimic naturei omeneşti — iacă rezultatul fatal la care ne-ar duce şcoala lui Barnuţiu.

Din norocire, noi nu suntem încă aşa de departe, sunt numai încercări, încercări de-abia teoretice, care tind să ne împingă spre acea prăpastie.

Însă de aceea ne-a fost o datorie de a dezveli sistemul în toată goliciunea lui şi de a-l combate, pentru ca oamenii de bun-simţ, adevăraţii prieteni ai naţiunii române, să ştie unde vor să ne ducă tendenţele şcoalei Barnuţiu.

Ceea ce ne susţine curagiul în mijlocul acestei confuzii a timpului este încrederea neclintită că dacă s-a întîmplat vreodată ca civilizaţia să învingă barbaria, nu s-a întîmplat niciodată ca barbaria să învingă în mod durabil civilizaţia, şi în lupta acestor două elemente nu încape îndoială al cui va fi viitorul !

Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare

(Publicată întîi în almanahul societăței academice „România jună“ din Viena)

(1883)

Mulţi scriu şi multe se scriu în literatura lumii ; multe idei trecătoare, foarte multe păreri greşite, unele adevăruri şi, din cînd în cînd, o creaţiune frumoasă.

Regele egiptean Thamus, după spusa lui Plato (*Phaedrus*, LIX), din adînca vechime îşi arătase temerea că mare stricăciune va aduce scrierea între oameni, slăbindu-le memoria, dezvăţîndu-i de la propria gîndire şi deprinzîndu-i mai mult cu părerile altora despre înţelepciune decît cu însăş înţelepciunea.

La noi, ce e drept, se scrie mai puţin, dar tot se scrie cîte ceva ; şi poate nu se va găsi de prisos ca să ne întrebăm odată într-un mod mai general : pentru ce scriem ?

Scriem pentru a ne răspîndi gîndirea mai departe decît o duce vorba. Vorba nu poate trăi mult nici în timp, nici în spaţiu. Rostită acum, ea amuţeşte apoi : auzită aici, ea se pierde acolo. Uneori, o prinde cel ce o aude şi îşi aduce aminte de ea, o poartă chiar din loc în loc. Dar tot nu mai este vorba dintîi : aducerea-aminte e necredincioasă ; vorba purtată de altul nu e gîndul vorbitorului, ci graiul purtătorului.

De aceea sunetul trecător caută a se transforma în litera statornică, şi ideea astfel întrupată, spărgînd marginile spaţiului şi momentului, tinde a străbate în depărtarea locurilor şi în viitorul timpurilor.

Dar ce idee merită această transformare ? Ce simţire poate fi menită a ieşi din marginea mai firească a simplului grai şi a se răspîndi într-un popor întreg, poate în lumea întreagă, din generaţie în generaţie ?

Numai acea idee şi acea simţire care prin coprinsul ei şi din chiar izvorul ei s-a înălţat peste interesul strîmt al individului şi a găsit în capul celui ce o produce acel prisos al concepţiunii care îi dă valoarea universală.

Nu scopul de a ajunge la un folos individual prin scriere ; nu deşertăciunea de a te vedea trecut printre autori ; nu ambiţiunea de a întrece pe alţii — nu aceste interese personale îţi dau dreptul de intrare în literatură. Numai

entuziasmul impersonal pentru ceea ce ştii că este adevărat în gîndirea ta şi pentru ceea ce simţi că este frumos în închipuirea ta, numai aceasta îţi pune pe frunte semnul celor chemaţi. Şi dacă un tînăr cu minte şi cu inimă, dar care se îndoieşte încă de sine, ne-ar întreba : „Prin ce să cunosc dacă sunt dintre cei aleşi ?", i-am răspunde repetînd un aforism zis odinioară : „Acela are vocaţiune, care în momentul lucrării se uită pe sine".

Căci ceea ce împiedică atîţia oameni, de altminteri inteligenţi, de a vedea bine, de a gîndi adevărat şi de a scrie frumos şi ceea ce îi condamnă să rămîie totdeauna mediocri este tocmai mărginirea personalităţii lor la interese exclusiv individuale. Prin negura egoismului nu străbate lumina adevărului, nici căldura frumosului.

Aşadar, entuziasmul impersonal — iacă semnul hotărîtor al celor chemaţi !

Măsurată la această scară, cea mai mare parte a literaturii zilnice nici nu merită să existe, nici nu poate exista ; şi dacă se pare astăzi a fi, se vede mîine că nu este şi rămîne ca cum n-ar fi fost.

Să restrîngem, prin urmare, cercul cercetării noastre la literatura în propriul înţeles al cuvîntului şi, după ce am văzut că cei ce scriu din chiar vocaţiune internă o fac pentru a răspîndi o idee sau o simţire de valoare universală, să ne punem a doua întrebare : Cum lucrează o asemenea scriere asupra celorlalţi ? Cum străbate ea în mulţime ? Cum ajunge a fi, din gîndul şi din simţirea unui om, gîndul şi simţirea tutulor oamenilor de cultură ? Cu alte cuvinte, cum se face progresul în recunoaşterea şi primirea adevărului ?

Cînd vorbim dar aici de progresul adevărului, nu ne gîndim la vreo abstracţiune metafizică ; nu ne oprim la celebra îndoială a scepticului Pilat : ce este adevărul ? Nici la cercetarea teoretică dacă există sau nu frumosul absolut. Tot aşa de puţin ne ocupăm de analizarea cauzelor şi efectelor progresului general al spiritului european, aşa cum au încercat-o Buckle şi Lecky.

Ci, dintr-un punct de vedere mai practic pentru noi, românii, dar şi mult mai modest, luăm în privire acele întîmplări ale vieţei intelectuale în care mişcarea de la o stare a opiniei publice mai înapoiată spre o stare mai

perfectă s-a putut constata într-un mod netăgăduit în privinţa unor lucrări izolate din ştiinţă, artă şi îndeosebi din literatură.

În această mişcare a părerilor de la o generaţie la alta şi adeseori înlăuntrul aceleeaş generaţii aflăm o nouă specie de evoluţiune chiar în cercul mărginit al cercetării noastre : evoluţiunea psihologică în judecăţile literare. Încercîndu-ne să analizăm — deşi numai într-o repede schiţare — această evoluţie în fazele ei fireşti, vom putea întrevedea totdeodată însăş formula progresului în recunoaşterea unui adevăr, fie şi relativ.

Pentru a înţelege mai bine despre ce ne este vorba, vom cita mai întăi din viaţa intelectuală a altor popoare cîteva exemple relative la cercetarea de faţă.

Teoria gravitaţiunii lui Newton, concepută de el încă pe la sfîrşitul anului 1665, apare în 1687 sistematic dovedită în *Philosophiae naturalis principia matematica.* Deşi această teorie fundamentală este de un adevăr evident şi a fost de natură a introduce o întreagă reformă a astronomiei, totuş, lumea ştiinţifică în Franţa i s-a împotrivit la început cu desăvîrşire. De-abia după 45 de ani, la 1732, încearcă Maupertuis a o susţinea şi a o apăra în contra celor ce o combat, şi încă la 1738 scrie Voltaire : *„La France est jusqu'a présent le seul pays ou les théories de Newton en physique et de Boërhave en médecine soient combattues. Nous n'avons pas encore de bons éléments de physique ; nous avons pour toute astronomie le livre de Bion, qui n'est qu'un ramas informe de quelques mémoires de l'académie“.* [1] (Voltaire, Edit. Beuchot., vol. 57, coresp. 340).

Astăzi însă, şi de mai bine de un secol, nici un om de ştiinţă, nici în Franţa, nici aiurea, nu mai pune la îndoială legea gravitaţiunii lui Newton, şi progresul adevărului în această privinţă este făcut.

[1] Franţa este pînă în prezent singura ţară în care teoriile lui Newton în fizică şi ale lui Boërhave în medicină sînt combătute. Noi nu avem încă temeinice elemente de fizică ; iar pentru astronomie avem doar cartea lui Bion, care nu este decît o aglomerare informă de memorii ale Academiei (fr.).

La 1677 se reprezintă pentru întăia dată *Phedra* lui Racine în Hôtel de Bourgogne la Paris. În aceeaş seară şi în acelaş oraş se reprezenta *Phedra* lui Pradon. În primul moment Pradon fu înălţat la cer prin laudele entuziaste ce i se dau, iar Racine se văzu părăsit şi aproape insultat de critica contimporană. Dar astăzi cine mai citeşte pe Pradon ? Şi cine nu a citit *Phedra* lui Racine ? Întregul nume al lui Pradon s-ar fi pierdut de mult în întunericul uitării dacă nu l-ar fi atins din cînd în cînd o rază nemilostivă din gloria lui Racine.
Opera lui Mozart *Don Juan* începe a se juca la Berlin în 1790, peste trei ani după cea dintăi reprezentare a ei în Praga. Succesul este mediocru, critica muzicală îi este nefavorabilă. Părerile momentului se rezumă în următoarele rînduri din *Musik-Zeitung* de atunci : „Nu am auzit încă pe nici un cunoscător al artei muzicale zicînd că Mozart este un artist corect, cu atîta mai puţin îl va declara o critică dreaptă de un componist adevărat şi cu inspiraţiuni frumoase". Astăzi însă nu se va găsi în Europa un cunoscător sau iubitor al muzicei care să nu se mire sau să nu rîdă de o asemenea judecată.
În 15 aprilie 1784 se dă întîia reprezentare a tragediei „burgheze" a lui Schiller *Kabale und Liebe* [1] şi în aceeaş primăvară se publică tragedia şi prin tipar. Un arheolog şi gramatic foarte cunoscut pe atunci, Karl Philipp Moritz, rector la gimnaziul „Graues Kloster" şi mai pe urmă profesor al artelor frumoase la Academia din Berlin, face în *Vossische Zeitung* de la 21 iulie 1784 o recensiune asupra ei, în care zice, între altele : „Iacă un nou product, care este o ruşine pentru timpurile noastre. Ce frunte trebuie să aibă un autor cînd scrie şi tipăreşte asemenea absurdităţi ! Şi cum trebuie să fie capul şi inima unui om care se poate uita cu plăcere la astfel de emanaţiuni ale spiritului său !" etc.
Încă după vreo patru-cinci ani Moritz însuş ajunge a fi un admirator al lui Schiller, şi astăzi nu există nimeni în toată lumea literară care ar voi să subscrie acele rînduri ale criticului de la 1784.

[1] *Intrigă şi iubire* (germ.).

Cine vrea să înmulţească asemenea amintiri literare găseşte întîmplări analoage în viaţa lui Goethe, ca şi în a lui Beethoven, în soarta lui Victor Hugo, ca şi în a lui Schopenhauer şi în sute de alte exemple.

În toate aceste cazuri s-a făcut un progres netăgăduit al adevărului în opinia publică, şi sarcina noastră este acum de a cerceta care sunt formele esenţiale de evoluţiune prin care trece acest progres până la aşezarea lui definitivă.

Pentru a ne mărgini la împrejurările posibile ale propriei noastre stări de cultură, ne închipuim un june autor, care, în acele excepţionale condiţii subiective despre care am vorbit, îşi înalţă concepţiunea până la formularea unui adevăr nou pentru noi, fie în ştiinţă, fie în politică, fie în literatură.

Nu ne preocupăm de însuş cuprinsul acestui adevăr. Ne este destul ca el să fie izvorît din entuziasmul curat al autorului şi să se recunoască în noutatea sa relativă acel element de bună-credinţă impersonală care îi dă valoarea permanentă ca unei produceri esenţiale a chiar naturei omeneşti.

O dată adevărul conceput, autorul îi dă întruparea literară şi îl aduce în viaţa publică.

Presupunem că a ales un timp oportun şi că nu este vorba de o concepţiune în afară de atmosfera actualităţii, ci de o idee, deşi nouă, dar născută din chiar mijlocul luptelor intelectuale ale epocei în care trăieşte şi ale poporului din care s-a născut. Atunci prima întîmpinare din partea publicului şi totdeodată primul simptom natural al evoluţiunii spre progres este combaterea violentă din partea celor mai mulţi.

Căci ce este o idee sau o formă nouă în mişcarea intelectuală a unui popor dat ? Este o idee ale cării premise au putut să existe în capul mai multora sau tutulor, dar a cării formulare mai clară se naşte numai în capul unuia care este şi autorul ei. Tocmai prin acest plus de putere intelectuală, prin care concluziunea sau formularea se încheagă numai în inteligenţa unuia, acest unul se deosebeşte de ceilalţi şi stă deasupra şi în afară de orizontul lor momentan.

Însă este o proprietate caracteristică a fiecărei inteligențe omenești de a se simți de regulă îndeplinită în cercul ei, orcît de restrîns ar fi, și fiecare cap, mai ales cel mediocru, este convins de sine însuș. Adevărat este pentru capul mediocru ceea ce s-a obișnuit să primească ca adevărat, în acest obicei își află îndestularea lui, și orce noutate îi apare ca un dușman al liniștei lui sufletești. Împotrivit la orce nouă încordare a inteligenței, nedeprins și nevolnic la munca intelectuală de a supune unei perpetue examinări fundamentul părerilor sale, el își are cercul inteligenței închis, se opune noului adevăr și, făcînd aceasta, crede chiar că are în sine o mișcare în folosul inteligenței, pe cînd, în fapt, nu are decît acea rezistență a inerției care stăpînește elementele intelectuale, ca și pe cele fizice. Cel ce este mai viu în acest simțimînt al inerției caută să combată fapta literară a noului adevăr prin o scriere de luptă, și această scriere găsește cu necesitate un răsunet puternic în toți cari sunt de sama lui, adecă în marea majoritate a mediocrităților contimporane. Așa este și nu poate să fie altfel.

Nu doară că orce combatere ar fi o dovadă pentru valoarea ideei combătute ; dar se dovedește că orce idee de valoare este la început combătută.

Însă dacă înțelegem în mod obiectiv că este așa și că a fost și va fi totdeauna așa, nu putem privi decît cu cea mai adîncă simpatie la junele autor în această fază a vieții lui publice. Nu este ușor momentul în care ideea cea nouă, născută din adîncimile unui cap cugetător, încălzită la focul iubirii de adevăr, crescută prin concentrarea tutulor puterilor, părăsește locașul tainic al formării intelectuale și, aruncată făr' de veste în zgomotul lumii dinafară, întîlnește acea dușmană împotrivire ale cărei cauze necesare le-am arătat mai sus. Scriitorul, care crede a fi scăpat de munca încordării și a fi cîștigat acum dreptul la o recunoaștere a activității lui, se află față în față cu violenta rezistență a încunjurimii și se vede iarăș aruncat în starea de mai nainte, care îi adresează veșnicul apel la sacrificiul de sine însuș. Nu cu pînzele desfășurate îi plutește vasul spre marea senină, ci pe o luntre de scăpare reintră dinaintea furtunii în vechiul port al meditațiunilor singuratice.

Aici însă se regăseşte pe sine, şi durerea dă acum sufletului său ultima consecraţiune şi o adîncime până atunci necunoscută. Din ea trebuie să adune puteri nouă şi un nou sprijin întru îndeplinirea menirii sale. Cu îndoită concentrare îşi reîncepe lucrarea, şi resignaţiunea, ce de-acum înainte apare fără voie în toate manifestările sale, le dă un farmec surprinzător. În curînd felurite alte idei vin în ajutorul concepţiunii primitive, dar nu mai năvălesc acum ca ploaia zgomotoasă de vară, ci se aşează lin, ca fulgii de zăpadă, peste lucrarea sa, o acopăr, o ocrotesc şi îi dau o nouă înrodire. A venit iarna vieţei sale sufleteşti, timp de amorţire în aparenţă, dar în realitate timp de neobosită pregătire pentru renaşterea primăverei.

Şi această primăvară nu poate lipsi ; evoluţiunea recunoaşterii adevărului intră cu necesitate în a doua fază a progresului ei.

Căci dacă este adevărat că ideea cea nouă întrece prin chiar aceasta capacitatea mediocrităţilor contimporane, este tot aşa de adevărat că ea trebuie să se afle în relaţie de înrudire cu minoritatea mai inteligentă a timpului ei. Punctul cel greu de trecut este numai că oamenii inteligenţi sunt de regulă ocupaţi cu un obiect propriu al gîndirii lor şi sunt, prin urmare, mai retraşi din agitarea zilnicelor întîmplări. Însă tocmai aci rezistenţa mediocrităţilor îndeplineşte, fără voie şi fără ştire, o funcţiune folositoare în viaţa publică. Strigătul lor de alarmă, repercutat în marea mulţime a celor ce le seamănă, dă mişcării intelectuale proporţiuni ce fără de aceasta nu le-ar fi avut, şi o face să pătrundă cu necesitate în sfera de atenţiune a minorităţii inteligente, orcît de retrasă ar fi şi orcît de absorbită prin propriele gîndiri.

De aci înainte soarta progresului este asigurată. Căci adevărata lui piedică nu era ignoranţa, ci ignorarea. Nu era trist pentru autorul ideei să se afle în faţa luptei celor ce-l combăteau, ci să rămîie în mijlocul indiferenţei celor ce l-ar fi putut înţelege ; trist era să nu audă răsunetul din inimile înrudite, să nu vadă răsfrîngerea în capetele congeniale, ci să simţă că ideea lui, născută pentru a trăi din viaţa tuturor, era ameninţată să piară în propria ei singurătate.

Dar, printr-o ironie a soartei, tocmai această piedică sunt însărcinaţi să o ridice adversarii cei nepricepuţi.
O dată ideea ajunsă la cunoştinţa oamenilor eminenţi, ea este aşezată în domeniul ei predestinat, şi cu cît a fost mai violent atacată până atunci, cu cît a fost mai rău înţeleasă şi mai cu intenţie denaturată, cu atît renaşterea ei în capetele cele nouă este acum mai puternică, fiindcă se află întărită acolo nu numai prin pătrunderea intelectuală, ci şi prin acel simţimînt de generozitate care se ridică în unele inimi omeneşti în contra orcării nedreptăţi.
Şi chiar atunci cînd ideea cea nouă nu intră de îndată şi fără de luptă în capetele eminente, ci se află şi aici în opoziţie cu părerile admise de mai nainte şi trebuie să-şi cîştige pas cu pas locul ce i se cuvine, totuş, această luptă este de alt gen şi pe alt tărîm decît lupta de mai nainte.
Nu mai este vorba de rezistenţa oarbă şi instinctivă a inerţiei, ci este vorba de însăş cumpănirea argumentelor, şi din lumina acestei discuţiuni rezultă cel mai mare folos pentru întemeierea adevărului. Pe de altă parte, tocmai acel fapt dă noilor adepţi, pe lîngă puterea convingerii, şi o deosebită aptitudine pentru a conduce ideea mai departe spre succesul definitiv.
Căci nimic nu este mai greu în lume decît a înţelege pe altul, şi iarăşi fără a-l înţelege este peste putinţă să-l convingi. A înţelege pe altul însă însemnează a avea sau a fi avut în sine o parte identică sau analoagă cu gîndirea lui ; cine nu a avut aceasta îi rămîne străin.
De aceea adevăraţii luptători pentru progres sunt cei ce-au împărtăşit ei înşii mai nainte vechea eroare şi au găsit în chiar dezvoltarea lor internă argumentele pentru noul adevăr. Cu aceste argumente sunt acum în stare să adapteze adevărul la gradul şi la felul de inteligenţă al celorlalţi.
Din momentul acestei adaptări, progresul adevărului intră în a treia şi cea din urmă fază a evoluţiunii lui, în faza recunoaşterii generale. Şi aici, ca în toate formele de viaţă, există lupta pentru existenţă. Capul cel eminent a primit ca moştenire o mai energică stăruinţă în gîndire, o mai ingenioasă întrebuinţare a tutulor argu-

mentelor spre întărire, şi, măsurîndu-se zi pe zi cu mediocrităţile ce-l încunjură, rezultatul nu poate fi altul decît supunerea lor sub autoritatea lui.

Pe de altă parte, vine un nou ajutor de la oamenii neprevenitţi şi nepărtinitori, deşi, de altminteri, indiferenţi. Acum şi ei se simt puşi în mişcare de vibrarea dezbaterilor şi nu pot face alta decît să lucreze în înţelesul adevărului celui nou. Căci orce adevăr este o formulare mai clară a regulelor nestrămutate, care sunt însuş fundamentul universului, şi corespunde direcţiunii veşnice a inteligenţei omeneşti spre întinderea cunoştinţelor şi sporirea condiţiilor binelui general.

Tocmai acel element impersonal în chiar momentul concepţiunii noii idei îşi arată acum valoarea sa adevărată. Căci persoana se loveşte de altă persoană, gîndul egoist se paralizează de alt gînd egoist. Dar ceea ce este impersonal este din patrimoniul comun al omenirii întregi şi, îndată ce prin luptă s-a dovedit a fi de o asemenea natură, străbate prin toate individualităţile viitoare ca o parte integrantă a lor.

Atunci lupta merge spre apus, discordia dispare încetul cu încetul, autoritatea celor mai maturi se lăţeşte asupra celorlalţi şi, într-o generaţie viitoare, adevărul cel combătut odinioară ajunge a fi adevărul primit de toţi ca un substrat de sine înţeles pentru cugetarea comună.

Apa a trecut, pietrele au rămas, şi din piatră în piatră păşeşte adevărul spre viitorul său nemărginit.

mentelor spre interior, şi, măsurîndu-se zi pe zi cu me-
diocrităţile cei înconjura, rezultatul nu poate fi altul
decît supunerea lor sub autoritatea lui.

Pe de altă parte, vine un nou ajutor de la oamenii ne-
preveniţi şi nepărtinitori, deşi, de altminteri, indiferenţi.
Acum şi ei se simt puşi în măsură de [illegible]
rilor şi nu pot face alta decît să lucreze în folosul ade-
vărului celui nou. Căci orice adevăr e o formulare mai
clară a regulelor, necunoscute, care sunt însuşi funda-
mentul universului, şi corespunde dorinţei veşnice a
inteligenţei omeneşti spre înţelegerea lucrurilor şi spo-
rirea condiţiilor binelui obştesc.

[illegible] acel element [illegible] în chip [illegible] con-
cepţiunii novatorului, în urma acestei adoptări se [illegible].
Căci persoana se loveşte de altă persoană, numai egoist
şi paralizează de tot cînd trece. Dar ceea ce este im-
personal este atît [illegible] cît şi al omenirii întregi
şi îndată ce prea numai s-a dovedit a fi de o însemnă-
tate [illegible] a [illegible]
o parte integrantă a lor.

Atunci lupta merge [illegible] dispare încetul
cu încetul, autoritatea celor [illegible] se impune [illegible]
[illegible] şi [illegible], adevărul [illegible]
[illegible]
[illegible]

Apoi a trecut [illegible] a rămas [illegible]
[illegible]

Din experienţă

(Publicat în almanahul societăţii academice „România jună“ din Viena)

(1888)

De mult s-a zis, şi s-a zis cu drept cuvînt, că lucrurile simple sunt cele mai grele de priceput şi de primit ; şi această veche maximă rămîne din nefericire aplicabilă şi în starea actuală a aşa-numitei culturi, pe cînd, din contră, adevărata cultură nu va fi mai bine întemeiată decît în proporţia restrîngerii acelei maxime, adecă atunci cînd lucrurile simple vor fi din ce în ce mai uşor înţelese şi mai îndeobşte primite.

Confuzia ce domneşte astăzi în atîtea discuţii publice şi private, de cel mai mare interes, confuzia, d.e., în politică, în educaţia tinerimii, în etică, în relaţiile sociale, provine din starea înapoiată în care se află încă toate ştiinţele numite „biologice", îndeosebi psihologia. Nu e vorba, de învăţat se învaţă într-una psihologie (sau „ştiinţa sufletului") în şcoalele publice ; ea este chiar introdusă în licee, necum la universităţi. Dar ceea ce ni se dă aici drept ştiinţă este în cea mai mare parte o frazeologie lipsită de folos practic şi în multe priviri nedemnă de cuvîntul ştiinţă.

Dovadă este că în şcoală poţi învăţa să cunoşti animalele dacă ai urmat un curs bun de zoologie şi poţi învăţa să cunoşti plantele şi pietrele dacă ai avut parte de un profesor bun de botanică şi de mineralogie ; dar vai de omul care ar vrea să cunoască oamenii numai după un curs de psihologie cum se predă în şcoalele şi în cărţile fie şi cele mai moderne.

Dovadă mai este că în viaţa practică un grădinar de frunte sau un agronom pot întrebuinţa cunoştinţele dobîndite din cărţile lui Decandolle sau ale lui Liebig, un proprietar de mine se poate întemeia pe cercetările lui Lyell ; dar dacă ai întreba pe vreunul din marii cunoscători de oameni, d.e. pe Bismarck, cu ce manual de psihologie s-a folosit întru aceasta, ţi-ar răspunde printr-un hohot de rîs.

Cunoaşterea omului — un lucru aşa de neapărat trebuincios şi încă de o trebuinţă crescîndă cu sporirea tu-

tulor relaţiilor omeneşti — nu se poate dobîndi astăzi afară de micul ajutor al unor culegeri de maxime şi aforisme şi poate al unor romanuri şi drame, decît prin propria experienţă. Ce e drept, propria experienţă este cea mai bună şcoală ; numai că taxele acestei şcoli sunt prea scumpe ; le plăteşti de regulă sub forma unei adînci suferinţe, şi cînd ţi-ai cîştigat testimoniul absolutoriu, ai ajuns adeseori la sfîrşitul vieţei şi este prea tîrziu ca să te mai foloseşti de el.

Singură ştiinţa, în înţelesul strîns al cuvîntului, ar fi chemată să aducă aici o îndreptare. Căci o notă caracteristică a ştiinţei este anume de a prinde şi de a rezuma rezultatul a mii de cazuri individuale sub o singură formulă generală şi de a scuti astfel pe om de o mare pierdere de timp şi de puteri. Din care cauză între adevărata ştiinţă şi între viaţa practică nu poate fi niciodată antagonism, ci trebuie să fie, din contră, o continuă înlesnire reciprocă.

Însă de două mii de ani, de cînd se tot vorbeşte de o ştiinţă a sufletului, rezultatul este până acum o desăvîrşită neştiinţă în cele sufleteşti. Una din cauzele acestei lipse de progres într-o materie aşa de capitală este tocmai acea curioasă alergare după întrebările cele mai complicate înainte de a se fi asigurat răspunsul la întrebările cele mai simple. Dascălii şi-au bătut capul cu probleme excentrice despre „nemurirea" sufletului, despre relaţiile „între Dumnezeu şi om", despre facultăţi etc. şi au lăsat la o parte conştienţioasa constatare a acelor elemente simple care sunt de cel dintîi folos pentru cunoaşterea sufletului omenesc şi numai după a căror stabilire solidă s-ar fi putut întinde cercetările şi asupra problemelor mai complicate, despre care nu este încă sigur dacă vor fi vreodată primitoare de o dezlegare ştienţifică.

Ce este de făcut în această stare de lucruri ?

În această stare de lucruri nu ne rămîne deocamdată decît observarea a două regule de procedare pentru a pune psihologia pe calea proprie a ştiinţei şi a o împăca prin chiar aceasta cu cerinţele vieţei practice. Întîi, regula negativă : să ne ferim de orce metafizică în cercetările şi explicările asupra sufletului şi, aseme-

nea, de orce sistematizare precipitată. Al doilea, regula pozitivă : să adunăm acel material de observări şi de experienţe sufleteşti, a cărui constatare să fie primită de toţi ca un adevăr sigur. Cu alte cuvinte, mai întîi lucrurile simple (nu simple în înţelesul chimiei analitice, ci simple în înţelesul constatării şi a priceperii prealabile), şi apoi încercările mai complicate de explicări şi sistemizări. Zeci de ani, poate sute de ani vor trece pănă cînd acest material va putea fi elaborat spre o ştiinţă sistematică cu dreptul de a purta acest nume.

Aşadar, în privinţa sufletului omenesc trebuie astăzi să renunţăm la toate pretenţiile de sistem, să părăsim peruca medievală şi tonul autoritar de pe catedre, să aruncăm coaja cuvintelor lipsite de miezul înţelesului şi, restrîngîndu-ne în poziţia smerită ce ne-o impune sărăcia şi neştiinţa în care ne aflăm pănă acum, să ne mărginim la observarea neprevenită, la constatarea şi la pătrunderea urmărilor acelor stări sufleteşti care nu sunt supuse la îndoială îndată ce sunt bine observate. Multă vreme va trebui să treacă numai cu acest inventariu elementar al constatărilor de fapt.

Poate ni se va recunoaşte (unii chiar ne-o vor imputa) că prin cele zise mai sus am redus cercetările psihologice, cîte ne par astăzi posibile, la un rol aşa de modest, încît nu ni se va lua drept lipsă de modestie dacă ne încercăm în paginile următoare să dăm un exemplu despre modul cum ne închipuim că ar trebui să se facă acea adunare de material din experienţa sufletească a fiecăruia. Se va vedea îndată (şi aceasta e totdeauna un semn bun pentru valoarea materialului) că orce asemenea constatare are numaidecît aplicabilitatea ei practică, adică în prima linie se înlesneşte pentru o parte oarecare cunoaşterea oamenilor — cunoaştere fără de care psihologia nu are nici un folos, precum chimia nu ar avea nici unul dacă nu ne-ar da măcar cunoaşterea şi deosebirea elementelor fizice.

Aşadar, problema vieţei practice în relaţiile omeneşti, şi, prin urmare, atît punctul de plecare, cît şi ţinta orcării psihologii viitoare, este cunoaşterea oamenilor, şi de la dezlegarea acestei probleme atîrnă în mare

parte şi scopul final al tutulor silinţelor noastre : fericirea putincioasă a individului omenesc.

Problema este foarte grea.

De unde vine greutatea? Nu greutatea artificială, nu greutatea etică — cum ne vom explica mai jos — ci greutatea firească, greutatea din naştere, la a cării ridicare trebuie mai nainte de toate să ne concentrăm luarea-aminte.

Oamenii pot să nu se înţeleagă, să nu se cunoască unii pe alţii din cauza lipsei de un organ comun de comunicare, adică lipsei de un înţeles comun al cuvintelor, prin care îşi exprimă gîndirile, deşi vorbesc aceeaş limbă. Să facem abstracţie de această greutate oarecum artificială. Oamenii mai pot să nu se cunoască din cauza falşităţii intenţionate, adică din cauza deosebirii între ceea ce gîndesc şi ceea ce spun. Să înlăturăm şi această greutate etică.

Să presupunem, din contră, pentru a simplifica proplema în prima ei stabilire, că avem a face cu doi oameni inteligenţi, adică, în genere, capabili de a-şi da seamă despre cele sufleteşti, cari prin o educaţie intelectuală comună au aceeaş limbă cu aproape acelaş înţeles al cuvintelor întrebuinţate. Să mai presupunem că sunt amîndoi de bună-credinţă, că nu vor să se înşele unul pe altul, ci îşi spun cu sinceritate cugetările şi simţirile lor. În ce va sta totuş de la început greutatea lor de a se cunoaşte unul pe altul şi pentru ce se va cere cu necesitate un timp îndelungat pănă să poată ajunge la această cunoştinţă, şi încă în margini destul de restrînse?

Cauza proprie a greutăţii de a ne cunoaşte unii pe alţii este următorul fapt primordial al vieţei sufleteşti : miile şi sutele de mii de impresii, de cugetări, de simţiri, de emoţiuni ce au trecut şi trec prin capul unui om şi-l caracterizează în individualitatea sa nu sunt niciodată în totalitatea lor prezente în conştiinţa lui actuală, ci stau în cea mai mare parte întunecate şi ascunse în sufletul sau în memoria lui. În conştiinţa lui actuală stă pe primul plan al atenţiunii o singură idee, pe lîngă ea se asociază, însă în al doilea şi al treilea plan, încă vreo cîteva altele poate pănă la

şapte : toate celelalte, sutele de mii, de care dispune acest om în diferitele momente ale vieţei sale, rechemîndu-le din memorie, stau în fiece moment dat ascunse, nu încap în prea strîmta conştiinţă actuală, ci rămîn în afară de lumina ei ; şi nu numai că stau ascunse pentru observatorul străin, ci stau ascunse pentru însuş individul care le are şi care se miră adeseori singur de curioasele idei ce-i „vin în minte" sau de curioasa lipsă de idei şi de emoţiuni ce ş-o constată uneori în propria lui conştiinţă.

În această „îngustime" a conştiinţei sufletul omului (pentru a varia celebra comparare a lui Platon) seamănă unei imense colecţii cu mii şi mii de felurite obiecte, ascunsă într-o peşteră întunecoasă, în care n-ai putea pătrunde cu altă lumină decît cu un mic felinar blindat, al cărui focar strîmt ar arunca un mănunchi subţire de raze asupra cel mult şapte obiecte deodată. Dacă astfel vreai să-ţi dai seamă de cuprinsul şi valoarea acelei colecţii, trebuie să plimbi succesiv micul cerc luminos de la unele obiecte la altele, să observi cu luare-aminte pe cele principale, şi cine ştie dacă în aceste condiţii vei avea vreodată timpul necesar ca să-ţi faci o idee despre totalitatea colecţiei ! Dar încă dacă nu este numai o singură colecţie, ci sunt mai multe, şi ţi se cere să le cunoşti şi pe aceste !

De altminteri, compararea, ca toate comparările, este în parte nepotrivită ; căci nu cercul luminos al conştiinţei se plimbă de regulă peste feluritele stări sufleteşti, ci el pare a fi nemişcat, şi, din contră, stările sufleteşti par a ieşi din întunerecul memoriei sau a se forma din întîmplătoarea încunjurime externă şi a trece în mişcare succesivă prin strîmta lumină a conştiinţei.

Într-o aşa întunecime fatală este cufundată viaţa sufletească a fiecărui om pentru el însuş, necum pentru altul, şi numai un aşa mic mănunchi de raze are fiecare pentru a-şi lumina întunerecul în sine şi în alţii, cel puţin în starea actuală a evoluţiunii creierilor omeneşti, care în cei 4.000 de ani de cînd se poate urmări literariceşte nu arată nici o schimbare notabilă întru aceasta şi nici vreun semn sigur că se va schimba şi cum se va schimba după alţi 4.000 de ani.

Această „îngustime" a conştiinţei nu a putut scăpa din vederea psihologilor ; o atingere a ei se află chiar şi în literatura română, în una din cele mai bune cărţi de şcoală, *Psihologia empirică* a d-lui I. Popescu (ed. II, § 10) ; cercetări psihofizice asupra numărului exact de idei ce pot încăpea în fiecare moment dat al conştiinţei s-au făcut (Wunth) ; o explicare a fenomenului s-a încercat (Herbert Spencer). Dar aceste „elaborări ştienţifice" *(sit venia verbo!)* sunt insuficiente şi premature. În locul lor şi înainte de ele starea actuală a cunoştinţelor noastre cere încă numeroase constatări de fapte interne relative la acest fenomen, îndeosebi înţelegerea şi urmărirea influenţei lui asupra tutulor relaţiilor sufleteşti în om şi între oameni, orcare ar fi, de altminteri, explicarea ştienţifică în viitor.

Această influenţă a strîmteţei cercului luminos este aşa de hotărîtoare, încît trebuie să fie adevăratul punct de plecare al cunoştinţei de oameni, şi este numai de mirat cum de nu s-a simţit pănă acum marea însemnătate ce o are pentru toate explicările psihologice posibile şi cum de nu a intrat încă în domeniul cunoştinţelor comune ca un adevăr elementar.

Să încercăm aici a ne da seama de unele din urmările principale ale acelui fapt spre a ne pătrunde cel puţin de valoarea practică a lucrului şi a întrevedea totdeodată modul cum ar putea fi întrebuinţate observările culese din experienţă.

I. Fiindcă omul cult are atîta mulţime de impresii, de emoţiuni şi de cugetări ascunse în memoria lui şi fiindcă din această mulţime de stări sufleteşti, de cîte ori ne întîlnim cu el, nu poate avea prezente în conştiinţă decît o cantitate neînsemnat de mică, nu trebuie să judecăm întru nimic despre valoarea lui dintr-o întîlnire, nici din două, nici din trei. Sute de convorbiri se cer, în felurite ocazii, în care să se poată manifesta atît ideile, cît şi simţirile lui, pentru ca din însumarea şi rezumarea lor să ne putem forma o părere mai întemeiată asupra lui şi să avem dreptul de a zice că-l cunoaştem.

Fără timp îndelungat nu poate fi vorba de aceasta, tocmai fiindcă sufletul omului este în neputinţă absolută

de a se deschide deodată şi este dintr-o fatalitate a naturei legat de forma înceată a strecurării succesive prin lumina conştiinţei actuale.

Dacă am voi să ne exprimăm în forma aforismelor obişnuite, am putea zice : un izvor adînc este ascuns în fiecare om de cultură, însă precum izvorul s-a format picătură cu picătură de la momentul naşterii, tot aşa nu clocoteşte la lumina zilei decît picătură cu picătură până în momentul morţii, şi cei mai mulţi din noi ajung chiar la ultima clipă a existenţei lor fără să-şi fi putut spune ultimul cuvînt.

Dar asemenea exprimări ale adevărului primordial sunt prea lipsite de preciziune pentru a fi folositoare. Căci, mai întîi, izvorul are una şi aceeaş apă, pe cînd sufletul omenesc are ape felurite. Şi apoi, dacă ar fi lucrul numai aşa, atunci ar trebui să desperăm de orce experienţă omenească, căci ar fi în genere cu neputinţă de a cunoaşte pe cineva. Niciodată nu am avea destul timp, nici destule ocazii de a observa toate ideile şi toate simţirile lui, şi aceasta cu atît mai puţin cu cît în el însuş la diferite epoce ele sporesc sau se împuţinează în cantitate şi adeseori se modifică în calitate.

Deşi dar, mai ales în starea actuală a uşurinţei cu care cei mai mulţi oameni judecă despre ei înşii şi despre alţii este bine să ne pătrundem din capul locului de mărginirea orcărei manifestări sufleteşti, nu trebuie totuş să ne exagerăm greutatea până într-atît, încît să credem că este cu neputinţă să cunoaştem sufletul unui om. Această cunoaştere, orcît de grea ar fi, este în certe condiţii cu putinţă. Şi iată cum şi pentru ce :

Ideile şi simţirile ce au trecut şi trec prin capul unui om sunt nenumărat de multe cantitativ şi foarte felurite calitativ. Poate în nici un moment dat al vieţei sale starea sufletească a unui om nu este strict identică cu vreo stare anterioară a aceluiaş om. Dar pentru trebuinţele practice nici nu se cere această strictă identitate. Este destul că unele idei şi simţiri sunt aproape aceleaşi în diferite momente, şi afară de aceasta este destul şi mai important că în fapt multe idei şi multe simţiri stau în oarecare legătură de asemănare şi se pot grupa (aso-

cia) într-un fel de unităţi colective, diferite unele de altele, dar înrudite înlăuntrul fiecăreia din ele.

Astfel, problema practică se reduce în greutatea ei. Nu mai este vorba de a cunoaşte sutele de mii de idei şi de simţiri ale unui individ în izolarea lor distinctivă — ceea ce ar fi cu neputinţă — ci este vorba de a cunoaşte numai sutele sau zecile de grupări ale ideilor şi simţirilor înrudite — ceea ce este, în genere, cu putinţă. Observi modul de impresionabilitate al unui om la cutare scenă a naturei şi la cutare alta, auzi părerea lui asupra cutărui om şi cutărui altuia, vezi simţirea lui în cutare împrejurare şi în cutare alta, afli judecata lui asupra cutărei opere de artă şi asupra cutărei alteia ; dintr-o sumă suficientă de asemenea experienţe poţi dobîndi o cunoştinţă rezumată asupra direcţiei gustului, simţirilor, ideilor şi impresiilor lui, şi această direcţie o vei găsi apoi predomnitoare în miile de cazuri individuale de acelaş fel.

Totul este acum de a face inventarul acestor grupări înrudite de idei şi de simţiminte care pot caracteriza diferitele individualităţi omeneşti şi prin care se pot manifesta şi diferitele dispoziţii înnăscute în mintea şi în inima [1] fiecăruia.

Cît este de înapoiată psihologia se vede şi aici. Nici măcar acest inventar nu este făcut, nu sunt încă aflate cuvinte precize în înţelesul lor pentru toată distingerea de altminteri simţită a felurimii şi a gradului acelor grupări şi acelor însuşiri înnăscute. Cînd vreai să caracterizezi pe cineva după oarecare cunoaştere a lui, te izbeşti îndată de greutatea exprimării precize.

Limba populară însă şi-a ajutat, pănă la un grad, întrebuinţînd un număr de cuvinte distinctive pentru însemnarea deosebitelor însuşiri sufleteşti, cu toată lipsa de preciziune şi de rubricare completă a acestor deosebiri. Deocamdată, nu ne rămîne decît să ne mulţumim cu ele. Şi aşa, vedem că se poate vorbi cu oarecare înţeles despre un om bun la inimă, milos, blînd, generos, slab, sau crud, rău, invidios, răzbunător, straşnic ; violent, cumpătat, arţăgos, împăciuitor ; vesel, posomorît,

[1] În ed. 1915 : „. . în *lumină*".

nepăsător ; ambiţios, deşert ; fricos, curajos ; darnic, zgîrcit ; modest, îndrăzneţ ; uşor la minte, serios, inteligent, ager, cu duh, mărginit, tîmpit ; distras, observator ; om de cuvînt, înşelător etc., etc.

Iacă un şir de rubricări cam vage luate în fuga condeiului din vorbirea obişnuită. Însăş putinţa acestor rubricări în mintea omului observator, care şi ea este fatal mărginită în strîmteţea cercului luminos al conştiinţei, a provenit dintr-un alt fapt al vieţei sufleteşti : din faptul contopirii unei mari sume de impresii şi idei, dacă sunt cam de acelaş fel, într-un singur act de gîndire, care cuprinde partea lor esenţială şi comună într-o formă mai abstractă. (Fenomenul abstracţiunii, care este condiţia internă fără de care nu s-ar produce nici o gîndire ştiinţifică în minţile omeneşti, a fost destul de bine studiat în cercetările psihologice şi logice de până acum, dar trece peste cadrul acestor pagine scrise dintr-un punct de vedere cu totul popular.)

În aceste rubricări, orcît de puţin precize ar fi, trebuie să adunăm şi să rezumăm observările noastre din diferitele momente ale întîlnirei cu un om ; şi fără o experienţă suficientă şi reflectată asupra principalelor lui grupări colective şi dispoziţii înnăscute nu putem vorbi de cunoaşterea cuiva. Tocmai aici se fac cele mai multe greşeli în viaţa practică, şi este de necrezut cu cîtă uşurinţă proced oamenii în această privinţă şi cîte neajunsuri şi cîte nefericiri se nasc din o asemenea uşurinţă.

Un om îţi promite că va face ceva. În momentul promiterii este de bună-credinţă : prin strîmtul cerc luminos al acelui moment se mişcă o mică sumă de idei înrudite, faţă cu care lucrul promis se află în relaţie armonică şi oarecum încălzitoare. Vine însă momentul realizării, dar acum în cercul luminos al aceluiaş om se pot afla, pe lîngă amintirea lucrului promis, o mică sumă de idei cu totul diferite, faţă cu care promisiunea se află în relaţii disparate şi oarecum refrigerante ; şi cu aceeaş bună-credinţă cu care a promis atunci nu-şi ţine acum promisiunea. Uşor la minte este omul care, neţiind seamă de această varietate succesivă a stărilor sufleteşti, se încrede în promisiunile altuia înainte de a-i fi constatat prin o îndelungată experienţă egalitatea şi tăria

sufletească în urma căreia să aibă deprinderea excepţională de a se ţine de cuvîntul dat. Cîte încercări industriale nu se periclitează, cîte împrumuturi de bani nu sunt riscate şi — fie-ne permis să adăogăm — cîte reviste literare, începute cu entuziasm, nu se sfîrşesc într-un mod deplorabil — toate din această cauză !
Dar ce este mai grav şi ce atinge mai de-a dreptul fericirea şi nefericirea omenească : cîte relaţii de inimă nu se încheie cu aceeaş uşurinţă ! Se văd doi oameni de cîteva ori prin adunări şi prin saloane, adică în împrejurări fără multă varietate ; uşor se găsesc aici „de acord" în unele idei generale şi în unele simţiri superficiale, cu atît mai mult că se află şi înlăuntrul unor forme identice de convenienţă socială. Şi pe această temelie şubredă se grăbesc a se împrieteni, făcîndu-şi destăinuiri intime, sau se unesc în căsătorie, sacrificîndu-şi unul altuia o parte a vieţei. După puţin timp vine dezamăgirea, şi atunci îi auzi plîngîndu-se că au fost „înşelaţi", şi mai au naivitatea să zică că celălalt „s-a schimbat". Dar în acea strecurare succesivă a stărilor sufleteşti prin cercul luminos al conştiinţei actuale, tocmai schimbarea este forma obişnuită a manifestărilor sufletului omenesc, şi trebuie, din contră, o experienţă mai îndelungată pentru a constata cu oarecare siguranţă cari sunt — în această lume internă aşa de schimbătoare — totuş ideile şi simţirile ce revin mai constant, cari sunt dispoziţiile înnăscute sau formate ce pot fi predominătoare, care este apa ce curge peste pietrele ce rămîn.
Fără o conştiincioasă luare-aminte asupra acestei deosebiri aşa de adînc împlîntate în chiar rădăcina sufletului omenesc, vei da un exemplu mai mult pentru nefericita greşală de a-ţi lega soarta sub o formă esenţial permanentă pe temeiul unor situaţii sufleteşti esenţial trecătoare.

II. Omul tînăr nu este, ci devine ; numai despre omul bătrîn se poate întrucîtva zice că este, fiindcă a fost şi s-a dovedit. În mişcare, nu în repaos, ni se înfăţişază toate stările sufleteşti. Un diamant îl poţi găsi după zece ani cum l-ai lăsat acum zece ani : diamantul este anor-

ganic ; un om nu rămîne după un timp oarecare cum l-ai lăsat mai nainte : omul este viaţă organică.
Prin urmare, mijlocul cel dintîi pentru a-ţi da seamă de fiinţa unui om răspunde la întrebarea : în ce direcţie se mişcă lucrarea lui sufletească ? Unde vrea să ajungă, unde mai poate ajunge ? Şi mai practic : merge înainte sau dă înapoi ? Sau, cum ziceau astrologii medievali : este „in ascendente domo" sau „in cadente domo" ?
Vezi un tînăr de aparenţă foarte simpatică, se interesează la toate, a învăţat bine în şcoală, a fost dintre „premianţi", „promite mult". Trebuie să mai aştepţi înainte de a-ţi forma judecata asupra lui. Nu e lucru mare să promită, lucru mare e să ţie ce promite. Îl urmăreşti cîtva timp, îl întîlneşti iarăş după cîţiva ani. Ce a făcut de atunci încoace ? A progresat în dezvoltarea lui ? S-a înfiripat ? A întreprins ceva cu succes ? Şi-a întemeiat cu propria sa muncă existenţa materială ? A scris ceva şi lucrează mai departe ? Îl vezi după alţi [1] ani. A mai crescut ? Şi-a menţinut progresul ? A rămas credincios idealului din tinereţe ?
Dacă da, atunci a devenit om de valoare şi acum este cineva. Dacă nu, este pierdut ; şi foarte mulţi şcolari eminenţi ajung bărbaţi mediocri sau mai rău decît mediocri.
Numai vîrsta hotărăşte aici, vîrsta matură, în care individul a avut timp îndestulător pentru a-şi manifesta în lungul şir de momente ale vieţei sale ceea ce sta ascuns în el ca dispoziţii înnăscute, ca idei cîştigate şi ca simţiri predomnitoare. Atunci numai se poate constata ceea ce pentru mintea şi inima lui a fost de o mai puternică stăruinţă şi, prin urmare, a revenit în mod hotărîtor ca o notă caracteristică în mijlocul marei schimbări a stărilor sale interne şi a împrejurărilor externe, şi atunci numai ştii ce este omul acum matur, fiindcă ştii cum a devenit.
Tinereţea e totdeauna o enigmă, vîrsta matură e dezlegarea enigmei.
Şi acest fapt nu e decît o urmare a acelei condiţii primordiale a sufletului omenesc, după care viaţa lui

[1] În ed. 1915 : „...după *mulţi*".

este legată de forma succesivă a timpului şi nu se poate deschide simultan ca spaţiul ; omul este istoric şi nu poate fi statistic ; formula lui este o formulă de mişcare, şi nu de echilibru stabil.

III. De aici se înţelege şi marea valoare a disciplinei intelectuale. Nu cîte idei felurite ai adunat în memoria ta este lucrul cel important, ci importantă este legătura între idei. Tu poţi şti multe în multele momente ale vieţei : dacă nu-ţi aduci aminte de ceea ce-ţi trebuie într-un anume moment şi dacă această aducere-aminte nu trage după sine în şir regulat tot ce se află în tine pentru susţinerea, amplificarea şi ilustrarea obiectului în discuţie, degeaba îţi sunt toate cunoştinţele rămase cufundate în partea ascunsă a sufletului. Cunoştinţele tale trebuie să aibă o toartă de care să le prinzi şi tu trebuie să ai lanţul cu care să le aduci în mişcare regulată din întunericul memoriei la lumina îngustă a conştiinţei actuale.

O mie de boabe stau împrăştiate în diferite locuri, tu îţi pierzi vremea ca să le cauţi una cîte una ; dar dacă au fost prinse de un fir comun, cu o singură apucare a mînei stăpîneşti totalitatea şiragului.

IV. În fiecare om sunt cel puţin doi oameni : omul ideilor şi omul simţirilor (minte şi inimă).

Vei greşi totdeauna dacă vei judeca pe om numai după ideile ce le exprimă, chiar dacă ai constatat că sunt adevăratele lui idei. Trebuie să aştepţi ocaziile de a-i constata adevăratele lui simţiri, cel puţin în privinţele mai importante.

Greşala vine mai ales de acolo că (fără temei) presupunem un fel de consecinţă unitară în sufletul unui om, un fel de armonie între ideile şi simţirile lui, şi o presupunem mai ales în direcţia propriului interes al nostru (nu al lui), în sensul dorinţei noastre ca să fie aşa, nu în sensul vreunei realităţi observate că este aşa.

Ce e drept, o consecinţă trebuie să existe în ascunsa rădăcină a creaţiunii sufletului omenesc cu toată felurimea manifestărilor lui, căci altfel nu ar fi o unitate de organism vital. Şi, precum s-a zis despre figura fiecărui om că nu ai putea schimba nimic din formele ei orcît

de disproporţionate ar părea faţă cu un ideal de frumuseţe regulată, fără a produce prin această schimbare ceva nefiresc şi mai urît, aşa de armonizate de la natură sunt diferitele trăsături ale figurei în felul ei individual, tot aşa trebuie să fie în ultima instanţă o adîncă armonie a tuturor manifestărilor unui suflet, aşa încît nu ai putea să-i scoţi o parte a dispoziţiilor lui înnăscute fără a denatura şi surpa pe toate celelalte.

Dar această concepţiune generală este prea vagă pentru a avea în starea actuală a cunoştinţelor noastre vreo valoare practică, tocmai fiindcă acea rădăcină unitară a rămas ascunsă în întunericul formărilor anteconştiente şi inconştiente.

Spre a da observărilor noastre mai multă siguranţă, trebuie să luăm faptul aşa cum se prezintă, şi în experienţa vieţei faptul se prezintă aşa că cele mai disparate împărăcheri între stările intelectuale şi între dispoziţiile sentimentale se pot produce în acelaş individ ; de unde rezultă că nici o concluzie oarecum teoretică nu se poate trage de la unele la altele, ci fiecare trebuieşte anume constatată prin experienţă, şi până cînd n-ai avut ocaziile suficiente pentru această constatare, trebuie să te fereşti de orce anticipare a judecăţii.

Cauza este aceeaş condiţie primordială a sufletului omenesc. Sunt aşa de felurite şi de schimbătoare întîlnirile simultane ale puţinelor idei şi simţiri în cercul luminos al fiecărui moment dat, încît nu se poate vorbi de o armonizare a întregei mulţimi de idei şi de simţiri făcută sub lumina conştiinţei. Sunt poate în fiecare om diferite grupări de idei şi de simţiri ce nu ajung niciodată a se întîlni în strîmtul cerc luminos al vreunui moment din viaţa lui, ci fiecare vine de-a rîndul şi izolată sub lumina inteligenţei, fără nici o privire posibilă asupra celeilalte, aşa încît nu au ocazia de a se potrivi şi a se rectifica întreolaltă.

Celebrul fiziolog Rudolf Wagner († 1864), succesorul lui Blumenbach la Universitatea din Goettingen, era un mare naturalist şi totdeodată un mare bigot. În fiecare zi îngenunchea la 8 ore dimineaţa în biserică, fără a-şi turbura evlavia cu vreo aplicare a metodelor de analiză exactă la cercetarea minunilor povestite în *Biblie*, şi apoi

la 10 ore își ținea la Universitate prelegerile asupra fiziologiei și anatomiei comparate, fără a-și turbura cercetările exacte prin admiterea de minuni necontrolate. Dacă aceasta s-a putut întîmpla într-un suflet înlăuntrul a chiar sferei intelectuale, ce împărecheri stranie pot exista în unul și acelaș om între diferitele idei și diferitele simțiminte !
Printr-o comparare cam exagerată s-ar putea zice că cercul luminos al omului este ca un vas care cu egală indiferență primește astăzi un lichid și mîine altul fără a fi alterat prin această schimbare, și flacăra spiritului care arde acum în acest vas nu se stinge prin apa care l-a ocupat mai nainte. Căci tocmai succesiunea în timp dă putința contrastelor.
Amintindu-ne dar acele rubricări ale limbei obișnuite, din care am citat mai multe într-o pagină anterioară, la orce judecată asupra unui om se cade să avem în vedere că cele mai felurite combinări de însușiri disparate pot exista în fapt în unul și acelaș suflet omenesc. Sunt oameni cari sunt entuziaști în impresiile artistice și zgîrciți în viața zilnică, miloși în unele momente și invidioși în altele, generoși și totodată deșerți și fricoși, foarte inteligenți și totodată foarte cruzi și foarte înșelători ș.c.l., ș.c.l. Numai constatarea efectivă din experiență ne poate arăta care anume amalgam există în omul ce ne interesează, și orce concluzie anticipată de la unele însușiri constatate la altele încă neconstatate este greșită. Aplecarea noastră de a presupune fără reflecție că cine este, d. ex., inteligent este și bun, că cine este entuziast are să fie generos, trebuie din capul locului înfrînată pe temeiul înțelegerii acelei condiții primordiale a îngustimii conștiinței.

Să fie destule pentru fragmentara scriere de față aceste patru observări „din experiență“. Ele ni se arată toate ca urmări ale mărginirii radicale în chiar înființarea conștiinței omenești. Prin nenumărate și nenumerabile evoluțiuni, puterea creatoare a naturei a scos din starea primitivă a haosului amorțit formele mișcătoare ale vieței organice. Și înlăuntrul acestei viețe organice, prin cea mai concentrată încordare a lucrării de mii și poate mi-

I

În timpul din urmă mişcarea politică şi literară a României începe să fie un obiect de mai mare luare-aminte pentru Europa apuseană.

Vitejia armatei noastre în războiul de peste Dunăre a fost o surprindere pentru opinia publică a Europei, care până atunci era deprinsă a-şi dobîndi cunoştinţele sale despre noi mai ales prin corespondenţii de ziare. Astăzi oamenii luminaţi din străinătate par a simţi că în privinţa întregii vieţe a poporului român au fost prea puţin şi prea rău informaţi şi se întorc cu oarecare curiozitate spre cunoaşterea unei naţiuni ce a arătat o valoare mai mare decît i se presupunea.

Se înţelege că o parte a acestui interes s-a îndreptat şi spre literatura română, ca spre manifestarea cea mai directă a chiar firei poporului. Însă, din necunoştinţa limbei, interesul ar fi rămas zadarnic dacă, cel puţin în Germania, nu s-ar fi aflat publicate tocmai în timpul din urmă un şir de traduceri a multora din poeziile şi novelele care au caracterizat literatura română din zilele noastre. Dar aşa, întîlnindu-se şi interesul şi mijlocul de a-l mulţumi, s-a putut produce în Germania o întreagă mişcare de critică literară relativă la viaţa noastră intelectuală, adecă la acea parte a ei care se găseşte exprimată în forma poetică.

Convorbirile literare [1] se cred chemate a da seamă cetitorilor lor despre acest fapt de oarecare însemnătate. Vorbind însă de traducerile cele nouă, ni se impune datoria de a reaminti împreună cu ele lucrările mai vechi ale d-lui W. Kotzebue, care pe timpul publicării lor nu au avut poate răsunetul meritat din cauza lipsei de interes ce ne întîmpina pe atunci în Germania, dar care astăzi sunt menite să ia locul ce-l merită atît în judecata străinilor, cît şi în recunoştinţa noastră.

[1] Unde a apărut această dare de seamă, la 1 ianuarie 1882 (n.a.).

Cărţile germane despre a căror primire ne propunem astfel să facem o scurtă dare de seamă sunt următoarele :

1. Carmen-Sylva şi Mite Kremnitz : *Rumänische Dichtungen* (1 vol. în 12° de VIII + 214 pag., Lipsca, 1881, la Wilhelm Friedrich).
2. D-na Mite Kremnitz : *Rumänische Skizzen* (1 vol. în 12° de XXII + 232 pag., Bucureşti, 1877, la Socec).
3. Aceeaş : *Neue rumänische Skizzen* (1 vol., în 8° de VIII + 161 pag., Lipsca, 1880, la W. Friedrich).
4. W. von Kotzebue : *Rumänische Volkspoesie* (1 vol. în 16° de XVI + 178 pag., Berlin, 1857, la Decker).
5. Acelaş : *Aus der Moldau, Bilder und Skizzen* (1 vol. în 12° de 140 pag., Lipsca, 1860, la Carol B. Lork).
6. Acelaş : *Laskar Vioresku* (1 vol. în 8° de 307 pag., Lipsca, 1863, la Voigt & Günther).

Trecem cu vederea, ca fiind mai în afară de obiectul acestui articol, traducerile d-lui Theochar Alexi *(Rumänische Kunstdichtungen,* Kronstadt, 1880), precum şi publicările novelistice din viaţa societăţii române de Karl Emil Franzos, de George Allan *(Aus der rumänischen Gesellschaft,* Leipzig, 1882, o parte apărută şi în revista din Berlin *Nord und Süd* de la august 1880), de M. Brociner *(Aus zwei Zonen. Rumänische Kulturbilder,* Bremen, 1880) etc.
Dar şi în darea de samă asupra cărţilor enumerate mai sus ne vom mărgini a reproduce pe scurt cîteva din opiniile criticilor germani asupra lor, fiind aici vorba nu de părerea noastră, ci de efectul produs asupra publicului străin prin literatura română ajunsă la cunoştinţa lui. Numai în privinţa scrierilor d-lui Kotzebue ne vom permite a spune şi părerea noastră, fiindcă nu mai putem controla opiniile presei din timpul publicării lor.
Cel mai mare răsunet din acele 6 publicări îl are în momentul de faţă cea însemnată în rîndul dintîi : *Poezii române,* traduse de Carmen-Sylva şi publicate de d-na Mite Kremnitz, care le-a înavuţit şi cu traduceri de ale sale. După o dedicare „la patria mea" *(an meine*

Heimat) de Carmen-Sylva şi o scurtă notiţă literară a editoarei, cartea cuprinde 36 de poezii traduse de Carmen-Sylva şi 27 de d-na Kremnitz. Din poeziile traduse, cele mai multe sunt de Alecsandri şi de Eminescu, celelalte de Bolintineanu, Iacob Negruzzi şi Şerbănescu. [...]
De altminteri, oprindu-ne de la orice exprimare a părerii noastre proprie asupra traducerilor publicate, ne mărginim a rezuma aici glasurile criticei germane.
Literarische Beilage der Montags Revue [1] din 21 martie 1881, după o introducere asupra timpurilor vechi, vorbeşte despre literatura română de astăzi şi zice :

„România poate privi cu mulţumire şi cu mîndrie la creşterea sănătoasă şi puternică a literaturei sale naţionale, care în poezia lirică a ajuns aproape la înălţimea celor mai frumoase produceri ale acestui gen literar la celelalte popoare."

Urmează apoi o laudă a lui Alecsandri :

„cel mai mare şi mai iubit poet al României, căruia izvorul poeziei lirice îi curge nesecat",

şi reproducerea poeziilor sale *Stelele* (doină) şi *Fîntîna,* în traducerea reginei.

„După Alecsandri trece de cel mai însemnat poet M. Eminescu, reprezentantul pesimismului. Însă multe din cîntecele sale sunt lipsite de claritate şi de preciziune. Cîteva poezii lirice ale acestui autor le cunoaştem de mai nainte din *Gegenwart* [2] (vol. XIV, no. 29, vol. XV, no. 17). În totalitate, spiritul său se arată înrudit cu al lui Leopardi."

Se reproduce după aceasta în traducerea măeastră a reginei *Crăiasa din poveşti* de Eminescu. Articolul urmează :

„Un poet de talent este Iacob Negruzzi, ale cărui poezii plac prin simplicitatea lor naturală."

[1] Supliment literar la *Montags Revue* (germ.).
[2] *Prezentul* (germ.).

Se vorbeşte apoi despre „probele frumoase" de poezii ale lui Şerbănescu, se reproduce *Sărutarea* lui şi se amintesc „admirabilele" trei balade de Bolintineanu. Cu aceeaş recunoaştere a valorii poeziei române şi a meritului traducătoarelor se exprimă *Magdeburgische Zeitung* [1] din 18 august 1881 ; cu laudă, dar cu mai multă rezervă, *St. Petersburger Zeitung* [2] din 27 iulie 1881 ; cu admirare pentru regina traducătoare, dar cu puţină cunoştinţă de cauză, o notiţă din *Neue Freie Presse* [3] de la 1 martie 1881 ; cu multă căldură un articol din *Rivista internazionale,* asemenea de la 1 martie. În fine, ca să lăsăm la o parte pe celelalte, *Neue preussische (Kreuz-) Zeitung* [4] (no. 22, 1881) zice între altele :

„Poeţii traduşi ne conduc într-o lume particulară. Pare c-ar fi un văl uşor care este aruncat peste toate aceste cîntece, de-abia se iveşte o izbucnire mai vie a bucuriei ; iubirea înflăcărată a patriei este însă o temă adeseori tratată. Considerînd aplicarea muzei române spre tristeţă, nu este de mirat că a produs şi un reprezentant al pesimismului, M. Eminescu, ale cărui poezii sunt în colecţia de faţă cele mai însemnate lîngă acele ale lui Alecsandri, poetul de predilecţie al patriei sale."

Trecînd la a doua şi a treia din cărţile enumerate mai sus, vedem în *Schiţele române,* introduse şi traduse de d-na Kremnitz, o ochire asupra literaturei române dată sub formă de prefaţă ; apoi urmează traduse : *Crucea din sat* şi *Popa Tanda* de Slavici ; *Popa Gavril* şi *Cucoana Nastasica* de I. Negruzzi ; *Mihnea cel rău* de Odobescu ; povestea *Doi feţi cu stea în frunte,* după redacţiunea lui Slavici şi *Şanta* de N. Gane.
Noile schiţe române, publicate de aceeaş autoară, cuprind traducerea a două nuvele de Slavici : *Gura satului* şi *Budulea Taichii,* a două novele de Gane : *Andrei Florea Curcanul* şi *Sfîntul Andrei,* şi a unei copii

[1] *Jurnalul din Magdenburg* (germ.).
[2] *Jurnalul din Petersburg* (germ.).
[3] *Noua presă liberă* (germ.).
[4] *Noul ziar prusaç (Crucea)* (germ.).

știința publicului cetitor de astăzi aducerea-aminte a acestui cunoscător și prieten de frunte al poporului român.

Locul cel dintîi atît în privința cronologică, cît și în privința meritului îl ocupă traducerea poeziilor române de d-nul Kotzebue în *Rumänische Volkspoesie*[1] de la 1857. Cartea, dedicată d-lui Alecsandri, cuprinde între altele *Miorița, Toma Alimoș, Meșterul Manole, Blăstemul, Movila lui Burcel, Înșiră-te, mărgărite*, și ca apendice două poezii de Conachi și cîte una de Constantin Negruzzi, Sion și Crețeanu. Poeziile populare sunt urmate de note explicative. Traducerea d-lui Kotzebue este din cele mai bune, și cel ce cunoaște amîndouă limbile, rămîne surprins de arta cu care traducătorul a știut să reproducă într-o limbă așa de heterogenă precum este cea germană o parte esențială a farmecului poeziei populare române.

Meritul d-lui Kotzebue este cu atît mai mare cu cît însăș literatura germană nu-i oferea prea multe exemple de traduceri bune. Este curios să vezi tocmai în Germania disproporția între calitatea și cantitatea traducerilor ce se publică. De cînd cu *Stimmen der Vöelker in Liedern*[2] ale bătrînului Herder — a trecut un secol de atunci — germanii s-au arătat a fi națiunea care se interesează mai mult de spiritul literar al altor popoare. Suma de traduceri ce apar în Germania din franțuzește, englezește, italienește etc. este foarte mare și întrece singură toate traducerile făcute în celelalte limbi, afară de literatura științifică, în care Franța, de cîtva timp încoace, urmărește cu mare silință producerile străine. Dar obiceiul germanilor de a traduce romanurile, dramele și poeziile altor popoare nu pare a le fi întărit și arta de a traduce, și ușurința, greutatea stilului și nepriceperea multor traduceri germane a ajuns să fie un fel de calamitate literară, în contra căreia de altminteri se ridică astăzi cu energie însăș critica germană. Nu este chemarea noastră de a intra aici în amănunte ; am atins acest punct numai pentru a ne

[1] Poezia populară românească (germ.).
[2] Glasul popoarelor în cîntece (germ.).

putea bucura cu atît mai mult de traducerea d-lui Kotzebue, care se înalţă cu mult deasupra celor mai multe lucrări de felul ei. Cine a putut traduce, d.e., pe *Toma Alimoş*, precum se vede tradus în pag. 15—20 din cartea d-lui Kotzebue, merită epitetul de a fi un traducător din cei de frunte şi de model ce vedem că i se dă în prefaţa la *Rumänische Skizzen* şi la *Rumänische Dichtungen*. [1]

Celelalte două cărţi ale d-lui Kotzebue ies din cadrul articolului de faţă, nefiind traduceri din româneşte, ci lucrări originale ale autorului. Însă materia acestor lucrări este luată din viaţa românilor moldoveni şi este tractată cu atîta cunoştinţă de cauză, cu atîta iubire de adevăr şi totdeodată cu atîta iubire a românilor, încît ne înfăţişează despre ţara noastră de acum 30 de ani o icoană credincioasă, care trebuie să contribuie şi ea a ne face mai bine înţeleşi şi mai bine văzuţi în străinătate. Noi ne vom îngriji ca aceste scrieri ale d-lui Kotzebue să fie traduse în româneşte, căci dacă ele pot fi interesante pentru germani, vor fi desigur cu atît mai interesante şi mai preţioase pentru români, cărora le înfăţişează oglinda unor vremuri pentru totdeauna trecute. [2]

Bilder und Skizzen aus der Moldau [3] ne dau următoarele „copii de pe natură" din societatea noastră dintre 1852 şi 1856 : o vînătoare în Moldova, Mănăstirea Tomnatica (Varaticul), băile de la Slănic ; o istorie ţărănească ; o vizitare a bîlciului sau a „iarmarocului" din Fălticeni. Toate sunt scrise cu vioiciune, cu îngrijire pentru amănuntele împrejurărilor reale şi, pe lîngă unele mustrări meritate, cu bunăvoinţă pentru noi. Numai douăzeci şi cinci de ani [4] au trecut de la epoca descrisă acolo, şi de-abia ne mai putem recunoaşte în schiţele d-lui Kotzebue. Viaţa boierească din povestirea de

[1] *Poezia românească* (germ.).
[2] Traducerile de care se vorbeşte aici s-au şi publicat de atunci încoace, şi anume : *Schiţe din Moldova* (Bucureşti, Haimann, ediţia a 2-a, 1886) şi *Lascăr Viorescu (ibid.*, 1892, amîndouă traduse de d-na A. M. (n.a.).
[3] *Tablouri şi schiţe din Moldova* (germ.).
[4] Acum (1908) 52 ani (n.a.).

la început s-a schimbat astăzi pretutindeni, categoria a treia a călugăriţelor, de care se plînge autorul cu drept cuvînt (fetele de boier duse cu sila la călugărie), a dispărut asemenea din mînăstirile noastre, băile de la Slănic s-au reformat şi „iarmarocul" din Fălticeni a încetat de mult să mai fie ceea ce era pe atunci. Numai ţăranul român, în bine şi în rău, şi frumuseţea naturei au rămas neschimbate şi sunt încă elementul statornic în marea mişcare a ţării româneşti.

Pe o scară mai întinsă ne dă şi romanul *Lascar Viorescu* o descriere a vieţei noastre sociale din generaţia trecută, adecă de pe la 1851, şi ne înfăţişează tocmai tranziţia de la obiceiurile vechi spre spiritul cel nou al generaţiei după 1848. Contrastul între junele Lascar şi bătrînul Ienachi însufleţeşte întreaga lucrare, şi mai ales figura lui Ienachi este o creaţiune ce poate sta alăturea cu cele mai însemnate producеri ale romanului modern.

Încheind darea noastră de seamă, nu ne putem opri de la încercarea de a ne explica favoarea neaşteptată ce au găsit-o mai ales în Germania literatura poetică a unui popor care până atunci fusese întîmpinat sau cu nepăsare, sau cu antipatie.

Ceea ce a trebuit să placă străinilor în poeziile lui Alecsandri, Bolintineanu, Eminescu şi Şerbănescu şi novelele lui Slavici, Negruzzi şi Gane este, pe lîngă măsura lor estetică, originalitatea lor naţională. Toţi autorii aceştia, părăsind oarba imitare a concepţiunilor străine, s-au inspirat de viaţa proprie a poporului lor şi ne-au înfăţişat ceea ce este, ceea ce gîndeşte şi ceea ce simte românul în partea cea mai aleasă a firei lui etnice. Acest element original al materiei, îmbrăcat în forma estetică a artei universale, păstrînd şi în această formă ca o rămăşiţă din pămîntul său primitiv, a trebuit să încînte pe tot omul luminat şi să atragă simpatica lui luare-aminte asupra poporului nostru. Căci orce individualitate de popor îşi are valoarea ei absolută, şi îndată ce este exprimată în puternica formă a frumosului, întîmpină un răsunet de iubire în restul omenirii ca o parte integrantă a ei.

La această cauză generală se mai adaogă, îndeosebi pentru novelele lui Slavici, Gane şi Negruzzi, întîmplarea favorabilă că ele se găsesc în armonie în privinţa obiectelor ce ni le înfăţişează şi care sunt mai ales figuri tipice din popor, cu un întreg curent al gustului estetic în Europa, curent pe care noi îl credem foarte sănătos şi în urma căruia romanurile ţărăneşti şi descrierile tipice au ajuns să fie cele mai preţuite produceri ale literaturei de novelişti.

Poate nu se va găsi nepotrivit, dacă, pornind de la novelele noastre populare, ne oprim ceva mai mult asupra unei discuţii estetice, care se află în legătură aşa de strînsă cu mişcarea noastră literară.

Citirea unor romane şi novele ca *Lascar Viorescu* de Kotzebue, ca *Buna pescuire* a spaniolului Alarcon (vezi *Convorbirile literare* de la 1 ianuarie 1881), ca *Rabbiata* lui Heyse, ca *Gura satului* de Slavici, *Amintirile din copilărie* de nepreţuitul Creangă, *La mare au diable* şi *Petite Fadette* de George Sand, *Madame Bovary* de Flaubert, *Memoriile unui vînător* şi *Nov* de Turgheniev, *Norocul în Roaring-Camp* de Bret-Harte (vezi *Convorbirile literare* de la 1 ianuarie 1874), *David Copperfield* de Dickens şi, mai presus de toate, *Ut mine Stromtid* de Fritz Reuter ne-a întărit în convingerea că se poate formula de-a dreptul un nou principiu estetic în privinţa romanului modern, în deosebire de tragedie.

Se ştie — şi acest punct se află studiat în multe tractate de estetică şi formulat şi de Goethe — că în tragedie persoana principală este mai întîi de toate activă, este izvorul propriu al faptelor sale, prin care se înlănţuieşte catastrofa finală, şi în această activitate problema tragică este cu atît mai clară şi cu atît mai măreaţă cu cît acea persoană este mai puternică, mai puţin strîmtorată prin mărginirea împrejurărilor şi, prin urmare, mai liberă să lucreze după firea sa individuală. De aceea subiectele tragediei sunt mai ales regii şi eroii, în genere un tip de o puternică individualitate, dar fără nici o mărginire naţională şi afară de orce idee tipică de clasă.

In roman şi în novelă, din contra, persoana principală este în esenţă pasivă şi, departe de a stăpîni la început împrejurările, este ea stăpînită şi bîntuită de ele şi trece prin conflicte tocmai din cauza întîmplărilor dinafară. De aceea, susţinem acum noi, subiectul propriu al romanului este viaţa specific naţională, şi persoanele principale trebuie să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a ţăranului şi a claselor de jos. Căci o figură din popor este de la început pusă sub stăpînirea împrejurărilor ca sub o fatalitate, ea poate fi pasivă fără a fi slabă, fiindcă înfăţişează în sine toată puterea impersonală a tradiţiei de clasă, şi totdeodată exprimarea simţirilor şi a pasiunilor ei poate fi mai clară, fiind mai primitiv firească şi mai puţin meşteşugită prin nivelarea culturei înalte.

De aceea şi vedem că romanul poporan se poate înălţa la o culme de emoţiune ce-l pune alăturea cu adînca mişcare a tragediei, la care nu ajung romanurile din societatea de cultură cosmopolită, şi scene ca aceea în care Havermann din *Ut mine Stromtid* părăseşte cu o acţiune violentă pe stăpînul său Axel, sau în care Miron din *Gura satului*, despărţindu-se de Marta, îşi frînge fluierul de genunchi şi pleacă din sat, sau în care bătrînul Ienachi din *Lascar Viorescu* nu ştie să zică soţiei sale dinaintea iconiţei Maicii Domnului decît simplele cuvinte „nu mă părăsi", sunt de o putere mişcătoare de gradul cel mai înalt şi pun efectul romanului în linie paralelă cu cel formulat de Aristotel pentru tragedie : de a produce adecă, deşteptînd un fior de frică şi de compătimire în cetitor, o *catharsis*, o înălţare şi purificare a acestor pasiuni. Dar pe cînd eroul tragic cu tip individual poate exista în toate ţările (Hamlet nu e specific danez, Antigone nu e numai greacă sau Mizantropul francez), eroul romantic este mai bine caracterizat prin tipul său naţional, cu care nu poate exista decît într-un anume popor şi într-o anume ţară (Havermann e specific german, Miron român, Madame Bovary franceză, Stumpy californian, Bumple englez) ; şi pe cînd eroul tragediei, împins de puternica sa personalitate, îşi creează însuş prin simţirile şi faptele sale conflictul împrejurări-

lor şi o catastrofă în acţiune, eroul romanului se află de mai nainte pus într-un mod fatal în limitele de clasă şi în limitele de naţionalitate, şi evoluţiunea lui stă în lupta de suferinţă cu aceste limite spre o catastrofă în simţămînt. În această evoluţiune eroul romantic se înalţă din strîmtoarea timpului şi a spaţiului spre o simţire universal omenească, şi catastrofa lui psihologică samănă cu momentul în care un rîu, ţinut pănă atunci în îngustimea ţărmurilor, se varsă deodată în oceanul nesfîrşit.

Teoria romanului expusă aci ca toate teoriile estetice, nu vrea să fie o formulare absolută, îndeosebi nu vrea să condamne romanurile moderne, care nu ar fi o reprezentare a figurilor tipice dintr-un popor dat, şi să recunoască exclusiv numai romanurile claselor de jos. Nici tragedia nu este exclusiv mărginită la regi şi la eroi, ci există şi tragediile aşa-numite burgheze, precum e *Cabala şi amorul* de Schiller şi *Nora* de Ibsen.

Dar ceea ce voim să zicem este că, precum tragedia prin chiar natura ei a fost silită să-şi ia mai ales regii şi eroii drept persoane principale, tot aşa romanul este şi va fi din ce în ce mai mult silit să-şi caute elementul său propriu în tipurile mărginite ale unei anume clase sociale dintr-un anume popor, de regulă ale claselor de jos. Căci mai ales tipul poporan este nemeşteşugit şi se impune cu realitatea unui product al naturei primitive. Figurile romantice din societatea înaltă sunt întrucîtva rezultate ale convenţiunii ; simţirile lor sunt în mare parte meşteşugite prin *modă* şi trecătoare ca şi moda. Conflictele de salon ale domnilor şi doamnelor lui Octave Feuillet vor fi tot aşa de sarbede şi fără interes peste o sută de ani precum sunt astăzi Pamela şi Clarissa lui Richardson de acum o sută de ani, pe cînd Sancho Pansa şi Vicarul de Wakefield trăiesc din viaţa veşnică a omenirii.

Însăş firea omenirii, şi nu moda convenţională, este obiectul artei novelistice ; de aceea tipul poporan este materialul ei, şi nu figura din salon.

Tot aşa, statua frumoasă înfăţişează conturele tipice ale omului, fie nude, fie astfel învălite încît linia lor să apară cu claritate. Venus de la Milo este pe jumătate nudă, Pudiciţia din Vatican este în haină transparentă, iar

statua unei femei îmbrăcate după cea din urmă modă de la Paris ar fi poate o caricatură.

Dar lăsînd la o parte teoria romanului explicată mai sus, un lucru rămîne sigur : că romanurile poporane de felul celor citate în articolul de faţă sunt primite astăzi cu o deosebită favoare în lumea apuseană şi că a fost, prin urmare, o coincidenţă fericită ca literatura noastră mai nouă să poată da cetitorilor străini tocmai nişte probe alese din acest gen.

Noi, românii, însă trebuie să ne bucurăm văzînd că, după ce mai multe generaţii ale tinerimii noastre au primit atîtea idei de ştiinţă şi atîtea simţiri de artă din străinătate, a sosit timpul ca şi noi să putem răspunde cu ceva, şi că tînăra literatură română a fost în stare să dea bătrînei Europe prilejul unei emoţiuni estetice din chiar izvorul cel curat al vieţei sale populare.

II

În partea dintîi a cercetării de faţă am făcut o dare de seamă asupra primirii ce au aflat-o în Germania traducerile unora din poeziile şi novelele române.

Văzînd favoarea de care s-au bucurat în străinătate aceste probe ale literaturei noastre, nu ne putem ascunde părerea de rău că numai prin poezii şi prin novele ne-am manifestat viaţa intelectuală şi că nu am avut şi nu avem din toată viaţa noastră publică de vro treizeci de ani încoace aproape nici o lucrare pe care să o fi putut arăta oamenilor luminaţi din Europa ca o dovadă a activităţii noastre ştiinţifice.

Lucrul merită desigur cea mai serioasă luare-aminte, şi introdus precum este astăzi regatul României în familia cea mare a Europei apusene, el are şi datoria de a se întreba care este partea de cultură şi suma de adevăruri ştiinţifice cu care contribuie la comoara generală a cunoştinţelor omeneşti.

Două lucruri aşteptă străinii şi sunt în drept să aştepte de la ştiinţa română : istoria patriei noastre şi cercetarea limbei noastre materne.

Cum răspundem noi la aceste aşteptări ?

Ştiinţa istoriei (dacă putem numi istoria o ştiinţă) este aproape părăsită în generaţia română de astăzi. [1] După nişte începuturi care promiteau ceva, după Şincai, Petru Maior şi *Magazinul istoric* de Laurian şi Bălcescu, după publicarea *Letopiseţelor* de Mihail Kogălniceanu, lucrarea noastră a amorţit cu desăvîrşire pe acest tărîm.

Lumina erau în drept să o aştepte românii de la cele două universităţi înfiinţate în oraşele lor de căpetenie, în Bucureşti şi în Iaşi. Din nefericire, profesorii de istorie de la aceste institute de cultură ale ţării nu s-au arătat la înălţimea chemării lor. Avem un profesor titular de istoria universală la Universitatea din Bucureşti (Petre Cernătescu), unul la Universitatea din Iaşi (Nicolae Ionescu), un profesor titular de istoria română la Bucureşti (Vasile Alexandrescu-Urechiă), unul la Iaşi (Andrei Vizanti). Aceşti profesori, puşi de atîţia ani în fruntea studiilor celor mai importante pentru naţiunea română, n-au făcut toţi patru împreună aproape nimic pentru înaintarea ştiinţei ce o profesează. Nici un studiu prin arhive, nici o publicare de documente, nici o monografie de oarecare valoare asupra vreuneia din multele părţi obscure sau controversate ale trecutului nostru, necum o istorie întreagă — nimic, absolut nimic. Şi, astfel, vedem că universităţile române, în cei douăzeci de ani ai existenţei lor, nu au produs nici un scriitor istoric şi că înşelate au fost aşteptările ţării în privinţa acelor bărbaţi cărora le încredinţase căutarea şi înaintarea celei mai preţioase ştiinţe a ei. [2]

[1] E vorba de anul 1882 (n.a.).

[2] De atunci încoace lucrurile au început să se îndrepteze întrucîtva. Petre Cernătescu a încetat din viaţă ; d. Nicolae Ionescu s-a retras la pensie ; d. Urechiă publică două voluminoase istorii : a şcoalelor de la 1800 la 1864, şi a românilor ; d. Al. Xenopol, numit mai tîrziu profesor la Universitatea din Iaşi, a terminat în 6 volume *Istoria românilor*, o dovadă cel puţin de mare stăruinţă. Dintre cei citaţi în text la 1882 numai d. Vizanti continuă a fi în activitate bugetară şi în neactivitate profesională. (Notă scrisă la 1893.) Cît pentru starea de astăzi (1908), vezi mai jos adaosul de la sfîrşitul acestui studiu, pag. 37 şi urm. (n.a.) *Vol. de faţă*, p. 264 şi urm.

Spre umilirea noastră, istoria română nu se poate încă astăzi cunoaşte decît din lucrările străinilor, şi tot la Engel, ba chiar şi la Rösler şi la Jung, cu neajunsurile lor, trebuie să se adreseze cine vrea să ştie ceva despre trecutul nostru.
Dar dacă cele două universităţi din Bucureşti şi din Iaşi nu au produs nimic, trebuie să amintim că în afară de cercurile lor s-au arătat unele lucrări române, care dau cel puţin elemente de ajutor pentru studiul istoriei. Cîteva cercetări arheologice ale d-lui Odobescu (pentru a nu vorbi de răposatul Bolliac, care nu ştia ce e ştiinţa), cîteva notiţe numismatice ale d-lui Mihail Şuţu şi Dimitrie Sturdza îşi au valoarea lor pentru aceasta.
De însemnătate ar fi mai ales publicările de documente întreprinse de unii şi de alţii, dacă meritul celor mai multe nu ar fi aşa de redus prin lipsa lor de sistem şi uneori chiar prin lipsa de seriozitate. Fără îndoială, orce document autentic privitor la istoria română are preţul său, fie că este adevărat şi trebuieşte primit ca temei pentru cele ce spune, fie că este neexact şi trebuieşte combătut. Dar cînd este vorba de o anume publicare de documente, precum sunt cele încercate la noi, atunci sunt de păzit oarecari regule, fără a căror păzire publicarea îşi pierde cea mai mare parte a folosului ei. Dacă ni se înfăţişează, d.e., o publicare de documente din vreo arhivă sau bibliotecă străină, această publicare trebuie, pe lîngă exactitatea ei, să îndeplinească neapărat o condiţiune esenţială : să fie *completă,* sau completă în înţelesul cel larg de a ne da *toate* documentele din acea arhivă privitoare la români, sau cel puţin completă în înţelesul de a ne da toate documentele principale privitoare la cutare epocă sau la cutare obiect special din istoria română. În amîndouă cazurile ea aduce istoricului folosul de a-i cruţa osteneala propriei sale cercetări asupra aceluiaş obiect în aceeaş arhivă.
Lucrul este elementar şi nici nu merita să fie relevat aici dacă nu-l vedeam trecut cu vederea de cîţiva „istorici" de ai noştri şi de opinia multor tineri asupra lor.
Aşa, d.e., noi credem *Tezaurul de monumente istorice pentru România,* început de Papiu Ilarianu şi întrerupt

după vreo cîţiva ani, o întreprindere cu desăvîrşire greşită în concepţie şi în executare. Ce înţeles poate să aibă, d.e., retipărirea tratatului latinesc al arhiepiscopului Verancius *De apparatu Ioannis regis contra Solimanum*[1] (1536—1538) din *Monumenta Hungariae historica* (1857) şi traducerea lui în româneşte ? Nici *Monumenta Hungariae historica* nu sunt o carte rară, nici limba latină nu este o limbă care va putea fi necunoscută unui viitor istoriograf român.

Dar şi la cărţile mai rare, precum este *Războiul lui Ioan-vodă* de Gorecki, *Istoria turburărilor Moldovei* de Baret (Joppecourt) şi alte curiozităţi publicate aşa pe sărite în *Tezaurul* lui Papiu noi nu vedem folosul în raport cu mijloacele intelectuale şi materiale întrebuinţate pentru traducerea şi răspîndirea lor. Memoriile lui Joppecourt Baret sunt tipărite în franţuzeşte la 1620, se află menţionate în lexiconul cel voluminos al lui Feder, citate în Haner şi chiar în Engel. Cartea se găseşte în biblioteca de la Paris, Petersburg, Odesa, Braşov. Ea nu este una din acele scrieri de valoare universală care ar merita să fie tradusă şi s-ar putea răspîndi printre cetitorii români de toate clasele ; ea este o carte interesantă numai pentru istorici. Apoi îşi poate închipui cineva astăzi un istoriograf român, care să nu cunoască limba franceză nici măcar cît răposatul Papiu, ci să aibă trebuinţă de traducerea acestuia pentru a înţelege pe Baret ?

Tezaurul lui Papiu este plin de asemenea lucrări zadarnice, şi toată publicarea sub un aer de „profundă eruditiune“ este foarte puţin serioasă. Iar de *Istoria românilor din Dacia superiore* nici nu putem vorbi aici ; ea este o scriere tendenţioasă, poate patriotică, poate şi politică, dar istorică nu.

Şi mai puţin serioase sunt îndeletnicirile d-lui C. Esarcu cu de ale istoriei. D-sa a „descoperit“ deodată în cîteva oraşe italiene, în Veneţia, în Florenţa etc., documente istorice, le-a „dezgropat“ din arhive, a „scuturat pulberea lor de mai multe ori seculară“ şi a pus de i-a copiat

[1] *Despre pregătirea regelui Ioan contra lui Soliman* (lat.).

cîteva şi le-a tipărit în România (*Documente istorice descoperite de C. Esarcu,* Bucureşti, 1878, o broşură de 97 pag.).

Aceste „descoperiri" din Italia au aprins în d. Esarcu, după cum ne mărturiseşte (pag. 7), o „adevărată pasiune" şi au dat „spiritului" d-sale „o impulsiune irezistibilă către cercetările istorice".

Dacă pasiunile d-lui Esarcu se deşteaptă aşa de uşor, ne cerem voie să-i recomandăm mai întîi de toate... arhivele statului din Bucureşti. Aici sunt în adevăr foarte multe documente de „dezgropat" şi ne e teamă că ele vor da şi prilejul de a „scutura pulberea de mai multe ori seculară" de pe ele, pe cînd arhivele străine, mai bine aşezate şi mai mult întrebuinţate, se ţin de regulă şi mai curat, şi n-ai decît să te adresezi la directorii lor pentru a „descoperi" cele mai multe acte relative la România fără nici o muncă.

În afară de orce comparare mai însemnată este *Arhiva istorică a României,* a cărei publicare o începuse d. Hasdeu la 1865. În trei părţi sau două tomuri apărute, ea cuprinde documente române şi „neromâne", mai ales slavone, din arhiva statului, din arhiva municipală şi alte arhive din Lemberg, din *Acta Tomiciana,* din alte publicări ruseşti etc. D. Hasdeu dă adeseori textul original slavon, dă totdeauna traducerea română, însoţeşte actele de observări foarte viu scrise, ne expune în introducere nişte principii de publicare şi „regule de clasificaţiune" foarte bune, precum în general d. Hasdeu poate păcătui uneori prin a exagera importanţa lucrurilor ce nu prea au importanţă, dar nu păcătuieşte niciodată prin a nu releva importanţa întreprinderilor d-sale.

Dar ce folos ! De-abia începuse publicul să se încălzească la lumina *Arhivei,* de-abia cetitorii mai critici erau dispuşi să se bucure de cunoştinţele împărtăşite dintr-o limbă aşa de puţin cunoscută românilor precum e cea slavonă şi să uite neajunsurile publicării, lipsa ei de sistemă în privinţa complectării vreunui şir de documente, lipsa de registre pe care d. Hasdeu le promitea în broşuri separate, „astfel încît broşurele pe *zece* ani (!) să formeze un tom", cînd deodată toată

Arhiva încetă de a mai apare, fiind suprimată, după cum ne spune d. Hasdeu într-o notă malițioasă, „din ordinul d-lui ministru de instrucțiune publică C. A. Rosetti“ (1867).

De atunci d. Hasdeu a mai publicat cîteva părți dintr-o *Istorie critică a românilor* cu multe lucruri frumoase pe copertă şi cu multe ipoteze nedovedite în text, a ajuns chiar a fi mai mulți ani de-a rîndul şi este şi astăzi director al Arhivelor Statului din Bucureşti. Însă nervul d-sale istoric pare a fi amorțit ; d-sa face acum limbistică, şi cu *Arhiva istorică* şi cu *Istoria critică* s-a întîmplat ceea ce s-a întîmplat cu multe alte întreprinderi literare ale d-sale : au promis mult şi au ținut puțin. Singura publicare istorică de o valoare netăgăduită, complectă în felul ei, folositoare pentru istoriografii viitori întrucît îi scuteşte de munca de a mai cerceta ei înşii arhivele din Viena, este culegerea de documente a lui Eudoxie Hurmuzachi. Dacă nu se poate recunoaşte acelaş merit însuş textului istoric compus de Hurmuzachi şi dacă nici nu ar fi drept să facem pe răposatul autor întru toate răspunzător de fragmentele publicate după manuscriptul său postum tocmai fiindcă lucrarea a fost întreruptă prin moartea lui, nu putem găsi, din contră, destule cuvinte de laudă pentru culegerea documentelor. Mai multe zecimi de ani de muncă conştiincioasă au pus pe Hurmuzachi în stare să deschidă scriitorilor români o adevărată comoară pentru istoria țării şi să lase totdeodată urmaşilor săi o operă desăvîrşită, un model pentru lucrările de felul ei. La privirea acestei culegeri dobîndind dreapta măsură pentru meritul compilărilor din arhive întreprinse de alții, şi tinerimii române trebuie să-i arătăm pe Hurmuzachi dacă vrea să înțeleagă ce însemnează ca cercetători de arhive Papiu, Hasdeu, necum Esarcu.

Dar Hurmuzachi a murit, culegerea lui de documente este o condițiune pentru scrierea istoriei, dar nu este însăş istoria, şi pe tot cîmpul literaturei române nu mai vedem deocamdată decît un singur autor care ne-a dat dreptul de a aştepta ceva de la d-sa pentru istoriografia română : d. Grigore Tocilescu. Cartea d-sale *Dacia înainte de ro-*

mani (594 pag., în 8° mare, 4 harte şi 38 stampe litogr., Bucureşti, 1880) are meritul de a cuprinde într-un mod aproape complet datele cunoscute asupra obiectului ce-l tratează, şi deşi d-sa nu ajunge adeseori la un rezultat precis al cercetărilor şi păcătuieşte prea des prin aparenţele erudiţiunii, fără a avea totdeauna realitatea ei folositoare, totuş, lucrarea publicată este un început de valoare, şi cine ar fi citit numai paginile 559—574, unde d. Tocilescu face critica părerilor d-lor Hasdeu şi Bolliac asupra alfabetului dacic, sau importantul capitol XII (p. 412—554), despre monumentele Daciei, va recunoaşte în d-sa un autor care are destulă metodă şi destulă erudiţiune pentru a putea fi un scriitor de istorie.

Aceste merite, dacă sunt reale în d. Tocilescu, nu pot fi micşorate prin alţii. Critica violentă şi personală ce d. Hasdeu a publicat-o în primăvara anului trecut (*Binele public,* martie, 1881) în contra şcolarului său, în contra singurului şi unicului său şcolar, despre care încă la 1878 (*Cuvente den bătrîni,* I, pag. 315) zicea că este un june amic, ale cărui cercetări sunt „totdeauna solide", va fi pentru d. Tocilescu (ba poate şi pentru d. Hasdeu) o lecţie de mare folos şi-l va face să-şi îndrepteze mai curînd greşelele ce şi le-a însuşit tocmai în şcoala magistrului : incoherenţa părerilor, publicarea pripită a unor cercetări fără rezultat şi mai ales înbrobodirea cu aparenţele deşerte ale erudiţiunii.

Cu aceste notiţe critice am încheiat inventarul sărăciei noastre istorice, şi, dacă ne mai cerem voie să-i adăugăm cîteva rînduri de anexă, în care să vorbim despre o carte a d-lui Slavici, este, pe de o parte, materia acestei cărţi ce ne îndeamnă, iar pe de alta, legătura ei cu obiectul întregului articol de faţă. Deşi, precum am văzut mai sus, nu putem arăta învăţaţilor străini, afară de cartea d-lui Tocilescu şi de notiţele d-lor Odobescu, M. Suţu şi Sturdza, nici o cercetare istorică în literatura română mai nouă, care să aibă o adevărată valoare şi de care să se poată folosi ştiinţa în genere, le putem arăta cel puţin un român care, din contra, a scris în limba străină o carte bună despre naţiunea sa. Într-o lucrare colectivă în limba germană asupra etnografiei şi istoriei culturei popoarelor

din Austro-Ungaria, întreprinsă sub auspiciile baronului Helfert din Viena, a apărut volumul al şaselea sub titlul : *Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina, von I. Slavici* (I vol. în 8°, 236 pag., Viena şi Teschen, ediţ. lui Karl Prohaska, 1881).
Lucrarea germană a domnului Slavici este de mare interes şi a început să atragă luarea-aminte a Germaniei asupră-i (vezi dările de samă în *Augsb. Allgem. Zeit.* din iulie 1881, în *Ausland*, no. 39/1881, în *Globus*, no. 17 din 1881 etc.). Scrisă într-o limbă destul de bună, cartea, dacă nu cuprinde multă ştiinţă istorică sau etnografică, are cel puţin meritul de a fi întemeiată pe o intuiţiune originală a obiectului ei. Deprins precum era d. Slavici cu viaţa poporului român, observator sigur, conştiinţios la lucru, d-sa a dat mai ales prin expunerile sale asupra situaţiunii geografice, asupra religiunii şi asupra particularităţilor naţionale o icoană credincioasă a culturei noastre de peste Carpaţi şi Molna, cu atît mai interesantă cu cît este dezbrăcată de orce pedantism pretenţios şi însufleţită oarecum de însăş pulsarea vieţii reale a poporului.

Să trecem acuma la celălalt obiect al activităţii ştiinţifice, pe care suntem datori să-l examinăm de cîte ori ne gîndim la punctul de vedere din care trebuie să privească Europa progresul vieţei intelectuale în România.
A doua întrebare ce se pune ştiinţei române cu drept cuvînt are de obiect limba noastră maternă. Care sunt elementele ei constitutive ? Care este evoluţiunea ei istorică ? În ce stă geniul ei individual ?
Din norocire, starea noastră intelectuală este pe cale de a se îndrepta în această privinţă, şi, pe cît ni se pare, începe a se revărsa lumina zilei în întunericul de pănă acum. După ce cu *Tentamen criticum* al bătrînului Laurian şi cu *Dicţionarul Academic* Laurian-Massim ne înfundasem într-o potecă fără ieşire, ne întoarcem astăzi pe calea cea adevărată, şi poate că aici ştiinţa română va fi în stare să aducă cel dintîi folos adevărat ştiinţei generale. Cîteva monografii de merit publicate în *Convorbiri literare* de Lambrior şi Burla, cercetările lui Lam-

dar consultată de toţi cei ce se ocupă de obiectul ei ca o lucrare fundamentală. Vorbim de

„*Dictionnaire d'Etymologie daco-romane. Par A. de Cihac.*
Vol. I. *Eléments latins* (1870).
Vol. II. *Eléments slaves, magyars* etc. (1879)."

Nu putem numi pe d-l Cihac fără a-i mulţumi pentru marele serviciu adus literaturei române prin aceste două dicţionare etimologice ale d-sale. A-i aduce mulţumirea în public ne pare o datorie de conştiinţă. Volumul al doilea din lucrarea d-sale, adecă cel cu elementele slavone, a fost obiectul unor atacuri foarte vii din partea literaţilor români, cărora însă şi d-l Cihac le-a răspuns cu violenţă. Că unele din derivările d-lui Cihac vor trebui să fie îndreptate nu mai încape îndoială ; că părerile d-sale din prefaţă asupra cantităţii relative a latinismelor şi a slavonismelor se pot combate cu temei şi aceasta ne pare sigur. *Quel est le dictionnaire qui ne donne pas prise par quelque côté à la critique et même à une très juste critique ?* [1] zice prefaţa dicţionarului Academiei Franceze. Cîmpul este deschis tutulor discuţiilor, şi va fi cea mai fericită zi pentru limbistica română cînd contrazicătorii d-lui Cihac vor pune în locul dicţionarului d-sale o altă lucrare tot aşa de amănunţită, însă lipsită de greşeli. Dar până atunci trebuie să recunoaştem că d. Cihac a făcut ceea ce n-au putut face ceilalţi limbişti ai noştri, şi chiar după statornicirea unei etimologii mai sigure pentru toate cuvintele române va rămînea d-lui Cihac meritul de a fi pus temelia unui dicţionar complet de etimologie daco-română.

Recapitulînd acum, la sfîrşit, impresia ce ne lasă întreaga noastră mişcare literară de astăzi, ne putem rezuma în două constatări deosebite :

În literatura poetică ne aflăm în progres, şi progresul este netăgăduit : avem autori de merit, şi de merit statornic ; prin urmare, influenţa lor se va răspîndi din

[1] Care este dicţionarul care nu se expune prin ceva criticii şi chiar unei critici întemeiate ? (fr.).

ce în ce mai mult în tinerimea română, şi dacă chiar străinătatea îi recunoaşte, cu atît mai mult îi va preţui patria lor proprie.

În literatura ştiinţifică am rămas înapoi : studiile istorice sunt aproape pierdute, studiile limbistice sunt de-abia susţinute.

Cauza acestei disproporţii trebuie să fie mai adîncă, şi, dacă am fi chemaţi să o exprimăm într-o singură frază, am întrebuinţa următoarea formulă din teoria evoluţionistă aplicată la viaţa spirituală a poporului : pătura psihologică a generaţiei noastre de astăzi este pregătită pentru poezia lirică şi pentru novela poporană, dar nu este încă pregătită pentru lucrarea ştiinţifică.

Înlănţuirea logică a unui foarte întins şir de idei, şi aceasta este ştiinţa, este o treaptă mai tîrzie a dezvoltării intelectuale şi cere o tărie mai mare a gîndirii abstracte decît se găseşte astăzi în majoritatea capetelor noastre.

Dar ceea ce nu este astăzi trebuie să fie mîine ; şi pentru ca să fie, trebuie să fie pregătit.

O pregătire, un ferment al evoluţiei este simţirea neajunsului stării de astăzi.

Cînd majoritatea tinerimii va fi în adevăr pătrunsă de această simţire, se va face cu siguranţă cel dintîi pas spre îndreptare.

De aceea critica.

Adaos la 1908

De părăsirea studiilor istorice nu ne mai putem plînge astăzi. Îndreptarea semnalată în nota de la 1893 a continuat, şi acum profesorii noştri universitari, dacă nu toţi cei vechi, dar desigur cei nou numiţi, îşi îndeplinesc datoria în ceea ce priveşte istoria naţională cu tot zelul cerut. Dintre cei vechi, Vasile Alexandrescu-Urechiă şi Nicolae Ionescu au încetat din viaţă fără a fi lăsat în urma lor vreo scriere de valoare. Andrei Vizanti s-a văzut silit să părăsească ţara ; d. Al. Xenopol a mai publicat, între altele, 2 volume despre Cuza-Vodă, fără nici o însemnătate (mult mai bună este o scurtă broşură a d-lui Petru Răşcanu, scrisă cu prilejul aniversării de

40 de ani de la abdicarea lui Cuza) şi se vede încurcat în formularea unei pretinse legi istorice. Nici d. Gr. Tocilescu nu ne pare a se fi ferit de greşelile atinse mai sus la pag. 30 [1] ; dar trebuie să i se recunoască meritul publicărilor relative la monumentul de la Adam-Klissi.

Însă renaşterea şi întemeierea istoriografiei noastre naţionale se datoreşte profesorilor universitari mai noi, d-lor N. Iorga şi D. Onciul, cărora li se poate adăoga din partea studiilor paleo-slavice d. I. Bogdan. Comoara de documente descoperită şi pusă la îndemîna publicului de nepilduita sîrguinţă a d-lui Iorga, soliditatea cercetărilor, claritatea şi cumpătarea expunerii în scrierile d-lui Onciul, precum şi — alături de ele — monografiile d-lui Bogdan au făcut să se nască o literatură istorică din cele mai însemnate şi au avut totodată darul să producă, drept rezultat al înrîuririi asupra tinerimii universitare, un şir de scriitori mai noi, cari de pe acum garantează continuarea ei în acelaş spirit şi cu aceeaş conştiinţă.

Totodată, Academia Română urmează fără preget cu publicarea documentelor începută sub auspiciile numelui Eudoxie Hurmuzachi ; şi în această ordine de idei trebuie să amintim şi conştiinţioasa *Bibliografie română* a d-lor I. Bianu şi Nerva Hodoş.

În ceea ce priveşte cercetările arheologice relative la ţara noastră, d. Teohar Antonescu începe să publice temeinicile sale studii ; pe de altă parte, d. Al. Tzigara-Samurcaş se distinge prin zelul şi prin gustul cu care ştie să scoată la iveală partea frumoasă din produsele artelor şi meseriilor indigene.

În oarecare legătură cu cele de mai sus se cuvine să menţionăm şi publicările folcloristice ale răposatului membru al Academiei Române, Fl. Marian.

Cît pentru a doua cerinţă de care vorbea cercetarea noastră de la 1882 şi la care se referea nota de la 1893, adică activitatea relativă la filologia română, şi ea se arată astăzi în cel mai îmbucurător progres, ceea ce se dovedeşte şi cu prilejul noului dicţionar academic al

[1] *Vol. de faţă*, p. 259.

limbei române. După citirea notei de la pag. 34 [1], nu se va mira nimeni că lucrarea dicţionarului a fost luată din mînile d-lui Hasdeu, şi în acel moment nu se afla alt filolog român căruia Academia să-i fi putut încredinţa acea mare operă decît d. Al. Philippide, profesor la Universitatea din Iaşi. Distinsul filolog a şi început lucrarea cu cea mai mare rîvnă, şi-a consacrat tot timpul misiunii ce o primise şi — ajutat de cîţiva foşti elevi ai săi — a pregătit din nou un foarte bogat material de citaţiuni, deoarece d. Hasdeu nu predase pe cel adunat în vremea d-sale mai ales prin înlesnirile administraţiei publice. Dar cînd a fost vorba de însăşi redactarea textului (în limitele de timp dorite de regele donator şi în întinderea de explicări şi citaţiuni hotărîtă de Academie), d. Philippide, care la început declarase formal că primeşte lucrarea în condiţiile Academiei, refuză să reducă numărul excesiv al citaţiunilor şi se declară în neputinţă de a respecta timpul prevăzut pentru terminarea lucrării. Situaţia în care se afla Academia faţă de rege după penibila întîrziere şi zădărnicire cauzată de d. Hasdeu nu-i mai permitea să se supuie la greutăţile provocate de d. Philippide.
Din norocire, pe cînd la început nu se distinsese, după d. Hasdeu, ca filolog român în adevărata accepţiune a cuvîntului, decît d. Philippide, se iviseră acum alţi doi învăţaţi, ale căror lucrări dovedeau o deplină competenţă în această specialitate : d. Ovid Densusianu, profesor la Universitatea din Bucureşti, şi d. Sextil Puşcariu, astăzi profesor la Universitatea din Cernăuţi. La amîndoi se adresează aşadar Academia cu cererea de a începe împreună redactarea prea întîrziatului dicţionar. Amîndoi au primit în princip însărcinarea comună, dar cînd a fost vorba de alegerea colaboratorilor secundari, d. Ovid Densusianu nu s-a învoit cu condiţia pusă de Academie, ca toţi colaboratorii să fie români, stăruind să-şi asocieze un străin de neam. Astfel, *Dicţionarul Academic* a rămas numai în sarcina d-lui Sextil Puşcariu, care — pentru neologisme şi pentru traducerea lor în franţuzeşte — şi-a asociat pe d. I. A. Rădulescu-Pogoneanu.

[1] *Vol. de faţă,* p. 262.

Dicţionarul a şi început să apară şi se înfăţişează în cele mai bune condiţii posibile după împrejurările arătate mai sus. Ce e drept, d. Philippide, care critica mai nainte în termeni foarte vii părerile filologice ale d-lui Densusianu, precum şi d. Densusianu, care critica în acelaş mod părerile filologice ale d-lui Philippide, se unesc acum în atacuri tot aşa de vii contra dicţionarului d-lui Puşcariu. Dar asemenea vivacităţi par a fi o specialitate a filologilor. Este însă de bun augur pentru dicţionarul academic, aşa cum se lucrează astăzi, că d. Sextil Puşcariu îşi păstrează cumpătarea şi demnitatea faţă de toate atacurile ; şi de altminteri orce părere am putea avea în privinţa acestor controverse, un lucru rămîne sigur : atît în d. Sextil Puşcariu, cît şi în dd. Al. Philippide şi Ovid Densusianu filologia română are reprezentanţi de o competenţă evidentă, iar literatura noastră ştiinţifică a făcut şi în această privinţă pasul hotărîtor.
Înainte de a termina această privire fugitivă asupra actualei literaturi istorice şi filologice, trebuie să amintim şi deşteptarea unei însemnate activităţi pentru studiarea elementelor fizice ale regiunilor locuite de români. Geografia, prin interesantele scrieri şi lecţiuni universitare ale d-lui S. Mehedinţi, geologia, prin explorările d-lor L. Mrazec şi Murgoci, zoologia, în parte şi mai ales, prin stăruinţa d-lui Gr. Antipa încep a se întemeia în România ; iar cunoaşterea plantelor noastre, după *Prodromul* răposatului academician Brandia, este înlesnită prin dicţionarul botanic al d-lui Zah. C. Panţu, alcătuit cu deosebită îngrijire.

Comediile d-lui I. L. Caragiale

(1885)

Caragiale

care critică drumul pe care a apucat şi supunerea pe care o arată unei oarecare găşti literare din Bucureşti. Avis celor în drept a lecui răul."

Adecă, cum am zice, poliţia în contra literaturei! Cenzura guvernamentală în contra spiritului comediilor! Destituirea comitetului teatral şi poate pedepsirea autorului! Cum se repetă toate în lume, deşi *mutatis mutandis!* Şi în Franţa secolului trecut, la sfîrşitul terorismului, Ducancel pusese pe scenă *„l'intérieur des comités révolutionnaires"*, unde îşi bătea joc de radicalii terorişti şi „insulta instituţiunile ţării", şi atunci foaia radicală *L'ami des lois* [1] ceruse pedepsirea autorului, care *„n'expierait point par mille morts tout le mal qu'il a fait à la liberté"* [2].

Numai că vremurile s-au schimbat, şi s-au cam schimbat şi oamenii. Radicalii terorişti din Franţa de atunci îşi executau dorinţele lor prin sînge, şi în contra lor a trebuit să opereze ghilotina; radicalii noştri de astăzi îşi arată dorinţele dumnealor prin cerneală, şi în contra lor e destul să opereze o foaie de hîrtie sugătoare.

Căci pentru orce om cu mintea sănătoasă este evident că o comedie nu are nimic a face cu politica de partid; autorul îşi ia persoanele sale din societatea contimporană cum este, pune în evidenţă partea comică aşa cum o găseşte, şi acelaş Caragiale, care astăzi îşi bate joc de fraza demagogică, şi-ar fi bătut joc ieri de işlic şi tombateră şi îşi va bate joc mîine de fraza reacţionară, şi în toate aceste cazuri va fi în dreptul său literar incontestabil.

Aşadar, nu la asemenea imputări nechibzuite ne putem opri. E însă o altă imputare mai serioasă ce se face autorului nostru, şi pe acesta ne credem datori să o cercetăm mai de aproape.

Comediile d-lui Caragiale, se zice, sunt triviale şi imorale, tipurile sunt toate alese dintre oameni sau viţioşi, sau proşti; situaţiile sunt adeseori scabroase; amorul e totdeauna nelegiuit; şi încă aceste figuri şi situaţii se prezintă într-un mod firesc, parcă s-ar înţelege de la

[1] Prietenul legilor (fr.).
[2] N-ar ispăşi nici printr-o mie de morţi tot răul pe care l-a făcut libertăţii (fr.).

sine că nu poate fi altfel ; nicăiri nu se vede pedepsirea celor răi şi răsplătirea celor buni.

Pentru cei ce cunosc multele discuţii deşteptate şi în literatura altor ţări asupra acestor întrebări, ne-am putea mărgini să răspundem : există aceste tipuri în lumea noastră ? sunt adevărate aceste situaţii ? Dacă sunt, atunci de la autorul dramatic trebuie să cerem numai ca să ni le prezinte în mod artistic ; iar valoarea lor morală este afară din chestie. Nici în comediile lui Aristofan, nici în *Mariage de Figaro*, nici în *Sganarelle*, nici în sute de comedii cunoscute şi recunoscute nu e vorba de o asemenea morală.

Dar acest răspuns, îndestulător poate acolo unde sunt tradiţii literare, nu este îndestulător la noi, şi de aceea ne cerem voie să motivăm ceva mai pe larg părerea noastră asupra punctului în discuţie.

Dacă ni se pune întrebare : arta în genere şi în special arta dramatică are sau nu are şi o misiune morală ? contribuie ea la educarea şi înălţarea poporului ? Noi răspundem fără şovăire : da, arta a avut totdeauna o înaltă misiune morală, şi orce adevărată operă artistică o îndeplineşte.

Va să zică, asupra acestui punct nu suntem dezbinaţi. Rămîne numai să ne înţelegem în ce consistă, în ce poate consista acea influenţă morală a lucrărilor de artă.

Şi aici trebuie să stabilim mai întîi un punct de plecare elementar : influenţa morală a unei lucrări literare nu poate să fie alta decît influenţa morală a artei în genere. Dacă arta în genere are un element esenţial moralizator, acelaş element va trebui să-l găsim şi în orce artă deosebită, prin urmare şi în arta dramatică.

Ar fi o confuzie, care ar impiedica de la început orce dreaptă înţelegere a lucrului, dacă ne-am închipui că poezia, fie lirică, fie epică, fie dramatică, are altă esenţă morală decît arta în genere. Poate să o aibă într-un grad mai mare sau mai mic, dar nu poate să o aibă de o altă natură şi nu trebuie să ceri poeziei o altă influenţă morală decît o ceri muzicei, sculpturei, arhitecturei şi picturei. Căci întîmplarea că poezia întrebuinţează acelaş organ de comunicare sau acelaş material brut ca şi codicele penal şi catehismul de morală, adică cuvintele,

nu-i poate schimba esenţa ei de artă, precum nu se poate confunda arta sculpturei cu meseria pavajului, deşi amîndouă întrebuinţează materialul piatră.
Aceeaş influenţă asupra înălţării morale a individului ce o poţi aştepta din producerea simţimîntului estetic la auzirea unei simfonii de Beethoven şi la privirea statuei lui Apollo din Belvedere sau a Venerii de Medicis, aceeaş, şi nu alta, trebuie să o aştepţi de la citirea unei poezii sau de la asistarea la o reprezentare dramatică.
Este destul să aducem această considerare generală în cercetarea noastră de faţă, pentru ca orce inteligenţă neprevenită să fie îndată convinsă despre temeiul ei elementar ; şi nici că a fost vreundeva îndoială serioasă asupra acestui punct.
De aici cîştigăm însă prima măsură mai potrivită pentru judecarea întregei întrebări.
Venera aflată la Milo este jumătate nudă ; cea de Medicis este nudă de tot. Amîndouă sunt expuse vederii tutulor la muzeele din Paris şi din Florenţa, şi cine găseşte că sunt imorale ?
În ce constă dar moralitatea artei ?
Orce emoţie estetică, fie deşteptată prin sculptură, fie prin poezie, fie prin celelalte arte, face pe omul stăpînit de ea, pe cîtă vreme este stăpînit, să se uite pe sine ca persoană şi să se înalţe în lumea ficţiunii ideale.
Dacă izvorul a tot ce este rău este egoismul şi egoismul exagerat, atunci o stare sufletească în care egoismul este nimicit pentru moment, fiindcă interesele individuale sunt uitate, este o combatere indirectă a răului, şi astfel o înălţare morală. Şi cu cît cineva va fi mai capabil prin dispoziţia sa naturală sau prin educaţie a avea asemenea momente de emoţiune impersonală, cu atît va fi mai întărită în el partea cea bună a naturei omeneşti.
Aceasta este cu atît mai important în zilele noastre cu cît simţimîntul religios, care mai nainte îndeplinea misiunea de a înălţa spiritele deasupra intereselor egoismului zilnic, dispare din ce în ce mai mult din clasele culte şi trebuie înlocuit cu alte emoţiuni impersonale.
Înălţarea impersonală este însă o condiţie aşa de absolută a orcărei impresii artistice, încît tot ce o împiedică şi o abate este un duşman al artei, îndeosebi al poeziei

şi al artei dramatice. De aceea poeziile cu intenţii politice actuale, odele la zile solemne, compoziţiile teatrale pentru glorificări dinastice etc. sunt o simulare a artei, dar nu artă adevărată.

Esenţa acesteia este de a fi o ficţiune, care scoate pe omul impresionabil în afară şi mai presus de interesele lumii zilnice, orcît de mari ar fi în alte priviri.

Chiar patriotismul, cel mai important simţimînt pentru cetăţeanul unui stat în acţiunile sale de cetăţean, nu are ce căuta în artă ca patriotism ad-hoc, căci orce amintire reală de interes practic nimiceşte emoţiunea estetică.[1]

Există în toate dramele lui Corneille un singur vers de patriotism francez ? Este în Racine vreo declamare naţională ? Este în Molière ? Este în Shakespeare ? Este în Goethe ?

Şi dacă nu le are Corneille şi Goethe, să ne înveţe domnul X. Y. din Bucureşti ca să le avem noi ?

Subiectul poate să fie luat din realitatea poporului, dar tratarea nu poate să fie decît ideal-artistică, fără nici o preocupare practică.

Prin urmare, o piesă de teatru cu directă tendenţă morală, adecă cu punerea intenţionată a unor învăţături morale în gura unei persoane spre a le propaga în public ca învăţături, este imorală în înţelesul artei, fiindcă aruncă pe spectatori din emoţiunea impersonală a ficţiunii artistice în lumea reală cu cerinţele ei, şi prin chiar aceasta îi coboară în sfera zilnică a egoismului, unde atunci — cu toată învăţătura de pe scenă — interesele ordinare cîştigă preponderenţă. Căci numai o puternică emoţiune impersonală poate face pe om să se uite pe sine şi să aibă, prin urmare, o stare sufletească inaccesibilă egoismului, care este rădăcina orcărui rău.

Aşadar, arta dramatică are să expună conflictele, fie tragice, fie comice, între simţirile şi acţiunile omeneşti cu atîta obiectivitate curată, încît pe de o parte să ne poată emoţiona prin o ficţiune a realităţii, iar pe de alta să se înalţe într-o lume impersonală. Nici fraza de morală practică, nici intenţionata pedepsire a celui rău şi

[1] Vezi şi darea de seamă asupra poeziilor d-lui Goga în vol. acesta (n.a.).

răsplătire a celui bun nu se țin de artă, ci sunt de-a dreptul contrare.

Cît este de adevărat, aceasta se poate constata din examinarea multora din dramele cele mai renumite, care au încîntat și încîntă lumea spectatorilor.

Ce tendență de morală practică este în Othello ? Othello este gelos ; în gelozia sa sugrumă pe Desdemona. Ce a păcătuit Desdemona de este așa de crunt lovită ? Care este răsplata nevinovăției ei ?

Ofelia iubește pe Hamlet. Face vreun rău cu aceasta ? Ea rămîne virtuoasă și supusă, însă înnebunește din cauza lui, și de cea mai puternică emoțiune este scena în care ni se înfățișază nebunia ei. Ce învățătură de morală practică putem scoate de aici ?

Falstaff este un berbant bețiv, care rîde totdeauna, face glume indecente și ne face să rîdem și noi. Cine a condamnat vreodată această figură a lui Shakespeare ?

Alceste-Mizantropul este omul cel mai virtuos, dar ceilalți își bat joc de el, Celimena îl părăsește și el rămîne singurul nefericit în piesă. Unde e moralitatea ?

Sunt de ajuns aceste exemple, care de altminteri s-ar putea înmulți cu sutele, pentru ca să înțelegem cît ar fi de greșită la operele de artă cerința unei morale în înțelesul practic al cuvîntului ; și nu putem întări mai bine această expunere decît făcîndu-i oarecum contraprobă și arătînd unde ajungem cu opinia ceailaltă, că adecă piesa de teatru să aibă o intenție morală.

Între puținele traduceri din Shakespeare ce le avem în românește, cea mai veche este a lui Toma Bagdat, publicată la București în 1848 din „Tipografia lui Josef Kopainig". Ea cuprinde *Romeo și Julieta* și *Othello*.

D. Bagdat era de părerea celor ce așteaptă de la comediile d-lui Caragiale mai multă moralitate, și de aceea a însoțit traducerea d-sale cu o „consecuență morală" după fiecare tragedie. Iacă la ce rezultat ajunge d. Bagdat din acest punct de vedere în privința lui *Othello* (p. 214, 215) :

„Această tragedie cuprinde în sine moralul : înfățișîndu-ne primejdiile amorului peste măsură, ale ambiției din care ies mai multe și mai mari răutăți și ale des-

crederii ce trebuie să avem în femei. Ale amorului, întîi pentru că dacă Desdemona era mai păzită şi se lăsa după alegerea părinţilor săi, nu pătimea astfel de nenorocire, şi al doilea că dacă Roderigo n-ar fi fost atît de uimit după Desdemona, n-ar fi îndemnat pe Jago, spurcatul, să surpe amorul maurului cu veneţianca ce iubea el. Din ambiţie pentru că Jago insuflat de Roderigo că generalul nu-l înalţă ca pe Cassio, pe care îl favorizează mult, să mijlocească să-l surpe, ajunse pînă în minutul cel mai după urmă al înfiinţării planului său. Din descrederea ce trebuie să avem în femei, pentru că Jago, încredinţînd taina soţiei sale, fu descoperit de dînsa, care dimpreună cu stăpîna sa şi cu stăpînul său fu prada ambiţiosului, nelegiuitului, cruntului şi preaspurcatului acestuia, care rămase a se munci în veci pe lumea aceasta şi pe cealaltă.

...Dintr-aceste puteţi lua o bună şi frumoasă lecţie de moral, în care poetul englez scrie cu atîta foc pentru binele omenirii."

„Consecuenţa morală" a d-lui Bagdat ne scuteşte de a mai adăoga ceva în contra unor asemenea consecvenţe.

Revenind acum la comediile d-lui Caragiale, vom zice : singura moralitate ce se poate cere de la ele este înfăţişarea unor tipuri, simţiminte şi situaţii în adevăr omeneşti, cari prin expunerea lor artistică să ne poată transporta în lumea închipuită de autor şi să ne facă, prin deşteptarea unor emoţiuni puternice, în cazul de faţă a unei veselii, să ne uităm pe noi înşine în interesele noastre personale şi să ne înălţăm la o privire curat obiectivă a operei produse.

Aceasta trebuie să o cerem de la autor. De la noi, spectatorii, trebuie să cerem ca înaintea unei opere de artă să ne prezentăm dispuşi, nepreveniţi, fără intenţii străine artei. Căci dacă artistul nu este totdeauna capabil de a lucra, ci trebuie să fie inspirat, nici spectacolul nu este în fiece moment capabil de a primi o impresie estetică ; poate unii nu sunt capabili niciodată ; şi cine la o piesă de teatru nu-şi poate uita grijile sale personale, sau legăturile sale de partid politic, sau catehismul său

de morală convenţională, acela să nu se mai amestece în ale artei.

Dacă ne-am putut înţelege cu cetitorii noştri până aici, uşor va fi să ne înţelegem asupra „trivialităţii" ce se mai impută.

Orce concepţie artistică este în esenţa ei ideală, căci ne prezentă reflexul unei lumi închipuite. Prin chiar aceasta ne produce caracteristica impresie impersonală. Tipurile înfăţişate în comediile d-lui Caragiale trebuie să vorbească cum vorbesc, căci numai astfel ne pot menţine în iluzia realităţii în care ne transportă. Menţinerea acestei iluzii este singurul element hotărîtor, şi un limbagiu academic în gura lui Nae Ipingescu ar nimici toată lucrarea ; pe cînd în gura lui Ramiro din eleganta *Sara la curte* a d-lui Ioan Cerchez este foarte potrivit.

Murillo a zugrăvit madone, dar a zugrăvit şi copii murdari şi zdrenţuroşi, care mănîncă pepene. Poate zice cineva că madonele lui Murillo se ţin de adevărata pictură, iar acei copii zdrenţuroşi ar fi prea triviali pentru artă ?

În faimosul *Salon Carré* din Louvre la Paris, unde este aşezată la un loc cu chintesenţa picturei frumoase, se vede, alăturea cu sfînta familie a lui Rafael, femeia hidropică a lui Gerard Dow, dinaintea căreia stă doctorul, examinîndu-i lichidul într-o sticlă. A contestat vreodată cineva acestui tablou al lui Dow marea lui valoare artistică ?

Aici concepţia artistului inspirat este unica măsură a convenienţei, şi în lumea artei adevărate nici nu poate fi vorba de trivial. „Trivial" este o impresie relativă din lumea de toate zilele, ca şi decent şi indecent.

Dacă pseudoartistul rămîne el însuş în această lume de rînd, dacă el însuş nu este cuprins de inspirarea impersonală, şi prin urmare nu ne poate transporta nici pe noi în lumea curată a ficţiunilor, atunci se înţelege că lucrarea sa poate să fie trivială, indecentă, lascivă, după cum îi este felul şi ţinta. Dar aceasta nu atîrnă nici de la obiect, nici de la expresii, ci de la chiar genul inspirării sale ; şi atunci o împărătească cu expresii academice, manierate, după gustul trecător al unui public trecător,

poate să fie în adevăr trivială, pe cînd soţia cherestegiului Dumitrache nu este.

Terminînd această încercare de înţelegere, ne aducem aminte de cuvintele cu care am început-o : în materie de gust literar, discuţia e totdeauna grea, şi tocmai în faţa acestei greutăţi am trebuit să ne mărginim la simpla tragere a liniei de hotar între ceea ce este artă şi se poate cere de la artă şi între ceea ce nu este artă şi nu i se poate cere.

O dată hotarul aşezat, nu mai încape îndoială că se pot face multe deosebiri şi înlăuntrul terenului artei ; numai să se recunoască mai întîi că ne aflăm pe teren de artă. Valoarea va fi mai mare sau mai mică după însemnătatea mai mare sau mai mică a caracterelor prezentate, a conflictului, a situaţiilor. Şi în această privinţă am simţit şi noi, ca toată lumea, diferenţa de valoare în diferitele comedii ale d-lui Caragiale ; şi noi credem, de exemplu, că *O scrisoare pierdută* este superioară farsei *D-ale carnavalului*.

Dar nu vedem pentru moment nici o trebuinţă de a stărui asupra acestui punct. Cu atît mai puţin, cu cît atunci s-ar da ultimei piese a d-lui Caragiale o însemnătate la care nu aspiră. *D-ale carnavalului* este o simplă farsă de carnaval, precum se şi numeşte, veselă şi fără pretenţii, şi un public neprevenit nu-i poate cere alta decît un moment de bună petrecere.

Însă în aceste limite mai modeste şi această lucrare rămîne o lucrare de merit. Căci literatura adevărată, cu feluritele ei produceri, se poate asemăna unei păduri naturale cu feluritele ei plante. Sunt şi copaci mari în pădure, este şi tufiş, sunt şi flori, sunt şi simple fire de iarbă. Toate împreună alcătuiesc pădurea, fiecare în felul său trăieşte şi înveseleşte ochiul privitorului ; numai să fie plantă adevărată, cu rădăcina ei în pămînt sănătos, iar nu imitaţie de tinichea vopsită, cum se pune pe unele case din oraş.

Comediile d-lui Caragiale, după părerea noastră, sunt plante adevărate, fie tufiş, fie fire de iarbă, şi dacă au viaţa lor organică, vor avea şi puterea de a trăi.

revine

opere ... - operă de valoare

Poeţi şi critici

(1886)

Sunt de-abia 14 ani (acum sunt 36), de cînd prin cîteva articole sub numele *Direcţia nouă în poezie şi proză* ne-am încercat să arătăm ce trebuie să se ceară de la o mişcare sănătoasă a literaturei române.[1]

Acele articole erau purtate de oarecare speranţă, dar de mai puţină încredere. În poezie, *Pastelurile* lui Alecsandri erau un semn de renaştere, asupra lui Eminescu — „poet în puterea cuvîntului" — se atrăgea luarea-aminte a publicului, Şerbănescu, Petrino, Matilda Cugler, Bodnărescu erau apreţiaţi. În proză — cu împotrivire energică în contra pedantismului Ciparo-Barnuţio-Pumnian — se cerea limba firească a poporului român, iubire de adevăr şi cunoştinţă de cauză ; din proza curat literară se relevau Alecsandri, Iacob Negruzzi, Gane ; din proza ştiinţifică, între altele, primele încercări ale d-lor P. P. Carp, Lambrior, Th. Rosetti, Xenopol, chiar şi ale d-lor Burla şi Panu.

Dacă privim astăzi la literatura din ultimii ani, timida speranţă de atunci se poate schimba într-o încredere sigură pentru direcţia sănătoasă a lucrărilor intelectuale în România. Nu doară că toţi cei salutaţi la 1872 au împlinit ceea ce se aştepta de la ei ; dar unii au întrecut aşteptările şi relativ mulţi alţii şi-au adaos puterile pentru a da acelei mişcări un avînt — dacă nu destul de general, dar cel puţin destul de puternic pentru a ne face să simţim un adevărat progres în anul prezent, comparat cu anul 1872.

Alecsandri ne-a înavuţit poezia cu *Ostaşii noştri* şi cu drame, îndeosebi cu *Fîntîna Blanduziei ;* Eminescu a adus lirica română la o culme de perfecţiune ; lor li s-au adaos poeţii Naum şi Vlahuţă, comediile d-lor Caragiale şi I. Cerchez, novelele d-lor Slavici, Creangă, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, Gane, Duiliu Zamfirescu,

[1] Vezi vol. I al ediţiei de faţă, pag. 157 şi urm. (n.a.). *Ed. noastră,* vol. I, p. 155 şi urm.

traducerile din Horaţiu de d. Ollănescu, lucrările ştiinţifice ale d-lor Hasdeu şi N. Densuşianu, Lambrior, Tocilescu, Brîndză, culegerile de poezii şi poveşti populare ale d-lor Jarnik-Bîrseanu, Ispirescu, G. Dem. Teodorescu, T. Burada, M. Pompiliu, cercetările critice ale d-lor Onciul şi Bogdan ; iar *Convorbirile literare* sub redacţia d-lui Iacob Negruzzi încep al 20-lea [1] an al activităţii lor — o întreagă mişcare, ce dă ultimului deceniu un aspect cu totul deosebit şi îmbucurător.

În proporţia creşterii acestei mişcări, scade trebuinţa unei critice generale. Din momentul în care *se face* mai bine, acest fapt însuşi este sprijinul cel mai puternic al direcţiei adevărate. *Poeziile* lui Eminescu, *Pastelurile* şi *Ostaşii* lui Alecsandri vor curăţi de la sine atmosfera estetică viţiată de Macedonski, Aricescu, Aron Densuşianu etc., etc. *Cuvintele din bătrîni* ale d-lui Hasdeu sunt de la sine lovitura de moarte a dicţionarului Laurian-Massim şi a rătăcirilor „filologice" de la Tîrnave. Şi aşa mai departe.

Nu e vorbă, apreţierile critice izolate nu vor lipsi şi nu vor trebui să lipsească niciodată dintr-o mişcare intelectuală, şi noi înşine am citat mai sus articolele d-lor Onciul şi Bogdan ca un semn binevenit al timpului de îndreptare. Dar aceste sunt lucrări de amănunte. Sinteza generală în atac, izbirea unui întreg curent periculos o credem acum ştearsă de la ordinea zilei pentru părţile esenţiale în literatura proprie şi în ştiinţa teoretică. Rămîne încă la ordinea zilei în politică, dar de aceasta nu ne ocupăm aici.

Misiunea criticei — misiune de altminteri totdeauna modestă, dar nu fără importanţă în modestia ei — ne pare a fi în momentul de faţă mai mult de a lărgi cercul activităţilor individuale, de a deştepta tinerimea încă prea amorţită de pîcla trecutului şi de a îmbărbăta spiritele spre lucrarea roditoare.

Este cu mult prea îngustă albia curentului celui nou : în dreapta şi în stînga trebuiesc desfundate alte şiroaie,

[1] Acum al 42-lea, sub redacţia d-lui S. Mehedinţi. Asupra altor observări relative la literatura ştienţifică de astăzi, vezi mai sus „Adaosul de la 1908", pag. 37 (n.a.). *Vol. de faţă*, p. 264.

care să întărească mişcarea principală, mişcarea însăş trebuie să pătrundă mult mai afund. Fără îndoială, rectificările, mai ales în materie de ştiinţă, nu vor putea lipsi uneori din o apreţiare a operelor celor mai bune ; fără îndoială, în mijlocul unei activităţi critice pentru răspîndirea lucrărilor sănătoase se va simţi pe ici, pe colo şi necesitatea unei loviri directe în contra nulităţilor, care se amestecă fără nici o chemare în ale literaturei : un energic „în lături!“ va trebui dar din cînd în cînd să fie rostit în orce mişcare intelectuală.

Însă de aci nu rezultă că ar fi bine să se piardă acum timpul cu o tendinţă critică în contra acelora care au meritul de a reprezenta astăzi însăş mişcarea cea bună în o parte esenţială a ei.

Din acest punct de vedere nu este poate de prisos să facem cîteva observări în contra încercării unor autori de a accentua mai ales părţile slabe din întinsa lucrare a d-lui Alecsandri şi de a-şi ascuţi spiritul lor critic înaintea prea micului nostru public cetitor pe socoteala acestui reprezentant de frunte al tinerei noastre literaturi.

Aşa am cetit într-o *Cronică teatrală*, publicată în *Epoca* din 11 ianuarie 1886 de d. Barbu Ştefănescu (Delavrancea), o critică aspră în contra lui *Despot-vodă* şi în genere în contra dramelor d-lui Alecsandri. Aşa am auzit că într-o conferenţă ţinută la Ateneu în 27 februarie 1866, d. Vlahuţă a înălţat poeziile lui Eminescu între altele şi prin coborîrea unei poezii a lui Alecsandri.

Dacă dd. Delavrancea şi Vlahuţă ar fi oameni de a treia mînă, nu am pierde nici un cuvînt asupra criticei lor ; dar fiindcă sunt dintre scriitorii cu talent ai junei generaţii, credem că lucrul merită o discuţie publică, merită şi în ceea ce priveşte poziţia lor literară, merită şi în ceea ce priveşte poziţia literară a lui Alecsandri.

Se înţelege de la sine că nu noi vom tăgădui orcărui om de bună-credinţă şi de bună-ştiinţă dreptul de a spune ceea ce crede adevărat şi ceea ce crede greşit într-o activitate publică.

Şi fiindcă dd. Delavrancea şi Vlahuţă sunt oameni de bună-credinţă şi de bună-ştiinţă în ale literaturei, drep-

tul lor de a face critica aşa cum au făcut-o este mai presus de contestare.

Dar una este dreptul şi alta este folosul întrebuinţării dreptului în fiece moment. Va fi avînd şi activitatea critică noima ei, şi nu orce dispoziţie războinică merită să fie întrupată într-o scriere.

Şi mai întîi trebuie să constatăm că, de regulă, poeţii înşii sunt cei mai răi critici asupra poeziei altora, în genere artiştii înşii cei mai contestabili apreţiatori teoretici ai artei.

Deşi în feluritele combinări ale inteligenţelor omeneşti s-a putut şi se poate întîmpla ca un poet bun să fie şi critic bun, aceasta însă va fi totdeauna o excepţie rară, care va trebui foarte tare legitimată înainte de a fi primită în contra acelei regule generale.

Cine a cetit o dată critica lui Voltaire în contra dramelor „barbare" ale lui Shakespeare va sta totdeauna pe gînduri cînd va mai vedea poeţii apucîndu-se de meseria criticei şi nu se va găsi liniştit prin dramele criticului Lessing.

Şi, în adevăr, între natura poetului şi natura criticului este o incompatibilitate radicală.

Poetul este mai întîi de toate o individualitate. De la aceleaşi obiecte chiar despre care noi toţi avem o simţire obişnuită el primeşte o simţire aşa deosebit de puternică şi aşa de personală în gradul şi în felul ei, încît în el nu numai că se acumulează simţirea până a sparge limitele unei simple impresii şi a se revărsa în forma estetică a manifestării, dar însăş această manifestare reproduce caracterul personal fără de care nu poate exista un adevărat poet.

Din multe părţi ale lumii primeşte poetul razele de lumină, dar prin mintea lui ele nu trec pentru a fi stinse sau pentru a ieşi cum au intrat, ci se *răsfrîng* în prisma cu care l-a înzestrat natura şi ies numai cu această răsfrîngere şi colorare individuală.

Altfel descrie lumea Goethe, altfel o descrie Heine, altfel Leopardi, altfel Victor Hugo, deşi cu toţii au primit impresii de la aceeaş lume.

Voltaire a fost foarte capabil de a exprima lumea conform prismei sale personale, dar s-a arătat incapabil de a simţi *exprimarea* lumii ieşită din prisma lui Shakespeare.
Căci prisma poetului este menită a răsfrînge raza directă a luminei, dar nu este menită a mai răsfrînge raza o dată răsfrîntă de o prismă străină.
Aceasta înseamnează individualismul poetului. [1]
Criticul, din contra, pre cît este mai puţin impresionabil pentru însăş lumina directă a obiectelor (din care cauză nici nu se încheagă în el vreo senzaţie a lumii până la gradul de a cere manifestare în forma poetică), pre atît este şi mai puţin individual. Căci criticul este tocmai foarte impresionabil pentru razele răsfrînte din prisma altora, şi individualitatea lui este dar consumată în înţelegerea şi simţirea altor individualităţi.
Criticul este din fire transparent ; artistul este din fire refractar.
Esenţa criticului este de a fi flexibil la impresiile poeţilor ; esenţa poetului este de a fi inflexibil în propria sa impresie.
De aceea criticul trebuie să fie mai ales nepărtinitor ; artistul nu poate fi decît părtinitor.
Nu este dar chemat d. Barbu St. Delavrancea, nu este chemat d. Vlahuţă, a cărui prismă este poate înrudită cu a lui Eminescu (şi am dori să nu-i fie prea înrudită, ci să-şi păstreze individualitatea dacă o are), nu sunt ei chemaţi să judece pentru public lucrarea poetică a d-lui Alecsandri în genul ei propriu. Această sarcină să ne-o lase nouă, publicului care, neavînd înşine nici o individualitate poetică pronunţată, suntem mai lesne primitori pentru tot ce este lumină în felurimea manifestării ei.
Junii noştri poeţi sunt chemaţi să-şi exprime, fiecare în propria sa formă, simţirile primite direct de la lumea reală, dar nu să-şi slăbească această lucrare creatoare prin priviri de alături spre o altă lume subiectivă. Puterea lor intelectuală trebuie întrupată în opere de artă, şi nu mistuită în elaborări de critică.

[1] Individualismul, în acest înţeles, nu are dar nimic a face cu egoismul (n.a.).

Dacă observările de mai sus sunt legitime în teorie, ele se legitimează îndată şi în practică ; şi cu aceasta trecem la o scurtă privire a poziţiei lui Alecsandri în literatura română de astăzi.
Îndărătul conferenţei d-lui Vlahuţă, în partea relativă la antiteza între poeziile lui Eminescu şi poezia lui Alecsandri, se ascunde o întrebare pe care d-sa însuş nu a pus-o de-a dreptul înaintea publicului, dar care rezultă întrucîtva din modul d-sale de procedare şi care, în orce caz, este pusă de alţii, întrebarea : cine este mai mare poet, Eminescu sau Alecsandri ?
Întrebarea astfel pusă ne pare din capul locului greşită, şi ne pare greşită fiindcă este unilaterală şi — exact vorbind — o confuzie de cuvinte.
Poet mare ! Poet în ce înţeles ? Poet în care întindere ?
Să ne fie îngăduit să limpezim mai întîi discuţia printr-o paralelă din două literaturi străine.
De la Leopardi avem numai 35 de poezii, toate sunt admirabile. De la Victor Hugo avem sute de poezii, avem şi drame, avem şi romane, multe sunt contestabile. Cine este mai mare poet, Leopardi sau Victor Hugo ?
Neputinţa de a răspunde dovedeşte confuzia întrebării.
Dacă este vorba numai de poezia lirică, şi încă, înlăuntrul poeziei lirice, numai de exprimarea cea mai frumoasă a unei adînci melancolii în mijlocul aspirării spre ideal şi totdeodată a celei mai amare satire, Leopardi este neajuns şi stă deasupra lui Victor Hugo.
Dar numai de aceasta poate fi vorba ? Victor Hugo este încarnarea geniului francez al timpului său în mai toate aspirările poetice. Iubirea şi ura contimporanilor săi, mîndria şi vanitatea lor, dezrobirea spiritelor de sub jugul clasic şi de sub jugul politic, emoţiunea măririlor şi căderilor istorice, lupta celor mizeri în contra celor preaputernici — toate aceste vibraţiuni ale unei întregi epoce au trecut prin răsfrîngerea lui Victor Hugo.
Şi acuma ce înţeles poate avea întrebarea cine este *mai mare poet?* Înţelesul de a măsura incomensurabilele, adică nici un înţeles.
Să ne întoarcem acuma la ale noastre.
Dacă din cele 70 de poezii ale lui Eminescu, în adînca lor melancolie şi în amărăciunea lor satirică, am lua pe

cele mai bune şi le-am pune alături cu cele mai bune din sutele de poezii lirice ale lui Alecsandri, în eleganţa lor străvezie şi în simplitatea lor gingaşă, uneori banală, discuţia ar fi cu putinţă.

Dar o asemenea alăturare nu este dreaptă.

Alecsandri are o altă însemnătate. În Alecsandri vibrează toată inima, toată mişcarea compatrioţilor săi, cîtă s-a putut întrupa într-o formă poetică în starea relativă a poporului nostru de astăzi. Farmecul limbei române în poezia populară *el* ni l-a deschis ; iubirea omenească [1] şi dorul de patrie în limitele celor mai mulţi dintre noi *el* le-a întrupat ; frumuseţea proprie a pămîntului nostru natal şi a aerului nostru *el* a descris-o ; [...] cînd societatea mai cultă a putut avea un teatru în Iaşi şi Bucureşti, *el* a răspuns la această dorinţă, scriindu-i comedii şi drame ; cînd a fost chemat poporul să-şi jertfească viaţa în războiul din urmă, *el* singur a încălzit ostaşii noştri cu raza poeziei.

A *lui* liră multicordă a răsunat la orce adiere ce s-a putut deştepta din mişcarea poporului nostru în mijlocia lui.

În ce stă valoarea unică a lui Alecsandri ?

În această *totalitate* a acţiunii sale literare.

[1] În ed. 1915 : „...iubirea românească".

Contraziceri ?

MIC STUDIU DE STRATEGIE LITERARĂ

(1892)

În *Voința națională*, ziarul partidului național-liberal, s-au publicat multe articole de polemică violentă. Firește, un organ de luptă trebuie să atace pe adversari. Mai ales cînd propriele idei sunt puține, combaterea ideilor altora devine îndeletnicirea de căpetenie și este atunci ademenită să fie și violentă : tăria cuvintelor vrea să acopere slăbiciunea argumentelor.

Multe articole s-au publicat și în contra subscrisului, și pe unul din ele, unul mai lung, l-a crezut onorabila redacție așa de important, încît l-a scos și în broșură. Titlul : *Contrazicerile d-lui T. Maiorescu*, coperta : roșie (se-nțelege : roșie), tipografia : Dorotea Cucu, prețul : 10 bani (ieftin de tot).

Se cade să ai un fel de recunoștință pentru articolele scrise în contra ta. Cu cît sunt mai multe, cu atît e mai bine. Adversarii iau asupra lor sarcina grea de a-ți răspîndi numele în lume — mare cîștig în materie literară și politică ! Nu e vorbă, adversarii vor să asocieze pe lîngă numele tău și o idee nefavorabilă și să-ți facă un *nume rău*. Dar calificativul *rău* se poate dezasocia cu vremea, dacă ești tu de altminteri bun, și cu cît adversarii au atras mai mult atenția lumii asupra ta, cu atît dezasocierea se produce mai ușor. Rezultatul final este un cîștig curat : *renumele.* [1]

Așadar, un fel de recunoștință adversarilor !

Însă o chestie curat personală nu merită să ocupe publicitatea. Ce-i pasă publicului de contrazicerile noastre, dacă există ? Și dacă nu există, ce-i pasă că *Voința națională* afirmă că există ?

Numai atunci cînd îndărătul chestiei personale se arată o chestie de princip, lucrul merită discuția publică.

Din acest punct de vedere, mai cuviincios credem că trebuie să ne ocupăm de acea broșură a *Voinței naționale*, și pentru a înlătura astăzi orce gînd de acuitate perso-

[1] Vezi și vol. II, pag. 162 (n.a.). În *vol. de față*, p. 137 și 138.

nală, relevăm faptul că broşura este publicată încă din anul 1886.

De altminteri, „contrazicerile“, de care s-au îngrijat aşa de mult organul naţional-liberal din Bucureşti, sunt în număr de trei : una singură este relativă la politica zilei, a doua priveşte o părere literară în comparare cu o teorie de politică generală, iar a treia este curat estetică. Dar şi din partea politică noi nu vom studia aici decît metoda. Ne va fi indiferent dacă materia discutată este din domeniul politicei sau ar fi din al zoologiei ; numai modul discutării, artificiul argumentărilor, procedarea pentru descoperirea sau ascunderea adevărului ne va interesa.

Tema broşurei cu coperta roşie este următoarea :

„Ne-am propus să facem astăzi un studiu mai interesant, nu asupra contrazicerii în purtarea grupului junimist... ci asupra acelei în părerile unuia din cei doi luceferi ai «Junimei» — *par nobile fratrum* — d. T. Maiorescu. Aceste contraziceri au ajuns aşa de caracteristice, încît merită fără îndoială o cercetare patologico-psihologică.“ (pag. 5)

Şi acum se analizează cele trei contraziceri „patologice“ ale noastre, două descoperite de broşura roşie, iar a treia împrumutată din revista socialistă *Contemporanul* şi descoperită de d. Gherea.

Ne permitem o primă observare de strategie literară. În rîndurile citate se vede un fel de imitare a unor fraze, inversiuni şi cuvinte, de care ne-am servit mai ales noi în criticele literare. Şi justificarea polemicei prin au *ajuns aşa de caracteristice, încît merită fără îndoială (Convorbiri literare,* II, pag. 301, III, pag. 210 etc.) şi ironica parenteză *par nobile fratrum (Conv. lit.*, VI, p. 221) şi mai ales cuvîntul *cercetare patologico-psihologică (Conv. lit.*, VII, p. 79) sunt arme din arsenalul nostru. Se vede că autorul sau autorii anonimi ai broşurei (în curînd s-au descoperit a fi fraţii Xenopol, şi astfel în adevăratul înţeles al cuvîntului *par nobile fratrum)* şi-au făcut şcoala literară în cercul „Junimii“ şi acum vin să ne plătească, după vorba franceză, cu aceeaş monetă.

A plăti cu aceeaş monetă este o greşală de strategie literară. Moneta poartă semnul suveranităţii celui ce a introdus-o în circulaţie ; cine o întrebuinţează pare a recunoaşte această suveranitate şi prin chiar aceasta devine inferior ; cine o contraface are aerul de a se izbi de un articol din codul penal şi prin chiar aceasta devine suspect. În orce caz, imitarea este o dovadă de mediocritate. Dar să venim la „contraziceri".

Contrazicerea întîi :

„D. T. Maiorescu spune (în *România liberă* din 2 octomvrie 1886) : «Oare distanţa care desparte (pe junimişti) de generalul Manu şi de Alexandru Lahovari este aşa greu de păşit ? Au avut vreodată asemenea distanţe barierele închise ?»
Acelaş d. Maiorescu însă accentua în Cameră deosibirile care despart pe junimişti de conservatori, anume că d-lor recunosc legalitatea Camerelor, pe cînd conservatorii ar urma o cale rătăcită prin o politică de abţinere şi că sunt de regretat atacurile îndreptate contra capului statului.
Apoi d. M. nu înţelege ce contrazicere flagrantă există între cele spuse în Cameră şi cele mărturisite în *România liberă ?* Cum ? Nu este nici o distanţă între oamenii care vrea să combată pe calea legală şi oamenii ce provoacă la revoluţie, între oamenii ce recunosc de inviolabilă persoana capului statului şi alţii ce o insultă ?"

Ba este o distanţă, ziceam noi, dar nu va fi aşa greu de păşit.

„Şi crede d. Maiorescu că bariera poate fi sărită aşa de uşor, şi anume de către cine ? de către grupul junimist pentru a trece în lagărul conservatorilor, după cum singur o mărturiseşte ?"

Ba nu o mărturiseşte singur, mărturisirea e un adaos al broşurei. De la sine era evident că nu junimiştii puteau să-şi schimbe atitudinea lor, adecă să tăgăduiască deodată legalitatea Camerelor, pe care o recunoscuseră totdeauna din princip de ordine constituţională, şi să atace deodată Coroana, pe care nu o atacaseră niciodată din acelaş princip de ordine. Articolul din *România liberă* nu făcea

decît să povestească necesitatea schimbării de atitudine a celorlalţi, schimbare ce s-a şi întîmplat în 1888, şi mărginea de altminteri prevestirea la dd. Manu şi Lahovari, despre care se ştia că nu împărtăşeau vederile partidului asupra punctelor în chestie, ci se supuseseră din disciplină unei majorizări produse mai ales prin elementul vernescan de atunci.

Prin urmare, nu a existat nici o deosebire între cele zise de noi în Cameră şi cele scrise în *România liberă*. Cum s-a construit totuş contrazicerea în broşura roşie şi cum s-a putut prezenta cetitorilor ca să pară plauzibilă ? Prin următoarea procedare : broşura citează mai întîi exact cuvintele noastre din *România liberă*, dar cînd, după cîteva pagine, le reproduce ca să le puie în paralelă cu cele zise în Cameră, nu le mai citează exact, ci intercalează cîteva cuvinte de ale sale, prin care se amplifică înţelesul şi produce o contrazicere. De unde noi ziceam că distanţa e uşor de păşit, broşura zice „nici o distanţă" ; de unde noi vorbeam numai de o barieră ce se poate trece, broşura adaogă că noi vom trece bariera.

Acest artificiu de argumentare intră în categoria sofismelor de mult ştiute şi se numeşte tocmai sofisma amplificării. În cunoscuta cercetare a unui foarte cunoscut filozof asupra *Eristicei*, adică asupra meşteşugului disputării sofistice, se enumără toate tertipurile *(Kunstgriffe)* întrebuinţate de cei ce vor să aibă cu orce preţ dreptate. Cel dintîi tertip explicat acolo şi însoţit de exemple este amplificarea, şi este pus ca cel dintîi, fiindcă este cel mai obişnuit, ştiut încă din topicele lui Aristotel.

De aici putem scoate o altă obervare de strategie literară : nu întrebuinţa niciodată tertipuri sofistice ; iar dacă firea te împinge la ele, alege cel puţin pe cele mai fine şi fereşte-te de cele triviale, pentru a căror demascare ajunge simpla menţiune a unor scrieri elementare de logică.

Contrazicerea a doua :

Broşura roşie continuă :

„Ne aducem aminte de un frumos discurs al d-lui M. ţinut în Camerele de revizuire din 1883, în care d-sa

vrea să dovedească că lărgirea colegiilor electorale, idee patronată de defunctul C. A. Rosetti, nu era cerută de un curent popular. D-sa susţinea atunci că numai acele mişcări ale opiniei publice sunt reale care pornesc spontaneu de la popor ; că toate acele ce au drept izvor păreri individuale nu ar fi decît nişte ecouri, glasuri moarte, ce răspund fără conştiinţă unui glas viu... Cu alte cuvinte, d. M. susţinea că numai acele idei politice sunt adevărate care au de bază o mişcare a poporului şi nu sunt productul unei păreri individuale.

Tot pe atunci, pe cînd d. M. emitea în Cameră acea părere (politică), d-sa scria în cabinetul său liniştit de filozof un articol „asupra progresului adevărului în judecarea lucrărilor literare", publicat în almanahul stud. rom. din Viena. D. M. se ocupă în această scriere [1] de modul cum adevărul (ştiinţific şi literar) ajunge a învinge eroarea şi a-şi întinde stăpînirea asupra conştiinţei omeneşti. Ce este o idee sau o formă nouă în mişcarea intelectuală a unui popor dat ? Este o idee, ale cărei premise au putut să existe în capul mai multor sau a tuturor, dar a cărei formulare mai clară se naşte numai în capul unuia, care este şi autorul ei.

Aşadar, d. M. pune pentru geneza adevărului ştiinţific sau artistic teoria cea exactă, că aceasta porneşte de obicei *din capul unuia* şi se lăţeşte în cele multe. În privinţa adevărului social şi politic, d-sa răstoarnă teza şi spune că ar trebui *să pornească de la cei mulţi* către acel ce-l formulează. Aşadar, ar urma că sunt două soiuri de adevăruri... Deşi însă lucrul în sine este peste putinţă, se pot afla filozofi pe cari păcatele lor i-a împins în politică spre a dezice acolo *sub îmboldirea interesului* ceea ce stabilise odată *în spiritul lor rece şi neinteresat.*"

(pag. 8—13)

Fraza din urmă — ca să începem cu ce e mai aproape — ne pare nechibzuită. Lăsînd la o parte „păcatele", care n-au ce căuta aici, tot contrastul între presupusa eroare a politicului, provenită *din îmboldirea interesu-*

[1] Reprodusă în vol. II al ediţiei, da faţă (n.a.). *Ed. noastră,* vol. II.

lui, şi *spiritul rece* şi *neinteresat* al literatului, este un argument *ad personam* aşa de slab, încît îl vom putea răsturna odată.

Aceeaş deosebire între procedarea literară pentru stabilirea unui adevăr ideal şi procedarea politică pentru înfăptuirea unei legi de valoare practică, precum se arată în discursul nostru din Camera de la 1883 şi în articolul simultan din *Almanahul vienez*, absolut aceeaş deosebire se află cu 14 ani mai înainte formulată în *Observările* noastre *polemice* din *Convorbirile literare* de la 1869, retipărite în ediţia *Criticelor* de la 1874, pag. 318. Acolo se zice (*Critice*, edit. actuală din 1908, vol. I, pag. 141): Să nu confundăm! Majorităţile sunt un „fapt de cea mai mare însemnătate în politică, fiind termometrul sigur pentru a arăta până unde certe idei au intrat şi s-au înrădăcinat într-o societate şi cînd se pot, prin urmare, formula ca legi practice ale ei. Dar cînd e vorba de o lucrare în sfera ideală, fie operă de artă, fie teorie ştiinţifică, fie numai o critică, majorităţile nu însemnează nimic, fiindcă totdeauna asemenea lucrări au fost primite la început de o minoritate şi, dacă şi-au cîştigat teren, şi l-au cîştigat numai în viitorul poporului lor."

La 1869, cînd au fost scrise rîndurile de mai sus, nici nu fusesem vreodată deputat, nici nu era vorba de vreo anume chestie politică, nici nu se putea şti că se va discuta la 1883 revizuirea constituţiunii. Acele rînduri au fost prin urmare scrise cu *spiritul rece şi dezinteresat* al literatului.

Dacă dar părerea noastră se găseşte dezinteresat formulată cu 14 ani mai nainte şi aceeaş părere se găseşte reprodusă în mijlocul luptelor politice cu 14 ani în urmă, insinuarea că acum ar proveni *din îmboldirea interesului politic* cade de la sine.

De unde ne permitem a deduce o a treia regulă de strategie literară : studiază-ţi bine adversarul, dacă te crezi dator să te ocupi de el, şi cînd nu te poţi opri de la explicări psihologice (totdeauna riscate) ale atitudinii lui, cel puţin fereşte-te de afirmări care se pot dezminţi îndată în mod autentic.

Dar broşura pretinde, pentru a construi contrazicerea, că noi am fi zis în Cameră *cu alte cuvinte* (alte de tot) că numai acele idei politice sunt adevărate care au de bază o mişcare a poporului şi nu sunt produsul unei păreri individuale.
Însă o asemenea absurditate nu am zis-o niciodată. Şi nici nu era vorba de adevărul, ci de oportunitatea legiferării unor idei politice. Compararea cu glasul lui C. A. Rosetti şi cu ecoul cîtorva capete goale spunea lămurit că ideea sa despre reforma constituţională nu era împărtăşită cu înţelegere de opinia publică, că prin urmare nu se justifica legiferarea revizionistă şi că numai atunci cînd în urma propagării ideilor de reformă se va fi format o majoritate de convingere va fi momentul venit de a le şi traduce în lege. Textual : „Aceste idei de reformă să fie aruncate în dezbaterea opiniei publice, iar pînă cînd aceasta nu se va pronunţa, să nu prejudecăm chestia" (*Monitorul dezbaterilor* din 1883, no. 10, pag. 98).
Aşadar, deosebirea între sfera literară şi cea politică nu este de la concepţie la concepţie, ci de la concepţie la legiferare. Noua concepţie de valoare ştienţifică sau artistică se manifestă de originalul cap al unui individ într-o scriere care stabileşte adevărul, sau într-o operă care întrupează frumosul, şi prin chiar aceasta este îndeplinită, orcare ar fi combaterea contimporanilor, rămînîndu-i recunoaşterea treptată, dar sigură, în viitor. Noua concepţie de valoare politică neputîndu-se realiza decît prin legiferare, are trebuinţă pentru îndeplinirea ei de convingerea prealabilă a majorităţii contimporane.
De unde rezultă că broşura, pentru a ajunge la concluzia contrazicerii noastre, şi-a fabricat singură o premisă falsă, substituind ideii noastre de legiferare ideea de simplă concepţie în politică.
Această eroare de argumentare se numeşte în manualele de logică (vezi Maiorescu, *Logica,* pag. 137), cu un termen consacrat din vechime πρῶτον ψεῦδος
Ce politicos şi erudit sună acest termen grecesc ! Îmi pare rău că pe româneşte nu ai libertatea de variare în traducere decît pentru cuvîntul πρῶτον, pe care îl poţi exprima

sau prin *întîi*, sau prin *de la început*, sau prin *fundamental*. Dar cuvîntului ψεῦδος n-ai ce-i face : acesta pe românește n-are altă însemnare decît *minciună*.

Contrazicerea a treia (de la d. Gherea) :

Această *contrazicere* se ține în amîndouă părțile ei de domeniul curat estetic-literar și este cam de mirat să o vedem discutată într-un ziar politic. Dar se pare că dorința de a găsi cu orice preț contrazicerile noastre a împins pe onorabila *Voință națională* pănă la teoriile abstracte ale literaturei și a dus-o chiar, cu rizicul de a se compromite, pănă la revista socialistă *Contemporanul*, în al cărei volum V a dat de *contrazicerea* descoperită de d. Gherea.

Ce stăruință, ce alergare pentru a mai găsi o contrazicere ! Și teamă ne este că și aici toată munca a fost zadarnică, precum sperăm să o dovedim fără prea multă greutate.

Dacă vreunul din domnii colaboratori ai organului „național-liberal" ne-ar face și astăzi cinstea de a se munci după contrazicerile noastre, i-am ușura cu plăcere osteneala, arătîndu-i noi înșine o contrazicere, de astă dată una reală, nu una sofistică : este deosebirea între părerea noastră din *Convorbirile lit.* de la aprilie 1870 asupra admiterii preoților ca învățători sătești și părerea din discursul de la februarie 1891, ținut în Senat asupra reformei învățămîntului. La o distanță de 20 de ani, după experiența dobîndită în administrația generală, părerea din 1870 se vede acum modificată, și se și arată pentru ce. Dar aceasta este numai o paranteză, care nu trebuie să ne abată prea mult de la drumul articolului de față.

Să ne folosim cel puțin de ea ca de un exemplu pentru o a patra și cea mai grea regulă de strategie literară, în deosebire de cea militară : mărturisește-ți singur eroarea, chiar dacă nu a văzut-o altul ; iar dacă a văzut-o înainte de tine, recunoaște-o fără rezervă ; căci orce discuție cinstită nu poate avea alt scop decît adevărul.

Și acum să revenim la chestie, adecă la contrazicerea a treia, publicată în *Contemporanul*, publicată în *Voința*

națională, republicată în broșura roșie și re-republicată cu ceva poleire și în vol. II al *Studiilor critice* ale d-lui Gherea, pag. 53—67.

Iacă de ce este vorba :

În două articole scrise cu un interval de cîteva luni în *Convorbirile literare* de la septembrie 1885 și de la aprilie 1886 [1], am atins chestia personalității sau mai bine a impersonalității și totuș individualității artistului, în special a poetului.

În cel dintîi articol, pentru a apăra comediile d-lui Caragiale în contra imputării de imoralitate, accentuam impersonalitatea ca o condiție etică a oricării lucrări de adevărată artă ; în articolul al doilea, pentru a apăra pe Alecsandri în contra criticelor d-lor Delavrancea și Vlahuță, accentuam personalitatea sau individualitatea ca o condiție estetică a orcărui adevărat poet.

Tocmai aici vede broșura roșie după d. Gherea o contrazicere, și pentru ca să facem pe cititori să înțeleagă înșii ceea ce a înțeles d. Gherea și... ceea ce n-a înțeles, se cuvine să-i lăsăm mai întîi d-sale cuvîntul, iar noi vom adăoga la început cîteva întîmpinări secundare și la sfîrșit întîmpinarea principală asupra închipuitei contraziceri. D. Gherea scrie și ne citează așa :

„D. Maiorescu vrea să apere lucrările d-lui Caragiale împotriva învinuirii de nemoralitate, și pentru atare sfîrșit d-sa își pune întrebare dacă arta are ori nu misiune moralizatoare, și răspunde «da, arta a avut totdeauna misiune moralizatoare și orice adevărată operă de artă artistică o îndeplinește». Rămîne dar să înțelegem în ce stă moralitatea artei. La această întrebare ni se dă următorul răspuns : «Orce emoțiune estetică, fie deșteptată prin sculptură, poezie, fie prin celelalte arte, face pe omul stăpînit de ea, pe cîtă vreme este stăpînit, să se uite pe sine ca persoană și să se înalțe în lumea fictiunilor ideale...»

«Numai o puternică emoțiune impersonală poate face pe om să se uite pe sine și să aibă prin urmare o stare

[1] Reproduse în volumul de față al *Criticelor,* p. 43 și pag. 61 și urm. (n.a.). *Ediția prezentă,* vol. II, p. 269 și urm. și p. 283 și urm.

sufletească inaccesibilă egoismului, care este rădăcina orcărui rău.»

Am reprodus o faţă întreagă din articolul d-lui M. pentru că ea caracterizează modul d-sale de a scrie: pe de altă parte, atare împletire metafizică nici nu poate fi spusă cu cuvintele noastre şi într-o limbă lămurită" (*Studii*, pag. 53, 55).

Cum „cu cuvintele noastre?" Adecă cu cuvintele d-lui Gherea? Aceasta e probabil; rămîne numai să vedem ce urmează de aici, şi vom vedea îndată. Căci d-nul Gherea continuă:

„Aceste expresii grele, metafizice, mai sunt şi neexacte. Să luăm vorba «emoţiune impersonală». Emoţiunile sunt în general cît se poate de personale, fiindcă sunt urmarea unei aţîţări nervoase, care se petrece într-un organism individual, într-o persoană" (pag. 56).

Ce curioasă observare face aci d. Gherea! De ce adecă ar fi neexactă expresia „emoţiune impersonală"? Fiindcă toate emoţiile se petrec într-o persoană şi prin urmare nu pot fi decît personale? Dar după acest soi de vorbă tot ce gîndeşte un om, tot cuvîntul ce-l rosteşte, ar trebui numaidecît să fie numit personal, fiindcă se petrece „în organismul individual". Şi prin urmare nu s-ar mai putea zice în bună şi lămurită limbă românească de e.: opinia ce o arată d. X nu este personală a lui, ci a luat-o orbeşte din cutare carte sau de la cutare om? Căci ar avea cineva dreptul să întîmpine: nu este exact, fiindcă orce exprimare a unei opinii se petrece cu necesitate în organismul individual al celui ce o exprimă, şi prin urmare este personală a lui?! Şi de acum înainte nu s-ar mai putea zice despre Eminescu, cum s-a zis cu o aşa de bună caracterizare etică a lui: Eminescu era omul cel mai impersonal, fiindcă ar veni numaidecît cineva care să întîmpine: nu e adevărat, Eminescu nu a putut fi impersonal, fiindcă a fost o persoană!

Dacă ar fi să răspundem d-lui Gherea „cu cuvintele d-sale", ar trebui să-i imputăm de ce întrebuinţează şi d-sa pe aceeaş pagină expresia *altruism* în opoziţie cu egoism, şi să-i zicem după acelaş calapod: tot ce simt

eu este un act al egoismului meu, fiindcă se petrece în mine, prin urmare şi cînd simt o curată compătimire pentru altul şi cînd fac ceva numai pentru binele altuia, este o expresie neexactă să mi se atribuie un simţimînt altruist, fiindcă simţimîntul este al meu, *ego, meus*, aşadar egoist.

Ce mai ceartă de cuvinte!

Tot ce se poate cere de la cel ce introduce asemenea expresii care trec peste nivelul conversaţiilor de rînd este să le precizeze mai înainte înţelesul. O dată înţelesul bine precizat, întrebuinţarea este îndreptăţită, şi tocmai partea cea mai importantă a discuţiilor ştiinţifice, etice, estetice ar fi de-a dreptul imposibilă, dacă limbagiul ar fi osîndit să se restrîngă în cercul „cuvintelor noastre" de rînd. *Altruist* este o expresie bine precizată în înţelesul ei încă de A. Comte, şi prin urmare legitimată, precum şi este astăzi indispensabilă în discuţiile etice. *Impersonal* este o altă expresie bine precizată şi indispensabilă în discuţiile estetice. De altminteri, i s-a amintit înţelesul precis tocmai în pasagiul ce ni-l citează d. Gherea: „numai o emoţiune impersonală face pe om să *se uite pe sine*", de aceea se şi numeşte impersonală.

Am insistat asupra acestei prime obiecţiuni a d-lui Gherea fiindcă este din capul locului hotărîtoare şi fiindcă de la confuzia ce şi-o creează d-sa însuş prin neobservarea nuanţelor înţelesului din expresia *impersonal* derivă şi contrazicerea ce ne-o atribuie nouă.

Dar înainte de a veni la aceasta, să mai urmărim puţin felul întîmpinărilor d-lui Gherea.

„Nu e adevărată nici fraza «că egoismul e rădăcina oricărui rău»."

continuă d-sa în contra noastră la pagina 56.

Să relevăm mai întîi imprudenta întrebuinţare a cuvîntului *adevărat* în acest caz. Teoriile etice sunt încă astăzi, şi probabil pentru mult timp, aşa de controversate, aşa de nesigure din punctul de vedere al evidenţei ştiinţifice, aşa de puţin „pozitivate", cum ar zice şcoala lui A. Comte, încît expresia *nu este adevărat* dovedeşte puţină familiarizare cu materia în chestie. Nu este dovedit, e con-

testabil, e exagerat sunt expresiile întrebuinţate în asemenea discuţii din partea oamenilor competenţi.
Şi imprudenţa d-lui Gherea se pedepseşte îndată, fiindcă primul argument al d-sale pentru a stabili neadevărul acelei fraze devine un adevărat instrument de pedeapsă în contra d-sale. Iată-l :

„Dacă simţimintele şi faptele altruiste sunt trebuitoare pentru păstrarea neamului omenesc, prin urmare şi a individului, apoi sentimentele şi faptele egoiste sunt trebuitoare pentru păstrarea individului, şi prin urmare şi a speciei, care e formată din indivizi. Aşadar, şi unele şi altele pot fi morale" (pag. 56).

Dar ce are a face această obiecţie (chiar dacă ar fi exactă, ceea ce nu credem) cu fraza în chestie ? Este aşa de puţin deprins d-nul Gherea cu operaţiile argumentării, încît nu-şi poate da îndată seama de raportul extensiunii sau sferei de aplicare a noţiunilor ?
Eu zic : egoismul e rădăcina orcărui rău. Generalitatea este aici în cuvintele „orcare rău", şi propoziţia redusă la paradigmele obişnuite în manualele de şcoală (toţi *s* sunt *p*) glăsuieşte : tot răul este din egoism. Aceasta însemnează că întreaga sferă a noţiunii rău este legată de sfera egoism, dar nu însemnează că şi întreaga sferă a noţiunii egoism este legată de rău, ci din contră numai o parte. Cînd zic : toţi leii sunt animale, aceasta nu însemnează că şi toate animalele sunt lei, ci numai că unele animale sunt lei ; celelalte pot fi cum vor voi : vulpi, papagali sau alte animale mai puţin citabile. (Vezi Maiorescu, *Logica,* pag. 47.)
A înţeles d. Gherea această mică explicare elementară ? Dacă-i este prea abstractă, să-i mai dăm un exemplu concret dintr-o ştiinţă materială. Cineva afirmă : microorganismele sunt cauza oricării boli infecţioase. Vine altul şi vrea să-l combată zicînd : nu este adevărat, căci microorganismele sunt şi cauza multor fenomene folositoare, d.e. : a fermentaţiunii.
Poate va zice acum şi d. Gherea, în orice caz o vor zice cei deprinşi cu argumentările juste : n-are a face una cu alta.

Prin urmare, cînd d. Gherea se încearcă să combată fraza noastră că egoismul este rădăcina oricărui rău, prin arătarea că egoismul este şi rădăcina multor lucruri bune, nu o combate întru nimic, şi opinia ce o are că afirmarea dintr-o parte a sferei unei noţiuni se poate dovedi neadevărată prin o constatare din altă parte a sferei aceleiaş noţiuni, este o eroare de logică.

Şi, în sfîrşit, tot la pag. 56 ne mai spune d-nul Gherea :

„De asemenea, şi «lume impersonală», «inspirare impersonală a ficţiunilor» ar fi trebuit mai bine lăsate nemţilor, cărora le plac atît de mult vorbe şi fraze nebuloase."

Cum «lăsate nemţilor, cărora le plac fraze nebuloase» ? Dar teoria ficţiunii ideale, care idealitate dă obiectului tratat de artist caracterul *tipic* (prin chiar aceasta artistul se înalţă în lumea impersonală), este teoria lui Platon ; aceste sunt aşa-numitele «idei platonice», foarte clar reproduse cu acel caracter al lor în *Estetica* lui Schopenhauer, care Schopenhauer, deşi fără îndoială german, se întemeiază în partea citată a filozofiei lui tocmai şi anume pe Platon.
Faptul este ştiut şi trebuie să fie ştiut de cei ce se ocupă de estetică în cunoştinţă de cauză, fie numai înlăuntrul micei noastre literaturi. Noi înşine am tradus în româneşte şi am dat publicităţii toată această explicare a platonismului ca element fundamental de estetică (vezi *Convorbiri literare*, vol. 19, care cuprinde şi articolul asupra d-lui Caragiale, pe care ni-l citează d. Gherea ; vezi mai ales *România liberă* într-un şir consecutiv de numere de la 12 aprilie 1885 înainte).
Şi d. Gherea este aşa de inocent în materie, încît crede că ideile platonice sunt nemţeşti şi vorbeşte de plăcerea nemţilor pentru fraze nebuloase ? Multe se vor fi zis despre arta şi filozofia grecească ; dar (cu excepţia lui Heraclit) nimeni nu le-a tăgăduit pînă acum claritatea senină.
Însă totuş ideea platonică îi pare d-lui Gherea nebuloasă şi confuză ? Se poate şi se vede, dar a cui e vina ?

Ne aducem aminte, din vremea cînd eram student la universitate, că un compatriot de-ai noştri discuta cu un alt compatriot despre valoarea lui Shakespeare, pe care o tăgăduia cu violenţă, şi după vreo două ore de discuţie se constată deodată că aprigul critic îşi închipuia că Shakespeare este un poet spaniol.
Ne aducem aminte că acum vreo 9 ani, cînd am început prelegerile de logică la Universitatea din Bucureşti, un ziar din capitală ne imputa în citarea *Analiticelor* lui Aristotel de ce am zis *pars prior* şi nu *pars priora,* închipuindu-şi acest ziarist erudit că singularul feminin de la *prior* este *priora.*
Ce poţi să faci cu asemenea lucruri ? Le constaţi şi treci mai departe.
Să trecem şi noi mai departe şi să ajungem la sfîrşit, adecă la însaş contrazicerea descoperită de d. Gherea şi reprodusă de broşura roşie.

„Tot d. Maiorescu bate pe d. Maiorescu“,

continuă d. Gherea la pag. 67,

„un tablou curios, dar adevărat“.

Şi în contra pasagiului nostru citat mai sus din apărarea d-lui Caragiale cu esenţiala impersonalitate a poetului care îl înalţă în lumea ideală, ne opune un alt pasagiu al nostru, în apărarea lui Alecsandri (chiar această scurtime de interval ar fi trebuit să facă pe d. Gherea mai prudent), şi care zice :

„Poetul este mai întîi de toate o individualitate : de la aceleaşi obiecte chiar, despre care noi toţi avem o simţire obişnuită, el primeşte o simţire aşa deosebit de puternică şi aşa de personală în gradul şi în felul ei, încît în el nu numai se acumulează simţirea până a sparge limitele unei simple impresii şi a se revărsa în forma estetică a manifestării, dar însăş această manifestare reproduce caracterul personal, fără de care nu poate exista un adevărat poet. Din multe părţi ale lumii primeşte poetul razele de lumină, dar prin mintea lui ele nu trec pentru a fi stinse, sau pentru a ieşi cum au intrat, ci se răsfrîng

în prisma cu care l-a înzestrat natura şi ies numai cu această răsfrîngere şi coloare individuală."

Apoi care din două este adevărat, întreabă broşura roşie : poetul impersonal sau cel personal ?
Amîndouă, răspundem noi.
Aşadar, cuvîntul personal, ca şi contrarul său, impersonal, are două înţelesuri ?
Evident, şi amîndouă înţelesurile sunt clar expuse în pasagele citate, adecă clar pentru cine poate şi vrea să înţeleagă. Tot aşa are două înţelesuri cuvîntul inductiv (aristotelic şi baconian), cuvîntul sintetic *(a priori* şi *a posteriori)* etc.
Poetul adevărat este impersonal în perceperea lumii, întrucît în actul perceperii obiectului trebuie să se uite pe sine şi să-şi concentreze toată privirea în obiect, prin aceasta numai obiectul încetează acum de a fi individual mărginit şi devine tip, se înfăţişează sub *specie aeternitatis*, cum zise Spinoza, este o „idee platonică" ; Shylock nu este un ovreu izolat, ci este ovreimea ; Werther nu este un amorezat individual, ci este sentimentalitatea amorului. Aceasta constituie partea mai ales etică a artistului.
Dar o dată perceperea obiectului dobîndită, manifestarea ei în o anume formă reproduce caracterul personal al poetului, şi o asemenea răsfrîngere în prisma lui proprie exprimă individualitatea lui esenţială. Leiba Zibal din *Făclia de Paşti* a d-lui Caragiale nu este nici el un ovreu izolat, ci este ovreimea, ca şi Shylock, dar ce deosebire în forma exprimării după deosebita individualitate a scriitorilor ! Impersonal sau tipic văzute amîndouă figurile, personal sau individual tratate de fiecare autor. Şi Luceafărul lui Eminescu nu este un individ amorezat, ci însaşi sentimentalitatea amorului, ca şi Werther. Dar aceeaş deosebire a manifestării, şi din aceeaş cauză. Aceasta constituie partea mai ales estetică a poetului.
Iacă teoria clară, de mult ştiută şi de mult comentată a ideii platonice întrebuinţate drept fundament de estetică

și împăcarea ei cu formele foarte diverse de manifestare, în care se relevează diversele personalități ale poeților.[1] Se înțelege că sunt și teorii contrare, Zola d.e. definește : opera de artă e un colț al naturei văzut printr-un temperament. Noi credem din contră că opera de artă e un colț al naturei văzut cît se poate de impersonal și exprimat printr-un temperament cît se poate de individual. Dar această luptă între teorii adverse este altă chestie. Chestia noastră era teoria platonico-estetică, combinată cu varietatea exprimării aceluiaș tip prin felurite forme artistice, teorie atinsă în treacăt de cele două articole ale noastre. Și aici am arătat că contrazicerea închipuită de d-nul Gherea nu există în acea teorie, ci există în capul d-sale.

Precum se vede, acele cîteva fraze presărate în articolele noastre, scrise de altminteri în termeni mai populari, erau numai niște semne de recunoaștere pentru o teorie estetică completă și sistematizată ; sau, dacă într-un articol de strategie nu ni se ia în nume de rău o comparare militară, niște soldați trimiși înainte, nu ca slaba putere a unor indivizi răzleți, ci ca avantgarda unei întregi armate, cu care stau în legătură bine disciplinată.

De unde putem scoate ultima regulă de strategie literară : nu confunda avantgarda unei armate cu niște soldați răzleți, sau mai pe românește : las-o mai domol unde nu te pricepi.

[1] Teoria este așa de obștește cunoscută și admisă, încît nu „un neamț cu frazele nebuloase“, ci O. Gréard în prefața la *Histoire des littératures comparées* a lui Loliée scrie ca de la sine înțeles : *„Il se plaît à mettre en lumière le sens impersonnel et général par où les vrais génié s'identifient — non sans accuser chez eux-mêmes un grand relief de personnalité — avec leur pays, avec leur temps, avec le genre humain tout entier“* (n.a.). — „Se găsește cu cale să se scoată la lumină sensul impersonal și general prin care adevăratele genii se identifică (nu fără a li se recunoaște nota distinctă a personalității) cu țara lor, cu timpul lor, cu întregul gen uman (fr.).

În lături!

(1886)

„Fără îndoială, în mijlocul unei activităţi critice pentru răspîndirea lucrărilor sănătoase se va simţi pe ici, pe colo şi necesitatea unei loviri directe în contra nulităţilor, care se amestecă fără chemare în ale literaturei ; un enegic «în lături !» va trebui dar din cînd în cînd să fie rostit în orce mişcare intelectuală."

Un exemplu bun pentru aplicarea observării de mai sus, făcute în articolul nostru *Poeţi şi critici*, ne poate da cartea d-lui Aron Densuşianu *Istoria limbei şi literaturei române* (Iaşi, 1885).
Despre această carte d. Bogdan, în *Convorbirile literare* de la 1 noiembrie 1885, a publicat o dare de seamă, prin care arată meritul lucrării d-lui Densuşianu, întrucît este o culegere de cunoştinţe istorico-literare prezentate sub o formă sistematică.
Aici d. Densuşianu, care mai nainte nu prea era tare în ale literaturei române (vezi vol. I, pag. 133) [1] pare a fi astăzi ceva mai la locul său[2]. Cînd d-sa s-ar fi mulţumit numai cu atît *ne sutor supra crepidam*, Plin. *Hist. nat.*, XXXV, 36), n-am avea nimic de zis. Chiar acum, cînd nu s-a mulţumit numai cu atît, ci s-a pus *ex professo* să judece partea estetică a literaturei noastre, nu am fi avut nimic de zis, dacă d. Densuşianu nu ar fi profesor la Universitatea din Iaşi şi dacă publicarea d-sale nu ar fi menită să formeze gustul literar al tinerimii. Dar aşa fiind, este un interes oarecum pedagogic de a cerceta mai de aproape însuş gustul literar al d-lui profesor, pentru a vedea dacă este bine să-l urmeze tinerimea.

[1] *Ed. de faţă,* vol. I, p. 135.
[2] Dar numai pare. D. Hasdeu, adeseori citat şi el de d. Densuşianu, a făcut Academiei Române asupra cărţii ce ne ocupă un raport care nimiceşte valoarea d-lui Aron Densuşianu ca om de *ştiinţă* istorico-literară (n.a.).

Asemenea cercetări au de regulă marele neajuns de a nu putea fi convingătoare. Cum să convingi pe cineva în materie de gust ? Şi dacă nu-l convingi, de ce să mai scrii ?

Din norocire pentru noi, gustul d-lui Aron Densuşianu este aşa de... am voi să rămînem politicoşi, să zicem dar aşa de extraordinar, încît avem speranţă de convingere pentru cei mai mulţi cetitori.

Vom ataca de îndată un obiect principal al studiului, fiindcă este vorba de prima catedră a literaturei române înfiinţată la universitatea vechei capitale a Moldovei : judecata estetică asupra lui Alecsandri şi idealul literar ce-l propune d. Densuşianu studenţilor săi.

D. Densuşianu este un adversar al lui Alecsandri şi-i impută, între altele, în privinţa dramelor :

„Pe lîngă defecte de fond, concurg şi defecte de formă : limba împestriţată cu cuvinte străine şi ordinare şi neologisme, cu greşeli de gramatică şi sintaxă, şi adeseori versul neîngrijit şi defectuos, numai ici-colea apar pasage bine scrise.“ (Pag. 265.)

În privinţa poeziei lirice :

„Poetul nu s-a ocupat în lirică cu un anume gen, nu s-a specializat, ci s-a legat mai vîrtos de tot felul de ocaziuni externe, care, orcît le-ar nemeri poetul pentru moment, fiind ele trecătoare, slăbeşte şi interesul şi se răceşte şi sentimentul sau dispoziţiunea specială ce domina odată, şi prin urmare slăbeşte şi se şterge şi valoarea poeziilor.

D-aici provine că poeziile lirice ale lui Alecsandri n-au putut prinde adînc şi perzistent în viaţa şi sentimentul întregului popor român, cum au prins *elegiile* lui Cîrlova, *plîngerile şi baladele* lui Bolintineanu şi *Deşteaptă-te, române* al lui A. Mureşanu.

Lirica (lui Alecsandri) a putut uşor fi imitată, pe cînd Cîrlova... în elegie... şi A. Mureşanu în odă au rămas neimitaţi.“ (Pag. 242.)

(Noi credem că au rămas necetiţi — un mijloc foarte sigur pentru a rămînea neimitaţi.)

În privința comparării lui Alecsandri cu alți poeți, d. Densușianu pune pe Bolintineanu *incontestabil* mai presus (pag. 245) ; dar pune mai presus și pe Andrei Mureșanu :

„În această epocă două creațiuni originale putem să constatăm pe terenul poeziei : *balada istorică* și *oda națională*. Cea dintîi, creată de D. Bolintineanu, a doua, de A. Mureșanu, din nefericire amîndouă au apus cu ei. Cu Bolintineanu nime n-a cutezat a concura în balada istorică ; nime în oda națională n-a atins înălțimea lui A. Mureșanu...
Ei rezumă întreg spiritul, aprofundează și cristalizează sentimentul și aspirațiunile întregului popor român, fără deosebire de provincie. *Singuri* acești doi poeți se înalță la ceea ce este misiunea adevăratei poezii, la universalitatea sentimentului, ideilor și aspirațiunilor unui popor. (Pag. 228, 229).
Dintre poeți cea mai frumoasă, mai aleasă și mai corectă limbă o aflăm la Bolintineanu ; asemenea, a lui Mureșanu este plină, solemnă și corectă. La acești doi se vede gustul estetic în limbă. Ceilalți (aceasta privește îndeosebi și pe Alecsandri) oscilează între o limbă mai aleasă literară și între curentul de toate zilele ; pentru aceea scrierile lor sunt o împestrițare acum de cuvinte foarte înaintate și de neologisme neîmpămîntenite, acum de elemente ordinare, lipsite de orce, grație și estetică, cugetînd ei că așa ar fi popular, fără să iee samă că nici în poezia populară nu afli cuvinte ca zburdalnic, harapnic, naprasnic, prielnic, îndoielnic, șagalnic, tovarăș, teafăr, jivină ș.a." (Pag. 232.)

Despre Mureșanu îndeosebi mai zice :

„Limba lui este curată românească, ferită de cuvinte vulgare sau de forme și de sunete neestetice, precum și de neologisme, afară de vreo cîteva latinisme... Din punctul de vedere gramatical și sintactic, limba este cît se poate de corectă...
A. Mureșanu nu este numai un poet, el este un om inspirat de divinitate, este profet pătrunzător de cele viitoare. În adevăr, poeziile lui conțin profeții. În poezia *O pri-*

vire de pe Carpaţi de la 1844 prezice «nourii de gheaţă ce vin spre ţară» (Ruşii, 1848) ; în *Deşteaptă-te, române* profeţeşte «furarea Dunării prin intrigă şi silă».“ (Pag. 240, 241.)

Iacă o parte din părerile şi gusturile d-lui Aron Densuşianu, textual reproduse din cartea d-sale. Luînd cunoştinţă numai de acestea, cetitorii vor fi şi început să-şi formeze convingerea asupra capacităţii autorului nostru de a face critică literară. Dar deplina convingere credem că şi-o vor forma după ce vom pune în evidenţă valoarea acelui poet pe care d. Densuşianu vrea să-l înalţe cu mult mai presus de Alecsandri, adecă a lui Andrei Mureşanu.

Nu vorbim de compararea cu Bolintineanu. Nu doar că pentru noi ar fi îndoială cine în întregimea operei literare este superior, Alecsandri sau Bolintineanu. Ci pentru că discuţia cere aici un şir de distingeri mai fine, care vor trebui să fie şi ele făcute la vremea lor, dar care, tocmai fiindcă sunt mai fine, nu pot sta în nici o legătură cu părerile d-lui Densuşianu.

Pentru judecarea acestor păreri este de ajuns să vorbim numai de Andrei Mureşanu.

Andrei Mureşanu a scris multe versuri, dar a făcut o singură poezie : *Deşteaptă-te, române.* Această poezie (deşi prea lungă) arată un simţimînt patriotic adevărat, a venit în momentul unei mari agitări a spiritelor, a fost din întîmplare singura care a dat expresie acelei agitări în acel moment (1848) şi astfel a devenit populară şi a rămas cunoscută de toată lumea română.

Aşa de întinsă şi de adîncă era pe atunci mişcarea sufletească a poporului, încît nu putea să fie stăpînită în marginile obişnuite, ci, precum s-a revărsat în acţiuni istorice neobişnuite, a căutat să se exprime şi în oarecare forme estetice ale emoţiunii, în poezie şi în cîntare. Cîntarea era o trebuinţă neapărată a situaţiei, şi pentru cîntare se cerea şi poezie. La *Deşteaptă-te, române* s-a adaptat îndată o melodie, cunoscută şi astăzi, melodie deplorabilă, lîncedă, nepotrivită cu textul, o dovadă de puţinul gust muzical al epocei, dar pe atunci nu era vorba de gust, ci de o impulsiune

irezistibilă spre manifestare cu orce preţ şi în orce împrejurări. Ne aducem aminte că încă pe la 1850 mai cîntau şcolarii români din Braşov, cu o adevărată emoţiune, o poezie cu următoarea strofă la început:

„Trist este românul
Pentru a sa patrie,
Căci că prefecţii
Tot mai zac în robie."

Dacă a putut deveni popular „căci că prefecţii", se înţelege că a trebuit să devie popular *Deşteaptă-te, române.*

Dar ce dovedeşte aceasta pentru Andrei Mureşanu ca poziţie literară în întregimea ei?

Tot aşa Nikolaus Becker a devenit popular în Germania printr-o singură poezie: *Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein,*[1] venită la moment oportun în 1840 şi la care Alfred de Musset, în fevruarie 1841, a făcut cunoscutul răspuns: *Nous l'avons eu, votre Rhin allemand. Il a tenu dans notre verre*[2]. Iar mai tîrziu, şi în mod postum, a ajuns celebră o altă singură poezie a lui Max Schneckenburger, *Die Wacht am Rhein,*[3] aşa de mult cîntată în Germania de la ultimul război germano-francez încoace, peste douăzeci de ani după moartea autorului şi treizeci de ani după compunerea ei.

Pe temeiul acestor celebrităţi monocotiledoane s-au încercat, ce e drept, editorii germani să puie în circulaţie şi celelalte versificaţii ale lui Becker şi Schneckenburger, însă încercarea lor a sporit numai numărul coalelor de maculatură, şi nimeni astăzi nu mai ştie ceva despre celelalte poezii ale lui Becker şi Schneckenburger, necum să se fi găsit vreun Densuşian german care să puie pe Schneckenburger în comparare cu Heine sau cu Lenau.

Am luat din nou în mînă culegerea poeziilor lui Andrei Mureşanu (ediţia II, Sibiu, 1881), am recitit

[1] Să nu stăpînească ei, liberul Rin german (germ.).
[2] Rinul vostru german l-am avut. A încăput în cupa noastră (fr.).
[3] *Straja la Rin* (germ.).

toate poeziile cuprinse în ea (sunt 58 originale) şi, afară de *Deşteaptă-te, române*, toate, dar toate fără excepţie... însă cum sunt toate aceste „poezii" să nu o spunem noi, ci să o simtă însuş cetitorul după exemplele ce vor urma.

Vom cita dacă nu toate — căci pentru aceasta ne-ar lipsi şi răbdarea cetitorului şi spaţiul revistei — dar cel puţin foarte multe strofe din vreo douăzeci de poezii luate de-a rîndul, şi atunci se va învedera pe deplin cu cine şi cu ce avem a face:

Din poezia 1, *Fetiţa şi păsărica*:

„Spune ce-ai suferit toate
Dulcilor tale surori,
Să încungiure de se poate,
Cursele de vînători,
Şi cînd zbor după mîncare,
Să privească tot la om,
Care de voi milă n-are,
Vă săgeată şi din pom.

Cîntă trist, pasere mică,
Pentru mine, care stau
Închisă ca-o turturică,
Ah, cîntă-mi versul ce-ţi dau:
— Ţie-ţi zic, tirană soarte,
Dac-ai vrut sclavă să fiu,
Să-mi fi ordinat prin moarte
Mai curînd la scop să-mi viu!"

Din poezia 2, *Teodor şi Măriuţa*:

„Colo-n lunca cu terasă,
La izvor ei se opresc,
Unde-odată îşi jurase
Amor dulce şi frăţesc.

Floricelele rouate
D-a-l izvorului nectar
Depărtau prin suavitate
Orce grije şi amar.

Filomela mai din vale,
Din răzoru-i pitoresc,
Amăgea luna din cale
Cu al său cînt îngeresc.

Încîntaţi peste măsură
De cel rîu, cu lin murmur,
Tinerii din nou se jură
Pe al cerului azur.

Măriuţo bălăioară,
Împreună două flori
Şi le-aruncă în vălcioară,
Să plutească ca surori !"

Din poezia 3, *Simpatie la Viena* :

„Ce te prinde dar mirare,
Măiculiţă, cînd mă vezi,
Că mă scol de la mîncare
Numai ca să mă aşez
Vizavi cu-a lui şedere,
Ochii mei în ochii lui,
Să-l descriu după plăcere,
Cînd altă scăpare nu-i.

De mă duc la promenadă,
Ochi-mi zboară-n sus şi-n jos,
La surori fac semn să şadă,
Şi-ntorcîndu-mă, dau dos.
Fac pasuri înduplecate
Cu scop ca să-l întîlnesc,
De-aş merge chiar şi-n cetate,
P-acela care-l doresc.

Bate ora una, două,
Bată, c-încă n-a sosit ;
Bate două peste nouă,
Aud marşul, a venit !
Să grăbim în ceea casă,
Azi e marţi, azi vine el,
Pune-ţi lucrul tău pe masă,
Azi vine cel tinerel."

Din poezia 4, *Vinovatul* :

„Un monstru mă inteţeşte
Pînă şi noaptea prin vis
Viul jude prea fireşte
Ce-mi zace-n suflet închis."

Din poezia 5, *O mustrare* :

„De nu cumva mama fire
A propus din început :
Feară ferei spre nutrire,
Alt esemplu n-am văzut.

Iară tu, mască pocită,
Trîntore învederat,
M-ai lipsi într-o clipă
D-a suge aer curat !

Ah, căci nu sunt eu albină,
Să-mi vîr acul veninos
În viclenoasa ta splină,
Atunci aş muri voios !"

Din poezia 7, *Un rămas bun la Braşov* :

„Sus la deal, or jos la vale,
În deşert privesc oftînd,
Către bine nu văd cale,
Simţ că soarta are-n gînd
Să m-arunce-n munţi cu ghiaţă,
Ah, amara mea viaţă !

Rămîneţi, başti învechite,
Ce ades vă cercetam,
P-a voastre ruini turtite,
Doamne, mult mai cugetam
Că asemenea ursită,
Va fi mie rînduită !"

Din poezia 9, *Răsunet* :

„O, puternică ființă, ce cu naltă măiestrie,
Ai constituit pămîntul, cerul ș-alte cîte sunt ;
Care-ai pus soarelui metă, lumei lumină să fie,
La lună, stele și vînturi, să se ție de cuvînt !

Legea conștiinți-mi zice : „onoară pre Dumnezeu ;
Încungiură nedreptatea ; fugi de rău și fă ce-i bine ;
Cunoaște p-al tău de-aproape și în opusul evreu,
Și spereaz-o fericire, care din aceste vine".

Cum nu te soarbe pămîntul, mîrșave nelegiuit,
Care morților dai lege, să nu sufere-ntre sine
P-al lor frate de-o natură cu care-a conviețuit,
De nu-i cu ei d-o credință, poate din a vremei vine.

Ma, nu ; tu și soiul vostru, să rămîi afurisit,
A trăi ca Cain în lume, rătăcind sub largul soare,
Făr'să aibă omul voie, ca l-acel nefericit,
Mîna la el a-și întinde, cu prepus ca să-l omoare."

Din poezia 10, *O panoramă în vis* :

„Vedeam în altă parte femei ce strică casă,
Fățarii ce înșeală, bărbați defăimători,
Ființe ce sugrumă țăranii și-i apasă,
Tîrîndu-se de diavoli în focul arzător.
Doream să văd în urmă cu drepții ce s-a face,
Lor nu le era teamă, nici greață de sfîrșit ;
Pre ceia-i roade-un vierme, pe-aceiștia-i lasă-n pace,
Localul lor e cerul. Aici m-am pomenit."

Din poezia 15, *Glasul unui român* :

„Au doară lași ursitei să poarte cîrma-n lume,
Sau sclav venii la ginte, și soțul meu de domn ?
Atunci din legea firii s-a șters cerescul nume
De „drept" și de „dreptate", atunci viața-i somn.

Ah, căci nu-mi pot răspunde străvechile morminte !
Spuind, ce țin în sinu-și, *român*, au gent străin ?
Atunci s-ar frînge cearta ce curge-acum fierbinte.
S-ar șterge-atunci ca ceața și vechiul meu suspin."

Din poezia 16, domnului stăpînitor *Georgie D. Bibescu* (1842):

„Georgie-i patronul, cu suliţa călare
Omoară pe bălaur, înfrînge pe păgîn;
Georgie clientu-i pe cap cunună are
Din mînele Minervei, de flori din al ei sîn.

Sugrumă neştiinţa, goneşte neagra ceaţă;
Deşteaptă strănepoţii lui *Romulus* din somn;
În dreapta ţiind Sceptrul, dă dreptului viaţă.
Şi pravila în stînga, fiind *Iurist şi Domn!*"

Dar bun „profet pătrunzător de cele viitoare" a fost Andrei Mureşanu la 1843:
Din poezia 17 bis, *O privire peste lume:*

„Un tată se sileşte s-adune-averi în lume,
Încungiură oceanuri cu mii nefericiri;
Cînd fiu-i se răsfaţă, văzînd că are sume
Ce pot să corespundă la oarbele-i simţiri.

Făţarnicul se-nchină cu buzele pătate.
Iar inima-i vicleană goneşte mijlociri
Să guste-n răsfăţare şi, ce altor nu-s iertate,
Să-ncarce pe săracul cu mii de asupriri!

În gura-i pîngărită de false jurăminte
Bucată neiertată de lege n-a intrat.
Iar vorbe necurate, ocări de lucruri sînte,
Ca ploaia primăverei din rostu-i au zburat."

Din poezia 18, *Un suspin:*

„Se teme matelotul d-a mării vijelie,
Cînd barca-i se aruncă de valuri nencetat,
Ma tot sperează-n sine şi că-n scurt va să revie
Bilanţul, ce pierise, minutul de scăpat.

Ma, vai! amar suspină o ginte părăsită,
D-al cărei fier odată păgînul tremura,
Văzînd că nu mai este mijloc d-a fi păzită
Mărirea strămoşească şi esistenţa sa!"

Din poezia 19, *La muza mea :*

„Tu cauţi în palaturi eroii gintei tale,
Cînd ei visează liberi, prin munţi, la mieluşei,
Cercîndu-şi eroismul cu urşi ce ies în cale,
Ca Ercle din vechime şi David la evrei !

Mă-nviţi la tribunale, s-admir autoritatea,
Ce stă în strai şi-n barbă la juzii întruniţi,
Ma nu-mi spui pe ce cale se capătă dreptatea
Şi de e în favoarea ţăranilor munciţi !“

Din poezia 22, *15 mai 1848 :*

„Aceasta e zioa în care românul,
Pătruns de chemarea spiritului său,
Îşi scutură jugul, impus de păgînul,
Ce n-avu nici lege, nici chiar Dumnezeu !

De astăzi blăstemul, contras din vechime,
Ş-a şters ca şi umbra, ca norii prin vînt,
Şi-ntocma ca floarea răsari, românime,
Pe braţele glorii, în vechiu-ţi pămînt !“

Din poezia 23, *Omul frumos :*

„Frumos e omul, Doamne, cînd mintea e regină,
Şi simţul, ce ca şarpe spre rele îl înclină,
Supus loial şi drept.“

Sunt destule aceste 37 de strofe sau mai doreşte cineva să înmulţim exemplele ?

Orcum ar fi, tot trebuie să mai cităm prefaţa scrisă la 1862 de însuş Andrei Mureşanu şi pusă în fruntea poeziilor sale :

„Din anul 1850 încoace, cerînd împregiurările mele ca să mă asecur cevaş mai bine pentru viitor, atît în privinţa persoanei mele, cît şi a familie-mi, şi să nu fiu astrins a trăi din promisiuni, cari mai că nu se împlinesc niciodată, urmai chiămărei ce mi se făcu din partea guvernului c.r. civile şi militare al Transilvaniei, în calitate de concepist guverniale, cu care post era împreunat şi oficiul de translatură pentru limba româ-

nească, pe lîngă o remunerațiune anuale, afară de salariul defipt pentru postul de concepist, și petrecui acolo unsprezece ani în pace și liniște, *fără să-mi fi părăsit lira, sau să mă fi depărtat de Parnas*, cum o ziseră unii și alții, pînă și în jurnalele publice, ale căror diatribe le trec aici cu vederea ; căci nu mi-am propus a da cărții acesteia o prefață posomorîtă și cuprinzătoare de lamentațiuni, ci, pe cît se poate, o față veselă și serină ; cum că nu-mi amuți nicicînd lira se pot convinge onorații lectori din acea sontică împregiurare, că în periodul cel nou a scrierilor mele, va să zică, ca concepist în Sibiiu, am lucrat mai mult în resorțiul poeziei decît ca profesor în Brașov."

Acest „concepist guverniale", care pe lîngă „salariul defipt" mai avea „o remunerațiune anuale pentru oficiul de translatură" și care astfel a putut „lucra mai mult în resorțiul poeziei", acesta este autorul român pe care d. Densușianu îl pune cu mult deasupra lui Alecsandri și despre care zice că are gustul estetic în limbă, că a rămas neimitat în odă, că a servit ca organ a unui ce superior, că a fost nu numai un poet, ci și un om inspirat de divinitate, că limba lui este curată românească, ferită de cuvinte vulgare și cît se poate de corectă din punct de vedere gramatical și sintactic, pe cînd Alecsandri (pag. 231) comite „enorme greșeli gramaticale și sintactice, și are limbă împestrițată, cuvinte străine și ordinare".
Și cine o zice aceasta ? Domnul Aron Densușianu ?
Dar are d. Desușianu însuș simțimîntul limbei proprii românești, nu celei îngroșate de maghiarisme și germanisme ? Are cel puțin simțimîntul celei mai elemntare convenienţe stilistice ?
Am văzut felul scrierii d-sale din citatele de mai sus. Mai relevăm din pag. 207 :

„Iar dacă voim să le întunecăm gloria, pentru ca să putem brila noi, atunci să muncim ca ei, în liniște și fără zgomot, și posteritatea, ai cărei ochi nu se pot unge, va vedea."

Din pag. 263 :

„Acest defect (se-nţelege că este iar vorba de Alecsandri !) nu l-a îndreptat nici în celelalte piese mai noi, căci poetul nici aici nu este în clar pe ce teren lucră."

Nemţeşte : *Er ist nicht im klaren.* Nu ştiu cum va fi în ungureşte.
Din pagina 265 :

„El lucră mai mult cu sentimentul, şi din contră nu se îngrijeşte de loc de pompa externă sau nu pune nici un pond pe ea."

Nemţeşte : *Er Kümmert sich nicht, legt kein Gewicht darauf.* Etc., etc., etc.
În cartea de faţă d-sa ne citează anume (pag 241) „amănunta analiză critică asupra poeziilor lui A. Mureşanu", publicată de d-sa în *Federaţiunea* din Pesta „pe 1868".
Noi cunoaştem de mult această „analiză". În albumul de curiozităţi literare alcătuit de societatea „Junimea" pentru înveselirea membrilor ei, analiza d-lui Densuşianu are un loc de onoare între adresa unui primar către un sergent-major de pompieri, care „s-a grăbit cu activitate să aducă Comunei acest intim serviciu şi care şi în viitor va şti a sacrifica cu aceeaş activitate pentru restabilirea incendiului" şi o invitare la nuntă, în care se pofteşte lumea să asiste la „celebrarea emisei căsătorii civile şi religioase".
Scoatem dar şi din acea analiză cîteva probe pentru ilustrarea d-lui Aron Densuşianu :

„«*Confecţionarea* metrului este *tărzie* şi anevoiasă.»
«În piesa cea dintîi chiar începutul cu „cugetam odinioară" este cu totul prozaic, pentru că omul în amor nu cugetă niciodată, fără arde de dor, se teme şi sperează.»
«Poetul a aflat calea ce i-a fost destinată. El lasă amorul doparte — s-a convins că nu este terenul lui, şi nici îl mai atinge vrodată.»

«În *acest* period se disting *Glasul unui român* şi *O privire de pre Carpaţi.* Aceste piese exprimă ideile fundamentale din *acest* period, iar celelalte sunt numai *variaţiune* asupra lor, sau *uvertura,* cum se zice în muzică.»“

Eşti acum convins, iubite cititor ? Eşti convins şi despre valoarea poetului Mureşanu şi despre valoarea criticului Densuşianu ?
Dacă eşti convins, atunci, fă bine, subscrie acest articol împreună cu mine, n-ar fi decît pentru strigătul *în lături !* cu care începe.

Tînăra generaţie română se află astăzi sub influenţa operei poetice a lui Eminescu.

Se cuvine dar să ne dăm seama de partea caracteristică a acestei opere şi să încercăm totdeodată a fixa individualitatea omului care a personificat în sine cu atîta strălucire ultima fază a poeziei române din zilele noastre.

Pe la mijlocul secolului în care trăim, predomnea în limba şi literatura română o tendenţă semierudită de latinizare, pornită din o legitimă revendicare naţională, dar care aducea cu sine pericolul unei înstrăinări între popor şi clasele lui culte. De la 1860 încoace datează îndreptarea ; ea începe cu Vasile Alecsandri, care ştie să deştepte gustul pentru poezia populară, se continuă şi se îndeplineşte prin cercetarea şi înţelegerea condiţiilor sub care se dezvoltă limba şi scrierea unui popor. Fiind astfel cîştigată o temelie firească, cea dintîi treaptă de înălţare a literaturei naţionale, în legătură strînsă cu toată aspirarea generaţiei noastre spre cultura occidentală, trebuia neapărat să răspundă la două cerinţe : să arete întîi în cuprinsul ei o parte din cugetările şi simţirile care agită deopotrivă toată inteligenţa europeană în artă, în ştiinţă, în filozofie ; să aibă, al doilea, în forma ei o limbă adaptată fără silă la exprimarea credincioasă a acestei amplificări.

Amîndouă condiţiile le realizează poezia lui Eminescu în limitele în care le poate realiza o poezie lirică ; de aceea Eminescu face epocă în mişcarea noastră literară.

I

Care a fost personalitatea poetului ?

Viaţa lui externă e simplă de povestit, şi nu credem că în tot decursul ei să fi avut vreo întîmplare

dinafară o înrîurire mai însemnată asupra lui. Ce a fost şi ce a devenit Eminescu este rezultatul geniului său înnăscut, care era prea puternic în a sa proprie fiinţă încît să-l fi abătut vreun contact cu lumea de la drumul său firesc. Ar fi fost crescut Eminescu în România sau în Franţa, şi nu în Austria şi în Germania ; ar fi moştenit sau ar fi agonisit el mai multă sau mai puţină avere ; ar fi fost aşezat în hierarhia statului la o poziţie mai înaltă ; ar fi întîlnit în viaţa lui sentimentală orce alte figuri omeneşti — Eminescu rămînea acelaş, soarta lui nu s-ar fi schimbat.

Născut la 15 ianuarie 1850 în Botoşani, primind prima învăţătură în gimnaziul din Cernăuţi, părăsind la 1864 şcoala pentru a se lua după trupa de teatru a d-nei Fanni Tardini prin România şi prin Transilvania, părăsind şi această trupă pentru a se arunca cu cea mai mare încordare în studii felurite la Viena, susţinut acolo şi la Berlin în parte prin contribuţiile unor amici literari, numit între 1874 şi 1876 revizor şcolar şi bibliotecar la Iaşi, destituit şi dat în judecată de guvernul liberal, însărcinat apoi cu redacţia ziarului *Timpul*, încălzit din vreme, dar mai intermitent, de farmecul unor femei, de la care au rămas în poeziile lui cîteva urme de păr bălai, de ochi întunecaţi, de mîni reci, de *un nu ştiu ce* şi *nu ştiu cum*, lovit în iunie 1883 de izbucnirea nebuniei, al cărei germen era din naştere, îndreptat întrucîtva la începutul anului 1884, dar degenerat în forma lui etică şi intelectuală, apucat din nou de nemiloasa fatalitate ereditară, Eminescu moare la 15 iunie 1889 într-un institut de alienaţi. [1]

La o privire superficială, fuga lui Eminescu de la gimnaziu după o trupă de actori, darea lui în judecată, activitatea lui ca redactor de ziar, care adică nu s-ar putea explica decît prin necesităţi materiale, lipsa de orce distincţii convenţionale, de premieri academice, de decoraţii şi c.l., toate aceste puse în le-

[1] Amănunte exacte asupra fazelor din urmă ale vieţei lui Eminescu le dă un articol al d-lui G. Kirileanu, publicat în *Convorbiri literare*, la 1907 (n.a.).

gătură mai ales cu izbucnirea alienaţiei mentale par a da vieţei sale o coloare romantică, şi unele reviste şi ziare care l-au ignorat cîtă vreme era în toată vigoarea lui au găsit aci prilejul de a-şi arăta sentimentalitatea şi de a acuza societatea română, care ar fi lăsat un asemenea om nebăgat în seamă şi într-o mizerie din cauza căreia ar fi înnebunit.

Noi credem că aceste apreţieri sunt greşite.

Ceea ce caracterizează mai întîi de toate personalitatea lui Eminescu este o aşa de covîrşitoare inteligenţă, ajutată de o memorie căreia nimic din cele ce-şi întipărise vreodată nu-i mai scăpa (nici chiar în epoca alienaţiei declarate), încît lumea în care trăia el după firea lui şi fără nici o silă era aproape exclusiv lumea ideilor generale ce şi le însuşise şi le avea pururea la îndemînă. În aceeaş proporţie tot ce era caz individual, întîmplare externă, convenţie socială, avere sau neavere, rang sau nivelare obştească şi chiar soarta externă a persoanei sale ca persoană îi erau indiferente. A vorbi de mizeria materială a lui Eminescu însemnează a întrebuinţa o expresie nepotrivită cu individualitatea lui şi pe care el cel dintîi ar fi respins-o. Cît i-a trebuit lui Eminescu ca să trăiască în accepţiunea materială a cuvîntului, a avut el totdeauna. Grijile existenţei nu l-au cuprins niciodată în vremea puterii lui intelectuale ; cînd nu cîştiga singur, îl susţinea tatăl său şi-l ajutau amicii. Iar recunoaşterile publice le-a despreţuit totdeauna.

Vreun premiu academic pentru poeziile lui Eminescu, de a cărui lipsă se plînge o revistă germană din Bucureşti ? Dar Eminescu ar fi întîmpinat o asemenea propunere cu un rîs homeric sau, după dispoziţia momentului, cu acel surîs de indulgenţă miloasă ce-l avea pentru nimicurile lumeşti. Regina României, admiratoare a poeziilor lui, a dorit să-l vadă, şi Eminescu a avut mai multe convorbiri literare cu Carmen-Sylva. L-am văzut şi eu la curte, şi l-am văzut păstrînd şi aici simplicitatea încîntătoare ce o avea în toate raporturile sale omeneşti. Dar cînd a fost vorba să i se confere o distincţie onorifică, un *bene-merenti* sau nu ştiu ce altă decoraţie, el s-a împotrivit cu energie. Rege el însuş al

cugetării omeneşti, care alt rege ar fi putut să-l distingă ? Şi aceasta nu din vreo vanitate a lui, de care era cu desăvîrşire lipsit, nu din sumeţia unei inteligenţe excepţionale, de care numai el singur nu era ştiutor, ci din naivitatea unui geniu cuprins de lumea ideală, pentru care orce coborîre în lumea convenţională era o supărare şi o nepotrivire firească.

Cine-şi dă seama de o asemenea figură înţelege îndată că nu-l puteai prinde pe Eminescu cu interesele care ademenesc pe cei mai mulţi oameni. Luxul stării materiale, ambiţia, iubirea de glorie nu au fost în nici un grad obiectul preocupărilor sale. Să fi avut ca redactor al *Timpului* mai mult decît a avut, să fi avut mai puţin, pentru micile lui trebuinţe materiale tot atît era. Numai după izbucnirea nebuniei, în intervalele lucide, în care se arătau însă felurite forme de degenerare etică, obişnuite la asemenea stări, devenise lacom de bani. Prin urmare, legenda că mizeria ar fi adus pe Eminescu la nebunie trebuie să aibă soarta multor alte legende : să dispară înaintea realităţii.

Şi nici munca specială a unui redactor de ziar nu credem că trebuie privită la Eminescu ca o sforţare impusă de nevoie unui spirit recalcitrant. Eminescu era omul cel mai silitor, veşnic cetind, meditînd, scriind. Lipsit de orce interes egoist, el se interesa cu atît mai mult la toate manifestările vieţii intelectuale, fie scrierile vreunui prieten, fie studiarea mişcării filozofice în Europa, fie izvoarele istorice, despre care avea cunoştinţa cea mai amănunţită, fie luptele politice din ţară. A se ocupa cu vreuna din aceste chestii, a cugeta şi a scrie asupra lor era lucrul cel mai potrivit cu felul spiritului său. Şi energia cu care a redactat *Timpul*, înălţimea de vederi ce apare în toate articolele lui, puterea neuitată cu care în contra frazei despre *naţionalismul* liberal al partidului de la guvern a opus importanţa elementului autohton sunt o dovadă pentru aceasta.

Cu o aşa natură, Eminescu găsea un element firesc pentru activitatea lui în toate situaţiile în care a fost pus. La bibliotecă, pentru a-şi spori comoara deja imensă a memoriei sale ; ca revizor şcolar, pentru a stă-

rui cu limpezimea spiritului său asupra noilor metode de învăţămînt ; în cercul de amici literari, pentru a se bucura fără invidie sau a rîde fără răutate de scrierile cetite ; la redacţia *Timpului,* pentru a biciui frazeologia neadevărată şi a formula sinteza unei direcţii istorice naţionale — în toate aceste ocupări şi sfere Eminescu se afla fără silă în elementul său.

Dacă a înnebunit Eminescu, cauza este exclusiv internă, este înnăscută, este ereditară. Cei ce cunosc datele din familia lui ştiu că la doi fraţi ai săi, morţi sinucişi, a izbucnit nebunia înainte de a sa şi că această nevropatie se poate urmări în linie ascendentă.

De altminteri, şi în vremea în care spiritul lui era în vigoare, felul traiului său făcuse pe amici să se teamă de rezultatul final. Viaţa lui era neregulată : adesea se hrănea numai cu narcotice şi excitante ; abuz de tutun şi de cafea, nopţi petrecute în citire şi scriere, zile întregi petrecute fără mîncare, şi apoi deodată, la vreme neobişnuită, după miezul nopţii, mîncări şi băuturi fără alegere şi fără măsură : aşa era viaţa lui Eminescu. Nu această viaţă i-a cauzat nebunia, ci germenele de nebunie înnăscut a cauzat această viaţă. Ceea ce o dovedeşte este că toate încercările, adeseori şi cu stăruinţă repetate de unii prieteni ai săi, între alţii şi de mine, nu au fost în stare să-l aducă la un trai mai regulat.

Şi nici de nefericiri cari ar fi influenţat sănătatea intelectuală sau fizică a lui Eminescu nu credem că se poate vorbi. Dacă ne-ar întreba cineva : a fost fericit Eminescu ? am răspunde : cine e fericit ? Dar dacă ne-ar întreba : a fost nefericit Eminescu ? am răspunde cu toată convingerea : nu ! Ce e drept, el era un adept convins al lui Schopenhauer, era, prin urmare, pesimist. Dar acest pesimism nu era redus la plîngerea mărginită a unui egoist nemulţumit cu soarta sa particulară, ci era eterizat sub forma mai senină a melancoliei pentru soarta omenirii îndeobşte ; şi chiar acolo unde din poezia lui străbate indignarea în contra epigonilor şi a demagogilor înşelători avem a face cu un simţimînt estetic, iar nu cu o amărăciune personală. Eminescu, din punct de vedere al egoismului cel mai nepăsător om ce şi-l

poate închipui cineva, precum nu putea fi atins de un simţimînt prea intensiv al fericirii, nu putea fi nici expus la o prea mare nefericire. Seninătatea abstractă, iacă nota lui caracteristică în melancolie, ca şi în veselie. Şi, lucru interesant de observat, chiar forma nebuniei lui era o veselie exultantă.

Cînd venea în mijlocul nostru cu naivitatea sa ca de copil, care îi cîştigase de mult inima tuturor, şi ne aducea ultima poezie ce o făcuse, o refăcuse, o rafinase, căutînd mereu o formă mai perfectă, o cetea parcă ar fi fost o lucrare străină de el. Niciodată nu s-ar fi gîndit măcar să o publice : publicarea îi era indiferentă, unul sau altul din noi trebuia să-i ia manuscrisul din mînă şi să-l dea la *Convorbiri literare*.

Şi dacă pentru poeziile lui, în care şi-a întrupat sub o formă aşa de minunată cugetările şi simţirile, se mulţumea cu emoţiunea estetică a unui mic cerc de amici, fără a se gîndi la nici o satisfacţie de amor propriu ; dacă el se considera oarecum ca organul accidental prin care însăş poezia se manifesta, aşa încît ar fi primit cu aceeaş mulţumire să se fi manifestat prin altul, ne este permis a conchide nu numai că era nepăsător pentru întîmplările vieţei externe, dar şi chiar că în relaţiile lui pasionale era de un caracter cu totul neobişnuit. Cuvintele de amor fericit şi nefericit nu se pot aplica lui Eminescu în accepţiunea de toate zilele. Nici o individualitate femeiască nu-l putea captiva şi ţinea cu desăvîrşire în mărginirea ei. Ca şi Leopardi în *Aspasia*, el nu vedea în femeia iubită decît copia imperfectă a unui prototip nerealizabil. Îl iubea întîmplătoarea copie sau îl părăsea, tot copie rămînea, şi el, cu melancolie impersonală, îşi căuta refugiul într-o lume mai potrivită cu el, în lumea cugetării şi a poeziei. De aci *Luceafărul* cu versurile de la sfîrşit :

„Ce-ţi pasă ţie, chip de lut,
  Dac-oi fi eu sau altul ?
Trăind în cercul vostru strimt,
  Norocul vă petrece ;
Ci eu în lumea mea mă simt
  Nemuritor şi rece.“

II

Înţelegînd astfel personalitatea lui Eminescu, înţelegem totdeodată una din părţile esenţiale ale operei sale literare : bogăţia de idei, care înalţă toată simţirea lui (căci nu ideea rece, ci ideea emoţională face pe poet), şi vom vedea în chiar pătrunderea acestei bogăţii intelectuale până în miezul cugetărilor poetului puterea mişcătoare care l-a silit să creeze pentru un asemenea cuprins ideal şi forma exprimării lui şi să îndeplinească astfel amîndouă cerinţele unei noi epoci literare.
Eminescu este un om al timpului modern, cultura lui individuală stă la nivelul culturei europene de astăzi. Cu neobosita lui stăruinţă de a ceti, de a studia, de a cunoaşte, el îşi înzestra fără preget memoria cu operile însemnate din literatura antică şi modernă. Cunoscător al filozofiei, în special a lui Platon, Kant şi Schopenhauer, şi nu mai puţin al credinţelor religioase, mai ales al celei creştine şi buddaiste, admirator al Vedelor, pasionat pentru operele poetice din toate timpurile, posedînd ştiinţa celor publicate până astăzi din istoria şi limba română, el afla în comoara ideilor astfel culese materialul concret de unde să-şi formeze înalta abstracţiune care în poeziile lui ne deschide aşa de des orizontul fără margini al gîndirii omeneşti. Căci cum să ajungi la o privire generală dacă nu ai în cunoştinţele tale treptele succesive care să te ridice până la ea ? Tocmai ele dau lui Eminescu cuprinsul precis în acele versuri caracteristice în care se întrupează profunda lui emoţiune asupra începuturilor lumii, asupra vieţei omului, asupra soartei poporului român.
Poetul e din naştere, fără îndoială. Dar ceea ce e din naştere la adevăratul poet nu e dispoziţia pentru forma goală a ritmului şi a rimei, ci nemărginita iubire a tot ce este cugetare şi simţire omenească, pentru ca din perceperea lor acumulată să se desprindă ideea emoţională spre a se înfăţişa în forma frumosului.
Acel cuprins ideal al culturei omeneşti nu era la Eminescu un simplu material de erudiţie străină, ci era primit şi asimilat în chiar individualitatea lui intelectuală.

Deprins astfel cu cercetarea adevărului, sincer mai întîi de toate, poeziile lui sunt subiectiv adevărate nu numai atunci cînd exprimă o intuiţie a naturei sub formă descriptivă, o simţire de amor uneori veselă, adeseori melancolică, ci şi atunci cînd trec peste marginea lirismului individual şi îmbrăţişează şi reprezintă un simţimînt naţional sau umanitar.

De aici se explică în mare parte adînca impresie ce a produs-o opera lui asupra tutulor. Şi ei au simţit în felul lor ceea ce a simţit Eminescu, în emoţiunea lui îşi regăsesc emoţiunea lor; numai că el îi rezumă pe toţi şi are mai ales darul de a deschide mişcării sufleteşti cea mai clară expresie, aşa încît glasul lui, deşteptînd răsunetul în inima lor, le dă totdeodată cuvîntul ce singuri nu l-ar fi găsit. Această scăpare a suferinţei mute prin farmecul exprimării este binefacerea ce o revarsă poetul de geniu asupra oamenilor ce-l ascultă, poezia lui devine o parte integrantă a sufletului lor, şi el trăieşte de acum înainte în viaţa poporului său.

Dar cuprinsul poeziilor lui Eminescu nu ar fi avut atîta putere de a lucra asupra altora dacă nu ar fi aflat forma frumoasă sub care să se prezinte. Şi fiindcă tocmai această formă este partea cea mai sugestivă în opera lui, să ne fie permis a termina studiul de faţă prin repedea analizare a elementelor ei distinctive.

O rezervă trebuie făcută din capul locului, şi este cu atît mai importantă cu cît mulţi din imitatorii lui Eminescu nu par a o fi făcut. Volumul în care sunt adunate poeziile sale nu este publicat de el însuş, din cauza împrejurărilor cunoscute şi atinse în prefaţa noastră la ediţia I de la 1883. Dacă, în starea în care se afla Eminescu atunci, am putut lua asupra-mi datoria de a publica culegerea poeziilor lui, nu aveam dreptul nici de a le modifica, nici de a lăsa pe unele la o parte. Prin urmare, aşa cum se prezentă şi astăzi unicul volum, el cuprinde toate poeziile, şi cele de la început, pe care însă autorul declarase de mult că voia să le îndrepteze şi în parte să le suprime. Nici cele 8 poezii citate în prefaţă la ediţia I, nici *Călin,* nici *Epigonii,* nici *Strigoii* nu sunt Eminescu în toată puterea lui.

Contururile tremurînde ale descrierilor fără destulă precizie intuitivă, lipsa de claritate a gîndirii, greşeli în accentul ritmic şi în rime sunt defecte al căror cel mai aprig critic era chiar Eminescu. Dacă totuş şi aceste poezii au meritat şi vor merita să figureze în opera lui literară, este fiindcă în fiecare din ele apare deodată din mijlocul imperfecţiilor o frumuseţe de limbă şi o înălţare de cuget care prevesteau de la început ce avea să devie poetul ajuns la culmea lui.
Rezerva dar ce un simţimînt de dreptate elementară ne impune să o facem este că în cercetarea următoare nu vom avea în vedere decît poeziile, din norocire cele mai numeroase, pe care le-a scris Eminescu în epoca deplinei sale dezvoltări. Acestea însă reclamă toată luarea-aminte a criticei literare în privinţa formei lor, şi cu deosebire a înrudirii cu poezia populară, din care s-au hrănit mai întîi şi deasupra căreia s-au ridicat pas cu pas până la exprimarea celor mai înalte concepţiuni.
Condiţia fundamentală a acestei ridicări a formei poetice era o mînuire perfectă a limbei materne, pentru ca ea să fie pregătită pentru o concepţiune mai întinsă şi să poată crea din propria ei fire vestmîntul noilor cugetări. Aceasta este

„lupta dreaptă"

ce o încearcă Eminescu, pentru

„a turna în formă nouă limba veche şi-nţeleaptă."

Pentru el limba română e

„ca un fagure de miere",

dulce şi străvezie, dar nu răzleţită în lipsă de contururi, ci prinsă în celula regulată a fagurelui.
Poeziile lui încep în această privinţă alipindu-se de-a dreptul de forma populară, dar îi dau o nouă însufleţire şi o fac primitoare de un cuprins mai înalt. Aşa sînt cele patru poezii : *Ce te legeni, codrule, La mijloc de codru des, De la Nistru pîn' la Tisa, Codrule, codruţule.*

Din poezia populară şi-a însuşit Eminescu armonia, uneori onomatopoetică, a versurilor sale :

„Peste vîrf de rămurele
Trec în stoluri rîndunele,
Ducînd gîndurile mele
Şi norocul meu cu ele.
Şi se duc pe rînd, pe rînd,
Zarea lumii-ntunecînd,
Şi se duc ca clipele
Scuturînd aripele."

„Şi blînde, triste glasuri din vuiet se desfac...
Ca molcoma cadenţă a undelor pe lac."

„Lună tu, stăpîna mării, pe a lumei boltă luneci
Şi gîndirilor dînd viaţă suferinţele întuneci...
Peste cîte mii de valuri stăpînirea ta străbate,
Cînd pluteşti pe mişcătoarea mărilor singurătate."

„De ce dorm îngrămădite între galbenele file
Iambii suitori, troheii, săltăreţele dactile ?"

„Pe cînd oastea se aşează, iată soarele apune,
Voind creştetele-nalte ale ţării să-ncunune
Cu un nimb de biruinţă : fulger lung încremenit
Mărgineşte munţii negri în întregul asfinţit,
Păn' ce izvorăsc din veacuri stele una cîte una,
Şi din neguri, dintre codri, tremurînd s-arată luna."

Nu au existat, nu vor exista în poezia română versuri mai frumoase decît acestea.
Tot din poezia populară şi din citirea cronicarilor, din pătrunderea intimă a vechei limbi române au putut ieşi versurile în care vorbesc solul şi Mircea-vodă în *Satira III* :

„— Ce vrei tu ?
— Noi, bună pace. Şi de n-o fi cu bănat,
Domnul nostru-ar vrea să vază pe măritul împărat...
— Orce gînd ai, împărate, şi orcum vei fi sosit,
Cît suntem încă pe pace, eu îţi zic : bine-ai venit !

Despre partea închinării, însă, Doamne, să ne ierţi.
Dar acu vei vrea cu oaste şi război ca să ne cerţi,
Or vei vrea să faci întoarsă de pe-acuma a ta cale
Să ne dai un semn şi nouă de mila măriei-tale —
De-o fi una, de-o fi alta : ce e scris şi pentru noi,
Bucuroşi le-om duce toate, de e pace, de-i război.

După vremuri mulţi veniră, începînd cu acel oaspe
Ce din vechi se pomeneşte, cu Dariu al lui Istaspe,
Mulţi durară, după vremuri, peste Dunăre vrun pod,
De-au trecut cu spaima lumii şi mulţime de norod ;
Împăraţi pe care lumea nu putea să-i mai încapă
Au venit şi-n ţara noastră de-au cerut pămînt şi apă ;
Şi nu voi ca să mă laud, nici că voi să te-nspăimînt ;
Cum veniră, să făcură toţi o apă ş-un pămînt."

Dar primind astfel din limba populară elementul firesc şi armonios, Eminescu înalţă rimele poeziei române peste acea formă obişnuită şi adeseori neîngrijită, care a dat atîtor poezii ale noastre de păn-acum un aer aproape trivial.

Primul pas al lui pe această cale e de a lua unele cuvinte din cele mai familiare şi prozaice şi de a le ridica la splendoarea unei rime surprinzătoare :

„Iar te-ai cufundat în stele
Şi în nori şi-n ceruri nalte ?
De nu m-ai uita *încalte*,
Sufletul vieţei mele.

O ! vino iar în al meu braţ,
Să te privesc iar cu *nesaţ*.
Să razim dulce capul meu
De sînul tău, de sînul tău !

Ţi-aduci aminte cum pe-atunci,
Cînd ne plimbam prin văi şi lunci,
Te ridicam de *subsuori*
De-atîtea ori, de-atîtea ori ?"

„O, eroi ! care-n trecutul de măriri vă adumbriseţi,
Aţi ajuns acum la modă de vă scot din *letopiseţi*."

Al doilea pas este introducerea, cu totul particulară poeziei lui Eminescu, a unor rime nouă, formate din împreunarea cu un cuvînt prescurtat, după felul caracteristic al limbii româneşti, sau din două cuvinte.

„Pe-atunci erai tu singur, încît mă-ntreb în *sine-mi*
Au cine-i zeul cărui plecăm a noastră inemi ?"

„Şi dacă stele bat în lac
Adîncu-i *luminîndu-l.*
E ca durerea mea s-o-mpac
Înseninîndu-mi gîndul."

„Sus inimile voastre ! Cîntare *aduceţi-i,*
El este moartea morţii şi învierea vieţii.
Să cer a tale daruri, genunchi şi frunte *nu plec,*
Spre ură şi blestemuri aş vrea să te înduplec."

„Traiul lumii, dragă tată,
Cine vor, aceia *lese-l,*
Dară sufletul mi-e vesel."

„Oare ochii ei o mint,
Sau aieveai-i, *adevăru-i...*
Flori de tei el are-n *păru-i.*"

„Cînd luna trece prin stejari,
Urmînd mereu în *cale-şi,*
Cînd ochii tăi tot încă mari
Se uită dulci şi galeşi ?"

„De la Nistru pîn' la Tisa
Tot romînul *plînsu-mi-s-a.*"

„Fericească-l scriitorii, toată lumea *recunoască-l* —
Ce-o să aibă din acestea pentru el bătrînul dascăl ?"

„Icoana stelei ce a murit
Încet pe cer se sue ;
Era, pe cînd nu s-a zărit,
Azi o vedem, şi *nu e.*"

Însă unde inovaţia lui Eminescu în privinţa rimei se arată în modul cel mai neaşteptat este în numele proprii luate din diferite sfere de cultură şi introduse în modul

cei mai firesc în versurile sale. Se ştie ce riscată este întrebuinţarea numelor proprii în poezia lirică, şi într-o veche cercetare literară a noastră am citat cîteva exemple înspăimîntătoare[1]. Eminescu însă a ştiut să se folosească de ele cu măiestrie, şi tocmai aceste rime sunt dintre cele mai frumoase şi mai bine primite ale lui :

„Ca să vad-un chip, se uită
Cum aleargă apa-n cercuri,
Căci vrăjit de mult e lacul
De-un cuvînt al sfintei Miercuri.

Ca să iasă chipu-n faţă,
Trandafiri aruncă tineri,
Căci vrăjiţi sunt trandafirii
De-un cuvînt al sfintei Vineri."

„Ce ? să-ngîni pe coarda dulce, că de voie te-ai adaos
La cel cor ce-n operetă e condus de Menelaos ?"

„Cînd vezi piatra ce nu simte nici durerea şi nici mila,
De ai inimă şi minte, feri în lături : e Dalila !"

„Cu murmurile lor blînde un izvor de *horum-harum*
Cîştigînd cu clipoceală *nervum rerum gerendarum,*
Cu evlavie adîncă ne-nvăţau al minţii scripet,
Legănînd cînd o planetă, cînd vreun rege din Egipet."

„După vremuri mulţi veniră, începînd cu acel oaspe
Ce din vechi se pomeneşte, cu Dariu al lui Istaspe."

„În izvoadele bătrîne pe eroi mai pot să caut,
Au cu lira visătoare sau cu sunete de flaut
Pot să-ntîmpin patrioţii ce-au venit de-atunci încolo ?
Înaintea acestora tu ascunde-te, Apollo !

Aşa că-nchipuindu-ţi lăcrimoasele ei gene,
Ţi-ar părea mai mîndră decît Venus Anadyomene."

„Rămîneţi în umbră sfîntă, Basarabi şi voi Muşatini,
Descălicători de ţară, dătători de legi şi datini."

[1] Vezi vol. I, pag. 54—55 (n.a.). Trimiterea autorului se face la articolul. *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867.*

„Pătimaş şi îndărătnic s-o iubeşti ca pe-un copil,
Cînd ea-i rece şi cu toane ca şi luna lui april?
Încleştînd a tale braţe toată mintea să ţi-o pierzi,
De la creştet la picioare s-o admiri şi s-o dezmierzi
Ca pe-o marmoră de Paros sau o pînză de Coreggio,
Cînd ea-i rece şi cochetă? Eşti ridicul, înţelegi-o!"

„Cu durerile iubirii
Voind sufletu-mi să-l vindic,
L-am chemat în somn pe Kama —
Kamadeva, zeul indic."

După o aşa încordare, după o aşa „luptă dreaptă" pentru a turna „limba veche în formă nouă", nu ne vom mira că a putut ajunge Eminescu, pe de o parte, la aplicarea sigură a unor forme rafinate în *Oda în metru antic*, în *Glossa* şi în admirabilele *Sonete*, pe de alta, la cea mai limpede expresie a unor cugetări de adîncă filozofie, pentru care nu se găsea pînă atunci nici o pregătire în literatura noastră. Căci palidele imitări ale monoloagelor din *Faust* şi din *Hamlet*, sau ale reflecţiilor mediocrului Aimé-Martin, din care se găsesc urme în încercările literare după 48, nu pot intra aci în comparaţie.

Încă în primele poezii ale lui Eminescu, cum e *Mortua est*, *Melancolie*, de altminteri aşa de imperfecte, se întîlnesc strofe ca acestea:

„Ş-apoi cine ştie de este mai bine
A fi sau a nu fi? Dar ştie orcine
Că ceea ce nu e nu simte dureri —
Şi multe dureri-s, puţine plăceri.

A fi? Nebunie şi tristă şi goală:
Urechea te minte şi ochiul te-nşală:
Ce-un secol ne zice, ceilalţi o deszic —
Decît un vis sarbăd, mai bine nimic."

„Credinţa zugrăveşte icoanele-n biserici —
Şi-n sufletu-mi pusese poveştile-i feerici,
Dar de-ale vieţii valuri, de al furtunei pas
Abia conture triste şi umbre-au mai rămas."

Dar deplina stăpînire a formei clare pentru cuprinsul unei asemenea idei o arată Eminescu în poeziile din epoca sa cea adevărată :

„Să cer un semn, iubito, spre-a nu te mai uita ?
Te-aş cere doar pe tine, dar nu mai eşti a ta ;
Nu floarea veştejită din părul tău bălai,
Căci ultima mea rugă-i uitării să mă dai.

La ce simţirea crudă a stinsului noroc
Să nu se sting-asemeni, ci-n veci să stea pe loc ?
Tot alte unde-i sună aceluiaşi pîrău ;
La ce statornicia părerilor de rău,
Cînd prin această lume să trecem ne e scris
Ca visul unei umbre şi umbra unui vis ?"

„Cu mîine zilele-ţi adaugi,
Cu ieri viaţa ta o scazi,
Şi ai cu toate astea-n faţă
De-a pururi ziua cea de azi.

Cînd unul trece, altul vine
În astă lume a-l urma,
Precum cînd soarele apune,
El şi răsare undeva.

Se pare cum că alte valuri
Cobor mereu pe-acelaşi vad,
Se pare cum că-i altă toamnă,
Ci-n veci aceleaşi frunze cad."

„Vremea trece, vremea vine,
Toate-s vechi şi nouă toate ;
Ce e rău şi ce e bine
Tu te-ntreabă şi socoate.
Nu spera şi nu ai teamă :
Ce e val, ca valul trece ;
De te-ndeamnă, de te cheamă,
Tu rămîi la toate rece."

„La-nceput, pe cînd fiinţă nu era, nici nefiinţă,
Pe cînd totul era lipsă de viaţă şi voinţă,
Cînd nu s-ascundea nimica, deşi tot era ascuns,
Cînd pătruns de sine însuş odihnea cel nepătruns ;

Fu prăpastie ? Genună ? Fu noian întins de apă ?
N-a fost lume pricepută şi nici minte s-o priceapă,
Căci era un întuneric ca o mare făr-o rază,
Dar nici de văzut nu fuse şi nici ochi care s-o vază,
Umbra celor nefăcute nu-ncepuse a se desface,
Şi în sine împăcată stăpînea eterna pace.
Dar deodat-un punct se mişcă... cel întîi şi singur ! Iată-l
Cum din haos face mumă, iară el devine tatăl !
Punctu-acela de mişcare, mult mai slab ca boaba spumii,
E stăpînul fără margini peste marginile lumii.
De-atunci negura eternă se desface în făşii,
De atunci răsare lumea, lună, soare şi stihii,
De atunci şi pănă astăzi colonii de lumi pierdute
Vin din sure văi de haos pe cărări necunoscute
Şi, în roiuri luminoase izvorînd din infinit,
Sunt atrase în viaţă de un dor nemărginit.
Iar în lumea asta mare noi, copii ai lumii mici,
Facem pe pămîntul nostru muşuroaie de furnici :
Microscopice popoare, regi, oşteni şi învăţaţi,
Ne succedem generaţii şi ne credem minunaţi.
Muşti de-o zi pe-o lume mică de se măsură cu cotul ;
În acea nemărginire ne-nvelim, uitînd cu totul
Cum că lumea asta-ntreagă e o clipă suspendată,
Că-ndărătu-i şi nainte-i întuneric se arată.
Precum pulberea se joacă în imperiul unei rază,
Mii de fire viorie ce cu raza încetează,
Astfel într-a veşniciei noapte pururea adîncă
Avem clipa, avem raza, care tot mai ţine încă,
Cum s-o stinge, totul piere ca o umbră-n întuneric ;
Căci e vis al nefiinţei universul cel himeric."

Acesta a fost Eminescu, aceasta este opera lui. Pe cît se poate omeneşte prevedea, literatura poetică română va începe secolul al 20-lea sub auspiciile geniului lui, şi forma limbei naţionale, care şi-a găsit în poetul Eminescu cea mai frumoasă înfăptuire până astăzi, va fi punctul de plecare pentru toată dezvoltarea viitoare a vestmîntului cugetării româneşti.

Într-un registru (păstrat de d. Iacob Negruzzi), în care membrii societății literare „Junimea" și-au însemnat data și locul nașterii lor, stă scris pe pagina a doua de propria mînă a lui Eminescu în dreptul numelui său : „20 decembrie 1849, Botoșani", și deasupra este chiar intercalat sfîntul „Ignat", pe care biserica ortodoxă îl serbează în adevăr la 20 decembrie.

Însă din corespondența ce am avut-o în a. 1889 relativ la biografia lui Eminescu, am și o scrisoare de la sora mai mare a poetului, doamna A. Drogli, din Cernăuți, 3 iulie 1889, în care se zice : „Biografia fratelui Mihail (publicată în *Familia*, no. 2, anul 1885) este exactă, cu deosebire că s-au născut în satul Ipotești lîngă orașul Botoșani, depărtare de 1$^1/_2$ oră, proprietatea tatălui nostru".

S-a ivit astfel îndoială asupra locului nașterii ; dar s-a ivit îndoială și asupra timpului ; în matricula gimnaziului din Cernăuți, unde a studiat Eminescu, se vede trecută ziua nașterii lui ca fiind 14 decembrie 1849.

Toată nedumerirea a încetat astăzi în urma cercetărilor d-lui N. D. Giurescu, al căror rezultat l-a publicat printr-o scrisoare în *Convorbirile literare* de la 1 iunie 1912, de unde extragem următoarele :

„După o zadarnică excursiune ce am făcut în Ipotești, satul copilăriei lui Eminescu, d. G. Cerchez (pe atunci prefectul județului Botoșani) a primit următorul răspuns la o scrisoare ce adresase maicei Agapia Gherghel, starița schitului Agafton, unde trăiește o mătușă a poetului :

«1891, martie 29, Agafton

Domnule prefect,

D. poet Eminescu este născut în Botoșani ; aceasta este foarte sigur, căci am întrebat pe maica Fevronia Iorașcu, care au fost față cînd s-a născut. Este cunoscut încă că botezul i s-au cetit de către preotul Dimitrie, de la Ospenia...

Agapia Gherghel»

Am pornit spre biserica Uspenia, ce-i mai zice şi biserica Domnească — catedrala din Botoşani. Am căutat pe preotul Dimitrie, şi după răscolirea cîtorva groase volume, prăfuite de vreme, în care erau trecute numele tuturor botezaţilor de «Dumnealui preotul iconom Ion Stamati», acuma răposat, începînd cu a. 1832, am găsit în «metrica, partea I de naşteri şi botezuri» următoarele rînduri, pe cari le dau în exactă transcriere : «Născut la 15 ghenarie 1850, din părinţii : Gheorghe Eminovici, proprietar, şi soţia sa Ralu, născută Vasile Iuraşcu, care primi botezul în 21 ghenarie ; s-a numit Mihail, avînd naş pe dumnealui stolnicul Vasile Iuraşcu».
Acest volum se află în bună păstrare a preotului Dimitrie, de la mai sus pomenita biserică... Rămîne (aşadar) cu totul sigur că Mihail Eminescu s-a născut în Botoşani în ziua de 15 ianuarie 1850."

Credem şi noi că această concluziune a d-lui Giurescu trebuie primită şi că, prin urmare, poetul nostru este născut la 15 ianuarie 1850 în Botoşani.

Întru amintirea lui Wilhelm de Kotzebue

(1887)

Un adevărat, un inteligent, un mare filo-român, singurul poate care mai rămăsese în Rusia de astăzi, Wilhelm de Kotzebue, a încetat din viaţă în ziua de 24 octombrie (5 noiemvrie) 1887 la Reval, oraşul său natal, în vîrstă de 74 de ani.

Născut în martie 1813, al cincilea fiu al cunoscutului autor dramatic şi politic August de Kotzebue (asasinat la 1819 la Mannheim de studentul german Sand), Wilhelm K., după terminarea studiilor, a început cariera sa în diplomaţia rusească. Căsătorindu-se apoi cu o moldoveancă de neam din familia Cantacuzino, soră cu soţia ministrului de externe Giers, el se retrase pe cîtva timp din viaţa publică şi trăi pînă la 1857 în Moldova, unde erau moşiile de zestre ale soţiei sale şi unde un văr al său se afla la Iaşi în calitate de consul rusesc.

În acest timp al şederii în Moldova, W. K. fu în strînse relaţii cu societatea din Iaşi, învăţă româneşte şi dobîndi acea cunoştinţă deplină a ţării şi a moravurilor noastre de pe atunci, pe care a dovedit-o mai tîrziu într-un mod aşa de simpatic pentru noi în unele din scrierile sale publicate în limba germană.

Intrînd iarăş în diplomaţie la 1857, el fu numit ministru plenipotenţiar al Rusiei la Karlsruhe, apoi (1870) la Dresda şi în fine (1878) la Berna. În anul 1879 se retrase în viaţa privată cu rangul de consilier intim şi petrecu cei din urmă 8 ani cînd la Dresda, cînd în Sviţera, cînd la moşia sa Orrenhof în Estonia.

Publicările sale literare le-a început sub pseudonimul W. Augustsohn, prin două drame, *Ein unbarmherziger Freund* şi *Zwei Sünderinnen* [1], care însă au rămas departe de succesul dramelor şi comediilor tatălui său August,

[1] *Un prieten dur* şi *Cele două păcătoase* (germ.).

Cu numele său propriu a publicat *Künstliches und natürliches Leben* [1] (Karlsruhe, 1869) şi interesantele *Kleine Geschichten aus der grossen Welt* [2] (ediţia a doua, Lipsca, 1880).

Dar toate acestea se ţin de literatura exclusiv germană. În ceea ce priveşte activitatea sa literară relativă la români, ea se rezumă în următoarele trei scrieri :

1. *Rumänische Volkspoesie,* traducere germană a 26 poezii române (Berlin, 1857) ;
2. *Bilder und Skizzen aus der Moldau* (Berlin, 1860), a căror traducere română de d-na A. M. a apărut întîi în *Convorbiri literare* şi s-a publicat apoi în volum de editorul Haimann (Bucureşti, 1884 ; ediţia a doua, 1886) ;
3. *Laskar Vioresku* (Lipsca, 1862), un roman din viaţa moldovenească de la 1851, a cărui traducere română a apărut asemenea în volum la acelaş editor (1892).[3]

Asupra acestor cărţi ale autorului nostru am scris în *Convorbirile literare* de la 1 ianuarie 1882 şi am reprodus în volumul de faţă cîteva cuvinte de apreţiare.

Aceste sunt scrierile publice ale autorului nostru ; dar din ele transpiră şi o parte mai intimă a personalităţii lui : spiritul său viu şi senin, judecata sa discretă şi o inimă caldă şi binevoitoare.

Toţi compatrioţii noştri care l-au cunoscut mai de aproape şi pe cari i-am putut întreba, d. Alecsandri, d. I. A. Cantacuzino, d. Pogor, sunt unanimi întru a-i recunoaşte acele calităţi.

Dar dacă d. Kotzebue a arătat în scrierile sale atîta simpatie pentru ţara noastră, am putut şi noi să-i răspundem în timpul din urmă prin simpatica primire ce au întîmpinat-o la publicul nostru cetitor traducerile române ale acelor scrieri, şi, ca un semn extern al acestei reciprocităţi, Academia Română l-a ales membru onorariu al ei.

[1] *Viaţa artificială şi naturală* (germ.).
[2] *Poveşti mici din lumea mare* (germ.).
[3] Institutul „Minierva" e dispus să reediteze aceste traduceri (1908) (n.a.).

Cînd s-a început în *Convorbiri literare* publicarea traducerilor *Schiţelor din Moldova*, autorul ne scria la 2 martie 1882 din Dresda (în limba germană) : „Mi-ar fi greu să exprim tot ce am simţit la primirea numerelor din *Convorbiri literare* ; mă vedeam deodată transportat iarăş în acea ţară care, în timp de 40 de ani, mi-a fost şi mi-a rămas aşa de dragă şi de la care în primăvara 1881 mi-am luat pentru totdeauna rămas bun, cu un dor adînc în inimă. A fost o veche dorinţă a mea să văd traduse în româneşte *Schiţele* şi *Laskar Vioresku.* Mai ales în anii din urmă, după surprinzătoarele transformări prin care a trecut frumoasa d-tale patrie, descrierile mele au ajuns foarte curînd a fi pagine din istoria unei culturi trecute. Generaţia de astăzi de-abia mai ştie cum trăiau părinţii ei acum 30 de ani ; şi — pre cît ştiu — nu există în literatură o altă descriere a acelei epoce. Întru aceasta poate sta şi singurul lor merit ; în alte împrejurări nici nu ar fi fost bine să fie reînviate şi înfăţişate sub noul vestmînt al limbei române."
Şi în 18 mai, anul curent, cu cîteva luni înaintea morţii sale, pe care o prevede, Kotzebue scrie din Orrenhof (în limba franceză) d-nei A. M., traducătoarei scrierilor sale : „În fine, mă simt ceva mai întărit şi pot cel puţin să vă scriu mai multe rînduri decît data din urmă, cu toate că şi acum mă cuprinde un fel de paralizie a degetelor de cîte ori iau condeiul în mînă. Am fost foarte greu bolnav ; tocmai la Clarens, pe ţărmul lacului de Geneva, m-a părăsit fără de veste sănătatea mea, pănă atunci destul de solidă. M-au apucat nişte atacuri de astmă aşa de violente, încît fiecare ameninţa să-mi stingă suflarea. Halucinări îngrozitoare, insomnii, o confuzie în cap încît mă rătăceam în puţinele odăi ale apartamentului meu de la otel... şi 74 de ani ! Era destul ca să mori de mai multe ori pe zi. M-au transportat la Halle, în braţele unui amic, care este poate cel mai bun medic al Germaniei, dr. Küssner, profesor la Universitate, şi el m-a întremat îndestul pentru a putea continua drumul pănă în patria

mea — vă puteţi închipui în ce stare. Dar în mijlocul acestei suferinţe mi-a sosit ultima d-voastră scrisoare, noua ediţie a *Schiţelor din Moldova* şi numărul *Convorbirilor* cu începutul traducerii lui *Laskar Vioresku*. Ce să vă zic şi cum să vă mulţumesc ? Cînd am citit scrisoarea d-voastră am început să plîng ca un copil"...

Şi acum, că eminentul autor a încetat din viaţă, este ca o mîngîiere pentru noi că anume din patria noastră, pe care a iubit-o el de cînd a cunoscut-o, i-a venit raza de bucurie care i-a încălzit ultimele zile ale vieţei.

Leon C. Negruzzi și „Junimea"

(1890)

Leon Negruzzi, născut în Iaşi, la 5 iunie 1840, ca cel dintîi fiu al lui Constantin Negruzzi, a încetat din viaţă în noaptea de 15 spre 16 iulie 1890, la vîrsta de 50 de ani. Învăţătura de carte a început să o primească în Academia Mihăileană din Iaşi sub direcţia lui Malgouverné, iar la 1852 a fost trimis împreună cu fratele său, Iacob, la Berlin, unde şi-a terminat studiile liceale. La universitate voia să înveţe medicina, dar disecţiunile anatomice fiindu-i prea antipatice, a trecut la filozofie şi la drept, ascultînd prelegeri în Berlin şi Viena, fără a dobîndi vreun titlu academic. Întorcîndu-se în ţară la 1864, a fost numit judecător la Tribunalul din Iaşi şi a înaintat succesiv pînă la Curtea de apel, ca membru şi ca procuror general. Sub ministerul Lascar Catargiu (1871—1876) a fost prefect al districtului Iaşi ; a mai primit prefectura pe timpul Ministerului de Interne al lui Kogălniceanu în cabinetul I. Brătianu ; apoi a fost ales primar al Iaşului şi senator. De la martie 1888 a funcţionat iarăş ca prefect şi, în fine, a fost numit epitrop la aşezămintele S-tului Spiridon.

Activitatea publică a lui Leon Negruzzi s-a îndreptat şi spre literatură. Îndemnat de mişcarea produsă în Iaşi prin societatea „Junimea" şi prin revista ei *Convorbiri literare*, înfiinţată de la 1 martie 1867 sub redacţiunea fratelui său, Leon a scris mai multe novele.

Dacă este să judecăm lucrarea lui de om politic şi de scriitor cu nepărtinirea ce se cuvine pentru prieteni, ca şi pentru potrivnici, trebuie să recunoaştem că nu a dat vreun rezultat mai durabil. Şi cu toate acestea moartea lui a lăsat un gol neîmplinit în societatea ieşană şi a fost simţită cu cea mai sinceră părere de rău de toţi cîţi l-au cunoscut — şi cine nu-l cunoştea ? — fără deosebire de partid şi de clasă socială. Căci Leon Negruzzi era figura cea mai populară din Iaşi, omul cel mai simpatic, unul

din puţinii bărbaţi pe lume care n-au avut duşmani, cu toată partea ce a luat-o la luptele politice ale timpului său.

Această situaţie excepţională se explică prin excepţionala lui personalitate, şi pentru cei ce l-au cunoscut mai de aproape este ca o mîngîiere de a se gîndi la individualitatea lui şi a fixa în trăsături mai precize o scumpă amintire.

Leon Negruzzi, înalt la statură, lat la faţă şi la piept, cu umbletul balansat ca al marinarilor, cu gestul larg şi cu rîsul zgomotos al temperamentului sanguinic, era mai întîi de toate un om bun la inimă, milos, cinstit şi vesel pănă la uşurinţă. Cu veşnicul lui optimism, era dispus să primească toate întîmplările din partea lor cea bună şi niciodată ura, invidia, descurajarea nu au găsit loc în sufletul lui. Crescut în atmosfera culturei occidentale, era destul de pătruns de rezultatele ei pentru a înţelege şi cel puţin a simţi valoarea elementelor de civilizaţie. În ştiinţă, ca şi în politică şi în artă, dacă nu avea spiritul de iniţiativă, era însă foarte primitor pentru orce impulsiune sănătoasă şi era capabil să o judece, fiind înzestrat cu acel dar preţios care într-o generaţie ameţită de atîtea idei nemistuite şi de atîtea aspiraţii nehotărîte a devenit foarte rar, cu ceea ce numesc francezii *bunul-simţ*. La aceste însuşiri personale ale amicului nostru trebuie să adăogăm că era — cu bunul său simţ şi cu inima sa cea bună — un soţ şi un tată iubitor şi iubit.

Însă în cadrul în care s-a restrîns această scurtă notiţă biografică, nu putem insista mai mult asupra persoanei lui private şi nici asupra vieţei lui politice, ci trebuie să ne dăm mai ales seama de lucrarea lui literară.

Leon Negruzzi a publicat în revista fratelui său, pe lîngă două poezii neînsemnate, următoarele şase novele : *Vîntul soartei* (*Conv. lit.* 1867), *Evreica* (1868—1869), *O răzbunare* (1874), *Ţiganca* (1877), *Serghie Pavlovici* (1881) şi *Osîndiţii* (1881—1882). Novelele aceste nu se disting prin originalitate de concepţiune sau de stil. După miile de romanuri şi de novele străine ce le-am citit toţi şi le-a citit şi Leon Negruzzi, figurile sale, vorbirea, simţimintele şi complicaţiile lor ne par cunoscute din alte scrieri, fără a putea spune din care anume ; probabil

din mai multe deodată, însă numai din cele de felul romantic, nu de felul Balzac-Flaubert-Zola. De altminteri, limba în care sunt scrise este uşoară şi firească, ca şi în novelele lui Gane, de care însă autorul nostru se deosebeşte prin ceva mai mare tensiune a interesului.
Critica mai severă pe care subscrisul o crede îndreptăţită la noi în privinţa operelor literare şi ştiinţifice se află oarecum dezarmată în faţa novelelor lui Leon Negruzzi. Cauza nu este uşor de explicat, deşi o credem valabilă şi compatibilă cu toată rigoarea unei judecăţi estetice.
Leon Negruzzi este şi el, în limitele talentului său, un adept al acelei şcoale literare din Iaşi despre care mult s-a zis, dar puţin s-a înţeles, adecă al societăţii „Junimea".
„Junimea" din Iaşi a fost — şi acum putem vorbi de ea ca de un lucru trecut — o adunare privată de iubitori ai literaturii şi ai ştiinţei, de iubitori sinceri. Din întîmplare, cei dintîi membri ai ei s-au găsit a fi înzestraţi cu cunoştinţe destul de felurite, fiecare după studiile şi după gusturile sale, încît să se poată completa unii pe alţii şi totodată să se poată înţelege. Discuţiile cele mai animate, însă fără nici un amestec de interese personale, i-au apropiat şi i-au împrietenit, atrăgînd încetul cu încetul pe mulţi alţii, a căror dispoziţie de spirit îi făcea accesibili la asemenea cercetări adeseori abstracte. În primii ani ai acelor întruniri intime s-a urmărit cu stăruinţă cetirea mai tutulor operelor literaturei române de pînă atunci, bune-rele cum erau, şi pe temeiul unor asemenea cetiri se iscau discuţiile : observări critice, încercări de stabilire a unui teren comun de înţelegere, teorii conduse la extrem şi apoi limitate spre o aplicare mai firească, expuneri ştienţifice despre estetică, despre limbă, despre scriere, despre multe alte obiecte ale gîndirii omeneşti — căci ştiinţele se înrudesc — *de omnibus rebus et quibusdam aliis,* totdeauna libere, adeseori îndrăzneţe, de regulă vesele, niciodată personale, sau meschine, sau înveninate. Şi se formase astfel o atmosferă de preocupări curat intelectuale, care fără voie şi pe nesimţite ajunsese a stăpîni pe toţi, aşa încît orele petrecute o dată pe săptămînă la „Junimea" steteau în cel mai mare contrast

cu viaţa de toate zilele, erau o lume aparte, un vis al inteligenţei libere, înălţat deasupra trivialităţilor reale. Şi aşa de intensiv, şi aşa de puternic lucra această atmosferă asupra celor ce o respirau, încît forma ea însăş o legătură între ei şi-i armoniza pe toţi pentru timpul cît dura, pe unii pentru toată viaţa lor.
Cele mai disparate spirite s-au putut întîlni şi s-au putut însufleţi în acest contact : veselul voltairian Pogor cu sistematicul politic Carp, melancolicul Teodor Rosetti cu (pe atunci) humoristicul Iacob Negruzzi, scriitorul acestor rînduri cu militarul autodidact M. Cerchez, traducătorul lui Heine, N. Scheletti cu franţuzitul M. Korné, închisul estetic Burghele cu vîrtosul glumeţ Creangă, juristul Mandrea cu hazliul Paicu, agerul şi recele Buicliu cu sentimentalul Gane, spaniolul Vîrgolici cu obscurul german Bodnărescu, horaţianul Ollănescu-Ascanio cu liricul ofiţer Şerbănescu, tăcutul Tasu cu vorbareţul Ianov, viul cugetător Conta cu poligraful Xenopol, exactul Melic cu „volintirul“ Chibici, amarul critic Panu cu blîndul Lambrior, anecdotistul Caraiani cu teoreticul Misir, bunul „papa“ Culianu cu epigramaticul Cuza, izbucnitorul Philippide „Hurul“ cu blajinul Miron Pompilie, supergingaşul Volenti cu filologul Burla, popularul Slavici cu rafinatul Naum, înaltul visător Eminescu cu nemilosul observator Caragiale, şi alţii şi alţii în umbră şi în penumbră, iar din cînd în cînd, în mijlocul lor, întineritul Vasilie Alecsandri, cu farmecul povestirilor lui.
Unde sunt aceste timpuri şi unde sunt aceşti oameni ! A venit realitatea practică, au venit cerinţele vieţei publice şi i-au aruncat în diferite sfere de acţiune. Iar unde începe acţiunea, încetează răgazul contemplativ.
Şi totuş, cutez a zice că la cei ce mai sunt în viaţă din vechea „Junime“ literară, şi chiar la cei dezbinaţi astăzi prin luptele politice, a rămas ceva statornic şi comun : în viaţa lor privată amintirea orelor petrecute la „Junimea“ printre cele mai fericite momente ale tinereţei lor, în viaţa publică o mai mare accesibilitate pentru orce idee de interes general.
Din această epocă a „Junimii“ a izvorît şi activitatea literară a lui Leon Negruzzi, precum el însuş, cu marea sa impresionabilitate, cu judecata sa sănătoasă şi cu ve-

selia sa, era un element esenţial în compunerea acelei societăţi. Novelele autorului nostru sunt scrise pentru plăcerea lui de a le scrie, exclusiv numai pentru aceasta — fără alt gînd de alături, fără tendenţă, fără vanitate, fără scopuri piezişe, cu un cuvînt mai simplu : fără pretenţie. De aceea cetirea lor îţi lasă o impresie plăcută, şi nu-ţi vine să zici, ca la mulţi alţi scriitori de-ai noştri : mai bine făcea să nu le fi scris.

La cei ce l-au cunoscut în intimitate se mai adaogă amintirea mişcătoare a sfielei autorului faţă cu scrierile sale. Leon Negruzzi avea în această privinţă o timiditate aproape femeiască : în corpul său uriaş se ascundea o gingăşie sentimentală care se jena de ea însăş.

Şi astfel, cele şase novele ne dau ultima trăsătură caracteristică pentru a fixa figura prietenului dispărut din mijlocul nostru.

Ioan Popovici-Bănăţeanul

(1895)

Pe Ioan Popovici l-am văzut pentru întîia oară în decemvrie 1891. Într-o scrisoare cu eticheta „Liga pentru unitatea culturală a românilor. Bucureşti 2, Pasagiul Român“, datată „30 nov. 1892“, îmi trimisese cîteva poezii „spre apreţiare“, şi eu l-am poftit la mine ca să ne înţelegem asupra lor din viu grai.

Şi a venit un tînăr de vreo 23 de ani, îmbrăcat în haine de om sărac, statura mijlocie, slab la faţă, blond, ochii mari, albaştri, strălucitori, un surîs de sfială, dar de o nespusă blîndeţe pe buzele învineţite.

M-a mirat coloarea buzelor şi l-am întrebat îndată de sănătate. Mi-a răspuns că nu e tocmai tare de constituţie, că un medic i-a vorbit ceva de plămîni şi de o hipertrofie a inimei.

Nu părea să-şi dea seamă de gravitatea stării lui fizice. Sau poate îşi da seamă şi nu voia s-o arate ? Şi poate fiindcă îşi da seamă avea în toată înfăţişarea lui acel aer de înstrăinare, parcă i-ar fi fost greu să ocupe un spaţiu în lumea reală ?

Clar şi simplu precum vorbea, fără nici o afectare, fără acea intenţie dea produce efect, care strică prima impresie a multor tineri din noua generaţie, omul devenea îndată simpatic, şi astfel s-a stabilit între noi un raport mai intim. Cel puţin, trecînd la cetirea poeziilor ce le adusese, am putut vorbi despre ele cu acea deplină sinceritate ce o întrebuinţezi numai cu oamenii în care ai încredere, şi l-am putut întreba fără indiscreţie despre viaţa lui.

Născut în Lugoj, fiul unui meseriaş scăpătat, Popovici şi-a terminat liceul în oraşul său natal şi apoi a intrat în Institutul de teologie şi pedagogie din Caransebeş, care se afla pe atunci sub direcţia lui St. Velovan. În primăvara anului 1892, din mijlocul pregătirii pentru examenul din urmă, părăseşte institutul şi vine la Bucureşti, unde găseşte o ocupaţie de-abia retribuită, ca ajutor la contabilitatea Ligei culturale.

Asupra poeziilor ce mi le-a cetit în acea dimineaţă ne-am înţeles uşor : vro trei erau numai imitaţii din Eminescu, prin urmare fără valoare ; am convenit să fie aruncate în foc. Următoarele patru, deşi încă influenţate de inversiunile şi de unele cuvinte sugestive ale lui Eminescu, aveau totuş, pe lîngă farmecul formei, propria lor viaţă, şi astfel a rămas să fie publicate în *Convorbiri literare.*

„CUM NU VINE EL

Visătoare stă la masă
Cu scrisoarea dinainte,
Iar de cîte-i trec prin minte,
În piept capul i se lasă.

Ce-a citit nu-i vine-a crede
Şi nici bine nu-nţelese,
Căci din şiruri parcă-i iese
Chipul — şi mereu îl vede.

Şi cum el frumos apare,
Se trezeşte amintirea...
Unde este întîlnirea
Şi întîia sărutare ?

Abia fruntea şi-o ridică
Să citească încă-o dată :
Poate nu-i adevărată —
Dar din ochi lacrimi îi pică.

Cum nu vine el s-o vadă
Albă ca şi albul cerii,
Şi de farmecul durerii
Înaintea ei să cadă ?"

„SARA DE TOAMNĂ

Prin văzduh nouri albaştri răsfiraţi uşor dispar,
Iar din negura de veacuri blînde stelele răsar ;
Dinspre codri sfiicioasă iese luna-ngîndurată,
Ca o dulce mîngîiere dintr-o inimă curată.

A pustiu ţîrăiesc greieri prin cîmpia sărăcită
De podoabe ce se-ntinde jalnică şi ruginită ;
Limbi de foc zglobii sălbatec se ivesc în fundul zării,
Şi din cînd în cînd un chiot sfîşie liniştea sării.

Lunca-i mută, lunca-i moartă. De cînd toamna-n rece
brumă
Amuţit-a ca prin farmec şi horiri şi rîs şi glumă,
Alungînd în ţări de vară ciripit de rîndunele,
A zburat seninul vieţii, bucuria mea cu ele.

Umbra creşte ca durerea unui suflet pribegit,
Eu mă simt atît de singur şi atît de părăsit ;
Şi păşesc încet, pe gînduri, înspre solitara-mi vatră.
La fereastra casii mele cîinii hîuie şi latră."

„CU ADUCERILE-AMINTE

Cu aducerile-aminte
De viaţa din trecut
Tu mă cerţi, mă cerţi acuma,
Parcă nu m-ai cunoscut.

Dar, iubito, dacă astăzi
Rece sunt, să nu te miri,
Nici să turburi amintirea
Cu nedrepte-nvinuiri :

Căci tu nu mai eşti aceeaş,
Cu privire de eres
Să adormi durerea-n suflet,
Să dai vieţii înţeles.

Şi nici eu nu sînt ca-n vremuri,
Cînd atîta ne iubirăm...
E de mult — un veac îmi pare —
De cînd nu ne întîlnirăm.

Vezi, nici tu nu eşti de vină,
Dar nici eu nu am păcat :
Ne-ndurata vreme, dragă,
Drumul ni l-a dezbinat.

Nu cu ceartă să te-apropii,
Blîndă tu să-mi ieşi în cale,
Pe frumos trecutul nostru
Să vărsăm lacrimi de jale !"

„SUB NUC

Sub nucul pus din vremi bătrîne
Ei s-au retras ; la umbra lui
Îi spune basmul dorului
Ce s-a tot spus din vremi păgîne.

Blînzi ochii ei alunecară
Pe faţa lui mai dinadins ;
Dar cînd privirea el i-a prins,
Ea s-a făcut ca şi de pară.

Încetişor o ia de mînă —
„Mi-eşti dragă cît nu pot să spun,
N-aş vrea, dar uite, mă supun
Să-mi fii de-a pururea stăpînă."

Şi-apoi la pieptul lui o strînse —
Pierdută-n ochii lui, de dor
Atîta de fermecător,
Obrajii-n mîni ea îi coprinse.

Şi soarele sta-n asfinţire,
Ca şi al mamei cald suris ;
O dulce rază le-a trimis
Să lege sfînta lor iubire."

Mai ales această din urmă poezie şi în ea mai ales strofa din urmă mi-au părut plăsmuite de un adevărat poet, adecă de un poet original ; numai din el puteau izvorî caracteristica comparare a asfinţitului de soare cu surîsul mamei şi calificativul „sfînt" atribuit iubirii pasionate.

Aici era îndemnul de a-l mai întreba despre viaţa lui, şi mai întîi dacă îi trăiesc părinţii.

— Trăiesc amîndoi ; dar tată-meu nu se mai numără între oameni, a căzut la beţie. Mama şade cu unchiul în Lugoj, şi tare mi-e dor de ea.

— Atunci cum de ai părăsit Banatul? De ce ai ieşit din institutul de la Caransebeş? Ce vreai să faci la Bucureşti? Contabilitatea „Ligei“ nu e o carieră.

— Ştiu şi eu că nu e. Şi nici nu-mi place cum se petrec lucrurile acolo. Dar la Caransebeş nu mai puteam sta deocamdată, şi am venit la Bucureşti fiindcă mi s-a dat prilej. Însă mă duc înapoi îndată ce voi putea, şi vreau să-mi trec examenul dacă mi-or da voie de la consistoriu.

Mi-a părut prea indiscret să-l întreb de ce nu mai putea să stea „deocamdată“ la Caransebeş; dar i-am promis să interviu la direcţia Institutului teologic ca să-l admită la examen. Aveam şi gîndul, înainte de a intra în relaţii mai de aproape, să mă informez pentru ce părăsise şcoala.

M-am mărginit dar la întrebarea despre alte lucrări literare, şi după ce mi-a spus, cu oarecare sfială, că are vreo două novele, care nici n-ar merita acest nume, „nişte povestiri din viaţa meşteşugarilor bănăţeni“, i-am zis să vie într-o sîmbătă sara şi să ne cetească una din ele în cercul nostru literar.

Şi ce frumoasă e povestirea pe care a venit să ne-o cetească întîi, şi ce frumoasă a fost cetirea! Novela din viaţa meseriaşilor bănăţeni, care s-a publicat apoi în *Convorbirile literare,* are titlul vag, dar potrivit cu ea, *În lume,* şi cetirea ei a făcut din acea seară de 16 ianuarie 1893 o sărbătoare literară.

De la început ne-a încîntat cumpătarea, aş zice liniştea intensivă a stilului, plastica descriere a amănuntelor şi acea limbă adevărat românească, plină de miez, care mai ales pe cei deprinşi şi cu alte limbi îi trezeşte ca din vis şi le dă impresia unei vieţi sufleteşti de cea mai mare adîncime a simţirii.

„Nu mai ştia pe unde calcă, venea încet cu capul în pămînt, dar locului n-ar fi stat, căci oboseala n-o simţea şi parcă cineva îl împingea înainte.

Era toamnă tîrzie, cîmpiile sărăcite şi drumul pustiu. Plopii din marginea drumului îşi plîngeau frunzele risipite de vînt şi trişti îşi încovăiau vîrfurile ţuguite,

Țarina săracă și moartă, iar dealurile fără glas se rumeneau în asfințitul soarelui ca omul pe care în clipa morții voiești să-l scapi cu cel din urmă leac. Și umbrele fîntînilor răzlețe din întinderea zărilor se prelungeau mocnite, parcă jeleau viața și veselia de odinioară. Cîte un cîrd de cioare, speriate de cine știe ce, se înălța din miriștile gloduroase și se așeza pe vîrfurile plopilor bătrîni, dînd din aripi și cloncănind a pustiu.
Dar Sandu nu vedea și nu auzea nimic ; venea el înde el și vorbindu-și la inimă..."

Sandu e calfă de opincar, cinstit din naștere, tăcut și sfiicios, fără preget la muncă, cu dorul caracteristic de mamă, iubit de cei buni și tocmai de aceea urgisit de cei răi, menit să fie jertfa vieței — o imagine a autorului. Se bagă la „maistorul" Dinu Tălpoane, om de treabă, dar stăpînit de răutatea „maistoriței" Veta — amîndouă figurile, în mijlocul vieții lor de meseriași, admirabil descrise. Peste această atmosferă greoaie aruncă o rază de lumină fiica lor Ana :

„cu mînile albe și cu fața și mai albă, nu-ți venea să crezi că-i fată de meșteșugar. Ochii mari, albaștri și plini de bunătate erau umbriți de sprîncene negre, și cînd rîdea, se învăluiau într-o veselie ce-ți mîngîia sufletul și mereu ai fi dorit s-o vezi rîzînd."

Sandu și Ana nu pot trăi lîngăolaltă în nepăsare, și cu cît Sandu e mai retras, cu atît Ana se simte mai prinsă :

„Sandu se puse pe marginea unui scaun.
Ana cusea, iar el se uita la mînile ei, și, în mișcarea lor repede, ochii lui se desfătau într-o priveliște necunoscută pînă acum și frumoasă. Ana simțea că se uită la dînsa, și ca să-și alunge acest gînd, smîcnea acul și cusea mai repede. Un fel de căldură o prinse, și în fundul sufletului ei își zugrăvea pe Sandu cum sta pe scaun, cu ochii lui negri ațintiți la ea, și ochii erau frumoși și atît de vorbitori, iar Sandu era chipeș, și ea nu mai putea suferi, privirea lui o ardea.
— Sandule, de ce te uiți așa la mine ?
— Eu... eu... nu mă uit.

Şi urmă o tăcere lungă.
Ei parcă nu-i venea să coasă, şi acum lui îi era greu să-şi arunce ochii la ea, îi era frică s-o supere.
Ana însă ar fi vrut s-o privească, acum ar fi vrut ca s-o învăluie în raza ochilor lui, căci în văpaia lor îi era bine, bine.
Dar Sandu nu-şi mai ridică ochii. Ea scăpă ghemul de aţă jos. Trezit de zgomot, Sandu sări ca ars, îl căută pe sub masă şi-l văzu.
Ea uită să-i mulţumească, şi el nu putea să înceapă vorba, căci ochii lor se întîlniră şi se ruşinară unul de altul."

Cu cîtă măsură şi cu ce gingăşie e înfăţişată situaţia. Şi în toată novela se păstrează un fel de cumpănire a stilului, creşterea şi descreşterea tonului sunt exact potrivite împrejurărilor.
Dar ce să stăruim în analiza novelei! Cetitorul o are acum la îndemînă într-o ediţie deosebită şi poate primi de-a dreptul impresia de care e susceptibil.
Să revenim mai bine la obiectul propriu al acestei notiţe, amintirile personale despre autor.
După cetirea novelei în acea sară, tînărul Bănăţean îşi cîştigase afecţiunea tutulor celor de faţă, şi deşi a doua novelă, *După un an de jale,* cetită peste cîteva săptămîni, a produs o impresie ceva mai slabă, dar puţinele poezii ce ne-a fost dat să le mai avem de la el ne-au întărit convingerea despre talentul său excepţional.
Cu atît mai viu era interesul cu care aşteptam ştirile din Banat, şi mare mi-a fost mulţumirea cînd au sosit şi nu au turburat imaginea simpatică a poetului.

„Popovici părăsise institutul din Caransebeş fiindcă se lăţise vestea despre o relaţie de amor care compromitea situaţia lui în şcoală. De altminteri, informatorul meu, cunoscător în ale pedagogiei, spune că tînărul era un student foarte bun, modest, silitor şi fără îndoială talentat, că pănă atunci avusese o purtare exemplară, dar că acea relaţie ar fi putut avea urmări rele pentru el, şi promite să intervie în favoarea lui, fiind încredinţat că «păţania lui a avut putere educătoare mai intensivă decît toate cele 6 semestre de povăţuieli din institut»."

Fireşte, aşa trebuia să scrie pedagogul ; dar, fireşte, aşa trebuia să facă poetul, fiecare după menirea lui în lume. Şi ce puternică a fost simţirea junelui teolog, lumească, nu e vorba, dar sfîntă, cum o numeşte el şi cum are dreptul să o numească, se vede din poeziile lui.

„DU-TE

Tremuri toată de foşnirea trădătoarei tale rochi
Şi-ţi întorci încremenită înapoi negri tăi ochi ;
Îţi duci degetul la buze şi nu te-ai mişca din loc,
Parcă-ntreaga fericire şi întregul tău noroc
De la clipa asta-atîrnă. Ai pleca, dar ţi-este frică ;
Lumea-n urma fugii tale, Doamne, cîte n-o să zică !
Şi al tău cărunt părinte, tot cătînd a tale urme,
Sub a dorului povară viaţa trist poate să-şi curme !
Ai voi să te-ntorci iarăş şi prin calde sărutări
Tu să-ţi spui încet păcatul, el să-ţi deie-a lui iertări...
Dar răsare-atunci în suflet un alt chip, cu dor păgîn
Tu simţeşti că pe viaţă-ţi şi pe inimă-i stăpîn.
Şi-ai dori să vină dînsul, să citească-n al tău gînd,
Şi, în patima lui oarbă, să te smulgă tremurînd...
Ce mai stai nehotărîtă şi-al tău pas nu se îndreaptă
Spre portiţa unde dînsul de cu seară te aşteaptă ?
Nu-l vezi cum din întuneric se desprinde, cum s-arată,
Şi n-auzi cît de a jale îţi dă semn şi cum te cată ?
Toată viaţa el şi-o spune, şi la glasul lui duios
Se deşteaptă-ncet pădurea, cu un freamăt dureros.
Uite, noaptea luminoasă, blînda lună sus în cer
Şi a stelelor clipire pentru dînsul mi te cer.
Vîntul, crainicul durerii şi al dorului, se-opreşte
Lîngă tine, şi-n ureche despre dînsul îţi şopteşte.
Şi lipiţi unul de altul, dulce ochii să-i închizi
Şi în frica de-a nu-l pierde, tu să-l strîngi şi să-i surizi
El, cu şoaptele iubirii, cîte-n soare o să-ţi spuie,
Să-nţelegi că fericită ca şi tine alta nu e...
Căci tu lui i-ai fost menită, pentru tine-i el născut,
Şi pereche mai frumoasă alta nu s-a mai văzut.
O ! plecaţi, plecaţi alături, voi atît de potriviţi ;
N-a iubit acela care vă condamnă că fugiţi."

„PE-AL LUI UMĂR

Pe-al lui umăr ea-și înclină
Fruntea albă și ușoară ;
Strîns cu el de subsuoară,
Se pierd dornici în grădină...

I-a șoptit să-i dea o floare :
Ea din păru-i o desprinde,
Rușinoasă i-o întinde
Și cu mîni tremurătoare.

Brațul el și-l încovoaie
Și ușor spre sine-o strînge,
Pare trupu-i că se frînge
Și din mijloc se îndoaie.

De văpaia răsuflării
Se deschide a ei gură,
Sărutatul el îl fură
În ispita-mbrățișării.

Cînd i-a zis încet pe nume,
I s-a dat pe veci robită,
Și atît de fericită
S-a trezit în altă lume.

El domol o depărtează,
Ca s-o vadă și mai bine ;
„Spune drept, ți-e drag de mine ?"
Iară ea-l îmbrățișează.

Și-n tufișe ciripirea
Păsăruicilor le cîntă :
Cînd e dragostea-așa sfîntă
E a voastră fericirea."

De la Eminescu încoace, a cărui influență de altminteri se simte și în aceste poezii, nu s-a mai cîntat iubirea cu atît adevăr și cu atîta frumusețe.

Acum viața sufletească a autorului ne era deslușită ; nu doar că micile notițe biografice serveau la explicarea poeziilor, cum cere o rătăcire modernă a criticei literare,

ci, din contră, poeziile serveau la explicarea biografică a unei personalităţi atît de atrăgătoare.
Acest om trebuia ajutat şi, dacă era omeneşte cu putinţă, scăpat. Uşor i s-au putut procura mijloacele ca să se întoarcă acasă, să-şi revadă mama, să încerce a-şi întări sănătatea şi apoi să-şi treacă examenul. Dorinţa lui era să se facă preot la sat şi să scrie.
La plecare ne-a mai lăsat două poezii, una făcută atunci, cu o tristă presimţire semnificativă, alta de mai nainte, cu neliniştea dorului de mamă.

„DANGĂTUL DE CLOPOT

Dangătul de clopot sună
În amurgul serii lin ;
Să-l petreacă pîn' la groapă,
Cu paşi grei prieteni vin.

Şi eu cuget la prieteni
Şi mă-ntreb cu jale-acum,
Cîţi or mai veni în urmă-mi
Cînd voi bate-al morţii drum."

„MAMEI

Nu mai plînge, nu mai plînge, mamă dragă, nu mai plînge :
Ale tale doruri toate şi dureri nu le poţi stînge
Cu a lacrimilor picuri ;

Roiul chinurilor crude, tipărite-n supta-ţi faţă,
Suferinţele troiene din a ta trudită viaţă
Pe-a mea inimă le smicuri. [1]

De ce plîngi ? Trecut-a vremea cînd tu alergai oraşul,
Întrebînd pe fiecare unde ţi-este copilaşul
Şi erai de frică moartă

Că-i pierdut, or căruţaşii l-au călcat în drumul mare
Şi tu n-o să-i dai de urmă, or să-l vezi fără suflare
Aducîndu-l lom [2] pe poartă.

[1] *Smicuri* — fărîma.
[2] *Lom* — arbore doborît.

Cînd cu ochii seci de lacrimi, istovită de vegheat,
Te rugai aşa fierbinte în genunchi lîngă-al meu pat :
Doamne, Doamne ! scapă-mi-l,

Căci e bun, e blînd, cuminte, şi e toat-a mea avere,
E nădejdea bătrîneţii, singura mea mîngîiere,
Şi mi-e singurul copil !

Au trecut — şi nu mai plînge. Ai văzut la rîndunică
Puii, dacă prind aripe, de la cuiburi se ridică
Şi în largul lumii zboară.

Şi tu ştii că toate-n lume, cînd ajung la-al vieţii rost,
Se dezbină, se-mprăşchie, ca şi cum nici n-ar fi fost
Frăţior şi surioară.

Ce-ţi mai turburi dar viaţa şi nu dormi nopţile-ntregi ?
N-ai să schimbi tu mersul lumii, n-ai să darmi veşnice legi,
Nici să-ntorci vremea-napoi.

Şi durerea cu viaţa deodată-i plămădită,
Pînă la mormînt cu truda şi cu doru-i înfrăţită —
Asta-i scrisă pentru noi...

Gîrbovită şi bătrînă, nesimţită tu te-apropii
Cu durerile vieţii, pîn' la marginile gropii
Şi nu poţi muri de dor.

Lung te uiţi în a mea cale, genele abia-ţi ridici ;
Şi în inima pustie te frămînţi ca să despici
Zarea depărtărilor.

Dar fecioru-i dus departe, dar fecioru-ţi nu mai vine,
Căci s-a pus atîta vreme între el şi între tine,
Cale ce nu se mai curmă !

Mamă dragă, mamă dragă, nici atît nu ai pe lume :
Să mă vezi în clipa morţii, să mă strigi încet pe nume
Cu suflarea cea din urmă ;

Să m-aplec plîngînd spre tine, să-nchid albele-ţi pleoape
Şi să pun o cruce simplă, semnul tristei tale groape,
Într-un colţ uitat, tăcut,

Şi împins de mîna sorţii pe-a vieţii neagră cale,
Cine ştie de-oi ajunge să mă-nchin ţărînii tale
Şi mormîntul să-ţi sărut !"

Cum a găsit pe mama şi ce a aflat acasă ne spune o scrisoare a lui din Lugoj, de la 20 martie 1893 :

„Ajuns acasă, cu schimbarea climei, frigurile m-au luat la goană, şi nu-mi era că mă scuturau, ci-mi era că biata mamă se bătea cu alte gînduri şi nu i se mai usca faţa de lacrimi.

A dat D-zeu însă ca mai bine să-mi fie, şi d-atunci sălăşluitu-s-a liniştea în casa noastră.

Dar ce linişte ! O linişte îngheţată. Mama nu mai e cum a fost. Şi mult am să vă mulţumesc d-voastră că mi-aţi făcut posibil să vin la ea cînd mai ales avea lipsă de mine. Părăsită de tata, după ce în două rînduri a fost lovită de apoplexie, ea, un chip de frumuseţă şi femeie plină de energie şi voinţă, astăzi este cu faţa brăzdată şi cu mintea turburată. Abia se mişcă, speriată se uită în juru-i şi cînd vorbesc cu ea, îmi face întotdeauna impresia unei fete mari care a păcătuit. Nu mai e stăpînă pe ea, afară din cale timidă, mereu îşi duce degetul la bărbie cînd vrea să spună ceva, ochii îi apleacă, glasul i se moaie a frică şi legătură sănătoasă între cuvintele ei abia mai găseşti.

Şi mi se rupe inima cînd aminte îmi aduc cum a fost şi o văd acum în ce stare se află.

Moşul meu, om de 72 ani, cojocar şi bolnav, necontenit tuşeşte şi se vaită ; cît îl slăbeşte tusea, îi dă pe poveţe şi dăscălii, ba că nu ar fi trebuit să se facă aşa, ci altcum, ba că dacă ar fi urmat mama şi tata sfaturile lui, ar fi ferice de ei ş.c.l.

Şi astfel mîngîie pe mama de-i umple ochii de lacrimi ; iar eu parcă-i citesc în suflet cuvintele : «Doamne, dă-mi putere să-i părăsesc odată casa !»

Sara însă e mai grozavă. Sunt şi eu silit să mă culc dimpreună cu ei înainte de 9 ceasuri. Candela nu se mai stinge. Mama suspină. Moşu *şuşcăe* şi geme tuşind. Vremea se scurge încet, gîndurile se frămîntă şi se încîlcesc. Închid ochii, de mai multe ori însă închegarea unor gîn-

duri frumoase se spulberă în auzul vorbelor «Doamne, nu mă mai chinui, Doamne, stinge-mă» ale omului a cărui viaţa poate nici nu este alta decît un chin şi pentru el, şi pentru alţii.
Şi cînd îl aud astfel, firul gîndurilor altcum se împleteşte...
Un pui de frigură mă încălzeşte şi acum şi deci vă rog să mă iertaţi dacă am scris încîlcit sau confuz."

Încîlcit sau confuz? Dar e admirabil scrisă toată scrisoarea, cu acel stil intuitiv din care renaşte realitatea şi se înfăţişează în acelaş timp transfigurată în imagini tipice. Ce duioasă e figura mamei „cu mintea turburată, uitîndu-se speriată în juru-i ca o fată mare care a păcătuit"! Şi ce clar e moşul, cojocarul de 72 de ani, care „şuşcăe" şi geme toată noaptea! Şi întreaga vedenie a acelei odăi mocnite, cu candela aprinsă, sub care se spulberă închegarea unor gînduri frumoase! Iacă talentul literar.
Mai copiez aici şi unele părţi din cele din urmă trei scrisori ce le-am primit de la Popovici, căci vor interesa pe cei ce au a ceti novelele şi poeziile lui şi desigur pe cei ce l-au cunoscut în persoană.

Lugoj, 30 apr. 1893

„Asupra lucrării ce mi-aţi propus «de ce Eminescu a avut atîta influenţă asupra generaţiei de astăzi» am gîndit şi mi-am zis că este bine s-o despic în două, adecă într-o parte să am în vedere România, iar în cealaltă parte să arăt influenţa lui asupra ardelenilor, şi în urmă să fac un scurt, dar concis rezumat. Aş avea însă lipsă de studiul lui Pătraşcu şi de *Curentul eminescian* (or cum l-a botezat) de Vlahuţă, de altfel mai ales de sfatul d-stră dacă aprobaţi ca să fac lucrarea aşa cum amintii mai sus."

. . . .

Lugoj, 22 mai 1893

. . . .

„Cum stau cu boala şi cu mergerea la vreun loc de cură nici eu nu ştiu cu siguranţă. Cînd e senin şi frumos, mă

simt mai bine, dar, parcă a vrajbă, ploile se țin lanț, apoi afurisitele de friguri se joacă cu mine ca pisica cu șoarecele. Am consultat doi medici, pe dr. român și Keith (german) ; în curînd însă m-am ținut numai de Keith, care mi-a născut credința că îmi ajută cît omenește se poate.

Dr. Keith însă, acum, cînd l-am întrebat dacă e bine sau nu să merg la vrun loc de cură, mi-a răspuns : «Cîtă vreme ai friguri, eu nu pot să-ți recomand nici un loc, mai întîi să scapi de friguri și apoi să vedem ce e de făcut».

Acest răspuns, care contrazice cele ce a zis acu o lună, m-a pus pe gînduri și m-a neliniștit într-un mod grozav ; deși l-am rugat de atîtea ori să-mi spună dacă e sau nu speranță de scăpare, întotdeauna mi-a dat astfel de răspunsuri, încît la urma urmei am să deviu și ipohondru. În tot cazul, însă, în săptămîna aceasta se va hotărî, și aș dori să-mi recomande chiar și un sat, căci cu vremea asta, stînd mereu închis în casă, parcă mă înădușesc și mă tîmpesc.

Sper că în 5—6 zile să scap de friguri, și atunci nu-l mai las să umble cu pisica în sac, ci voi stărui să-mi răspundă hotărît. Despre răspunsul medicului vă voi informa, tot asemenea dacă va fi să plec undeva."

. . . .

Tușnad, 28 iunie 1893

. . . .

„Că locul șederii l-am schimbat așa de tîrziu, pre lîngă friguri și vremea mereu ploioasă, se mai motivează și prin multe împrejurări familiare, pe care n-am voit, dar acu trebuie să vi le spun, căci cel mai nemîngîiat aș fi dacă d-stră ați avea și cel mai mic prepus că aș fi trăgănat sau n-aș fi vrut să vin la băi.

O mică datorie, părinții mei, mai ales că sunt despărțiți, n-au plătit-o. Pîrîți, era să le facă execuție, și eu nu puteam lăsa pe mama singură cînd ea abia cu mine știe vorbi. Apoi îmi trebuiau și mie lucruri indispensabile ca să pot pleca la băi, iar mama știind să coase, lucru firesc că nu le-a dat la cusutoreasă, de altfel nu mai ieșea din

plîns, ba că aci mă prăpădesc, ba că eu nu mai vin acasă, şi cîte şi mai cîte, încît pănă ce nu am domolit-o, n-am putut pleca."

. . . .

„Dar acum sînt la Tuşnad şi mă bucur c-am venit aci. Aerul, apa îmi priesc de minune, pofta de mîncare mi-a crescut, respiraţia mi-e mai lungă şi umbletul nu mă oboseşte cum mă obosea acasă. C-un cuvînt, simt cum mă întremez şi cum prind putere, deşi cura ce o fac e simplă, dar tocmai aceasta mă bucură. La medicul băilor am fost de două ori, dar tot de recomandaţiile primei vizite mă ţin, pănă ce nu voi observa ceva schimbare în mersul boalei. Iau capsule de creozot dimineaţa, sara lapte de capră, peste zi lapte amestecat cu apă, hrană bună, linişte, plimbare — iată tot ce trebuie să fac, căci, zicea doctorul, mai mult hrana şi aerul îmi vor ajuta decît medicinele".

. . . .

Aceasta e cea din urmă scrisoare ce am primit-o de la el. Speranţa că prin petrecerea la Tuşnad se va îndrepta a fost zadarnică. La începutul lui august s-a întors la Lugoj şi în ziua de 29 august 1893 a încetat din viaţă. El însuş trebuie să-şi fi presimţit sfîrşitul, şi ultimele versuri rămase de la el sunt cuprinse de tristeţea morţii.

„LA GROAPĂ

La groapă toţi o petreceau,
Plîngînd-o ca pe-o moartă,
Pe cînd ea încă mai trăia,
Căci sufletu-mi o poartă.

Şi trupul ei l-au aşezat
În cripta seculară,
Pe cînd pe mine m-au uitat
Cu dragostea-mi afară."

„CU PASUL

Cu pasul unui biet pribeag
Convoiul jalnic pleacă,
Şi-n urmă nu e nimenea
La groapă să-l petreacă.

Încet alăturea m-am dus,
Durerea să mă frîngă,
Căci de-oi muri, şi-n urma mea
Nu-i cine să mă plîngă."

Ba a fost cine să-l plîngă, a fost cine să-l petreacă la groapă. În puţinele luni de cînd se publicaseră scrierile lui în *Convorbiri literare*, ele au putut pătrunde în inima multor cetitori, şi dacă nu toţi vor fi priceput adevărata lor însemnătate, dar toţi au simţit cu durere pierderea celui ce le-a conceput.
Într-o scrisoare din 31 august 1893 (care însă nu pomeneşte nimic despre ultimele zile : a suferit mult ? sau l-a izbit moartea deodată ? mama era faţă şi durerea i-a luminat măcar pe o clipă mintea cea întunecată ?), d. dr. Dobrin din Lugoj ne dă amănunte despre înmormîntare :

„Ca unchi al răposatului Ioan Popovici din Lugoj mi-am permis duminica trecută ca să vă anunţ trecerea lui din viaţă. De astă dată îmi iau voia a vă comunica precum că înmormîntarea de azi a fost impunătoare.
Au participat la conduct corurile de plugari din Sihla şi Satu-mic, dimpreună cu Reuniunea română de cîntări şi muzica din Lugoj. O lume întreagă a petrecut pe răposat până la mormînt, iar d. protopresbiter dr. G. Popovici şi tinerii L. Tîmpea cu C. Jurea prin cuvîntările lor au dat însemnătatea cuvenită înmormîntării.
Românii din Lugoj, îndemnaţi de publicările lucrărilor răposatului, nu au ezitat ca înmormîntarea să o facă pe spesele comune şi în numele românilor din Lugoj.
În răposatul, lugojenii au pierdut pe cel mai dibaci descriitor al datinilor şi năravurilor lor ; am năzuit dar cu toţii ca să dăm tributul cuvenit tînărului de care am legat atîtea speranţe."

Au început să-l preţuiască cei ce au trăit împreună cu el, îl vor preţui şi cei ce vor veni după el ; căci în prea scurta lui trecere prin viaţă, Popovici a ştiut să înfăţişeze o parte a poporului nostru muncitor în forma nepieritoare a artei.

În memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina)

(1898)

De cînd s-au dus Creangă, Eminescu şi Alecsandri, literatura lîncezeşte la noi. Ce e drept, cercetări istorice, filologice şi din ştiinţele fizice se fac acum mai cu temei, dar poezia, novela, comediile dispar. Caragiale, Delavrancea, I. Negruzzi nu mai scriu decît articole de ziare, Naum a îmbătrînit în Academie, Vlahuţă de-abia s-a descurcat din *Vieaţa*, talentul lui Brătescu-Voineşti[1] a amorţit, singur neobositul Duiliu Zamfirescu repercutează în romane şi poezii impresiile din ţara frumoaselor arte unde trăieşte.
În curiosul ritm de urcare şi coborîre prin care se manifestă la popoare mişcarea artistică, ca şi cea religioasă, societatea română, cu micul ei interes literar, a ajuns astăzi mai jos de nivelul mijlociu, e *in cadente domo*[2], cum se zicea în astrologia medievală.
Dacă neamul românesc ar fi mărginit la cifra de 5 sau 6 milioane, precum e cel unguresc, o asemenea stare ne-ar apăsa ca o fatalitate fără speranţa îndreptării în prezent. Din norocire, noi suntem mult mai numeroşi, şi în această hotărîtoare diferenţă cantitativă cîteva alte milioane de români sunt prin vicisitudinile istorice într-o situaţie destul de heterogenă pentru a permite oarecare varietate a vieţei noastre culturale chiar în ceea ce priveşte ritmul relevat mai sus.
Tocmai în momentul cînd dincoace de Carpaţi par a se fi sleit puterile literare după producerea relativ mare din anii 1870—1890, românii de dincolo primesc impulsiunea dată de noi şi continuă ei înşii mişcarea. Poezia li se trezeşte „din somnul cel de moarte“ în care o adînciseră cenuşa etimologismului de la Blaj şi pătura groasă a germanismelor, amîndouă duşmanele limbei populare. Deşteptată poate prin direcţia critică a *Convorbirilor literare* şi, în urma ei, prin discuţiile aprinse

[1] A reînceput să scrie. Vezi mai jos rapoartele academice (n.a.).
[2] În decădere, în ruină (lat.).

în societatea universitară „România jună“ din Viena, solicitată apoi prin propaganda literară a *Tribunei* de la Sibiu (un merit al d-lui Slavici, care va îmblînzi întrucîtva judecata oamenilor nepărtinitori asupra agitării sale politice din Transilvania), întărită prin puternica influență a poeziilor lui Eminescu, tinerimea română de peste Carpați se înfățișază deodată cu deplina aptitudine de a simți și de a întrupa frumosul în formele literare, deocamdată în poezia lirică, în balade și în novele.

Cea dintîi surprindere în această privință ne-au adus-o poezile d-rei Lucreția Suciu (mai pe urmă d-na Rudow), publicate într-o broșură de la 1889. E atîta adevăr al simțirilor în unele din ele și pe alocurea atît naturalism senin, pănă aproape de libertatea antică, încît mica broșură de la 1889, cu toate defectele ei, merită să fie considerată ca primul simpton al renașterii de care vorbim.

Vin apoi, pe o scară mai întinsă, poeziile și novelele lui Ioan Popovici, *Din viața meseriașilor bănățeni*, simple povestiri de întîmplări obișnuite, dar din mijlocul cărora se înalță încetul cu încetul o frumusețe sfioasă, cu atît mai încîntătoare cu cît e mai discretă. Moartea prematură a tăiat aici firul unei dezvoltări de o excepțională valoare. [1]

Nu pot fi trecute sub tăcere nici alte încercări novelistice, d. e., cele din urmă ale d-lui Virgil Onițiu din Brașov.

Dar mai presus de toți stă incontestabil marele talent al poetului Coșbuc. Că s-a putut forma un asemenea poet în Transilvania (și relativ format, precum apare astăzi, ne-a venit el în 1890 de la Sibiu) este dovada cea mai sigură despre transmiterea și reînvierea mișcării literare în ceailaltă parte a românimii.

„Relativ format“, zicem noi. Căci la deplina formare, la acea înălțime a manifestării artistice la care se urcase Eminescu nu a ajuns Coșbuc și nu credem că va ajunge vreodată. Coșbuc are prea puțină cultură generală, nu cunoaște destul nici istoria veche, nici societa-

[1] Vezi asupra lui Ioan Popovici-Bănățeanul paginile precedente (n.a.).

tea modernă, şi cetirea pe apucate a traducerilor germane din limbi asiatice nu-i poate împlini lacuna. De aceea, cu toată magistrala stăpînire a limbei şi cu toată minunata notă distinctivă a veseliei, d.e. în *Nunta Zamfirei*, adeseori diformităţi, lungimi şi repetiţii, chiar în mult preţuita *Moartea lui Fulger ;* de aceea şi pericolul „clişeului". Se vede că-i lipseşte varietatea cunoştinţelor şi acea neobosită şi nemiloasă cizelare care transfigurează pe cei pătrunşi de sfinţenia formei, precum a transfigurat pe Eminescu în epoca sa de maturitate. [1]

Pe o treaptă mult mai jos, dar totuş pe una din treptele care duc la înălţimile artei, încolţise printre românii din Banat talentul unui alt tînăr, mort şi el cu zile ca Popovici, de-abia ieşit din copilărie, neavînd timp să se formeze, rămas aproape necunoscut, dar meritînd să fie cunoscut, căci în feluritele şi dezordonatele încercări spre care l-a împins goana febrilă după ale artei, este una care — deşi prea puţin dezvoltată, de-abia indicată de el — introduce un element nou în mişcarea noastră literară : poezia dialectală.

Tînărul de care vorbim este Victor Vlad, ascuns în foiletoanele cîtorva ziare de peste Carpaţi sub pseudonimul Delamarina. Născut la 31 august 1870 în Satu-mic lîngă Lugoj, unde tatăl său era pe atunci „solgăbirău" [2], crescut de o mamă inteligentă, Victor Vlad studiază în gimnaziul din Lugoj la clasa a 4-a, din care este eliminat, fiindcă afişase pe tablă o cocardă naţională cu inscripţia „Trăiască România !" — era de 14 ani ! Atunci vine la unchiul său, dr. C. Rădulescu, în Bucureşti, care îl aşează mai întîi în Liceul Sf. Sava, apoi în şcoalele militare din Craiova, Iaşi şi Bucureşti, de unde tînărul iese cu gradul de sublocotenent, trece la marină şi în aprilie 1895 înaintează locotenent. Pe bricul „Mircea" îşi face primele exerciţii navale în Marea Neagră, călătoreşte cu încrucişătorul „Elisabeta" prin Bosfor, în Grecia, spre Crimeea, la Odesa, apoi în

[1] La cei citaţi aici dintre poeţii de peste Carpaţi am adăoga astazi (1908) pe d. Octavian Goga şi pe d-ra Maria Cunţan (n.a.).
[2] *Solgăbirău* — primar.

Marea Mediterană şi Adriatică, la Tarent şi la Veneţia. Dar, bolnav de piept precum devenise, începe — prea tîrziu — să-şi caute de sănătate, se duce la Wörishofen, la Abbazia, la Meran. Simţind că i se apropie sfîrşitul, grăbeşte înapoi spre locul naşterii (aprilie, 1896), stăruie de maică-sa să fie dus afară, la pustă, în satul Herendeşti lîngă Satu-mic, unde mai trăieşte 5 zile, întins pe prispa casei, privind cu nesaţ peste păduricea de-abia înverzită din lunca învecinată. La 3 mai de dimineaţă se stinge în braţele mamei, avînd în ochi ca ultimă icoană întinderea nesfîrşită a cîmpiei cu linia pierdută spre orizont.

A doua zi e înmormîntat în Lugoj. Bătrînii din sate îl urmează pănă-n oraş, alături de tinerii ciobani, prieteni ai lui din copilărie. Iar în Lugoj orăşenii toţi însoţesc cortegiul, coroanele cu panglici naţionale nu se sfiesc de ofiţerii unguri de la cele două cazarme de honvezi, trec şi pe dinaintea gimnaziului, de unde elevul Vlad fusese alungat, şi sunt aşezate pe mormîntul din cimitir. Moartea împăcase toate.

Şi nu e de mirat acest alai neobişnuit. Orice talent, fie cît de rudimentar, a fost un focar de lumină pretutindeni pe unde a trecut. În marea economie a naturii, inteligenţa vioaie e un ferment care lucrează cu atîta mai puternic cu cît e mai rar. Din prima copilărie, printre conşcolarii din gimnaziu, micul elev avea prieteni entuziaşti, care se însufleţeau de naivele manifestări ale spiritului său inventiv. El le cetea poveşti, le explica istorii, le alcătuia reprezentări teatrale cu fantazia lui de copil, le făcea şi desenuri, căci şi pentru pictură avea talent : călătoriile lui de mai tîrziu sunt ilustrate cu acuarele, cîteva din schiţele lui colorate au fost expuse la vitrinele din Bucureşti, una este astăzi în posesia doctorului Leonte.

Dar fireşte, prea scurtă i-a fost viaţa, şi în scurtimea ei prea zbuciumată, prea a fost el aruncat dintr-un cerc de viaţă în altul şi prea a fost împiedecat de suferinţa fizică pentru a ne fi lăsat o operă de trainică valoare. A încercat multe şi de toate. A tradus monologul comic *Pentru ce mă-nsor*, a localizat comediile *Pe la miezu nopţii*, *Lacheul pedagog*, *Gusturile nu se discută*, *Pa-*

cienta — lucrări juvenile fără însemnătate. Cînd a călătorit ca ofiţer de marină (călător, precum era, a tradus şi cele *80 de zile în jurul lumii* ale lui d'Ennery şi Jules Verne) şi-a descris impresiile fugitive şi le-a publicat în foiletonul *Dreptăţii* din Temişoara şi în *Familia* din Oradea-Mare.

De altminteri, descrierile nu sunt destul de caracteristice pentru nişte locuri aşa de mult cîntate de alţii. Ce era să ne mai spuie începătorul Delamarina despre Bosfor, despre coasta Crimeei, despre Veneţia ! Cu insuficienta sa cultură din cîteva clase gimnaziale şi din şcoalele noastre militare (la Odesa ne vorbeşte de Richelieu cel cu statua, dar nu ştie bine cine era şi nu caută să afle, deşi erau uşor de aflat), Delamarina ne interesează în toate aceste încercări numai prin activitatea fără răgaz ce o desfăşură şi care dovedeşte că era în el o putere impulsivă spre literatură, posibilitatea unui autor pentru mai tîrziu, pentru timpul maturităţii, pe care însă soarta nu i l-a îngăduit.

Dar alături de aceste au rămas de la Victor Vlad cîteva poezii, aruncate numai aşa, din condei, scrise de el poate mai mult în glumă, dar totuş concepute cu instinctul sigur al omului de talent ; ele îi desemnează un loc deosebit în mica noastră literatură. Sunt puţinele poezii scrise de el în *dialectul lugojan*, cîteva de oarecare valoare în sine, toate de valoare prin faptul că sunt în adevăr dialectale. Căci cultura artelor nu se pregăteşte, după cum pare la prima vedere, din sus în jos, ci din jos în sus, şi precum coroana înflorită la înălţimea copacului îşi are rădăcinile de hrană în pătura pămîntului, aşa arta cea mai dezvoltată îşi primeşte sucul trăiniciei din viaţa populară în toată naivitatea ei inconştientă ; de aceea şi trebuie să fie naţională ; iar dialectele îndeosebi sunt un izvor de întinerire pentru toată fiinţarea limbei literare.

Din acest punct de vedere se cuvine să ne interesăm de primul nostru poet dialectal. În paginile următoare reproducem din scrierile lui Victor Vlad cîteva poezii în dialectul bănăţean sau mai specific lugojan, pentru a da cetitorilor prilejul de-a simţi importanţa relativă a noului element.

„N-AM GHIŞCIT-O !

Cîce (cîte) stelie îs pră şieri (cer)
Tece (toate) îs luşioasă,
Cîce fece (fete)-or fi muieri,
Tece îs frumoasă.
Ca şi perăle dîn pom,
Tece o să-mi placă,
D-aia batăr că mi-s om,
Nu-mi găsăsc ortacă. [1]

Aşa îmi trec verilie
Şi erñile iară,
Dă vin primăverilie
Iacă-mă şi-n vară ;
Şi cad frunzălie din pom,
Toamna o să treacă —
Şi io, batăr că mi-s om,
Nu-mi găsăsc ortacă.

Dintr-atîcea (atîtea) mîndre, zic,
Una-oi fi iubit-o
Mai mult ca p-alcele (altele)-un pic,
Hîm ! da' n-am ghişcit-o."

„PĂMÎNTU

Doamna vrea să îşi coboare
Dintr-un măr cracă cu floare.
Şi ca s-o ajungă lesñe,
Cum eram baş la-ndemînă
Taman c-o lopată-n mînă,
Craca-n măr să ş-o ajungă,
I-o dădui, c-altfel, săraca,
Cum era s-ajungă craca ?

Dar lopata pămîntoasă
I-o mînjit mîna frumoasă...
Apoi ţin-ce ! O fost mai gata,
Să m-arunşie-n cap lopata,

[1] *Ortacă* — tovarăşă, soaţă.

Pămîntu de pe mănuşă,
Parcă o strînjea de guşă.
I se strînje fruncea creaţă,
Şi-n ocări şi în sudalme
Îmi şi şcearse două palme.

Mă ! zic io, nu-i lumea şoadă ;
Cînd o astfel de neroadă
Dă pămînt să greţeleşce
Să nu zîşi : Doamne fereşce ?
Doamnă, dă n-ar fi pămîntu,
Cum ţ-ar mai ajuta sfîntu
Să ce (te) sburzi în bogăţie,
Lenoasă şi grăsulie !
Nu ce (te) spurcă el cu-o pată,
Dar tu... o să-l spurşi odată !"

„CARCE (SCRISOARE ÎN DEPARCE

Biata Binca-i plînji de milă,
Inimioara i-ĭ zdrobită,
I-ĭ topită,
Opărită,
Fincă viedz, biata-i udgită,
Moartă-n dor după Trăilă.

Parta, oprĭegu [1] şi brîneţu
N-o chichiesc. Încolo-n ladă
Stau grămadă.
Las' să şadă.
Doamne, numa doru-l dă,
Doru ei Trăilă — onvieţu [2] !

Pră la joc n-o văd fişiorii,
Dă fişiori parcă-i ei secĭe (sete)
Să se-mbece (îmbete)
Alce fiece (alte fete).
Ea nu vrea să se arecĭe (arete)
D-ăl dă la onvieţ ei dor ĭi,

[1] *Parta* — podoabă de cap ; *oprieg* — catrinţă (n.a.)
[2] *Onvieţ* — honved, soldat în armata ungară (n.a.).

Parc-o iau visuri duşmañe!
Biata Binca — parcă moare.
    Dar scrisoarea
    Veştitoare
Dă sciri prea-mbucurătoare
Cadje taman dîn cătañe,

I căprar Trăilă-isteţu,
S-o făcut domn mare micu
    Şî voinicu,
    Toamna i cu —
Cum îi dzîşie — ăla — obşicu [1],
Poĭ! Ce jĭoşi (te joci) tu cu „onvieţu" ?

Iuce (iute) — fugă-ncalţă-opincă,
La jîdovu cu răchie,
    Îl dă şcie
    Cărţ să scrie
Hălor duşi în cătăñie,
Într-o clipă-ajungĭe Binca.

Jîdovu că bună samă
Ca orcare om cu carce (carte)
    Pintru-o carce
    În deparce
Dă căscig vrea s-aibă parce (parte),
Fie batăr şî d-aramă.

Binca spune şi plăceşce,
Scrie jîdovu ş-adună.
    Să minună
    Binca-a bună.
Nici prin cap nu îi căşună
Cît dă, zău, să păcăleşce.

„Scrie-i multă sînătace,
Că nis bucuroşi, în paşĭe (pace),
    Stau taşĭe (tace)
    Fiindcă-i plaşĭe (place)
Şie (ce) mai boambe grîu faşĭe,
Şi c-or fi-n ăst an bucace."

[1] *Obşicu* — *Abshied*, liberare din serviciul militar (n.a.).

Şi mai spuñe cîte toace (cîte toate)
Şi mai are biata fată,
Ruşînată,
Îngrijată
Că spunînd, bañii să gată
Şî d-aficea [1] nu să poace.

«Porşii nu mai vreau tărîţă,
Scrie c-or crescut juncañii,
Mînc' curcañii,
Şî fincă mi-s gata bañii,
Îl mai ţuc (sărut) dă o groşîţă !»"

„LA SERBAREA MILENIULUI UNGURÎLOR

Vîntu-adună nori de ploaie,
Şi-ntîmplarea întîlnisă
Rumân cu clăbăţ de oaie
C-unu d-ăla uns cu clisă [2].

Ăl cu clisa pă musteţe,
Pă musteţe răsuşcice,
Cu pinceñi pă şijme creţe
Sta dă vorbă. Draşie-mi-ce ! (Drace-mi-te !)

— Moi ! işia (zicea) el, pe sub sore
Mai frumos nu fi ñimica
Dechit mare serbătore
Din ţara lu Ion Paprica !

(Sărbătoarea năvălirii,
Lumea toată ca să şcie
Că copiii pustiirii
Îs p-aişi dă añi o mie.)

— Hàt la voi nu fi ospeţe ?
Vèselie, bucurie ?
Işia ăl cu şijme creţe,
Da rumânu : — Auzi prostie !

[1] *D-aficea* — pe degeaba.
[2] *Clisă* — slănină. Uns cu clisă — ungur (n.a.).

Daţi-i voi cu jioc şi cînturi,
D-aia baş nu ne prea pasă ;
Voi vi-s (sunteţi) d-ăi aduşi de vînturi,
D-apăi noi — noi ni-s (suntem) acasă."

Nota-bene. Într-un bun articol literar din foiletonul *Tribunei* de la 11 mai 1896, d. E. Dăianu face următoarele reflecţii asupra poeziei reproduse mai sus :

„Fondul poeziilor lui Victor Vlad Delamarina, e acelaş ca şi forma : strict poporan. Subiectele lui sunt scene din popor, ideile sunt ideile poporului ţăran... În poezia despre mileniul unguresc vedem judecata ţăranului român asupra mileniului. Lui nu-i pasă de toate sărbările milenare. Nu invidiază pe unguri, nu le strică voia, decît îi ia puţin peste picior pentru că prea se laudă. Nici de aceea nu se turbură că sărbările se fac pe socoteala lui, poate pentru că nu ştie aceasta. El rămîne rece şi nepăsător, căci el e *acasă ;* el nu se simte venitură de acum o mie ori două mii de ani. El ştie că moşi de strămoşii lui aci au fost şi aci e casa lui. În formă mai plastică, mai izbitoare nici că se poate exprima adevăratul patriotism al ţăranului nostru de cum se exprimă bănăţeanul lui Delamarina : *D-aia baş nu ne prea pasă, noi ni-s acasă.* Că ideea e adevărat din popor împrumutată, cred că nici nu mai trebuie dovedit. Incidental însă mi-a venit o dovadă foarte *à propos. Gazeta Transilvaniei* avea într-un număr din mai 1896 următoarea notiţă : «În Bistriţa, cînd s-au ţinut sluşbele pentru tămbălăul de la Budapesta, întrebă un patriot maghiar pe un ţăran român : Ei, rumun, de ce nu mere şi voi la biserica, astăzi serbatore ? — Ce sărbătoare ? — Astazi este o mie de ani de chind venit noi unguri aici. — Aşa ? Apoi noi n-avem lipsă să ţinem sărbătoare, că „noi suntem de aici".» Ţăranul din Bistriţa a răspuns ca şi fratele său bănăţean, desigur fără să fi auzit ceva de poezia lui Delamarina, care s-a publicat încă în 1894."

Oratori, retori şi limbuţi

(1902)

O anecdotă de pe vremea lui Pitt, citată de G. Cornewall Lewis în *Istoria guvernamentală a Angliei, 1770—1830*, vorbeşte de o conversaţie asupra calităţii celei mai necesare pentru un prim-ministru. E elocvenţa, zice unul; ba sunt cunoştinţele, susţine altul; ba munca şi sîrguinţa, spune al treilea; ba nu, întîmpină Pitt, este răbdarea.
Orcare din aceste păreri ar fi cea adevărată (şi probabil că după împrejurări toate pot fi aplicabile, iar luate ca regulă generală nici una), partea cea interesantă a caracteristicei anecdote este faptul că în Anglia a putut trece prin mintea unui om politic serios să facă din talentul oratoriu prima calitate a unui şef de guvern. Şi ne-am adus aminte de articolul d-lui Mehedinţi, *Politica de vorbe*, din numărul întîi al *Revistei române*, unde se zice că „toate partidele noastre au făcut greşala de a judeca preţul omului politic în primul rînd după darul de a vorbi", şi ne-am adus aminte şi de greşala analoagă, în urma căreia republicanii francezi de la 1848 au ales pe oratorul-poet Lamartine membru al guvernului şi republicanii spanioli de la 1873, pe oratorul-istoric Emilio Castelar prezident şi dictator, rămîind ca rezultat final o amară decepţie de la amîndoi.
Cu toate aceste, pentru omul politic al unui stat constituţional darul de a vorbi este în orce caz o însuşire de mare însemnătate, şi găsind, de altminteri, articolul d-lui Mehedinţi foarte cuminte şi opinia d-sale că „dacă *vorba curge*, aceasta nu e un semn de reală valoare" cu desăvîrşire întemeiată, credem totuş că acea *curgere de vorbă* merită să fie tratată şi din alt punct de vedere, d.e. în raportul ei cu obiectul discuţiei, abstracţie făcînd de „valoarea reală" a oratorului.
E un adevăr banal dacă zicem că pentru regimul nostru parlamentar, mai ales după demonetizarea presei, vorbirea într-o adunare publică a rămas cel mai puternic

mijloc de manifestare a ideilor politice ; dar e poate mai puţin banal dacă adăogăm că asemenea vorbire poate deveni totodată literariceşte un element de dezvoltare a limbei, contribuind la îmbogăţirea şi clarificarea înţelesului cuvintelor. Îndeosebi trebuie notat efectul ce un cuvînt potrivit, rostit la momentul potrivit, îl produce în opinia publică, înlesnindu-i priceperea situaţiilor politice mai complicate, uneori chiar în contra intenţiei oratorului. Cine nu-şi aduce aminte de *sacul cu grăunţe* al lui Manolache Kostaki ca simbol al influenţei guvernului în alegeri, sau de *vicleimu cu craii de la răsărit* ai lui Kogălniceanu, pentru a semnala defilarea junilor deputaţi „liberali" înaintea lui Ioan Brătianu la 1884, sau de *porto-franco portofoliu* al lui Alexandru Lahovari, de *regele şi dorobanţul* d-lui Petre Carp, de *colectivitatea* d-lui Eugeniu Stătescu. La congresul conservator din iunie 1902 vorba d-lui Delavrancea despre *revizuirea conştiinţei naţionale* a scăpărat în minţile auditorului şi s-a lăţit în ţara întreagă. Ce alt mijloc ar fi produs acelaş rezultat de iuţeală a priceperii şi a răspîndirii ?

Credem dar că nu e de prisos să ne ocupăm de discursurile politice din ţara noastră, fie şi numai după măsura conformităţii lor cu o cerinţă neapărată a vieţei publice, şi o facem cu atît mai mult în urma articolului d-lui Mehedinţi cu cît judecata exprimată acolo este ea însăş semnul unui mare progres al opiniei publice.

În adevăr, dacă încercăm să ne dăm seama de arta oratorie la noi, aşa cum s-a dezvoltat de la noua constituţie din 1866 încoace, trebuie să deosebim în manifestarea ei, şi mai ales în judecata publicului asupra ei, trei faze pe care le-am putea data cu oarecare aproximaţie astfel : de la 1866 la 1884, de la 1884 la 1899, şi de la 1899 încoace.

Numai în limitele acestor 36 de ani suntem îndreptăţiţi să vorbim din propria noastră experienţă. Pe oratorii imediat anteriori, pe Barbu Catargi în Ţara Românească şi pe Anastasie Panu în Moldova i-am văzut, dar nu i-am auzit ; necum să fi auzit pe vreunul din „mădularele" care luau parte în „obişnuita Obştească Adunare",

la „tratația și debatația“ articolelor de legi și la „întrùparea“ lor, cum se exprima procesul-verbal sau „jurnalul seanțelor“ pe atunci. (Vezi *Analele Parlam.*, vol. XII, partea 2, pag. 11.)

I

În epoca dintîi a oratoriei parlamentare române, epocă pe care am datat-o de la Constituanta din 1866 pînă la Camerile revizioniste din 1884, darul vorbirii se prețuiește oarecum în sine însuș, și de mari oratori trec cei ce vorbesc mai lung, mai sonor, *de omnibus rebus* și cu cea mai felurită și înflorită frazeologie. Ce e drept, și adevărații oratori și luptători parlamentari, cum au fost Mihail Kogălniceanu și Alexandru Lahovari — Kogălniceanu, orator politic în toată puterea cuvîntului, Lahovari, mai mult un temperament politic înzestrat cu o elocvență impulsivă — se numărau de public printre oratorii de frunte. Se număra și Manolache Kostaki, om de o cultură care pe atunci trecea de serioasă, dar astăzi ar părea superficială, distins ca orator prin ușurința improvizării și mai ales prin așa-numitele cuvinte de spirit.

Însă alături de ei erau citați, ascultați și prețuiți Nicolae Blaramberg, Gheorghe Brătianu și, mai presus de toți, d. Nicolaie Ionescu, despre care răposatul ministru liberal Dimitrie Gusti în *Ritorica* sa (Iași, 1875, pag. 294), rezumînd opinia lumii de atunci, scrie următoarele : „Această sirenă a cuvîntului, acest orator prin excelență e oratorul opozițiunii parlamentare, este principele elocvenței române și se numește Nicolae Ionescu.“

Dacă este să supunem astăzi acea judecată asupra d-lor G. Brătianu, N. Blaramberg și N. Ionescu unei revizuiri (vorba d-lui Delavrancea) și prin chiar aceasta să cercetăm progresul realizat în opinia publică de atunci încoace, se cuvine să aducem mai întîi cîteva probe de elocvență din discursurile acelor vechi celebrități și apoi să stabilim gradele în termometrul valorilor, oarecum

treptele pe care judecata publicului nostru urcă şi coboară oamenii săi politici ; cu alte cuvinte, să ne înţelegem asupra termenilor *orator, retor* şi *limbut.*

Începem cu d. Gheorghe Brătianu — colegii din Camerele de pe la 1870—1876 îi ziceau Giorgio, pe italieneşte — unul din oratorii numiţi kilometrici, cari îşi măsoară înşişi valoarea discursului după lungime. Mic de statură, ca mulţi dintre Brătieni, îmbrăcat pururea în negru, şi cu părul negru, şi cu nişte ochi tot negri, a căror lumină sclipea neliniştit, ca flacăra bătută de vînt, Giorgio Brătianu îşi ţinea discursurile după regulele lui Quintilian cu *exordium, narratio propositio, probatio, refutatio, peroratio,* şi la glasul său puternic se adăoga o frazeologie bogată şi cea mai solemnă gesticulare, parcă ar fi rostit o predică de pe amvon. Avînd obiceiul de a trage tabac, avea şi batiste mari de mătase roşie, şi cînd îşi desfăşura un asemenea drapel în mijlocul discursului, era lucru ştiut că de acum avea să reînceapă vorbirea cu puteri împrospătate.

De exemplu, în şedinţa Camerei de la 19 ianuarie 1876, adresează ministerului Cultelor o interpelare în contra participării episcopului Melchisedek şi a arhiereului Ghenadie la o conferinţă convocată în străinătate pentru împăcarea bisericilor, şi o începe astfel :

„D-lor, dacă m-aş fi aflat în o Cameră care să-şi fi manifestat în deosebite rînduri tendinţele sale materialiste, indiferinţă pentru marile probleme cari agită societăţile moderne, precum au agitat şi societăţile antice, desigur că vocea mea nu s-ar fi ridicat astăzi dinaintea d-voastră, pentru că nu voiesc niciodată să agit chestiuni ce nu pot găsi decît indiferinţă şi nepăsare. Dar în mai multe rînduri aţi ştiut să arătaţi că spiritele d-voastră, că aspiraţiunile inimelor d-voastră tind la acele combinaţiuni înţelepte, cari — alături cu mişcarea materialistă ce vedem că începe a se manifesta în societate — caută a da un rînd principal, un loc capital marilor chestiuni cari ating sentimentele cele mai intime ale inimei omeneşti..."

Şi celelalte, şi celelalte. Apoi continuă :

„Dimpreună cu d-voastră, dimpreună cu țara, dimpreună cu sentimentele generațiunii prezente, precum și dimpreună cu sentimentele părinților și strămoșilor noștri, cred că și de astă dată vom ști a ne arăta la înălțimea datoriei ce ne impun și tradițiunile noastre, și mandatul nostru, și că nici de astă dată nu vom lăsa societatea noastră să cază pe priporul materialismului..."

Acum urmează lunga expunere a chestiei *(narratio propositio)* cu episcopul Melchisedek și apoi se face tranziția la observările în contra guvernului :

„Cît pentru domnul ministru de culte, puțin îi importă d-sale dacă religiunea noastră se slăbește ; d-sale nu-i importă chiar dacă ea se distruge ; aceasta e chiar scopul d-sale poate, ca liber cugetător, ca darwinian și ca mason."

Pauză. Se desfășoară batista roșie. Apoi cu îndoită putere :

„Dv. știți că principiile școalei la care d. ministru aparține fiind materialiste, d-sa tinde a înlocui spiritul religios-dogmatic cu acela al liberului examen, al moralei independente. Totul fiind materie, religiunea e indiferentă, precum și partea psihică a naturei umane.
Pentru d-sa virtuțile sunt fapte materiale, tendințe particolare ale organismului. Ceea ce noi numim amor de patrie, virtuți sociale, credințe religioase, toate acestea sunt chestiuni de mai mult sau mai puțin sînge în vinele noastre, de mai multe sau mai puține umori în ficatul nostru, de mai multe sau mai puține atome de fosfor în oasele noastre. Ceea ce noi credem imortalitate, suflet etc. e iluziune după d. ministru și școala la care aparține. Singurul lucru care e real și pozitiv e moartea. De aceea istoria umanității nu e decît o lungă procesiune de umbre care trec între zioă și noapte, pentru a cădea toate succesivamente în acel abis obscur, vag, insondabil, care se numește noian, singura atmosferă a universului."

Şi aşa mai departe „curgea vorba", valuri-valuri, până la peroraţia finală, după care oratorul se aşeza solemn pe bancă, plin de o vizibilă mîndrie.
Despre ce vorbea ? Asta era indiferent, numai vorbă să fi fost şi să se fi putut deştepta luarea-aminte a auditorului prin vibrarea sonoră a unei cuvîntări după tipic — o şi spune Gheorghe Brătianu cu oarecare naivitate în pasagiul citat mai sus : „Nu voiesc niciodată să agit chestiuni ce nu pot găsi decît indiferenţă şi nepăsare". Exactitatea sau sinceritatea discursului nu preocupau pe ciudatul deputat, precum în fapt şi discursul de mai sus n-are a face cu ceva real : nici ministrul interpelat nu se ţinea de şcoala „materialistă", nici interpelatorul nu avea vreo grije pentru „slăbirea religiunii" sau vreun respect pentru „sentimentele părinţilor şi strămoşilor noştri" ; puţin timp după acel discurs, a şi părăsit ţara, s-a aşezat în Italia şi a trecut la catolicism.

Cu totul alta era înfăţişarea lui Nicolae Blaramberg. Înalt la trup, cu spinarea încovoiată, cu hainele prea largi ale omului prea subţire, cu părul răsfirat în puţine şuviţe, cu ochii în fundul capului, cu o barbă rară care încadra neregulat o faţă îngălbenită, Nicolae Blaramberg în relaţiile sale cu colegii din Cameră se arăta mai întîi de toate de o politeţă exagerată — în limbagiul său franţuzit el ar fi numit-o *obsequioasă* — şi sub ea se ascundea permanenta iritare a unei ambiţii nemărginite şi ura împotriva tuturor oamenilor politici care se ridicase deasupra lui. Printr-o împărechere nefirească voia să îmbine aparenţa cavalerismului medieval cu iluzia unui catonism antic, iluzie ce o producea atitudinea sa antidinastică, pe atunci cu atît mai ieftină cu cît era mai lipsită de orce pericol pentru el. Adînca sa nemulţumire căuta să şi-o mîngîie întrucîtva cu laurii unei elocvenţe distinse, şi distincţia o vedea anume în două note care au rămas caracteristice pentru discursurile sale : în adoptarea directă a idiotismelor franceze, ca şi cînd limba curat românească n-ar fi fost destoinică să exprime concepţiile oratorului, şi în citarea celor mai felurite izvoare şi autorităţi străine drept dovada unei întinse erudiţiuni.

Blaramberg a fost cel din urmă reprezentant al acelor deputaţi, acum din fericire dispăruţi, cari veneau în Cameră (ca şi advocaţii începători la tribunale) cu numeroase volume de autori şi voiau să dea cuvintelor lor o deosebită greutate prin citarea cît mai multor pasage din diferiţi scriitori străini, a căror părere însă nu proba niciodată nimic, fiindcă era scoasă din legătură şi se aplica la împrejurări nepotrivite.
Cîteva exemple vor pune şi pe cititorii de astăzi în stare să-şi facă o idee de felul elocvenţei răposatului om politic. Pe timpul ministerului Lascar Catargi de la 1871—1876 se adusese în dezbaterile Camerei un proiect pentru modificarea legii comunale. La discuţia generală ia parte şi Nicolae Blaramberg (şedinţa de la 25 ianuarie 1874) şi, vorbind contra proiectului — Blaramberg era totdeauna contra — zice între altele :

„Ce este comuna ? Este ea o născocire ? O creaţiune a legiuitorului ? Nu, d-lor, existenţa comunei este anterioară statului. *Royer Collard* zicea în 1818 : «Comuna, ca familia, este anterioară statului, legea politică o găseşte şi nu o creează». Şi un alt spirit eminent, d-l *Tocqueville,* caracterizează astfel instituţiunea comunală : «În comună reşede forţa popoarelor libere. Instituţiunile comunale sunt pentru libertăţi ceea ce şcoalele primare sunt pentru ştiinţă» etc., etc. Dar mai ţin la o chestiune, şi aceasta ca să vă arăt că şi capetele încoronate, *în momentele lor lucide,* apreţiază libertăţile comunale. *Carol Albert,* regele martir al Piemontului şi părintele regelui Galantuomo, zicea în expunerea de motive a edictului de la 1847 : «Libertăţile comunale au fost totdauna considerate de predecesorii noştri ca izvorul pur al spiritului naţional şi al amorului lor».“

Apoi aduce lungi citate din *Vivien, études administratives,* t. 2, p. 15 ; iar ca argument final adaugă :
„D-lor, ce vă spun aci nu este numai părerea mea. D. Dalloz susţine aceeaş teză la cuvîntul comună § 203, şi o susţine mai pe larg decît am putut-o face eu aci. *Macavel* este de aceeaş părere.“

Vezi bine, dacă Dalloz şi Macavel sunt de părerea d-lui Blaramberg, proiectul guvernului era nimicit!

Cînd mai tîrziu, în o altă Cameră conservatoare, se discută darea în judecată a ministerului Ioan Brătianu, Nicolae Blaramberg ocupă tribuna cinci zile de-a rîndul cu opintirile sale de a face pe deputaţi să voteze acuzarea — Blaramberg avea totdeauna să acuze pe cineva, — dar simţind că majoritatea nu pare accesibilă la pornirile de răzbunare politică, exclamă:

„În faţa acestui trist şi disperător spectacol, în faţa acestor palinodii neiertate, mai că-mi vine să-mi întorc faţa şi să strig cu acel prizonier liberat: *Ramenez-moi aux carrières*[1], întoarceţi-mă în întunericul şi în adîncimile pămîntului, dar redaţi-ne inimele şi caracterile de altădată, readuceţi-ne la timpii cînd — deşi sclavi sau trataţi ca astfel — puteam cel puţin, însuşindu-ne acel vers cunoscut al poetului italian, să exclamăm: *Siamo schiavi, si, ma schiavi ognor fremendi*, suntem sclavi, este adevărat, dar sclavi în veci vii, în veci tresărind. *(Şedinţa Camerei de la 25 ian. 1890.)*"

Şi acum, vrînd să dovedească pentru ce este necesară darea în judecată a lui Ioan Brătianu şi a altor 8 miniştri liberali, o face iarăş cu înşirarea autorităţilor străine. Începe cu reproducerea unui script al *împăratului Germaniei*, care ocupă o coloană în *Monitor*; apoi vine citarea lui *Tonissen*; apoi prin cuvintele:

„dar iată ceva şi mai explicit, şi mai topic, şi mai interesant în acest sens: e vorba de un memoriu coronat de Academia belgiană asupra responsabilităţii ministeriale, de memoriul d-lui Oswald de Kerchove de Denterghem",

introduce lungi şi numeroase pasagii din acest Kerchove de Denterghem, care umple mai multe coloane din *Monitorul oficial*. Se înţelege de la sine că nu lipseşte nici *Dalloz*, nici *Sirey*; şi la sfîrşit vine chiar şi rîndul dicţionarului lui *Maurice Block*.

[1] Duceţi-mă înapoi la ocnă (fr.).

încurcată în marea cantitate a citatelor, dicţiunea oratorului nostru nu putea fi decît mereu întreruptă — „sacadată", cum ar fi zis el — iar cînd ajunge la declamarea unor cuvinte străine ca cele reproduse mai sus, *ramenez-moi aux carrières, siamo schiavi, ma schiavi ognor fremendi,* glasul său devenea „strident".
Cît pentru franţuzismele blarambergiane, de mult semnalate ca o anomalie literară[1], ele nu lipsesc din nici o manifestare publică a sa, fie vorbită, fie scrisă, şi sunt aşa de extraordinare, încît este de mirat că n-au trezit mai de timpuriu veselia publicului.
În faimosul discurs din şedinţa Camerei de la 30 ianuarie 1871, în care atacă scrisoarea principelui Carol, numită inexact „către Auerbach" şi aminteşte domnitorului nostru soarta împăratului Maximilian din Mexico, intransigentul deputat zice :

„Cît pentru pretinsa noastră sărăcie morală, cît pentru lipsa de virtuţi *civice* în raport cu alte popoare, modul cu *care ne-am tras* în curs de secole din dificultăţi *(nous nous sommes tirés)* ce au *amportat* alte popoare dovedeşte îndestul dacă în România a fost vreodată *dizetă* de inimi şi de inteligenţi. Cît pentru nevoinţa noastră de a ne *lăsà guvernà (de nous laisser gouverner),* este numai inversul, inversul singur care este adevărat."
Şi pentru ca să nu se creadă că de la acest discurs din 1871 încoace, sau cel puţin de la critica neologismelor sale în *Convorbirile literare* din a. 1881, unde i se citează exemple ca :

anguementuri,
efasment momentan,
a pune la profit istoria,
a da schimbul (donner le change) etc.,

oratorul nostru s-a îndreptat, sfîrşeşte lungul său discurs de la 1890 pentru darea în judecată a lui I. Brătianu cu următoarea frază :

„Voi rămînea *chiar şi cînd (quand même)* omul adevărului, al libertăţii şi al justiţiei."

[1] Vezi vol. II, pag. 167 (n.a.). *Vol de faţă,* p. 142.

Pentru acest „om al adevărului chiar şi cînd“ toate semnele caracteristice ale elocvenţei sale, şi erudiţia citatelor, şi politeţa externă cu distincţia franţuzismelor, şi intransigenţa faţă de tron erau numai aparenţe fără realitate.

Erudiţia unui om care, pentru orce discuţie mai însemnată, aduce o mulţime de autori străini deşteaptă din capul locului îndoiala celor cunoscători ; căci este evident că cel ce împrumută prea mult de la alţii are prea puţin în sine. Dar dovada deplină în această privinţă a făcut-o d. George Popovici, pe atunci în Bucovina, apoi în Bucureşti, care într-o „dare de seamă critică“, apărută în *Convorbiri literare* de la 1 noiembrie 1886, asupra voluminoasei cărţi a lui Nicolae Blaramberg : *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours* [1], arată pas cu pas ignoranţa scriitorului francezo-român şi înlocuieşte însuş nenorocita lucrare cu cea mai luminoasă deslușire a chestiei.

Şi nici politeţa cu franţuzismele ei nu era mai întemeiată, căci veşnica amărăciune a nemulţumitului izbucnea uneori fără voie în cuvintele cele mai puţin delicate. Aşa, în discursul său din şedinţa Camerei de la 25 ianuarie 1890, pentru acuzarea lui Brătianu :

„Domnilor, încep a crede că am trăit prea mult, deoarece mi-a fost dat de a vedea pe atîţi tovarăşi de luptă întorcîndu-se ca cînele din *Biblie* la vărsătura lor“,

sau în continuarea aceluiaş interminabil discurs, cînd zice despre unii din adversarii săi :

„Dacă aş fi avut un ocean în pieptul meu, tot nu mi-ar fi fost de ajuns ca să le pot scuipa în faţă tot dispreţul meu.“

În asemenea expresii se trăda adevărata fire a lui Nicolae Blaramberg.

[1] Studiu comparativ asupra instituţiilor şi legilor României din timpurile cele mai îndepărtate pînă în zilele noastre (fr.).

Iar cît pentru intransigenţa faţă de coroană, a fost destul admiterea sa într-un cabinet pe sfîrşite pentru ca în puţinele zile ale funcţionării în capul Ministerului Justiţiei, de la 5 la 26 noiembrie 1891, să se declare în Cameră nepoftitul apărător al prerogativelor regelui, pe care nimeni nu le ataca, şi să preschimbe vechiul antidinasticism catonian într-un nou dinasticism mai bizantin.
Însă nici Nicolae Blaramberg, nici Gheorghe Brătianu nu reprezentau chintesenţa artei oratorie după gustul publicului de la 1866 la 1884 ; adevăratul ei reprezentant era d. Nicolae Ionescu, şi avea dreptate *Ritorica* lui Gusti să-l numească „principele elocvenţei române" de atunci.
Pe d. Nicolae Ionescu nu e de trebuinţă să-l descriem, căci, din norocire, se află în mijlocul nostru şi e plin de viaţă († 1905). Dar se impune să ne ocupăm de discursurile sale cu atît mai mult cu cît ele dau tinerei generaţii de astăzi o enigmă de dezlegat. Nu doar că ar fi enigmatică favoarea de care s-a bucurat „oratorul" din punctul de vedere al elocvenţei în sine. D. Nicolae Ionescu era înzestrat în gradul cel mai mare cu darul vorbirii : ştia să vorbească şi-i plăcea să vorbească. Glasul său era din cele mai melodioase, gama întreagă a modulaţiunilor îi sta la dispoziţie, cuvintele curgeau din belşugul unui izvor nesfîrşit, fraza era totdeauna stilistic corectă şi adeseori cu măiestrie armonizată. Cum se năştea o discuţie, omul se simţea în elementul lui, şi sălta în vorbă ca peştele în apă ; avea şi curajul de a se amesteca în toate, şi mai ales în chestii personale, şi puterea fizică de a o duce înainte fără nici o oboseală. Până aci toate sunt fireşti.
Unde începe enigma este cînd vreai să-ţi dai seama de *înţelesul* discursurilor sale, cînd afli că d. Nicolae Ionescu a trecut multă vreme de om politic serios şi că în acea primă epocă vorba sa în Parlament era ascultată pentru interesul discuţiei, cu gîndul de a găsi argumente valabile pentru sau contra unei idei. Cine încearcă astăzi să citească dezbaterile corpurilor legiuitoare din acest punct de vedere rămîne nu numai dezamăgit, ci de-a dreptul uimit : nici un discurs al d-lui Nicolae Ionescu, dar absolut nici unul, nu arată vreo consecvenţă

a cugetării, nici unul nu cuprinde vreun raţionament admisibil, nici unul nu este menit să dovedească ceva, nimeni nu poate şti la începutul vorbirii la ce concluzie va ajunge sfîrşitul, nici oratorul însuş ; căci acesta este ostensibil stăpînit de cea mai capriţioasă mobilitate a impresiilor ; un aplaus, o întrerupere îi abate gîndul spre alte obiecte, şi discursul, apucat într-o direcţie, continuă de regulă în direcţia opusă şi sfîrşeşte rătăcit. De aci se explică şi mulţimea şi lungimea discursurilor lui Nicolae Ionescu : cine se joacă de-a cuvintele e totdeauna gata să vorbească şi nu vrea şi nu ştie să sfîrşească.

Înainte însă de a căuta să ne explicăm enigma succesului, fie şi trecător, trebuie să dăm cititorului o probă a acelei elocvenţe, şi va fi echitabil să alegem proba din discursurile ţinute de d. Nicolae Ionescu cu prilejul revizuirii constituţiei, deoarece d-sa trecea de foarte competent în materie şi avea mai ales reputaţia de a cunoaşte bine parlamentarismul englez.

Reproducem aci cîteva părţi din discursul rostit în şedinţa Camerei revizioniste de la 5 mai 1884, relativ la fixarea numărului deputaţilor. „Oratorul" începe :

„Domnilor, onor. reprezentant al colegiului al treilea din Craiova..."

Trebuie să ştiţi că d. N. Ionescu voia să introducă în Parlamentul român obiceiul englez de a nu cita deputaţii pe nume, ci după colegiul lor electoral. În cazul nostru, acel „onor. reprezentant al colegiului al treilea din Craiova" era bietul domnul Ciocazan, cu care d. Ionescu intrase în luptă. Aşadar :

„D-lor, onor. reprezentant al colegiului al treilea de Craiova v-a propus o normă după care să dispuneţi distribuirea reprezentaţiunii naţionale în colegii... că populaţiunea trebuie luată de bază pentru distribuirea reprezintanţilor naţiunii. Cutez a ataca de frunte această credinţă populară, fiindcă astăzi nici maxima *vox populi, vox Dei* nu mai este adevărată, nu numai pentru că nu este D-zeu pentru unii, pentru filozofii ateişti, dar pentru că poporul nu totdeauna se exprimă cu acea maiestate cu care *Atotputernicul* prezidă la fenomenele na-

turei. Prin urmare, vedeţi, dacă această maximă *vox populi, vox Dei* se atacă, cum nu am ataca noi norma propusă de d. Ciocazan ca în proporţiune cu numărul alegătorilor să fie şi numărul reprezintanţilor?..."

Ce haz are raţionamentul din chiar primele propoziţii ale discursului! Numărul deputaţilor în raport cu al alegătorilor e o credinţă populară (?), însă maxima *vox populi* nemaifiind adevărată, de vreme ce poporul nu se exprimă cu maiestatea lui Dumnezeu (!), trebuie să nu proporţionăm deputaţii după alegători.
Începutul promite; să vedem urmarea:

„Alte principii, alte elemente trebuie să luăm de normă ca să distribuim reprezentaţiunea naţională într-o ţară. Trebuie ca reprezentaţiunea naţională a ţărei să fie astfel disseminată, încît ea să purceadă din organismul întreg al ţărei şi să se formeze acea esenţă cugetătoare şi deliberativă care în adevăr să se poate numi reprezentaţiune a unei ţări. (Aplauze.) Acum, ca concluziune a aplauzelor d-tră este că, în lipsă de o bază mai raţionabilă, să ne mulţumim cu ce avem astăzi, să ne mulţumim... cu judeţul. Judeţul este baza colegiilor noastre. Sunt judeţe care au sub raportul eclesiastic o importanţă, sînt altele cari au o importanţă mai mare sub raportul comercial..."

Aici întrerupe d. Costescu-Comăneanu cu vorbele „altele sub raportul militar", şi numaidecît, d. Ionescu prinde ideea, schimbă direcţia vorbirii şi începe următoarea tiradă militaro-istorico-patriotică:

„Asemenea altele sub raportul militar. Vedeţi că admit importanţa judeţelor şi sub raportul suvenirilor patriotice. Eu regret că catedrala de la Tîrgovişte nu se repară, căci ar merita să facem din Tîrgovişte un muzău al patriotismului. Eu nu sunt materialist şi nu admit numai interesul material ca măsură a importanţei reprezentaţiunei. Înţelegeţi dar că nu voi cere de la d-tră milă şi graţie pentru patria mea cea mică, Moldova; să fiţi siguri că nu voi implora graţia d-voastră ca să vă cer un număr de reprezentanţi cuviincios şi la înălţimea im-

portanței acestui stat, care a ilustrat analele patriei și a contribuit cu contingentul său la unirea României. Nu voi cere, zic, grația d-voastră ca să dați Moldovei un număr de reprezentanți cuviincios, așa cum ar merita pentru importanța ei din trecut, pentru sacrificiile făcute în prezinte și pentru patriotismul ei viitor. (Aplauze.)"

Raționamentul e totdeauna uimitor: „Eu nu sunt materialist, eu admit importanța județelor sub raportul suvenirilor patriotice, prin urmare, *nu* voi cere să dați Moldovei un număr de deputați după importanța ei patriotică". Dar să vedem mai departe:

„Eu nu voiesc să anticip asupra viitorului, dar, dacă ar fi să vă fac o propunere, aceasta ar fi baza pe care v-aș propune să o adoptați, căci mi se pare că este un nou cîmp încă înțelenit, nedefrișat, nespart; aș zice să luăm de bază interesele *economice* ale țării, să dăm țării un Parlament care să fie în raport cu interesele economice ale țării, pentru că numai interesele economice și sociale sunt cele mai permanente, sunt acele care au tradițiunile lor din trecut și o perspectivă extraordinară pentru viitor. (Aplauze.)"

Aici discursul apucă direcția opusă. Mai înainte stăruia asupra „suvenirilor patriotice", alături de interesele „materiale", acum cere ca bază „interesele economice", pentru că *numai* interesele economice etc., etc.
Însă concluzia părăsește și această direcție, lăsînd auditorul rătăcit în mijlocul drumului. Căci iată sfîrșitul argumentării:

„Aș putea să vă propun (baza economică), dar nu o fac, pentru că nu voi să vă aduc aci teoriile filozofilor moderni, precum a făcut-o onor. raportor."

Să mai continuăm exemplele? Sunt toate la fel. Ne mărginim a cita încă un pasagiu de pe la mijlocul acestui discurs și a reproduce ca încheiere caracteristicile frazei finale:

„Fiindcă nu putem face o lege electorală cu totul liberală, cît o dorește d. primar de București, Fleva, care

voieşte să întinză sufragiul, să întindă votul încît să dăm dreptul şi femeilor ca să voteze."

Dar aici îl întrerupe d. Petre Grădişteanu : „Mai sunt şi alţii, nu numai d. Fleva" şi d. Ionescu se acaţă îndată de ideea cea nouă şi o învîrteşte astfel :

„Eu, departe de a blama, arăt că trebuie să protegem pe votanţi, pentru că ei nu sunt singuri : pe lîngă dînşii sunt şi expresiunile altor fiinţe, poate mai multe, afară de cercul electoral, şi trebuie să ne gîndim la inteligenţa aceea care este pe dinafară, trebuie să ne uităm la mulţimea cealaltă a populaţiunei, trebuie să ne uităm la partea cealaltă pe care o reprezintă mamele române, totdeauna tinere la cugetare, căci mamele române totdeauna au aceeaş iubire şi aceeaş iuţeală de cugetare."

Hazul argumentării se repetă pretutindeni ; deoarece mamele sunt tinere la cugetare, trebuie să protegem pe votanţi !
În sfîrşit, oratorul îşi termină lungul discurs cu următoarele propoziţii :

„D-lor, vom discuta în parte fiecare amendament propus şi veţi adopta pe care-l veţi voi. (Aplauze.)"

Aplauzele însemnate în *Monitor* ar fi aici inexplicabile — căci fraza este din cele mai anodine — dacă nu ne-am aduce aminte că d. Nicolae Ionescu avea glas frumos şi dicţiune armonioasă. Cuvintele din urmă „veţi adopta pe care-l veţi voi" trebuie să fi fost rostite cu o deosebită vocalizare a sunetelor *a,e,o,i,* aşa încît să fi produs în auditor un fel de încîntare muzicală, fără nici o privire la înţeles.

„Vă cer scuze, d-lor, că nu v-am vorbit nici de Moldova, nici de Suceava, nici de Tîrgovişte, fiindcă sunt sigur că d-stră veţi aprecia vechile centruri ale populaţiunei române şi veţi şti a face să fie o egalizare în reprezentaţiunea naţională. (Aplauze.)"

Sfîrşitul se potriveşte cu tot discursul. Oratorul cere scuze că n-a vorbit de Moldova, Suceava şi Tîrgovişte,

pe cînd vorbise anume şi de Moldova şi de Suceava şi de Tîrgovişte ; şi conchide la „egalizarea reprezentanţiunii naţionale", de care nu se pomenise decît poate în propunerea Ciocazan, pe care însă oratorul o combătea.

După exemplele citate mai sus este lucru vederat că de la „această sirenă a cuvîntului" nu ne putem aştepta la nici o idee politică de oarecare valoare, la nici o activitate publică de oarecare folos. Din contră, începem a înţelege modificarea judecăţii asupra celebrităţilor din acea epocă a oratoriei şi inaugurarea unei a doua epoce, cea de la 1884 la 1889, de care ne vom ocupa în capitolul următor, căutînd în acelaş timp să dezlegăm şi enigma cum de nişte înşirări de fraze fără noimă au putut trece atîta vreme drept discursuri parlamentare şi autorul lor drept orator politic serios.

II

Dacă exemplele de elocvenţă citate în capitolul precedent au produs asupra cetitorilor impresia de veselie pe care am avut-o şi noi, dovada despre schimbarea judecăţii în privinţa oratoriei noastre politice este prin chiar aceasta făcută. Declamaţia goală a lui Giorgio Brătianu, erudiţia citatelor lui Nicolae Blaramberg şi confuzia ideilor d-lui Nicolae Ionescu, cari toate împreună n-au împiedicat publicul din epoca de la 1866 la 1884 să considere pe autorii lor drept celebrităţi parlamentare, sunt astăzi socotite după cum merită şi nu mai pot figura decît ca nişte semne de rătăcire a gustului şi a judecăţii. Pe atunci acei trei deputaţi au putut trece drept oratori, astăzi ei nu trec decît de retori, după definiţia dicţionarului „franţezo-românesc" al lui Poenar, Aaron şi Hill de la 1841 : „Retor se zice *spre rău* de acela a căruia toată elocuenţa stă într-un stil prefăcut, îngîmfat şi declamatoriu", de vreme ce pe orator îl defineşte *spre bine :* „Acela care compune şi pronunţă cuvinte de elocuenţă".

Vorba „orator" în accepţiunea ei generală este un neologism : dicţionarul academic Laurian-Massim îl în-

semnează cu steluţa (*) cuvintelor importate după 1830; dicţionarul de la Buda din 1825, cu tot latinismul exagerat al etimologiilor lui, nu-l are de loc, ci are numai „ritor", întrodus fireşte o dată cu influenţa culturii greceşti, cam pe la 1700, precum se şi găseşte în *Istoria ieroglifică* a lui Dimitrie Cantemir de la 1704, pe cînd Nicolae Costin, cu 13 ani mai în vîrstă decît Cantemir, pomenind undeva pe „Ţiţero", îl perifrazează „acela domnul voroavei rîmleneşti" *(Predoslovia* la *Cartea pentru descălecatul dintîi).*

Cu grecescul „ritor" s-a întîmplat însă ceea ce s-a întîmplat cu slavonescul „jupîn", care din înaltul său rang social de odinioară s-a coborît la cîrciumarul evreu. Şi ritorul, sau cu actuala pronunţare francezo-latină retorul, s-a coborît în termometrul valorilor, şi din orator ce era mai înainte a ajuns la definiţia dicţionarului de la 1841, apropiindu-se astfel de familiarul guraliv sau limbut.

Atît oratorul, cît şi retorul şi limbutul au darul vorbirii; dar oratorul vorbeşte pentru a spune ceva, retorul pentru a se auzi vorbind, limbutul pentru a vorbi. Motivul oratorului este precizarea unei situaţii publice, afirmarea sau combaterea unei idei, convingerea unui auditor; mobilul retorului este dorinţa de a trece de orator sau îngîmfarea erudiţiei, sau încîntarea de sonoritatea proprielor sale cuvinte; pornirea limbutului este de a se amesteca şi el în vorbă oriunde şi orcum. Pe orator îl stăpîneşte scopul, pe retor — deşertăciunea, pe guraliv — mîncărimea de limbă. De aceea oratorul poate avea o valoare permanentă, retorul — numai una trecătoare, limbutul — nici una.

Distanţa între aceste trei grade este aşa de mare, încît te miri cum de a putut vreodată scăpa atenţiei publicului mai cult, şi îndeosebi îndelungata reputaţie de orator politic a d-lui Nicolae Ionescu, în care, din contră, se arătau din capul locului toate notele clasice ale retorului *natus ab ostentatione declamatoria, non ad utilitatem, sed ad jactationem* [1], cum îl descrie şi-l de-

[1] Născut din declamarea oratorică, nu pentru folos, ci pentru fală (lat.).

plînge Quintilian (IV, 3), e aşa de enigmatică, încît cere o îndoită explicare : întîi cum de s-a putut întîmpla, şi al doilea, dacă s-a întîmplat, cum de s-a putut schimba.

S-a putut întîmpla fiindcă majoritatea oamenilor noştri politici dintre anii 1866 şi 1884 avea încă dispoziţia sufletească a celor de la 48, cari, în entuziasmul lor pripit confundau cugetarea cu vorba şi vorba cu fapta. Pentru ca deosebirea să fie făcută, trebuie ca vorba să aibă înlesnirea manifestării de la tribuna unor adunări numeroase, sau cel puţin de pe catedra unor şcoli superioare, de unde să fie controlată în raportul ei cu gîndirea ; iar priceperea raportului între gîndire şi lucrare presupune o întinsă împărtăşire la viaţa politică. Cînd aceste condiţii sociale nu sînt îndeplinite, publicul cel mare ia cuvîntul drept idee şi ideea drept acţiune.

Aşa a fost la noi în anul 1866 şi în primii ani după promulgarea constituţiei. Cine a cunoscut pe răposatul Aristid Pascal, care în toată viaţa lui nu s-a distins nici prin judecată, nici prin acţiune, înţelege valoarea Constituantei de la 1866 din faptul că acest Aristid Pascal a fost ales raportorul ei pentru proiectul marelui „pact fundamental". Aristid Pascal raportorul unei constituţii ? Cînd te gîndeşti la aşa ceva, te apucă medievalul *horror vacui* [1], şi la cetirea dezbaterilor Constituantei pricepi opinia lui Pitt, că răbdarea e însuşirea de căpetenie a unui şef de guvern.

Pe vremea aceea, cu cît vorba era mai pompoasă, cu atît se confunda mai uşor cu ideea şi părea mai aproape de fapta măreaţă. În anul 1866, îndată după răsturnarea lui Cuza, unul din fruntaşii de la 48 putea să adreseze capitalei următoarea proclamaţie (v. *Romånul* de la 3 martie 1866) :

„Români !

În mai puţin de 2 luni aţi trăit mai mult de 2 secoli. Voi, născuţi de ieri la viaţa libertăţii, aţi devenit învăţătorii lumii civilizate. Europa, uimită de înţelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale şi aş-

[1] Oroare de vid (lat.).

teaptă tot de la voi. Nu simţiţi, fraţilor, că dumnezeirea furnică în toată fiinţa voastră?" —

fără ca rudele să fi cerut punerea sa sub interdicţie.
Şi, astfel, cînd ceva mai tîrziu Giorgio Brătianu declamă: „Umbre cad succesivamente în acel abis obscur, vag, insondabil care se numeşte noian", şi cînd Nicolae Blaramberg strigă: „Voi rămînea chiar şi cînd omul adevărului, al libertăţii şi al justiţiei", sau cînd d. Nicolae Ionescu cîntă: „Trebuie ca reprezentaţiunea naţională să purceadă din organismul întreg al ţărei şi să se formeze acea esenţă cugetătoare şi deliberativă, care în adevăr să se poată numi reprezentanţiunea unei ţări", publicul lipsit de experienţă îi ia drept oratori serioşi şi crede că vorbele lor sunt semnele unei cugetări şi premergătoarele unei acţiuni conforme.
Atîta bună-credinţă şi atîta naivitate sălăşluia pe atunci în sufletul cetăţeanului român şi probabil şi în acela al multor reprezentanţi ai săi din Parlament.
Dar, încetul cu încetul, a venit experienţa unei vieţi mai amplificate şi mai complicate, şi a venit în cele mai felurite chipuri. La numeroasele discursuri rostite în Corpurile legiuitoare s-au adăogat cele ţinute în alte adunări, în întrunirile publice liber convocate; apoi a crescut suma oamenilor culţi ieşiţi din universităţi şi din ce în ce mai deprinşi cu sistematizarea şi consecvenţa ideilor; în sfîrşit, va fi contribuit pentru o mică parte şi critica literară, la început ea însăş criticată, dar cu vremea cucerindu-şi terenul.
Însă, pentru ca în mai puţin de 20 de ani să se producă o aşa schimbare în judecata publicului, a trebuit să intervie o împrejurare mai puternică, un însemnat eveniment extern, care să împreuneze oarecum micile modificări parţiale şi să le dea o formă mai închegată. Această împrejurare noi credem că a fost războiul de la 1877—78 şi soarta României la congresul de la Berlin. Războiul este cea dintîi mare acţiune care a pătruns în cugetele tutulor şi i-a făcut să simtă deodată deosebirea între vorbă şi faptă, iar asprimea tractatului de la Berlin faţă de victorioasa noastră ţară a învederat distanţa ce

desparte frazeologia unui partid, fie cît de liberal, de cuminţenia unui patriotism mai realist.

Revizuirea constituţiei din primăvara anului 1884 a fost cel din urmă prilej în care vechea declamaţie a „oratorilor“ de la 1866 s-a mai putut arăta în toată fala ei ; căci îndată după aceasta — poate chiar prin aceasta — descreşte, iar în dezbaterile pentru acuzarea lui Brătianu expiră, văzîndu-se înlocuită cu un alt gen al elocvenţei, un gen deocamdată superior numai în ceea ce priveşte raportul dintre vorbă şi cugetare.

E caracteristic că tocmai în toamna acelui an cu revizuirea constituţiei apare pe scena Teatrului Naţional *Scrisoarea pierdută* a d-lui Caragiale, jucată pentru prima oară la 13 noiembrie 1884. Adică nu e caracteristic că apare, ci este caracteristic că este îndată primită cu cea mai mare favoare şi îşi păstrează succesul pretutindeni în ţară pe unde se reprezintă. Discursul lui Caţavencu la întrunirea electorală din actul al 3-lea seamănă aidoma cu discursurile „celebrităţilor“ din prima epocă a elocvenţei noastre politice, de care se vede că publicul este acum saturat şi începe să rîdă.

Dar ceea ce ne îndreptăţeşte mai cu deosebire să datăm începutul epocei a doua de la anul 1884 este ivirea unor tineri deputaţi ieşiţi din primele alegeri după revizuire ca reprezentanţi ai noii generaţii de atunci. Aceştia sunt d-nii C. C. Arion, C. Dissescu, Alexandru Djuvara, Tache Ionescu şi Alexandru Marghiloman.

Într-o privinţă, adică din punctul de vedere general al oratoriei, cîteşicinci se asemănă şi împreună dau nota distinctivă pentru noua fază a elocvenţei române. În contrast cu vechile ilustraţiuni retorice, tinerii oratori din epoca a doua se feresc de sonoritatea goală a banalităţilor, de orce declamaţie fără înţeles, de aparenţa erudiţiei cu citatele străine ; cîteşicinci vorbesc numai cînd au ceva de spus, şi vorba lor are totdauna un scop politic precis.

Aşa au şi fost îndată primiţi şi recunoscuţi de cei ce i-au ascultat. Şi acest moment psihologic în evoluţia opiniunei publice ne-a îndemnat încă de acum 15 ani să

analizăm în *România liberă* un discurs al d-lui Alexandru Djuvara (ţinut în şedinţa Camerei de la 23 noiembrie 1887) şi să-i lăudăm fără rezervă forma oratorie, combătîndu-i de altminteri tendinţa politică a apelului către rege.

Aici, unde ne preocupă numai partea literară şi întrucîtva educativă, trebuie să dăm şi cititorilor actuali prilejul de a constata în această privinţă deosebirea dintre cele două epoci ale elocvenţei române, şi de aceea reproducem cîteva exemplare tipice din discursul d-lui Djuvara, relevînd mai ales, cum am făcut-o şi în *România liberă*, „acele comparări fericite care au dat ideilor o formă plastică şi le-au făcut accesibile înţelegerii tuturor". Aşa, cînd d. Djuvara se adresează către miniştrii liberali de atunci (Ioan Brătianu, Eugeniu Stătescu, Dimitrie Sturdza etc.) :

„Privind majoritatea, vi se pare că ţara este cu d-voastră, dar în realitate ea v-a părăsit încă de mult. Vi se întîmplă aceea ce astronomii zic că se întîmplă cu unele stele : noi le vedem, deşi ele sunt stinse, pentru că depărtarea lor este atît de mare, încît razele lor din urmă încă nu ne-au sosit !"

Se vede de aici că d. Alexandru Djuvara trecuse în opoziţie. „Liberală", nu e vorba, dar opoziţie.

Aşa, cînd le zice aceloraşi miniştri :

„Ieri revoluţionari, răsturnători de meserie, şi azi curtizani, dinastici de interes, n-aţi ştiut niciodată să păstraţi atitudinea verticală a omului care respectă fiindcă ştie să se respecte pe sine."

Aşa, cînd se exprimă mai energic :

„Regim al forţei brutale, aveţi ca emblemă bîta. V-aţi slujit de dînsa foarte adesea şi i-aţi încercat pe spetele cetăţenilor, fără milă, puterea de convingere. Aţi uitat însă un lucru, aţi uitat o calitate, singura calitate a bîtei, care reiese din însuş principiul constitutiv al acestui instrument de guvernămînt : aţi uitat că bîta are două capete."

Şi cînd vorbeşte de consecvenţă în acţiunea politică :

„D-lor, în politică, ca şi în fabricarea, în baterea monedelor, există o toleranţă : se poate ca o monedă să varieze într-un cerc restrîns al valoarei ei. Tot aşa şi în politică, puteţi, venind la guvern, să atenuaţi oarecum punctele prea ascuţite ale teoriilor d-voastră din opoziţie : dar ca să săriţi de la un pol la altul, să veniţi să spuneţi astăzi, cînd sunteţi la putere, contrariul de ceea ce spuneaţi cînd eraţi în opoziţiune, aceasta întrece orce toleranţă şi vă atrage pe terenul moralei publice echivalentul pedepsei pe care o merită falsificatorul de monede : rigoarea legilor şi dispreţul public !"

Aşa, cînd prevede rezultatul alegerilor viitoare, dacă s-ar face (cum s-au făcut) sub guvernul de atunci :

„Aluatul electoral, plămădit prin mii de presiuni fără seamăn, va zămisli în durere o reprezentaţiune informă, în care îi va fi ruşine ţărei să se recunoască."

Aşa, cînd se ridică în contra frazeologiei şi a dinasticismului colectiviştilor :

„Protestaţiunile de liberalism, frazele le vedem pretutindeni, credinţa nu o vedem nicăieri, şi nu a putut fi drapel liberal petecul din care s-au croit livrele dinastice."

Aşa, cînd vorbeşte de d. Dimitrie Sturza îndeosebi :

„Eu nu citesc niciodată fără un profund dezgust proza baronului de Hahn, devenit consilier al Coroanei, proză a cărei flori de retorică, ajungînd la treptele tronului, îmi amintesc înflorirea buruienilor de distrugere, cari nu cresc pe scările palatelor decît ca să despice pietrele şi să anunţe ruina şi dezolaţiunea. Căci toate puteţi să le faceţi, d-lor, un lucru numai nu : Nu veţi putea face ca ţara să uite, nu puteţi să ştergeţi trecutul."

Are dreptate d. Djuvara : toate se pot face, numai trecutul nu se poate şterge, şi dacă am compara vreunul din ultimele d-sale discursuri cu cel de la 1887... am

trece peste marginile revistei ce binevoieşte a ne publica articolele de faţă, şi prin urmare trebuie să ne oprim de la orce reflecţie asupra variaţiilor politice ale d-lui Djuvara. Despre ultimele d-sale discursuri, din punct de vedere al valorii oratorie, vom mai vorbi de altminteri în partea a treia a acestei mici cercetări, şi atunci ne vom da seamă de un nou progres al judecăţii, adecă de a treia fază a elocvenţei noastre parlamentare.
Pentru moment, ne este mai interesant să ne întrebăm de ce n-am analizat la 1887 vreun discurs al celorlalţi patru reprezentanţi ai tinerei generaţii de atunci. O parte a cauzelor este în legătură cu însăş atitudinea lor şi merită să fie împărtăşită cu atît mai mult cu cît de atunci încoace cariera lor publică s-a ridicat pănă la treptele cele mai înalte ale hierarhiei statului, cîteşicinci au devenit miniştri, unii mai curînd, alţii mai tîrziu, unii după merit, alţii după împrejurări.
Pe d. C. C. Arion, a cărui cultură literară ne-ar fi atras îndeosebi atenţia, se întîmplase să nu-l auzim vorbind de loc pănă atunci. De d. Alexandru Marghiloman, cu toate că se distinsese în Cameră prin eleganţa şi claritatea cuvîntărilor sale, nu se cădea să vorbim, fiindcă politiceşte se apropiase de „junimişti", şi o lăudare a d-sale ar fi fost bănuită de parţialitate. D. Dissescu, lasă că din punct de vedere al talentului oratoriu nu era deopotrivă cu ceilalţi — chiar glasul d-sale avea ceva nazal-bisericesc — cîştigase tocmai atunci, pe drept sau pe nedrept, oarecare notorietate în lumea politică prin anecdota că, la stăruinţele liberalilor disidenţi de a-l face şi pe d-sa să treacă în opoziţie, ar fi răspuns „dar cine îmi garantează că va cădea Brătianu ?", şi se înţelege că un astfel de reprezentant al naţiunii nu putea fi citat ca exemplu parlamentar.
Rămînea d. Take Ionescu, incontestabil cel mai activ, cel mai isteţ, cel mai semnalat din tinerii deputaţi ai acelei epoce. Însă imaginea d-sale nu se înfăţişa în simplicitatea cerută pentru un prototip de elocvenţă, fiindcă era complicată cu oarecari elemente „imponderabile" ale atmosferei parlamentare ce-l încunjura. Primul d-sale discurs, ţinut în şedinţa Camerei de la 4 decembrie 1884, în care afirma că tinerii trebuie să se caracterizeze prin

muncă şi prin modestie, se întinsese cam mult asupra bunelor rezultate ale revizuirii liberale, asupra neputinţei conservatorilor de a face vreo reformă asupra justiţiei, asupra şcoalelor, asupra finanţelor. A doua zi i-a răspuns Mihail Kogălniceanu (atunci a întrebuinţat şi compararea cu vicleimul) şi l-a salutat astfel :

„Am văzut pe un tînăr reprezentant al naţiunii, pe d. Take Ionescu, suindu-se la această tribună şi ţinîndu-ne un discurs cu mult talent. Mă grăbesc a-i aduce omagiile mele, mai cu seamă pentru profesiunea de modestie ce a făcut-o... şi-i sunt recunoscător că modestia d-sale a găsit şi a dat soluţiune la toate problemele ce se agită în această ţară... A dat soluţiune la o mulţime de probleme pe cari nimeni pănă astăzi nu a putut să le dezlege, dar cari de către d-sa au fost dezlegate."

Mihail Kogălniceanu trecea drept bun cunoscător de oameni, şi astfel ne-am ales în *România liberă* de la 28 noiembrie 1887 numai cu discursul d-lui Alexandru Djuvara.

III

A treia şi cea din urmă fază a elocvenţei politice române se poate data de la 1899 încoace. Paralel cu formarea ei merge schimbarea judecăţii publicului, căci una determină întrucîtva pe ceailaltă. Genul predomnitor al oratoriei unei epoce nu se poate întroduce şi menţine într-un mod mai durabil decît prin simpatia auditorului. Dacă d. Nicolae Ionescu şi ceilalţi au vorbit în vremea lor aşa de des şi aşa de mult, o mare parte a deputaţilor trebuie să fi fost de conivenţă cu ei, adecă trebuie să-i fi ascultat, fie cu plăcere, fie cu răbdare, dar să-i fi ascultat.

Cînd un fel de oratorie nu este pe placul Parlamentului, nici nu se poate dezvolta înăuntrul lui : majorităţile găsesc uşor mijlocul de a descuraja pe vorbitorul nesuferit. În această privinţă începuturile parlamentare ale d-lui G. Pallade sunt instructive ; discursurile d-sale

de opoziţie în contra regimului lui Ioan Brătianu de pe la 1887 fiind puţin gustate de majoritatea Camerei de atunci, deputaţii se înţeleseră între dînşii să părăsească sala şedinţelor îndată ce d. Pallade se întindea la vorbă, şi astfel vînjosul opozant a fost silit să-şi schimbe tonul cam suburban al manifestărilor d-sale. O dată, de două ori se poate tolera orce soi de vorbire într-un parlament ; dar rădăcină nu prind decît discursurile cari corespund cerinţelor epocei şi cîtă vreme corespund acestor cerinţe.

Impresia că judecata publicului cult asupra oratorilor noştri politici a făcut în anii din urmă un nou progres şi a intrat în a treia fază a ei se poate dobîndi din mai multe simptome ale vieţei publice [1].

Şi mai întîi din faptul caracteristic că, precum unii din oratorii renumiţi ai primei epoce au ajuns mai tîrziu să fie consideraţi numai ca nişte retori şi să vază genul lor de elocvenţă înlăturat şi înlocuit cu altul, tot aşa unii din cei consideraţi ca oratori în epoca a doua încep a scădea în judecata oamenilor şi devin oarecum declasaţi.

Se-nţelege de la sine că adevăraţii oratori, cari au fost preţuiţi în epocile anterioare, şi-au păstrat valoarea lor şi astăzi. Dar unde se simte nuanţa de progres în mişcarea opiniei publice este tocmai la diferenţierea ivită în privinţa altora cari astăzi nu mai întîlnesc favoarea de care se bucurase la început. Publicul de mai înainte se mulţumea cu aflarea cîtorva idei şi cu expresia lor nimerită ca stil literar ; astăzi cere mai mult.

De exemplu, d. Alexandru Djuvara, acelaş d. Djuvara al cărui merit oratoriu pentru epoca a doua l-am relevat în articolul precedent, ne pare acum redus în apreţiarea publică. Pentru ca să poată judeca şi cititorii, vom citi cîteva părţi din ultimele d-sale discursuri.

N-ar fi drept să ne ocupăm de cel din şedinţa Camerei de la 21 fevruarie 1902, fiindcă în acea zi ne spune oratorul că era „cam bolnav“, şi, după modul cum o

[1] În ediţia 1915 : „...ale vieţei *politice*“.

spune, trebuie să-l credem. Iată în adevăr începutul vorbirii :

„Vă rog să *binevoiţi* a-mi da cîteva minute *binevoitoarea* d-voastră ascultare, deoarece, fiind cam bolnav, nu pot să fiu ajutat prea mult de puterile mele fizice ca altădată."

Adică altădată a fost ajutat *prea mult* de puterile d-sale fizice ? Evident, începutul discursului de la 1902 nu e fericit.

Să ne mărginim dar la primul discurs rostit în noua Cameră liberală, la cel din şedinţa de la 29 noiembrie 1901. Aici întîlnim mai întîi cu plăcere una din acele comparări cu care oratorul făcuse la 1887 o aşa de bună impresie literară. Vorbind acum, în 1901, de fuziunea grupărilor conservatoare Carp-Cantacuzino din iulie 1900, zice :

„Întîlnindu-se orbul cu paraliticul, a zis paraliticul orbului : «Tu eşti vînjos, ai putere, poţi să mergi, dar nu vezi unde să te duci ; sunt paralitic, dar am şi isteţimea minţii, am şi vederea ; ştiu unde să mă duc. Să facem împreună o tovărăşie, să-mi împrumuţi puterea ta de mişcare şi eu îţi voi împrumuta luminile mele, şi astfel, împreună ne vom complecta viaţa şi vom străbate orce criză...»

D-lor, această tovărăşie, în care orbul da mijloacele sale de mişcare şi în care paraliticul da luminile sale, n-a fost de lungă durată.

Orbul a luat pe paralitic în spinare şi a început să meargă. Dar, în scurtă vreme, s-au petrecut două fenomene : mai întîi paraliticul s-a urcat în capul orbului. În al doilea rînd orbul a simţit repede că terenul îi fuge cu desăvîrşire de sub picioare şi a zis paraliticului : «Dar eu, deşi sînt orb, cred că văd mai bine decît tine», şi astfel s-a scuturat şi a aruncat pe paralitic la pămînt.

Din fericire, se pusese în mişcare trenul partidului liberal şi, trecînd pe lîngă paralitic, *onoratul nostru şef d. Sturza* a dat poruncă să urce şi pe paralitic în trenul guvernului.

Şi astfel a venit (d. Carp) aci în această adunare, pentru ca să avem plăcerea să discutăm politică cu d-sa."

Din punctul de vedere al d-lui Al. Djuvara compararea întrebuinţată e un bun mijloc de atac. Povestirea parabolei a ieşit ceva prea lungă, dar aluzia finală la cartelul electoral este foarte hazlie.
Însă aceasta ne pare a fi singurul pasagiu de lăudat din tot discursul de atunci. Restul nu a fost decît decepţie pentru cei mai mulţi auditori.
De ce ? Meritele relevate în articolul precedent ca fiind distinctive pentru oratorii epocei a doua au rămas aceleaşi la d. Djuvara ; d-sa se fereşte şi acum de „sonoritatea goală a banalităţilor, de aparenţa erudiţiei cu citatele străine", vorba sa urmăreşte şi acum „un scop politic precis", în cazul de faţă combaterea grupării Carp-Nicu Filipescu şi indirect susţinerea grupării Cantacuzino-Take Ionescu.
Foarte bine. Dar de ce nu mai produce efectul dorit chiar într-o Cameră compusă aproape exclusiv din membrii partidului de care se ţine şi d-sa ? Fiindcă opinia publică cere astăzi mai mult de la oratorii parlamentari, şi din cîteva exemple negative vom înţelege în ce direcţie s-au îndreptat pretenţiile.
În urmărirea atacului său, d. Djuvara adaogă :

„Ştiţi, d-lor, că de obicei partidele politice în răstimpul de la o sesiune la cealaltă, şefii partidelor politice mai ales nu agită opinia publică în afară de Parlament.
Cînd cineva are putinţa, ca şef de partid, să se exprime în Parlamentul ţării, nu mai merge să cutreiere întrunirile publice ca să-şi exprime ideile şi să-şi desfăşoare programul. Un asemenea lucru nu se întîmplă decît în epocele turburate, cînd opoziţia nu mai vrea să dea răgaz de trai guvernului ; acest lucru nu se întîmplă însă în timpuri normale...
Totuş, d-lor, acesta este fenomenul ce s-a produs : în răstimpul de la sesiunea extraordinară şi până acum d. Carp, *în fruntea gruparei junimiste*, a pornit de la un capăt la cellalt al ţării ca să vestească tutulor că un eveniment politic de cea mai mare însemnătate se petrece."

Imprudenţa acestei părţi a vorbirii d-lui Djuvara a trebuit să-i slăbească autoritatea de la început. Nici-

odată un liberal cu principii n-ar fi atacat astfel pe un conservator ; căci tocmai liberalismul constituţional cere ca între ţară şi reprezentanţii ei să fie contactul cel mai intim posibil şi întrunirile publice cît mai dese. Îndeosebi după şcoala liberalismului din România, inspirată de C. A. Rosetti, întrunirile erau cerinţa de căpetenie a vieţei politice, şi vorba lui despre ducerea *în mijlocul naţiunii* devenise un fel de *cliché* ca şi *voieşte şi vei putea, luminează-te şi vei fi.* În ultimul mare discurs de la 2 aprilie 1884, oarecum testamentul său politic, C. A. Rosetti rosteşte între altele următoarele cuvinte :

„Binevoiască a-mi spune cîte întruniri au făcut d-lor (liberali-conservatorii sub conducerea d-lui Lascar Catargi) în aceşti doi ani ? Eu nu am văzut nici una, şi i-am provocat mereu, căci am voit să-i văd şi în mijlocul naţiunii.
Au zis numai că se duc în mijlocul naţiunii, dar eu nu am văzut pe nici unul să se ducă. Îmi pare rău că nu s-au dus şi îmi pare rău că nici unul din partidul meu nu se duce decît numai cînd sunt alegeri avînd pe prefect la braţ. Mă plîng de amicii mei că nu fac întruniri publice."

Dar ceea ce a sporit încă simţimîntul defavorabil al auditorului este uşurinţa cu care d. Djuvara făcea unele afirmări de o manifestă inexactitate. Ce e drept, această lipsă de cunoştinţă de cauză n-a putut-o observa decît elita deputaţilor ; însă dezaprobarea oamenilor culţi se răspîndeşte imediat şi instinctiv în majoritatea unei adunări fie şi mai puţin culte, care astfel se urcă în totalitatea ei la un nivel superior fiecărui membru în parte.
Pe cînd d. Djuvara afirmă că :

„de obicei partidele politice în răstimpul de la o sesiune la cealaltă, şefii partidelor politice mai ales nu agită opinia publică în afară de Parlament",

era ştiut de oameni cunoscători în ale mişcărilor politice că în Anglia, ţara model pentru manifestările constituţionale, se ţin totdeauna numeroase întruniri publice

atît în timpul sesiunii, cît şi în răstimpul de la o sesiune la alta şi că îndeosebi şefii partidului liberar divizat în două grupări, Rosebery şi Campbell-Bannerman (precum conservatorii erau atunci divizaţi în cele două grupări Carp şi Cantacuzino), caută care de care să explice în întruniri publice programul lor şi motivele disensiunii.
D. Alexandru Djuvara vorbeşte la 29 noiembrie 1901. Cinci zile după aceasta, 3/16 decembrie, lordul Rosebery, fostul şef al partidului liberal, ţine discursul său „imperialist" la întrunirea de la Chesterfield, e de-abia o lună după afirmarea apodictică a d-lui Djuvara, antagonistul lui Rosebery, Campbell-Bannerman, şeful partidului liberal înjumătăţit, ţine şi el într-o altă întrunire (30 decembrie/12 ianuarie 1902) discursul răspuns la programul dezvoltat de Rosebery.
Lucrul e elementar şi afirmarea contrară a d-lui Djuvara devine aproape inexplicabilă, afară numai dacă d-sa nu vrea să se mîngîie cu vorba franceză *c'est agréable d'avoir de l'esprit, on a toujours quelque bêtise à dire.* [1]
Din acest prim exemplu negativ încep a se lămuri cerinţele mai mari ce publicul de astăzi le adresează oratorilor politici : li se pretinde şi autoritate în afirmările lor, şi mai multă competenţă în chestiile de care se ocupă. Cine, prin discursurile sale, nu inspiră încredere din acest punct de vedere, nu mai întîmpină bună primire din partea auditorului.
Să dăm îndată un al doilea exemplu : căci tot aşa de vulnerabilă este o altă afirmare din acelaş discurs al d-lui Djuvara :

„S-a zis că partidul liberal, sub conducerea d-lui Dimitrie Sturdza, şi-a trădat neamul, iar unul din fruntaşii grupării, d. Marghiloman, în semn de protestare în contra acestei trădări de neam, citea în Camera deputaţilor faimoasa declaraţiune de obstrucţiune, semnată de d. Carp şi de gruparea d-sale — cel mai anarhic act politic comis vreodată în ţara noastră !"

[1] Este plăcut să fii spiritual, căci ai totdeauna o prostie de spus (fr.).

Cel mai anarhic act politic din ţara noastră ? Mai anarhic decît detronarea lui Cuza-vodă de către cei trei ofiţeri cu ştirea maiorului Lecca de la garda palatului ? Mai anarhic decît proclamarea republicii de la Ploieşti de către fostul căpitan Candiano-Popescu, ajutat de dd. Carada, Stanian şi alţii ? Mai anarhic decît încercarea unor conspiratori de la Mazar-Paşa de a pune pe colonelul Dabija în locul domnitorului Carol ?
Tonul afirmării d-lui Djuvara este foarte dogmatic, dar faţă de o asemenea nesocotire a faptelor din propria noastră istorie contimporană credinţa în afirmarea d-sale trebuie să fie foarte zdruncinată. Ea se nimiceşte cu desăvîrşire îndată ce în chestia obstrucţiunei consultăm actele parlamentare din alte ţări, şi poate nu este fără interes să ne oprim un moment la acest nou fenomen al parlamentarismului, presupunînd că noutatea lui va justifica în ochii cetitorului o paranteză heterogenă.
Declararea de obstrucţiune arată pretutindeni unde se întîmplă (şi în zilele noastre s-a întîmplat în multe parlamente) că opoziţia este hotărîtă să întrebuinţeze toate mijloacele prevăzute în regulamentul dezbaterilor pentru a zădărnici o lucrare sau a zdruncina o situaţie de guvern pe care le crede excepţional de păgubitoare intereselor obşteşti. Din capul locului se pare evident că întrebuinţarea unei proceduri regulamentare, puse sub controlul prezidenţilor de Cameră şi Senat, este prin chiar firea sa diametral opusă unei acţiuni anarhice.
În contra obstrucţionismului guvernele şi majorităţile au totdeauna remediul gata : să modifice regulamentul dezbaterilor Parlamentului dacă au curajul şi puterea morală de a o face. Unde motivul obstrucţiunii este un adevărat interes de cultură sau de demnitate a statului, opinia generală va fi aşa de pronunţată în favoarea opoziţiei, încît guvernul, cu toată majoritatea sa parlamentară, nu va avea curajul să modifice regulamentul pentru a năbuşi rezistenţa, nici să dizolve Parlamentul, ci va fi silit să se retragă ; unde, din contră, opoziţia obstrucţionistă nu este purtată de asentimentul ţărei, va fi uşor învinsă prin o modificare a regulamentului, sau prin dizolvare, sau prin răbdare.

Obstrucţiunea irlandeză în Parlamentul englez de acum 5 ani a fost simplu înlăturată prin lărgirea autorităţii „speakerului" şi întroducerea „cloturei" ; obstrucţiunea socialiştilor şi a cîtorva liberali din Parlamentul german în contra legii vamale (noiembrie, 1902) a fost asemenea biruită prin modificarea regulamentului. Din contră, în acelaş Parlament (martie, 1900) clericala lege „Heinze", care voia să introducă cenzura poliţienească în materie de artă, a trebuit să cedeze înaintea obstrucţiunii liberalilor şi să-şi schimbe paragrafele supărătoare, iar în februarie 1899 ministrul Banffy a căzut dinaintea obstrucţiunii ultraliberalilor din Pesta, cari îl acuzau de neonestitate politică ; şi, slava Domnului, nici Anglia, nici Germania, poate nici chiar Ungaria nu sunt state anarhice !

De aici se înţelege destul de clar pentru ce afirmarea d-lui Djuvara, cu tot tonul autoritar cu care a fost rostită, n-a avut nici o autoritate.

Dar ea n-a avut nici măcar abilitatea obişnuită, care se găseşte de altminteri la oamenii politici de felul d-lui Djuvara.

Noi, în revista de faţă, facem cu desăvîrşire abstracţie de dezbinările partidelor politice şi ne este indiferent dacă d. Djuvara vorbeşte ca actual sturdzist, sau ca fost drapelist, sau ca viitor fevruarist. Noi examinăm numai din punct de vedere al oratoriei mijloacele întrebuinţate în vorbirea d-sale şi le judecăm după efectul lor asupra auditorului. Din acest punct de vedere citarea unui eveniment politic pentru care declari responsabil pe adversar trebuie să fie făcută cu exactitate şi cel puţin cu o aparenţă de nepărtinire ; altfel, vorbirea ta se izbeşte de conştiinţa auditorului şi te vatămă pe tine în loc să vatăme pe adversar.

D. Djuvara face responsabili de „faimoasa declarare de obstrucţiune" numai pe d. Carp şi „gruparea d-sale". Însă toată lumea ştie că acea declarare a fost semnată şi de d. Cantacuzino cu gruparea d-sale, şi că discursul cu care a însoţit d. Marghiloman cetirea actului în Cameră a fost foarte cumpănit, pe cînd discursul cu care l-a însoţit d. Cantacuzino în Senat a fost foarte violent. Lumea politică mai ştie — şi d. Djuvara nu

putea ignora — că declararea obstrucţiunii fusese dezbătută cu unii „drapelişti" amici ai d-sale şi că la însăş redactarea textului, în seara de 15 martie 1899, a luat parte şi d. Emil Costinescu în numele lor.

Iacă pentru ce d. Djuvara, cu atacul său de la 29 noiembrie 1901, nu a fost fericit, ci din contră, s-a pus pe sine însuş într-o lumină îndoioasă faţă de Cameră. Asemenea nuanţe oratorii ar fi trecut poate neobservate acum 20 de ani, ar fi trecut nepedepsite acum 10 ani, au avut însă astăzi efectul imediat de a micşora pe autorul lor : la 1887 d. Alexandru Djuvara a putut fi un orator ascultat, la 1902 nu mai este decît tolerat.

La acest simptom al progresului judecăţii se mai adaogă altele, şi printre ele trebuie să semnalăm şi faptul ostensibil că idealul urmărit de oratorii politici mai tineri se deosebeşte aşa de mult de modelele anterioare.

Precum discursurile d-lui Carp au ajuns astăzi să fie ascultate de amici şi de adversari cu o atenţie particulară, care le pune ca autoritate mai presus de altele, tot aşa tinerii deputaţi caută în vorbirile lor să se distingă, pe lîngă forma literară, prin cea mai documentată exactitate şi prin o manifestă dorinţă de nepărtinire. Ei tind astfel să realizeze riguroasele condiţii ale antichităţii romane, de care ne vorbea articolul citat al d-lui Mehedinţi, adecă de a fi mai întîi *viri boni* [1] în limitele posibile ale accepţiunii parlamentare şi apoi *dicendi periti* [2] după cerinţele literare.

Dacă studiul de faţă ar fi avut de obiect o expunere a întregei noastre oratorii politice, aşa cum s-a dezvoltat de la promulgarea constituţiei încoace, el ar fi trebuit, orcît de neînsemnat este, să se ocupe de mulţi alţi oratori ; ar fi trebuit, d.ex., să se ocupe de răposatul Gheorghe Vernescu, poate şi de G. Costaforu şi de Vasile Boerescu, în orce caz de analiza procedării celui mai strălucit orator al României contemporane, a d-lui Barbu Delavrancea, alături poate şi de două

[1] Bărbaţi buni (lat.).
[2] Iscusiţi în arta vorbirii (lat.).

celebrităţi liberale în viaţă, de d. Nicolae Fleva, „tribunul", şi de d. Petre Grădişteanu, „naţionalistul".
De la acesta din urmă, cu emfaza teatrală a vorbirii sale, a rămas mai renumit toastul ridicat dinaintea regelui la un banchet din Iaşi (6 iunie 1883), în care, vorbind de inima celorlalţi români, absenţi de la banchet, face să sclipească înaintea oaspeţilor „pietrele preţioase care lipsesc încă din coroana lui Ştefan cel Mare". Cel dintîi, tribunul, totdeauna gata la vorbă, fără multă reflecţie, numai să poată amesteca violarea constituţiei, decentralizarea şi libertăţile publice, a rămas prototipul retorului democrat, uneori popular, alteori plebeu : popular cînd la întrunirea publică din 5 noiembrie 1895 în sala Băilor Eforiei, după ce devenise pentru prima oară ministru într-un cabinet liberal, exclamă :

„Lanţurile ce le avem în mînă cu legile conservatorilor le aruncăm sfărîmate la picioarele d-voastră ! sînteţi liberi !"

plebeu cînd în şedinţa Senatului de la 7 decembrie 1899, după ce devenise pentru a doua oară ministru, de astă dată într-un cabinet conservator, se plînge că a fost tratat ca un

cal de tramway.

Dar cercetarea de faţă n-a avut din capul locului menirea să se ocupe de aceste interesante amănunte, ci să arate numai evoluţiunea opiniei publice în judecarea oratorilor noştri, şi prin urmare a trebuit să se oprească mai ales la acele exemple cu ajutorul cărora se poate lămuri variaţiile judecăţii ; de aceea s-a şi oprit aşa de mult la discursul d-lui Alexandru Djuvara, care de altminteri nu ar fi meritat atîta atenţie.
Din acelaş punct de vedere suntem acum datori să mai adăugăm un ultim simpton al progresului în epoca actuală, şi anume, siguranţa cu care oamenii culţi ştiu să tragă linia de demarcaţie între oratori, retori şi limbuţi. Căci şi de aceşti din urmă ne-a fost dat să avem în Parlament de cînd cu sporirea numărului deputaţilor şi senatorilor de la 1884, şi ne rămîne numai să cităm

cîteva exemple şi despre acest grad inferior al darului vorbirii, orcît de mare ar fi distanţa ce-l desparte de celelalte.

Ca model poate sluji discursul d-lui I. Brătescu din şedinţa Camerei de la 27 noiembrie 1900, discurs foarte lung, precum de la sine se înţelege. Iată introducerea :

„D-lor deputaţi, am îndrăznit să iau cuvîntul cu ocaziunea răspunsului la mesagiul tronului în calitatea mea de deputat independent al capitalei, pentru ca cu această ocaziune să vă fac cunoscut cugetările mele asupra situaţiunei de azi a ţării şi a conducerii administraţiunei ţării de la 1866 pînă astăzi, precum şi asupra situaţiunei guvernului de astăzi şi ceea ce trebuie să facem pentru viitor în această ţară.“

După un început aşa plin de perspective importante, onorabilul deputat intră în oarecare considerări istorice :

„D-lor, ţara aceasta, lăsată nouă de vitejii domnitori, ajunsă pe urmă sub specula fanarioţilor, a fost deşteptată la 1821 de viteazul Tudor Vladimirescu. A venit revoluţiunea de la 1857, care a regulat organizarea ţării. Divanul ad-hoc, între principiile cele mari pe care le-a emis, a fost : unirea ţărilor surori.“

Aici discursul este certat cu gramatica ; dar nu face nimic, fiindcă se împacă îndată cu ea în propoziţiile următoare :

[...] „Şi eu susţin aci, înaintea d-tră, cu istoria în mînă, că Dobrogea este a noastră, este pămînt românesc, şi nouă ni se cuvine, nu numai pentru că figurează în vechile hrisoave domneşti, dar încă pentru că acolo găsim urme de ale strămoşilor noştri romani.“

Urme de ale strămoşilor noştri romani găsim şi pe ţărmurile Rinului ; dar asta nu face nimic, discursul îşi urmează neobosit drumul spre istoria mai nouă.

„Odată d. Fleva îmi zice : «Dar nu te-am văzut, Brătescule, în cap la întrunire, sau la discursuri sau la pre-

tenţiuni». «Da, am răspuns, nu m-ai văzut fiindcă am fost din casă în casă ca să-ţi aduc poporul ca să te aplaude. Am făcut servicii partidului liberal şi partidului conservator şi i-am servit cu credinţă.»"

În mijlocul acestor revelaţiuni de politică generală, deputatul capitalei ne face nişte destăinuiri mai intime :

„Am avut curajul la 1884, în casă la repausatul Mavrus, să spun : confraţii mei liberali de cari m-am despărţit să-mi dea voie să-i întreb : de unde fac cutare şi cutare cheltuială ? Eu însemnez în carnet tot ce cheltuiesc şi tot ce cîştig, şi cînd fac o rochie nevestei, trebuie să muncesc 7 luni ca să o plătesc. Şi atunci m-am trezit cu spargerea casei şi mi-a furat şi carnetele care erau însemnate cu note stenografice, şi nu le-a putut servi la nimic ; mi-a furat şi bijuteria rămasă de la răposata mea mamă, şi m-a păgubit de cîteva mii de lei drept răzbunare."

Şi aşa curge vorba mai departe, şi în *Monitorul oficial* acest singur discurs umple 26 de coloane.
Dar bine, d. I. Brătescu este alesul Bucureştilor, este membru în comitetul clubului unei grupări politice cu aspirări de partid istoric ?
Ce are a face ? Aceasta nu contribuie întru nimic la creşterea valorii d-lui Brătescu, care consistă mai cu osebire în naivitatea cu care vorbeşte pretutindeni despre toţi şi despre toate.
De acelaş rang cu d. Brătescu, deşi cu mai puţină *intemperantia linguae* (după Tacitus), este un alt deputat din Camera conservatoare de la 1899, d. V. T. Cancicov, care în şedinţa de la 13 iunie ia pentru prima oară cuvîntul ca să susţie validarea propriei d-sale alegeri, pe care însă nimeni nu o contesta, în contra căreia nu se ridicase nici o obiecţiune ; dar d-sa vrea să se amestece cu orice preţ în vorbă, să se afirme de la început, şi astfel declară deputaţilor ocupaţi cu verificarea :

„Pentru că d-voastră, prin operaţiunea pe care o faceţi, strecuraţi ca printr-un filtru ceea ce a ieşit bun din alegerile actuale, aş voi ca alegerea mea, rezultatul cinstei

ce am avut de a fi trimis în mijlocul d-voastră să nu fie bănuită că s-ar fi strecurat prin vreo eroare sau violare de lege."

Filtru ca filtru, dar mai multe exerciţii de sintaxă în tinereţe n-ar fi stricat, căci atunci d. Cancicov ar fi scăpat poate de confuzia de a zice : „alegerea mea, rezultatul cinstei ce am avut de a fi trimis în mijlocul d-voastră" şi ar fi zis viceversa : cinstea ce am avut de a fi trimis în mijlocul d-voastră e rezultatul alegerii mele.
Tot în acea Cameră conservatoare, în şedinţa de la 21 iunie 1899, se înfăţişează un al 3-lea nou deputat de speţa d-lor Brătescu şi Cancicov, d. Aurel Eliescu din Craiova, şi-şi inaugurează cariera parlamentară astfel :

„Domnilor, am cerut cuvîntul la acest § (al adresei) şi ţin să declar de la început că voi vota pentru acest § cu inima deschisă, fără reticenţe şi fără rezerve ; în acelaş timp îmi daţi voie să fiu sincer un moment."

Se vede că alesul Craiovei nu este sincer de obicei ; dar fiindcă în acel moment îşi cere voie să fie sincer, urmărim cu atît mai mare interes manifestarea sincerităţii d-sale :

„*Ne găsim* în această Cameră 83 deputaţi noi, şi fiindcă *ne găsim* la răspunsul la mesagiu, deci la *inventarierea capitalului politic cu care am venit,* eu, tînăr, eu, nou sosit în Parlament, sunt dator să motivez etc."

Adică, deoarece este vorba de adresa la tron, se cuvine să se aducă îndeosebi la cunoştinţa regelui inventarul capitalului politic cu care a venit d. Aurel Eliescu de la Craiova în Parlament.
Nouă ne pare rău că nu am găsit în vocabularul limbei române o expresie mai politicoasă pentru a deosebi pe aceşti trei parlamentari de oratorii şi retorii citaţi mai înainte : i-am numit limbuţi sau guralivi, şi amîndouă cuvintele sunt prea familiare. Dar cum să le zicem pe româneşte ? Limba noastră e înrudită cu frumoasa şi sonora limbă spaniolă, şi acolo „cuvîntul" se numeşte *palabra,* portughez *palavra* (vezi Diez, *Dicţ. etimol. al*

limbilor romanice), şi, ce e drept, noi am format de aici un nume derivat, chiar cu un sufix turcesc ; dar şi acesta, cu tot aerul său exotic, este prea puţin politicos.
Ne pare cu atît mai rău cu cît, de altminteri, se cade să păstrăm un fel de recunoştinţă d-lor Brătescu-Eliescu-Cancicov, cari, în vremuri aşa de grele, ne-au făcut să petrecem cu atîta veselie.

Dar e timp să terminăm cercetarea de faţă şi să încercăm a ne da seamă de cauzele care au produs de la 1899 încoace faza din urmă, faza maturităţii în judecata publicului nostru asupra oratoriei politice.
Cauzele normale ale evoluţiunii părerilor menţionate la tranziţia de la epoca dintîi spre cea de-a doua vor fi lucrat asemenea la tranziţia de la epoca a doua spre cea de astăzi : sporirea discursurilor, experienţa mai mare, creşterea numărului celor ieşiţi din universităţi, deprinderea cu analiza critică a ideilor.
Dar la aceste trebuie să se fi adăogat şi aici o puternică împrejurare externă, care să fi întrodus în judecata multor oameni una şi aceeaş notă caracteristică : nemulţumirea cu simpla formă literară şi căutarea unui fond de adevăr real, de sinceritate şi de competenţă.
Această puternică împrejurare externă credem că a fost calamitatea finanţiară şi economică izbucnită în anul 1899, şi nu încă deplin înlăturată în momentele de faţă. Secetă, recoltă rea s-au pomenit de mai multe ori în ţara românească ; coincidenţa lor cu o situaţie anevoioasă a pieţei finanţiare din Europa nu va fi fost nici ea pentru prima oară de constatat ; dar gradul excepţional la care au ajuns aceste nenorocite fenomene în decursul anului 1899, adaosul altei coincidenţe din politica noastră internă — căderea unui guvern liberal compromis şi instalarea unui guvern conservator insuficient — toate acestea au adus tînărul stat suveran la marginea unui abis, unde îşi putea pierde onoarea şi care în orce caz îi ameninţa demnitatea, dacă nu existenţa. Uşurinţa cu care pînă atunci se putuseră contracta şi, în parte, risipi împrumuturile statului trecuse peste limite : de-abia prin o ultimă opintire se găseşte o

scăpare momentană, în condiții penibile, și guvernul de atunci nu știe să împiedice cel puțin umilirea ce i-o impune un aventurier străin.

De mult se ridicaseră glasuri izolate „în contra direcției de astăzi a culturei române“, și un studiu din *Convorbirile literare* de la 1868 [1], violent în indignarea lui, atrăsese încă de atunci luarea-aminte asupra formelor goale ale „plebei de sus“, cari nu se vor mai putea plăti din zilnica muncă a „poporului de jos“.

La 1899 catastrofa s-a ivit ; dar s-a ivit numai și nu ne-a cotropit. Căci în cugetul tutulor oamenilor politici ai țării noastre, de la cel mai neînsemnat ministru până la cel mai însemnat deputat, fie conservator, fie liberal, s-a arătat deodată cu putere simțimîntul de datorie și hotărîrea de a scăpa cu orice preț onoarea statului. Toate jertfele cerute, impozite, reduceri și suprimări, au fost aduse în timpul cel mai scurt, și acum, după de-abia patru ani, o parte a vechei elasticități începe a se redobîndi și o parte a vechiului credit a se restabili. [2] Experiența a fost amară, și puțini oameni vor fi rămas în România cari să nu fi suferit direct sau indirect de nepilduita criză. Dar și efectul experienței asupra cugetelor generației în care s-a întîmplat sperăm că va fi pentru un șir de ani din cele mai salutare. Judecata publicului s-a rectificat întrucîtva : retorica politicianilor superficiali întîmpină mai multă împotrivire ; cererea unei conduceri a statului din partea oamenilor competenți și încercați devine mai simțită, și toată manifestarea politică va fi de acum înainte ceva mai riguros examinată în prevederea rezultatelor practice. Viața noastră constituțională începe în sfîrșit să fie serioasă ; s-a deșteptat înțelegerea că îndărătul programelor și discursurilor politice se ascunde o viitoare îndreptare sau

[1] Vezi vol. I, pag. 143 și urm. (n.a.). În *ed. de față*, vol. I, p. 143 și urm.

[2] Însă la 1907 a izbucnit a doua catastrofă, mișcarea țărănească, în parte din aceleași cauze de care vorbește studiul citat mai sus (n.a.). — Ideea unei unități a claselor pe deasupra intereselor economice și sociale este o naivitate prin care clasele exploatatoare au căutat, în numeroase rînduri, să depășească dificultățile sporind efortul celor exploatați. Maiorescu vorbește aici ca om politic conservator, deși alte texte, amintite în studiul introductiv, ni-l înfățișează mult mai lucid (P.G.).

o viitoare suferinţă şi că vorbele rostite în Corpurile legiuitoare se traduc uneori în fapte care alcătuiesc însăş istoria ţărei.

După această nouă măsură se judecă acum şi oratoria : discursul nu mai are trecere decît în măsura competinţii şi autorităţii celui ce-l pronunţă ; îmbelşugatele înfloriri literare, afirmările nemotivate, necum frazele înşirate fără rost nu mai pot întîmpina vechea favoare, poate nici vechea indulgenţă.

Şi astfel noi, publicul, am ajuns să simţim mai exact deosebirea valorilor parlamentare : ascultăm pe oratori, surîdem la retori şi rîdem de limbuţi.

Pentru jubileul de 40 de ani al revistei „Familia“

(27 mai 1904)

Este un fapt foarte îmbucurător că o revistă română a ajuns la al 40-lea an al existenţei sale şi, mai ales, că a putut trăi atîta timp în regatul ungar.

Îmi aduc aminte de vorba unui german posomorît: noroc am avut totdeauna, dar fericit n-am fost niciodată.

Românul este înzestrat cu un cuget mai senin ; el poate zice despre tot trecutul său : noroc n-am avut niciodată, dar fericit m-am simţit uneori.

Că „divul" Traian ne-a adus tocmai în Dacia şi ne-a lăsat într-o provincie aşa de expusă, încît Aurelian cu lumea oficială au şi părăsit-o după oarecare timp n-a fost mare noroc. Dar că din nomolul migraţiunii atîtor popoare cari ne-au bîntuit de atunci încoace s-a diferenţiat şi s-a închegat neamul românesc în greaua luptă pentru existenţă, acesta este primul moment de fericire în istoria noastră.

Că situaţia geografică ne-a condamnat să stăm în drumul Islamului, cînd acesta a voit să treacă Dunărea spre cucerirea Apusului, n-a fost tocmai noroc. Dar că voievozii noştri în luptele lor cu turcii au ştiut să ne păstreze religia creştină şi să ne ţie astfel în legătură cu popoarele de progres ale Europei e o nouă fericire în dezvoltarea noastră.

Că în secolul al 18-lea politica dinastiei Habsburg a încercat să ne aducă sub ascultarea papei de la Roma şi, neizbutind, ne-a împărţit în două, n-a fost noroc. Dar că din această încercare românii transilvăneni au ajuns în cetatea eternă, unde a reînviat în ei simţimîntul gintei latine, revărsîndu-se apoi asupra noastră, a tutulora, aceasta a fost rara fericire, care, dintr-o dezbinare religioasă, a înălţat neamul întreg spre o unitate de cultură naţională.

Şi cine ştie la ce viitor mai fericit ne va duce şi faptul că românii din Austro-Ungaria pentru jertfele lor de la 1848 au fost răsplătiţi cu dualismul de la 1867 şi cei din România liberă pentru vitejia lor de la Plevna cu tractatul de la Berlin.

Din toate vicisitudinile timpurilor să ne mîngîiem cu adevărul : nu împrejurările dinafară hotărăsc, ci repercutarea lor în sufletul oamenilor.

Şi sufletul românului s-a arătat din cele tari.

Recenziuni literare
şi raporturi academice

I

Quintus Horatius Flaccus : „Ode, epode, carmen saeculare“

Traducere română în versuri de Dumitru Constantin Ollănescu, vol. I al operelor complete ale lui Horaţiu (Bucureşti, Editura Socec, 1891)

(Articol din a. 1891)

Printre cei ce se mai ocupă de literatură, este lucru ştiut că d. D. C. Ollănescu traduce poeziile lui Horaţiu în româneşte. Cele mai multe din aceste poezii au apărut în *Convorbiri literare*, şi îndelungata lucrare a d-lui Ollănescu se vede că a ajuns acum la bun sfîrşit : traducătorul ne prezintă într-un prim volum al operelor complete ale lui Horaţiu toate *Odele, Epodele* şi *Carmenul secular* al elegantului şi cu multă înţelepciune lumească înzestratului poet latin.

Totodată a apărut din volumul II într-o ediţie separată *Arta poetică (Ad Pisones)*. Volumul II va mai cuprinde *Satirele*, iar volumul III, şi cel din urmă, *Epistolele* şi un studiu asupra lui Horaţiu.

Lucrarea d-lui Ollănescu este în orice caz foarte conştienţioasă. Înţelesul cuvintelor este urmărit şi reprodus cu luare-aminte, caracterul general al fiecărei poezii, epoca şi împrejurările concepţiunii ei sunt totdeauna arătate, numeroase note, compilate din întreaga literatură horaţiană a străinătăţii, explică amănuntele istorice, mitologice, genealogice etc. Literatura română se îmbogăţeşte cu o carte care pune şi pe cititorii lipsiţi de cultura clasică în stare de a cunoaşte bine opera şi în parte epoca lui Horaţiu.

Traducerea d-lui Ollănescu este în versuri rimate, şi prin aceasta dă neapărat ocazie la vechea controversă dacă e mai bine să se reproducă poezia clasică, latină şi greacă în metrul ei antic sau e mai uşor asimilabilă timpului nostru prin ritmul şi rima limbelor moderne.

Puţinii cunoscători riguroşi ai clasicităţii şi mai numeroşii imitatori (fără judecată proprie) ai celor dintîi se vor pronunţa pentru forma antică lipsită de rime. Ceilalţi (şi după părerea noastră majoritatea) vor aproba pe d. Ollănescu, care a preferit să facă traducerea sa mai lesne primită de gustul modern prezentînd-o sub forma obişnuită a rimei.

În literatura noastră contimporană metrul antic a fost încercat de d. Bodnărescu în *Epigramele* sale scrise în hexametre, unele în distihe de un hexametru şi un pentametru. Ca probă pentru efectul ce-l pot produce asemenea versuri, citām din acest autor cîteva exemple :

„Draga-mi e tristă, albastra-i privire în lacremi se stinge ;
Fug în grădină : viola stropită cu rouă-i frumoasă."

„Mii de primejdii aşteaptă la drumuri cînd noaptea nu-i lună,
Greu opinteşte pe căi călăuzul ş-ades nu cunoaşte
Cîmpul în dreapta, pădurea din stînga, nu-n faţă cărarea.
Dară, iubito, pe-a *robilor* cale vin sigur la tine."

„Draga de-ţi lauzi, să n-o asameni cu mîndrele stele ;
Că şi asar-am văzut una căzînd de pe cer."

Însă încercarea d-lui Bodnărescu pare a fi fost apreţiată numai în cercul restrîns al cîtorva prieteni de la „Junimea" literară din Iaşi, în publicul cetitor a trecut nebăgată în seamă şi în poeţii mai tineri n-a găsit imitatori.

O admirabilă odă „în metru antic", una singură, o avem de la Eminescu. E scrisă în strofe de patru versuri trocheo-dactilice, se-nţelege nerimate, cu încîntătoarea cadenţă a unui *versus adonicus* la sfîrşitul fiecărei strofe :

„Nu credeam să-nvăţ a muri vrodată ;
Pururi tînăr înfăşurat în manta-mi,
Ochii mei înălţam la steaua
Singurătăţii.

Cînd deodată tu răsărişi în cale-mi,
Suferinţă, tu, dureros de dulce!
Pînă-n fund băui voluptatea morţii
Nendurătoare.

Jalnic ard de viu chinuit de Nessus,
Or ca Hercul înveninat de haina-i;
Focul meu a-l stinge nu pot cu toate
Apele mării.

De-al meu propriu vis mistuit mă vaiet,
Pe-al meu propriu rug mă topesc în flacări...
Pot să mai renviu luminos din el ca
Pasărea Phoenix?

Piară-mi ochii tulburători din cale,
Vino iar în sîn, nepăsare tristă:
Ca să pot muri liniştit, pe mine
Mie redă-mă!"

Dar Eminescu este unic; a cere de la traducătorul lui Horaţiu să producă toate poeziile autorului latin în asemenea limbă şi ritm ar însemna a cere de la un traducător să zămislească în firea sa intimă toate feluritele dispoziţii sufleteşti ale altuia şi să le renască apoi, să le creeze din nou în o altă limbă — lucru imposibil de la un modern la un antic. S-a putut face ceva analog de Schlegel pentru Shakespeare şi de Gildemeister pentru Byron cu ritmele şi rimele lor moderne, dar nu credem că s-ar putea face pentru un poet antic. Traducerea lui Homer în hexametrele germane ale lui Voss este înţepenită. Odele în metru antic ale lui Klopstock şi ale preacorectului Platen n-au încălzit publicul german şi au fost obliterate[1] chiar de lirismul rimat al lui Heine şi al lui Lenau. Ba s-a întîmplat mai mult: anume, pentru Horaţiu a plăcut şi s-a răspîndit traducerea germană a lui Günther în versuri rimate. Cei ce cunosc limba ger-

[1] *Obliterat* — înăbuşit

mană vor putea judeca efectul din următoarele două strofe ale odei către Postumus[1] (II, 14) :

„Ach Postumus, es rinnt in schenellem Lauf
Der Jahre Strom! Der Stirne düstre Falten
Und jenes ei sernen Geschickes Walten
Hält kein Gebet, kein Flechen auf.

. . . .

Wir müssen von der holden Gattin scheiden,
Vom heimatlichen Heerd, vom theurer Flur;
Kein Baum, den wir gepflanzt Cypresse nur,
Die trauernde, wird uns begleiten."

Departe de a se fi lăţit metrul antic chiar în literatura germană, cu toată cultivarea intensivă a clasicităţii încă din evul mediu până astăzi, deveniseră din contră populare în evul mediu multe poezii latine modernizate prin adoptarea rimei. Se introduceau mai întîi cuvinte latine în poezii populare germane cu un straniu efect de rimă, d.e. în cîntecul lui Huss :

„O, *Johannes Huss,*
Armer Dominus,
Seufzest ach und weh,
Armer Domine."

Sau în cîntecul studenţilor germani de astăzi :

„Tres faciunt collegium,
Zwei sitzen, einergeht herum" etc.

Dar apoi întregi poezii latine se făceau rimate şi deveneau astfel populare. Cităm, d.e., următoarele versuri dintr-un *Fastnachtslied* de la 1414 nu fiindcă sunt de-

[1] De ce-l numeşte d. Ollănescu *Postumius?* Ce e drept, numele obişnuit al mulţlăţitei familii este Postumius. Dar în Horaţiu, ca şi în Ovid, se găseşte şi versiunea Postumus, şi oda în chestie îl numeşte Postumus, fiindcă cuprinde în versul ei dintîi de două ori vocativul. *Postume, Postume,* ceea ce arată un nominativ Postumus, şi nu Postumius (n. a.).

osebit de frumoase, ci fiindcă ajunseseră a fi foarte răspîndite :

„*Edit nonna, edit clerus,*
Ad edendum nemo serus.
Bibit ille, bibit illa,
Bibit servus cum ancilla,
Bibit abbas cum priore,
Bibit coquus cum factore,
Et pro Rege et pro Papa
Bibunt vinum sine aqua,
Et pro Papa et pro Rege
Bibunt omnes sine lege.
Bibunt primum et secundo,
Donec nihil sit in fundo."

Mai amintim poeziile latine rimate, care se cîntă astăzi în toate corporaţiile studenţilor germani : *Gaudeamus igitur*[1], *Dulce cum sodalibus*[2], *Mihi est propositum*[3] etc.

După această predilecţie a gustului literar în veacul de mijloc şi mai ales în marea majoritate a contimporanilor noştri, nu putem decît să aprobăm pe d. Ollănescu pentru adoptarea ritmelor şi rimelor moderne în traducerea lui Horaţiu. Ca dovadă de impresia produsă prin acest fel de traducere, citām aici oda XXI din cartea III, *Ad amphoram* (volumul d-lui Ollănescu, pag. 243) :

„UNEI AMPHORE

O, tu, amphoră iubită, născută-ntr-o zi cu mine,
Pe cînd Manliu consul sta,
De s-ascunde veselia or tristeţea-n sîn la tine,
Sau mînia de-ai purta,
Or nebunele amoruri sau uşorul somn coboară !
Căci oricum ne-or amăgi,
În această zi ferice, Massicul, scumpa-ţi comoară
Vrednic este-a ne-ndrăgi.

[1] Deci să ne bucurăm (lat.).
[2] Plăcut este cu prietenii (lat.).
[3] Eu aşa mi-am pus în gînd (lat.).

Vezi Corvinus porunceşte, vin de-i toarnă-o cupă plină
De-al tău sînge-mbătrînit.
Şi de darul tău n-ai teamă, deşi lui Socrat se-nchină,
Căci va fi nemulţumit.
După cum se povesteşte, chiar bătrînul Caton, care
Fost-a om de cumpăt plin,
Îşi dedea ades virtuţii o focoasă-mbărbătare
Golind cupele cu vin !
Tu înfrîngi pe nesimţite printr-o blîndă siluire
Cele mai trufaşe firi,
Tu glumind poţi da pe faţă a-nţelepţilor gîndire
Şi-a lor tainice simţiri.
Tu poţi să redai speranţa sufletelor răzbătute
De dureri şi de nevoi.
Şi din cei fricoşi poţi face, cînd îi laşi să te sărute,
Oameni mîndri şi eroi !
Iar noi vom ruga pe Bacchus şi pe Venerea iubită,
Zîna dulcei desfătări,
Şi pe gingaşele Graţii răsădite de ursită
A fi cuib de fermecări,
Ca izvorul tău să curgă nencetat tot plin de viaţă
La lumină de făclii,
Pînă cînd va pune-n goană Phoebus către dimineaţă
Cele stele argintii !"

Ne mărginim la acest singur exemplu pentru a atrage mai bine luarea-aminte a cetitorilor noştri asupra publicării d-lui Ollănescu. Se vede că misiunea d-sale de ministru al României la Atena îi lasă destul timp liber pentru a continua cu toată stăruinţa însemnata sa operă literară, şi nu strică tinerei noastre diplomaţii să se distingă prin asemenea lucrări. Dacă în lumea cea mare a politicei europene îi stă bine lui Gladstone să fie o autoritate pentru Homer, ne va fi şi nouă permis în sfera cea mică, *magna si licet componere parvis* [1], să ne bucurăm că un diplomat al nostru a ajuns să devie o autoritate pentru Horaţiu, cel puţin la noi.

[1] Dacă e îngăduit să punem alături cele mari cu cele mici (lat.).

Trebuie să mai adăugăm un cuvînt de laudă pentru executarea tipografică a noii publicaţiuni. Cartea se prezintă şi din acest punct de vedere în modul cel mai convenabil. Coperta e ilustrată cu o reproducere heliografică a capului lui Horaţiu, precum ni se pare după antica medalie contorniată (secol. V ?) din *Iconografia romană* a lui Visconti, pl. 13, no. 2.

II

Poeziile d-lui A. Naum

Răspuns la discursul de recepţiune al d-lui A. Naum, cetit în Academia Română la 2 aprilie 1894, sub prezidenţa regelui

Sire,

Forma discursului de recepţiune şi răspunsului obligatoriu a împrumutat-o Academia noastră de la Academia Franceză (şi aci trebuie să mă opresc de la orce observare asupra acestei şi asupra altor împrumutări a căror oportunitate poate fi controversată).

O dată forma primită, cer voie de la maiestatea-ta să păzesc din obiceiurile acelui Institut francez şi regula ca răspunsul unui mai vechi „academician" la discursul „recipiendiarului" să se adreseze de-a dreptul acestuia şi să cuprindă, pe lîngă relevarea meritelor literare sau ştiinţifice ale colegului nou ales, şi cîteva notiţe biografice asupra lui.

Te rog dar,

Domnule şi iubite coleg,

să nu-mi iai în nume de rău dacă în treacăt voi atinge viaţa d-tale cu toate că-mi este cunoscută extrema rezervă, aş putea zice timiditatea ce te caracterizează şi care face din d-ta un fel de ἅπαξ λεγόμενον[1] printre scriitorii noştri contimporani.

Născut la Iaşi în ianuarie 1829 (înaintat în vîrstă vii în mijlocul nostru, iubite coleg !), ai avut nefericirea să pierzi amîndoi părinţii pe cînd erai încă în copilărie. Tatăl d-tale, român macedonean de origine, a agonisit din comerciul său o mică avere, care te-a pus în stare, după terminarea învăţămîntului secundar

[1] Un *hapax legomenon*, aici cu sensul de : un caz întîlnit o singură dată.

în Academia Mihăileană din Iaşi, să urmezi timp de 9 ani la şcolile mai înalte din Paris. Acolo, la Facultatea de litere şi la Collège de France, ai dobîndit acea cunoştinţă a clasicităţii antice şi a clasicismului francez, care transpiră din toate scrierile d-tale, ca şi din discursul de recepţiune ce ni l-ai rostit astăzi, care te-a îndemnat să traduci în româneşte *Arta poetică* de Boileau, *Philémon* şi *Baucis* de La Fontaine şi unele poezii de André Chénier, dar care nu te-a oprit să fii impresionat şi de lirismul şcoalei romantice şi să ne traduci poezii de ale lui Victor Hugo, Alfred de Musset şi Lamartine, până şi contestabila comedie mai modernă a foarte contestabilului François Ponsard.
Reîntors la Iaşi în anul 1865, ai găsit mai toată moştenirea risipită prin neîngrijirea celor ce te-au epitropisit şi te-ai ales numai cu o mică vie la Copou — mîngîiere prea anacreontică pentru o epocă în care mulţi oameni îşi închipuiesc cu tot dinadinsul că religiunea şi poezia vor putea fi înlocuite cu economia politică.
Ai fost dar şi d-ta silit să-ţi asiguri traiul vieţei printr-o funcţiune, şi la vîrsta de 39 de ani te vedem numit provizor al liceului din Iaşi, apoi profesor la Şcoala militară, şi astăzi propui şi literatura franceză în Şcoala normală superioară alăturată pe lîngă Universitatea din Iaşi.
Profesor conştiinţios şi respectat, ai rămas însă mai ales impresionabil pentru poezie şi din cînd în cînd ai căutat să-ţi şi exprimi impresiunile. Multe pagine ale *Convorbirilor literare* cuprind lucrări de ale d-tale, fie traduceri, fie poezii proprii, şi chiar în numerele din urmă ale acestei reviste se publică epopeea eroicomică *Povestea vulpei.* Ce izvor de tinereţe este arta, chiar la vîrsta de 65 de ani !
În afară de citatul poem, care nu a apărut încă întreg, lucrarea d-tale literară se rezumă în cele două volume tipărite la Iaşi în 1890, un volum de 425 pagine traduceri şi un volum mai mic de versuri proprii.
Traducerile sunt toate din limba franceză ; obiectul lor l-am arătat mai sus. Trebuie să mai adaug însă în această rubrică *Toboşerul de la Arcola* şi cîntul al

patrulea din *Mireio* de Mistral, pentru a căror traducere juriul „Jocurilor florale" al felibrilor [1] din Provența, cu prilejul serbărilor „latine internaționale" de la Forlcalquier și Gap, ți-a oferit în anul 1882 un condei de aur „împodobit cu briliante", cum nu uită să observe anume raportul. Alecsandri, însărcinat să-ți aducă acest dar din depărtare, l-a însoțit cu cuvintele : *pour traduire Mireille, il faut une plume d'or.* [2] Fără a exagera importanța întregului felibrigiu, n-am putut totuși să trec cu vederea acest eveniment extrem din viața d-tale, de altminteri așa de retrasă.

Mai interesante pentru noi sunt propriile d-tale poezii. Pe volumul lor ai pus data 1878—1890. Va să zică, ele au fost concepute tocmai în vremea cînd mișcarea noastră literară era însemnată prin acea originalitate în care scriitorii noștri de frunte, pornind de la poezia populară, s-au inspirat de viața națională și ne-au înfățișat sub forma frumosului o realitate etnică, adecă ceea ce este și cum simte românul după propria sa fire. *Pastelurile* și *Ostașii* lui Alecsandri, poveștile și *Amintirile* lui Creangă, poeziile lui Eminescu — pentru a nu vorbi decît de cei încetați din viață, sunt manifestările acestei epoce de renaștere literară.

D-ta, în mijlocul unei asemenea mișcări, fiind în intime relațiuni personale cu reprezentanții ei de frunte, asistînd chiar la înfăptuirea succesivă a operelor caracteristice, ai rămas în poeziile d-tale credincios altui ideal, te-ai transportat în timpuri și în locuri îndepărtate. Pentru d-ta, parte antic și parte romantic, în razele luminei de astăzi tot *nox erat* [3] (precum începi volumul d-tale de poezii) ; nu te trezești din *Aegri somnia*, scrii *In memoriam*, *Batil către Lidia*, *Batil către Lania*, *Spintarus către Lidia*, *Niobe*, apoi *Dona Clara*, *Don Padil*, *Dona Serafita*, mai scrii o *rugăciune* și cîteva *elegii* și termini volumul cu *După o lectură din Horațiu.*

[1] *Felibri* (din fr. *félibre)* — nume ce-și dădeau poeții provensali reuniți într-o școală literară menită a restitui dialectului lor titlul de limbă literară. Din acest grup făceau parte : Mistral, Roumanille, Aubanel.

[2] Pentru a traduce *Mireille* îți trebuie o pană de aur (fr.).

[3] Era noapte (lat.).

Aşa cum ni se înfăţişează în întregul lor aceste poezii, ele sunt între altele şi un nou exemplu pentru a dovedi (dacă dovadă se mai cere) eroarea oarecum elementară a celor ce pretind că autorul este esenţial determinat în opera de artă prin mijlocul social contemporan. În concepţiunile artistice nu ai fost atins întru nimic de atmosfera noastră contemporană; din vechea Heladă, din Roma antică, din Spania cavalerească, din fabula medievală se inspiră poezia d-tale.

„Atena! mîndra culme! lăcaş al frumuseţei!
învăţătoarea mamă, leagăn al libertăţei,
al Greciei odor!
Cetate fără seamăn! Pe pragul tău odată
uitată sta mulţimea, din lume adunată,
la glasu-ţi ştiitor!
Aici domni cuvîntul cu dulce armonie,
şi marea elocvenţă, şi marea poezie,
şi artele divine!
Ştiinţa, înţelepciunea, ideea nemuririi,
înalta cugetare, nobleţa omenirei,
sunt daruri de la tine!"

Şi acum reînviezi „antica sărbătoare a Greciei unite". Panatenea cea mare:

„Vin şiruri de copile cu văl şi albe haine,
purtînd în mîini patere [1] şi vasele de taine,
metece servitoare;
vin mîndre canefore [2], alese şi menite
s-aducă pe a lor braţe panerele umbrite
Zeiţei dormitoare!

Lampadodromii sprinteni cu faclele lucioase,
gimnastii şi atleţii cu braţele vînjoase
şi cestii lucitori:
Se-ncepe mîndra luptă. Atena e-n serbare,
împart judecătorii cununi nemuritoare
la cei biruitori!

[1] *Pateră* — vas asemenea unei farfurioare adînci în care se pregăteau libaţiunile, ofrandele aduse zeilor.
[2] *Caneforă* — tînără din Grecia antică, purtînd pe cap un coş cu fructe sau obiecte spre a fi oferite ca jertfă.

Făcliele aprinse cutreieră în fugă
şi trec din mînă-n mînă cu imnele de rugă,
ce vesel auzeam !
Imaginea vieţei ! simbolul nemuririi,
a sufletului pară în sînul omenirei
trecînd din neam în neam !

. . . .

La dreapta se înalţă în marea depărtată
Scheletul unui templu pe-o stîncă fulgerată,
o dorică ruină ;
e Sunium ! Aice... Platon odinioară
cu farmecul gîndirei a scris întîia oară —
cereasca sa doctrină.

Şi-a învăţat pe lume să creadă, să spereze,
şi omul după moarte tot încă să vieze ;
un suflet el i-a dat,
pe care-n timpul nostru, nemernica ştiinţă
şi cruda îndoială şi trista necredinţă
în veci l-a sfărîmat !"

Şi tot aşa încîntă pe poet cu farmecul său melancolic *Italia străbună* şi *Latium antic* :

„De-aici porneau odată, pe căi nestrăbătute,
spre cele patru unghiuri a lumei cunoscute,
cu vulturii în cap
şi fasce consulare, cohortele nenvinse ;
acvilele romane cu aripile-ntinse ;
sub soare abia încap.

De la britanul aspru, de lume despărţit
şi până la persanul şi scitul necioplit
şi negrul african
a Romei domnitoare se-ntinde-mpărăţia !
Cu toţi simţesc atunci puterea şi tăria
călcîiului roman !"

Însă nu e monocord poetul nostru ; uneori, deşi nu adese, îşi aduce aminte că în poezia veche există şi un Anacreon şi un Ovidiu (ce e drept, fără a merge cu

gîndul până la realismul cinic al lui Aristofan, necum al fragmentarului Herondas) şi că în tradiţiunea medievală sunt multe urme de veselie robustă. Dar sfiicios precum este, mai ales aici îşi distanţează tema în timp şi în spaţiu, îşi îmbracă amorul în vestminte antice sau îl transportă în Spania, şi nu-şi permite veselie decît în fabula de animale.

Am citat titlul poeziilor *Batil către Lania, Spintarus către Lidia.* Citām acum din *Dona Clara,* poate cea mai cunoscută din poeziile noului nostru coleg, cîteva strofe :

„Sub veranda elegantă de mătase vişinie,
ondulată de suflarea zefirului zburător,
stă la umbră, gînditoare, pe un jălţ de iasomie,
Dona Clara şi îngînă o romanţă de amor.

N-a zîmbit pe lume încă o guriţă mai frumoasă,
nici văzutu-s-a vreodată un picior mai mititel,
şi Murilo, de-ar mai face pe madona cea faimoasă,
negreşit pe Dona Clara ar lua-o de model !

Dona Clara de la Jaën, o minune andaluză :
ai săi umeri sunt de fildeş, sînul ei curat de crin.
Dar ce are de e tristă, şi pe rumena ei buză
veşnic stă mîhnirea neagră, veşnic zboară un suspin ?

„Dona Clara, zic vecinii, tot mîhnită acum este...
de cînd bravul Don Fernando a plecat la oaste ieri ;
ce blestem mai sunt pe lume şi războaiele aceste...
cîţi viteji nu pier în ele şi cîţi nobili cavaleri !“

Şi-a luat cu el pe pagiul Don Paëz din Alcantara...
De cînd a plecat la oaste Don Fernando, soţul său,
cîte lacrimi noaptea,-n taină, întristata Dona Clara
a vărsat pe-a ei dantele... ştie numai Dumnezeu !

. . . .

Dar ce tropot se aude pe paveaua sunătoare ?
Pe-o cavală din Murcia despre porţile de Fez
ca un fulger zboară-n spaţiu, aducînd cu el scrisoare...
pentru Dona Clara, sigur, pagiul tînăr Don Paëz.

Madrilenele aleargă la balcoane, la ostreţe[1] :
„Don Paëz din Alcantara ! ieşiţi, fete, să-l privim !
ca o trestie-al lui mijloc, bucle blonde şi musteţe,
a lui pinteni sunt de aur, parcă e un heruvim !"

Pagiul intră, se închină cu genunchiul la pămînt,
numai ochii săi se mişcă... ce au însă amîndoi ?
Dona Clara-nmărmurită nu rosteşte un cuvînt,
Don Paëz îi dă scrisoarea şi porneşte înapoi."

Ce se întîmplă acum nu vă aşteptaţi să v-o spuie rezervatul nostru poet cu naivitatea antică. Aici devine mai ales medieval mistic şi ne învăluie toată istoria în razele tremurătoare ale lunei :

„Dar ce umbră se strecoară sub veranda vişinie ?...
A săltat ceva în aer ?... A zburat ceva de vînt ?
Noaptea ochiul te înşală... poate-o stafie să fie...
licurici, fantome, trestii, or un pinten de argint...

O ! e luna, luna brează
curioasă,
şi cumătră... cu-a ei rază
imitează
chiar în nopţile senine
pe orcine !

Cu-a ei gene argintii
luna brează
imitează
bucle creţe
şi musteţe,
trestii, pinteni aurii !

Curioasă
se aşează
luna brează
cu-a ei raze
indiscrete
pe părete ;
se coboară
pe covoare,

[1] *Ostreţe* — garduri de nuiele

şi străbate prin zebrele,
şi cu-ncetul se lăţeşte,
de colanuri se lipeşte,
şi prin colţuri se ascunde,
  orşiunde,
şi se-ndeasă prin perdele,
sub alcovuri se aşterne
  pe sub perne !...
Ochiul său cel argintiu
se încurcă prin dantele,
sparge gratiile grele,
cînd e colo, cînd e ice,
duh zburdalnic, licurice,
parc-ar fi un argint-viu !

A ! e luna, luna brează,
  curioasă
şi cumătră... cu-a ei rază
  imitează
chiar în nopţile senine
  pe orcine !"

Pentru a completa această mică schiţă prin ultima trăsătură, termin citările cu *prologul* din epopeea eroicomică *Povestea vulpei.* La vîrsta de 63 de ani începe poetul să o scrie, şi o scrie în alt ton decît poeziile anterioare. Din valurile lumei se află acum cu desăvîrşire retras în portul liniştit al unei vieţi fără pretenţiuni şi, simţindu-se în siguranţă, îndrăzneşte să lase mai liber zborul unei vesele satire :

„Cînd Adam de-a sa soţie ca tot omul înşelat
Din opritul pom să guste nu s-ar fi alunecat,
El şi azi fără de grije, fericit şi-n abundenţă,
N-ar fi cunoscut pe lume lupta pentru existenţă !
Oare-aşa a fost să fie ?... Ce-i lipsea în Paradis ? !
Din locaşul acel falnic azi căzut ca dintr-un vis,
Viaţa lui e o tortură ! Spini şi mărăcini în cale,
Ia priviţi-l cum trăieşte prin sudoarea frunţii sale !

Spun legendele antice că a lui Adam cădere
După mulţi ani de osîndă n-a fost făr'de mîngîiere,
Că făcîndu-i-se milă într-o zi lui Dumnezeu
De întîia sa făptură, chemă pe îngerul său
Şi luă cu a sa mînă din pădurile cereşti
Un toiag de-acela care, dacă apele loveşti,
Ies din ele prin minune mii de vieţuitoare,
Omului pentru viaţă blînde şi mult priitoare.

Cum luă Adam toiagul, repede pe ţărm soseşte
Şi mai repede pe mare cu toiagul sfînt loveşte,
O minune!... iese-o oaie!... oaie gata de-a făta,
Bietul om, de bucurie, a început a şi cînta!
O să am de-acuma caşuri, lapte bun şi proaspăt unt,
Buturi de berbece fripte, lînă moale-n loc de prunt!
Tot ce-i bun pe lîngă casă, toate şi cu prisosinţă...
Iarăş binecuvîntează Domnul a mea locuinţă.
Astfel zice. Eva însă, veşnic cum o ştiţi, ţîfnoasă,
Îi aruncă o privire de dispreţ şi... mînioasă,
Nu-i răspunde, dar s-aruncă... ia toiagul şi loveşte;
Marea limpede se schimbă, un val negru se iveşte.
O minune!... Un lup iese de sub valurile sure,
Repede înşfacă oaia şi cu ea fuge-n pădure.
Eva se înfuriază!... Omul plînge şi suspină!
— Daţi-mi oaia!... strigă jalnic. Daţi-mi oaia mea cea plină!
Nime-aice nu-mi ajută!... Daţi-mi oaia înapoi!
Peste-un an, cel mult, desigur, turmă-aş fi avut de oi!
Ce-aţi lăsat să-mi ieie oaia! — Ia toiagul şi loveşte,
Marea se înseninează, unda repede soseşte:
O minune!... un cîne iese de sub valurile sure,
Cîne zdravăn, mîndru, harnic şi aleargă-nspre pădure,
Cîne păzitor de casă, cîne păzitor de oi,
Muşcă lupul, scapă oaia şi-o aduce înapoi.
Oaia la Adam aleargă, el o ia şi o sărută,
Doamna Eva lîngă apă tot pufneşte şi strănută,
Nu se lasă, ia toiagul, mai loveşte mînioasă;
Un stol negru de lăcuste zbor pe marea zgomotoasă!
Dar Adam iar bate apa!... de sub norii trecători
Ies trimişii primăverii, cocostîrcii călători.

. . . .

De atunci avem pe lume tot ce-i bun şi tot ce-i rău,
Însă răul e mai mare — ştie numai Dumnezeu!
Ce-a ieşit de sub toiagul lui Adam e bun şi blînd,
Ce-a ieşit de sub al Evei, numai spaimă insuflînd.

. . . .

În sfîrşit, văzînd minunea, căci minunea e vădită,
Falnica străbuna noastră înciudată, umilită,
Blestemînd toiagul sacru, blestemînd atîta muncă,
Rupe în bucăţi toiagul şi în mare îl aruncă!
Atunci se văzu pe ape o imensă rînjitură!
Ce e bestia aceasta? Este-o nouă creatură!
Ea nu fuge, ci din contră, sfiicioasă şi spăşită,
Ochiul tainic, coada strînsă şi spinarea copleşită,
Timidă şi nepătrunsă, labele pe piept crucite,
Ea păşeşte, se închină şi cu buze ipocrite:
— Dumnezeu atotputernic să vă binecuvinteze!
Nobila voastră prăsilă pe pămînt să o păstreze!
Zice ea, în ceruri pace şi-ntre voi bună voire,
— Iadul rîde — sunt venită pentru-a voastră fericire!
De-acum ura să lipsească şi urgia dintre fraţi.
— Cine-i bestia aceasta? — E vulpoiul! Salutaţi!
Adam crede şi se pleacă, ca sub pomul cel oprit,
Înc-o dată pică jertfa spiritului ipocrit.
Eva-mbrăţişează vulpea şi, zîmbind cu viclenie,
Zice-n taină mulţumită: — Tot pe-a mea a fost să fie!"

Iubite coleg,

Am căutat să scot la iveală deosebitele feţe ale operei d-tale poetice, şi dacă întru aceasta am adus mai multe şi mai lungi citate decît este obiceiul, am făcut-o pentru a preciza mai bine caracterul d-tale literar înaintea acelor auditori cari nu au avut timpul să se ocupe de întreaga noastră mişcare literară şi cărora le vei fi rămas prea puţin cunoscut.

Căci opera d-tale nu este din acele ce se impun atenţiunii tutulor. D-ta, care însuţi ştii să preţuieşti fără rezervă sinceritatea şi eşti şi prea pătruns de acel spirit al societăţii „Junimea", din care făceai parte şi care, în deosebire de cele ce s-au zis asupra-i, se distingea

tocmai prin cea mai aspră critică a lucrărilor membrilor săi, pentru a nu-mi recunoaşte dreptul şi chiar datoria de a judeca valoarea relativă a poeziilor d-tale, abstracţiune făcînd de orce colegialitate academică şi de orce prietenie. Nici Academia, nici vreo altă instituţiune publică a unui popor nu poate autoriza linguşirile banale, şi strictul adevăr exprimat în formă cuviincioasă, dar exprimat după întreaga şi bine chibzuita convingere, trebuie să ne călăuzească pe toţi şi întru toate.

Da, opera d-tale nu este din acele ce se impun atenţiunii obştei. Cadrul arhaic al multor poezii ale d-tale, felul rafinat de religiozitate şi de melancolie al mai tutulor se adresează la un gen restrîns de cetitori, abat poezia de la calea cea mare a emoţiunii generale şi etern omeneşti, o duc pe poteca unor predilecţiuni prea individuale, şi chiar cei ce te urmează cu plăcere pe acest drum se opresc uneori miraţi de cotiturile lui.

Şi totuş, lucrarea d-tale, întreaga atmosferă din care trăieşte poartă semnul unei înălţimi de care se cuvine să ne dăm seama mai ales în vremea de astăzi. Este înălţimea la care te-a ridicat şi la care ridică şi pe cititorii d-tale acea curată aspirare ideală ce pururea te-a însufleţit.

Nicăieri şi niciodată nu ai făcut operă tendenţioasă, nu ai vînat scopuri practice în afară de menirea artei, nici nu ţi-ai înjosit lira în urmărirea intereselor materiale. Acea *auri sacra fames*, [1] care începe să bîntuie pe unii autori din tînăra generaţiune, nu te-a atins. Ai fost totdeauna deasupra cetei de scriitori care de-abia ţin condeiul cu o mînă şi cu cealaltă o şi întind spre cîştig, care cred că numai chestiunile de capital şi de salariu pot să mişte omenirea şi care sub cuvînt de proletariat intelectual vor să facă şi arta proletară şi cerşetoare. [2]

[1] Blestemata foame de aur (lat.).

[2] Aici Maiorescu face confuzie între arta cu tendinţă socială şi artistul iubitor de arginţi, deşi era limpede că averea şi căpătuiala administrativă nu puteau veni decît de la partidele de clasă ale moşierimii şi burgheziei. Aluzia polemică la Gherea este neîntemeiată fiindcă starea de „proletari culţi" nu era o creaţie a socialiştilor, ci a conservatorilor şi liberalilor (P.G.).

Ai rămas nemolipsit de această vremelnică rătăcire a unor spirite, ai rămas în toată activitatea d-tale literară un *idealist*.

Pentru dumneata, ca şi pentru noi, arta are în sine însaş toată valoarea ei ; precum este creată din entuziasm impersonal, aşa trebuie să şi deştepte o emoţiune dezinteresată ; întru aceasta stă înalta ei moralitate. Frumoasele cuvinte, păstrate în ruinele unui templu roman din regiunile Cartaginei, arta adevărată le poate adresa tutulor celor ce se apropie de ea şi sunt în stare să o priceapă : *bonus intra, melior exi !* [1]

Şi fiindcă *ideală* este şi menirea Academiei Române, fii cu această însuşire principală a d-tale binevenit în mijlocul nostru, pentru ca să întărim cu toţii împreună o credinţă fără de care nu este de închipuit viitorul unei naţiuni de cultură.

[1] Intri bun, ieşi şi mai bun (lat.).

III

Poeziile d-lui Octavian Goga

Raport cetit în Academia Română pentru acordarea unui premiu

(1906)

Poeziile d-lui Octavian Goga au avut darul să deștepte o deosebită luare-aminte a publicului român. Mai toate ziarele și revistele noastre le-au consacrat dări de seamă amănunțite, și unele din ele văd în apariția noului volum „evenimentul literar" al anului din urmă.
Efectul produs asupra marelui număr de cetitori credem că provine mai întîi din forma frumoasă în care autorul a știut să exprime cuprinsul „patriotic" al multora din versurile sale. În adevăr, emoțiunile ce le simte și ce ni le transmite tînărul poet sunt izvorîte din viața națională a acelei părți a României în care s-a născut și în mijlocul căreia a trăit, din viața românilor transilvăneni în faza ei de astăzi, caracterizată prin lupta împotriva tendințelor de asuprire etnică predomnitoare în statul lor.
Ce e drept, patriotismul, ca element de acțiune politică, nu este materie de artă, orcîte abateri s-au comis și se mai comit în contra unei regule așa de simple. Mai ales cei ce n-au destul talent literar caută să-și acopere lipsa prin provocarea unor dispoziții sufletești foarte importante în alte priviri, dar nu în cele estetice.
Cu toate acestea, patriotismul este în inimile sincere, în afară de orce tendință politică, un simțimînt adevărat și adînc, și întrucît este astfel, poate fi, în certe împrejurări, născător de poezie.
Și în asemenea împrejurări excepționale ne pare a se afla autorul nostru cînd, într-o parte a poeziilor sale,

reprezentă şi rezumă iubirea şi ura, durerile şi speranţele unui neam ameninţat în existenţa sa.

„La noi sunt codri verzi de brad
Şi cîmpuri de mătasă ;
La noi atîţia fluturi sunt
Şi-atîta jale-n casă ;
Privighetori din alte ţări
Vin doina să ne-asculte ;
La noi sunt cîntece şi flori
Şi lacrimi multe, multe.

Pe boltă sus e mai aprins
La noi bătrînul soare,
De cînd pe plaiurile noastre
Nu pentru noi răsare...
La noi de jale povestesc
A codrilor desişuri,
Şi jale duce Murăşul
Şi duc tustrele Crişuri."

Aşa ne spun cele dintîi strofe ale poeziei *Noi*, iar în *Oltul* se personifică amintirea trecutului şi răzbunarea viitorului, tot cu prilejul unei ape curgătoare, care atrage cu atît mai tare pe poet cu cît valurile ei se duc spre ţărmurile binecuvîntate ale României libere.

„De mult, în vremi mai mari la suflet,
Erai şi tu haiduc, moşnege,
Cînd domni vicleni jurau pe spadă
Să sfarme sfînta noastră lege :
Tu, frate plînsetelor noastre
Şi răzvrătirii noastre frate,
Urlai tăriilor amarul
Mîniei tale-nfricoşate.

. . . .

Slăvite fărmituri a vremii,
De mult v-am îngropat văleatul...
Neputincios pari şi tu astăzi —
Te-a-ncins cu lanţuri împăratul,

Ca unda ta strivită, gemem
Şi noi, tovarăşii tăi buni.
Dar de ne-om prăpădi cu toţii,
Tu, Oltule, să ne răzbuni!

Să verşi, păgîn, potop de apă
Pe şesul holdelor de aur;
Să piară glia care poartă
Înstrăinatul nost tezaur;
Ţărîna trupurilor noastre
S-o scurmi de unde ne-ngropară
Şi să-ţi aduni apele toate,
Să ne mutăm în altă ţară!"

Dar unde se vede arta scriitorului nu este în patriotismul simţit, ci în manifestarea lui mănţinută în dreapta măsură a frumosului. D.e., strofa citată mai sus nu întrebuinţează vorbe exagerate „în contra tiranilor barbari", ci zice numai:

„Neputincios pari şi tu astăzi —
Te-a-ncins cu lanţuri împăratul,"

şi cu cît expresia e mai măsurată, cu atît impresia e mai adîncă. Vechiul adevăr: prin strigăte violente se risipeşte emoţiunea şi dispare, prin vorba stăpînită se păstrează şi creşte.

Şi, poate, cea mai frumoasă strofă a mult admiratei poezii este aceea în care o privelişte descrisă ne încîntă în afară de nota specială a patriotismului:

„La sînul tău vin în amurguri
Sfioase fetele fecioare,
Şi dimineaţa vin neveste
Cu şorţul prins de cingătoare.
Şi vin păstori cu gluga albă,
Din fluier povestindu-şi dorul,
Şi cîte cîntece şi lacrimi
Nu duce valul, călătorul..."

Numeam mai sus „excepţionale" împrejurările în cari patriotismul a devenit unul din izvoarele poeziei d-lui Goga şi-l inspiră în modul cel mai firesc. Dovada stă

în aducerea şi descrierea unor figuri obişnuite din viaţa poporului, cari însă cîştigă deodată — pe lîngă valoarea şi menirea lor normală — o însemnătate, am putea zice o iluminare şi strălucire extraordinară, ce nu se poate explica decît din aprinderea luptei întru apărarea patrimoniului naţional.

Românul din regatul maghiar vede în preotul său nu numai un propovăduitor al religiei, ci mai ales un apostol al naţionalităţii ; în învăţătorul şi în învăţătoarea sa („sfielnica, bălaia dascăliţă") pe strejari cari îi păstrează comoara limbei şi a istoriei româneşti ca o armă de apărare ; în plugarul, cu tăria şi hărnicia lui, în deosebire de tîrgoveţul părtaş al unei administraţii duşmane, o garanţie a existenţei sale etnice ; în lăutarul şi cîntăreţul de la sat, în opoziţie cu cel înstrăinat din oraş, pe omul ce-i însufleţeşte şi-i răspîndeşte cîntecele naţionale.

Pe cînd la noi, în regatul român, nici preotul, nici învăţătorul nu au misiunea specială de a apăra neamul în contra vreunei stăpîniri vrăjmaşe, nici între plugar şi tîrgoveţ, între cîntăreţul de la sat şi cel de la oraş nu există contrast în privinţa dezvoltării naţionale ; şi nici lăutarul nu mai este păstrătorul exclusiv al cîntecelor populare.

Şi acum înţelegem şi simţim împreună cu poetul cînd zice :

„CÎNTĂREŢILOR DE LA ORAŞ

Voi n-aveţi flori, nici cîntece, nici fluturi,
Căci soarele în ţara voastră moare.
Voi în deşert cerşiţi pe-a voastră strună
Din cerul sfînt o rază să coboare.
E frig la voi şi moartă-i strălucirea
Cetăţilor cu turnul de aramă,
Bieţi cîntăreţi cu aripile frînte :
În alte zări cuvîntul meu vă cheamă...
Să piară umbra zidurilor negre
Ce-ntunecă cîntarea noastră sfîntă,
Curatul chip al farmecilor firii
Să scînteie cînd glasul nost' cuvîntă,

Căci dumnezeul neamurilor toate,
Subt strălucirea mîndrei bolţi albastre,
În codri verzi şi-n negrele ogoare
A semănat nădejdea vieţii noastre..."

Mai accesibilă gustului obştesc va fi — în înţelesul celor arătate în rîndurile precedente — înfăţişarea preotului şi a plugarului ca figuri patriotice. Apostol îl şi numeşte poetul pe bătrînul popă, care „de cîrjă sprijinit răsare la portiţă" :

„Moşneag albit de zile negre,
Aşa îl pomenise satul,
Pe pieptărelul lui de lînă
Purtînd un ban de la-mpăratul.
Domol în mijloc se aşează,
Şi sprijinind încet toiagul,
Clipind din genele cărunte
Începe-a povesti moşneagul...

Întreg norodul ia aminte
Şi-ascultă jalnica poveste.
Şi fusul se opreşte-n mîna
Înduioşatelor neveste,
Moşnegii toţi fărîmă lacrimi
Cu genele tremurătoare,
Aprinşi feciorii strîng prăseaua
Cuţitului din cingătoare.

Din cetăţuia strălucirii
Coboară razele de lună
Şi pe argintul cărunteței
Din aur împletesc cunună.
— Cuvine-se hirotonirea
Cu harul ceriurilor ţie,
Drept vestitorule apostol
Al unei vremi ce va să vie."

Şi în poezia *Plugarii* ne zice :

„La voi aleargă totdeauna
Truditu-mi suflet să se-nchine,

Voi singuri străjuiţi altarul
Nădejdii mele de mai bine.

. . . .

Cînd doarme plugul pe rotile,
În pacea serilor de toamnă
La voi coboară Cosinzeana,
A visurilor noastră doamnă.
Vin crai cu argintate coifuri
Şi-n aur zînele bălaie —
Atîta strălucire-ncape
În bordeiaşul vost' de paie.

Fraţi buni ai frunzelor din codru,
Copii ai mîndrei bolţi albastre,
Sfinţiţi cu lacrimi şi sudoare
Ţărîna plaiurilor noastre !
Din casa voastră, unde-n umbră
Plîng doinele şi rîde hora
Va străluci odată vremii
Norocul nost' al tuturora."

Şi aşa de firesc şi de puternic este aici simţimîntul poetului, încît el înalţă şi nobilitează figuri şi expresii cari în alte împrejurări s-ar împotrivi la orce încercare de poezie în limba românească. Un lăutar poate fi poetic de la sine, şi ce simpatie duioasă deşteaptă Barbu Lăutaru în cîntecelul lui Alecsandri !
Dar un lăutar ţigan cu numele Nicolae, în prescurtare Laie — care-ţi aduce aminte de ţigan de laie — şi încă un lăutar ţigan Laie, căruia îi lipseşte un ochi : o asemenea figură cu asemenea însuşiri şi cu asemenea metehne ar părea imposibilă într-o poezie sentimentală. Şi totuş, ascultaţi cum ştie să ne povestească autorul :

„LA GROAPA LUI LAIE

Am venit să-ţi spun o vorbă,
Azi, cînd pleci în ţări mai bune,
Niculae, Laie Chioru,
Cîntăreţ din patru strune.

Du-l cu tine meşteşugul
Care ne-ntărea soboru,
Meştere a nouă sate,
Lăutare Laie Chioru!

Unde nori-şi ţin popasul,
În lăcaş de mărgărint,
Şade Domnul cu Sîmpetru
La o masă de argint.

Tu să-ţi pleci uşor genunchii
Şi uşor să-ţi pleci grumazul,
Şi pe umerii vioarei
Tu să-ţi laşi domol obrazul.

Şi să cînţi un cîntec, Laie,
Cum se cîntă-n sat la noi
Cînd se tînguie ciobanul
După turma lui de oi.

Povesti-va atunci struna
Înălţimilor albastre
Vremea lungă cîtă jale
Scris-a-n sufletele noastre.

S-ar întuneca pămîntul
C-ar veni, veni, ţigane,
Toate stelele s-asculte
Glasul strunei năzdrăvane.

Blînd zîmbire-ar Milostivul,
Iar din geana lui de-argint
Lacrămi-ar cădea-n adîncul
Norilor de mărgărint.

Ni s-ar stinge-atunci necazul
Ce de mult ne petrecea:
Între stelele de pază
Am avea şi noi o stea!"

Cînd suntem mişcaţi de puterea unui limbagiu poetic care e în stare să dea cetăţenia literară şi unor nume

IV

Povestirile d-lui M. Sadoveanu

Raport cetit în Academia Română pentru acordarea unui premiu

(1906)

Schiţele d-lui Mihail Sadoveanu, atît cele relative la războiul de la 1877, cît şi cele publicate sub titlul *Povestiri, Dureri înăbuşite* şi *Crîşma lui moş Precu* sunt creaţiuni de o puternică originalitate, inspirate de intuiţia exactă a unor tipuri felurite, luate de pe toate treptele societăţii noastre, mai ales dintre ţărani şi mici tîrgoveţi, şi exprimate într-o formă perfect adaptată mijlocului social descris.

Mărginind darea de seamă la cele 15 nuvele cuprinse în volumul *Povestiri,* vom face o scurtă analiză a unora din ele, încercîndu-ne să scoatem la iveală însuşirile literare cari ne-au părut mai caracteristice pentru autorul nostru.

În cele 9 pagini intitulate *Ionică povestitorul* este „feciorul vechilului din Liteni", care începe aşa :

„Umblasem o zi întreagă, în ajunul Sfîntului Vasile, ca să găsesc un iepure pentru Anul nou ; o zi întreagă pe dealurile spulberate de viscol, prin văi, în care vînturile grămădiseră troiene pe marginea pîraielor îngheţate, prin zăvoaie pustii. Colindasem zadarnic, fără cîne. Rareori, călcînd ceasuri pe urme, mă apropiam de vreun culcuş, dar sălbătăciunea mă simţea de departe, izbucnea şi se întindea ca o săgeată pe omătul albăstrui, în salturi repezi, cu urechile pe spate. Seara se lăsa repede, şi mă apucă în pustietatea de zăpadă flămînd şi trudit — aşa de trudit, încît de-abia îmi mişcam picioarele."

Deodată se mai aud şi urletele depărtate ale unui lup. Tînărul vînător o ia înspăimîntat la goană, dar în curînd se trezeşte în locuri cunoscute, lîngă podul Siretului, care „scîrţîie jalnic din încheieturi" sub izbirile viforului.

Pe celălalt țărm e coliba podarului, în care intră acum vînătorul, primit, ospătat și adăpostit de bătrînul podar cu nevasta, și pe cînd fiul vechilului din Liteni, fericit că a scăpat de primejdie și de trudă, ațipește la căldura sobei, moșneagul și baba își aduc aminte de propriul și unicul lor fiu Ionică, pe care „l-a înghițit pămîntul" de multă vreme, și simt în mijlocul singurătății în care i-au apucat bătrînețele o duioasă mulțumire că-și mai petrec și ei o dată noaptea Anului nou cu un oaspe în colibă, care le amintește pe fiul dispărut.

„— Cum îl cheamă ? șopti baba. Uite, moșnege, seamănă cu Ionică al nostru.

— Nu știu, răspunse moșneagul, parcă eu pot să-mi aduc aminte de toate celea ?

— Poate îl cheamă Ionică, zise baba pe gînduri. Tot așa era și al nostru, voinic și înalt ; dar parcă era mai frumos.

Moșneagul dădu din cap și nu răspunse ; baba oftă."

Apoi între moșnegi mai continuă domol vorba despre Ionică al lor, până cînd adorm și ei. Iar vînătorul își sfîrșește povestirea a doua zi : „Tîrziu, m-am deșteptat însetat, cu capul greu. Moșnegii dormeau alături, pe patul larg ; o lumină slabă cădea de pe geam pe obrajii lor galbeni. Dormeau așa de liniștiți și de nemișcați, parcă erau morți. Începui să mă gîndesc la petrecerea de acasă și, nu știu cum, nu-mi părea rău că am petrecut Sfîntul Vasile în bordeiul strîmt. Apoi, uitîndu-mă la fețele palide, mă gîndeam la viața singuratică a bătrînilor și la feciorul de mult îngropat în pămîntul rece, pe cînd viforul, afară, trecea prin zăvoaie cu vuiete de valuri."

Într-altă noveletă, *Năluca,* ne surprinde mai întîi trăsătura de humor pe care o întîlnim și în alte povești ale d-lui Sadoveanu, d. e. în *Cozma Răcoare,* sobru întrebuințată și cu atît mai sigură de efectul ei. Mătușa Zamfira își așteaptă moșneagul la vatra cu foc ; e noapte tîrziu, afară suflă vîntul, și bărbatul, de altminteri blînd la suflet, deși bețiv, tot nu mai sosește. Baba, trezită de hîrîitul unui ceasornic vechi, care bate ceasurile ne-

regulat, își amintește întîmplările ei din tinerețe cu un iuncăr, ai cărui pinteni îi mai zîngănesc și acum prin cap. Dar lucrurile s-au petrecut cu vreo 50 de ani în urmă. Astăzi baba s-a deprins de mult cu moșneagul ei, ține la el, și cînd în noaptea aceea îi sosește în sfîrșit acasă, în starea lui obișnuită, ea se simte împăcată cu soarta și „ronțăie" în tihnă năutul pe care bărbatul a avut prevederea să i-l aducă. Din liniștea care se așează în „odăița cea strîmtă", se desface pentru cetitor impresia că pentru astfel de oameni astfel de viață era de la început predestinată, că este ca o normă socială ca așa să fi fost și așa să rămîie, și deodată bătrîna pereche devine tipul a mii de alte figuri asemănătoare, menite să ducă acelaș trai în acelaș cadru îngust, și tocmai în îngustimea lui suportabil.

În cîteva rînduri de la sfîrșit autorul rezumă situația și-i dă un farmec de poezie prin amintirea timpului veșnic trecător :

„— Ce-ai mai făcut tu, Zamfiră, mormăi încet bătrînul de lîngă sobă, parcă ar fi sosit cine știe din ce călătorie. Pe urmă ațipi și începu să sforăie.

Bătrîna mai zvîrli un lemn pe foc, se așeză iar lîngă vatră și începu să ronțăiască cu greutate din darul moșneagului.

Icoane din trecut veneau iar, dar iuncărul acuma tot se depărta într-o lumină tristă de toamnă, ochii negri se stingeau și mustățile nu mai erau așa de răsucite. Cîtă vreme a trecut de atunci !

Bătrînul dormea horăind lîngă sobă și nasul părea mai roș deasupra mustății albe.

«Bine că a venit sănătos» murmură bătrîna.

Ceasornicul începu iar a hîrîi : hîrr ! Apoi prinse a bate cu zgomot de fierării vechi.

«Una, două, trei, patru, cinci, șase... murmură baba ; ho-ho ! destul !» Dar ceasornicul, zuruind și sfîrîind, bătu de douăsprezece ori. «Ho-ho ! șopti bătrîna, prea te grăbești»...

Ceasornicul începu iar, liniștit, tic-tac, rar ; iar mătușa Zamfira căzu pe gînduri, cu ochii țintă în flăcările focului."

În *Regretul* — cuvînt neologist, potrivit cu povestitorul Luca Stroescu, din gura căruia îl auzim — se întrevede printre vorbele rostite la un chef între bărbaţi o întreagă criză sufletească, în urma căreia înţelegem cum de lui Luca Stroescu i-a fost „viaţa prăpădită" ; pe cînd în *Moarta*, unde se descrie întîlnirea între un bărbat văduv „chihaia Neculai" şi boierul proprietar, care fusese iubit cu patimă de răposata nevastă a chihaei, o situaţie riscată ni se înfăţişează cu nişte nuanţe de stil aşa de fin întrebuinţate, încît nici seducătorul nu apare prea odios, nici bărbatul nu devine ridicol, ci amîndoi parcă se înalţă şi scapă învăluiţi în amintirea unei tragice pasiuni.
Nu mai analizăm povestirea *Cozma Răcoare*, cu picantul ei deznodămînt dramatic. Acest mic giuvaer al literaturii novelistice este astăzi prea cunoscut de cetitorii români şi începe să fie cunoscut şi de cei germani în urma publicării unei bune traduceri în răspîndita revistă *Deutsche Rundschau*.
Răsunetul ce l-au deşteptat astfel scrierile d-lui Sadoveanu la toţi cei ce ştiu să preţuiască o lucrare de artă literară se explică fără greutate. Am menţionat de la început originalitatea autorului, originalitate puternică atît în concepţiunea, cît şi în fecunditatea ei, intuiţia lui exactă şi adaptarea formelor de exprimare la feluritele împrejurări. Stilul d-lui Sadoveanu este de mare sobrietate, cuvîntul nimerit deşteaptă în cetitor totdeauna imaginea plastică văzută de autor. De aceea şi impresia de frumuseţe deosebită ce ne rămîne mai ales de la descrierile naturei. Ascultaţi, d. e., pe aceasta (pagina 88) : „Într-un tîrziu porniră spre lunca mestecenilor. Soarele era pe la toacă. Cum mergeau pe cărarea umedă, lumina le fugea printre ramuri strălucitoare, aurie. În umbrele tainice, petele de lumină se ştergeau. Păiuşul nalt şi galben suna înfiorat de paşi, iarba înflorită tremura ; cosaşii sfîrîiau uscat în verdeaţă, suflări uşoare treceau, şi desişurile de frunze se mişcau fîşiind."
Inconştienta onomatopee a rîndurilor din urmă îndeplineşte prin sonurile auzite efectul imaginilor văzute.

La el nu era şi nu putea fi vorba de preocupările folcloriste ; mişcarea folcloristă, deşteptată pe la 1846 în Anglia, de unde şi-a primit şi numele, nu a răzbit până la noi decît după încetarea activităţii lui Alecsandri. Şi nici spre vreo amintire a caracterului latin păstrat în poporul român, cum îl înţelegi d-ta, nu l-a purtat gîndul pe atunci. Poet mai întîi de toate, poet naţional îndeosebi, nu în înţelesul latinităţii, dar desigur în înţelesul luptei în contra protectoratului rusesc şi a corupţiunii fanariote, Vasile Alecsandri este entuziasmat de partea frumoasă, omeneşte frumoasă a poeziilor noastre populare, simte un fel de mîndrie patriotică de a le arăta în această frumuseţe oarecum generală a lor nu numai francezilor, ci şi germanilor şi englezilor.

Căci suntem în epoca dintre 1855 şi 1866, epoca renaşterii politice a României, care, după congresul de la Paris, este în mod aşa extraordinar caracterizată prin solicitarea poporului român de a-şi exprima dorinţele sub auspiciile marilor puteri de cultură europeană.

Alecsandri, a cărui excepţională valoare în literatura noastră stă în repercutarea tutulor curentelor de simţiri ale contimporanilor săi, vine şi în ajutorul acestei mişcări şi caută să ne cîştige simpatiile occidentale, scoţînd la iveală mai ales acea parte — de altminteri reală — a manifestărilor sufletului nostru poporan, care se poate numi lirică şi contemplativă, adică duioşia simţirilor şi cumpătarea exprimării.

Înţeleg că d-ta ai pus accentul pe elementul energic al baladelor, fiindcă el se potriveşte mai bine cu criteriul d-tale etnic, însă acest criteriu nu trebuie luat excluziv : în orce caz, el nu era şi nu putea fi excluziv la Alecsandri. D-ta recunoşti că „Alecsandri a auzit şi a înţeles că în murmurul poporului e o muzică naivă şi sentimentală a doinelor ce se cuvine să fie notată, că este o muzică eroică a baladelor ce se cuvine şi mai mult să fie scrisă“.

Dar eu întreb : de ce „şi mai mult“ ?

Pentru Alecsandri, ca şi pentru unii din noi, se cuvenea tot aşa de mult să fie păstrată sentimentalitatea doinelor, căci deşi — după luminoasa d-tale cercetare

— partea eroică şi cuminţenia politică sunt mai ales semnele moştenirii etnice, aceasta nu exclude partea sentimentală nici la romani, şi cu atît mai puţin la descendenţii lor după o evoluţiune culturală de atîtea veacuri.

Îndeosebi elementul eroic în poezia popoarelor din Orient, devenite pe atunci aşa de „interesante", era cunoscut de mai nainte, pentru albanezi, prin imitările — fie şi meşteşugite — din *Guzla* lui Prosper Mérimée, pentru sîrbi, prin minunata culegere de poezii populare publicată de Karagici între 1823 şi 1833 şi prin alte lucrări. Aici e multă voinicie, tot atîta cruzime, uneori şi brutalitate. Cine însă îşi dă seama de firea poetică a lui Alecsandri înţelege îndată că pe el a trebuit să-l atragă din poezia noastră populară mai ales elementul ei liric şi contemplativ, şi tocmai cu această particularitate, pe care d-ta o depreţiezi cu expresia „dulcegărie", Alecsandri ne-a făcut mai bine primiţi printre occidentalii de cultură literară din acea epocă.

Fireşte că o asemenea înrudire sufletească între lirismul poetului şi poeziile populare culese de el nu l-ar fi îndreptăţit niciodată să introducă în textul baladelor schimbări cari le-ar falsifica. Toate poeziile în adevăr populare, prin urmare foarte răspîndite, se întîlnesc însă în gura poporului sub cele mai felurite variante. Cine nu se ocupă de autenticitatea folcloristă, cu indicarea exactă a persoanei, a pronunţării, a locului şi a timpului, ci se ocupă numai de poezia populară în frumuseţea şi oarecum generalitatea ei, va culege, va combina, uneori va completa din multele variante forma definitivă, care după a lui simţire îi va părea mai conformă cu geniul poetic al poporului. În această alegere şi consolidare de formă, Alecsandri, cu deplină bună-credinţă, s-a lăsat condus de partea sentimentală a poeziilor noastre, precum d-ta, cu aceeaş bună-credinţă, te laşi mai curînd condus de partea eroică. Dar nici la unul, nici la altul nu poate fi vorba de falsificare.

Pentru d-ta *Mioriţa* este chintesenţa poeziei populare române ; dar pentru contimporanii dintre 1856 şi 1866

erau poate poeziile curat lirice mai sugestive. Îmi aduc aminte că pe mine şi pe cîţiva din compatrioţii mei ne încîntase la 1857 în Viena (eram atunci de 17 ani) mai cu seamă poezia tradusă de Kotzebue :

„Sus în vîrf de brăduleţ
S-a oprit un şoimuleţ,
El se uită drept în soare
Tot mişcînd din aripioare."

(Nici mie nu-mi plac diminutivele, introduse numai pentru înlesnirea rimei.)

„Jos la trunchiul bradului
Creşte floarea fragului,
Ea de soare se fereşte,
Şi de umbră se lipeşte.
— Floricică de la munte,
Eu sunt şoim, şoimuţ de frunte,
Ieşi din umbră, din tulpină,
Să-ţi văd faţa la lumină,
C-au venit pănă la mine
Miros dulce de la tine,
Cît am pus în gîndul meu
Pe-o aripă să te ieu
Şi să mi te port prin soare,
Pîn' te-i face roditoare
Şi de mine iubitoare.
— Şoimuleţ, duios la grai,
Fiecare cu-al său trai.
Tu ai aripi zburătoare,
Ca să te înalţi la soare,
Eu la umbră, la răcoare
Am menire-nfloritoare.
Tu te legăni sus, pe vînt,
Eu mă leagăn pe pămînt.
Du-te-n cale-ţi, mergi cu bine,
Făr-a te gîndi la mine,
Că e lumea-ncăpătoare
Pentru-o pasăre şi-o floare !"

Şi cînd — acum 41 de ani — în primul volum al *Convorbirilor literare* am atras luarea-aminte a cetitorilor asupra covîrşitoarei însemnătăţi a poeziilor populare, publicate atunci de Alecsandri, am reprodus anume această poezie, împreună cu altele de felul ei, şi astăzi pot constata că partea lirică a vieţii poporului a fost cea mai roditoare în dezvoltarea ulterioară a literaturii noastre culte, îndeosebi pentru Eminescu şi, prin mijlocirea lui, pentru urmaşii săi.

Căci dacă e să judecăm după dreptate, întreaga valoare a publicării poeziilor populare, aşa cum a fost făcută de Alecsandri, nu ne putem mărgini la efectul ei asupra străinătăţii, ci trebuie să punem în cumpănă, ca fiind de mai mare greutate, efectul lor asupra propriei noastre societăţi. Alecsandri, care în lunga sa viaţă literară a căutat totdeauna să trezească interesul estetic al publicului român, nu putea să tindă a interesa lumea străină fără a voi să intereseze în acelaş timp propria noastră societate cultă. Lucrul nu era uşor, mai ales în Moldova, unde limba franceză era limba exclusiv întrebuinţată în saloanele şi în familiile aşa-numitei societăţi şi unde cele mai multe dame nici nu ştiu să vorbească, necum să scrie corect româneşte.

Atunci Alecsandri, cu adîncul său instinct de poet naţional, găseşte în poezia populară cea mai bogată comoară de frumuseţi literare din care să se adape societatea, fie direct, fie indirect prin inspirarea scriitorilor de talent mai accesibili gustului ei.

În legătură cu cele zise aici, o observare a d-tale de la începutul discursului cere oarecare lămurire. Dacă se poate admite ceea ce zici acolo, că „românul ca popor nu e nici mai mult, nici mai puţin poet decît alt popor", propoziţia următoare cu „materialul folcloristic", care „*poate* fi considerat ca produs estetic, dar atunci încetează de a fi anonim", îmi pare mai puţin admisibilă.

Nu e vorba aici de materialul folcloristic, ci de însăş poezia populară ca poezie, şi ea nu numai poate, ci trebuie considerată ca un produs estetic de cea mai mare

pentru ce ai pus pe cei trei autori în republica poporanismului. Căci nu faptul că figurile descrise de Creangă, Slavici şi Popovici-Bănăţeanul sunt mai cu seamă ţărani, preoţi de la sate şi meseriaşi îi face să intre în acea rubrică.

Critica d-tale că în nuvelele d-lor Slavici şi Popovici, în deosebire de povestirile lui Creangă, figurile nu au aparenţă de realitate, ci sunt „anemice şi nefireşti" sau — cum zici tot d-ta — „nu sunt de carne, ci de carton", s-ar putea aplica tot aşa de bine la multe nuvele din viaţa societăţii înalte, căci o asemenea observare se referă la o temă generală a cercetărilor literare, iar nu numai la înfăţişarea figurilor luate din popor.

Însă critica nu o cred îndreptăţită, şi modul cum dezlegi d-ta „enigma" descrierii acelor figuri „anemice şi nefireşti" prin faptul că d-l Slavici şi Popovici-Bănăţeanul ar fi crescuţi în licee şi universităţi germane şi ar fi împodobit flăcăii din satul lor de naştere cu romantismul cărturarilor din Viena, îmi pare lipsit de temei.

Nu e lucru uşor (am recunoscut-o de la început) a argumenta în materie estetică. Voi încerca totuş să-mi susţin părerea că multe din nuvelele d-lui Slavici, ca şi nuvelele lui Popovici *Din viaţa meseriaşilor* sunt creaţiuni cu acea deplină aparenţă a realităţii în care se încheagă arta adevărată.

Că nu poate fi vorba de fireasca atribuire a unui romantism exotic la figurile poporului românesc rezultă din analoaga înzestrare a sătenilor cu simţimintele cele mai înalte şi delicate tocmai în schiţele, nuvelele şi romanele ţărăneşti din acele literaturi occidentale, unde introducerea unei culturi străine la elementele autohtone este exclusă. Absolut aceeaşi notă vibrează în *Petite Fadette*, în *François le Champi*, în *Mare au Diable* de George Sand, în figurile de pe ţărmurile Rinului descrise de Auerbach, în ţăranii lui Ganghofer din munţii Tirolului şi chiar în vagabonzii lui Bret Harte din California.

De unde vine această identitate a aspirării ideale în mijlocul unor realităţi materiale aşa deosebite ? Din con-

vingerea intuitivă a marilor scriitori că în cugetul poporului — fie oricît de lipsit de cultura cărturărească, ba uneori îţi vine să zici tocmai fiindcă e lipsit de ea — germinează şi poate prinde rădăcină dezvoltarea celor mai curate şi alese simţiminte omeneşti. Precum se găseşte în popor o adîncă evlavie, tot aşa se poate găsi o mare decenţă şi cea mai surprinzătoare sfială în legătura dintre sexe.

Căci nu numai pe calea gîndirilor abstracte, îngrămădite în feluritele sisteme, poate ajunge omul să-şi dea oarecare seamă de tainele vieţii, ci şi pe calea instinctivă a simţimîntului.

Romantismul cărturarilor din Viena ? Dar de la ce fel de cărturar, de la care romantism au ieşit versurile noastre populare :

„Dacă vreai dragoste-aprinsă,
Adu-mi gura neatinsă
Şi o inimă fecioară
Ca apa de la izvoară ?"

Şi se poate o mai înaltă, o mai curată expresie de iubire ?

Dar în cealaltă poezie :

„Du-te-n cale-ţi, mergi cu bine,
Făr-a te gîndi la mine,
Că e lumea-ncăpătoare
Pentru-o pasăre şi-o floare ?"

Din ce tratat de etică socială a învăţat ţăranul anonim să fie mulţumit cu soarta ce-i este hărăzită ?

Fără îndoială, complicările sufleteşti ale societăţii înalte sunt o problemă din ce în ce mai interesantă în proporţie cu creşterea culturii, şi ele îşi vor afla înfăţişarea firească în literatura noastră. Dar aceasta nu ne poate face să uităm că simplicitatea ţărănească nu exclude frumuseţea lirică, precum nu exclude energia epică, nici chiar conflictul dramatic.

Cînd văd asemenea deosebiri de judecată literară între noi, îmi vine să repet vechea observare făcută într-un articol despre „poeţi şi critici", că tocmai poeţii sunt

mai puţin chemaţi să apreţieze poezia altora. Ei sunt prea pătrunşi de felul lor de a pricepe lumea şi prea refractari la felul altora de a o pricepe.

Menirea d-tale, iubite coleg, care eşti însuţi unul dintre cei mai recunoscuţi poeţi ai generaţiei de astăzi, este de a ne înzestra literatura cu creaţiunile propriei d-tale imaginaţii. Iară rolul mult prea modest de a primi şi de a preţui creaţiunile poeţilor lasă-ni-l nouă, publicului cetitor, cari putem îmbrăţişa cu aceeaş recunoştinţă cele mai felurite individualităţi artistice numai cu condiţie ca să fie în adevăr inspirate de simţimîntul curat al frumosului.

Şi fiindcă în multe din poeziile şi nuvelele cu cari ne-ai sporit comoara literară d-ta ai fost în adevăr inspirat de cel mai înalt simţimînt al frumosului, fii cu această parte a operei d-tale binevenit în mijlocul Academiei Române!

Cîteva aforisme

O măsură a oamenilor şi a lucrurilor este propria lor umbră.

*

Omul rău se pierde prin partea sa cea bună, omul bun — prin partea sa cea rea.

*

Don Quijote credea că morile de vînt sunt uriaşi. Oamenii de rînd cred că uriaşii sunt mori de vînt.

*

Sălbaticii din America schimbau aurul şi mărgăritarele pentru cioburile de oglindă din Europa. Aşa fac şi copiii, şi mulţi dintre noi rămîn copii toată viaţa.

*

Respectul exagerat pentru întregimea cugetării împiedică acţiunea. Căci orce fapt este o verigă ruptă dintr-un lanţ infinit, şi omul activ este din capul locului condamnat la fragment.

*

Oare pîrîul de la munte ar fi aşa de limpede şi de voios dacă n-ar fi rece ?

*

Fereşte-te de a da sfaturi. Problema e prea grea şi răspunderea mare. Tu dai sfatul după natura ta. Aceasta însă rareori se potriveşte cu natura celui ce te întreabă. Altfel spui tu, altfel înţelege el. Sfătuind prudenţă, pro-

duci slăbiciune, şi unde cereai tărie se aplică violenţă. Un element străin s-a introdus în sufletul celuilalt, şi el şi-a pierdut măsura.

★

Nemărginit îţi este dorul : cum vreai să încapă în realitatea mărginită ? Totdeauna rămîne un prisos : desperare sau ironie.

★

Studiul creierilor să înlocuiască ştiinţa sufletului ? Cine cunoaşte mecanismul clavirului poate să ghicească felurimea nemărginită a melodiilor ?

★

Cu drept cuvînt s-a zis licenţă poetică, şi nu licenţa poetului. Numai cea dintîi este iertată.

★

Cine are vocaţiune ? Cel ce în momentul lucrării se uită pe sine.

★

În faţa unui abis te înfiorezi. Tot aşa în clipa în care simţi deosebirea adîncă ce te desparte de celălalt.

★

Mijlocul e superior scopului şi-i regulează valoarea. Prin urmare, fraza iezuiţilor trebuie întoarsă ; mijlocul justifică scopul.

★

Păzeşte-te a doua zi după un succes.

★

Nu cere de la pîrîu cuprinderea mării, nici de la deal cuprinderea muntelui. În înţelesul celor mari stă şi înţelesul celor mici, dar niciodată dimpotrivă.

★

Treapta dintîi pe care ne înălţăm e un altar de jertfă.

★

Între un diamant şi o grămadă de pietriş cui i-ar fi alegerea grea? Aşa între aprobarea unui om cuminte şi aplauzele zgomotoase ale mulţimii.

★

Ce liberal e Beethoven în orchestraţie! Tot instrumentul e întrebat să-şi dea părerea şi reproduce pe răspunderea sa ideea principală. Ideea principală cîştigă astfel o varietate de feţe originale, e cînd înaltă, cînd burlescă, cînd tristă şi cînd voioasă, şi în impresia totală rămîne o lume harmonică aparte, adevăratul *humor* al omenirii.

★

Unii înaintează prin protecţie, mulţi prin supunerea oarbă la opinia altora, cîţiva prin împotrivire energică la tot ce dezaprobă, croindu-şi viaţa după a lor individualitate. Toate aceste căi pot duce la ţintă numai să fie urmate cu statornicie. A-ţi schimba deodată felul, a deveni energic din pasiv ce erai, a te arăta independent din supus ce ai fost, aceasta nimiceşte succesul vieţei.

★

Este lipsă de dreaptă cugetare cînd cineva, pentru a se justifica de o faptă, arată cauza care a produs-o. Fireşte că tot ce se întîmplă în lume are o cauză. Dar a o explica nu va să zică a se justifica.

★

Neputîndu-se modifica oamenii după preceptele morale ale religiunii, s-a modificat aplicarea preceptelor după oameni.

★

Care e folosul artelor? Dar care e folosul folosului?

★

Ai simţit imensitatea mării ? Atunci e totuna, dacă marea este în linişte sau e mişcată de furtună, dacă străluceşte sub răsăritul soarelui sau dacă deasupră-i ultima rază de lumină se luptă cu întunericul nopţii.

★

Şi în sufletul de aproapelui tău poate fi o imensitate, şi îndată ce ai înţeles-o eşti subjugat.

★

Guvernele cad prin aceleaşi mijloace prin care au ajuns la putere.

★

Nu există prieteni în politică, există numai prieteni politici.

★

Evenimentele cele hotărîtoare se ivesc pe nesimţite. Limba de pe cumpăna soartei stă în echilibru : un grăunte mai mult, şi s-a hotărît mişcarea.

★

Păstrează-ţi emoţiunile pentru lucrurile ce le merită.

★

Nu e nimic mai primejdios decît a întemeia o formă statornică pe simţiri trecătoare.

★

Arta vieţei ? Rezervă, discreţiune, cumpătare, în genere negaţiune şi în rezumat abnegaţiune.

★

Cînd curentul electric se repede dintr-un loc în altul, numai o parte a lui merge pe firele văzute ; o altă parte străbate prin ascunsul pămîntului. Tot aşa, în lumea in-

teligenţei cuvîntul pronunţat este numai un fragment al raportului dintre om şi om ; restul se stabileşte pe tăcute.

★

Soarta nu vrea extreme. Din chiar mijlocul răului se naşte reacţiunea spre bine, şi gerul cel mai greu zugrăveşte pe fereastră flori de primăvară.

★

Tot ce e folositor poate fi şi stricăcios ; e numai chestie de măsură. De altminteri, dacă n-ar putea fi stricăcios, n-ar putea fi nici folositor.

★

Durerea înalţă pe omul de valoare şi coboară pe cel de rînd. Nu în orce noapte se arată stelele, numai în noaptea cea senină.

★

Unde e o necesitate trebuie să fie o posibilitate.

★

Omul trebuie înţeles ca un element de evoluţiune. Să nu ne întrebăm : ce este *cineva* ? Să ne întrebăm : ce *devine* ? Creşte, stă, sau dă înapoi ?

★

Corabia strătaie marea cu putere şi lasă în drumul său brazda valurilor mişcate. Valurile ajung luntrea cea mică, o saltă şi o răstoarnă.

★

Numai durerea încheagă gîndurile şi le dă puterea de a pătrunde. Fulgii de zăpadă cad leneşi la pămînt, sloiul de gheaţă izbeşte.

*

Toate hotărîrile importante trebuie să le iai singur, din adîncul individualităţii tale, fără influenţa altora.

*

Nici o putere nu se poate suprima în natură ; de aceea e aşa de periculos a o comprima.

*

Imaginea nuielei împlîntate în apă se frînge şi se abate în altă direcţie. Tot aşa, ideea unuia în capul celor mai mulţi.

*

Tot cerul senin, un singur punct negru jos la orizont : dar acesta aduce furtuna.

*

Ce bogată e literatura în idei şi ce săracă este istoria în fapte ! S-ar putea concepe o istorie a celor neîntîmplate.

*

Cînd se află omul în momentele hotărîtoare ale vieţei, nu-l mai conduce mintea ; ea arată numai alternativele. Direcţia finală o dă inima.

Indice alfabetic

⋆ Indicele este alcătuit de T. Maiorescu în ediţia *Criticilor* din 1908. Numele care poartă steluţă au fost introduse de editorul prezentei ediţii.

Tabel cronologic

1840 — În ziua de 15 februarie se naşte la Craiova Titu Maiorescu, fiu al lui Ioan Maiorescu, „profesor şi inspector la Şcoala centrală din Craiova".
Ardelean de origine, Ioan Maiorescu (n. 1811 la Bucerdea-Grînoasă, lîngă Blaj — m. 24. VIII. 1864 la Bucureşti) se trăgea dintr-o familie ţărănească, iar numele său adevărat era Ioan Trifu. Datorită unei înrudiri după mamă cu Petru Maior, el începu să semneze I. Trifu Maioreanu, I. Maior, I. Măiorescu, optînd în cele din urmă pentru I. Maiorescu. Teolog prin formaţie (cu studii la Blaj, Pesta, Viena), I. Maiorescu se va dovedi un liber cugetător. Profesor la Cerneţi, Craiova, Iaşi, Bucureşti, el rămîne o figură luminoasă a epocii de formare a învăţămîntului românesc modern. A jucat de asemenea un rol de seamă în timpul revoluţiei de la 1848 ; stabilit în Germania între 1848—1859, mai întîi ca funcţionar al Dietei din Franckfurt, iar apoi la Viena, ca translator în Ministerul de justiţie (al Imperiului Austro-Ungar) pentru legile ce trebuiau promulgate în Transilvania, I. Maiorescu contribuie la crearea unei atmosfere favorabile românilor din principate.
Mama lui Titu Maiorescu, n. Maria Popazu, este sora cărturarului episcop al Caransebeşului, Ioan Popazu. Familia Popazu era de la Vălenii-de-Munte şi, se pare, de origine aromână.

1842—1843 — Peregrinări ale familiei Maiorescu la Braşov şi Iaşi.

1846—1848 — T. M. este elev al şcolii primare din Craiova ; În zilele revoluţiei, Ioan Maiorescu plecînd în misiune la Franckfurt-am-Main, Maria Maiorescu cu copiii pribegeşte la Bucureşti, Braşov, Sibiu, Blaj şi, în sfîrşit, iar la Braşov ; aici, la şcoala protodiaconului Iosif Barac, T. M. va continua cursul primar.

1850—1851 — Absolvind şcoala primară, T. M. este înscris la Gimnaziul românesc din Schei-Braşov, gimnaziu înfiinţat în 1850 prin strădania unchiului său, Ioan Popazu, pe atunci paroh al bisericii Sf. Nicolae din Schei, şi apoi protopop al oraşului.

1851 — În septembrie familia Maiorescu se stabileşte la Viena, unde tatăl era salariat al Ministerului de justiţie. În oc-

tombrie T. M. este înscris în clasa I la Gimnaziul academic, anexă pentru externi a Academiei Theresiane. Peste o lună i se echivalează anul de gimnaziu de la Braşov şi este trecut în clasa a II-a.

1855 — Ca elev în clasa a V-a a Gimnaziului academic vienez, T. M. îşi începe notaţiile jurnalului personal *Însemnări zilnice*. (Opera, editată postum de I. Rădulescu-Pogoneanu, este un jurnal de meticuloase însemnări, ţinut, cu unele intermitenţe, între 1855 şi 1917, într-o suită de 44 caiete.)

1856 — La 6 octombrie T. M. intră ca intern în Academia Theresiană.

1857 — Redactează (în ziua de 3 ianuarie) o scrisoare către *Gazeta Transilvaniei* cu intenţia de a servi ca prezentare unor traduceri ale sale din Dickens şi Jean Paul, pe care le trimitea revistei. (Deşi nu a fost publicată la acea dată, fiind editată postum de Aurel A. Mureşianu în *Gazeta cărţilor*, nr. 3 şi 4/1934, scrisoarea este considerată totuşi „cea dintîi încercare publicistică" a lui T. Maiorescu, titlu sub care a şi fost tipărită.)

1858 — Absolvirea Academiei din Viena. (În acest institut de învăţămînt, frecventat de elevi din aristocraţie, T. M. se impusese prin inteligenţă şi perseverenţă în studiu, fiind declarat, la absolvire [31 iulie 1858], întîiul pe şcoală. Chiar din aceşti ani el vădeşte preocupări intelectuale care depăşesc cerinţele de învăţămînt, ca traducerea *Logicii* lui Herbart, studierea unor scriitori clasici de la Virgiliu şi Homer pînă la Shakespeare, Dickens şi Lessing, interesul pentru studiul limbilor străine — germana, franceza, italiana, engleza —, ca şi pentru limbile vechi — latina şi greaca. Unele timide încercări beletristice [dramaturgie, poezie], frecventarea asiduă a teatrului şi operei, înclinaţiile pentru desen şi muzică îl recomandă de pe acum ca pe un pasionat al artelor. Din motive de ordin material, meditează nenumăraţi elevi, vădind reale şi pretimpurii calităţi pedagogice.)

— Părăsirea definitivă a Vienei şi întoarcerea la Braşov. După scurt timp va pleca la Berlin, înscriindu-se la Universitatea de acolo.

1859 — *24 ianuarie* — *Unirea Principatelor.* Ca urmare a acestui eveniment, Ioan Maiorescu se întoarce în ţară, stabilindu-se la Bucureşti ; este numit, prin decret domnesc, „prezident la Obşteasca Epitropie" şi, după cîteva luni, director la Eforia Instrucţiunii Publice.

— Preparator pentru limba franceză în familia Kremnitz, T. M. dă lecţii celor patru copii ai familiei : Clara (viitoarea sa soţie), Helene, Wilhelm (viitorul dr. W. Kremnitz, soţul Mitei, n. Bardeleben) şi Hermann.

— T. M. îşi trece doctoratul în filozofie la Giessen, *magna cum laude,* cu teza *De philosophia Herbarti.* Întors în ţară, publică articolul *Măsura înălţimii prin barometru* în revista *Isis sau natura.*

— Pleacă la Paris ca bursier al statului, unde primeşte echivalenţa doctoratului din Germania cu licenţa în litere.

1860 — La 12 decembrie obţine la Paris licenţa în drept, cu teza *Du régime dotal.*

— Apare la Berlin lucrarea de filozofie a lui T. M. *Einiges Philosophisches in gemeinfasslicher Form,* vădit sub influenţa ideilor lui Herbart şi ale lui Feuerbach.

1861 — În ziua de 10 martie T. M. ţine la Berlin o conferinţă *(Die alte französische Tragödie und die Wagnersche Musik — Vechea tragedie franceză şi muzica lui Wagner)* în folosul monumentului lui Lessing la Kamenz.

— În ziua de 27 noiembrie T. M. se întoarce definitiv în ţară, stabilindu-se la Bucureşti.

— La data de 10 decembrie el începe un ciclu de conferinţe despre *Educaţiunea în familie.*

1862 — Numit în magistratură (la 2 iunie), T. M. este mai întîi supleant la Tribunalul Ilfov, apoi procuror ; în acelaşi an se căsătoreşte cu Clara Kremnitz.

— Numit director (pe data de 3 decembrie) la Gimnaziul central sau Colegiul naţional din Iaşi şi la internatul aceleiaşi şcoli ; simultan, i se încredinţează cursul de istorie la Universitate, cu tema *Despre istoria republicei romane de la introducerea triburilor plebei pînă la moartea lui Iuliu Cezar cu privire specială la dezvoltarea economico-politică.*

1863 — T. M. publică la Iaşi *Anuarul Gimnasiului şi Internatului din Iaşi — pe anul scolasticu 1862—1863* ; anuarul este precedat de disertaţia *Pentru ce limba latină este chiar în privinţa educaţiei morale studiul fundamental în gimnaziu ?*

— La 28 martie se naşte fiica lui Titu Maiorescu, Livia, căsătorită Dymsza, moartă în 1946.

— La 2 octombrie T. M. este numit la direcţia Institutului Vasilian din Iaşi, care se cerea „fundamental reorganizat". În vederea acestei misiuni, din însărcinarea ministrului instrucţiunii publice de atunci, Al. Odobescu, el va pleca într-o călătorie documentară la Berlin, întorcîndu-se la Iaşi la 4 ianuarie 1864. [1]

— Ion Creangă, unul din absolvenţii acestei şcoli normale, aprecia astfel în 1888 activitatea directorului T. M., care îşi asumase şi răspunderea cursurilor de pedagogie : „În ţară la noi singurul care a înţeles rolul ce joacă ştiinţa pedagogică întemeiată pe practică este d-l Maiorescu, care în tot timpul profesoratului său de pedagogie s-a ferit de a îndopa pe şcolarii săi cu teorii pedagogice abstracte, fără să fie întemeiate pe o practică adevărată. Pentru acest scop a înfiinţat cursuri practice de predare la clasa I-a şi a II-a primară, atît la şcoala din Trei Ierarhi, cît şi la celelalte şcoli primare din Iaşi."

— Iniţierea de către T. M. a ciclului de conferinţe de răsunet „Prelecţiuni populare", ciclu în care vor mai lua cuvîntul P. P. Carp şi V. Pogor, vioara întîi rămînînd Titu Maiorescu. (Această preocupare răspunzînd unei vocaţii, Maiorescu va continua — cu intermitenţe — conferinţele pe teme umanistice, în cadrul „Junimii", pînă în 1881.)

— Decan al Facultăţii de litere (din februarie pînă în septembrie).

— Rector al Universităţii ieşene (din septembrie pînă în anul 1867).

1863—1864 — T. M. predă filozofia la Facultatea de litere din Iaşi.

1864 — Ia fiinţă „Junimea", a cărei personalitate reprezentativă, al cărei coordonator este Maiorescu. Fondatorii „Junimii"

[1] Menţionăm că în continuare nu vom mai consemna fiecare călătorie a lui Titu Maiorescu peste hotare (această notare prezentînd obiectul unui *curriculum vitae*), ci doar pe acelea de un interes real pentru istoria literară.

sînt T. Maiorescu, P. P. Carp, Vasile Pogor, Th. Rosetti, Iacob Negruzzi.

— T. M. publică *Anuariul Institutului Vasile Lupu, Şcoala normală Trei Ierarhi din Iaşi, pe anul şcolar 1863—1864.*

În acest anuar Ion Creangă figurează ca premiant.

— Din octombrie 1864 pînă în aprilie 1865 T. M. este suspendat din învăţămîntul universitar şi de la Şcoala normală, în timpul procesului calomnios înscenat de gruparea adversă a unor universitari ieşeni, în frunte cu N. Ionescu. Achitat, T. M. va fi repus în toate drepturile sale.

Acest proces este amintit adesea de istoria literară date fiind poziţia de inculpat a lui Maiorescu şi prezenţa Veronicăi Micle ca martoră a acuzării.

1865 — În cadrul „Junimii", T. M. îşi expune opiniile asupra scrierii în limba română, idei teoretizate apoi în studiul *Despre scrierea limbii rumâne.*

1866 — Apare volumul *Despre scrierea limbii romăne,* ed. I (cuprinzînd partea I şi a II-a). Ca studiu integral (în 4 părţi) va apărea abia în ed. a II-a, Buc., Socec, 1873.

— Înfiinţarea Societăţii Academice Române.

— Împreună cu o asociaţie de profesori, T. M. întemeiază Institutul academic, care va fuziona în 1879 cu Liceul nou sub denumirea de Institutele unite (1879—1907).

1867 — La 1 martie apare revista *Convorbiri literare,* organul literar al „Junimii", faza ieşeană : 1867—1885 ; redactor, Iacob Negruzzi.

— La 20 iulie T. M. este numit membru al Societăţii Academice Române.

— Apare primul studiu de critică literară al lui T. M., *Despre poezia rumănă,* în *Convorbiri literare* (I), şi separat în volumul *Poesia rumănă. Cercetare critică urmată de o alegere de poesii,* Iassi.

— În *Convorbirile literare* din 15 septembrie V. Alecsandri publică poezia *Tînăra creolă,* iar în nr. din 15 octombrie *Cînticele comice,* începîndu-şi astfel colaborarea la această revistă.

1868 — Apare articolul *Poezii populare române adunate de d. V. Alecsandri,* în *Convorbiri literare* (I).

— A. Densuşianu consideră că studiul lui T. M. *Poezia rumănă* este un plagiat din *Estetica* lui Fr. Th. Vischer

(v. articolul *Critica unei critici, Federaţiunea*, Pesta, nr. 82, 83, 85 şi 87/1868), acuzaţie spulberată de cercetătorii operei lui Maiorescu, printre care locul de frunte îl ocupă Eugen Lovinescu, în monografia *T. Maiorescu*, vol. I, cap. XVII.

— Apare articolul *Limba română în jurnalele din Austria*, în *Convorbiri literare* (II), articol care trezeşte o vie polemică în Transilvania (v. articolul lui G. Bariţ, în *Transilvania*, 1868, şi al lui Iosif Vulcan, în *Familia*, 1868, nr. 2).

— Tot *Convorbirile literare* (II) publică *In contra direcţiunii de astăzi a culturei române* şi *Aforisme*.

1869 — La 9 august se naşte fiul lui Titu Maiorescu, Liviu, mort la 26 noiembrie 1872.

— Cu data de 12 august T. M. demisionează din Societatea Academică Română, ca urmare a neaderării sale la etimologismul ardelean dominant în acest for.

— Apare articolul *Observaţiuni polemice*, în *Convorbiri literare* (III), răspuns la criticile trezite de studiul *Poesia rumănă. O cercetare critică.*

1870 — La 24 martie T. M. este destituit din învăţămînt, „ca nedemn şi înşelător al bunei-credinţe", în urma înscenării adversarilor săi, sub motiv că a pledat în barou în timpul unui concediu medical, neglijînd prelegerile universitare timp de 3 luni. Nu se va da curs destituirii.

— Numărul din 15 aprilie al *Convorbirilor literare* publică poezia lui Eminescu *Venere şi Madonă*, marcînd începutul colaborării poetului la această revistă.

— Apare articolul *Despre reforma învăţămîntului public*, în *Convorbiri literare* (IV) (studiul, neterminat, este revelator pentru ideile lui T. M. asupra învăţămîntului la epoca aceea).

1871 — Apare articolul *Direcţia nouă*, în *Convorbiri literare* (V), studiu de recunoaştere a talentului lui Mihai Eminescu.

— *Convorbirile literare* (V), numărul din 1 martie, consemnează începutul colaborării lui Slavici la această revistă, cu comedia *Fata de birău*, scrisă şi trimisă de la Viena la îndemnul lui M. Eminescu.

— Începutul carierei parlamentare a lui T. M., carieră de care se va lăsa antrenat în tot restul vieţii.

— Îndepărtarea lui T. M. din învăţămînt pe motiv că nu-şi îndeplineşte îndatoririle la Universitate (în realitate, era angrenat în sesiunea parlamentară bucureşteană. De data aceasta va rămîne departe de viaţa didactică, atît de dragă lui, 13 ani, profesînd în tot acest timp avocatura).

1872 — La 25 februarie, V. Alecsandri citeşte în şedinţa „Junimii" *Dumbrava Roşie* (care va apărea în *Convorbiri literare*, VI) şi legendele *Sfarmă-Piatră* şi *Strîmbă-Lemne*.

— În iulie T. Maiorescu se întîlneşte cu Mihai Eminescu la Botoşani — se pare că este prima lor întîlnire.

— În septembrie Eminescu participă pentru prima dată la şedinţele „Junimii" citind *Egipetul*, începutul *Evului de mijloc* (din *Diorama*) şi nuvela *Sărmanul Dionis*.

— Apare continuarea articolului ***Direcţia nouă, Convorbiri literare*** (VI).

1873 — Apare articolul *Beţia de cuvinte*, în *Convorbiri literare* (VII), şi apoi, în broşură, ***Beţia de cuvinte în „Revista contimporană", studiu de patologie literară***, Iaşi.

— Apare articolul *Răspunsurile „Revistei contimporane"*, în *Convorbiri literare* (VII), şi, în broşură, *Al doilea studiu de patologie literară. Răspunsurile „Revistei contimporane"*, Iaşi. (Ambele studii polemice sînt răspunsurile lui T. M. la violenta reacţie trezită în presa timpului de ideile sale asupra *direcţiei noi*.)

1874 — T. M. părăseşte Iaşul, stabilindu-se la Bucureşti.

— T. M. face parte pentru prima oară dintr-un guvern ; el este numit la 7 aprilie ministru la Culte şi Instrucţiune Publică în cabinetul Lascăr Catargi. De notat, ca iniţiative ale lui T. M., subvenţionarea şcolilor române din Braşov, restaurarea bisericii de la Curtea-de-Argeş, organizarea publicării *Arhivei Hurmuzachi*, reorganizarea învăţămîntului rural, proiectul de lege pentru instrucţia publică (care, cu toate limitele lui, îşi avea meritele prin dezvoltarea unui învăţămînt ştiinţific) ş.a.

— T. M. este propus ca membru al Societăţii „România jună" din Viena.

— Apare primul volum de *Critice*, Buc., Socec.

— *Convorbirile literare* din 1 octombrie publică *Soacra cu trei*

nurori (pe care Ion Creangă o citise în cenaclul „Junimii" în aceeaşi toamnă) ; este începutul colaborării lui I. Creangă la această revistă.

— *Convorbirile literare* din 1 decembrie publică poeziile : *Fugi, îţi zic, În zadar privesc şi Drag mi-ai fost,* consemnînd începutul colaborării Veronicăi Micle în coloanele revistei.

1876 — Apare lucrarea *Logica,* partea I : *Logica elementară,* Bucureşti, 1876, lucrarea elocventă pentru studiul de 18 ani al lui T. M. asupra acestei discipline filozofice. (Manualul va fi atacat de dr. Zotu, în *Columna lui Traian,* sub acuzaţia de plagiat, acuzaţie spulberată de Eminescu în *Curierul de Iaşi* şi *Convorbiri literare.)*

— În *Convorbiri literare* (X) apar *Aforismele pentru înţelepciunea în viaţă* de Arthur Schopenhauer, trad. de T. M.

— T. M. este numit agent diplomatic la Berlin (30 martie—31 mai).

— Darea în judecată a cabinetului Lascăr Catargi de către guvernul Manolache Kostake (acţiune care se va desfăşura de la 10 iulie pînă la retragerea ei, la 26 ianuarie 1878). Fostul ministru al cultelor, T. M., este acuzat de abuz din bugetul statului, printre alte „abuzuri" fiind consemnate sumele alocate sub formă de împrumut lui Eminescu şi Slavici pentru continuarea studiilor în străinătate.

1877 — T. M. la conducerea ziarului *Timpul* (27 ian.—23 apr.)

1879 — În ianuarie T. M. se mută în casa din strada Mercur, nr. 1.

— T. M. călătoreşte în aprilie la Viena, însoţit de soţia, de fiica sa şi de I. L. Caragiale.

— Reintrarea lui T. M. la Academia Română în ziua de 24 mai, instituţie reorganizată pe fundalul Societăţii Academice, prin decretul din 29 martie 1879.

— *Convorbirile literare* din 1 octombrie publică *O noapte furtunoasă sau Numărul 9,* marcînd începutul colaborării lui I. L. Caragiale la această revistă.

— V. Alecsandri citeşte la „Junimea" *Despot-vodă.*

1880 — T. M. face parte din comisia Academiei pentru elaborarea proiectului ortografic, alături de Hasdeu, Alecsandri, Quintescu, sub preşedinţia lui Bariţ.

— La 8 aprilie T. M. citeşte în sesiunea generală a Academiei proiectul noii ortografii a limbii române.

1881 — Retragerea lui T. M. din Comitetul Clubului conservator şi formarea grupării junimiste.

— În *Convorbiri literare* (XI) apar articolele *În contra neologismelor* şi *Literatura română şi străinătatea.*

1882 — Lectură a lui Mecedonski în cadrul „Junimii" : *Noaptea de noiembrie,* în prezenţa lui Maiorescu, Alecsandri, Eminescu, Hasdeu ş.a.

— Prima lectură a *Luceafărului* făcută de Eminescu la 17 aprilie, în cadrul unei seri a „Junimii", acasă la Maiorescu. Lecturile vor continua, consemnate admirativ de T. M. în *Însemnări zilnice.*

1883 — La 23 martie V. Alecsandri citeşte la „Junimea" *Fîntîna Blanduziei.*

— Apariţia articolului *Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare,* mai întîi în *Almanahul Societăţii Academice „România jună"* din Viena (în acelaşi număr este publicat *Luceafărul* eminescian), apoi în *Convorbiri literare* (XVII).

— T. M. publică ediţia princeps *Poesii* de Mihail Eminescu, Socec &, Buc.

1884 — Începînd cu data de 10 octombrie T. M. îşi reia cariera didactică în cadrul Universităţii din Bucureşti, la catedra de logică şi istoria filozofiei secolului al XIX-lea.

— În luna decembrie V. Alecsandri citeşte la „Junimea" *Ovidiu.*

1885 — În ziua de 1 decembrie are loc duelul lui T. M. cu ministrul de justiţie, E. Stătescu, urmare a unei neconcordanţe de păreri în activitatea parlamentară, dar mai ales a unor ieşiri temperamentale.

— Apare articolul *Comediile d-lui I. L. Caragiale,* în *Convorbiri literare* (XIX).

— Din acest an *Convorbirile literare* apar la Bucureşti.

1886 — În *Convorbiri literare* (XX) apar articolele *Poeţi şi critici* şi *În lături!* (articol scris cu prilejul apariţiei lucră-

rii lui A. Densuşianu *Istoria limbii şi literaturii române*, Iaşi, 1885).

— În decembrie începe divorţul lui Maiorescu de soţia sa Clara, care părăseşte definitiv România.

1887 — Apare *Logica*, ediţia a II-a, Buc., volum cuprinzînd şi *Metodologia*.

— T. M. se căsătoreşte cu Ana Rosetti.

1889 — Apare articolul *Eminescu şi poeziile lui*, în *Convorbiri literare* (XXIII).

— Apare volumul Arthur Schopenhauer, *Aforisme asupra înţelepciunii în viaţă*, traducere de T. M.

1892 — Se tipăreşte ediţia *Critice* (1867—1892), Buc., Socec, în 3 vol.

— Apare articolul *Asupra personalităţii şi impersonalităţii poetului*, în *Convorbiri literare* (XXV).

— T. M. publică *Contraziceri?*, replica lui la studiul lui C. Dobrogeanu-Gherea *Personalitatea şi morala în artă* (vol. *Studii critice*, II ; apărut prima oară în *Contemporanul*, nr. 1 din 1886, cu titlul *Către d-nul Maiorescu)*, articol polemic la adresa articolelor maioresciene *Comediile d-lui I. L Caragiale* şi *Poeţi şi critici*.

— În octombrie T.M. este ales rector al Universităţii din Bucureşti.

1893 — Apare *Anuarul Universităţii din Bucureşti pe 1892—1893*.

1894 — C. Dobrogeanu-Gherea răspunde la articolul *Contraziceri?* cu *Asupra esteticii metafizice şi ştiinţifice*.

1895 — Conducerea revistei *Convorbiri literare* este preluată de o nouă generaţie de junimişti : M. Dragomirescu, Ioan Bogdan, S. Mehedinţi, P. P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, I. Al. Rădulescu(-Pogoneanu), D. Evolceanu.

1897 — T.M. demisionează din funcţia de rector al Universităţii din Bucureşti.

— Începe editarea *Discursurilor parlamentare* (vol. I şi vol. II : în 1899 va apărea vol. III ; în 1904 — vol. IV,

Buc., Socec ; vol. V va fi tipărit în 1915 la Ed. Minerva, Buc.), în care T.M. își consemnează de fapt activitatea parlamentară. Introducerile la aceste discursuri vor fi reunite apoi în ediție postumă sub titlul impropriu de : T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, Buc., Socec, 1925.

1902 — În *Convorbiri literare* (XXXVI) se publică articolul *Oratori, retori și limbuți*.

1903 — Apare *O rectificare literară (Eminescu)*, în *Convorbiri literare* (XXXVII).

— T.M. face parte din comisia Academiei pentru elucidarea unui proiect de revizuire a ortografiei (aprobată în 1880), alături de Hasdeu, Quintescu, Iacob Negruzzi și Ioan Bianu.

1904 — T.M. prezintă în sesiunea Academiei proiectul ortografic care recunoaște prioritatea fonetismului în scrierea limbii române. Sub titlul *Ortografia revizuită. Raport asupra ortografiei revizuite*, studiul se va tipări în *Convorbiri literare* (XXXVII).

1906 — Se publică raportul academic asupra volumului *Octavian Goga, „Poezii", Budapesta, 1905*, în *An. Ac. Rom.*, seria II. tom. XXVII (1905—1906), apoi în *Convorbiri literare* (XL).

1907 — Se publică rapoartele academice asupra volumelor : *M. Sadoveanu, „Povestiri", Buc.*, în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVII (1905—1906), apoi în *Convorbiri literare* (XLI), și *I. Al. Brătescu-Voinești, „În lumea dreptății"*, în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), apoi în *Convorbiri literare* (XLI).

1908 — Se tipărește ediția *Critice* (1866—1907), ed. completă, 3 vol., Minerva.

1909 — În *Convorbiri literare* (XLIII) se publică *Răspuns la discursul de recepție a d-lui Duiliu Zamfirescu.*

— La 31 octombrie T.M. se retrage din învățămînt sub motivul limitei de vîrstă (în fond, din cauza unei jigniri aduse de Spiru Haret, ministrul cultelor și instrucțiunii publice).

1910 — Sărbătorirea lui T.M. la împlinirea a 70 de ani. Număr festiv *Convorbiri literare*, înmînat lui T.M. la 15 februarie de către Barbu Delavrancea ; cu aceeaşi ocazie se tipăreşte la Suceava broşura societăţii vieneze *„România jună" lui Titu Maiorescu.*

1912 — La 28 martie Titu Maiorescu este numit prim-ministru şi ministru de externe — aceasta este ultima sa funcţie ministerială, după ce în decursul anilor deţinuse cîteva portofolii. La 4 iunie 1914 se va retrage din viaţa politică, pronunţîndu-se în continuare pentru o politică de neutralitate a României. Rămas în timpul primului război mondial în Bucureşti, Titu Maiorescu va adopta o atitudine demnă, patriotică, în faţa ocupanţilor germani.

1914 — Călătorie în străinătate (lunile iunie—octombrie) ; moare Ana Maiorescu într-un sanatoriu din Heidelberg.

1917 — În ziua de 18 iunie/1 iulie la 5 dim. moare la Bucureşti Titu Maiorescu — înmormîntarea va avea loc la Cimitirul Bellu.

Bibliografie

Bibliografia de față este selectivă, cu referiri asupra activității literare a lui Titu Maiorescu, urmărind, în continuare, consemnarea unor contribuții ori a unor discuții de o mai mare importanță, mai vechi sau mai recente, asupra criticului și a scrierilor sale.

Ca atare, bibliografia exhaustivă întocmită de Eugen Lovinescu la finele volumului al II-lea al monumentalei sale lucrări, monografia *Titu Maiorescu*, București, Ed. „Fundațiilor", 1940 — în 2 vol. — rămîne practic indispensabilă oricărui exeget al operei lui Maiorescu.

Pentru capitolul *Din scrierile lui Titu Maiorescu* menționăm totuși că am introdus unele titluri care i-au scăpat lui Eugen Lovinescu (de ex. necrologul *Constantin Negruzzi* ; traducerea versurilor *Din tinerețe* de Grisebach ș.a.), lăsînd însă deoparte o serie de articole și discursuri din presa vremii, mai ales cele care nu aveau o legătură directă cu *Criticele*. În ceea ce privește articolele din *Convorbiri literare* semnate cu pseudonimele *„Lico"* și *„Licodamosios" : I. Creangă*, 1893 (XXVII), nr. 8, p. 672—681 ; *Lexicografia la noi. „Dicționarele d-lor B. Florescu și Fr. Damé"*, 1894 (XXVII), nr. 8, p. 800—801, și *Ah, Corydon, Corydon, quae te dementia cepit*, 1893, (XXVII), nr. 10, p. 857—861 (acesta din urmă semnat *„Licodamosios")*, a căror paternitate maioresciană a fost viu disputată de Eugen Lovinescu și D. Panaitescu-Perpessicius, ele nu au fost incluse în prezenta bibliografie, deoarece nu aparțin lui Titu Maiorescu, ci cunoscutului bizantinolog convorbirist Constantin Litzica (1873—1921). Facem această afirmație bazîndu-ne, în primul rînd, pe *Indice de materiile publicate în „Convorbiri literare" în anii I—XL* (indice alcătuit tot de un convorbirist, Dumitru Evolceanu, și apărut la finele numărului 12 al *Convorbirilor* pe 1906 — XL) și pe mărturia doamnei Viorica Gavrilescu, fiica lui C. Litzica, care ne-a confirmat că tatăl domniei-sale își alesese pseudonimul *„Lico"*, format din primele silabe ale numelui și prenumelui său.

DIN SCRIERILE LUI TITU MAIORESCU

A. *În periodice*

I. Originale

Die alte französische Tragödie und die Wagnersche Musik (Vechea tragedie franceză și muzica lui Wagner) — Der Gedanke, *Philosophische Zeitschrift*, Berlin, 1861, p. 112 şi urm.
[Text reprodus în limbile germană şi română de Tudor Vianu în studiul *Influența lui Hegel în cultura română*, Bucureşti, Imprimeria Națională, 1933, 72 p.]
Ueber des Herbartianers C. S. Cornelius teleologische Grundgedanken (Disertație despre opiniunile fundamentale teleologice ale herbartianului Cornelius) — Der Gedanke, Berlin, 1862, vol. III, fasc. I.
Introducere — *Conv. literare*, 1867 (I), nr. 1, p. 3. [Deşi poartă semnătura lui Iacob Negruzzi, îi aparține lui Titu Maiorescu — v. I. Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*, Bucureşti, ed. „Cartea românească", 1939, p. 91.]
Despre poesia rumănă — *Conv. literare*, 1867 (I), nr. 1—5, 7 şi 8 ; p. 2—9 ; 17—21 ; 38—41 ; 53—60 ; 61—65 ; 89—92 ; 101—106.
W. Pütz, Geografia și evul mediu, recenzie — *Conv. literare*, 1867 (I), nr. 18, p. 255.
Critica ortografiei d-lui Cipariu — *Conv. literare*, 1867 (I), nr. 11—12, p. 137—142, 158—163. [Articolul va deveni partea a IV-a a lucrării *Despre scrierea limbei rumăne ; Cercetări limbistice și critica sistemului etimologic.*]
Dreptul public al romänilor și Școala lui Barnuțiu — *Conv. literare*, 1867 (I), nr. 20—21, 23—24, p. 273—280 ; 286—294 ; 317—323 ; 333—343.
[În nr. 23 al *Convorbirilor*, p. 331, figurează o notă referitoare la reproducerea *Criticei școalei lui Barnuțiu*, în ziarul *Perseverența* din Bucureşti fără învoirea lui T. M. şi fără specificarea că „acela articulu este reprodus după foaia noastră".]
Poesiile populare române adunate de d. V. Alecsandri — *Conv. literare*, 1868 (I), nr. 22, p. 301—308.
Limba română în jurnalele din Austria — *Conv. literare*, 1868 (II), nr. 7—9 şi 14, p. 97—105 ; 113—118 ; 138—141 ; 225—231.
I. Popescu, *Compendiu de pedagogie*, recenzie — *Conv. literare*, 1868 (II), nr. 9, p. 145—147.
Constantin Negruzzi, necrolog — *Conv. literare*, 1868 (II), nr. 13, p. 217.
Aforisme — *Conv. literare*, 1868 (II), nr. 17—18 şi 20, p. 274—276 ; 289—292 ; 322—324.

În contra direcțiunii de astăzi a culturei române — *Conv. literare*, 1868 (II), nr. 19, p. 301—307.

W. Pütz, Geografia și istoria evului mediu, recenzie — *Conv. literare*, 1869 (III), nr. 8, p. 136—138.

Observațiuni polemice — *Conv. literare*, 1869 (III), nr. 12—13 și 24, p. 192—199 ; 209—212 ; 417—420.

Învățămîntul primar amenințat! — *Conv. literare*, 1870 (IV), nr. 3, p. 33—40.

Despre reforma învățămîntului public — *Conv. literare*, 1870 (IV), nr. 15—16, p. 237—241 ; 252—260.

În contra unei copilării — *Conv. literare*, 1871 (V), nr. 12, p. 199—200. (Răspuns la nota lui B. P. Hasdeu publicată în *Familia* din Pesta.)

Direcția nouă — *Conv. literare*, 1871 (V), nr. 6, 13—14, p. 85—90 ; 201—205 ; 217—277, și 1872 (VI), nr. 6—7, p. 214—226 ; 253—261.

Scrisoare către redacțiune (răspuns polemic la adresa unui articol apărut în rev. *Familia* din Pesta) — *Conv. literare*, 1872 (VI), nr. 7, p. 287—288.

Beția de cuvinte — *Conv. literare*, 1873 (VII), nr. 2, p. 78—85.

Răspunsurile „Revistei contimporane" — *Conv. literare*, 1873 (VII), nr. 4, p. 142—160.

Despre principiul scrierii și o critică a sistemului fonetic — *Conv. literare*, 1873 (VII), nr. 8—9, p. 321—324 ; 342—362. [Partea a III-a din cartea *Despre scrierea limbei române*.]

Rumänische Skizzen (* * *) — recenzie despre Mite Kremnitz — *Conv. literare*, 1877 (XI), nr. 5, p. 199. [Recenzie nesemnată — atribuită de E. Lovinescu lui T. M.]

Aforisme [Nota red. „Intercalăm și unele din aforismele publicate de d. T. M. mai nainte" — semnate T. M., n. n.] — *Conv. literare*, 1880 (XIV), nr. 1, p. 21—22.

Raport asupra noului proiect de ortografie română — *Conv. literare*, 1880 (XIV), nr. 2, p. 65—74, și *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. I (1879—1880).

O psichologie empirică în limba română (recenzie la I. Popescu : *Psichologia empirică sau sciința despre suflet între marginile observațiunei*, Sibiu, 1881) — *Conv. literare*, 1881 (XV), nr. 7, p. 241—252.

În contra neologismelor — *Conv. literare*, 1881 (XV), nr. 8, p. 281—293.

Literatura română și străinătatea — *Conv. literare*, 1882 (XV), nr. 10 și 11, p. 361—370 ; 401—408.

Georges Bengesco, *Voltaire, Bibliographie de ses oeuvres* (recenzie semnată T. M.) — *Conv. literare*, 1882 (XVI), nr. 7, p. 269—272.

Raport asupra unui volum din manuscrisele lui G. Săulescu — *Analele Acad. Rom.*, tom. IV, I (1881—1882), p. 150.

Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare — *Almanahul Societăţii academice social-literare „România jună"*, Viena, 1883, p. 81—94, şi *Conv. literare*, 1883 (XVII), nr. 3, p. 81—86.

Raport despre „Logica" d-lui Iosif Fericeanu — *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. V, 1882—1883, p. 17.

Raport despre scrierile d-lui G. Săulescu — *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. V, p. 210.

Statistica sinuciderilor — *Conv. literare*, 1885 (XIX), nr. 4, p. 317—326.

[Un rezumat al lucrării *Sinuciderea, un capitol din Statistica morală* de Morselli, Brockhaus, 1881 — semnat T. M.]

Comediile d-lui I. L. Caragiale — *Conv. literare*, 1885 (XIX), nr. 6, p. 449—462.

Asupra lui u scurt — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. VII, 1884—1885, p. 87.

Ar. Densuşianu, „Negriada", Bucureşti, 1884, 1 vol., 224 p. — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. VII, 1884—1885, p. 186.

Schopenhauer tradus în franţuzeşte de d. I. A. Cantacuzin, recenzie — *Conv. literare*, 1866 (XX), nr. 2, p. 284—285.

Poeţi şi critici — *Conv. literare*, 1886 (XX), nr. 1, p. 3—9.

În lături! — *Conv. literare*, 1886 (XX), nr. 3, p. 193—209.

O socoteală politică — *România liberă*, 1886, nr. 2 745, 2/14 oct., p. 1 (semnat — *Un craiovean*).

Contraziceri? — *România liberă*, 1886 (X), nr. 2 775, 7/19 noiembrie, p. 1—2.

S-a prins! — *România liberă*, nr. 2 787, 23 noiembrie/5 decembrie, p. 1.

Gr. H. Grandea: „Miosotul", ed. IV, Buc., 1885; „Nostalgia", poezii, Buc., 1885; „Fulga sau ideal şi real", ed. VIII, Buc., 1885 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. VIII, 1885—1886, p. 24.

Raport asupra colecţiunii de arii populare prezentate la concurs de D. Vulpian — *Analele Acad. Rom.*, VIII (1885—1886), seria I, p. 139.

Timotei Cipariu [necrolog] şi *Alexandru Cihac* [necrolog] — *Conv. literare*, 1887 (XXI), nr. 7, p. 646—648.

I. Popescu: „Psihologia empirică", ed. II, notiţă bibliografică — *Conv. literare*, 1887 (XXI), nr. 8, p. 742, şi în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. X, 1887—1888, p. 146 — raport.

Întru amintirea lui Wilhelm de Kotzebue — *Conv. literare*, 1887 (XXI), nr. 9, p. 811—815.

Din experienţă — *Almanahul Societăţii academice „România jună"*, Viena, 1888, p. 47—67, şi *Conv. literare*, 1888 (XXII), nr. 2, p. 120—135.

Eminescu şi poesiile lui — *Conv. literare*, 1889 (XXIII), nr. 8, p. 625—645.

Două poesii postume ale lui Mihail Eminescu; notiță la *Sonet* (Orcîte stele ard în înălțime) și *Dalila* (semnat M.). — *Conv. literare,* 1890 (XXIII), nr. 11, p. 913—917.

Leon C. Negruzzi — *Conv. literare,* 1890 (XXIV), nr. 7, p. 590—594.

Dumitrescu C., Quatuors — raport în *Analele Acad. Rom.*, XII, (1889—1890), I, p. 180.

Discurs asupra reformei instrucțiunii publice, rostit în Senat, București, 1891.

Quintus Horatius Flaccus, Ode, Epode, Carmen saeculare, traducere română în versuri de Dumitru Constantin Ollănescu, vol. I, Buc., „Socec", 1891. Raport: *Conv. literare,* 1891 (XXV), nr. 8, p. 698—704.

Asupra personalității și impersonalității poetului — *Conv. literare,* 1892 (XXV), nr. 11—12, p. 885—894.

Ioan Popovici [necrolog] — *Conv. literare,* 1893 (XXVII), nr. 6, p. 520—521.

Poesiile d-lui Naum (Răspuns la discursul de recepțiune al d-lui Anton Naum, cetit în Academia Română la 2/14 aprilie 1894) — *Conv. literare,* 1894 (XXVIII), nr. 1, p. 1—11.

In chestia lui ŭ final — *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XVII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 179—181.

D. Alexandrescu, „Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil...", tom. IV, Iași, 1894 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XVII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 363.

I. Pop Florentin, „Reforma metodelor în știință și practică și teoria consecutismului universal", Buc., 1895 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XVII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 374—376. Reprodus în *Conv. literare,* 1895 (XXIX), nr. 5, p. 515—517.

Th. D. Sperantia, „Mama-soacră", Teatru, vol. I, Buc., 1895. Raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XVII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 403—405. Reprodus în *Conv. literare,* 1895 (XXIX), nr. 5, p. 506—508.

Th. D. Sperantia, „Popa cel de treabă", Buc., 1895. Raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XVII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 406—408. Reprodus în *Conv. literare,* 1895 (XXIX), nr. 5, p. 503—505.

I. Manliu, „Gramatica istorică și comparativă a limbii române..." Buc., 1894 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. VII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 468.

I. N. Roman, „Poezii", Buc., 1894. Raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XVII (1894—1895), *Dezbateri,* p. 494—501. Reprodus în *Conv. literare,* 1895 (XXIX), nr. 5, p. 508—515.

Ioan Popovici-Bănățeanu — *Conv. literare,* 1895 (XXIX), nr. 10, p. 879—898. Prefața la vol. I. Popovici-Bănățeanu, *Din viața meseriașilor,* Buc., „B.p.t.", f. a., nr. 23—24, 199 p.

Const. Hamangiu, „Scriitori și artiști. Studiu asupra dreptului lor", Buc., 1897 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XX (1897—1898), *Dezbateri*, p. 320—321.

În memoria unui poet bănățean : Victor Vlad (Delamarina) — *Conv. literare*, 1898 (XXX), nr. 2, p. 113—134.

M. Strujanu, „Principii de estetică și poetică, partea II. Poetica", Craiova, 1896 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXI (1898—1899), *Dezbateri*, p. 459—460.

Oratori, retori și limbuți — *Conv. literare*, 1902 (XXXVI), nr. 12, p. 1057—1072 ; și 1903 (XXXVII), nr. 2 și 3, p. 97—105, 193—208.

O rectificare literară [problema Eminescu] — *Conv. literare*, 1903 (XXXVII), nr. 6, p. 548—550.

Scrisori din anii 1853—1862 adresate lui T. Maiorescu (de Simion Barnuțiu, Constantin Hurmuzachi, Dumitru A. Sturdza, Ioan Maiorescu, Timotei Cipariu, Vicențiu Babeș) — *Conv. literare*, 1902 (XXXVI), nr. 12, p. 1127—1141.

Raportul secțiunii literare asupra reviziunii ortografiei (semnat Titu Maiorescu), sesiunea generală din anul 1904, București, Academia Română, 5 p. (extras din *Analele Acad. Rom.*), *Raport asupra ortografiei revizuite* — *Conv. literare*, 1904 (XXXVIII), nr. 4, p. 321—326.

Pentru jubileul revistei „Familia" — în *Familia*, Oradea Mare, 1904, nr. 21—22 din 27 mai/2 iunie, p. 243.

N. Rădulescu-Niger, „Patriotism. Tribunul poporului", roman social, Buc., 1903 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVI (1903—1904), *Dezbateri*, p. 395—398.

H. Sanielevici, „Încercări critice", Buc., 1903 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVI (1903—1904), *Dezbateri*, p. 444—445.

Octavian Goga, „Poezii", Budapesta, 1905 — raport, *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 272—282. Reprodus în *Conv. literare*, 1906 (XL), nr. 3—5, p. 205—216.

Dr. Vasile Bologa, „Studii pedagogice și discursuri", Sibiu, 1905 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 337—339. Reprodus în *Conv. literare*, 1907 (XLI), nr. 2, p. 142—144.

Gr. I. Dianu, „Criminalitatea și cauzele ei în România". Studiu social și de moravuri, București, 1905 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 346—348.

Mihail Sadoveanu, „Povestiri de război", Buc., 1905 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 301—302.

Mihail Sadoveanu, „Floare ofilită", roman, Buc., 1905 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 378—379.

Mihail Sadoveanu, „Povestiri", Buc., 1906. Raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 379—383, cu titlul *Mihail Sadoveanu* — *Conv. literare*, 1907 (XLI), nr. 3, p. 254—260.

Ana Conta Kernbach, „Elemente de metodică", Buc., 1905, în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), *Dezbateri*, p. 272.

G. Silvan, „Pentru neatîrnare", roman războinic. Ploiești, 1906 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), *Dezbateri*, p. 340—342.

Gh. N. Costescu, „Educațiune și învățămînt." Vol. I. *„Metodica limbii române", Buc., 1906* — *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), *Dezbateri*, p. 345—347.

Al. Valeriu, „Lecțiuni de logică", Iași, 1905 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), *Dezbateri*, p. 351—352.

I. Al. Brătescu-Voinești, „În lumea dreptății" — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), *Dezbateri*, p. 270—271. Reprodus în *Conv. literare*, 1907 (XLI), nr. 5, p. 465—467.

M. Sadoveanu, „Mormîntul unui copil", Buc., 1906 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), *Dezbateri*, p. 304.

Raportul d-lui Titu Maiorescu despre „Poezii populare" de Al. Vasiliu — aprobat de Secțiune la 25 martie 1908 — *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXX (1907—1908), *Dezbateri*, p. 218—220.

Ion Boteni, „Casa din Muscel". Nuvele și schițe. Cîmpulung, 1907 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXX (1907—1908), p. 304—305. Reprodus în *Conv. literare*, 1908 (XLII), nr. 4, p. 377—379.

A. de Herz (Dinu Ramură), „Domnița Ruxandra", dramă istorică, Buc., 1907 — raport în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXX (1907—1908), *Dezbateri*, p. 316—317. Reprodus în *Conv. literare*, 1908 (XLII), nr. 4, p. 379—381.

Răspuns la discursul de recepțiune al d-lui Duiliu Zamfirescu — *Conv. literare*, 1909 (XLIII), nr. 7, p. 716—727.

Ion Dragoslav, „Povestea copilăriei, Amintiri", Buc., 1909 ; Ion Dragoslav, „Fata popei", Buc., 1909 — rapoarte în *Analele Acad. Rom.*, seria II, tom. XXXII (1909—1910), *Dezbateri*, p. 382—383.

II. Traduceri

Despre filosofia la Universitate (O prescurtare din Arthur Schopenhauer) — *Conv. literare*, 1870—1871 (IV), nr. 20, 22—24, p. 324—329 ; 365—372 ; 384—387 ; 395—398.

Aforisme pentru înțelepciunea în viață de Arthur Schopenhauer — *Conv. literare*, 1872 (VI), nr. 8, p. 289—303.

Bret-Harte : *Norocul din Roaring-Camp* (Novelă californică de... trad. de T.M.) — *Conv. literare*, 1875 (VIII), nr. 10, p. 402—409.

Aforisme pentru înțelepciunea în viață de Arthur Schopenhauer — *Conv. literare*, 1876—1877 (X), nr. 1—8 ; 10—12 ; p. 32—38 ; 48—56 ; 115—121 ; 125—136 ; 176—188 ; 240—248 ; 262—268 ; 313—325 ; 365 ; 423—433 ; 459—469.

Istoria suferinței (Nota red. : „D. M. ne trimite, tradusă din nemțește, următoarea istorioară a unui autor necunoscut, scoasă dintr-o carte de cetire destinată tinerimei.") — *Conv. literare*, 1876 (X), nr. 6 ; p. 205—207.

Istoria lui Ciuang-söng și a soției sale Tiän-și (Din chinezește, după trad. germană a d-lui E. Grisebach) — *Conv. literare*, 1880 (XIV), nr. 8 și 9 ; p. 312—321 ; 349—351.

Alarcon : *O bună pescuire* — *Conv. literare*, 1880 (XIV), nr. 9, p. 376—382.

E. Grisebach (trad din ~), *Din tinerețe* — *Conv. literare*, 1881 (XIV), nr. 12, p. 482—483. [Traducerile apar sub semnătura *R. Torceanu*. Erata din *Conv. literare*, 1881 (XV), nr. 1, p. 44, le atribuie lui T. M. — Cf. și Perpessicius, în vol. *Eugen Lovinescu*, *Vremea*, 1942, p. 167 și 168.]

„Literatură populară. *Quadrinhas*. Strofe de patru versuri din Brasilia (Rio grande do Sul)" — traduse în românește după o trad. germană. „*Schnaderhupfeln (Chiote din Tirol)*" — traduse în românește din dialectul tirolez — *Conv. literare*, 1881 (XV), nr. 1, p. 41—43 (cf. Perpessicius, *loc. cit.).*

Din Lumea ca voință și reprezentare, vol. II de Schopenhauer ; cap. 37, *Despre estetica poeziei ;* cap. 38, *Despre istorie ;* cap. 31, *Despre geniu* — *Conv. literare*, 1885 (XIX), nr. 1, 2 și 5, p. 48—60 ; 168—174 ; 398—423.

Din *Lumea ca voință și reprezentare* de A. Schopenhauer, cap. 30—51 — *România liberă*, 1885 (IX), nr. 2 320, 12 apr. — nr. 2 351, 23 mai.

Umpleți-mi paharul, din Byron — *Conv. literare*, 1884 (XVIII), semnat X — apud E. Lovinescu, *Titu Maiorescu*, în 2 vol., Buc., 1940, p. 456.

Despre limitele cunoașterei naturii (Discurs ținut la Congresul naturaliștilor și medicilor germani în Lipsca, 14 aug. 1872, de Emil Du Bois-Reymond), trad. T. M. — *Conv. literare*, 1891 (XXV), nr. 8, p. 620—645.

H. Spencer : *În contra socialismului (Din libertate în asuprire)* — tradus din englezeşte cu învoirea autorului. Traducere de T. Maiorescu — *Conv. literare* (XXVII), nr. 6, 1 oct. 1893, p. 481—508 (şi în broşură, Buc., 1893).

Ibsen : *Copilul Eyolf,* dramă în trei acte — *Conv. literare,* 1895 (XXIX), nr. 2—4, p. 111—135, 263—282, 365—380.

Culese şi alese : Din scrisorile Lordului Chesterfield către fiul său — *Conv. literare,* 1910 (XLIV), nr. 3, vol. II, p. 269—273. *Din memoriile cardinalului de Retz* — *Conv. literare,* 1910 (XLIV), nr. 4, vol. II, p. 416—420.

Postume

Aforisme — *Conv. literare,* 1919 (LI), nr. 1, p. 54.

Ceva filosofie pe înţelesul tuturor [trad. unui fragment al lucrării lui T. M. *Einiges Philosophisches in gemeinfasslicher Form* — traducere de M. şi R. Dj.] — *Conv. literare,* 1920 (LII), nr. 2, p. 85—94.

Însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu — *Conv. literare,* 1931 (LXIV), p. 53—70, 135—151, 338—349, 448—457, 558—567, 636—656, 746—757, 818—828, 920—934 şi 1932 (LXV), p. 102—112.

Din *Însemnările zilnice* ale lui T. Maiorescu (1865—1867), [Traduceri din Goethe] — *Conv. literare,* 1932 (LXV), martie-aprilie, p. 278.

[Din *Însemnările zilnice* ale lui Titu Maiorescu referitoare la M. Eminescu. Prima notiţă despre boala lui.] *Despre Eminescu* — *Conv. literare,* 1932 (LXV), mai-iulie, p. 427—431.

Însemnări zilnice. Despre Duiliu Zamfirescu — *Conv. literare,* 1934 (LXVII), nr. 10, p. 864—866.

Pentru „*Gazeta Transilvaniei*" — art. datat 29 martie 1908. Reprodus de Ioan Georgescu : *Din legăturile lui Maiorescu cu ardelenii* — *Conv. literare,* nr. jubiliar, 1937, p. 291.

B. *În volume*

I. Antume

Einiges Philosophisches in gemeinfasslicher Form (Consideraţii filozofice pe înţelesul tuturor), Berlin, 1860.

Thèse pour la licence (Du régime dotal), Paris, 1861, 60 p.

Anuariul gimnasiului şi internatului din Iassi pe anul scolastic 1862—1863, publicat de directorul T. L. Maiorescu, doctor în filosofie şi licenţiat în drept, profesor la Universitatea din Iassi şi

membru cor. al Societăţii filosofice din Berlin, Iassi, Tipografia Bermann-Pileski, Podul-vechi, 1863, 54 p.
[Cuprinde *Prefaţă,* p. 3, datată Iassi, în 7 iulie 1863 şi semnată *„Directorul T. L. Maiorescu". Pentru ce limba latină este chiar în privinţa educaţiunei morale studiul fundamental în gimnasiu? Dissertaţiune* de T. L. Maiorescu, p. 7—24.
Ştiri scolastice, p. 25—54, semnat *„Directorul T. L. Maiorescu."*]

Anuariul Institutului Vasilie Lupu (Şcoala normală de la Trei Ierarchi) din Iassi pe anul scolar 1863—1864, publicat de directorul *Titu Maiorescu,* dr. în fil., şi licenţ. în legi, profes. la Univ. de Iassi şi preşedinte al Comitetului de insp. scol., membru onorariu al Asociat. Transilv. pentru cultura poporului român şi membru coresp. al Societăţei filosofice din Berlin, Iassi, Imprimeria „Adolf Bermann", 1864, 14 p. (nenumerotate)+66 p.
[Cuprinde : *Prefaţă,* p. 1—5 (dintre cele nenumerotate), datată „Iassi, în septembrie 1864" şi semnată : *Titu Maiorescu.*
Regulele limbei române pentru începători de *Titu Maiorescu,* Iassi, 1864, Imprimeria „Adolf Bermann", p. 1—18 (avînd deci o copertă interioară aparte).
Observaţiuni la regulele precedente, p. 19—36, semnate la sfîrşit *T. Maiorescu ;*
Ştiri scolare de la 1 septembrie 1863 pănă la 31 august 1864, p. 37—66, semnate : *„directorul Titu Maiorescu."]*

Regulele limbei române pentru începători, Iassi, Imprimeria „Adolf Bermann", 1864, 18 p. ; ed. a II-a : *Regulele limbei române pentru începători* (clasa a II-a primară) — retipărită cu învoirea autorului de Ioan Creangă, Iassi, Tipografia Naţională, 1879, 20 p.

Despre scrierea limbei române, Iassi, ediţiunea şi imprimeria societăţii „Junimea", 1866, 152 p. ; ed. a II-a, Bucureşti, „Socec", 1873.

Gramatica limbei rumăne pentru scoalele primare classa I şi II (metoda analitică). [Anunţată de imprimeria soc. „Junimea", pentru 1866, luna septembrie (?).]

Plinii Epistolae Selectae, ediţiunea în uzul şcoalelor, cu adnotaţiuni rumăne [de asemenea anunţată de imprimeria „Junimea" pentru 1866, luna septembrie (?).]

Poesia rumănă. Cercetare critică... urmată de o alegere de poesii, Iassi, Ediţiunea şi imprimeria societăţii „Junimea", 1867, 16+206 p. [În ed. *Critice* studiul va figura cu titlul *O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867.]*

Contra şcoalei Barnuţiu, Iassi, ediţiunea şi imprimeria societăţii „Junimea", 1868, 107 p.

Beţia de cuvinte în „Revista contimporană". Studiu de patologie literară, Iassi, Tipografia Naţională, 1873, 30 p.

Respunsurile „Revistei contimporane". Al 2-lea studiu de patologie literară, Iassi, Tipografia Naţională, 1873, 56 p.

Despre scrierea limbei rumăne, ed. a II-a, Bucureşti, „Socec", 1873.

Critice, Bucureşti, „Socec", 1874, XV+466 p. : *Prefaţă ; Limba*

română în jurnalele din Austria ; Despre scrierea limbei române ; Observări polemice ; În contra direcției de astăzi în cultura română ; Direcția nouă în poesia și prosa română.

Logica, Partea I. „Logica elementară", București, „Socec", 1876, 110 p.

Poesii de Mihail Eminescu, București, Ed. Librăriei „Socec" & Comp., 1884, VIII + 307 p. [ed. apare de fapt în dec. 1883], cu o prefață de T. Maiorescu. [Numărul edițiilor Eminescu publicate în timpul vieții lui T. M. se vor ridica la IX, ultima dintre antume fiind : Eminescu, *Poezii,* cu o notiță biografică de T. Maiorescu, Buc., 1913.]

Logica, ed. a II-a, București, 1887, 167 p. — cuprinde și *Metodologia ;* în 1890 va apărea ed. a III-a, numărul edițiilor antume ale *Logicii* ridicîndu-se la șase, ultima ediție fiind apărută la „Socec" în 1913.

Caragiale I. L., *Teatru.* Cu o prefață de Titu Maiorescu, Buc., „Socec", 1889, XXIV + 397 p.

Negruzzi Leon, *Serghie Pavlovici și alte nuvele.* Cu o prefață de T. Maiorescu, București, „B.p.t.", nr. 703, XII + 140 p.

Critice (1867—1892). Ediție nouă și sporită, 3 vol., București, Editura librăriei „Socec" & Comp., vol. I și II, 1892, vol. III, 1893.

[Vol. I, 397 p. : Prefața ediției *Criticelor* de la 1874 ; *Poesia română la 1867 ; Asupra poesiei populare* (1867) ; *Limba română în jurnalele din Austria* (1868) ; *Observări polemice* (1869) ; *În contra direcției de astăzi* (1868) ; *Direcția nouă* (1872).

Vol. II, 405 p. : Beția de cuvinte (1873) ; *Răspunsurile „Revistei contimporane"* (1873) ; *Despre progresul adevărului* (1883) ; *Din experiență* (1888) ; *Comediile d-lui I. L. Caragiale* (1885) ; *Poeți și critici* (1886) ; *În lături !* (1886) ; *În contra neologismelor* (1881) ; *Eminescu* (1889) ; *Leon Negruzzi și „Junimea"* (1890) ; *Contraziceri ?* (1886) ; *Aforisme.*

Vol. III, 476 p. : Literatura română și străinătatea (1882) ; *Întru amintirea lui Wilhelm de Kotzebue* (1887) ; *Contra școalei Barnuțiu* (1868) ; *Despre scrierea limbei române. Raport cetit în Academia Română asupra noului proiect de ortografie* (1880) ; *Indice.]*

Anuarul Universității din București pe 1892—1893, Buc., 1893.

Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I, în 5 vol.

[Vol. I (1866—1876), Buc., Ed. „Socec", 1897, 587 p. ; *vol. II* (1876—1881), Buc., 1897, 519 p. ; *vol. III* (1881—1888), Buc., 1899, 503 p. ; *vol. IV* (1888—1895), Buc., 1904, 664 p. ; *vol. V* (1895—1899), Buc., „Minerva", 1915, 459 p.]

Critice (1866—1907), Ediție completă, 3 vol., Buc., „Minerva", 1908.

[Vol. I, 288 p. : Nota Editurii „Minerva", Prefața autorului la ediția de la 1874 ; O cercetare critică asupra poeziei române de la 1867 ; Asupra poeziei noastre populare ; Limba română în jurnalele din Austria ; Observări polemice ; În contra direcției de astăzi

în cultura română ; Direcţia nouă în poezia şi proza română, Beţia de cuvinte în „Revista contimporană". Studiu de patologie literară ; Răspunsurile „Revistei contimporane". Al doilea studiu de patologie literară.

Vol. II, 288 p. : Despre scrierea limbei române ; Două rapoarte cetite în Academia Română asupra ortografiei (1880 şi 1904) ; Neologisme ; Contra şcoalei Barnuţiu ; Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare ; Din experienţă ; Anexa — Cîteva aforisme.

Vol. III, 307 p. : Literatura română şi străinătatea ; Comediile d-lui I. L. Caragiale ; Poeţi şi critici ; Contraziceri? În lături! ; Eminescu şi poeziile lui ; Întru amintirea lui Wilhelm de Kotzebue ; Leon C. Negruzzi şi „Junimea" ; Ioan Popovici-Bănăţeanul, În memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina) ; Oratori, retori şi limbuţi ; Pentru jubileul de 40 de ani al revistei „Familia" ; Recensiuni literare şi rapoarte academice (Traducerea odelor lui Horaţiu de D. C. Ollănescu, Poeziile d-lui Naum, Poeziile d-lui Octavian Goga, Povestirile d-lui Mihail Sadoveanu, Nuvelele d-lui I. Al. Brătescu-Voineşti) ; Indice nominal şi real.]

D. Zamfirescu : *Poporanismul în literatură.* Discurs rostit la 16 (29) mai 1909... cu răspuns de *Titu Maiorescu* (extras din *Analele Acad. Rom., Discursuri de recepţiune.* XXXIII), Buc., 1909, 57 p.

Răspunsul lui T. Maiorescu, în vol. *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din Bucureşti în ziua de 22 noiembrie 1909,* Bucureşti, „Socec", 1910.

Critice, Bucureşti, 1915, „Minerva", în 3 vol. (ediţia reproduce ed. din 1908, adăugînd însă la finele vol. III : *În chestia poeziei populare, răspuns la discursul de recepţiune al d-lui Duiliu Zamfirescu, rostit la Academia Română, la 16 mai 1909).*

Traduceri

Schopenhauer Arthur : *Aforisme asupra înţelepciunii în viaţă,* traducere de..., Bucureşti, 1890, XII + 436 p. Ultima din seria antumelor acestei lucrări este ed. a V-a, apărută la Bucureşti, „Socec", 1912.

Henrik Ibsen : *Copilul Eyolf,* dramă în 3 acte, trad. T. M., Bucureşti, „Gutemberg", 1895, 64 p.

Alarcon, Bret-Harte, Mark Twain : *Nuvele şi schiţe,* traducţie de T. Maiorescu şi Livia Maiorescu, Bucureşti, „Alcalay", 1902, „B.p.t.", nr. 10, 64 p.

[Cuprinde : Pedro Antonio de Alarcon, O *bună pescuire,* trad. nesemnată ; Bret-Harte, *Norocul,* trad. T. M. ; Mark Twain, *Păsurile sufleteşti ale d-rei Aurelia,* trad. Livia Maiorescu ; şi Mark Twain, *Istoria unui băiat rău crescut, care n-a fost niciodată pedepsit,* trad. L.M.] O ediţie anterioară ar fi apărut la Craiova, 1882, 134 p., conform Lovinescu — bibliografia citată.

Postume

Istoria contemporană a României (1886—1900), Bucureşti, Ed. „Socec", 1925 (vol. cuprinde introducerile lui T. M. la cele 5 vol. de *Discursuri parlamentare* plus alte două studii apărute postum în *Conv. literare : Primul-ministru G. Gr. Cantacuzino (11 apr. 1899 — 6 iulie 1900)* şi *Primul minister P. P. Carp (7 iulie 1900 — 13 febr. 1901).*

Însemnări zilnice, publicate cu o introducere, note, facsimile şi portrete de *I. Rădulescu-Pogoneanu,* Buc., „Socec", în 3 vol. ; vol. I (1855—1880), 1937, XXXV + 356 p. ; vol. II (1881—1886), 1940, LI + 384 p. ; vol. III (1887—1891), 1943.

T. Maiorescu : *Gedichte* (Poezii) (1855—1878), Herausgegeben mit einem Vorwort von I. E. Torouţiu.
[Editate cu un *Cuvînt înainte* de...] Bucureşti, „Bucovina", 1940, 16 p.
[Cuprinde : *1. Ein Leuterungsprozess ; 2. Es schien als sollt es anders sein ; 3. Frühlingsanfang ; 4. Die Liebe hab' ich errungen ; 5. Warum mein Mädchen, soll ich klagen ; 6. Metaphysik der Liebe ; 7. Was hat das Unglück für Gewalt ; 8. Im unscheinbaren Keim ; 9. Lebenstraum ; 10. Am Ufer der Donau — 1. Purgatoriu ; 2. Mi se părea că altfel ar fi trebuit să fie ; 3. Început de primăvară ; 4. Am cucerit iubirea ; 5. De ce să jelesc, draga mea ; 6. Metafizica iubirii ; 7. Ce putere poate avea nefericirea ; 8. În germen ; 9. Vis al vieţii ; 10. La malul Dunării.*]

Titu Maiorescu, *Logica,* cu îndreptările, adăogirile şi însemnările autografe ale autorului — ed. prefaţată şi adnotată de I. Bruker, Buc., 1940.

DESPRE TITU MAIORESCU ŞI OPERA SA

Alecsandri V., *Scrisori* — publicaţie îngrijită de Il. Chendi şi E. Carcalechi, Bucureşti, 1904. (Capitolul I, *Către T. L. Maiorescu*, p. 1—21.) Vezi şi *Catalogul corespondenţei lui Vasile Alecsandri* — întocmit de Marta Anineanu, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1957, referiri la p. 9, 45, 50, 97, 100, 186, 201—203, 211, 232, 248, 292—294, 299—302, 311, 312, 319, 324, 326, 338, 341, 348, 367, 372, 376, 384, 385, 439, 552.

Andreescu C. I., *Istoricul Liceului Naţional din Iaşi, 1835—1935*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul Naţional, 1835—1935*, Iaşi, 1935.

Bariţ G., *Critica în „Convorbiri literare"* (răspuns la articolul lui T. Maiorescu, *Limba română în jurnalele din Austria*) — *Transilvania*, Braşov, 1868 (I) nr. 16, p. 365—371.

Bariţ G., *Răspuns la discursul de recepţie al lui A. Papiu-Ilarian din 14 septembrie 1869* — *Analele Societăţii Academice Române*, tom. II, 1869.

Barnuţiu Simeone, *Dreptulu publicu alu românilor*, Iassi, 1867, XXXVI+472 p.

Bassarabescu I. A., *Maiorescu şi „gura lumii" ; Amintire.* — *Convorbiri literare*, nr. jubiliar, ian. 1927 (LIX), p. 171—174.

Bassarabescu I. A., *Patru scrisori de la Titu Maiorescu, Conv. literare*, 1935 (LXVIII), p. 563.

Bassarabescu I. A., *Amintiri despre T. Maiorescu* — *Libertatea*, VIII, nr. 5 din martie 1940, p. 65—66.

Bănescu N. şi Mihăilescu V., *Ioan Maiorescu.* Scriere comemorativă cu prilejul centenarului naşterii lui, 1811—1911, Bucureşti, 1912.

Bianu I., *Despre moartea lui T. Maiorescu* — *Analele Acad. Rom.*, tom. XXXIX, 1916—1919, p. 82.

Bianu I., *„Convorbirile literare" şi Ardealul* — *Conv. literare*, nr. jubiliar, ian.—apr. 1927 (LIX), p. 31—33.

Bîrseanu Andrei, *Din trecutul şcoalelor româneşti din Braşov* — *Convorbiri literare*, 1910 (vol. I), nr. 2, p. 499—502. [Art. redă şi cuvîntul lui T. M. la absolvirea clasei a IV-a, reprodus în *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, 1851, 2 aug., nr. 31, p. 248.].

Bogdan G. I., *„Studii critice" de I. Gherea* — *Conv. literare*, 1890 (XXIV), p. 393.

Bogdan-Duică G., *Titu Liviu Maiorescu*, discurs de recepţie la Academia Română, rostit la 25 mai 1921, cu răspuns de Sextil Puşcariu, Bucureşti, Acad. Rom., 1921, 37 p. (extras din : *Analele Acad. Rom., Discursuri de recepţiune L)*, şi *Transilvania*, nr. 2, februarie.

Bogdan-Duică G., *Titu Maiorescu și Mihail Eminescu* (Documente din Blaj), *Societatea de mîine*, Cluj, 1924, I, p. 304—305.

Bogdan I., discurs în vol. *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București, în ziua de 22 noiembrie 1909*. București, „Socec", 1910, XXIV p. [Volumul mai cuprinde discursurile profesorilor : C. Dimitrescu-Iași, C. Dissescu, G. C. Dragu, G. Lazăr și *Răspunsul lui Titu Maiorescu.]*

Botez Octav, *Titu Maiorescu și locul lui în cultura românească* — *Însemnări ieșene*, Iași, 1940. În broșură, Iași, Institutul de arte grafice, 1940, 15 p.

Bratu Horia, *Titu Maiorescu* — *Viața românească*, București, 1963, nr. 8, p. 60—85.

Bratu Savin, *Despre Titu Maiorescu* — *Luceafărul*, București, 1963 (VI), nr. 10 (121), 11 mai, p. 4.

Brătescu-Voinești Ion Al., *Luceafărul, Din pragul apusului*, București, Cartea românească, 1935.

Brătescu-Voinești I. Al., *Ce datoresc „Convorbirilor"* — *Conv. literare*, nr. jubiliar, ian.—apr. 1927 (LIX), p. 39—42.

Breazu Ion, *Literatura „Tribunei"* (1884—1895), în *Dacoromania*, vol. VIII, București, 1936.

Bucuța Emanoil, *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori* (1884—1913), cu un cuvînt de introducere și însemnări de... București, Fundația pentru literatură și artă..., 1937, 361 p. ; ed. a II-a, București, „Casa școalelor", 1944, 436 p.

Călinescu George, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, „Cultura națională", 1932.

Călinescu G., *Viața lui Ion Creangă*, București, 1938, 371 p.

Călinescu G., *Știri despre Maiorescu și contimporanii săi Burlă și Petrino* — *Jurnalul literar*, I, 1, 1 ian. 1939.

Călinescu G., *Titu Maiorescu critic* — *Jurnalul literar*, 12 martie 1939.

Călinescu G., *Un student al lui Titu Maiorescu* (Agura) — *Jurnalul literar*, I, 15, 9 apr. 1939.

Călinescu G., *Titu Maiorescu polemist* — *Rev. Fund.*, 1 martie 1940, p. 575.

Călinescu G., *„Junimea". Momentul 1870. Titu Maiorescu* — *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 343—365.

Călinescu G., *Maiorescu și toleranța* — *Lumea*, București, 1946, nr. 21, p. 1.

Călinescu G., *Domina bona* — *Jurnalul literar*, București, 1947, nr. 2, p. 43.

Călinescu George, *Poezia „Realelor"* — *Jurnalul literar*, București, 1948, nr. 4—5, p. 71—96.

Călinescu George, *Material documentar. Titu Maiorescu* — *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, 1960 (IX), nr. 3, p. 534—538 și nr. 4, p. 764.
Călinescu G., *Eminescu și contemporanii săi* — *Contemporanul*, 1963, nr. 25 (871), 21 iunie, p. 1 și 7, și în vol. *Cronicile optimistului*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. 419—424.
Călinescu G., *Titu Maiorescu socialist!?* — *Contemporanul*, 1963, nr. 26 (872), 28 iunie, p. 1 și 7.
Călinescu G., *Eminescu și arta* — *Luceafărul*, 1964 (VII), nr. 12 (145), 6 iunie, p. 3.
Caracostea D., *Cu prilejul sărbătoririi d-lui Maiorescu* — *Viața nouă*, V, 1909—1910, p. 403.
Caracostea D., *Semnificația lui Maiorescu*, „Ed. Institutului de istorie literară și folclor", 1940, p. 36.
Caracostea D., *Neologismul în concepția maioresciană* — *Revista Fundațiilor*, VII, nr. 12, 1 dec. 1940, p. 511—536.
Chendi Ilarie, *D. T. Maiorescu despre noi* — *Familia*, 3 mai 1898, p. 213.
Chendi Ilarie, *Poporanismul d-lui Maiorescu* — *Viața literară*, 23 iulie 1906.
Chendi Ilarie, *„Junimea" și Ardealul* (cu prilejul jubileului *Convorbirilor)*, în vol. *Impresii*, București, „Minerva", 1908, retipărit la „Cartea românească", 1924, p. 229.
Cioculescu Șerban, *Titu Maiorescu și Eminescu* — *Revista Fundațiilor*, VII, 1 martie 1940, nr. 3, p. 627—642.
Cioculescu Șerban, *Viața lui I. L. Caragiale*, Ed. Fundația pentru literatură și artă, 1940.
Cioculescu Șerban, *T. Maiorescu, critic literar* — *Libertatea*, VIII, nr. 4, 20 febr. 1940, p. 51—53.
Cioculescu Șerban, *N. Iorga și Titu Maiorescu* — *Lumea*, București, 1945, nr. 9, p. 3 și 7.
Cioculescu Șerban, *Portretul lui Titu Maiorescu* — *Libertatea*, 1940 (VIII), nr. 15—16, p. 230—232.
Cipariu Timotei, *La una imputațiune* — *Archivu pentru filologia și istoria*, nr. 22, 5 febr. 1869, p. 438—440.
Ciurdariu Mihai, *Titu Maiorescu reeditat (Pe marginea unei antologii)* — *Revista de filozofie*, T. 13, 1966, nr. 10, p. 1287—1302.
Constantinescu Pompiliu, *Titu Maiorescu. Însemnări zilnice.* I. *(1855—1880), cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu*, Editura „Socec" — *Vremea*, București, 1937 (X), nr. 477, 28 febr., p. 11 (I); nr. 479, 14 martie, p. 4 (II); nr. 480, 21 martie, p. 9 (III).
Constantinescu Pompiliu, *Titu Maiorescu față de noi*, în vol. *Eseuri critice*, București, „Casa școalelor", 1947, p. 4—45 (Studiu apărut inițial cu același titlu în *Revista Fundațiilor*, nr. 3/1940 (VII), p. 584—607).

Constantinescu Pompiliu, cap. *E. Lovinescu ; 3. Monografistul*, în vol. *E. Lovinescu* de Anonymus Notarius, Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, Bucureşti, ed. *Vremea*, 1942, p. 113—118.

Cornea Paul, *Titu Maiorescu şi paşoptismul — Viaţa românească*, 1963, nr. 9, p. 103—120 (art. revăzut şi republicat în vol. *De la Alecsandrescu la Eminescu*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1966, p. 325—368).

Creangă Ion, *Opere complete*, Ed. „Minerva", 1906, [Răspuns la criticele lui Ion Pop · Florentin, citat de Gh. T. Kirileanu şi Il. Chendi în pref., p. XII.]

Dăianu Elie, *Dr. S. Ramonţai şi Titu Maiorescu — Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 1, vol. II, p. 44—52.

Delavrancea Barbu, *Oratorul : Titu Maiorescu — Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, p. XCIV—XCVIII.

Densuşianu Aron, *Critica unei critice*, în foiletonul *Federaţiunei* din Pesta ; I, în nr. 82 din 30 mai/11 iunie 1868 ; II, în nr. 83 din 2/14 iunie ; III, în nr. 85 din 6/18 iunie ; IV, în nr. 87 din 9/21 iunie. Retipărite în *Cercetări literare*, Ed. Şaraga, Iaşi, 1887, p. 59.

Densusianu Ovid, *Alecsandri şi „Junimea" — Viaţa nouă*, 1905, I, nr. 5, p. 97—102.

Densusianu Ovid, *O legendă literară — Viaţa nouă*, 1905, I, nr. 14—15, p. 313—327.

Dima Al., *Afinităţi elective : Titu Maiorescu şi Goethe — Revista Fundaţiilor...* Bucureşti, sept. 1940 (VII), nr. 9, p. 589—613.

Djuvara M., *T. Maiorescu, profesorul — Libertatea*, VIII, nr. 4, 20 febr. 1940, p. 49—50.

Donadini Lorenzo, *Il Capo della „Junimea" : T. Maiorescu*, Venezia, 1945, 14 p. [Presentata alla Presidenza il 3 dicembre 1944 dal. s.c. prof. B. Ortiz — Estratto dagli Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, Anno accademico 1944—45, Tomo CIV, parte secondo, p. 311—324.]

Drăghicescu D., *T. Maiorescu. Schiţă de biografie psiho-sociologică* (extras din revista *Libertatea*), 1940.

Dragomirescu Mihail, *Criticele domnului Titu Maiorescu — Conv. literare*, Bucureşti, 1893 (XXVII), nr. 1, p. 8—31 ; nr. 3, p. 248—267.

Dragomirescu M., *Criticele d-lui Maiorescu* (partea generală) — *Conv. literare*, 1896 (XXX), nr. 1, p. 1—22.

Dragomirescu M., *Direcţii literare* (Studiu de critică generală) — *Conv. literare*, 1897 (XXXI), p. 105.

Dragomirescu M., *Critică*, Bucureşti, 1927, 2 vol.

Dragomirescu M., *Legăturile mele cu „Convorbirile literare"* — *Conv. literare*, număr jubiliar, LXX, 1937, p. 88.

Drăgan Mihai, *Actualitatea unor idei critice, Iaşul literar*, 1966, nr. 1, p. 35—42.

Drăgan Mihai, *Maiorescu și literatura națională* — *Luceafărul*, nr. 10 (254), 11 martie 1967, p. 7, și nr. 11 (255), 18 martie 1867, p. 3.

Duca I. G., *Portrete și amintiri*, 1932.

Eftimiu Victor, *Junimiștii* — *Luceafărul*, nr. 10 (254), 11 martie 1967, p. 1.

Eminescu Mihai, *Naționalı și cosmopoliți* (1871), articol postum în *Conv. literare*, aprilie 1903, și apoi în I. Rădulescu-Pogoneanu, *Studii*, 1910, retipărit în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, București, 1933, IV, p. 85—92.

Eminescu M., *Observații critice* — *Curierul de Iași*, 12 august 1877.

Eminescu M., *Încă o dată recensiunea Logicei Maiorescu* (iscălit Y), în *Conv. literare*, 1 septembrie, 1877.

Eminescu M., *Contestarea alegerii d-lui Maiorescu*, *Timpul*, 8 februarie 1878.

Eminescu M., *D. Holban și Schopenhauer* — *Timpul*, 9 aprilie 1878.

Evolceanu D., *Cîteva cuvinte despre „Criticele" d-lui Maiorescu* — *Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, p. XCIX—CIV.

Florian Mircea, *Filozofia „Junimii"* — *Conv. literare*, nr. jubiliar, ian.—apr., 1927 (LIX), p. 99—105.

Florian Mircea, *Începuturile filozofice ale lui T. Maiorescu* — *Conv. literare*, 1937, p. 132.

Gane Nicolaie, *Zile trăite*, Iași, 1903.

Georgescu Ioan, *Din legăturile lui Maiorescu cu ardelenii* — *Conv. literare*, nr. jubiliar, ian., 1937 (LXX), p. 284.

Georgescu Paul, *Titu Maiorescu — critic literar* — *Viața românească*, 1963 (XVI), nr. 12, p. 101—146.

Gherea I. (Dobrogeanu-Gherea, C.), *Asupra criticei* — *Studii critice*, ed. a III-a, Buc., „Viața Românească", 1923, vol. I, p. 7—50.

Gherea I., *Asupra criticei metafizice și celei științifice (răspuns d-lui Bogdan)* — *Studii critice*, ed. cit., vol. II, p. 7—55.

Gherea I., *Personalitatea și morala în artă* — *Studii critice*, București, ed. cit., vol. II, p. 56—101.

Gherea I., *Asupra esteticii metafizice și științifice*, — *Studii critice*, București, ed. cit., vol. III, p. 203—241.

Gherea I., *Către d-l Maiorescu* — *Contemporanul*, V, 1886, nr. 1, p. 43—75 ; în vol. cu titlul *Personalitatea și morala în artă*.

Ghica Pantazi, *Cîteva cuvinte asupra criticei d-lui Titus Livius Maiorescu în beția d-sale de cuvinte din „Convorbiri literare"* — *Românul*, XVII, 3 iunie 1873, p. 485.

Giurgiu Oct., *Titu Maiorescu și gimnaziul român din Brașov* — *Țara Bîrsei*, I, p. 254.

Gorovei Artur, *Titu Maiorescu. Amintiri* — *Adevărul literar și artistic*, X, nr. 540.

Grădişteanu Petre, *„Convorbiri literare" şi „Revista contimporană"* — *Revista contimporană,* I, 4 iunie 1873, p. 384.

Grămadă I., *Societatea academică social-literară „România jună" din Viena (1871—1911),* monografie istorică, Arad, 1912.

Gruber Ed., *Scrisoare către T. Maiorescu şi răspunsul lui T. M. din 19 noiembrie 1887* — *Conv. literare,* 1910 (XLIV), nr. 9, vol. II, p. 957—964, şi în Torouţiu, *Studii şi documente literare,* vol. V, p. 125—129.

Gulian C. I., *Valorificarea critică şi necritică a lui Titu Maiorescu* — *Contemporanul,* 1963, nr. 24 (870), 14 iunie 1963, p. 7.

Gulian C. I., *Ideile sociale şi filozofice ale lui Titu Maiorescu* — vol. *Istoria gîndirii sociale şi filozofice în România,* Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 232—238.

Haneş P. V., *Titu Maiorescu la Theresianum* — *Conv. literare,* decembrie 1938.

Haneş Petre V., în vol. *Tinereţe...,* Bucureşti, „Socec", 1941 (?). *Titu Maiorescu la 18 ani* (comunicare făcută la societatea „Prietenii istoriei literare"), p. 7—27.

Hasdeu Bogdan Petriceicu, *Prelecţiuni filosofice populare relative la familie şi educaţiune,* comentar plin de umor al anunţării conferinţelor lui T. Maiorescu — *Lumina,* 1863, nr. 10, p. 69—71, reprodus de Mihail Popescu sub titlul : *B. P. Hasdeu şi Titu Maiorescu* — *Convorbiri literare,* număr jubiliar, 1937, LXX, p. 396.

Hasdeu B. P., *Literatura, mişcarea literelor în Eşi* — *Lumina,* 1863, II, nr. 12, p. 89 ; III, nr. 13, p. 1 ; nr. 16, p. 50 (neterminat).

Hasdeu B. P., *Cosmopolitism şi naţionalism,* discursul prezidenţial de redeschiderea şedinţelor societăţii „Românismul", ţinut în 26 septemvrie 1870, p. 1—2 — *Foaia societăţii „Românismul",* I, nr. 7, octomvrie 1870, p. 303.

Hasdeu B. P., *Varietăţi* — *Columna,* II, nr. 22 (84), 1871, p. 85—86.

Hasdeu B. P., *Buletin interior* — *Columna,* II, nr. 26 din 5 iulie 1871 p. 99.

Hasdeu B. P., *Un rămăşag* — *Familia,* 1871, nr. 31, p. 368 (1/13 august) şi *Columna,* II, nr. 30 (92) din 11 august 1871, 117—118.

Hasdeu B. P., *Buletin interior* — *Columna,* II, nr. 31 (93) din 23 august 1871 p. 119.

Hasdeu B. P., *Buletin interior* — *Columna,* II, nr. 32 (94) din 30 august 1871, p. 123.

Hasdeu B. P., *Cîteva întrebări d-lui T. Maiorescu* — *Columna lui Traian,* 1875, nr. 1, p. 57 ; nr. 2, p. 65.

Hasdeu B. P., *Răspunsul meu advocatului d-lui T. Maiorescu* — *Columna lui Traian,* 1875, nr. 3, p. 125.

Hasdeu B. P., *Al doilea rămăşag,* dedicat lui V. Alecsandri, *Românul,* XX, 5 februarie 1876, p. 101 şi : *Revista literară şi ştiinţifică,* nr. 1 din 15 februarie 1876.

Iarnik I. Urban, *Cîteva amintiri despre T. Maiorescu — „România jună“, lui Titu Maiorescu,* scriere omagială, Suceava, Tipografia Soc. „Şcoala română“, 1940, 55 p.
Conferinţe şi cuvîntări ţinute în cadrul Societăţii academice „România jună“ din Viena ca omagiu lui T. Maiorescu în zilele de 28 febr. şi 1 martie 1910. Semnează : Vespasian Paulincu-Burlă (prefaţă), D. N. Marmeliuc, dr. I. Bacinschi, dr. Wilhelm Meyer-Lübke, dr. M. Popovici, Aurel C. Popovici.

Ibrăileanu G., *Spiritul critic în cultura românească. Evoluţia spiritului critic. — Locul „Junimii“ în această evoluţie. Deosebirile dintre vechea şcoală critică moldovenească şi „Junimea“*, Iaşi, *Viaţa românească,* 1909 ; ed. a II-a, ed. cit., 1922, p. 59—97 şi passim.

Ibrăileanu G., *Note şi impresii : Profiluri. Titu Maiorescu,* Iaşi, *Viaţa românească,* 1920, p. 137—148, v. şi *Nicanor.*

Icar, *Inaugurarea cursului d-lui Maiorescu la Facultatea de litere — Fîntîna Blanduziei,* Bucureşti, 12 noiembrie 1889.

Ionescu de la Brad Ion, „recensia primei conferinţe a lui T. Maiorescu“ — *Ţăranul român,* 17 dec. 1861, p. 48. Reprodusă în G. Bogdan-Duică, *Titu Maiorescu, discurs de recepţie,* 1921, p. 26.

Ionescu Eugen, *Titu Maiorescu. „Însemnări zilnice“...* (cronica literară), *Facla* (XVII), 1937, nr. 1816, p. 1.

Iorga N., *Discursurile d-lui T. Maiorescu* (vol. IV) — *Sămănătorul,* III, 1904, p. 65. Republicat în O *luptă literară,* I, 1904, p. 100.

Iorga N., *Opinions sincères,* Bucarest, 1899, p. 53.

Iorga N., *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică,* Bucureşti, 1929, p. 61.

Iorga N., *Istoria literaturii româneşti contemporane* (2. *„Junimea“ şi „Convorbiri literare“*, vol. I, p. 66—79, şi 3. *Agonia „Junimii“*, vol. II, p. 14 şi urm.), Bucureşti, „Adevărul“, 1934.

Iorga N., O *viaţă de om,* vol. I şi vol. II, Bucureşti, 1934, passim.

Iorga N., *Oameni cari au fost,* Bucureşti, Fundaţia pentru literatură, 1935, vol. II : *T. Maiorescu,* p. 277—280 (vezi şi *Ion Maiorescu,* p. 87—88, şi *Emilia Humpel,* p. 392—393).

Iorga N., *T. Maiorescu intim — Cuget clar,* an. I, 1937, nr. 34, p. 529—531. [Despre vol. I de *Însemnări zilnice].*

Iorga N., *Încă un volum de „Însemnări“ al lui T. Maiorescu,* Bucureşti, 1940, 9 p. ; recenzie nefavorabilă la cel de al II-lea volum. [După mai multe articole asupra *Însemnărilor,* N. I. încheie suita cu O *încercare zadarnică de înviere — Cuget clar,* an. IV, 1940, nr. 37, 21 martie p. 578—581 şi nr. 38 din 28 martie 1940, p. 594—599.]

Ivănescu G., *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne — § 7 Terminologia filozofică a lui Maiorescu,* în *Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea,* Bucureşti, Editura Academiei, 1956, p. 197—203.

Ivaşcu George, *Junimismul* — *Contemporanul*, 1967, nr. 9 (1.064), 3 martie, p. 3.

Juvara George, *Titu Maiorescu în 1858*, Bucureşti, 1940.

Juvara G., *O scrisoare a lui T. Maiorescu*, Iaşi, 1942, 10 p.

Juvara G., *Din corespondenţa lui Titu Maiorescu* (1860—1862), Iaşi, Tip. Terek, Iaşi, 1942.

Juvara G., *Corespondenţa dintre Titu Maiorescu şi Emilia Humpel* (1872—1900), Iaşi, Institutul de arte grafice, *Presa bună*, 1946 (?), 87 p.

Kirileanu Teodorescu Gh., *Cîteva date asupra lui Eminescu* — *Conv. literare*, 1906 (XL), nr. 11, p. 1005—1007 (în anexa articolului *2 scrisori ale lui T. Maiorescu către Chibici)*; nr. 12, p. 1092—1093 (scrisoare a lui Titu Maiorescu către V. V. Socec).

Kirileanu Gh. T., în *Buletinul „Mihai Eminescu"*, 1941 (XII), nr. 19: *Trei scrisori ale lui Titu Maiorescu către sora sa Emilia Humpel* (despre Eminescu — cu o notiţă de *G.T.K.)*, p. 3—6 ; *alte trei scrisori ale lui T. Maiorescu către Emilia Humpel* (despre boala lui Eminescu — cu o notiţă de *G.T.K.)*, p. 21—27.

Kirileanu G. T., în *Buletinul „Mihai Eminescu"*, 1941 (XII), nr. 19 — *Eminescu despre Maiorescu* (o introducere a lui M. Eminescu care însoţeşte trad. unui art. al lui T. M. publicat în *Deutsche Revue*, din 1 ian. 1881 ; art. respectiv este trad. de M. E. în *Timpul* din 31 dec. 1880 — cu o notiţă de *G.T.K.)*, p. 27—28.

Laurian August D., *Tablete bibliografice* — *Rev. contimporană*, I, nr. 5, 1 iulie 1873.

Lovinescu Eugen, *T. Maiorescu* — *Flacăra*, 1914—1915, p. 493, 507, 518, 530.

Articole adunate în *Critice*, III, ed. I, „Flacăra", 1915, p. 194—217, retipărite în *Critice*, IV, Ed. „Alcalay", 1920, p. 95—117 ; retipărite în vol. IV, Ed. „Ancora", 1928, p. 36.

Lovinescu E., *T. Maiorescu* — *Sburătorul*, I, 1919, p. 73, retipărit în *Critice*, V, Ed. „Viaţa românească", 1921, p. 67 ; retipărit în *Critice*, V, Ed. „Ancora", 1928, p. 117.

Lovinescu E., *Istoria civilizaţiei române contemporane*, vol. II, Bucureşti, 1925, cap. XIV, p. 127—139.

Lovinescu E., *Memorii*, I, Ed. „Cugetarea", 1930, p. 52.

Lovinescu E., *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, *Evoluţia ideologiei literare*, Ed. „Ancora", 1926, cap. IV, p. 32—45.

Lovinescu E., *T. Maiorescu şi M. Eminescu, Memorii*, III, Ed. „Adevărul", p. 231.

Lovinescu E., *T. Maiorescu*. 16 articole publicate în *Adevărul* (ultimul art. în nr. 16.328 din 19 aprilie 1937) cu ocazia apariţiei vol. I din *Însemnări zilnice*.

Lovinescu E., *Titu Maiorescu*, Bucureşti, „Fundaţia pentru literatură şi artă", 1940, în 2 vol. ; vol. I, 440 p., vol. II, 532 p.

Lovinescu E., *T. Maiorescu și posteritatea lui critică,* București, „Casa școalelor", 1943, 406 p.

Lovinescu Eugen, *T. Maiorescu și contemporanii lui, V. Alecsandri, M. Eminescu, A. D. Xenopol,* București, 1943, „Casa școalelor", 383 p.

Macrea D., *Titu Maiorescu și problemele limbii române, Cercetări de lingvistică* (IX), nr. 1, 1964, p. 5—34.

Maiorescu. Lui Titu ~. Omagiu, București, „Socec", 1900, 663 p. [Semnează : Iacob Negruzzi, Duiliu Zamfirescu, N. Gane, Pompiliu Eliade, Gr. M. B., A. C. Cuza, C. Litzica, G. Murnu, C. Leonardescu, Ana Conta-Kernbach, E. H. M., N. Volenti, A. Philippide, I. A. Bassarabescu, Samson Bodnărescu, Xenophon C. Gheorghiu, N. Iorga, A. Naum, Teohari Antonescu, C. Bogdan-Duică, Florian I. Becescu, Gr. Tăușan, I. Pop-Reteganul, S. Mehedinți, I. Paul, Ghiță Pop, Maria Cioban, I. T. Mera, I. D. Manolache, Lazăr Șăineanu, A. Buiuchi-N. Volenti, N. N. Săveanu, Const. Tomulescu, Const. N. Mateescu, Mar. Stroescu, N. I. Basilescu, Th. Șerbănescu, N. Mihăescu, G. C. Dragu, M. Strajanu, St. D. Popescu, C. Dimitrescu-Iași, P. Missir, Cezar I. Vergolici, D. Evolceanu, A. V. Gîdeiu, D. Nanu, P. P. Negulescu, D. R. Rosetti, I. A. Rădulescu, George Popovici, Dr. G. Marinescu, D. N. Burileanu, D. N. Nădejde, P. Dulfu, D. Negreanu, Const. Calmuschi, I. Manliu, Biron, Ștefan Orășanu, I. Bogdan, I. S. Floru, O. Carp, D. Onciul, G. Coșbuc, Mihail Dragomirescu.]

Manciulea Ștefan, *Titu Maiorescu, bursier al Blajului,* București, Imprimeria Națională, 1941, 12 p. (Extras din volumul *Omagiu profesorului Ioan Lupaș).*

Mandrea. Carp. Negruzzi. *Pogor, Procesul Maiorescu și actele autentice,* Iași, 1865.

Manolescu N., *Titu Maiorescu, polemist — Luceafărul,* 1965 (VIII), nr. 12 (171), 5 iunie, p. 4.

Manolescu Nicolae, *Titu Maiorescu — Contemporanul,* 1967, nr. 9 (1064), 3 martie, p. 3.

Marcea Pompiliu, *Slavici,* București, Editura pentru literatură, 1965.

Marcea Pompiliu, *„Convorbirile" și Junimismul — Ramuri,* 1957 (IV), nr. 2 (32), 15 febr., p. 1 și 8, 9.

Marcea Pompiliu, *„Convorbiri literare" și marile valori ale literelor românești — Luceafărul,* 1967 (X), nr. 8 (252), 25 febr., p. 1 și 7.

Massof I., *Matei Millo și timpul său,* București, Ed. „Naționala"-Ciornei, 1940 (V. scrisoarea lui T. Maiorescu către V. Alecsandri despre Teatrul Național, p. 259).

Mehedinți S., *Locul „Junimei" în istoria neamului românesc — Conv. literare,* nr. jubiliar, LXX, ianuarie-mai 1937, p. 42.

Mehedinți S., *Din viața lui Maiorescu* (conferință ținută în sala „Dalles" pentru „Săptămîna lui Maiorescu", la 19 februarie 1940 în extras din rev. *Conv. literare,* nr. 1/1941), București, „Bucovina", I. E. Torouțiu, 1941, v. și *Soveja.*

Meră I. T., *Scriitorii de la „Junimea"* — *Telegraful român*, 1882, nr. 72—73 și *Familia*, 1882, p. 302.

Micu Dumitru, *„Convorbiri literare". 100 de ani de la apariție* — *Gazeta literară*, 1967 (XIV), nr. 9 (748), 2 martie, p. 3.

Mîrzescu G., *Apărarea dinaintea tribunalului de Iași, Secțiunea II, a d-lui Titu Liviu Maiorescu...*, Iași, Tip. „Buciumul românesc", 1865.

Moldovanu J. M., *Critica d-lui Maiorescu* — *Archivul pentru filologia și istoria al lui T. Cipariu*, Blaj, 1869, nr. XXIII, 15 martie, p. 456—461 ; nr. XXV, p. 495—502 și nr. XXXI, p. 620—621.

Muntean George, *Titu Maiorescu profesor* — *Contemporanul*, 1964, nr. 42 (940), 16 oct., p. 3.

Munteanu George, *Aere perennius*, — *Contemporanul*, 1967, nr. 9 (1064), 3 martie, p. 3.

Murărașu D., *Maiorescu și Schopenhauer* — *Conv. literare*, 1939 (LXXII), p. 39.

Mureșianu Aurel, *Cea dintîi încercare publicistică a lui T. Maiorescu* — *Gazeta cărților*, Ploiești, nr. 1, 15 iulie 1934.

Nanu D., *Titu Maiorescu în viața universitară* — *Sburătorul*, I (1919), nr. 4, p. 84.

Nicanor & Co., *Viața românească*, Iași, rubrica „Miscellanea" : *De la Kogălniceanu la d. Maiorescu*, 1906, nr. 1, p. 101—117 ; *Octavian Goga și D. Maiorescu*, 1906, nr. 4, p. 136 ; *Idealurile patriotice și sociale în poezie*, 1906, nr. 5, p. 301—303 ; *Un critic volintir*, 1906, nr. 6, p. 480—482 ; *Amintiri vechi*, 1907, nr. 6, p. 484—485 ; *Încă o dată „În lumea dreptății și D. Maiorescu"*, 1907, nr. 7, p. 113—115.

Negruzzi Iacob, *Amintiri din „Junimea"*, Ed. „Viața românească", 1921, ed. a II-a, 1939, 367 p.

Negruzzi Iacob, *La a 80-a aniversare a nașterii lui T. Maiorescu* — *Conv. literare*, 1920 (LII), nr. 5—6, p. 273—275.

Negulescu Petru P., *Impersonalitatea și morala în artă* — *Conv. literare*, 1883 (XXVII), nr. 2, p. 131—168. Retipărit în vol. *Polemice*, București, 1895.

Negulescu P. P., *Profesorul Maiorescu* — *Conv. literare*, nr. jubiliar, ian. 1927 (LIX), p. 141—149.

Negulescu P. P., *Ceva despre Maiorescu* — *Conv. literare*, 1936, LXIX, nr. 4—7, p. 160—169.

Negulescu P. P., *Ceva despre „Junimea"* — *Conv. literare*, nr. jubiliar (LXX), ian.—mai 1937, p. 53.

Onciul D., *Despre activitatea lui Titu Maiorescu* — *Analele Acad. Rom.*, t. 32, 1909—1910, p. 59.

Onciul D., *T. Maiorescu și Academia Română* — *Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, p. LXVII—XCIII.

Onciul D., *Necrolog pentru T. Maiorescu* — *Analele Acad. Rom.*, t. XXXIX, 1918—1919, p. 82.

Onciul D., *T. Maiorescu* (cuvîntare) — *Conv. literare*, 1920 (LII), nr. 5—6, p. 292—294.

Ornea Z., *Junimismul*, Bucureşti, 1966, Editura pentru literatură, 263 p.

Pangrati E. A., *Un adevărat „învăţător al neamului"* — *Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, p. CXVIII—CXXIV.

Panţu I. C., *„Cartea" lui Maiorescu* — *Gazeta Transilvaniei*, Braşov, 1910, nr. 34—36.

Panu G., *Portrete şi tipuri parlamentare*, 1893, p. 85.

Panu Gh., *Amintiri de la „Junimea" din Iaşi*, în 2 vol., Bucureşti, Ed. „Adevărul", 1908 şi 1910, vol. I, 396 p. ; vol. II, 396 p.

Perpessicius Panaitescu D., *Menţiuni critice.* [recenzie la : *I. E. Torouţiu : Studii şi documente literare, VI : „Junimea"* — „România", 1939 (II), nr. 441, 21 aug., p. 2.

Perpessicius Panaitescu D., *E. Lovinescu şi T. Maiorescu,* în vol. *Eugen Lovinescu* de Anonymus Notarius... *ed. cit.*, p. 135—173.

Petraşcu N., *Figuri literare contemporane,* 1893, p. 21.

Petraşcu N., *Aniversarea d-lui T. Maiorescu* — *Literatură şi artă română,* IV, 1899—1900, p. 221.

Petraşcu N., *Biografia mea :* în I. E. Torouţiu : *Studii şi documente literare,* Bucureşti, 1935, vol. VI, p. CV—CCXVIII (pt. T. M. v. p. CLIII şi urm.).

Petrovan V., *Istoricul Şcoalei normale „Vasile Lupu"*, Iaşi, 1917.

Petrovici Ion, *Titu Maiorescu,* în vol. *Figuri dispărute,* Bucureşti, „B.p.t." [1924], p. 7—46.
[Reproduce art. *Titu Maiorescu* din *Viaţa Românească,* sept. 1923, republicat şi în *Studii istorico-filozofice,* Ed. „Casei şcoalelor", în vol. *Titu Maiorescu,* 1840—1917, „Casa şcoalelor", 1931, şi în vol. *Titu Maiorescu,* Buc., 1940.]

Petrovici I., *Studii istorico-filozofice,* Bucureşti, 1925 (Cap. *Kant şi cugetarea românească).*

Petrovici I., *Titu Maiorescu* 1840—1917, Bucureşti, „Casa şcoalelor", 1931. [Cuprinde : *Titu Maiorescu,* din *Viaţa românească,* 1923 ; *T. Maiorescu* (profesor), din *Sburătorul,* I, 2, 1919, p. 12, republicat în *Amintiri universitare ; Aforismele lui Titu Maiorescu,* din *Revista de filozofie,* oct.—dec. 1930 ; *George Enescu şi Titu Maiorescu, Adevărul literar,* 1 iunie 1929 ; *Titu Maiorescu şi soţia sa, Adevărul literar,* aug. 1925 ; *In memoria lui Titu Maiorescu,* cuvîntare rostită în ziua de 15 noiembrie 1926 ; *Maiorescu şi... Ţichindeal,* din *Adev. literar,* aug. 1928 ; *Maiorescu şi eliberarea Ardealului,* din *Dimineaţa,* 2 dec. 1928.]

Petrovici I., O *amintire şi un aforism* — *Conv. literare,* nr. jubiliar, 1867—1937 (LXX), nr. 1—5, ian.—martie 1937, p. 80.

Petrovici I., *Schopenhauer,* Bucureşti, „B.p.t.", nr. 1.490—1.492 (partea finală).

Petrovici I., *Titu Maiorescu*, Bucureşti „Socec", „B.p.t." 1940, 129 p. [Cuprinde : *Personalitatea lui Titu Maiorescu* — caracterizare publicată pentru prima oară în *Viaţa românească*, septembrie 1923 ; *Titu Maiorescu profesor — Amintiri universitare*, Ed. „Alcalay", 1920 ; *Titu Maiorescu şi soţia sa* ; *Titu Maiorescu pedagog* — cuv. rostită în ziua de 15 noiembrie 1926 la Seminarul pedagogic din Bucureşti, cu prilejul denumirii acestuia, Seminarul pedagogic „Titu Maiorescu" ; *La comemorarea „Junimei"* — cuv. rostită la Iaşi, în ziua de 3 mai 1936 — festivalul de la Teatrul Naţional ; *La centenarul lui Titu Maiorescu* — cuv. comemorativă ţinută în şedinţa publică solemnă a Academiei Române de la 16 februarie 1940, şi în *Analele Acad. Rom., Memoriile secţiunii literare*, seria III, t. IX, 1940.]

Petrovici I., *De-a lungul unei vieţi*, amintiri, Bucureşti, 1966, Editura pentru literatură [Capitolele : *Un examen la Titu Maiorescu*, p. 168—176 ; *Un aforism al lui Titu Maiorescu.* — O amintire şi un comentar, p. 207—216 ; *Corespondenţă cu Titu Maiorescu*, p. 226—231.]

Piru Al., *Din corespondenţa lui T. Maiorescu. Scrisoare către Ibrăileanu* din 14/27 dec. 1902, în *Jurnalul literar*, Bucureşti, 1947, nr. 1, p. 31—32 (comunicată de...).

Piru Al., *Maiorescu şi Gherea — Contemporanul*, 1957, 18 ian, nr. 3, p. 3.

Piru Al., *O veche dispută — Gazeta literară*, Bucureşti, 1967 (XIV), nr. 2 (741), 12 ian., p. 1 şi 6.

Popovici Aurel C., *Preot deşteptării noastre, Naţionalism sau democraţie*, Ed. „Minerva", 1910, p. 58.

Popovici D., *Titu Maiorescu* (conferinţă din anul 1940 (?) — apare postum) — *Tribuna*, Cluj, 1965, nr. 41 (454), 14 oct., p. 1—3.

Popescu-Spineni Marin, *Contribuţie la istoria învăţămîntului superior*, 1928.

Popescu-Spineni Marin, *Instituţii de înaltă cultură*, Vălenii-de-Munte, 1932.

Puşcariu Sextil, *Titu Maiorescu — Junimea literară*, 1910, p. 27.

Rădulescu-Pogoneanu I. A., O *corespondenţă din anul 1874 între Eminescu şi d-l Maiorescu. Pregătirea lui Eminescu pentru o catedră de filosofie la Universitatea din Iaşi — Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, vol. 2, p. 186—209 şi în *Studii*, Bucureşti, 1910, p. 5.

Rădulescu-Pogoneanu I. A., *Profesorul Titu Maiorescu — Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, p. CXXXIV—CXLIII şi în *Studii*, 1910, p. 120.

Rădulescu-Pogoneanu I. A., *Două scrisori ale lui Maiorescu — Conv. literare*, 1919 (LVI), p. 393—398.

Rădulescu-Pogoneanu I. A., *„Convorbirile" și limba literară — Conv. literare*, nr. jubiliar, ian.—apr. 1927 (LIX), p. 92—98.

Rădulescu-Pogoneanu I. A., *Omagiu lui I. Al. Brătescu-Voinești — Conv. literare*, 1928 (LXI), p. 149.

Rădulescu-Pogoneanu I. A., *La apariția volumului II din jurnalul lui Titu Maiorescu — Revista Fundațiilor*, VI, 1 dec. 1939, nr. 12, p. 546—584.

Rădulescu-Motru C., *Titu Maiorescu în filozofie — Conv. literare*, 1920 (LII), nr. 5—6, p. 295—298.

Rădulescu-Motru, C., *Filosofia la „Convorbiri literare" — Conv. literare*, nr. jubiliar, ian.—apr. 1927 (LIX), p. 152—154.

Rășcanu P., *T. Maiorescu la „Liceul Național" — Conv. literare*, 1910 (XLIV), vol. I, nr. 2, p. 238—250.

Rebreanu Liviu, *Salutul Societății Scriitorilor Români — Conv. literare*, nr. jubiliar, ian.—apr. 1927 (LIX), p. 34—36.

Rusu Liviu, *Însemnări despre Titu Maiorescu, Viața românească*, 1963 (XVI), nr. 5, p. 64—88.

Rusu Liviu, *Titu Maiorescu — Revista de istorie și teorie literară*, București, 1966, tom. 15, nr. 3, p. 417—425.

Rusu Liviu, *Studiu introductiv la ed. din „Critice"*, București, Ed. Tineretului, Lyceum, 1967.

S.O.V., *Morții noștri* (necrolog) — *Conv. literare*, 1919 (LI), nr. 1, p. 113—114.

Săndulescu Al., *O polemică Delavrancea-Maiorescu — Scrisul bănățean*, Timișoara, 1961, nr. 7, p. 68—71.

Săteanu C., *Figuri din „Junimea"*, Ed. „Bucovina", București.

Scurtu I., *Sărbătorirea d-lui T. Maiorescu — Sămănătorul*, VIII, 1909, nr. 48, p. 931.

Scurtu I., *Titu Maiorescu... — Sămănătorul*, IX, 1910, nr. 8, p. 123.

Sebastian Mihail, *Titu Maiorescu și „Jurnalul" său — Revista Fundațiilor*, VII, 1 martie 1940, nr. 3, p. 608—615.

Sion G., *Revista Carpaților*, II, 1861, I, 709—727 ; [la rubrica *Relațiuni științifice*, sub titlul *Un studinte român în Germania*, Sion reproduce și art. doctorului Iuliu Barasch despre *Einiges...* și dă în traducere recenzia lui A. Stahr asupra conferinței *Vechea tragedie franceză și muzica wagneriană*, din *National Zeitung*, 25 martie 1861. Recenzia e reprodusă în *Conv. literare*, 1 ianuarie 1939 (LXXII), p. 109].

Slavici Ioan, *Serbarea de la Putna — Conv. literare*, 1903 (XXXVII), nr. 10—11 și 1904 (XXXVIII), nr. 1 și în *Amintiri* ; *Unitatea noastră culturală*, în *Tribuna*, Arad, 1907 (XI), nr. 6—8, p. 10—12 ; *Închisorile mele*, 1921 ; *Amintiri*, 1929 ; *Lumea prin care am trecut*, 1930 ; și altele — scrieri reproduse în ed. *Amintiri*, ediție îngrijită, prefață, note și *indici* (subl. n.) de George Sanda, București, Editura pentru literatură, 1967, 697 p.

Soveja (S. Mehedinţi), *Titu Maiorescu*, Bucureşti, „Cartea românească“, 1925, 144 p. [Cuprinde : *Titu Maiorescu* (schiţă biografică cu titlul *Titu Maiorescu (Notiţe biografice)* — *Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 2, p. I—LXVI, semnat S. M. ; *În amintirea lui Titu Maiorescu* (cuvinte rostite în Academia Română, 1920) ; *Atitudinea lui Titu Maiorescu în timpul invaziei (Conv. literare*, februarie, 1923.)]

Stahr A., *O recensie* — *National Zeitung*, 20 ian. 1861, despre *Einiges philosophisches in gemeinfasslicher Form.*

Streinu Vladimir, *Edgar Poe şi scriitorii români, Revista Fundaţiilor*, 1935, nr. 6, p. 620—621.

Streinu Vladimir, în vol. *Pagini de critică literară*, Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1938 ; *Spre Titu Maiorescu*, p. 219—238.

Streinu Vladimir, *Maiorescu şi rolul criticei* (fragment), în *Revista Fundaţiilor*, VII, 1 martie 1940, nr. 3, p. 616—626.

Struţeanu Scarlat, *Titu Maiorescu şi M. Dragomirescu* — *Universul literar*, XLIII, p. 633

Tăslăuanu O. C., *Informaţii literare*, 1910, p. 64.

Tertulian N., *Caracterul reacţionar al teoriei „autonomiei esteticului“. I. Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu, Viaţa românească*, 1956 (IX), nr. 2, p. 215—237.

Toma Const. G., *Titu Maiorescu, om de drept*, Iaşi, 1940.

Torouţiu I. E., *De la Titu Maiorescu la N. Iorga* — *Floarea-soarelui*, Buc., 1927 (I), nr. 2, p. 69—72 ; nr. 3—4, p. 124—129.

Torouţiu I. E. şi Cardaş Gh., *Studii şi documente literare*, vol. I, *„Junimea“*, Bucureşti, 1931 — publică 31 de scrisori ale lui T. Maiorescu către Iacob Negruzzi (p. 1—38).

Torouţiu I. E., *Studii şi documente literare*, vol. III, *„Junimea“*, Bucureşti, 1932, cuprinde 6 scrisori ale lui T. Maiorescu către N. Gane (p. 177—185), 4 către Ioan Slavici (p. 171—174), 2 către Arthur Gorovei (p. 192—193), precum şi scrisori ale lui Gane (p. 190—191), Iacob Negruzzi (195—196), I. Sbierea (p. 116—117) către T. Maiorescu ; vol. IV, *„Junimea“*, Bucureşti, 1933, cuprinde 4 scrisori ale lui T. Maiorescu către Eminescu (p. 169—171 ; 184—185 şi 186—188), una către George Eminovici (p. 185), una către Henrietta Eminescu (p. 177), 2 către Chibici-Rîvneanu (p. 175—176 ; 178), una către Socec (p. 274—275), precum şi scrisori către T. Maiorescu de la Chibici-Rîvneanu (p. 179—180), Eminescu (p. 82—83 ; 99—113 ; 159—160 ; 167—168), P. Missir (p. 180—184), prof. dr. Obersteiner (p. 174—175), Miron Pompiliu (p. 188—189) ş.a. ; vol. V, *„Junimea“*, Bucureşti, 1934, cuprinde o scrisoare a lui T. Maiorescu către A. D. Xenopol (p. 23—24), una către Iacob C. Negruzzi (p. 28—30), 4 către Emilia Maiorescu-Humpel (p. 5—18 şi 31), una către Ştefan Vîrgolici (p. 1—4), 3 către Anton

Naum (p. 25—27), una către Eduard Gruber (p. 32—35), una către Samson Bodnărescu (p. 35), una către Alexandru Odobescu (p. 36), una către M. Dănăricu (p. 19—20), 27 către I. Al. Brătescu-Voineşti (p. 241—265), 8 către Ion Petrovici (p. 266—278), 2 către Constantin Gane (p. 37—40), precum şi scrisori către Maiorescu de la I. A. Cantacuzino (p. 122), Petre Carp (61—64), Lascăr Catargi (p. 64—65), Barbu Constantinescu (p. 114—115), G. Coşbuc (p. 116), I. Creangă (p. 40—45), Aglaia Drogli (p. 124), Eminescu (p. 117—122), Eduard Gruber (p. 125—129), Alexandru Lambrior (p. 56—58), P. Mavrogheni (p. 66—67), N. Nicoleanu (p. 54—55), A. Odobescu (p. 45—50), M. Pompiliu (p. 59—60), I. Popovici-Bănăţeanul (p. 51—54), I. Slavici (p. 68—114) ; vol. VI, *„Junimea"*, Bucureşti, 1938, cuprinde : o scrisoare a lui Titu Maiorescu către T. Cipariu (p. 451—452), 26 scrisori către Emilia Maiorescu-Humpel (p. 1—81), una către Clara Maiorescu (p. 465), 3 către N. Petraşcu (p. 300—301), 2 către Ilie Dăianu (p. 453—456), una către Victor Mihaly (p. 459), una către Fondul Ramonţai (p. 457—458), şi scrisori către Maiorescu de la I. Dăianu (p. 248—252), Mihaly Victor (p. 458—460), precum şi : N. Petraşcu, *Biografia mea* (p. CV—CCXVIII) ; vol. IX, *„Junimea"*, Bucureşti 1940, cuprinde 11 scrisori ale lui T. Maiorescu către Simion Mehedinţi (p. 249—266) şi scrisori către T. Maiorescu de la Al. Lambrior (p. 230—244), Iacob Mureşianu (p. 276), George Panu (p. 333—338), I. Paul şi Miron Pompiliu (p. 393—394), Miron Pompiliu (p. 373—399).

Ungheanu M., *Nobleţea subordonării* — *Amfiteatru*, Bucureşti, nr. 9, sept. 1966.

Urechiă V. A., *Noua direcţiune din Iaşi* — *Revista contimporană*, 1 august 1873, p. 542.

Verona Maria, *Titu Maiorescu şi Mihai Eminescu, Relaţii şi preţuiri reciproce între critic şi poet*, Timişoara, 1946, 72 p.

Vianu Tudor, *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, în vol. *Fragmente moderne*, Bucureşti, „Cultura naţională", 1925, p. 121—142 şi p. 113—120 *(Personalitatea lui Eminescu)*.

Vianu Tudor, *Trei critici literari (Titu Maiorescu, Mihail Dragomirescu, E. Lovinescu)*, cap. *Titu Maiorescu, estetician şi critic literar*, p. 3—36, şi *Noi izvoare ale esteticei lui Maiorescu*, p. 85—91, Bucureşti, 1931, „B.p.t.", nr. 1550—51.

Vianu Tudor, în vol. *Arta şi frumosul*, Bucureşti, 1931.

Vianu Tudor, *Influenţa lui Hegel în cultura română* — *Analele Acad. Rom., Memoriile secţiunii literare*, seria III, tom. VI, *Memorii*, 1933, p. 366—435. [În anexă : *Die alte französische Tragödie und die Wagnersche Musik* — conferinţa lui T. M. la „Philosophische Gesellschaft" din Berlin, din 27 aprilie 1861.]

Vianu Tudor, *Titu Maiorescu, estetician şi critic literar* (prelegere ţinută la Facultatea de filozofie şi litere din Bucureşti, cu prilejul centenarului lui Titu Maiorescu) — *Viaţa românească*, Bucureşti, 1940 (XXXII), nr. 4, aprilie, p. 13—26.

Vianu Tudor, *Arta prozatorilor români*, București, 1941, „Editura Contemporană", cap. IV. *Prozatorii „Junimei"*. 1. *Titu Maiorescu*, p. 92—101.

Vianu Tudor, *Titu Maiorescu*, în *Istoria literaturii române moderne* (I) de Ș. Cioculescu, Vl. Streinu și T. Vianu, Buc., „Casa școalelor", 1944 — în cap. *„Junimea"*, p. 170—210.

Vianu Tudor, *Înțelegerea lui Maiorescu* — *Viața românească*, București, 1963 (XVI), nr. 8, p. 52—59.

Vîlsan Gh, *Titu Maiorescu, îndrumător al tinerimii* — *Conv. literare*, 1910 (XLIV), nr. 1, vol. II, p. 43.

Vrancea Ileana, *E Lovinescu*, București, Ed. pentru literatură, 1965.

Xenopol A. D., Scrisoare din 17.I.1869 către I. Negruzzi asupra art. lui T. M. : *În contra direcției de astăzi a culturii române* — I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, București, 1932, vol. II, p. 20 și urm.

Xenopol A. D., *Un răspuns „României libere"* — *Voința națională*, nr. 647 din 3/15 oct. 1886.

Xenopol A. D., *Contrazicerile d-lui T. Maiorescu* — *Voința națională*, nr. 660 din 19/31 oct. 1886.

Xenopol A. D., *Răspuns d-lui T. Maiorescu* — *Voința națională*, nr. 684 din 18/30 noiembrie 1886.
T. M. îi va răspunde în : O *socoteală politică* — *România liberă*, nr. 2745, 2/14 oct. 1886, p. 1, în art. *Contrazicerí?* — loc. cit., nr. 2.775 din 7/19 noiembrie 1886, p. 1—2, și în art. *S-a prins!*, loc. cit., nr. 2.787 din 23 noiembrie/5 decembrie, p. 1.

Zamfirescu Duiliu, *Poporanismul în literatură*. Discurs rostit la 16/29 mai 1909, cu un răspuns de Titu Maiorescu *[În chestia poeziei populare]*, București, 1909, 57 p. (Extras din *Analele Academiei Române* — *Discursuri de recepțiune*, XXXIII.)

Zamfirescu Duiliu și Titu Maiorescu în scrisori, vezi Bucuța Emanoil.

Zotu Dr., *Titu Maiorescu, Logica* — *Columna lui Traian*, 1877, nr. 6, p. 293.
[Urmează un răspuns al lui M. Eminescu, în *Presa*, 16 septembrie 1877, și un al doilea răspuns în *Conv. literare*, 1877 (XI), nr. 6, p. 238—249. *Încă o dată recensiunea „Logicei"* — *Maiorescu* — semnat Y. — la *Tabla de materii*, Mihai Eminescu. În favoarea lui T. Maiorescu se va pronunța și I. Slavici (sub pseudonimul „Tanda"), în art. *Bietul dr. Zotu*, *Timpul*, II, 1877, nr. 216 și 218.]

Cuprinsul

Michael Jackson

Michael Jackson

Michael Jackson

Redactor responsabil : MARGARETA FERARU
Tehnoredactor : IDA MARCUS

Dat la cules 23.12.1966. Bun de tipar 11.05.1967. Apărut 1967. Tiraj 25 180 ex. Broşate 23 090 ex. Legate 1/1 2090 ex. Hîrtie scris I. A. de 70 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 28,48. Coli tipar 36. A. nr. 14.376/1966. C.Z. pentru bibliotecile mari 8 R. C.Z. pentru bibliotecile mici 8 R—95.

Tiparul executat sub comanda nr. 70 024 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti — Republica Socialistă România